

114 D. N

SZÁZADOK

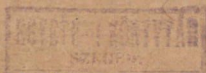
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

83. ÉVFOLYAM

1949 1--4. SZ.

BUDAPEST, 1950

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST VIII, PUSKIN-UTCA 26

83. ÉVFOLYAM. 1949. 1-4. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYÖZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, CZÓBEL ERNŐ, KOSÁRY DOMOKOS, LÉDERER EMMA,
MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, P. ZSIGMOND PÁL,
RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1949-es ÉVFOLYAMÁNAK TARTALMA

TANULMÁNYOK:

<i>Grekov, B. D.</i> : Sztálin és a történettudomány	3
<i>Andics Erzsébet</i> : Az 1919-es magyar proletárforradalom előtörténetéhez	24
<i>Lederer Emma</i> : Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon	79
<i>Pach Zsigmond Pál</i> : Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. II.	106
<i>Kató István</i> : Első köztársasági mozgalmunk a magyar történetírásban	146
<i>Ember Győző</i> : Oláh István kivégzése Orosházán 1848-ban	160
<i>Varga Zoltán</i> : Az államforma és a kormányforma kérdése a debreceni trónfosztás után	168
<i>Girsfeld, A.</i> : Az Egyesült Államok szerepe a szibériai és távolkeleti szovjetellenes intervenció megszervezésében	189
<i>Zsigmond László</i> : A második világháború előzményeihez	211

KÖZLEMÉNYEK:

<i>Lukács Lajos</i> : Adalékok a nyugati imperialista hatalmak és a magyar ellenforradalmárok együttműködéséhez 1919-ben	250
<i>Benda Kálmán</i> : Martinovics nyílt levele Ferenc császár és királyhoz (1792)	258
<i>Darvas István</i> : Szuvorov hadai Magyarországon 1799-ben	282
<i>Végh Joachim</i> : 1893. évi pécskörnyéki bányászmozgalom	292

SZEMLE:

<i>Engels</i> : A család, a magántulajdon és az állam eredete (ism. <i>Molnár Erik</i>)	311
<i>Andics Erzsébet</i> : Az egyházi reakció 1848-ban (ism. <i>Szekfü Gyula</i>)	320
<i>Mód Aladár</i> : Pártharcok és a kormány politikája 1848/49-ben (ism. <i>Ember Győző</i>)	322
<i>Ember Győző</i> : Magyar parasztmozgalmak 1848-ban (ism. <i>Spira György</i>)	324
<i>Kossuth Lajos</i> : Országgyűlési Tudósítások. I—III. (ism. <i>S. Sándor Pál</i>)	326
<i>Греков, Б. Д.</i> : Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века (<i>Grekov</i>): A parasztság története Oroszországban a legrégibb időktől a XVII. századig) (ism. <i>Perényi József</i>)	331
<i>Третьяков, П. Н.</i> : Восточно-славянские племена (<i>Tretjakov</i>): A keleti-szláv törzsek) (ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	334
<i>Нифонтов, А. С.</i> : Россия в 1848 г. (<i>Nyifontov</i>): Oroszország 1848-ban) (ism. <i>Kovács Endre</i>)	339
<i>Турок, В. М.</i> : Локарно (<i>Turok</i>): Locarno) (ism. <i>Gál Éva</i>)	346
<i>Успенский, Ф. И.</i> : История византийской империи (<i>Uszenszkij</i>): A bizánci birodalom története. III.) (ism. <i>Hadronicus László</i>)	349
A huszitizmus előzményeihez (Áttekintés a cseh történeti irodalom állásfoglalásáról a huszitizmussal kapcsolatban.) (ism. <i>Kovács Endre</i>)	350
<i>Manhattan A.</i> : A Vatikán a haladás ellen (ism. <i>Márkus István</i>)	357
KRÓNIKA	368
РЕЗЮМЕ — RESUMÉ	379

A MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK SZERETETTEL ÉS HÁLÁVAL KÖSZÖNTIK

70-IK SZÜLETÉSNAPJÁN

A FELSZABADÍTÓ SZOVJETÚNIÓ ÉS A BÉKETÁBOR NAGY VEZÉRÉT,
NÉPÜNK NAGY BARÁTJÁT,

A MARXIZMUS-LENINIZMUS TOVÁBBFEJLESZTŐJÉT,
AZ ÉLENJÁRÓ TÖRTÉNETTUDOMÁNY NAGY TANÍTÓMESTERÉT,

J. V. SZTÁLINT

„A történettudomány, ha valóban tudomány akar lenni, nem vezetheti vissza többé a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, országok ,meghódítóinak' és ,leigázóinak' tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.”

S Z T Á L I N

Felelős kiadó: Közoktatásügyi Kiadó N.V. igazgatója.

52.688. — Egyetemi Nyomda NV. Budapest. (F.: Dömény Lajos.)

SZTÁLIN ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Írta: B. D. GREKOV, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke (Izvesztvija Akademii Nauk SzSzsZR, Szerija isztorii i filozofii, 1949. 6. sz., 481—500. old. és a „Jeszifu Visszárionovicsu Sztálinu Akademija Nauk SzSzsZR, Moszkva, 1949.“ c. kötetben, 227—256. old.)

Joszif Visszárionovics Sztálin, az új élet építője, a marxizmus-leninizmus forradalmi elméletét gazdagítva oly tudományos munkákat alkotott, amelyek az egész modern haladó tudomány fejlődésének elméleti alapját képezik. Sztálin elvtárs munkái a kultúra és tudomány minden területén irányítják a haladó mozgalmat, de eszméi különösen a történettudomány szempontjából fontosak.

Sztálin elvtárs nem egyszer hangsúlyozza munkáiban, milyen hatalmas jelentősége van annak, hogy történeti úton közelítsük meg a jelenségeket. Ezt a módszert a marxista-leninista világnézet szempontjából kötelezőnek tartja.

J. V. Sztálin ezt írta: „...van egy tudományág, amelynek ismerete feltétlenül kötelező minden tudományág bolsevikjai számára — ez a marxista-leninista társadalomtudomány, a társadalom fejlődési törvényeiről, a proletárforradalom fejlődési törvényeiről, a szocialista építés fejlődési törvényeiről, a kommunizmus győzelméről szóló tudomány... A leninista nem lehet csupán kedvelt tudományágának specialistája — hanem egyúttal politikusnak és társadalmi embernek is kell lennie, élénken érdeklődni kell országa sorsa iránt, ismernie kell a társadalmi fejlődés törvényeit, tudnia kell alkalmazni ezeket a törvényeket...”¹

Különösen „A dialektikus és történelmi materializmusról” szóló munkájában beszél J. V. Sztálin világosan arról a tudományról, amely felfedi a társadalmi fejlődés törvényeit.

„Könnyű megérteni — olvassuk itt — milyen óriási jelentőségű a filozófiai materializmus tételeinek kiterjesztése a társadalmi élet tanulmányozására, a társadalom történetének tanulmányozására...”

Ha a természeti jelenségek kapcsolata és egymástól való kölcsönös függésük a természet fejlődésének törvényszerűsége, akkor ebből az folyik, hogy a társadalmi élet jelenségeinek kapcsolata és egymástól való kölcsönös függése — szintén nem véletlen, hanem a társadalom fejlődésének törvényszerűsége.

Tehát a társadalmi élet, a társadalom története megszűnik „véletlenek” halmazata lenni, mert a társadalom története a társadalom törvényszerű fejlődésének jellegét nyeri, a társadalom történetének tanulmányozása pedig tudománnyá válik.

...Tehát a társadalom történetéről szóló tudomány, a társadalmi élet jelenségeinek minden bonyolultsága mellett is, éppoly exakt tudománnyá válhat, mint mondjuk a biológia, olyan tudománnyá, mely a társadalmi fejlődés törvényeit fel tudja használni gyakorlati alkalmazás céljaira.”²

¹ Sztálin: A leninizmus kérdései, Budapest, 1949., 704—705. l.

² U. o. 643—644. l.

Ahhoz, hogy ezeknek a gondolatoknak egész mélységét és a történettudomány szempontjából való jelentőségüket kiértékelhessük, arra kell gondolnunk, hogy a tőkés államokban a polgári tudósok minden erejükkel azon vannak, hogy a történelmet, mint tudományt eltemessék. A legtudományellenesebb „elméletek”-et hozzák forgalomba, feltámasztják Windelband, Rickert és mások reakciós nézeteit, amelyek szembeállítják a nomothetikus tudományokat és az idiografikus tudományokat; azaz szembeállítják a tulajdonképpen értelemben vett exakt tudományt, amely bizonyos jelenségek törvényeit kutatja fel, és azt a tudományt, amely csak individuális jelenségek leírására képes.

Ezek a reakciós koncepciók a forradalom előtti orosz történettudományban szintén elterjedtek. Olyan orosz történészt hozhatunk fel példaként, mint V. O. Kljucsevszkij. „Hogy az egyik vagy másik nép története mennyiben tarthat számot tudományos érdeklődésre, — olvassuk Kljucsevszkijnél, — azt meghatározza az, hogy milyen nagy számban fonódik egybe a társadalmi élet egyik vagy másik eleme különleges helyi formában és milyen sajátság rejlik bennük. Ebből a szempontból annak az országnak a története, amelyik más országokban már lefolyt jelenségek és folyamatok megismétlését adná, ha ugyan lehetséges a történelemben ilyen eset (kiemelés tőlem — B. G.), nem hívná fel különösebben a tudományos kutató érdeklődését.”³

Kljucsevszkij nyilvánvalóan kételkedik abban, lehetséges-e egyáltalában, hogy a jelenségek és folyamatok megismétlődhetnek a különböző népeknél és tagadja azt, hogy ebben valamilyen tudományos érdek lehetséges, még ha meggyőződése ellenére valahol elő is bukkanna ilyesmi. Alapjában véve ugyanilyen nézeteket vallott a történelemtől A. Sz. Lappo-Danilevszkij és sok más polgári orosz tudós.

Ez a szemlélet lényegében felszámolta a történelmet, mint tudományt. A forradalom utáni korszakban ugyanígy a történettudomány likvidátorként szerepelt M. N. Pokrovszkij és „iskolája”. Szubjektív-idealista, machista nézetek szellemében torzították el a marxizmust, megpróbálták, hogy a marxista elméletet vulgáris „ökonómiai materializmus”-sal helyettesítsék. Ez a meghamisítás szintén magának a történettudománynak a felszámolására vezetett.

Ilyesfajta reakciós elméletek még manapság is léteznek a tőkés országokban. Aktív támogatást élveznek és a burzsoá ideológusok minden erejükkel terjesztik ezeket.

Hogy miért jelentek meg és miért élnek tovább ezek a marxizmussal szemben ellenséges „elméletek”, az érthető. Itt megláthatjuk a teljes törvényszerűséget. Amikor a XIX. sz. közepén az európai proletariátus mint önálló és aktív politikai erő kezdett fellépni, az orosz feudális urak és a burzsoázia azt az elméletet állította fel, hogy Oroszországban „nem lehet” proletariátus, mert Oroszországban megvan az obszina (faluközösség). Amikor a proletariátus o jövendőlések ellenére mégiscsak feltűnt Oroszországban, amikor a proletariátus önálló osztályharcát világosan meglátták, felállították azt az „elmélet”-et, hogy a magántulajdon „ösrégi”, és hogy ez az intézmény megátámadhatatlan. Marx tanítása szerint a világtörténeti folyamat törvényszerű. Vannak társadalmi-gazdasági formációk, és ezek következetesen felváltják egymást, amiből az következik, hogy a kapitalizmus történetileg átmeneti jellegű, és elkerülhetetlen az, hogy egy más társadalmi rend váltsa fel. Amikor ez a tanítás terjedni kezdett, akkor ennek az elméletnek az egyensúlyozására felállították a kapitalizmus állandóságának és megdönthetetleniségének „elmélet”-ét. A kapitalizmus, mint látható, örök: már az antik világban létezik, a középkorban is, és most is megvan. A kapitalizmus mindig

³ V. O. Kljucsevszkij: Orosz történelem, I. rész, 1937., 15. l., orosz kiad.

létezett és mindig létezni fog. Persze, lehetetlen volt észre nem venni a kapitalista rendszerben mutatkozó repedéseket. Spengler erre a kétségbevonhatatlan tényre azzal az elmélettel adta meg a kapitalista társadalom védelmezőinek a megnyugtató választ, hogy a kapitalizmus esődjé nem jelent haladást előre, a szocializmus felé, hanem visszafelé, a középkori feudális rendhez.

V. I. Lenin így jellemezte a polgári tudománynak ezt a zűrzavarát: „A lemondás annak lehetőségéről, hogy a meglévőt tudományosan feldolgozzák, a lemondás a tudományról, az a törekvés, hogy kigúnyoljanak minden általánosítást, elbújjanak a történelmi fejlődés minden „törvénye” elől, hogy a fától ne lássák az erdőt, íme ez... a divatos burzsoá szkepticizmus... a halott és halódó skolasztika... osztályértelme.”⁴

J. V. Sztálin a történelmi folyamat elméletének területén végzett munkáival a történelem bonyolult korszakában lépett fel. Megvédte a történettudományt a megsemmisítés kísérleteitől, alkotó módon továbbfejlesztette a marxizmus-leninizmust az új körülmények közt akkor, amikor a világ két táborra oszlott, amikor a szocializmus győzött a Szovjetunióban, és más országokban egyre jobban háborogtak a szocialista forradalom hullámai.

J. V. Sztálin kristálytiszta világossággal és visszaverhetetlen meggyőző erővel beszél a történelemről, mint tudományról. „A dialektikus és történelmi materializmusról” szóló munkájában azt írja Sztálin elvtárs:

„Ha a világon nincsenek elszigetelt jelenségek, ha az összes jelenségek kapcsolatosak egymással és feltételezik egymást, — akkor világos, hogy a történelemben előforduló társadalmi formákat és társadalmi mozgalmakat nem egy „örök igazság” vagy valamely más, eleve feltételezett eszme szempontjából kell értékelni, mint ahogy a történetírók nem ritkán teszik, hanem azoknak a körülményeknek a szempontjából, amelyek az illető társadalmi formát vagy mozgalmat létrehozták és amelyekkel kapcsolatban van.”⁵

„Érthető, — hangsúlyozza a továbbiakban Sztálin elvtárs, — hogy a társadalmi jelenségeknek ilyen *történelmi* felfogása nélkül történelemről szóló tudomány létezése és fejlődése nem lehetséges, mert kizárólag ez a felfogás óvja meg a történettudományt attól, hogy véletlenségek káoszává és a legostobább tévedések halmazává fajuljon.”⁶

A történelmi fejlődés alapvető törvénye a mozgás és fejlődés folytonossága, a réginek az elhalása és az új növekedése, az új és régi harca, a forradalmi átmenet a régiből az újba. Ebből következik, hogy „...nincsenek többé „megingathatatlan” társadalmi rendszerek, hogy a magántulajdon és a kizsákmányolás nem „örök principiumok”, hogy a földesurak uralma a parasztok fölött, a kapitalistáké a munkások fölött nem örök eszme.”⁷

Amikor J. V. Sztálin konkretizálja elméleti tételeit, felvázolja az emberiség történetének képét a legrégebb időktől napjainkig.

„A történelem a termelési viszonyoknak öt alaptípusát ismeri, ezek: ősközösség, rabszolgaság, feudalizmus, kapitalizmus és szocializmus.”⁸ J. V. Sztálin hangsúlyozza, hogy mindegyik típusnak megvan a maga sajátossága és a hangsúlyt az osztályharc jelentőségére helyezi a társadalmi-gazdasági formációk váltakozásának folyamatában.

A társadalom haladása előre, az egyik formációból a másikba, ugrás-szerűen megy végbe, forradalom útján.

⁴ Lenin: Művei, XX. kötet, 179. l., orosz kiad.

⁵ Sztálin: A leninizmus kérdései, 638. l.

⁶ U. o. 638. l.

⁷ U. o. 638. l.

⁸ U. o. 655. l.

„A rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgatartókat és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgasági formáját...”

A jobbágyparasztok forradalma felszámolta a jobbágytartó urakat és megszüntette a kizsákmányolás hűbéri formáját,⁹ — mondja J. V. Sztálin 1933. febr. 19-én az élmunkás kolhozparasztok első szovjetúniói kongresszusán.

Ezek a forradalmak azonban csak arra vezettek, hogy a dolgozók kizsákmányolásának egyik formáját egy másik kizsákmányolási forma váltotta fel.

„Csakis a mi szovjet forradalmunk, csakis a mi Októberi Forradalmunk tette fel a kérdést úgy, hogy nem felcserélni kell a kizsákmányolók egyik csoportját egy másikkal, és nem felváltani kell a kizsákmányolás egyik formáját egy másikkal, hanem ki kell irtani minden kizsákmányolást, minden néven nevezendő gazdagot és elnyomót, régit és újat egyaránt.”¹⁰

A társadalmi-gazdasági formációk váltásában megnyilvánuló törvényszerűségeket J. V. Sztálin társadalomtudományi törvénynek nevezi és ezzel hangsúlyozza azt, hogy az egyes formációkon belül egyéb társadalomtudományi törvényszerűségek is vannak. Persze J. V. Sztálin az adott esetben a kapitalizmusra gondol, de egészen nyilvánvaló, hogy ez a megjegyzés más formációkra is vonatkozik.

„Annak a kérdésnek, — írja J. V. Sztálin, — hogyan változnak a kapitalizmus törvényei a kapitalista fejlődés különböző szakaszaiban, hogyan korlátozzák vagy erősítik tevékenységüket a változó feladatok, — ennek a kérdésnek külön elméleti érdekessége van...”¹¹

A két formáció közti átmeneti korszakok törvényszerűségeinek a kérdésével is foglalkozik J. V. Sztálin.

Trockij nyilvánvaló szándékkal 50–100 évben szabta meg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakát. Amikor J. V. Sztálin leleplezte a népek ezt az ellenségét, ismét a történelemhez fordul:

„Ahhoz, hogy a feudális gazdasági rendszer kimutassa fölényét a rabszolgatartó gazdasági rendszerrel szemben, mintegy kétszáz évre volt szükség, ha rem kevesebbre. És másképp nem is lehetett, hiszen a fejlődés üteme akkor igen lassú volt, a termelés technikája több volt, mint primitív.

Ahhoz, hogy a burzsoá gazdasági rendszer kimutassa fölényét a feudális gazdasági rendszerrel szemben, mintegy száz évnél, vagy annál is kevesebbnél kellett elmúlnia. A burzsoá gazdasági rend már a feudalizmus keretein belül megmutatta, hogy magasabban, sokkal magasabban áll a feudális gazdasági rendnél. Az időpontok különbségét itt a fejlődés gyorsabb üteme magyarázza és a burzsoá gazdasági rendszer fejlettebb technikája.

Azóta a technika hallatlan sikereket ért el, és a fejlődés üteme egyenesen szédületessé vált.”¹² J. V. Sztálin azt következteti ebből, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenethez aránylag rövid idő szükséges.

J. V. Sztálin a társadalmi-történelmi folyamatnak két olyan oldaláról is beszél, amelyek a történettudományban igen fontosak: az eszmék szerepéről és az emberi akarat részvételéről a népek történeti életének folyamatában. Sztálin elvtárs szigorúan megkülönbözteti a társadalmi eszmék eredetét és a történelemben játszott szerepüket.

A társadalmi eszmék keletkezésének forrása a társadalom anyagi életének feltételeiben gyökerezik, a társadalmi létben, amelynek ezek az eszmék a tükröződései. Vannak eszmék, amelyek a rabszolgatartó társadalomban születtek, vannak ezekről különböző eszmék, amelyek a feudális vagy kapi-

⁹ U. o. 491. l.

¹⁰ U. o. 492. l.

¹¹ J. Sztálin: Művei, IX. kötet, 166. l., orosz kiad.

¹² U. o. 136–137. l.

talista rendben születnek. Az eszmék különböző voltának „... magyarázatát nem maguknak az eszméknek a „természete“, „sajátossága“ adja meg, hanem a társadalom anyagi életének körülményei, melyek a társadalmi fejlődés különböző korszakaiban különbözők.“¹³ Az új társadalmi eszmék, amelyek a társadalom haladó erőinek az érdekeit szolgálják, akkor jönnek létre, amikor a társadalom anyagi életének fejlődése új feladatokat állít a társadalom elé.

De miután az új eszmék létrejöttek, maguk is „igen komoly erővé“ válnak, megkönnyítik az új feladatok megoldását, megkönnyítik a társadalom előrehaladását: „Éppen ebben mutatkozik meg az új eszmék, új elméletek, új politikai nézetek, új politikai intézmények óriási szervező, mozgósító és átalakító jelentősége. Új társadalmi eszmék és elméletek éppen azért jöttek létre, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósító és átalakító munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése során megérett feladatok megoldása lehetetlen.“¹⁴ Az eszmék „...maguk is visszahatnak a társadalmi létre, a társadalom anyagi életére...“¹⁵ J. V. Sztálin minden munkáján vörös fonálként húzódik végig az a gondolat, hogy csak a marxizmus-leninizmus eszméi azok, amelyek megvilágítják a társadalom forradalmi átalakításához, a kizsákmányoló réteg felszámolásához vezető utat.

J. V. Sztálin azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogyan vesz részt az emberi akarat a népek történeti életének folyamatában. Hangsúlyozza, hogy „... az új termelőerők és a nekik megfelelő termelési viszonyok keletkezése nem a régi rendszertől függetlenül, nem annak eltűnése után megy végbe, hanem a régi rendszer keretei között és nem az emberek szándékos, öntudatos tevékenysége következtében történik, hanem spontánul, öntudatlanul, az emberek akaratától függetlenül.

... Először az emberek nem választják szabadon ezt vagy azt a termelési módot, mert minden új nemzedék, amikor az életbe lép, kész termelőerőket és termelési viszonyokat talál...

Másodszor az emberek, amikor ezt vagy azt a munkaeszközt, a termelőerőket ezt vagy azt az elemét tökéletesítik, nincsenek tudatában, nem értik és nem gondolnak arra, hogy milyen *társadalmi* következményei lesznek ennek a tökéletesítésnek, csak a maguk mindennapi érdekeire gondolnak, arra, hogy megkönnyítsék maguknak a munkát, hogy valamilyen közvetlen, kézzelfogható hasznot húzzanak a dologból.“¹⁶

Ezzel természetesen nem tagadja a személyiség szerepét a történelemben, nem tagadja a nagy emberek szerepét. Nagyokká az teszi őket, hogy meg tudják érteni korukat. „Hősök, kimagasló személyek a társadalom életében csak annyiban játszhatnak jelentékeny szerepet, amennyiben helyesen tudják felfogni a társadalmi fejlődés feltételeit, amennyiben megértik, hogyan kell megjavítani azokat. Hősök, kimagasló személyek neveltséges és mindenki számára fölösleges, szerencsétlen flótásokká változhatnak, ha a társadalmi fejlődés feltételeit nem tudják helyesen megérteni és ellenállnak a társadalom történelmi szükségleteinek, mert magukat a történelem „csinálói“-nak képzelik.“¹⁷

J. V. Sztálin meggyőző ténybeli anyagon tárta fel az emberiség társadalmi életének törvényszerűségét és így megmutatja a történettudomány jelentőségét, mert ez az emberi társadalom fejlődésének törvényeiről szóló igazi tudomány. Ugyanakkor új és igen erős csapást mér a reakciós burzsoá koholmányokra, amelyek egészében támadták meg a történettudományt.

¹³ SzK(b)P története, Budapest. 1949., 124. 1.

¹⁴ U. o. 125. 1.

¹⁵ U. o. 126. 1.

¹⁶ U. o. 137—138. 1.

¹⁷ U. o. 18—19. 1.

J. V. Sztálin a burzsoá hamisítókra is súlyos csapást mért, akik megpróbálták úgy „bírálni“ a marxista-leninista elméletet, hogy meghamisították ennek az elméletnek alapvető értelmét.

A marxista-leninista elmélet meghamisítása ellen folyó harc haladéktalanul új ellenállást tett szükségessé, hiszen ez a hamisítás az imperializmus válságának mindegyik szakaszában új formákat öltött. J. V. Sztálin ebben a harcban rendkívüli világossággal és erővel fejlesztette tovább a marxista-leninista tanítást.

J. V. Sztálinnak, mint teoretikusnak és Marx—Engels—Lenin folytatójának hatalmas alkotó génusza világosan kifejezésre jutott a Párt XVIII. kongresszusán tartott beszámolójában a SzK(b)P központi bizottságának munkájáról (1939. márc. 10.).

J. V. Sztálin élesen elítélte és kigúnyolta azokat a marxistákat, akik hajlamosak arra, hogy a marxizmus klasszikusainak kész előírásai szerint éljenek, „nyugodtan feküdjenek a kemencepadkán és a kész határozatokon rágódjanak“. J. V. Sztálin azt követelte a „marxistáktól-leninistáktól, hogy ne szorítkozzanak csupán a marxizmus egyes általános tételeinek bemagolására, hogy behatoljanak a marxizmus lényegébe, hogy megtanulják számba venni azt a tapasztalatot, amelyet a szocialista állam húszéves fennállása nyújt a mi országunkban, hogy erre a tapasztalatra támaszkodva és a marxizmus lényegéből kiindulva, végre megtanulják a marxizmus egyes általános tételeit konkretizálni, azokat pontosabbá tenni és megjavítani.“¹⁸

J. V. Sztálin ebben a beszámolójában megállapította azt a tényt, „hogy a marxizmus államelméletének néhány általános tétele nincs még teljesen és kielégítően kidolgozva,“ e téren „nincs teljes világosság“. „...Az állam kérdésére gondolok általában, különösen pedig a mi szocialista államunkéra és a szovjet értelmiség kérdésére.“¹⁹

J. V. Sztálin továbbfejlesztve az államról szóló marxista-leninista tanítást, új formában veti fel és oldja meg az állam problémáját a szocializmusban és kommunizmusban és ennek igen nagy tudományos és politikai jelentősége van.

J. V. Sztálin emlékeztet Engelsnek a véleményére ezzel a kérdéssel kapcsolatban: Engels azt tartotta, hogy az osztályok megsemmisítésével és a termelőeszközök köztulajdonba vételével az állam „elhal“.

J. V. Sztálin igen komoly formában helyesbíti Engelsnek ezt a tételét. Engelsnek csak bizonyos körülmények közt van igaza: ha elméletileg elvonatkoztatunk a győztes szocializmus országának nemzetközi helyzetétől, ha feltételezzük azt, hogy a szocializmus győzött minden országban vagy a legtöbb országban.

Engels semmiféle feleletet sem adott arra a konkrét kérdésre, mi lesz a proletár állam sorsa abban az esetben, ha a szocializmus csak egy országban győz.

V. I. Lenin nem tudta megírni „Állam és forradalom“ c. művének második részét (az első részt az Októberi Forradalom és a Szovjet állam megalapítása előtt néhány hónap alatt írta). „De amit nem tudott elvégezni Lenin, azt tanítványainak kell elvégezniök.“²⁰ J. V. Sztálin ezt meg is tette, mint Lenin művének folytatója, mint korunk nagy tudósa, aki a marxizmus-leninizmus elméletét új, magasabb fokra emelte.

Hogy az általa felvetett elméleti kérdésre alapos választ adjon, a történelemhez fordul J. V. Sztálin:

¹⁸ Sztálin: A leninizmus kérdései, 710. l

¹⁹ U. o. 708., 706. l.

²⁰ U. o. 711. l.

„Az állam a társadalomnak ellenséges osztályokra való szakadása alapján azért keletkezett, hogy kordában tartsa a kizsákmányolt többséget a kizsákmányoló kisebbség érdekében. Az állam hatalmi eszközei főképpen a hadseregben, a büntető szervekben, a kémszolgálatban, a börtönökben összpontosultak. Két alapvető funkció jellemzi az állam tevékenységét: a belső (fő) feladat — kordában tartani a kizsákmányolt többséget, és a külső (nem fő) feladat — kiterjeszteni az államnak, az állam uralkodó osztályának területét más államok területének rovására, vagy megvédeni saját államának területét más államok támadásai ellen. Így volt ez a rabszolgatársadalomban és a feudalizmusban. Így van ez a kapitalizmusban.”²¹

Országunkban a kapitalizmus megdöntésével együtt a burzsoázia államgépezetét is szétvertük. A megdöntött állam helyébe felállították az új, proletár szocialista államot. „Ebből azonban egyáltalában nem következik az, — írja J. V. Sztálin, — hogy az új proletárállamban nem maradhat meg, a proletárállam szükségleteihez képest megváltozott formában, a régi állam némely funkciója. Még kevésbé következik ebből az, hogy a mi szocialista államunk formáinak változatlanul meg kell maradniuk, hogy a mi államunk kezdetben fennállott funkcióinak teljességükben meg kell maradniuk ezentúl is. A valóságban a mi államunk formái, országunk fejlődésétől és a külső viszonyok változásaitól függően, változnak és változni fognak.”²²

De tekintet nélkül az állam formáinak változására, a lényege változatlan marad: ez a proletariátus diktatúrája, amely felváltotta a polgári államot. Ez utóbbinak lényege pedig formáinak minden sokfélesége mellett szintén egy, a burzsoázia diktatúrája. A Szovjetunióban a szocializmus építésekor országunk osztálystruktúrájában gyökeres változások mentek végbe: felszámoltuk a kizsákmányoló osztályokat mind; a munkásosztály, a parasztság és értelmiség viszonya a megingathatatlan barátságon alapszik, a gazdasági és politikai ellentétek eltűntek; azonban mindezek a változások, amelyek megerősítették államunkat, nem változtatják meg jellegét: megmaradt a proletárdiktatúra államának. Nem nehéz arról meggyőződnünk, hogy ez a marxi-lenini elmélet továbbfejlesztése.

De ezzel nem merítettük ki mindazt, amivel J. V. Sztálin hozzájárult az állam elméletéhez. Az elmélet területéről átmént a társadalmi élet konkrét jelenségeinek a tanulmányozására, és a Szovjet állam történetéből vett tényekkel bizonyította azt, hogy az Októberi Forradalom időpontjától 1939-ig (Beszámoló a XVIII. Pártszövetségnek a SzK(b)P Központi Bizottságának munkájáról) szocialista államunk fejlődésében két fő fázison ment keresztül:

1. Az első korszak az Októberi Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig tartott. Ehhez az államnak meg kellett valósítania az országon belül a megdöntött osztályok elnyomását és megvédenie az országot a külső támadás ellen.

2. A második korszak a kizsákmányoló osztályok felszámolásától a szocialista gazdasági rendszer teljes győzelméig terjed. Az állam ebben a korszakban a szocialista gazdaság szervezetének megvalósítása céljából vállalta a szocialista tulajdon védelmének és a kulturális nevelő munkának a funkcióját. Az állam védelme a külső ellenség ellen természetesen továbbra is megmaradt.

Sztálin elvtárs már akkor, azaz 1939-ben a Szovjet állam fejlődésének következő, harmadik szakaszáról is beszélt. A fejlődés nem állhat meg a végigjárt két szakasznál: „Előre tartunk, a kommunizmus felé” és az állam megmarad a kommunizmusban is, „...ha nem semmisül meg a kapitalista környezet, ha nem szűnik meg a kívülről jövő katonai támadások veszedelme.

²¹ U. o. 711. l.

²² U. o. 711. l.

E mellett magától értetődik, hogy államunk formái újból változni fognak, a belső és külső viszonyok változásának megfelelően.²³ J. V. Sztálin azzal, hogy feldolgozta a Szovjet állam fejlődésének és funkcióinak kérdését, igen értékes módon járult hozzá az állam problémájának tanulmányozásához. A proletárdiktatúra államának lényegét feltáró sztálini elemzésnek hatalmas gyakorlati jelentősége volt, van és lesz nemcsak a Szovjetunió számára, hanem minden ország és nép számára, amely a szocializmus építésének útjára lépett.

A marxista elméletnek százéves fennállása alatt gazdagodnia kellett és csakugyan gazdagodott is újabb tapasztalatokkal: a társadalomról szóló tudomány egészében előrehaladt; Lenin és Sztálin új tudományos felfedezései sok hipotézist semmisítettek meg, amelyek Marx és Engels korában még megvoltak. A marxista elmélet a forradalmi mozgalom gyakorlatával szoros kapcsolatban, az opportunista hamisítások elleni harcban született meg. Nem egyszer megkísérelték, hogy a marxizmus szellemétől idegen elméletekhez „alkalmazzák”; nem ritka az az eset, hogy történészek, még olyanok is, akik magukat marxistáknak tartották (N. A. Rozskov, M. N. Pokrovszkij és mások), messzire eltávolodtak ennek az elméletnek forradalmi, materialista lényegétől és munkáikban meghamisították saját idealista konstrukcióik kedvéért. A XX. század elején Oroszországban és Oroszország határain kívül sok kísérlet történt arra, hogy meghamisítsák Marx elméletét. Lenin és Sztálin megtisztították a marxizmus alapvető tételeit minden rájuk tapadt meghamisítástól, lángeszűen továbbfejlesztették és alkalmazták ezeket a tételeket a modern társadalom életének és elsősorban Oroszország életének konkrét feltételeire.

Sztálin elvtársról ugyanazt kell mondani, amit annak idején ő maga mondott V. I. Leninről: „....helytelen volna azt gondolni, hogy Lenin módszere egyszerűen helyreállítása annak, amit Marx adott. Valójában Lenin módszere nemcsak helyreállítása, hanem konkretizálása és továbbfejlesztése is Marx kritikai és forradalmi módszerének, materialista dialektikájának.”²⁴

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az emberi társadalom történetében beállt óriási események kortársai vagyunk. Ilyenekről Marx csak álmodhatott. Sztálin elvtársnak éppúgy mint Leninnek, jutott osztályrészül, hogy az elméletet méreteiben és jelentőségében grandiózus forradalmi kísérleten igazolja.

Marx annak idején természetesen nem láthatta meg előre azokat a konkrét problémákat, amelyeket a szocializmus építésének gyakorlata hozott fel az emberiség történetének legújabb, Október utáni korszakában. Ezeket a feladatokat J. V. Sztálin, a proletariátus vezére fényesen megoldotta.

A konkrét történelem kérdéseiben J. V. Sztálin fontos javításokat tett Engels Frigyes néhány megállapításával kapcsolatban.

Rázin elvtársához írt levelében J. V. Sztálin rámutat arra, hogy Engels tévedett Barclay de Tolly értékelésében: „Engels valahol azt mondotta, hogy az 1812-es év orosz hadvezérei közül Barclay de Tolly tábornok az egyetlen hadvezér, aki figyelmet érdemel. Engels természetesen tévedett, mert Kutuzov mint hadvezér kétségtelenül két fejjel volt magasabb Barclay de Tollynál.” És J. V. Sztálin ugyanitt jellemző megjegyzést tesz: úgy hangzik ez, mintha szemrehányást tenne azoknak a történészeknek, akik a tekintélyekbe kapaszkodva, nem fejlesztik a tudományt: „Pedig találhatunk a mi korunkban embereket, akik habzó szájjal fogják megvédelmezni Engelsnek ezt a téves kijelentését.”²⁵

Komoly kritikai megjegyzéseket tett J. V. Sztálin Engelsnek „Az orosz cárizmus külpolitikája” c. cikkéről is.

²³ Ű. o. 713. l.

²⁴ Ű. o. 23. l.

²⁵ Boljszevik 1947, 3. sz., 7. l.

Sztálin elvtárs hangsúlyozta, hogy Engels nem mindig ábrázolta helyesen Oroszország külpolitikájának szerepét és jellegét: „...A hódító politika... — mondja J. V. Sztálin, — ...egyáltalában nem volt az orosz cárok monopóliuma. Mindenki előtt ismeretes, hogy a hódító politika — bizonynyal nem kisebb, ha csak nem nagyobb mértékben — Európa minden országának királyait és diplomatáit jellemezte...”

Engels cikkének legfőbb hiányát abban látja Sztálin, hogy figyelmen kívül hagyta „a gyarmatokért, a felvevő piacokért, a nyersanyagforrásokért folyó *imperialista* harc mozzanatát, pedig ennek akkor már igen komoly jelentősége volt. Elhanyagolta, — folytatja J. V. Sztálin, — Anglia szerepét mint a közeledő világháború tényezőjét, Németország és Anglia ellentéteinek a mozzanatát, pedig ezeknek már akkor komoly jelentőségük volt, és később szinte meghatározó szerepet játszottak a világháború kitörésében és fejlődésében.”²⁶

J. V. Sztálin a mai élet minden jelenségét törvényszerűen az egyetemes történeti folyamat keretei közt vizsgálja, megmutatja jelentkezésének és növekedésének törvényszerűségeit. Példaként felhozhatjuk J. V. Sztálin beszédét 1933. febr. 19-én az élmunkás kolhozparasztok első szovjetúniói kongresszusán.

J. V. Sztálin a történelemhez, igen régi korokhoz fordul, hogy bizonyítsa annak az új útnak helyességét és törvényszerűségét, amelyen a szovjet falu halad. Beszél a forradalmakról, amelyeket a történelem ismer: a rab-szolgák forradalmáról, a jobbágyparasztok forradalmáról, a szocialista forradalomról, amely abban különbözött az első kettőtől, hogy minden kizsákmányolót megsemmisített, míg a korábbi forradalmak csak az egyik kizsákmányolót a másikkal váltották fel.

Nézzük most J. V. Sztálin beszámolóját a SzK(b)P Központi Bizottságának munkájáról a XVII. Pártkongresszuson (1934. jan. 26). J. V. Sztálin elemzi a politikai helyzet kiéleződését a kapitalista államokban, foglalkozik az új háború tervével és azokkal a reményekkel, amelyeket a tőkés országok kormányai a háborúba helyeznek, különösen pedig a „felsőbbrendű faj”-nak az „alsóbbrendű faj” ellen folytatott harcának a tervével. J. V. Sztálin itt ismét a régi történelemhez fordul. „Ismeretes, hogy a régi Róma éppen úgy nézett valamikor a mai németek és franciák őseire, mint ahogy ma a „magasabbrendű faj” képviselői néznek a szláv törzsekre. Ismeretes, hogy a régi Róma úgy kezelte őket, mint „alacsonyabbrendű faj”-t, mint „barbárok”-at. akiknek az a hivatásuk, hogy örökre alá legyenek rendelve a „magasabbrendű faj”-nak, a „dicső Róma”-nak... És mi lett az eredmény? Az eredmény az lett, hogy a nemrómaiak, vagyis az összes „barbárok”, egyesültek a közös ellenség ellen, megdöntötték Rómát úgy, hogy csak ropogott. Kérdezem: hol a biztosíték, hogy a mai „magasabbrendű faj” képviselőinek igényei nem fognak ugyanilyen siralmas következményekre vezetni? Hol a biztosíték, hogy Berlin fasiszta és irodalmár politikusaának jobban fog kedvezni a szerencse, mint Róma régi és kipróbált hódítóinak? Nem helyesebb-e az ellenkezőt feltételezni?”²⁷

Ezt 11 évvel azelőtt mondta J. V. Sztálin, hogy tudományos történeti alapon felépülő jóslata beteljesedett.

J. V. Sztálinnak Rázin elvtársához írt levelében, amely a hadtörténelem kérdéseivel foglalkozik, szintén azt látjuk, hogy a történelemhez fordul. „Önök, mint történészek, — írja Sztálin elvtárs, — érdeklődnie kellene ez iránt. Már a régi pártusok ismertek ilyen ellentámadást, amikor Crassus római hadvezért és katonaságát becsalták országuk mélyébe, aztán ellentáma-

²⁶ U. o. 1941, 9. sz., 3—4. l.

²⁷ Sztálin: A leninizmus alapjai, 514. l.

dásba lendültek és elpusztították őket. Nagyon jól tudta ezt a mi lángeszű hadvezérünk, Kutuzov is, aki jól előkészített ellentámadás segítségével tette tönkre Napoleont és hadseregét.²⁸

Ugyanebben a levélben J. V. Sztálin igen fontos megjegyzéseket tesz a hadművészetről és a hadtörténelemlről általában: Clausewitz elavult, mert ő „a háború *manufaktúra*-korszakának a képviselője. De most a háború gépesített szakaszában élünk. Nem kétséges, hogy a *gépi* korszaknak új katonai ideológusokra van szüksége. Nevetséges most Clausewitztól leckéket venni.

Nem lehet előrehaladni és a tudományt előrevinni a nélkül, hogy bizonyos tekintélyek elavult tételeit és megjegyzéseit ne vessük alá kritikai vizsgálatnak. Ez vonatkozik nemcsak a hadászat tekintélyeire, hanem a marxizmus klasszikusaira is.”²⁹

„A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről” szóló cikkében J. V. Sztálin ismét a történelemhez fordul, ezúttal a legújabbkori történelemhez. „Vegyük a legismertebb történelmi tényeket” — írja J. V. Sztálin — és a Bolsevik Párt történetének egész sereg igen fontos mozzanatával foglalkozik, 1903-tól kezdve.³⁰

J. V. Sztálin teljesen leleplezte a trockisták ellenséges törekvéseit, amelyek a párt hősi története meghamisítására irányultak. Hangsúlyozza azt, hogy megengedhetetlen bármiféle liberalizmus az ellenséggel szemben, aki „történész”-nek és „irodalmár”-nak álcázza magát. Sztálin elvtárs lenini élességgel és meggyőző erővel bizonyítja az egész történettudomány mély pártszerűségének szükséges voltát. A történész feladatát abban látja, hogy „a bolsevizmus történetének kérdéseit magas színvonalra emelje, hogy pártunk történetének tanulmányozását tudományos, bolsevik vágányokra terelje és fokozott figyelmet fordítson pártunk történetének trockista és minden más-fajta meghamisítóira, rendszeresen leleplezze őket”.³¹

* * *

„...A történettudomány, — mondja Sztálin elvtárs, — ha valóban tudomány akar lenni, ... elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia...

...a történettudomány fő feladata a termelés törvényeinek, a termelő-erők és termelési viszonyok fejlődési törvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek tanulmányozása és felderítése.”³²

J. V. Sztálinnak ezek az igen fontos útmutatásai a szovjet történészek tevékenységének kész programját tartalmazzák. Ugyanakkor megmutatják az utat, hogyan teremtsen a történettudomány konkrét kapcsolatot a gyakorlattal, azt az utat, hogyan használják fel a történettudomány eredményeit a kommunizmusért folyó harcban.

J. V. Sztálin igazolta a történelmet, mint exakt tudományt, amelynek célja a történelmi fejlődés törvényeinek feltárása, s ezzel lehetővé tette a jelenkor tudományos elemzését és a jövő tudományos meglátását.

„A marxizmus *elmélete*, — mondja Sztálin, — amikor az objektív folyamatokat elsősorban fejlődésükben és elhalásukban tanulmányozza, meghatározza a fejlődés tendenciáját, rámutat arra az osztályra, vagy azokra az osztályokra, amelyek elkerülhetetlenül uralomra jutnak vagy amelyek elkerülhetetlenül megbuknak, amelyeknek meg kell bukniuk.”³³

²⁸ Boljsevik 1947, 3. sz., 8. l.

²⁹ U. o. 7. l.

³⁰ Sztálin: A leninizmus kérdései, 424. l.

³¹ U. o. 433. l.

³² A SzK(b)P története, 130—131. l.

³³ J. Sztálin: Művei, V. kötet, 62—63. l.

Az elmélet „...segíthet a gyakorlatnak megérteni nem csupán azt, hogy hogyan és hova haladnak az osztályok a jelenben, hanem azt is, hogy hogyan és hova kell haladniuk a közeljövőben.”³⁴

Ezeknek a kijelentéseknek az alapja az a meggyőződés, hogy a népek történeti élete törvényszerűen folyik — azaz a történelemnek mint komoly tudománynak az elismerése. „...a marxizmus minden történelmi szempontból vizsgál...”³⁵

„Miért győzheti le, miért kell, hogy legyőzze és miért fogja okvetlenül le is győzni a szocializmus a gazdaság kapitalista rendszerét?” — kérdi Sztálin elvtárs és így felel: „Mert a munka magasabbrendű formáit tudja adni, magasabb munkatermelékenységet, mint a kapitalista gazdasági rendszer.” — Itt végbe kell mennie annak, és okvetlenül végbe is megy az, ami végbement a kapitalizmusnak a feudalizmus felett aratott győzelme idején, amikor a kapitalizmus „...a munka termelékenységének magasabb normáit hozta létre... lehetőséget adott a társadalomnak arra, hogy összehasonlíthatatlanul több terméket kapjon, mint a feudális rendszer alatt.”³⁶

Sztálin elvtárs ezekből az elméleti tételekből kiindulva, újszerűen oldott meg egy sereg igen nehéz konkrét történettudományi problémát, amelyek már szilárdan bekerültek a történettudomány köztudatába.

J. V. Sztálin alkotó módon fejlesztette tovább a marxizmus-leninizmus elméletét a proletariátus osztályharcának a tapasztalata alapján, a szocializmus építésének forradalmi tapasztalata alapján, és mindazon sikereknek a számításba vételével, amelyeket országunk elsősorban a Bolsevik Párt tevékenységének következtében ért el.

J. V. Sztálin V. I. Leninnel együtt felfedte az imperializmusnak, mint a kapitalizmus utolsó korszakának lényegét. Megírta a Bolsevik Párt történetét, megadta országunk szovjet korszakának belső periodizációját, felfedte a Nagy Honvédő Háború törvényszerűségeit, kidolgozta a tőkés országokban megindult munkásmozgalom fejlődésének történeti törvényszerűségeit, valamint a gyarmatokon és a gyarmati területeken folyó nemzeti felszabadító mozgalom törvényszerűségeit.

J. V. Sztálin pontosan meghatározta a nemzet fogalmát. Kimutatta eredetét és további fejlődését. Meghatározta az okokat, amelyek soknemzetiségű államok kialakulását előidézték, feldolgozta a gyarmatok és félgymarmati területek nemzeti felszabadító mozgalmának történeti törvényszerűségeit, felvetette azt az eszmét, hogy a külső ellenség elleni védekezés megszervezésének szüksége olyan tényező, amely gyorsította a központi államok kialakulásának folyamatát; meghatározta az I. Péter-korabeli állam osztálylényegét, meghatározta a feudalizmus korabeli paraszti mozgalmak jelentőségét, megadta a kapitalizmus történetének periodizációját Oroszországban.

J. V. Sztálin behozta történettudományunkba azt a gondolatot, hogy a rabszolgák forradalma volt a rabszolgasáadalom felszámolásának egyik tényezője; azt a gondolatot, hogy a jobbágyparaszatok forradalma volt a feudális termelőmód megsemmisítésének egyik tényezője; a „prefeudális” korszak fogalmát, azét a korszakét, amikor a feudális viszonyok megérlelődtek, — és sok minden egyebet. Már nem is beszélünk a most lezajló események mélyrehatóan tudományos tárgyalásáról, amelynek megértéséhez J. V. Sztálin mindig történeti úton indul el; nem beszélünk előrelátásáról sem, amely ugyanazon a tudományos alapon épült fel, előrelátásáról, amely ragyogóan igazolást nyer.

³⁴ Sztálin: A leninizmus kérdései, 24. l.

³⁵ Sztálin: Művei, I. kötet, 238. l.

³⁶ Sztálin: A leninizmus kérdései, 585. l.

Magától értetődően semmiképp sem lehetséges, hogy egy kiterjedelmű tanulmányban mindazokkal a problémákkal foglalkozunk, amelyeket J. V. Sztálin kidolgozott. Csak néhányat hozunk fel ezek közül.

A forradalom szerepének kérdése a történeti folyamatban

J. V. Sztálin abból a marxista tételből indult ki, hogy a történeti folyamat ugrásszerűen halad, hogy azokban a pillanatokban, amikor a társadalmi viszonyok nem felelnek meg többé a termelőerők állapotának, a forradalom elkerülhetetlen. J. V. Sztálin áttekintette az egész utat, amelyet az emberiség bejárt, és három hatalmas forradalomra mutatott rá, amely elválasztotta egymástól a világtörténelem három hatalmas korszakát: a rabszolgák forradalmára, amely megsemmisítette a rabszolgatartó társadalmi rendet, a jobbágyparasztnak forradalmára, amely felszámolta a feudalizmust, és a proletariátus forradalmára, amely felszámolta a kapitalizmust.

A történettudományban még soha és sehol sem mutatták be ilyen pontosan az egyik formáció átmenetét a másikba.

A rabszolgatartó társadalmi rend még sokáig haldoklott volna, ha a rabszolgák nem tudatosították volna azt, hogy ők szintén emberek, és nem határozta meg nekik az életüket, hogy a végső harcra készüljenek felzabálásukért. Az igazságosabb társadalmi rend mintáját a rabszolgatartó római birodalmat körülvevő ún. „barbár” világban, annak faluközösségi szervezetében látták. Nem véletlen az, hogy a barbárok akkor egyesültek és épp akkor döntötték meg Rómát, amikor már magát a római rabszolgatartó társadalmat is eléggé mértékben megrendítette a római rabszolgák forradalma.

A két világ harca és a rabszolgák forradalma nemcsak Rómára jellemző. Más rabszolgatartó államokban is hasonló küzdelem folyt. Így pl. a mai szovjet területen, a Boszporuszi királyságban szintén végbement a rabszolgák forradalma, a „barbárok” aktivizálódásával karöltve. Nem kétséges, hogy J. V. Sztálinnak ez a tétele segítséget nyújt a balkáni államok történetisének ahhoz, hogy tanulmányozzuk a bizánci császárság „elbarbárosodásának és a Balkán-félszigeten új feudalizálódó államok kialakulásának igen érdekes és bonyolult korszakát.

Amikor a jobbágyparasztnak felkeléseiről volt szó, a történettudomány arra szorítkozott, hogy számításba vette és tanulmányozta a parasztmozgalmakat a feudalizmus virágzásának korszakában. Így arra a következtetésre jutottak, hogy a parasztmozgalmak általában mindig eredménytelenek voltak. Korábban senki sem vont le tágabb következtetéseket ezeknek a paraszti felkeléseknek végső eredményeiről.

Speciális kutatások egész pontosan megmutatták, hogyan növekedtek a parasztmozgalmak a XIX. század első felében, kivált I. Miklós és II. Sándor uralkodása alatt, azaz a jobbágyosság eltörlésének előestéjén Oroszországban; világossá vált, hogy ez a mozgalom a jobbágyparasztnak forradalma, akik lehetetlenné tették a jobbágyosság intézményének további fennmaradását Oroszországban és lehetővé tették a kapitalizmus győzelmét.³⁷

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rabszolgák és jobbágyparasztnak forradalmának sikerét nem készítette elő a termelőerők növekedése, hiszen erről J. V. Sztálin sokszor és egészen világosan beszélt. Ellenkezőleg, ez azt jelenti, hogy a rabszolgák és jobbágyparasztnak forradalma épp azért volt sikeres, mert a rabszolgák és jobbágyok abban a pillanatban léptek fel, amikor a termelőerők ellentétbe kerültek a termelési viszonyokkal, Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy egy letűnőben lévő osztály sohasem adja fel állásait

³⁷ J. Sztálin: A leninizmus kérdései, 491—492. 1.

önként, harc nélkül, és kimutatja, hogy a forradalmi ugrások történeti törvényszerűségek.

J. V. Sztálin sokszor beszél a proletárforradalomról, amely nem váltotta fel az egyik kizsákmányolót a másikkal, hanem megsemmisített minden kizsákmányolót. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a proletariátus sajátos szerepét a szocialista forradalom győzelméért folytatott harcban, mert a proletariátus ennek a harcnak fő ereje. De természetesen ez a forradalom is a történeti fejlődésnek ugyanazt a törvényszerűségét igazolja.

Meg kell említenünk itt J. V. Sztálin kijelentéseit az összes forradalmak mozgató erőiről is. Az elnyomott tömegek ezek, amelyek korábban, a szocialista forradalom győzelme előtt nem élvezték erőfeszítéseik és áldozataik gyümölcsét.

„Korábban, — mutat rá J. V. Sztálin az első amerikai munkásdelegációval folytatott beszélgetésében, — rendszerint úgy folyt le az ügy, hogy a munkások verekedtek a forradalom alatt a barrikádokon, ők ontották vérüket, ők döntötték le azt, ami régi, a hatalom pedig a burzsoák kezébe került, akik azután elnyomták és kizsákmányolták a munkásokat. Így volt ez Angliában és Franciaországban.”³⁸

Az Októberi Forradalom után, — írja Sztálin elvtárs „Az Októberi Forradalom nemzetközi jellege” c. cikkének fogalmazványában, — „az egyszerű polgári forradalmak kora, amikor a proletariátus csak üttöerőt jelentett, de a kizsákmányolók élvezték a forradalom gyümölcseit, — elmúlt.”³⁹

J. V. Sztálinnak ezek a tételei nemcsak azokat a forradalmi mozgalmakat világítják meg, amelyeknek az élén munkások álltak, azaz a tőkés korszak forradalmi mozgalmait, hanem a feudális korszak történeti eseményeit is. Mennyiényt hozhatunk fel pl. Novgorod és Pszkov történetéből, amikor az elnyomott tömegek fegyverrel a kezükben léptek fel elnyomóik ellen, és amikor fellépésük gyümölcsét a pszkovi vagy novgorodi bojárok élvezték, akik ezzel megerősítették politikai állásaikat. Ugyanilyen példákat hozhatunk fel más államok történetéből is.

J. V. Sztálin teljesen érthető okoknál fogva a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetének szentelte a legnagyobb figyelmet. Mint a forradalom vezérének, a nagy Leninnek legközelebbi munkatársa, úgy lépett itt fel, mint olyan ember, aki kiválóan ismerte az események fejlődésének minden részletét. Úgy lépett fel, mint a Bolsevik Párt vezetője, azé a Párté, amely Októberben magával ragadta a tömegeket a fegyveres felkelésre.

A nép ellenségei meghamisították az Októberi Forradalom igazi menetét, értelmét és jellegét. Hamis színben tüntették fel a Pártnak és vezérének, Leninnek és Sztálinnak szerepét, meggyalázták a munkásosztály és a szegény-paraszság szövetségének eszméjét, habzó szájjal tagadták annak a lehetőségét, hogy a szocializmus egy országban győzzön.

J. V. Sztálin a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak, a forradalom tanulságai és történelmi jelentősége elemzésének szentelt ragyogó munkáiban feltárta Október nagyságát, megmutatta a dicső lenini Párt igazi szerepét, leleplezte ellenségeit, a kapitulánsokat és árulókat.

J. V. Sztálin egy sereg munkájában mélyrehatóan értékelte az Októberi Forradalom alapvető szakaszait, és ezzel megadta a biztos alapot a forradalom történetének további felkutatására, annak a forradalomnak kutatására, amely minden előző forradalomtól abban különbözött, hogy ez „...tűzte ki céljául minden kizsákmányolás megszüntetését, minden néven nevezendő kizsákmányoló és elnyomó felszámolását.”⁴⁰

³⁸ J. Sztálin: Művei, X. kötet, 97—98. l., orosz kiad.

³⁹ U. o. 169. l.

⁴⁰ J. Sztálin: A leninizmus kérdései, 491. l.

A prefeudális és feudális korszak problémája Oroszország történetében

A középkori társadalmak története prefeudális korszakának fogalmát J. V. Sztálin, Sz. M. Kirov és A. A. Zsdánov vetették fel a Szovjetunió Történetének tervezetéhez írt megjegyzéseikben.

Helyesnek ismerték el azt a szempontot, hogy a szlávok éppúgy, mint egyéb népek, amelyek résztvettek a rabszolgatartó rend elpusztításában, bár ismerték a rabszolgaságot, mégis elkerülték a rabszolgatartó formációt és nagy lépést tettek előre, amikor megalkották a feudális rendet. De helytelennek bizonyult az, hogy a feudalizmus itt mintegy egyszerre jött létre a rabszolgatartó társadalom romjain. Ebben kétségtelenül J. V. Sztálinnak a történeti folyamat átmeneti korszakairól szóló tanítása tükröződött. Sztálin, Kirov és Zsdánov elvtársak nemcsak azt tartották szükségesnek, hogy elválasszák a prefeudális rendet a feudálistól, de meg is mutatták azt az alapvető jellegzetességet, amely ezt a két korszakot egymástól elválasztja: a prefeudális korszakban „a parasztok még nem voltak röghöz kötve”.

Sztálin, Kirov és Zsdánov elvtársak útmutatása, hogy el kell választani a prefeudális korszakot a feudálistól, és ebben egy meghatározott ismertetőjelet kell szem előtt tartani, arra készítette a történészeket, hogy vizsgálják át régi koncepcióikat, és kíséreljék meg annak a korszaknak az elhatárolását, amikor a parasztok már jobbággyi függőségben voltak. (Természetesen nem arról van szó, hogy minden szabad parasztot függő viszonyban lévő jobbággyá tettek, hanem a feudális alap vezető szerepéről.) Ismerjük V. I. Lenin véleményét erről a kérdésről, aki arról írt, hogy a jobbággyi rendszer Oroszországban a IX. századtól a XIX. századig tartott.⁴¹

A szovjet történészeknek nagy munkát kellett elvégezniök, hogy megoldják országuk története legrégebb korszaka periodizálásának problémáját. Feltárták itt, hogy rabszolgatartó államok is voltak ezen a területen, görög városok és a rabszolgatartó Boszporuszi királyság és az ugyancsak rabszolgatartó Urartu állam. Archeológiai és írott források alapján általános vonásokban sikerült felrajzolniok a szlávok történetét és különösen a keleti szlávokét, az orosz nép elődeinek történetét. A Russzkaja Pravda új, marxista értelmezése lehetővé tette, hogy a feudális viszonyok meglétét legalábbis már a X–XI. századra vonatkozólag megállapítsák. Nincs semilyen bizonyítékunk azzal szemben, hogy a IX. században nincsenek földhöz kötött parasztok. Arra gondolhatunk, hogy a IX. században a feudális viszonyok eredményesen fejlődnek, a X–XI. században pedig teljesen megérték.

Sztálin, Kirov, Zsdánov útmutatásai megadták a kulcsot a nagy és bonyolult feladat megoldásához.

Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt X. kongresszusáról írt tételeiben „A párt aktuális feladatairól a nemzetiségi kérdésben” J. V. Sztálin példát mutat arra, hogyan kell felhasználni a társadalmi-gazdasági formációk marxista tanát, amikor az egyes népek konkrét történetét tanulmányozzuk.

J. V. Sztálin itt azoknak a népeknek a kérdését dönti el, amelyek nem tudtak átmenni a kapitalista fejlődésen. Turkesztánra, Azerbejdzsán nagyobb részére, Dagesztánra gondol, a hegylakókra, tatárookra, baskirokra, kirgizekre stb. Társadalmi szervezetüket úgy határozza meg, mint „félleg patriarchális – félleg feudális”, „patriarchális-feudális” társadalmi rendet.⁴²

Az idézett meghatározások arra a következtetésre vezetnek, hogy a felsorolt népek a szlávokhoz hasonlóan az ősközösségi társadalmi rendből a feudális társadalmi rendbe léptek át, így elkerülték a rabszolgatartó formációt, amely a középkorban nem létezett sem Európában, sem Ázsiában.

⁴¹ Lásd Lenin: Művei. XX. kötet, 348. l., orosz kiad.

⁴² J. Sztálin: Művei, V. kötet, 25. l., orosz kiad.

A nemzet problémája és a nemzetiségi kérdés

Mielőtt a nemzeti kérdéssel foglalkozó sztálini munkák napvilágra nem kerültek, a világirodalomban nem találhattuk meg a nemzet fogalmának tudományos meghatározását. Itt is, mint mindenütt, J. V. Sztálin történeti úton közelíti meg a feladat megoldását. Sztálin elvtárs kritikailag elemzi a nemzetiségi kérdéssel korábban foglalkozók véleményét (R. Springer, K. Kautsky), rámutat tudománytalan meghatározásaik okára, azután kifejti saját meghatározását a nemzetről: „...a nemzet az emberek történelmileg kialakult állandó közössége, amely négy fő ismertetőjel közössége alapján keletkezett, mégpedig: a nyelv közössége, a terület közössége, a gazdasági élet közössége és a nemzeti kultúra jellegzetes sajátosságai közösségében megnyilvánuló lelki alkot közössége alapján.”⁴³

A mai nemzetek a történelem termékei és, mint minden az életben, nem állnak változatlanul egyhelyben.

„Persze, a nemzet elemei — írja Sztálin elvtárs, — a nyelv, a terület, a kulturális közösség, stb. — nem az égből hullottak, hanem lassanként jöttek létre, még a kapitalizmus előtti időkben. De ezek az elemek kezdeti állapotban voltak, s a legjobb esetben csak potenciát, lehetőséget képviseltek, olyan értelemben, hogy a jövőben, bizonyos kedvező körülmények fennforgása esetén, nemzet kialakulásához vezethettek. A potencia csak a felfelé ívelő kapitalizmus időszakában változott át valósággá, amikor már volt nemzeti piac, amikor már voltak gazdasági és kulturális központok.”⁴⁴

Így „a nemzet nem egyszerűen történelmi kategória, hanem egy meghatározott korszaknak, a felfelé haladó kapitalizmus korszakának történelmi kategóriája. A hűbériség felszámolásának és a kapitalizmus fejlődésének folyamata egyúttal az a folyamat is, melyben az emberek nemzetté egyesülnek.”⁴⁵

A nemzet fogalmának ilyen értelmezésére alapítja J. V. Sztálin a nemzetiségi kérdés vizsgálatát.

„Hogyan értelmezi a szociál-demokrácia a nemzetiségi kérdést?” című cikkében is történeti úton közelíti meg J. V. Sztálin a kérdést. A nemzetiségi kérdés értelmezését kapcsolatba hozza a társadalom osztálystruktúrájában beállott változásokkal.

„Más-más időben, — írta J. V. Sztálin már 1904-ben, — más-más osztályok lépnek a küzdőtérré — és minden osztály a maga módján értelmezi a „nemzeti kérdés“-t. Tehát a „nemzeti kérdés“ különböző időkben *különböző érdekeket szolgál*, különböző árnyalatokat vesz fel a szerint, hogy *milyen* osztály veti fel és *mikor*.”⁴⁶

J. V. Sztálin az osztályelv alapján helyezi a „nemzetiségi probléma” történeti fejlődésének az értelmezését. J. V. Sztálin néhány szakaszt különböztet meg a „nemzetiségi kérdés” fejlődésében: a nemesi „nemzetiségi kérdés“-t, amely a kapitalizmus előtti korszakban mutatkozott meg, elsősorban a feudális-monarchikus „nacionalizmus” formájában; „a burzsoázia nemzetiségi kérdését”, amely a nemzeti burzsoáziának azzal a törekvésével kapcsolatos, hogy az idegen burzsoáziát elűzze a nemzeti piacról; a proletariátus „nemzetiségi kérdésé”-t. J. V. Sztálin elvi különbségeket állapít meg a nemzetiségi kérdés fejlődésének e három szakasza közt. „Amennyire a proletariátus különbözik a nemességtől és a burzsoáziától, ugyanannyira különbözik a proletariátus

⁴³ Sztálin: A nemzeti kérdés és a leninizmus. Társadalmi Szemle, 1949, november—december, 744. l.

⁴⁴ U. o. 745—46. l.

⁴⁵ J. Sztálin: Művei, II. kötet, Budapest, 1949., 328. l.

⁴⁶ J. Sztálin: Művei, I. kötet, Budapest, 1949., 33. l.

által felvetett „nemzeti kérdés“ is a nemesség és a burzsoázia „nemzeti kérdése“-től.⁴⁷

J. V. Sztálin rámutat arra, hogy a proletariátus szempontjából a nemzetiségi kérdés alá van rendelve egy sokkal fontosabb kérdésnek, — a proletárforradalom győzelmének. „...a proletariátus győzelme érdekében szükség van *valamennyi* munkás egyesülésére, *nemzeti különbségre való tekintet nélkül*.“⁴⁸

J. V. Sztálin ezekből az elméleti alapokból kiindulva harcolt a grúz, örmény és egyéb föderalista szociál-demokraták ellen, akik a helyett, hogy az egész oroszországi proletariátust egyesítették volna a cárizmus és a burzsoázia elleni közös harcra, felvetették az egyes, nemzetiségi alapon szétdarabolt szociáldemokrata pártok eszméjét.

Csak a nemzet és a nemzetiségi kérdés problémájának lenini-sztálini megoldása tette lehetővé azt, hogy az egész oroszországi proletariátus egybe-forrt és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban győzelmet aratott.

Tizenhat évvel az egész világot megrázó hatalmas események után írja meg J. V. Sztálin munkájának a folytatását. „A nemzetiségi kérdés és a leninizmus“ című cikkében rámutat a most élő nemzetekre, — a francia, angol, olasz, északamerikai és más, hozzájuk hasonló nemzetekre, és szükségesnek tartja annak a megvilágítását, hogy „az ilyen nemzeteket burzsoá nemzeteknek kell minősíteni“.⁴⁹

A szovjet rendszer megszilárdulása előtt ugyanilyen burzsoá nemzet volt az orosz, az ukrán, a tatár, az örmény, a grúz és Oroszország egyéb nemzetei.

„Érthető, hogy az ilyen nemzeteknek a sorsa egybekapcsolódik a kapitalizmus sorsával, hogy a kapitalizmus bukásával együtt az ilyen nemzeteknek is el kell tűnniök a színről.“⁵⁰

El is tűntek a színről. A szocializmus országában „...az új, szovjet nemzetek, amelyek a régi, burzsoá nemzetek alapján azután fejlődtek és alakultak ki, hogy Oroszországban megdöntötték a kapitalizmust, felszámolták a burzsoáziát és nacionalista pártjait és megteremtették a Szovjet rendet. Az ilyen nemzeteket szocialista nemzeteknek kell minősíteni.“⁵¹

A Bolsevik Párt nemzetiségi programjának megvalósítása azt követelte, hogy felszámolják a nemzeti elnyomás minden formáját, határozottan harcoljanak a nagyhatalmi sovinizmus és a helyi nacionalizmus ellen, erélyesen munkálkodjanak a soknemzetiségű Szovjet ország egyes népei közt fennálló gazdasági és kulturális egyenlőtlenség megszüntetésén. A Párt programja a lenini-sztálini nemzetiségi politika teljes győzelmére vezetett a Szovjet-unióban. „A Szovjetunió alkotmánytervezetéről“ c. beszédében a Szovjetek VIII. Rendkívüli Összszövetségi Kongresszusán, 1936. nov. 25-én azt mondta J. V. Sztálin:

„Az, hogy nincsenek kizsákmányoló osztályok, akik fő szervezői voltak a nemzetek egymásközi viszállyainak, az, hogy nincs kizsákmányolás, amely a kölcsönös bizalmatlanságot ápolta és szította a nacionalista szenvedélyeket, az, hogy a munkásosztály van hatalmon, amely minden elnyomás ellensége és hűséges hordozója a nemzetköziség eszméjének; az, hogy a népek tényleg kölcsönösen támogatják egymást a gazdasági és társadalmi élet minden területén, végül az, hogy föllendült a Szovjetunió népeinek nemzeti kultúrája, amely formájára nemzeti, de tartalmára szocialista; mindezek és más, ezekhez

⁴⁷ U. o. 36. l.

⁴⁸ U. o. 37. l.

⁴⁹ Sztálin: A nemzeti kérdés és a leninizmus, Társadalmi Szemle 1949. nov.-dec. 146. l.

⁵⁰ U. o. 146. l.

⁵¹ U. o. 746. l.

hasonló tényezők odavezettek, hogy a Szovjetunió népeinek képe gyökeresen megváltozott, eltűnt náluk a kölcsönös bizalmatlanság érzése, kifejlődött a kölcsönös barátság érzése, s ily módon megalapozódott a népek igazi testvéries együttműködése az egységes szövetséges állam rendszerében.⁵²

A soknemzetiségű központosított államok kialakulásának problémája

Történettudományunk még egy másik fontos probléma megoldását is J. V. Sztálinnak köszönheti. Ez a probléma összefüggésben van a nemzet történeti lényegének helyes értelmezésével. Arra a problémára gondolunk, amelyet a soknemzetiségű központosított államok kialakulása jelent általában és Oroszországban különösen. „A világ egyetlen országa sem számíthat függetlenségének fenntartására, komoly gazdasági és kulturális fejlődésére, ha nem tudott megszabadulni a hűbéri széttagoltságtól és a fejedelmek okozta zűrzavartól. Csak egységes, központosított állammá alakult ország számíthat komoly kulturális és gazdasági fejlődésre, függetlensége megszilárdításának lehetőségére.”⁵³

J. V. Sztálin így határozza meg a központosított állam jelentőségét. De az a kérdés, hogyan alakulnak ki a központosított államok, egyáltalában nem ilyen egyszerű. Különösen bonyolult a soknemzetiségű államokkal kapcsolatban. Miért nem alakította ki mindegyik nép a maga saját államát? Miért került be sok nép egyes idegen államok keretei közé? Ezekre a kérdésekre J. V. Sztálin az általunk eddig csak részleteiben vizsgált „A marxizmus és a nemzetiségi kérdés” c. munkájában és egy sereg cikkben felelt meg, amelyek egyik-másik tekintetben alapvető tanulmányának folytatását jelentik. Emlékeztetek Sztálin elvtársnak az egyik alapvető tételére ezzel a tárggyal kapcsolatban:

„A hűbériség felszámolásának és a kapitalizmus fejlődésének folyamata egyúttal az a folyamat is, melyben az emberek nemzetté egyesülnek. Így történt például Nyugat-Európában. Az angolok, franciák, germánok, olaszok és mások a hűbéri széttagoltság felett győzedelmeskedő kapitalizmus diadalmas előretörése folyamán egyesültek nemzetté.”⁵⁴ A nemzetek kialakulása itt egybeesett a nemzetállamok kialakulásával.

De a dolog nem folyt le ilyen egyszerűen ott, ahol soknemzetiségű államok jöttek létre, mint amilyenek pl. Ausztria-Magyarország és Oroszország. Itt az állam kialakulásának a folyamata akkor ment végbe, amikor a feudalizmust még nem számolták fel, a kapitalizmus még nem volt eléggé fejlett. Azok a népek, amelyek nem tudták magukat „gazdaságilag konszolidálni”, gazdasági és politikai téren fejlettebb népek hatása alá kerültek, ilyenek voltak Ausztriában a németek, Magyarországon a magyarok, Oroszországban a nagyoroszok.

Miért alakultak ki mégis központosított államok azoknál a népeknél is, ahol a feudalizmus maradványai jelentősek voltak, a kapitalizmus elemei pedig gyengék? Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a védelem érdekei úgy szerepeltek itt, mint a központosított államok kialakulását gyorsító feltételek. Magyarországon, Ausztriában és Oroszországban, ahol előbb alakultak ki a központosított államok, mielőtt a kapitalista viszonyok győztek volna, „...a törökök, mongolok és egyéb keleti népek támadásai elleni védekezés érdekei azt követelték, hogy haladéktalanul megalakuljanak azok a központosított államok, amelyek képesek arra, hogy a támadók nyomását kivédjék.”⁵⁵

⁵² J. Sztálin: A leninizmus kérdései, 607. l.

⁵³ A Szovjetunió, a szocializmus országa. Szikra, 1949, 121. l.

⁵⁴ J. Sztálin: Művei, II. kötet, 328. l.

⁵⁵ J. Sztálin: Művei, V. kötet, 34. l., orosz kiad.

Cvetkov és Alüпов nem értették meg helyesen J. V. Sztálin alapvető gondolatát a központosított államok kialakulásáról. Levelük alkalmat adott J. V. Sztálinnak, hogy újból visszatérjen erre a kérdésre és még egyszer megmagyarázza gondolatát.

Cvetkov és Alüпов levelükben meghamisították J. V. Sztálin gondolatát, és úgy állították be az ügyet, mintha J. V. Sztálin azzal az állításával, hogy a védelem érdekei voltak az előfeltételei a központosított állam megalakításának a feudalizmus felszámolása előtt, megtagadná a gazdasági tényezők szerepét. J. V. Sztálin válaszában igen világosan és meggyőzően mutatott rá arra, hogy csak arról van szó: a központosított államok kialakulásának folyamata csak meggyorsul az önvédelem szükségének a hatására és így a gazdasági tényezőt ezzel semmiképpen sem küszöbölte ki.

Nem volt nehéz, hogy J. V. Sztálinnak ezt az állítását egy sereg ragyogó példával illusztráljuk. Vajon mielőtt Batu betört az orosz földre, az orosz emberek nem voltak-e tudatában annak, hogy az önvédelem szükséges? Nem kell kételkednünk abban, hogy e korszak orosz emberei előtt nem volt idegen az a gondolat, amely szerint a politikai egyesítés helyes, a feudális egyenlenség pedig veszélyes. Az „Igor-ének“ szerzője minden feudális fejedelemséget felhívott az egyesülésre és szomorúan állapította meg azt a tényt, hogy „a fejedelmek zászlai különböző helyeken lobognak“. Egyesülésre mégsem került sor, és Oroszország hosszú tatár uralommal sínylette meg ezt. Nem ezt látjuk már a XIV. század végén és különösen a XV–XVI. században. A feudalizmus még nem tűnt le, a központosított állam viszont megerősödik, és a XVI. századra már jelentős erővé válik. Miért? Azért, mert a feudális széttagoltságban lévő Oroszország egyes részei közt már érlelődnek a gazdasági kapcsolatok, fejlődik a belső piac, és végül átfogja egész Oroszországot.

Itt, hogy J. V. Sztálin szavait ismételjük, „még nem volt kapitalista fejlődés, lehet, hogy ép csak születőben volt, amikor a védelem érdekei... azt követelték, hogy haladéktalanul megalakuljanak azok a központosított államok, amelyek képesek arra, hogy a támadók nyomását kivédjék.“⁵⁶

Már tudjuk, hogyan látta J. V. Sztálin az állam funkcióit a rabszolgatartó, feudális és kapitalista rendben (a kizsákmányolt többség megtartása az uralkodó osztály kezében, a határ kiterjesztése és védelme). Ha így értelmezzük az állam szerepét, még világosabbá válik egyes polgári történészeknek, V. O. Kijucevszkiynek, M. A. Djakovnak és sok követőjüknek a tévedése, akik nem vették figyelembe az állam részvételét a jobbágyrendszer megszilárdításában Oroszországban, és úgy ábrázolták ezt a folyamatot, hogy az a parasztok eladósodásának a következménye. Itt nyilvánvalóan egyáltalán nem értették meg az államnak és alapvető funkcióinak lényegét.

A Péter-korabeli Oroszország társadalmi szerkezetének kérdése

Erről a bonyolult és fontos kérdésről mind a forradalom előtti Oroszországban, mind a szovjet korszakban sokat írtak. Péter és kora mindig felhívta magára a történészek, a közírók és az irodalmárok érdeklődését egyaránt. Most is a „Voproszű Isztorii“ című folyóirat hasábjain arról folyik a vita, hogy a társadalmi-gazdasági formációk tanításának a szempontjából hogyan kell értelmezni a nagypéteri korszakot. Közgazdászaink is érdeklődnek a kérdés iránt. A vitában két irányzat alakult ki: 1. az egyik a nagypéteri üzemet tőkés jellegűnek tartja, 2. a másik tagadja ezt a jellemzést és a tőkés manufaktúra megjelenésének pillanatát a XVIII. század második felére helyezi, amikor a munkaerő elegendő mennyiségben jelenik meg a piacon.

⁵⁶ J. Sztálin: Művei, V. kötet, 34. l., orosz kiad.

Sztálin elvtárs Emil Ludwig német íróval folytatott beszélgetésében kimondotta perdöntő ítéletét ezzel a tárggyal kapcsolatban: „...Nagy Péter, — mondja Sztálin elvtárs, — sokat tett a földesurak osztályának felemeléséért és a születőben lévő kereskedőosztály kialakulásáért. Péter sokat tett azért, hogy létrehozza és megerősítse a földesurak és kereskedők nemzeti államát ... a jobbágyparasztság rovására, amelyről három bőrt is lenyűztak.”⁵⁷ Nem világos-e ebből, hogyan látja J. V. Sztálin a nagypéteri korszakot? Ha a Nagy Péter-korabeli üzemben tőkés manufaktúrát látna, nem mulasztaná el, hogy az üzemekben kizsákmányolt munkásokról ne beszéljen, mint olyan jelenségről, amely meghatározza a korszak jellegét. De Sztálin elvtárs nem munkásokról beszél, hanem csak parasztokról, a feudális társadalom alapvető termelő osztályáról. Beszél a földesurakról, azaz éppen a feudális társadalom uralkodó osztályáról, a tőkés kereskedőkről viszont igen óvatosan nyilatkozik. Ez a „születőben lévő kereskedőosztály”. Ez az osztály (meg a meggazdagodott parasztok is) néhány évtizeddel később csakugyan létre is hozta a tőkés gyárakat.

A nagypéteri korszak feudális korszak, amelyben a kapitalizmusnak csak néhány eleme van meg.

Az imperializmus történetére vonatkozó elmélet kidolgozása

Lenin és Sztálin mélyrehatóan tanulmányozták a mai európai és amerikai kapitalizmust. Ez lehetővé tette számukra, hogy megoldják azt a roppant jelentős problémát, hogyan lehet a szocializmust felépíteni egy országban.

Sztálin elvtárs emlékeztet arra, hogy a XIX. század negyvenes-hatvanas éveinek marxistái hogyan oldották meg ezt a kérdést „... abban a korszakban, amikor még nem volt monopolkapitalizmus, amikor még nem vált nyilvánvalóvá és nem is válhatott nyilvánvalóvá a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének a törvénye, amikor ezzel kapcsolatban a szocializmus győzelmének kérdése egyes országokban még nem vetődött fel abból a szempontból, ahogyan később felvetődött.”⁵⁸

Marx és Engels száz évvel ezelőtt negatív módon döntötték el ezt a kérdést azért, mert akkor a kapitalizmus más volt. Abban a „... régi korszakban, a monopolkapitalizmus előtti korszakban, az imperializmus előtti korszakban, amikor a földgolyót még nem osztották fel egyes pénzeszoportok egymás közt, amikor a már felosztottnak erőszakos újrafelosztása nem jelentette a kapitalizmus számára az élet és halál kérdését, amikor a gazdasági fejlődés egyenlőtlensége nem volt és nem is lehetett olyan éles, amilyenné aztán vált, amikor a kapitalizmus ellenmondásai még nem jutottak el a fejlődésnek arra a fokára, hogy a virágzó kapitalizmust halódó kapitalizmussá változtassák át, és ezzel megteremtse a szocializmus egyes országokban való győzelmének lehetőségét, ebben a régi korszakban Engels megfogalmazása vitathatatlannul helyes volt. Az új korszakban, az imperializmus fejlődésének korszakában, amikor a tőkés országok fejlődésének egyenlőtlen volta az imperializmus fejlődésének döntő erejévé vált, amikor az imperialisták közti elkerülhetetlen konfliktusok és háborúk meggyengítik az imperializmus frontját és lehetővé teszik áttörését az egyes országokban, amikor a fejlődés egyenlőtlenségének törvénye, amelyet Lenin fedett fel, kiindulópontjává vált annak az elmélet-

⁵⁷ „Lenin és Sztálin. Gyűjteményes munka a SzK(b)P történetének tanulmányozásához”, III. kötet. 523. l., orosz kiad.

⁵⁸ J. Sztálin: Művei, VIII. kötet, 247. l., orosz kiad.

nek, hogy a szocializmus győzhet egyes országokban, — ilyen körülmények közt Engels régi formulája már nem helyes...⁵⁹

A kapitalizmus történetének két korszaka áll előttünk: a régi és az új, az imperializmus előtti és az imperialista. Mindegyiknek, ahogy látjuk, megvannak a maga sajátos jellegzetességei. A marxista tudomány ahhoz képest, hogy milyen állapotban volt Marx és Engels korában, most fejlődésének új szakaszába lépett. A tudomány fejlődésének ezt a folyamatát Lenin és Sztálin valósították meg.

A Bolsevik Párt története

Míg eddig Sztálin elvtárs egyes megállapításairól beszéltünk, amelyekben egy sereg történeti kérdéssel kapcsolatban nyilatkozott, azaz speciális problémákkal foglalkozó tanulmányaival volt dolgunk, addig „A SzK(b)P történetének rövid tanfolyamá”-ban egységes történeti munkával állunk szemben, amely eddig fel nem dolgozott témával foglalkozik, hacsak nem veszünk figyelembe néhány sikertelen kísérletet, amelyek ellen Sztálin elvtárs erőlesen fellépett.

1937-ben Sztálin elvtárs egy levelében, amelyet a SzK(b)P történetével foglalkozó tankönyvek összeállítóihoz írt, rámutatott arra, hogy a párttörténettel foglalkozó meglévő tankönyvek mennyire ki nem elégtűek, és megmutatta az utat, amelyen e felelősségteljes munka összeállításának haladnia kell. J. V. Sztálin ragaszkodott ahhoz, hogy a könyvnek szigorúan tudományos jellegűnek kell lennie; rámutatott arra, hogy a Párt történetét nem lehet az egész ország általános történetétől elszakítva tanulmányozni, minthogy magát a Pártot az ország hozta létre fejlődésének egy meghatározott szakaszában. A munkáspárt csak akkor jelenhetett meg, amikor a munkások tudatára ébredtek osztályérdekeiknek és céljaiknak, amikor a termelőerők megnöttek és a tőkés viszonyok elég magas színvonalat értek el.

Ahhoz, hogy megmutassuk, hogyan jött létre a Bolsevik Párt, előbb meg kell mutatni, hogyan fejlődtek Oroszországban a tőkés termelési viszonyok.

A „Párttörténet” épp ezért a „Harc a szociáldemokrata munkáspárt megalkotásáért Oroszországban” című fejezettel kezdődik. A fejezet első paragrafusa foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan szüntették meg a jobbágyságot, és hogyan fejlődött ki az ipari kapitalizmus Oroszországban, hogyan jelent meg a modern ipari proletariátus, és mik voltak a munkásmozgalom első lépései. A „Párttörténet” az 1937 évig terjed, amikor befejeződött a szocialista társadalom építése és megteremtették az új alkotmányt. Tehát a megfeszített küzdelemnek szinte egy évszázadát fogja át, amelyet három forradalom jelez.

A Párt történetének mindegyik szakasza marxista magyarázatot kap; e történet minden tényét a gyökeréig kivizsgálja, megmagyarázza az okokat, amelyek létrehozták, rámutat az egész bonyolult helyzetre, amelyben létrejött és kifejlődött.

A „Párttörténet” a történelmi materializmus elméletének az alapján épült fel és maga is „...a társadalmi fejlődés és politikai harc törvényeinek ismeretével, a forradalom mozgató erőinek ismeretével fegyverez fel bennünket.”⁶⁰

De ha a „Párttörténet”-nek csak erre az oldalára mutatunk rá, ez azt jelenti, hogy nem mondottunk meg mindent, és még csak nem is említettük a legfontosabbat. A legfontosabb az, hogy ez a könyv az alkotó marxizmust a maga tevékenységében mutatja be. Azt tanítja, hogy a marxi-lenini elmélet nem dogmák gyűjteménye, nem katekizmus, hanem valódi, élő tudománya a

⁵⁹ U. o. 248—249. l.

⁶⁰ A SzK(b)P története, 6. l.

társadalom fejlődésének, a munkásmozgalom tudománya, a proletárforradalom tudománya, a kommunista társadalom építésének tudománya. Azt tanítja, hogy „...mint tudomány, nem áll, és nem állhat egy helyben, hanem fejlődik és tökéletesedik,⁶¹ új tapasztalattal gazdagodik.

A „Párttörténet“ mindezt a legszemléltetőbb módon mutatja be. Merészen elvet sok elavult tételt és újat állít fel helyettük. Elveti pl. Engels elavult véleményét arra vonatkozóan, hogy „a demokratikus köztársaság... a proletárdiktatúra specifikus formája.“⁶² Azért veti el, mert az 1905-ös és 1917-es forradalmak tapasztalata a proletárdiktatúra új formáit mutatta fel — a munkás- és parasztküldöttek Szovjetjeit és a Szovjetköztársaságot. Maga az élet vetette el Engelsnek azt a véleményét, hogy a szocializmus győzelme egy különálló országban lehetetlen.

A „Párttörténet“-ben megtaláljuk a leninizmus fejlődését, amely az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusa, annak a korszaknak a marxizmusa, amikor a szocializmus a világ egyhatodán győzött. A „Párttörténet“ a legnagyobb példája annak, hogyan kell alkotó módon alkalmazni a dialektikus materializmust konkrét történeti anyagon.

Ebben a zseniális munkában elvonul előttünk Oroszország egész története az imperializmus korában, az imperialista háborúk, a forradalmi mozgalmak története, a szocializmus építésének története a Szovjetúnióban. Ugyanitt mutatja meg a XIX. század hetvenes éveitől kezdve a társadalmi gondolat mozgását, egészen a szocializmus győzelméig országunkban; megmutatta a Kommunista Párt hatalmas, kérelhetetlen harcát a marxizmus-leninizmus tisztaságáért.

Sztálin elvtárs tudományos munkái és különösen „A SzK(b)P történetének rövid tanfolyama“ — a marxizmus-leninizmusnak ez az enciklopédiája, a szovjet történészek nélkülözhetetlen elméleti vezetője.

Ez a rövid áttekintés J. V. Sztálinnak a történelem terén kifejtett tevékenységéről nem adhat teljes elképzelést arról, milyen gigászi szerepet játszik J. V. Sztálin a történettudomány fejlődésében.

A történészek minden elméleti és gyakorlati jellegű tevékenységét, tudományos kutató és pedagógiai munkáját a Szovjetúnióban J. V. Sztálin lelkesíti.

J. V. Sztálin böles szava nem egyszer megóvott a tévedésektől, rámutatott a hiányokra, kiküszöbölte azokat és a helyes útra terelte a szovjet történészek egész munkáját.

J. V. Sztálin — a nagy vezér és tudós — útmutatásainak következetes megvalósítása a szovjet történészek által a történettudomány igazi fellendülésének záloga.

⁶¹ U. o. 373. l.

⁶² U. o. 374. l.

AZ 1919-ES MAGYAR PROLETÁTFORRADALOM ELŐTÖRTÉNETÉHEZ

I.

A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt

Az első világháborút közvetlen megelőző években csaknem az összes európai országok az uralkodó politikai rendszer egyre nyilvánvalóbb válságának, az osztályellentétek rendkívüli kiélezésének, a munkásság soha nem látott hatalmas tömegharcainak a színterei voltak. A finánciókés csoportok és az érdekeiket képviselő imperialista kormányok politikáját nem látnánk a maga teljességében, ha figyelmen kívül hagynánk, hogy a világháború kiprovokálása 1914-ben a „világ újrafelosztásán“, mint főcélon kívül az egyes imperialista országokban ebben az időben éles formákat öltő belpolitikai válság elődázásával, az egyre fenyegetőbbé váló tömegelégedetlenségnek sovinszta vágányokra való terelésével, a munkásság egyre harciasabb tömegfellépéseinek a „rövid úton“ való felszámolásával kezegette a vezető nagyburzsoá és nagybirtokos köröket. Ez volt a helyzet nemcsak a cári Oroszországban. Ha más formában és mértékben, de ugyanezek a jelenségek voltak észlelhetők Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Angliában és másutt is. Az imperialista háborúnak erre az oldalára Lenin nem egy ízben rámutatott:

„Harc a piacokért, idegen országok kirablása, törekvés az országokon belül megakadályozni a proletariátusnak és a demokráciának forradalmi mozgalmát, törekvés megtéveszteni, szétválasztani és leverni az összes országok proletariátusát azzal, hogy az egyik nemzet bérabszolgáit a másik nemzet bérabszolgái ellen uszítják a burzsoázia érdekében — ez a háborúnak egyetlen reális tartalma és jelentősége.“¹

„Az első világháború előtti általános európai politikai válságnak“ (Sztálin—Kirov—Zsdánov) különös erővel kellett megnyilvánulnia Magyarországon, amely a cári Oroszország után úgyszólván a következő „leggyengébb“ láncszem volt az első világháború előtti imperializmus rendszerében.

„Egyetlen államban sem vetett véget a háború egy csapásra olyan vad belpolitikai harcoknak, mint Magyarországon... Izgalmas harcok után és újak előestéjén a belpolitikai helyzet megoldhatatlanul összefogozódott csomóját vágta szét egy csapásra a háború karja“.²

ezekkel a szavakkal jellemezte a helyzetet a magyar szociáldemokrata párt akkoriban legtekintélyesebb vezetője, Garami Ernő. A pesti munkások barikádharcai 1912. május 23-án, a nemzetiségek egyre erősödő mozgalmai, a parasztságban felgyülemlett fenyegető elkeseredettség olyan arányokat

¹ Lenin Művek, IV. kiad., 21. köt., 1., o., oroszul.

² Garami Ernő: Magyarország és a háború, Szocializmus, 1916. március, 10. o.

öltött, amelyhez hasonló ebben az időben csak a cári Oroszországban volt észlelhető. A magyar viszonyok erősen közeledtek ahhoz az állapothoz, amikor már nemcsak az „alullevők”, a tömegek nem hajlandók a meglevő állapotokat tovább tűrni, de a „felső” körök, a vezetők sem képesek tovább a régi módon kormányozni, hatalmuk szilárdságát a megszokott eszközökkel biztosítani. Recsegett-ropogott a dualizmus épülete. A magyar képviselőházban lejátszódott erőszakoskodások, Tisza István brutális csínyjei lerántották az utolsó leplet is a magyar „parlamentarizmusról”, amelynek látszatát addig az úri erőszak és csalafintaság ezer formája védte. A parlamentet, amelyből teljesen hiányzott a munkásság és a dolgozó parasztság képviselője, most már a polgári ellenzék² és a nemzetiségek is bojkottálták. Tisza István egyre gyűlöltebbé vált alakja a féktelen erőszak megtestesítője lett. Az 1914-es világháború előestéjén polgárháború atmoszférája uralkodott a magyar közéletben. „...Ez a kicsi, ezerszer lekötött ország robban.” „Rohanunk a forradalomba” — írta ebben az időben Ady Endre.

A népharag forradalmi kitörésének veszélye Damokles-kardként függött a magyar uralkodó osztályok feje fölött.³ Csoda, hogy az előttük feltornyosuló és forradalmi megoldással fenyegető problémák elől háborús kalandba menekültek nyilvánvalóan abból a megfontolásból kiindulva, hogy „aki időt nyer, az életet nyer”? Ez a kulcsa némileg annak a „rejtélynek”, hogy a magyar uralkodó osztályok 1914-ben, bizonyos ingadozások után, miért támogatták a háborút, noha az közvetlenül külpolitikai előnyöket nem ígért nekik és még szerencsés kimenetele esetén is nem egy veszélyt rejtett magában számukra. Ez az egyik magyarázata annak, miért fogadták a magyar képviselőház összes pártjai, az ellenzéket sem kivéve, egyöntetű „végre” felkiáltással a Szerbiának küldött hadüzenet hírét,⁴ noha nyilvánvaló volt, hogy ez csak az első láncszeme egy hatalmas világháborúnak, amely nemcsak a magyar nép, de még a magyar uralkodó osztályok számára is nagyrészt idegen érdekekért fog folyni. „...A világháborúban rengteteg olyan hadicélja volt a központi hatalmaknak, amelyek a magyar burzsoázia érdekeivel egyáltalán nem estek össze.” (Rákosi.)

Kalandorpolitika volt ez persze, mégpedig a javából. A magyar uralkodó osztályoknak tisztában kellett volna lenniük azzal, hogy a monarchia és nevezetesen Magyarország olyan súlyos próbatételre, mint a világháború sem gazdaságilag, sem politikailag, sem katonailag nem volt felkészülve. A nemzeti függetlenség, földosztás, demokrácia, nemzetiségi kérdés hatalmas és egyre égetőbb problémáinak a magyar közéletből való kiszorítását, eltüntetését várni a világháborútól és abban a német imperializmus győzelmétől, nemcsak a legteltesebb mértékben reakciós, de ugyanolyan mértékben esztelen dolog is volt. De a magyar uralkodó osztályok vakon bíztak a „német fegyverek” győzelmében és a porosz ezellemre támaszkodva remélték súlyuknak

² „...Az ellenzék már csak bizonyos alkalmaknál és csak tiltakozásul és tüntetésképpen vett részt a parlament ülésein, de az elnökségben és a bizottságokban az őt megillető helyeket nem fogadta el és az egész helyzetet illegálisnak minősítette.” (Garami: u. o.)

³ „Csönd van, igaz, de soha ilyen csöndet: — Fél-ország nehéz melleiből — Fekete és vörös bosszúk hörögnek. — Falura, város csönd-jellel köszönt — S szörnyű szava lappang e néma jelnek: — A titkos átkok halk tárnáiban — Sohse hallott pokolgépek hevernek.” — írta Ady 1913-ban. („Barangolás az országban.”)

⁴ Apponyi Albert a magyar képviselőház 1914. július 28-i ülésén azzal kapcsolatban, hogy a monarchia megüzente a háborút Szerbiának „az összes ellenzéki pártok megbízásából” a következőket jelentette ki: „...Mi teljesen át vagyunk hatva attól, hogy ez a leszámolás, amely megindult, kikerülhetetlen volt... Ennek a leszámolásnak megkezdésére mi csak egy szóval felelhetünk, azzal a szóval, amely az egész közönségnek ajkain van és ez a szó az: Hát végre! (Élénk helyeslés a Ház minden oldalán.)” Képvh. Napló 1910—15. XXVI. k., 192. o.

megnövekedését a monarchiában, az országon belül pedig uralmuknak változatlan és töretlen fenntartását. Ennek a vakságnak valóságos inkarnációja volt Tisza István miniszterelnök. Nemcsak a németek győzelméről volt megíngathatatlanul meggyőződve, hanem a dualizmus rendszerének tökéletességéről és mindent kibíró erejéről is. „Ebben a háborúban — jelentette ki a képviselőház 1914. november 30-i ülésén — a dualizmus fényesen megállotta a helyét.”⁵ A magyar uralkodó osztályok katasztrófa-politikája, képtelensége a reális erőviszonyokkal számolni, még súlyosabbá tette az ország helyzetét, még sürgősebbé és halaszthatatlanabbá tette, hogy új vezetőosztály kerüljön az ország élére, ami nem történhetett másképp, mint forradalom útján. A világháború ilyenképpen a magyar társadalom összes ellentéteit szükségszerűen még jobban ki kellett élezzze, a fennálló rend egész tarthatatlanságát még leplezetlenebbül fel kellett tárja. Azok a szenvedések, amelyeket a világháború a magyar népi tömegeknek hozott, a magyar uralkodó osztályok lelkiismeretlensége, szemérmetlen önzése, amely a háború folyamán különös éleséggel érvényesült, a magyar társadalom méhében érlelődő forradalmi válságot még jobban el kellett mélyítse.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a háború a magyar társadalom belső problémáinak megoldását legalább egy időre elodázta. A háború első hónapjaiban Magyarországon is a sovinizmus hullámai öntötték el a közéletet. A kormánynak sikerült a „nemzeti egység” jelszavával a magyar társadalom megoldásra váró nagy belső kérdéseit háttérbe szorítani, illetve azokat látszólag áthidalni. Tisza István ezt nagy meglepéssel, a háború első hónapjaiban nem egyszer kihangsúlyozta. „Vajon nem állunk-e közelebb egymáshoz párt-, felekezeti-, osztály- és nemzetiségi különbség nélkül, mint ahogy valaha állottunk ebben az országban?”⁶ Ugyanő jelentette ki a magyar parlamentben: „...ez a küzdelem elnémította a pártviszályt, elnémította az osztályharcot, háttérbe szorította a nemzetiségi ellentéteket...”⁷

Abban, hogy a magyar társadalomban érlelődő forradalmi válság kibontakozását a reakciós uralkodó osztálynak sikerült elodáznia, a kormány terrorisztikus háborús intézkedésein, féktelen sovinszta propagandáján kívül óriási szerepet játszott az akkori egyetlen magyar munkáspárt, a szociáldemokrata párt vezetőinek a proletárinternacionalizmust megtagadó *szociálsoviniszta* politikája is. *A magyar szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők elvi és gyakorlati magatartása ugyanis az első világháború alatt alapvetően a szociálsovinizmus síkján mozgott.*

A magyar opportunisták munkásvezetők szociálsovinizmusa nem mindig egyforma nyíltsággal mutatkozott meg. A háború első hónapjaiban egészen nyíltan állást foglaltak saját burzsoáziájuk, a magyar uralkodó osztályok imperialista háborús politikája mellett. A háború második felében, annak hatása alatt, hogy a középhatalmak veresége egyre valószínűbbé vált és főképpen, mert a nyíltan szociálsoviniszta politika teljesen elszigetelte volna őket a magyar munkásosztály egyre inkább háború-ellenesen hangolt töme-

⁵ Képvh. Napló 1910—1915. XXVI. k., 209. o.

⁶ Tisza István: A háború hatása a nemzetre. (Gróf Tisza István Összes Munkái, I. k., 675. o.)

⁷ Képvh. Napló 1910—1915. XXVI. k., 209. o.

A háború „jótékony” kihatását az osztályok közötti béke megteremtése szempontjából különösen azok nem győzték magasztalni, akiknek fő hivatásuk volt az osztályok közötti harmóniát hirdetni, az elnyomottak harcát elnyomóikkal szemben csendesíteni — az egyházak főpapjai. „Amit a béke évszázados munkája nem bírt elérni, azt az egységet megteremtette egy csapásra a háború... Tulajdonképpen csak a háború óta van béke s nem volt igazi béke a harc előtt” — írta Csernoch János akkori bihoros hercegprímás. (Egyház és háború, Budapest, 1915, XI—XII. hó.) Ugyanezt hirdette Prohászka és a többiek.

geitől, más országok szociálsovinisztáihoz hasonlóan, ők is egyre inkább békeszólamokat hangoztattak és igyekeztek a magyar burzsoáziát nagyobb „rugalmasságra” rávenni, rábírní arra, hogy „második vasat is” tartson a tűzben.

A háború első hónapjaiban a szociáldemokrata párt és szakszervezeti vezetők nyíltan „honvédő” álláspontjukat az orosz hadsereg Magyarországra való betörésének veszélyével indokolták.

„Az orosz invázió fenyegető réme Ausztriában és Magyarországon is *rákényszerítette* a szocialista pártokat arra, hogy az ország védelmét mindenekfölött való érdeknek tekintsék.”⁹

— írta ebben az időben Garami Ernő. Ez azonban távolról sem volt az ő egyéni és egyedülálló álláspontja. A többi szociáldemokrata vezető háborúalatti írásai ugyanezt a felfogást tükrözik vissza.⁹ Így pl. Weltner is teljesen indokoltnak és helyesnek tartotta a párt „honvédő” álláspontját arra való hivatkozással, hogy a háború-elleni forradalmi harc a munkásságnak nem volt kötelessége, az ilyen harc kilátástalan, sőt káros lett volna.

„A munkásságot... — írta Weltner — semmiféle nemzetközi határozat sem kötelezte arra, hogy katonai és üzemi sztrájkokkal meggátolja a mozgósítást és a háború lehetőségét... Forradalmi eszközök alkalmazása csak egyes országokban akasztotta volna meg a háborús készülődést, ami azt jelenti, hogy ezek az államok könnyű zsákmány gyanánt jutottak volna azoknak az államoknak birtokába, amelyek a munkások mozgalmának leverésével hadi készütségüket ki tudták volna fejleszteni.”¹⁰

Amint látjuk, a magyar opportunisták munkásvezérek elszajkózták ugyanazokat a szólamokat, amelyeket a nyílt és leplezett szociálsoviniszta mindeütt hangoztattak az internacionalisták, nevezetesen a bolsevikok következetesen az imperialista háború ellen irányuló álláspontjával szemben.

„Ha elismerjük azt — folytatja Weltner —, hogy az Internacionálénak nincs elég ereje a háború meggátolására, ha tisztában vagyunk azzal, hogy az orosz invázió nem kívánatos, akkor *elő kell segíteni a hadvezetőség munkáját*... Itt azután nem lehet fél munkát végezni.— —”¹¹

A magyar szociáldemokrata vezetők helyeselték, hogy a munkáspártok vezetői a legtöbb hadviselő országban megszavazták a hadihiteleket, sőt azt is, ha beléptek a háborús kormányba.

„...Erős és nagy szocialista párt — írta Garami — kénytelen a nemzeti védelem kormányában helyet foglalni, ha ilyen alakul... *Hogy mi magyar szocialisták nem szavaztuk meg az orosz invázióval szemben a hadi költségeket, az, meggyőződésem szerint, nem álláspontunkon, hanem azon múlt, hogy nincs választójogunk.*”¹²

⁹ Garami Ernő: Az Internacionálé és a háború, Szocializmus, 1914—15. 10—12. szám.

⁹ A háború *legelején* még Szabó Ervin is a „salus belli suprema lex” (a háború sikere a legtöbb törvény) nézőpontjából — mint ő maga kifejezi magát — írt tanulmányt „A háború és a gazdasági élet” címen. (Huszadik Század, 1914. okt.) Igaz, hogy már egy év múlva — amikor Garamiék még nyíltan azonosították magukat az imperialista magyar burzsoázia háborús célkitűzéseivel — Szabó Ervin már megírta, hogy Marx és Engels „nem a háborúért lelkesedtek, hanem csak a főlzabadtó háborúért”. (Szocializmus, 1914—15., 10—12. sz.)

¹⁰ Weltner Jakab: Válságok. Szocializmus, 1916. márc., 36. o.

¹¹ U. o. Kiemelés tőlem, A. E.

¹² Garami Ernő: Az Internacionálé és a háború, Szocializmus, 1914—15., 10—12. szám. Kiemelés tőlem, A. E.

A magyar szocialista vezetők nem a proletárinternacionalizmust eláruló Scheidemannok és Ébertek, hanem az imperialista háború ellen fellépő baloldali elemek ellen foglaltak állást, sőt még a centristák politikáját is helytelenítették. „A munkásmozgalom egységéről” Kunfi Zsigmond 1917 decemberében, tehát már a háború utolsó szakaszában, az Októberi Forradalom után, a következőket írta:

„...A munkásmozgalom eseményeinek tanulmányozása és figyelése arról győzi meg az embert, hogy az egységes fellépés sokszor fontosabb, mégha nem is egészen helyes, mint a széttagolt mozgalom, mégha elvi alapjai, az egyiknek helyesebbek is, mint a másinak.”¹³

Garami is „veszedelmet” látott abban, hogy a német szociáldemokrata párton belül véleményeltérésekre és belső harcokra került a sor és „sajnálatos” ténynek, hogy ezzel kapcsolatban a szociálsoviniszta pártvezetőkkel elégedetlen elemek részéről „fegyvelemsértés” történt. „A háború — írta — maga a megtestesült történés. Elhatározások, vagy elvi álláspontok semmit sem érnek benne.”¹⁴ Az Internacionálé kérdésében is ugyanazt az álláspontot foglalták el a magyar munkásvezérek, mint mindenütt a szociálsoviniszta: a II. Internacionálé nem mondott csődöt, a háború után újra feléled, az egymásnak adandó kölcsönös amnesztia alapján. Nincs szükség új Internacionáléra.

„Ki hiheti, hogy például egyrészt a francia-belga, másrészt a német szocialisták közé áthidalhatatlan úrt szakítana az, hogy lényegében mind a ketten ugyanazt cselekedték?... Meg fogjuk érteni egymást, mert hol van az, ki mondani meri, hogy e rémes idők forгатagában mindig és mindenkor tévedhetetlen volt?”¹⁵

A mellett nem arról volt szó csupán, hogy a magyar munkásvezérek a nagyobb és tekintélyesebb pártoknak, nevezetesen a német szociáldemokrata pártnak egyszerűen az uszályába kerültek és annak szólamait elismételték. Nem, a magyar szociáldemokrata párt vezetőinek „honvédő” álláspontja az imperialista világháború idején abból következett, hogy magukévá tették a magyar uralkodó osztályok imperialista politikáját, annak alapjára helyezkedtek. Hogy a magyar uralkodó osztályok milyen célokat akarnak elérni azzal, hogy résztvesznek a világháborúban a német imperializmus oldalán, azt Garami a következőkben fogalmazta meg:

„Az antant győzelme a meggyengített monarchia szétdarabolását és egyik darabkájának „független Magyarországgá” avatását hozhatja a legjobb esetben. A magyar uralkodó osztályoknak nem ez kell. Nekik erős monarchia kell, amelyben Bécs helyett Budapesten legyen a túlsúly és amelyben a mai Magyarország területén az övék legyen az abszolút hegemonia minden más nemzetiség felett... Az amputált Magyarország függetlenségénél többet ér a magyar uralkodó osztályoknak az, amivel őket a központi hatalmak győzelme látszik kecsegtetni: a magyarság hegemoniájának megerősítése úgy Magyarországon, mint az egész monarchiában.”¹⁶

Garami egész nyíltan leszögezi, hogy, szerinte, a magyar munkásságnak ugyanez az érdeke.

¹³ „Tények és gondolatok.” Szocializmus, 1917.

¹⁴ Garami Ernő: Az Internacionálé és a háború. Szocializmus, 1914—15., 10—12. szám.

¹⁵ U. o.

¹⁶ Garami Ernő: Magyarország és a háború. Szocializmus, 1916.

„...A magyarországi munkásosztálynak éppolyan kevésbé érdeke Magyarország szétदारabolása, mint uralkodó osztályainak. Magyarország szervezett munkásságának nemcsak a háború kényszerítő körülményeihez alkalmazkodva, hanem a helyzetből folyó tárgyi momentumok alapján erre a „hazafias“ álláspontra kellett jutnia.“¹⁷

Ez nyílt színvallás volt a magyar uralkodó osztályok háborús célkitűzései mellett, a magyar imperializmus, tíz milliónyi idegen nemzetiség elnyomása, és ugyanakkor Magyarország függő, félgymarmati helyzetének fenntartása mellett. Ez nyílt szembehelyezkedés volt azokkal a demokratikus feladatokkal, amelyeknek a sürgős megoldása életű szükségzerűség volt a magyar népi tömegek, mindenekelőtt a munkásosztály számára. Ilyen állásfoglalásukkal a magyar szociáldemokrata vezetők nemcsak a szocializmus eszméit támadták meg, de még a polgári-demokratikus fejlődés leg-
elemibb követelményeit is. A magyar szociáldemokrata pártvezetőség megszűnt ezáltal az ország demokratikus fejlődésének motorja lenni, lényegében eszköze lett a korrupt, kapzsi magyar uralkodó osztályok, a népellenes magyar kormányzat, a Tisza Istvánok politikájának. A magyar munkástömegeket a legközelebbi tennivalókra vonatkozólag nem orientálta, hanem dezorientálta. A magyar szociáldemokrata vezetőknek ebből a politikai álláspontjából logikusan következett az imperialista háború támogatása a magyar uralkodó osztályok érdekében mindazokkal az eszközökkel, amelyek a szociáldemokrata pártiak és a szakszervezeteknek rendelkezésére állottak.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi lapja, a Népszava, a háború első hónapjaiban olyan szellemben és hangon foglalt állást a középhatalmak háborús erőfeszítései mellett, ami nem maradt el a legreakciósabb és legsovinisztább polgári lapok háborús uszításai mögött. Német és osztrák kollégáikhoz hasonlóan a magyar munkásvezérek is úgy igyekeztek feltüntetni a középhatalmakat, mint akik igazságos háborút folytatnak a demokrácia védelmére, a „kancsuka-uralom ellen“, az orosz cárizmus ellen. Ezen a címen dieshimnuszokat zengett a Népszava a középhatalmak hadseregének hősiességéről és erejéről.

„Szédülünk, ha az erő kifejtések nagyságára gondolunk, amellyel hadseregünk döngeti és rázza az orosz cárizmus elnyomatásban és bűnben gyökerező fáját. Ámulattal és tisztelettel telik el lelkünk, ha a derékségnek, áldozatkészségnek, bátorságnak arra a tömegére gondolunk, amely testvéreink százazeinek lelkéből ellenállhatatlan erővel csap ki és amely az erkölcsi nagyságnak, a szolidaritásnak a világtörténelemben egyedülálló példái közé tartozik... Ágyú döngése, gépfegyverek ropogása, mannlicheres tüzelése, lovastámadások és szuronyrohamok a vér és vas nyelvén próbálják meg ezekben a napokban végrehajtani az egész európai demokrácia régi, évtizedes politikai végrendeletét: az orosz cárizmus megtörését és szétzúzását.“¹⁸

Ez épp olyan hazug leplezése volt az imperialista háború tulajdonképpeni céljainak, mint amikor az antant-országok szociálszovinizistái a háborút úgy igyekeztek feltüntetni, mint ami „az ő burzsoáziájuk“ részéről a német militarizmus és a monarchiában uralkodó nemzetiségi elnyomás ellen folyik a demokráciáért és a népek önrendelkezési jogáért. Lenin az ilyen kísérleteket a különösen megbélyegezendő „burzsoá és szoviszta szofizmák“ közé sorolta, amelyeknek egyetlen célja „a tömegeket megtéveszteni“. Külön reflektál arra, hogy a központi hatalmak országainak szociálszovinizistái arra való hivatkozás-

¹⁷ U. o. Kiemelés tőlem, A. E.

¹⁸ Népszava, 1914. aug. 31. „Eszme nélkül“ c. cikk.

sal igyekeztek a munkásságot az imperialista háború szolgálatába állítani, hogy az tulajdonképpen az orosz cárizmus megdöntéséért folyik.

„A német és az osztrák szociáldemokraták azzal próbálják igazolni azt, hogy a háborút támogatják, hogy ezzel egyúttal állítólag az orosz cárizmus ellen küzdenek. Mi, orosz szociáldemokraták, kijelentjük, hogy az e fajta magyarázkodást közönséges szofizmának tekintjük. A cárizmus elleni forradalmi mozgalom országunkban az utóbbi esztendőkből ismét óriási méreteket öltött... Az oroszországi proletariátus nem riadt vissza semminő áldozattól, hogy megszabadítsa az egész emberiséget a cári monarchia gyalázatától. De meg kell mondanunk, hogyha van valami, ami segíti a cárizmust az egész oroszországi demokrácia elleni harcában, akkor ez éppen a most folyó háború, amely az angol, a francia és az orosz burzsoázia pénzeszsákját a cárizmus reakciós céljainak rendelkezésére bocsátotta. S ha van valami, ami az oroszországi munkásosztálynak a cárizmus elleni forradalmi harcát megnehezíti, akkor az éppen a német és az osztrák szociáldemokrácia vezéreinek magatartása, amelyet Oroszország sovíniszta sajtója nem győz mintaképül elének állítani.“^{18a}

De nemcsak a monarchia hadseregének háborús ténykedéseiről írt a magyarországi szociáldemokrata sajtó a legnagyobb lelkesedés hangján, hanem ugyanolyan, ha nem nagyobb lelkesedéssel hozta tudomására a magyar munkásságnak a német hadsereg „dicsőséges“ tetteit is. Diadalittasán írt a Népszava a németek előnyomulásáról, felmagasztalta gáztetteiket.

„Miután Franciaország megsértette a nemzetközi jogot, okot adott arra, hogy Németország ne respektálja a belga semlegességét.“¹⁹

A szociáldemokrata sajtó a németekről úgy írt, mint akik Belgium jótévisi.

„A német kormány azon igyekszik, hogy a Belgiumban meglévő szociális jóléti intézményeket nemcsak fenntartsa, hanem lehetőleg fejlessze is.“²⁰

Nem a németek, hanem a belgák „kegyetlenkedéseiről“ cikkezett a Népszava ebben az időben.²¹ A legnagyobb elismerés hangján írt a Népszava arról, hogy a német szociáldemokrata párt parlamenti frakciója a német Reichstagban megszavazta a hadihiteleket.²² Büszkén hivatkozott arra, hogy

„...a 6 millió németnek, aki most háborúba vonul, csaknem a fele szociáldemokrata. Most az ellenség előtt lesznek csak igazán az elsők.“²³

Csodálatos-e ezekután, hogy a magyar szocialista munkásmozgalom hivatalos orgánuma „féktelenkedő“ Szerbiáról írt,²⁴ kioktatta a szerb kormányt, hogy „oktalanság“ volt részéről „szembeszállni a monarchiával“ és nagy elégtétellel harsogta világgá augusztus közepén:

„...megtörtént, amire már mindenki várt: a monarchia hadserege bevonult Szerbiába.“²⁵

^{18a} Lenin Válogatott Művek, I. köt., Bp., 1948. 885—886. o.

¹⁹ Népszava, 1914. aug. 6.

²⁰ Szakszervezeti Értesítő, 1915. aug.

²¹ L. a Népszava aug. 15., aug. 18., stb. számait, többek között Kunfi Zsigmond cikksorozatot a Népszava augusztus végi számaiban „New-Yorktól Budapestig“ címmel.

²² Népszava, 1914. aug. 9., aug. 12.

²³ Népszava, 1914. aug. 16.

²⁴ Népszava, 1914. aug. 2.

²⁵ Népszava, 1914. aug. 15.

De a szavaknál, amelyekkel a magyar szociálsoviniszta munkásvezérek támogatták az imperialista magyar uralkodó osztályok háborús politikáját, sokkal jelentősebbek voltak a tettek. Annál is inkább, mert a fenti nyíltan szociálsoviniszta hangot a Népszavának csakhamar be kellett szüntetnie, ha nem akarta a szociáldemokrata vezérkar a háborúval egyre határozottabban szembeforduló magyar munkástömegek bizalmát teljesen elveszíteni. A magyar szociáldemokrata párt és a szakszervezetek az osztálybéke (Burgfrieden) álláspontjára helyezkedtek. A szakszervezetek beszüntették a bérharcokat.

„A háború megszüntette az osztályharcot — írta a Magyarországi Szakszervezeti Tanács hivatalos közlönye —. Egy sorban küzdenek gazdagok és szegények, munkáltatók és munkások. Az itthonmaradottak most szó nélkül eltűnnek mindent. A háborúra való tekintettel még a bérlevonásokat is eltűrik... a szervezett munkások a legjobban teljesítik kötelességüket a háborúban.²⁶ ...senki sem gondol sztrájkra...²⁷ szervezeteink gazdasági harcaikat beszüntették, noha gyakran provokálták őket a munkabérek leszállításával és rossz bánásmóddal.²⁸

A szociáldemokrata pártvezetőség és a szakszervezeti Tanács háborús viszonyokra való hivatkozással, mind 1915-ben, mind 1916-ban önként lemondtak május 1-nek munkaszünettel való megünnepléséről. Ezzel a magyar munkásmozgalomnak olyan tradícióját tagadták meg, amelyet a magyar munkásosztály negyedszázados küzdelmek árán biztosított magának, s amelyre joggal volt büszke. A burzsoáziával való együttműködés irányzata általában egyre nagyobb erővel érvényesült mind a párt-, mind a szakszervezetek politikájában.

„A régebbi magyarországi szociáldemokrata pártnak talán az volt egyik gyöngéje..., hogy a szociális eszmék megvalósítását közel látta.“

— fecsegte ki a nagy felfedezést Jászai Samu.²⁹ A „politikussabb“ vezetők nem beszéltek ilyen nyíltan, de ugyanígy gondolkodtak és cselekedtek. A kormány által megteremtett „panaszbizottságokat“, amelyek lényegében az angol trade-unionista mozgalomban már hirhették vált békéltető bizottságokkal voltak azonosak és céljuk a munkásság minden bérmozgalmának lehetetlenné tétele volt, úgy ünnepelték, mint a szervezett munkásság által elért jelentős eredményt.³⁰ A szociáldemokrata sajtó állandóan példaképpül állította a magyar kormányhatalom elé a császári Németországot, ahol egészen nyílt együttműködés jött létre a háborús kormány és a szakszervezetek között a német imperializmus hadi céljainak minél teljesebb támogatása érdekében. A magyar félf feudális-nagykapitalista kormányrendszer azonban kevésbé volt rugalmas és fölöslegesnek is látta, hogy jelentősebb engedményeket tegyen a munkásszervezeteknek. A háború elején ijesztő arányokat öltött munkanélküliséget illetően a magyar kormány pl. megelégedett azzal, hogy egy tessék-lássék bizottságot alkotott „a munkanélküliség csökkentése céljából“ amelynek tagjai gróf Dessewffy Aurélon, gróf Széchenyi Bélán, Hajdú Pál pannohalmi főpáton kívül a Chorinok, Ullmann, Láncey Leó, Krausz Simon és hasonlók voltak. Amikor javaslat történt, hogy ebbe a bizottságba a munkásság szervezeteit is hívják meg, a bizottság „nagyméltóságú“ tagjai

²⁶ Szakszervezeti Értesítő, 1914. nov.

²⁷ Szakszervezeti Értesítő, 1914. okt.

²⁸ Szakszervezeti Értesítő, 1915. jan.

²⁹ Jászai Samu: Az első két munkásünnep. Szocializmus, 1914—15. 10—12. szám.

³⁰ Jászai Samu: Hadi felszerelő üzemek munkásainak szolgálati, munka- és bérviszonya és a Munkásügyi Panaszbizottság... Bp., 1916.

az indítvány felett szavazás nélkül napirendre tértek.³¹ Az ezidőbeli szakszervezeti és párt-sajtó állandóan panaszolja, hogy a munkásszervezetek „mostohagyermek”; hogy a kormány nem méltányolja „a szakszervezetek áldásos működését”.

„...A kormány ellenszenvvel viseltetik a szakszervezetekkel szemben. És még a háború sem változtatta meg a kormány álláspontját.³² A szakszervezetek még ma sincsenek elismerve.³³ Magyarországon még nincsen egyesülési és gyülekezési törvény, és ennek következménye, hogy a hatóságok tetszésük szerint kezelik az egyesülési és gyülekezési jogot... Nem kívánunk egyebet, minthogy a munkásoknak, akik ma a legnagyobb áldozatokat hozzák, legalább annyi egyesülési joguk legyen, mint a munkáltatóknak.”³⁴

A kormányköröket ez a rimánkodás természetesen nem hatotta meg. Csakis hareccal, a munkástömegek mozgósításával lehetett volna engedményekre bírni őket. De ettől az opportunisták munkásvezérek mindennél jobban rettegtek. A magyar kormányköröknek volt alkalmuk meggyőződni erről, és arról is, hogy a szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezérkar szolgálatait néhány tucat vezetőnek a hadiszolgálat alól való felmentésével tökéletesen biztosítani lehet.

A szociálsovinizmus — mondta Lenin — „befejezett oportunizmus”. A jobboldali munkásvezetők háború alatti szociálsovinizmusa *folytatása s befejezése* volt annak az opportunisták politikának, amelyet a háború előtti évtizedekben folytattak. Ebben az időben a Szociáldemokrata Párt vezetői, mint ismeretes, fel sem vetették a nemzeti függetlenség kérdését, sőt még az önálló védővám követelésének is nagyszámú és nagy tekintéllyel bíró ellenzéke volt a Szociáldemokrata Pártban, ide tartozott többek között Garami Ernő is. Kunfi Zsigmond szerint a darabont-politika volt „az utóbbi évtizedek magyar és osztrák politikájának egyetlen nagyszabású és messzire néző gondolata.”³⁵ Ugyancsak ő szerinte „A nemzeti eszme elvesztette forradalmi tartalmát.” „A szabad nemzet” — „az uralkodó osztályok ideálja.”^{36a} És ezt olyan ország munkásosztályának hirdették, amelynek egyik legnagyobb szerencsétlensége volt, hogy évszázados gyarmati alárendeltségből még a 20. században sem tudott teljesen kiszabadulni. Ugyanennek az éremnek a másik oldala volt, hogy őszintébb megnyilatkozásaikban tagadták, hogy Magyarországon elnyomás lenne. Nem felel meg a valóságnak — olvassuk a Szocializmusban a háború előestéjén —, hogy a nemzetiségeknek a magyarsággal szemben sérelem-többletük van.^{36b} A nemzetiségek nem szövetségei a demokráciáért és szocializmusért harcoló magyar munkásosztálynak, hanem ellenkezőleg, ahogy Kunfi Zsigmond ezt „Fajok és osztályok Magyarországon” c. cikkében szélesen kifejtette „a nem magyar népfajok” alkotják bizonyos tekintetben azt a gazdasági tartalékesapatot”, amelynek „segítségével a magyar munkásosztály bérhárcait letörlik.”^{36c} Amikor pedig Kunfi kifejtette, hogy

„Szerbiának nincs nagyobb szüksége a tengerhez vezető folyosóra”, mint Magyarországnak a Piúmába vezető szabad útra... Egy délszláv országkomplexus kialakulása, ezt a szabad utat előle elzárna.”^{36d}

³¹ Szakszervezeti Értesítő, 1914. dec.

³² Szakszervezeti Értesítő, 1915. jan.

³³ Szakszervezeti Értesítő, 1915. dec.

³⁴ Szakszervezeti Értesítő, 1916. szept.

³⁵ Szocializmus, 1910—11. 3. sz.

^{36a} Szocializmus, 1913—14. 3. sz.

^{36b} U. o.

^{36c} Szocializmus, 1913—14. 8. sz.

^{36d} U. o.

akkor szóról-szóra ugyanazt az imperialista álláspontot fejtette ki már a háború előtt, amely politikájuknak alapja lett a háború alatt.

Nem a jobboldali szociáldemokrata vezetőkön múltott, hogy Magyarországon nem alakult ki *olyan szoros és főképp olyan nyílt* együttműködés az imperialista kormányzat, a hadvezetőség és a munkásszervezetek vezetői között, mint pl. Németországban. Maguk a jobboldali szociáldemokraták erre *mindenképpen* törekedtek. Azonban szorosabb és főképp nyilvánosabb együttműködés a kormány és a munkásszervezetek vezetői között nemcsak, hogy ellenkezett volna a magyar uralkodó osztályok hagyományos kormányzási módszereivel, de más szempontból is kétes értékű lett volna számukra, mert kikerülhetetlenül azt eredményezte volna, hogy a munkástömegek aránylag hamar elfordultak volna „hivatalos” vezetőiktől. Bizonyos „ellenzéki” álláspont és akármilyen lojális kritika, de kritika tették a magyar szociáldemokrata pártot alkalmassá arra, hogy a kormánnyal, a háborús viszonyokkal, stb. szemben a magyar dolgozó tömegek egyre izzóbbá váló haragját, egyre veszedelmesebbé váló elégedetlenségét és felháborodását levezesse, mielőtt az még robbanásig feszül. Ez azonban nem jelenti azt, *hogy nem volt együttműködés* a szociáldemokrata vezetők és a kormány között. Így nevezetesen Tisza Istvánnal, részben közvetlenül, részben Vadász Miklós államtitkáron keresztül rendszeres kapcsolatuk volt. Megállapodásaikat a magyar reakció eme megtestesítőjével a párt- és szakszervezeti vezetők minden jel szerint igen pontosan betartották. Így pl. 1917-ben, amikor az orosz forradalom hatása alatt még Garami is úgy látja, hogy nem lehet kitérni az elől, hogy a magyar munkásság megint megünnepelje május 1-ét, ezt a szándékukat jóelőre bejelentik Tisza Istvánnak és annak engedélyével rendezik meg a munkaszünetet.³⁰

Valóban *még kevesebbet hívebben nem szolgálták munkásárulók az elnyomó osztályokat, mint ezt a jobboldali magyar szociáldemokrata vezérek tették.* Nemzetközi összeköttetéseiknek felhasználásában az osztrák-magyar monarchia háborús céljainak érdekében, annak érdekében, hogy a monarchia területén élő nemzetek jogos törekvései az önálló létre *ne érvényesüljenek*, a magyar szociáldemokrata vezetők *fáradhatatlanok voltak.* Ők voltak aránylag a legtöbbet utazó szocialista vezérek ebben az időben Európában. Hogy utazásaikat, a háborús viszonyok ellenére, a különben oly rigorózan reakciós magyar kormány nemcsak, hogy nem gátolja, de elősegíti, hogy külföldi szocialista vezetőkkel folytatott beszélgetéseikről, — pl. Hágában a monarchia követét informálják (mint azt ennek Buriánhoz küldött bizalmas jelntésében olvassuk), azon nem kell csodálkoznunk. A kormány elősegítette a szociáldemokrata vezetők külföldi utazásait, vagy legalább is nem akadályozta meg, a hadvezetőség pedig szívesen látta és elősegítette a Népszavának sokszere példányban a frontra küldését — mint arról Révész Mihály „A Népszava történetéről” írt munkájában beszámol.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a szociáldemokrata párt és szakszervezetek hivatalos vezetőinek szociálsovinizmusa nem fakadt az Internacionálé kérdéseiben való egyszerű *tájékozatlanságból.* Hogy a magyarországi szocialista munkásmozgalom el volt szakadva bizonyos mértékben a nemzetközi munkásmozgalomtól, hogy a nemzetközi szocialista mozgalom nagy ideológiai és politikai harcainak csak gyenge rezdülései jutottak el hozzá, hogy a magyar szociáldemokrata pártnak nem voltak elvi viták, amit Varga Jenő több ízben nyilvánosan is bírálát tárgyává tett, mindez nem annyira oka, mint *okozata* volt az opportunizmus eluralkodásának a magyar munkásmozgalomban és a *vezetők részéről* tudatos, arra irányuló *taktika* volt, hogy a nemzetközi szocialista mozgalomban fellépő, ebben az időben forradalmi eszme-áramlatoknak a magyar munkástömegektől való távoltartásával védjék meg pozícióikat

³⁰ Buchinger Manó: Tanuvallomás, Bpest, 1936. 61—63. 74. o.; ugyanő: Küzdelem a szocializmusért. I. k., 250—1. o.

a magyar munkásmozgalmon belül, biztosítsák abban opportunistá politikájuk hegemoniáját. Kunfi pl. 1917 végén „a szellemi élet hiányát“, a szociáldemokrata pártban azon okok közé sorolta, amelyeknek köszönhető, hogy más országok munkásmozgalmaitól eltérően a magyar munkásmozgalomban a háború alatt nem került szakadásra sor baloldal és jobboldal között. „A párt egységét... védelmezte — írta Kunfi —, hogy a vitatkozás szokása, a szellemi élet, a magyarországi pártban kevésbé fejlett, mint azokban az államokban, ahol sokkal nagyobb irodalom, több lap áll a párt rendelkezésére.“^{36a} Ez a megállapítás felér egy vallomással.

Maguk a szociáldemokrata pártvezetők nem voltak olyan tájékozatlanok a nemzetközi kérdésekben, mint azt beszédeik és írásaik alapján gondolni lehetne. A magyar szociáldemokrata párt és a szakszervezetek vezetői ott ültek szép számmal az összes nemzetközi kongresszusokon, hallották Lenint, ismerték Luxemburgot, tudták, hogy vannak bolsevikok és mensevikok, kik éles harcban állnak egymással, ismerték a német baloldaliak ellentéteit, a jobboldaliakkal és centristákkal. A háború alatt, éppen, mert sokat jártak külföldön, teljes mértékben tisztában voltak azzal, milyen véleményeltérések állnak fenn az imperialista háború kérdésében az alapvető szocialista irányzatok között. A bolsevikok következetesen internacionalista jelszavai ellen pl. nem egy ízben szóról-szóra elmondják azokat az érveket, amelyeket ebben az időben Trockij és a mensevikiek hangoztattak. A külföldön utazgató szociáldemokrata vezetőknek voltak személyes találkozásaiuk zimmerwaldistákkal. Weltner a szociáldemokrata párt rendkívüli kongresszusán 1918 elején elmondja, hogy őket a zimmerwaldi mozgalom titkára, Angelica Balabanova felszólította, hogy csatlakozzanak a zimmerwaldi mozgalomhoz. A magyar szociáldemokrata párt vezetői erre nem voltak hajlandók, noha a zimmerwaldi mozgalomnak centrista többsége volt, Zimmerwaldhoz tartozott Kautsky is.

Ellenkezőleg, ezer alkalmat találtak hogyha csak rövid célzásokban is, de üssenek egyet a zimmerwaldi mozgalom. Ami pedig Leninéket, a bolsevikokat illeti, „a kártyák összekeverése“ volt a politikájuk, helyenként tudatosan hamis informálása a magyar munkástömegeknek. Így Garami Ernő a háború elején írt elvi jelentőségű cikkében „Az Internacionálé és a háború“ — a szociálsoviniszta politika elkerülhetetlenségét az egyes munkáspártok részéről azzal igyekezett alátámasztani, hogy még az orosz Duma szocialista frakciójának — ide tartoztak a bolsevikok is —, a magatartása a hadihitelek kérdésében „csak a szavazástól való tartózkodás demonstrációjára“ szorítkozott, ami tudatos elferdítése volt a tényeknek. És ezt is azzal magyarázta, hogy „Oroszországban a demokráciának nincs mit félnie a vereségtől“.^{36b}

A háború a magyar dolgozótömegek, a munkásosztály és szegényparaszt-ság amúgyis elképesztő jogfosztottságának és nyomorának hihetetlen növekedését hozta magával. Magyarország férfilakosságának bevonultatási aránya igen nagy volt, nagyobb, mint akár Ausztriában, amely körülmény elsősorban a dolgozó népi osztályokat érintette súlyosan. A magyar csapatok — amelyeket az osztály hadvezetés a legkevésbé kímélt — rendkívül magas halálozási és sebesülési arányszámukkal „tűntek ki“. Pedig ez a számarány a monarchia hadseregében általában nagy volt, nem utolsó sorban annak következtében, hogy a hadsereg felszerelése elmaradott, a hadvezetés botrányosan rossz volt. A hadbavonultak hozzátartozóiról jóformán csak szimbolikusan történt gondoskodás. A nagyszámú hadirokkant ellátását a magas kormánysszervek a „társadalom jótekonyságára“ bízták, a törvényhozás nem vett róluk tudomást. Ugyanakkor, amikor Magyarországon úgy a betegsegélyezés, mint a balesetbiztosítás a lakosságnak csupán 6 százalékát ölelte fel, — még a szociális

^{36a} Szocializmus, 1917. dec.

^{36b} Szocializmus, 1914—15. 10—12. sz.

intézmények terén egyáltalában nem előljáró Hohenzollern-Németországban is 20, illetve 40 százalék volt ez az arány — s így a hadirokkantak túlnyomó többsége koldulásra volt utalva.³⁷

De a háborús intézkedések nemcsak a hadbavonultakat és hozzátartozóikat érintették súlyosan. A kellő gondossággal, az imperialista vezető körök részéről jó előre meghozott 1912: LXIII. és 1912: LXVIII. tc.-ek — az előbbi „a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről“, az utóbbi „hadiszolgáltatásokról“ — a sztrájkokat, sőt akárcsak a munkabeszüntetésre való felhívást háború esetén szigorú fegyházbüntetéssel sújtandó bűncselekménynek minősítették és megadták a kormánynak a lehetőséget arra, hogy a polgári lakosságot „személyes szolgáltatással“ kötelezze, mégpedig a férfiakat 50, később 55 éves korig,³⁸ és bizonyos határok között a nőket is.³⁹ Ezekre a törvényekre támaszkodva a kormány egyrészt a háború kitörésének pillanatától kezdve szigorúan tiltotta a sztrájkmozgalmakat, másrészt ezen túlmenően 1914 decemberétől kezdve fokozatosan katonai felügyelet alá helyezte, *militarizálta* a hadsereg számára termelő legfontosabb üzemeket és gyárakat. A militarizált vállalatoknak a munkásai katonai fegyelem alá kerültek: minden bérkövetelési mozgalom, munkából való kimaradás, vagy felmondás a katonai büntető törvénykönyv hatálya alá esett, a munkások elveszítették nemcsak a szervezkedésre való jogot, de még a mozgási szabadságukat is. Munkahelyüket el nem hagyhatták és a munkáltatók által megszabott bérért tartoztak dolgozni.

A fenti törvényeknek meghozásánál, majd alkalmazásuknál az illetékesek igyekeztek ugyan olyan látszatot adni ezeknek az intézkedéseknek, hogy azok áldozatokat követelnek „az összes polgároktól“ egyformán a „közjó“ érdekében. Valójában azonban arról volt szó, hogy a magyar *munkásságnak*⁴⁰ a kezét-lábát megkössék és tehetetlen eszközként az imperialista háborús apparátus szolgálatába állítsák. A gyárak militarizálása az illető vállalatok kérésére a szerint történtek, hogy az illető vállalat munkásai milyen mértékben voltak szervezettek, szocialisták, tehát „megbízhatatlanok“ a fennálló reakciós politikai rendszer és az imperialista háborús politika szempontjából.

„Közismert tény — jelentette ki a hadügyminiszter a minisztertanács 1918. febr. 7-én tartott ülésén —, hogy e militarizálás legnagyobb-részt oly vállalatokra és üzemekre terjed ki, amelyeknek munkásai megbízhatatlan, sőt nyughatatlan magatartást tanúsítottak, úgyhogy az állam érdeke egyenesen megkívánta az illetőknek a teljes katonai fegyelem alá helyezését. Számos vállalat, üzem pedig csak azért nem militarizáltatott, mert annak munkásai békés, hazafias magatartást tanúsítottak, s így a hadiszolgáltatási törvénynek rendelkezései elegendőnek bizonyultak.“⁴¹

A gyárakba kirendelt katonai parancsnokok a katonai fegyelmi és büntető szabályok érvényesítésével biztosították a munkások munkafegyelmét, ugyanakkor szemet hunytak a hatalmas hadinyereségeket zsebrevágó gyáro-

³⁷ L. erről Weltner Jakab, Malasits Géza és Molnár Sándor cikkei a Szocializmus 1914—15-ös évfolyamának 10—12. számában. Sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel a Szakszervezeti Értesítő és a Népszava is.

³⁸ Magyar Törvénytár, 1914: L. tc.

³⁹ U. o. 1916: VI. tc.

⁴⁰ A hadiszolgáltatásokról szóló 1912: LXVIII. tc. 5. §-a pl. kimondta, hogy „a személyes szolgáltatások“ alól feltétlenül mentesek a köztisztviselők és a lelkészek; az „önálló mezőgazdák, gyár- és ipartelepek birtokosai“ pedig csak korlátozott mértékben vehetők ezekre igénybe.

⁴¹ A minisztertanács 1918. febr. 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve. Orsz. Lvt. M. E. 1918. 1290. sz. Ered. okm.

sok még olyan botrányos visszaélései felett is. „Hogy a végzendő munkáért milyen árat akarnak a munkásoknak adni, azzal a katonai parancsnok nem tartozik törődni. Eleinte néhány tiszt próbált ezekbe is beleszólni, de a gyárosok szervezeteinek panaszára felsőbb helyről leintették őket”, — olvassuk a „Szocializmus”-ban.⁴² A munkásságnak ez a szörnyű gúzsbakötése szabad kezet adott az üzemtulajdonosoknak a náluk foglalkoztatott munkaerő legszemérmetlenebb kizsákmányolására.

„...A munkáltatók a mozgósítás elrendelése után rögtön megvonták munkásaiktól minden kedvezményt, amit azok sokszor nehéz harcok árán kicsikartak tőlük. Így megszűnt Budapesten az 57 órai munkaidő, ma minden gyárban 60 órát és ennél többet kénytelenek a munkások dolgozni. A túlórákért addig fizetett pótlékot a legtöbb gyárban megvonták a munkásoktól.”⁴³

A hadiüzemek tulajdonosai különösen visszaéltek a női- és gyermekmunkacrével.

„...A gyermekmunka kihasználása a háború alatt — állapítja meg ebben az időben a Szakszervezeti Értesítő — olyan arányokban nő, hogy szinte eléri azokat a rettenetes állapotokat, amelyek Anglia gyáraiban a XIX. század első felében uralkodtak.”⁴⁴

Természetesen a nagybirtokosokról sem feledkezett meg az államhatalom. Volt gondja arra, hogy a háborús drágaság és a nagy munkáshiány ellenére olcsó napszámbéért kényszerítse dolgozni a mezőgazdasági munkásokat. A földművelésügyi miniszter már 1915 januárjában rendeletben fenyegeti meg a munkásokat, hogy ne támasszanak „túlzott követeléseket”, mert alkalmazni fogja rájuk a hadiszolgáltatásokról szóló törvényt és akkor mint közmunkára kirendeltek, néhány fillért fognak csak kapni.⁴⁵ A háború utolsó

⁴² Molnár Sándor: Véderő és szociálpolitika. Szocializmus, 1914—15. 10—12. szám.

⁴³ Malasits Géza: Kötelességek — jogok nélkül. Szocializmus, 1914—15. 10—12. szám.

⁴⁴ Szakszervezeti Értesítő, 1916. dec. „Igen sok üzemben 10—11 éves gyermekeket is alkalmaztak” — írja Jászai is. (A magyar szakszervezetek története 233. o.) Az egyes gyárakban uralkodó botrányos viszonyokra a munkássajtó nem egyszer ráirányította a közvélemény figyelmét, de ez még a legkirívóbb esetekben sem igen járt eredménnyel. Igen jellemző ebből a szempontból az alábbi eset.

A Népszava megírta, hogy az állami selyemfonógyárakban *menhelyi gyermekeket* dolgoztatnak a legembertelenebb módon. A sajtótámadás hatása alatt a belügyminiszter kénytelen volt a menhelyi gyermekek dolgoztatását a selyemgyárakban eltiltani, mint hogy az elrendelt hivatalos vizsgálat többek között megállapította, hogy „a gyermekeket naponta 9—10 órán át dolgoztatják, amely a fejlődésben lévő gyermekek szervezetére felette veszélyes. A helyzet annál súlyosabb, mert a gyermekek egy része és éppen a legfiatalabbak, a selyemgubók főzésével és a csomózással foglalkozott és a gyermekek órák hosszatt a fonóban lévő víz fölé hajolva, közvetlenül a tüdejükre szívják a forró vizgőzt. E gyermekek a kész pusztulásnak vannak kitéve... A selyemfonó intézet és ennek felettes hatósága... mereven elzárkóznak attól, hogy akár a gyermekmenhely igazgatójának, akár más gyermekvédelmi szervnek a gyermekek felett felügyeleti, vagy ellenőrzési joga legyen.” (O. L. M. E. 1918. 1095. sz.)

A „magyar királyi kormány” nem tartotta méltóságán alulinak az ügyel minisztertanácsban külön foglalkozni. Tagjai: Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, gróf Zichy Aladár, „Ő Felsége Személye körüli miniszter”, gróf Eszterházy Mór, herceg Windischgrätz Lajos és a többi miniszterek egyhangúlag hozzájárultak Wekerle Sándor miniszterelnök azon javaslatához, hogy a menhelyi gyermekeknek a selyemfonógyárakban való dolgoztatása „a hadviselés szempontjából” fontos és továbbra is fenntartandó. (A minisztertanács 1918. febr. 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve. Orsz. Lvt. M. E. 1918. 1290. sz. Ered. okm.)

⁴⁵ L. Székely Artúr: Háborús pénzügyi, ipari és szociálpolitika Németországban és nálunk. Huszadik Század, 1915. jún.

esztendejében valóban militarizálták is a mezőgazdasági munkásokat. A hadvezetőség „a különböző pótkeretekben, hadtápalakulatokban uniformizált mezőgazdasági munkásságot ingyen bocsátotta a földbirtokosok rendelkezésére. A katonai vasfegyelem, a frontraküldés veszedelme elnémitott ilyenformán mindennemű elégedetlenséget.”⁴⁶

Magyarország dolgozó népe rettenetesen szenvedett a legszükségesebb iparcikkeknek, fűtőanyagnak, sőt élelmiszereknek egyre nagyobb hiánya miatt. Magyarország nemcsak kaszárnája, hanem éleltára is kellett, hogy legyen a monarchiának, sőt bizonyos mértékben Németországnak is. A nagy munkaerőhiány miatt erősen leromlott magyar mezőgazdaságnak kellett ellátni élelmiszerral a hadsereget, Ausztria ipari vidékeit, sőt hússal és zsírral Németországot is. Ez csak egyre kegyetlenebb rekvirálások útján volt elérhető: a háború utolsó évében a kormány a termést már a cséplőgépeknél lefoglalta,⁴⁷ a rekvirálások katonai segédlettel történtek és nem egyszerű véres összetűzéshez vezettek. Mindehhez járult, hogy az uralkodó népellenes politikai rendszer teremtette viszonyok és intézmények tág teret nyitottak annak, hogy az uralmon lévő nagybirtokosok és nagytőkések a háborús terheket a legszemérmetlenebbül áthárítsák a legszegényebb sorban élő dolgozó néposztályokra. A gyárosok és nagybirtokosok hadiszállításokon szerzett hatalmas jövedelmeit⁴⁸ még növelte a szükségesebb iparcikkekkel és élelmiszerekkel folytatott spekuláció és a háborús visszaéléseknek egész sora. Ez jellemezte a különböző háborús „központok” tevékenységét is. A „zsírközpont”, a „haditermék” stb. olcsón összevásárolták a paraszt termékeit és búsás hasznát biztosították a nagybankoknak és kartelleknek mind a kis-termelők, mind a széles fogyasztórétegeknek a rovására.⁴⁹ A különböző háborús „szociális” intézmények további visszaéléseknek melegágyai lettek, ugyanakkor búsán jövedelmező színekurákat voltak hivatva biztosítani a felsőbb körök tagjai számára. (Hadigondozó Hivatal stb.)

A rendszeres emberpusztítás, a dolgozók munkaerejének, egészségének, anyagi és erkölcsi erejének elherdálása, az amúgyis gyér szabadságjogoknak teljes megsemmisítése különös erővel kellett, hogy sujtsa a Magyarország területén élő nemzetiségeket. Ezek „politikailag megbízhatatlanság” címén tömegesen lettek áldozataivá, különösen a hadszíntér közelébe eső vidékeken a legvadabb katonai önkénynek. Őket sujtották legkeményebben a közigazgatási rendszabályok is, velük bánt legmostohábban a kialakult nehéz háborús viszonyok között a sovén magyar államhatalom.⁵⁰

⁴⁶ Hamburger Jenő: A magyar mezőgazdasági proletariátus helyzete a proletárdiktatúra előtt, Proletár, 1920. aug. 12.

⁴⁷ L. Herceg Windischgrätz Lajosnak, aki a háború utolsó hónapjaiban közellátási miniszter volt, az emlékiratait: Küzdelmeim, Bp.

⁴⁸ A császári és királyi hadügyminisztériumnak bizalmas kimutatása szerint a csepeli Weiss Manfréd-gyár 1917. dec. 31-ig közel másfél milliárd korona értékű szállítástokot eszközölt az állam számára. Óriásiak voltak nemcsak a nehézipar, de a könnyűipari üzemek és a nagybirtok hadinyereségei is. Orsz. Lvt. M. E. 1918. 8787. sz. Ered. nyomt.)

⁴⁹ Erről cinikus nyíltsággal ír Windischgrätz, aki mint háborús miniszter maga is visszaélései által vált „hírnevessé”. I. m.

⁵⁰ Ennek megrázó dokumentumát találjuk Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspök 1918 januárjában kelt levelében, Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, a „bereg-felvidéki nép körében uralkodó éhínség és egyes helyeken tömeges éhínség-esetek” tárgyában. A nyilvánosságra természetesen nem került levélben, annak egyébként reakciós és sovén szerzője felhívja a miniszterelnök figyelmét, hogy e vidék amúgyis igen szegény népével, amelyet „a kenyérhiány éhenpusztulással fenyeget”, a hadiségélykiosztásnál és a hadimunkára való kirendelésnél is felháborító igazságtalanságok történtek. A beadványban a következőket olvassuk: „Szajkófalva községben pl. ma is 36 személy fekszik éhinfuszban... hátmegi lelkészem azt jelenti... itt már két gyermek éhen is halt...”

A háborús nyomor, a politikai és közigazgatási önkény, a népi tömegek határtalan jogfosztottsága, mind odahatottak, hogy Magyarország dolgozó népe, különösen annak legöntudatosabb része, a magyar munkásság egyre határozottabban a háború ellen fordult. Nem mintha a magyar munkásság kezdetől fogva teljesen mentes maradt volna a sovíniszta hangulatoktól, különösen, ami a háború alatt is kiváltságos helyzetben lévő, legfelsőbb „arisztokrata” rétegét illeti. De maguk a munkástömegek között a kormány és a sajtó által propagált „háborús lelkesedés” sohasem talált valami erős visszhangra, hogy azután egyre inkább a háborúval való szembefordulásnak adjon helyet. A magyar munkástömegek háború-ellenességének kétségtelen jelei megmutatkoztak már a háború első hónapjaiban. Már ekkor megjelentek a háborúellenes feliratok a legnagyobb budapesti üzemek műhelyeinek a falain.⁵¹ A militarizált gyárak munkássága kezdetől fogva harcban állott az üzemek élére kirendelt és a munkásságot mindenképpen brutalizálni akaró katonai parancsnokokkal, a háborús helyzettel visszaélő igazgatóságokkal és azok hajásáiraival.

„Az Istvántelki Főműhely a legelső alkalommal fellázad és megakadályozza a megkísérelt legelső katonai fegyelmi büntetés végrehajtását. Ugyanez a műhely később... a csendőrkülönítményt vasdorongokkal, emelőrudakkal, fejszékkel kiveri a gyár területéről... Sátoraljaújhelyen a vasúti műhely irodáját darabokra törik és véresre verik a főnököt...”⁵²

Hasonló összeütközésekre került a sor a gúzsbakötésükbe beletörődni nem akaró munkások és az üzemvezetőségek között a Weiss Manfréd-gyárban, a Ganz-gyárban, a Lipták-gyárban, a Fegyver-gyárban és másutt. A Fegyvergyár munkásai már 1915 elején sztrájkbalépnek.⁵³ Bérmozgalmakat kezdtek az építőmunkások.⁵⁴ 1916-ban a bérmozgalmak száma még inkább növekedik. A munkástömegek többnyire teljesen szervezetlen, szétszórt, spontán, háború-ellenes kitörései természetesen nem tudták megakadályozni a magyar munkásmozgalmaknak 1915–16. folyamán beállott hanyatlását. Az a körülmény, hogy a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek belenyugodtak abba, hogy a háborús törvények megfosszák a munkásokat sok évtizedes küzdelem árán kiharcolt jogaiktól, az, hogy védtelenül kiszolgáltatották a munkásságot a magyar uralkodó osztályok népeellenes háborús politikájának és a hadigyárosok kíméletlen profithajszájának, együttműködésük az imperialista magyar uralkodó osztályokkal — mindez azt eredményezte, hogy a munkásság tömegszervezetei, a szakszervezetek a háború első éveiben jóformán elnéptelenedtek. A szakszervezeti tagok száma a háború hatása alatt a felére esett és 1915. december végén kb. ugyanazon a színvonalon állt, mint volt 1903-ban.⁵⁵

„A világháború első két esztendejében szinte megbénult minden szervezeti élet... Sívár, meddő küszködés, közönyös beletörődés mutatta,

A kisannai lelkész jelentése szerint: az éhségtől elgyötört gyermekek sírásától hangos a falu. Másutt pedig a gyermekek az éhségtől összedagadtak... Több oláhcsertézi hívem azt a határozott vádat emeli az alispán úr ellen, hogy amikor éhségükre való hivatkozással élelmet kértek, azt válaszolta: „Majd ha egyharmadrésze elpusztul ennek a népnek, a megmaradó résznek több jut.” (O. L. M. E. 1918. 1003/res. Ered. okm.)

⁵¹ Landler Jenő: Forradalmi volt-e a magyar munkásság? „Proletár”, 1920. jún. 30. U. o.

⁵² Böhm: Két forradalom tüzeiben, Bp. 1946., 26. o.; Landler J.: i. m.

⁵³ Jászai Samu: i. m. 289. o.

⁵⁴ 1903. december 31-én a szakegyesületek taglétszáma . . . 41 138 volt,
1913. december 31-én „ „ „ . . . 107 486 volt,
1914. június 30-án „ „ „ . . . 96 290 volt,
1915. december 31-én „ „ „ . . . 43 381 volt.

hogy a munkásosztály a hadigépezet kerekai közé került és képtelen minden önálló cselekvésre.⁵⁶

Igy jellemzi a magyar munkásmozgalom akkori helyzetét Weltner Jakab, a szociáldemokrata pártvezetésben eluralkodó opportunistá, szociálszoviniszta irányzat egyik fő képviselője. A magyarországi munkásmozgalomban ebben az időben észlelhető tehetetlenségnek és bizonyos demoralizáltságnak azonban nem a munkástömegek „közönyössége” volt az oka, hanem vezetőik árulása. Azt az állítást, mintha a magyar munkásosztály „képtelenné” vált volna „minden önálló cselekvésre”, meghazudolták a következők, amikor a magyarországi munkásmozgalmat abból a hanyatlásból és tehetetlenségből, amelybe opportunistá vezetői hozták, kiragadták az oroszországi forradalmi események, nevezetesen a Bolsevik Párt küzdelme a proletárforradalomért és annak bekövetkezése 1917 októberében.

Az Októberi Nagy Szocialista Forradalom hatása — „az orosz forradalom kisugárzása” — Rákosi Mátvás szavaival élve — óriási volt a magyar munkásosztályra, hatalmas fordulatot idézett elő az egész magyarországi munkásmozgalomban.

Hatása érezhető volt az egész magyar politikai életben, az orosz forradalom tényével számolnia kellett a magyar uralkodó osztálynak is. Ezt a fordulatot bizonyos mértékben már előkészítették azok a változások, eltolódások, új jelenségek, amelyek már 1916 végén és 1917 elején érezhetőkké váltak nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi méretekben is.

Lenin már 1917 januárjában megállapítja, hogy „fordulat állt be a világpolitikában”, „fordulat az imperialista háborútól... az imperialista békéhez”.⁵⁷ Ennek a fordulatnak a katonai, gazdasági és politikai gyökereit Lenin a következőkben tárja fel:

„A háború 29 hónapja folyamán, mind a két imperialista koalíció erőforrásai megmutatkoztak, az összes, vagy csaknem az összes lehetséges szövetségeseiket... bevonták az öldöklésbe, a hadseregek és flották erejét újra és újra eléggé kipróbálták, megmérték és újra megmérték. A finánetőke milliárdokat keresett... Az adott háború segítségével még több bört lehúzni a bérmlunka ígavonó barmairól nyilvánvalóan, már nem lehetséges. Ez az egyik legmélyebb alapja a világpolitikában jelenleg észlelhető fordulatnak. Nem lehetséges azért, mert az erőforrások általában kiapadóban vannak... emellett még nő a tömegek elégedetlensége és felháborodása.”⁵⁸

Lenin rámutat arra, hogy mind a két hadviselő koalíción belül az imperialista burzsoázia „forradalomtól fél” és azért felveti a kérdést, hogy „nem lenne-e már jobb befejezni az imperialista öldöklést”.

A fordulat a háború és béke kérdésében (a hadviselő országoknak a háborúhoz való viszonya kérdésében) különös élességgel kellett, hogy mutakozzék a monarchia országaiban, nevezetesen Magyarországon is. Egyrészt, mert a monarchia rozzant gépezete a háborús erőfeszítések súlya alatt egyre inkább felmondta a szolgálatot, másrészt a szociális és nemzeti elégedetlenségnek roppant gyújtóanyagáa halmozódott fel ezekben az országokban. A fordulatot még nyilvánvalóbbá tette az uralkodó személyében történt változás, az, hogy Ferenc Józsefnek 1916 novemberében bekövetkezett halála után IV. Károly lépett a monarchia trónjára. A polgári demokratikus forradalom győzelme és a cárizmus megdöntése Oroszországban még nagyobb nyomatókat adott a világhelyzetben bekövetkezett fordulatnak. A közelgő

⁵⁶ Weltner Jakab: Milliók egy miatt, Bp. 1927., 266. o.

⁵⁷ Lenin Művei IV. k., 23. k. 167., 185., 256., 264. o. Oroszul.

⁵⁸ U. o. 257. o.

földrengés moráját ekkor már tudomásul kellett venni azoknak is, akik a monarchia népeinek sorsát intézték, előttük is egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ezeket a népeket már nem lehet „a régi módon kormányozni”... Ebben az időben már világos, hogy csak a háborúnak minél gyorsabb befejezése és a munkásságnak, úgyszintén az elnyomott nemzetiségeknek tett engedmények menthetik esetleg még meg a monarchiát a katonai összeomlástól és a forradalomtól. A törekvés, összetartani a Habsburg-ház birtokait, megmenteni ingadozó trónját és nem „békeszeretet”, „nagylelkűség”, vagy hasonló nobilis emberi vonások vezették IV. Károlyt, amikor igyekezett egyengetni a monarchia számára a különbékét, engedményekre volt hajlandó a nemzetiségekkel szemben, szorgalmazta a rendkívül szűk magyar választójog kiszélesítését és a régi vezető politikai garnitúra legnépszerűlenebb képviselőinek a leváltásával igyekezett egy új, demokratikusabb éra beköszöntésének a látszatát keltetni.

Burián leváltása és Czernin kinevezése a monarchia külügyminiszterévé, a monarchia felemás és meglehetősen „balkezes” különbéke kísérletei, az 1917 áprilisi királyi leirat, amely új választójog kidolgozására és szociális intézmények teremtesére szólította fel a magyar kormányt, Tisza István menesztése és az Eszterházy-kormánynak a megalakítása 1917 júniusában, az általános választójognak nagyhangú beígérése, paktálások a szociáldemokratapárt vezetőivel, — mindezek az új helyzet szülte politikai manőverek voltak a vezető körök részéről. A politikai válság a felső körökre is kiterjedt. A kapkodó, egymásnak ellentmondó intézkedések a kormánytényezők részéről, még zavarosabbá tették a helyzetet. Az uralkodó megbuktatja a dualizmus kétségtelenül legmegbízhatóbb támaszát, Tisza Istvánt. Az új kormányba beveszik a 48-as ellenzék egyik vezető emberét, Batthyány Tivadart népjóléti miniszternek. Kisebbségi kormány alakul, amely természetesen tehetetlen a Tisza mögé felsorakozó parlamenti többséggel szemben. A kormány végeredményben a beígért általános választójogot elsikkasztja.⁵⁰ Általában a választójog körüli huza-vona, a magyar uralkodó osztályoknak ebben a kérdésben megnyilvánuló hihetetlen elvakultsága stb. csak „olajat öntöttek a tüzre”. A monarchia egyre erősödő ellentétei Németországgal — a Szovjetországgal kötendő különbéke kérdésében, a lengyel kérdés-

⁵⁰ A Magyarországon érvényben lévő, a lakosságnak kb. hat százalékát felölelő választójog páráját ritkította Európában: a bolgár, sőt még a török választójog is szélesebb és demokratikusabb volt. Mint ahogy a Wekerle-kormány részéről 1917. nov. 25-én (a dátumot érdemes megfigyelni) az uralkodóhoz intézett felterjesztés is hangsúlyozta. „Magyarországon 1848 óta nem volt választójogi reform”, illetve az 1874-es választójogi törvény az 1848-asat „lényegesen megszükitette”. Hogy mennyire a forradalmi kirobbanásokat megelőzendő került sor egy demokratikusabb választójogi javaslatra, mutatja a feliratnak arra való hivatkozása is, hogy: „A háború után következő korszak nagy áldozatokat fog követelni, pénzügyi és gazdasági berendezkedés tekintetében is. A megszervezett demokráciában több konzerváló erő van.” (Wekerle és Vázsonyi felterjesztése az uralkodóhoz, a kormány választójogi törvényjavaslatának az országgyűlés elé való terjesztetése tárgyában, Orsz. Lvt. M. E. 1918. 4609/res. Ered. okm.)

Noha az uralkodó 1917. december 5-én hozzájárult ehhez, az addiginál jóval demokratikusabb, részben a nőket is felölelő választójogi javaslatához, ebből a magyar parlament többségének és nevezetesen a többség vezérének, gróf Tisza Istvánnak ellenállása következtében — Wekerle lepaktált Tiszával — jóformán semmi sem került be az elfogadott törvénybe. Demokratikusabb választójognak ezt az újabb elsikkasztását a magyar parlament azzal indokolta, hogy az eredeti javaslat elfogadása esetén „nagy tömegben jutnának választójoghoz olyanok, akik értelmi színvonaluk alacsonyágánál fogva, vagy a politikai megbízhatóságnak egyéb okból származó hiánya miatt, az államellenes, vagy az állam jól felfogott érdekeibe ütköző másirányú igazítás számára nagymértékben hozzáférhetők”. (A belügyminiszter átírata a miniszterelnökhöz, az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1918. XVII. tc.-ről, Orsz. Lvt. M. E. 1918. 4057/res. Ered. okm.)

ben, a Németországgal való további viszony (vámszövetség, egységes hadügy és külügy, stb.) kérdésében, Németország igényei fokozott segítségre katonasággal, élelemmel —, még inkább válságossá tették a helyzetet.

„Forradalmi helyzet alakult ki Európában“ — állapítja meg Lenin már 1917 elején. Forradalmi helyzet alakult ki egyre inkább Magyarországon is. Vajjon a magyar szervezett munkásság vezetői igyekeztek felhasználni ezt a helyzetet az imperialista magyar kormány megdöntésére, a dolgozó magyar nép, a magyar munkásosztály felszabadítására, ez volt a törekvésük? Nem. Ezek a magyar munkásvezérek más országbeli kollégáikhoz, Turátihoz, Kautskyhoz, stb. hasonlóan azon voltak, hogy úgy ahogyan addig — nyíltan, vagy leplezetten, tudatosan, vagy öntudatlanul —, segítették „a saját burzsoáziajuk“ háborús politikáját, most módot adjanak neki, lehetőleg forradalmi „katasztrófák“ nélkül átevezni a háború számára egyre veszélyesebbé váló forratagából a béke csendesebb és biztonságosabb vizeire. Ennek a módja az volt, hogy az imperialisták békekísérleteit úgy igyekeztek feltüntetni, mint amelyek meghozzák a népeknek a tényleges és tartós békét. Pacifista frázisokkal igyekeztek elleplezni, hogy az olyan béke, amit az imperialista kormányok kötnek „csak imperialista béke lehet, amely az imperialista háborúnak folytatása.“ (Lenin.)

Az opportunisták munkásvezetőknek ezzel a politikájával ellentétben, Lenin rámutatott arra, hogy „a demokratikus béke lehetetlen, ha Anglia, Franciaország, Németország, Oroszország forradalmi proletariátusa nem fogja megdönteni a burzsoá kormányokat.“⁶⁰ „Nem az fáradozik tényleg a demokratikus béke érdekében, aki elisméri a pacifizmus általános, semmitmondó, semmire sem kötelező, jámbor óhajait, hanem az, aki leleplezi mind a jelenlegi háborúnak, mind az általa előkészített imperialista békének az imperialista jellegét, aki a népeket a forradalomra szólítja fel a bünyös kormányok ellen.“^{60a} Lenin hangsúlyozta, hogy „éppen most még nagyobb jelentőséget nyer, mint a háború elején az a jelszó, amellyel a mi Pártunk fordult a népekhez 1914 őszén: az imperialista háború átváltoztatása polgárháborúvá a szocializmusért.“⁶¹

„Forradalmi helyzet alakult ki Európában. A tömegek körében óriási az elégedetlenség, a forrongás, és a felháborodás. Ennek a folyamatainak az erősítésére kötelesek minden erejüket fordítani a forradalmi szociáldemokraták... A forradalmi mozgalom erejétől fog függni, siker esetén, a szocializmus győzelme Európában és nem az imperialista fegyverszünetnek... hanem a valóban tartós és valóban demokratikus békének a megvalósulása.“⁶²

A Bolsevik Párt jelszavainak, egész politikájának a világhelyzet olyan értékelése képezte az alapját, hogy „a jelenlegi társadalom megérett a szocializmushoz való átmenetre“ (Lenin). Ezt nem akarták tudomásul venni, ezt tagadták az opportunisták munkásvezérek általában, a magyarországi szociáldemokrata párt és szakszervezetek hivatalos vezetői ugyancsak.

A jobboldali és centrista magyar munkásvezetők nemcsak a háború legelején, pillanatnyi sovíniszta megcsúszásban azonosították magukat a központi hatalmak háborús céljaival: végig nem szüntek meg az imperialista magyar uralkodóosztályok, a habsburgi osztrák-magyar monarchia háborús politikájának ügynökei lenni, ennek érdekében nemzetközi összeköttetéseiket is felhasználni. Ezzel magyarázható az a körülmény, hogy a magyar szociáldemokrata párt vezetői a háború idején igen sok külföldi utazást tettek, több-

⁶⁰ Lenin: Művek, IV. kiad., 23. köt., 262. o.

^{60a} U. o. 176. o.

⁶¹ U. o. 263. o.

⁶² U. o. 264. o.

izben tárgyaltak a szocialista vezetőkkel nemcsak Bécsben, Berlinben, hanem Svájcban, Stockholmban és Hágában is. A Monarchia vezetői nemcsak nem górdítottak akadályokat, a magyar szociáldemokraták külföldi utazásai elé a háború alatt, hanem ellenkezőleg, elég nyilvánvalóan támogatták és elősegítették azokat. Ezekkel az utazásokkal kapcsolatban sokat emlegették „a béke elősegítését”. Azonban tulajdonképpen céljukra, a tanácskozások konkrét anyagára csak itt-ott találunk érdemleges utalást. Így Buchinger Manó ezekről a külföldi utazásokról és tárgyalásokról, jobban mondva kezdeményezőjéről és vezetőjéről, Garami Ernőről ebben az összefüggésben a következőket írja:

„A háború alatt belső nyugtalanság emésztí, minden idegszálában érzi a katasztrófa^a közeledését és kimélyülését. Idehaza nincs nyugalma... Elutazik Svájcba, Németországba és Hollandiába. Tájékoztatja a külföldi elvtársakat... Németországban Éberttel és Scheidemannal folytat beható beszélgetéseket és vitákat. Figyelmezteti őket az annexiók politika végzetes következményeire és a szocializmussal össze nem férhető voltára. Ebben Garamit az elvi meggondoláson kívül nyilván az is vezette, hogy sejtette: a háború végén az antant, amelynek túlerejét tisztán látta, az osztrák-magyar monarchia ellen fogja az annexiók politikát alkalmazni. Ettől Garami mindig félt, mert egy véleményen volt Adler Viktorral, Rennerrel és mindazokkal, akik a régi monarchia viszonyait alaposan ismerték, hogy a monarchia feldarabolása a munkásosztálynak is kárára lesz, mert a munkásosztálynak saját gazdasági osztályérdekei alapján is minél nagyobb, egységes gazdasági területre van szüksége.^b”

Azt a tényt, hogy a magyar szociáldemokrata párt vezetői külföldi utazásaikkal és „nemzetközi tanácskozásaikkal” tulajdonképpen a habsburgi monarchia ügymőkeinek a szerepét töltötték be, különösen nyilvánvalóvá teszi a stockholmi konferencián (1917 május) való szereplésük. A stockholmi konferenciát is, mint a szocialista béketörekvések hatalmas eredményét állították a munkásközvélemény elé. Ez persze — Lenin szavaival élve — „hazug frázis” volt, „a legnagyobb ámtás terjesztése a munkások között”.

„A stockholmi konferencia — írta Lenin — az imperialista kormányokban helyetfoglaló miniszterek tereferéje... Jelentékeny mértékben intrika jellegű, az egyik hadviselő csoport imperialistáitól függő dolog.”^c

Lenin meg is mondta, hogy melyik imperialista csoport „ügye” a stockholmi „szocialista” konferencia összehozása: „...a német imperializmus a saját haszonleső és rabló imperialista érdekei miatt van most a stockholmi konferencia mellett...” Ez a konferencia „...a német imperialisták arra irányuló kísérlete... hogy kikémleljék a terepet arra vonatkozólag, hogy lehetséges-e ilyen, vagy amolyan módon kieserélni a hódításokat.” Lenin figyelmeztette azokat az ingadozó, centrista elemeket, akik hajlamosak voltak arra, résztvegyenek a stockholmi konferencián, hogy „...valójában játékszerre, fegyverre” válhatnak „a német imperializmus titkos diplomatáinak a kezében”.^d A Bolsevik Párt elvi alapon elutasított minden részvételt a stockholmi konferencián.

A központi hatalmak imperialista céljainak megfelelő „béke” előkészítése volt a szociálszovinizta munkásvezetők tulajdonképpen célja a stockholmi konferenciával. A magyar delegáció is, amelynek tagjai Garami Ernő, Kunfi

^a Az osztrák-magyar monarchia összeomlása volt Garamiék számára egyértelmű a katasztrófával.

^b Buchinger Manó: Találkozás Európa szocialista vezetőivel, Bpest, 1938. 160. o.

^c Lenin: A stockholmi konferenciáról, (Lenin Válogatott Munkái, Moszkva, 1939. X. k. 23., 25. o.)

^d U. o. 26. o.

Zsigmond, Buchinger Manó, Weltner Jakab, Bokányi Dezső és Jászi Samu voltak, nagy memorandumban fejtette ki azt a nézetét, hogy a megköendő békeszerződésnek okvetlenül épségben kell hagynia az osztrák-magyar monarchiát, a népeknek ezt a börtönét, ellentétben az antanthatalmak törekvéseivel, amelyek, ugyancsak imperialista megfontolásokból a monarchiának nemzeti államokra való felbontására törekedtek.

„A magyar küldöttség — olvassuk a memorandumban — megvan győződve arról, hogy... a szocialista béke nincs ellentmondásban azzal az elvvel, amit a küldöttség véd, vagyis azzal, hogy mind Magyarországnak, mind az Osztrák-Magyar Monarchiának a területi integritása csorbát ne szenvedjen... Ami a tengerek szabadságát illeti, a magyar küldöttség szükségesnek véli még egyszer nyomatékosan aláhúzni, hogy Horvátország elválasztása a magyar államtól azt eredményezné, hogy elvágnák Magyarország egyetlen útját a tengerhez, és ugyanebből az okból a küldöttség energikusan tiltakozik a délszláv törekvések ellen...”^{62e}

A magyar szociáldemokrata vezetők Stockholmban nyíltan elvetették a nemzetek önrendelkezési jogát és általában a nemzeti szempontoknak figyelembevételét a területi határok megállapításánál. Arra való hivatkozással, hogy „a nemzetiségi elv megvalósítása Délkelet-Európában azt vonná maga után, hogy Magyarországot és Ausztriát elvágnák a tengertől”, a magyar küldöttség azon álláspontjának adott kifejezést, hogy „nem hiszi, hogy az államok megalakulásának a nemzetiségi elv alapján kell végbemennie.”^{62f} Ez keresztül-kasul imperialista felfogás volt és nyílt színvallás az osztrák-magyar monarchián belül uralkodó nemzetiségi elnyomás rendszere mellett. Ennek a felfogásnak semmi köze sem volt a marxizmus álláspontjához a nemzeti kérdésben, amely principiálisan elveti a nemzetiségi elnyomást, és a népek önrendelkezési jogát hirdeti egész az elszakadásig, azaz beleértve az önálló állami létre való jogot is. A magyar opporlunista munkásvezetőknek ez az állásfoglalása méltó párja volt a német szociásoviniszta munkásvezérek felfogásának ebben a kérdésben. Lényegében ugyanaz volt, amit cinikus nyíltsággal fejtett ki ebben az időben a Neue Zeit, a német szociáldemokrata párt nemzetközi jelentőségű elméleti folyóirata:

„... A román béke megítélésében az, hogy Dobrudzsa ilyen, vagy amolyan részében milyen a bolgárok, vagy románok százalékaránya, ráknézve egyáltalában nem jön számításba, hanem csakis az, hogy e béke mennyiben segítheti elő Németország gazdasági újjászülését, mindenekelőtt pedig az, hogy mennyiben segíti elő a német munkásság érdekeit.”^{62g}

A magyar szociáldemokrata vezetők is szerettek hivatkozni „a magyar munkásosztály érdekeire”, amikor hangsúlyozták, hogy „a politikai Magyarország szétdarabolása... ellen a Magyar Szocialista Párt politikai, gazdasági, valamint erkölcsi okokból állandóan harcolt.”^{62h} Mintha nem lett volna a dualizmus rendszere a monarchián belül és nevezetesen Magyarországon uralkodó gazdasági, politikai és szociális viszonyok a legékeesebb bizonyítékai ama marxi tétel helyességének, hogy „szerencsétlenség egy népre, ha leigázott más népet”. A magyar küldöttség memorandumában a közigazgatási s főképp a kultúraautonómiát ajánlotta az elnyomott nemzetek kérdésének megoldására.

^{62e} „Stockholm.” Comité organisateur de la conférence socialiste internationale de Stockholm, Stockholm, 1918, 191., 194. l.

^{62f} U. o. 191. l.

^{62g} Neue Zeit, Jg. XXXVI., Bd. 2. 240, M. Grunwald: Zum Frieden mit Rouminien.

^{62h} „Stockholm.” 196. p.

A magyar szociáldemokrata vezetők megtagadták volna önmagukat, hogyha az osztrák-magyar imperializmusnak tett legközvetlenebb lakájszolgálatokat nem igyekeztek volna radikálisan szocialista, sőt mi több, forradalmi köntösbe öltöztetni.

„A magyar küldöttség azt kívánja, hogy a háborús hatalmak béketárgyalásai, valamint az Internacionálé békemunkájának a *nemzeti és területi kérdések ne játszanak döntő szerepet*. Úgy, mint a munkásosztály képviselője, felhívja az Internacionálé figyelmét arra a tényre, hogy a nemzeti elnyomáson kívül van társadalmi elnyomás és kifejezi azt a kívánságát, hogy a béketárgyalások programján munkavédelmi és szociálpolitikai kérdések is szerepeljenek.”⁶²ⁱ

Talán mondanunk sem kell, hogy a magyar szociáldemokrata küldöttség mindenekelőtt azért kívánta a területi kérdések levételét az eljövendő béketárgyalások napirendjéről, mert ebben az időben már előrelátható volt, hogyha lesznek területi változások, úgy azok a központi hatalmak rovására fognak történni. A szociáldemokrata pártvezetőknek tárgyalásai Hágában 1918 nyarán minden jel szerint ugyanezt a célt szolgálták.^{62j}

Ugyanakkor, amikor a vezetők egyre mélyebbre sülyedtek az opportunizmus hinárjába, a magyar munkástömegekben egyre több forradalmi harc-készség halmozódik fel és keres érvényesülést. Ezek a tömegek persze nem ismerték Lenin és a Bolsevik Párt tanításait az imperializmusról, a proletárforradalomról stb., de ösztönösen érezték a helyzet tarthatatlanságát és amikor

⁶²ⁱ U. o. 194. p. (Kiemelés tőlem, A. E.)

^{62j} L. a monarchia hágai követének, gróf Calicenak bizalmas jelentését Buriánhoz, a monarchia külügyminiszteréhez arról, hogy a Hollandiában járt magyar szociáldemokrata vezetők tájékoztatták őt a holland szocialista vezérnek, Troelstranak további terveiről. (Orsz. Lvt. M. E. 1918. 6934/res.)

A jobboldali és centrista munkásvezetők utólag igyekeztek a háború alatt tanúsfolt szociálsoviniszta magatartásukat vagy elhallgatni, vagy kereken letagadni. Ezt a taktikát követték a szociáldemokrata vezetők nemcsak évekkel később megjelent emlékirataikban (L. Weltner, Garami, Böhm, stb. emlékiratait), hanem már a háború második felében is. Így 1917 tavaszán a stockholmi konferencián a magyar szociáldemokrata küldöttség memorandumában a háborúalatti magatartását, mint kezdettől fogva sovinizmustól mentes, következetesen internacionalista és osztályharcos magatartást tüntette fel.

„A magyar párt a háború egész ideje alatt harcolt a nacionalista és imperialista formulák ellen és bizonyos büszkeséggel állíthatja, hogy Magyarország szocialista munkásosztálya elkerülte a nacionalista és imperialista fertőzést, ami a többi hadviselő országban annyi bajt okozott.

Magyarországon sem a gazdasági érdekekre való tekintetből, sem politikai szempontokból kiindulva nem volt „isten békéje”. A politikai párt folytatta harcát a nemzeti és társadalmi elnyomás ellen, míg a szakszervezetek minden lehetséges eszközzel harcoltak a munkásosztály életfeltételeinek a javításáért.” („Stockholm,” 196. l.)

Még ennél is nagyhangúbb kijelentéseket tettek a magyar munkásosztály felé a háború utolsó idejében, amikor a magyar munkástömegek háborúellenes elkeseredése már forradalmi feszültséget mutatott és nyílt kirobbanásokhoz vezetett. Weltner az 1918 februári rendkívüli pártkongresszuson hidegvérrel kijelentette:

„... Nincs Európában egyetlen szociáldemokrata párt sem, amely céltudatosabban teljesítette volna a kötelességét, mint a magyarországi párt... A Magyarországi Szociáldemokrata Párt... a háborús scvinizmust egy percig sem osztotta.” (Weltner Jakab: A szociáldemokrata párt és a béke. Bpest, 1919. 5., 7. o. Ez a broszúra úgy jelent meg, mint a rendkívüli pártkongresszuson elmondott beszéd teljes szövege.)

A harmincas évektől kezdve, ahogyan az ellenforradalmi Magyarország egyre nyíltabban a fasiszta német agresszió vágányára siklott, a szociáldemokrata vezetők is kezdtek előszedgetni és emlegetni, hogy ők az első világháború idején „honvédők” voltak. (L. a Szociáldemokrata Párt Garami Ernő Emlékkönyvét, Bpest, 1939. 21. o.)

az orosz forradalom, nevezetesen a Bolsevik Párt küzdelmei és győzelme 1917 októberében, utat mutattak, egyre nagyobb erővel igyekeztek rátérni erre az útra. Ez a továbbiak folyamán még inkább ki kellett, hogy élezze a szakadékokat a magyar munkásság tömegei és opportunistá vezetői között, egyre nyitabban szembe kellett, hogy állítsa a magyar munkásmozgalom háborúellenes balszárnyát a hivatalos párt- és szakszervezeti vezetőkkel.

Abban, hogy az Októberi Forradalom eszméi olyan roppant visszhangra találtak a magyar munkásosztály körében, jelentős szerepet játszott ennek összetétele is. Magyarországon is az opportunistának a munkásmozgalomban a munkásosztály privilégizált felső rétege, a munkásarisztokrácia képezte a szociális alapját. Helytelen minden olyan felfogás, amely a magyar munkásosztályt és a magyarországi munkásmozgalmat kivételnek tekinti ez alól az általános szabály alól. Bizonyos azonban, hogy Magyarországon, a magyar kapitalizmus aránylagos fejletlensége és Ausztriától való függése következtében a kispolgári viszonyok között élő munkásarisztokrácia rendkívül keskeny réteg volt, amellyel szembenállt a magyar munkásosztálynak rendkívül rossz munka- és életviszonyok között robotoló, kegyetlenül kizsákmányolt túlnyomó többsége.

„Abban a tényben, hogy a magyar szociáldemokrata párt nem tudta az osztrák, vagy a német szociáldemokrata párt mintájára a proletariátust a forradalomtól visszatartani, az egyik fő tényező az volt, hogy a magyar munkások jól szituált rétege nagyon kisszámú volt és nem volt elég abban a pillanatban, amikor a munkások százezrei kerültek a szervezetekbe, nem volt elég, hogy ezeket a maga meglegedettségével áthassa és forradalmi cselekvésektől visszatartsa.“

(Rákosi Mátyás)⁶⁵

„Az orosz forradalom magyarországi kisugárzása“ szinte dátumszerűen nyomon követhető. A magyar munkásmozgalom fejlődésének ívelésében 1917 fordulópont. Ebben az esztendőben a szakszervezeti tagok száma ugrászerűen csaknem a négyszeresére emelkedett.⁶⁴ „Ez a hatalmas és nem remélt emelkedés tulajdonképpen csak 1917. május 1-étől vette kezdetét“ — írja Jászai Samu, a Magyarországi Szakszervezeti Tanács főtitkára ebben az időben.⁶⁵ 1917 folyamán a vasmunkások szövetségének taglétszáma 20 000-ről 80 000-re emelkedett. Egyes szakmákban a szakszervezetek taglétszámmövekedésének az aránya még nagyobb volt. Így a malom munkások szervezetének taglétszáma 1917 folyamán több, mint az ötszörösére emelkedett,⁶⁶ a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetének taglétszáma pedig több, mint kilencszeresére.⁶⁷ Szakszervezetek alakulnak olyan szakmákban, amelyekben addig egyáltalában nem sikerült szervezeteket létrehozni, mint pl. a vasutasoknál, a bányászoknál, a téglagyári munkásoknál, a közalkalmazottaknál, stb. Szervezetek, amelyek eddig csak tengődtek és semmiképp nem tudták jelentőségre szert tenni, most erőrekapnak; a textilipari, vegyipari munkások, a villamosalkalmazottak, a földmunkások, stb. szervezetei. A munkások önértetének megerősödését, harckészségüknek rohamos emelkedését mutatja az a körülmény is, hogy az első két háborús évvel ellentétben, 1917-ben a magyar munkásság május 1-ét az egész országban munkaszünettel, demonstrációkkal és népes gyűlésekkel ünnepli meg, amelyeken százezer ember

⁶³ A Rákosi-per. Bp. 1950., 377—378. o.

⁶⁴ 1916. december 31-én a szakszervezeti tagok száma 55 338,
1917. december 31-én „ „ „ 215 222.

⁶⁵ Jászai Samu: i. m. 226. o.

⁶⁶ U. o. 313. o.

⁶⁷ U. o. 304. o.

vett részt. Május 1-ének megünneplésére 1917-ben a szociáldemokrata párt-vezetők közvetlenül az orosz forradalom hatása alatt szánták el magukat. Buchinger elmondja, hogy Garami kijelentette a leghatározottabban, „Oroszországban forradalom van, itthon mindenre való tekintet nélkül muszáj május 1-én tüntetni”.^{67a} Másnap, május 2-án az összes hadfelszerelési üzemek tüntető sztrájkot rendeznek a békéért és az általános választójogért.

1917-ben már egymást követték a sztrájkmozgalmak. Ebben az évben statárium, csendőrség és katonaság mozgósítása ellenére három vasutas-sztrájk zajlik le, amelyek közül a májusi kilenc napig tart. A sztrájkmozgalmokban a vasutasok tízezrei vesznek részt és a katonaszállító vonatok leállítással nagymértékben zavarják a hadműveleteket.⁶⁸ Ugyancsak általános leállást rendeznek 1917 októberében a villamosalkalmazottak is.⁶⁹ S mindezt a vezetők akarata és ellenállása ellenére.

„1917-ben már meglehetősen nagyszámban voltak bérmozgalmak, noha a szakszervezetek azon voltak, hogy mindenféle munkaszünetelést megakadályozzanak. A vidéki városokban szintén nagy demonstrációk voltak és több helyen általános sztrájk is volt.”⁷⁰

Az Októberi Szocialista Forradalom győzelmének, a bolsevikok hatalomra kerülésének és békeüzenetének hírére Budapest és a környék munkássága az Iparcsarnokban hatalmas népgyűlésen fejezi ki szolidaritását az oroszországi forradalmi munkássággal.⁷¹ A gyűlés résztvevői a következő határozati javaslatot fogadták el:

„Budapestnek és környékének munkásai, velük együtt Budapest egész népe testvéri üdvözlét küldi az orosz forradalmároknak, akik bátor szívvel, erős elmével és kemény kézzel vezetik ki az emberiséget a háború poklából. Mindannyian, akik itt összegyűltünk és az egész dolgozó Magyarország el vagyunk határozva arra, hogy az orosz forradalmárokat a béke megszerzésére irányuló hősi harcukban támogatni fogjuk és hogy minden erőnkkel küzdeni fogunk azért is, hogy egyik osztálynak a másik által való kizsákmányoltatása és egyik nemzetnek a másik által való elnyomatása a mi országunkban is megszűnjék.”^{72a}

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hihetetlen lelkesedést váltott ki a magyar munkásságból. A munkásgyűléseken izzóvá vált a levegő. Ezeken a gyűléseken nemcsak a bolsevik kormány által felajánlott különbéke javaslat támogatásáról volt szó, amire a mozgalom uszályába kapaszkodó opportunisták munkásvezetők a munkásság megnyilvánulásait korlátozni szerették volna. A magyar munkásság egyre határozottabb formában adott kifejezést ama nézetének, hogy az oroszországi proletáriátus forradalmi harcát parancsoló példaadásnak tekinti a maga számára.

^{67a} Buchinger Manó: Találkozásom Európa szocialista vezetőivel, Bp., 1938. 159. o. Tisza István engedélyét mindenestre kikérték hozzá. (Buchinger M.: Tanuvallomás, 63. o.)

⁶⁸ Landler Jenő: i. m.; ugyancsak Jászai Samu: i. m. 325. o.

⁶⁹ Jászai Samu: i. m. 327. o.

⁷⁰ U. o. 227. o. Kiemelés tőlem, A. E.

⁷¹ A Szakszervezeti Értesítő 1917 decemberi száma a következőképpen számol be erről a gyűlésről: „A háború tartama alatt, sőt még békeidőben sem volt még Magyarországon oly hatalmas, imponáló népgyűlés, mint ezen a napon... A városligeti Iparcsarnok volt kiszemelve a népgyűlés színhelyéül. De még ebben a rengeteg nagy teremben sem fért el a munkásság, amelynek nagy része kintrekedett a szabadban. De itt is rögtönzött gyűléseket tartottak...”

^{72a} U. o. Kiemelés tőlem, A. E.

Ettől az időtől kezdve a munkásság egyre szélesebb soraiban válik tudatossá annak felismerése, hogy hivatalos vezetők az ő érdekeiket elárulják. Mint új jelenség lép fel a munkásság legöntudatosabb részének egyre határozottabb szembefordulása a szociáldemokrata párt és szakszervezeti vezetők politikájával. Ennek a szembefordulásnak a talaján alakulnak ki és válnak egyre befolyásosabbá a baloldali antimilitarista csoportok. Ezeket a csoportokat az első világháború alatti antimilitarista mozgalomnak egyik legtevékenyebb vezetője, Hevesi Gyula, a következőképpen jellemzi:

„...A Gallilei-Kör egyes baloldali tagjaiból Korvin Ottó, Ducsinszka Ilona, Sallai Imre vezetésével összekerült egy csoport, amely elsőnek alakult illegális szervezetté. Antimilitarista röpiratokat csempészték a frontra és a hadikórházakba és háborúellenes individuális agitációt folytattak a katonák között. Megalakult a háborúellenes írók és művészek csoportja Kassák Lajossal és Komját Aladárral az élén, amely a „Ma” c. lapot adta ki. Ez a csoport később kettévált, miután Kassák a passzív kritika álláspontján nem tudott és nem is akart túljutni és Komját Révai Józseffel, György Mátyással és még néhány társával a „Tett” c. lapot adta ki, amelyben egyelőre szépirodalmi formában igyekeztek háborúellenes nézeteiket propagálni. Alakulóban volt egy háborúellenes munkáscsoport is, az anarcho-szindikalisták már régebben működő csoportja, amely Mosolygó Antallal — az elméletileg kiválóan képzett munkással — az élén a mátyásföldi Repülőgépgyárban működött. Hasonlóan kisebb csoport volt az aszódai Repülőgépgyárban is. Végül megalkult egy fiatal mérnökökből álló csoport is, amely szintén a háborúellenes harcot tűzte ki feladatául.”⁷²

Háborúellenes csoportosulás volt az úgynevezett Gyárközi-Bizottság is, amely ebben az időben spontánul alakult ki a legnagyobb budapesti és pestkörnyéki gyárak háborúellenesen hangolt munkásaiból és mérnökeiből. Ez a Gyárközi-Bizottság, amelyben képviselőket nyertek többé-kevésbé az összes antimilitarista csoportok,⁷³ egyre fontosabb központi szervévé vált a háborúellenes mozgalomnak.

Ezeknek az antimilitarista csoportoknak természetesen sem a politikai, sem a szervezeti érettségét nem szabad túlbecsülni. Tagjaik háborúellenesek voltak, de a háborúból kivezető forradalmi utat vagy egyáltalában nem, vagy csak homályosan látták. A szociáldemokrata párton belül is voltak baloldali elemek, akik aktív háborúellenes tevékenységet fejtettek ki. Ezek az 1917–18-as évek folyamán egyre gyakoribbakká váló és egyre nagyobb arányokat öltő háborúellenes tömegmozgalmak szervezésében sokszor jelentős szerepet játszottak. Landler Jenőnek, a szocialista vasutas mozgalom régi, harcos vezetőjének nagy szerepe volt abban, hogy 1918 júniusában a MÁV-gépgyárban elindult sztrájk a kormányhatalom minden ellenintézkedése ellenére rövid idő alatt országos méretűvé vált. Landler Jenőnek egyáltalában kimagasló szerepe volt a háború alatti vasutas mozgalmak szervezésében és irányításában. Vasutasok megmozdulásai a legérzékenyebb pontját érintették az osztrák-magyar monarchia hadi

⁷² Hevesi Gyula: A proletárforradalom mozgalmi előzményeiről az első világháború alatt. Társadalmi Szemle, 1949. március—április.

⁷³ „A bizottság legaktívabb tagjai közé tartoztak még Matusán József Wolfner-gyári munkás, Lóránd Imre, Kelen József és Sajó László közúti mérnökök, Komját Aladár Tudor-gyári tisztviselő, Helfgott Armin, az Egyesült Izzó mérnöke, egy Molnár nevű vasmunkás a WM-ből, a Fegyvergyár, a Láng-gyár, a Ganz-Danubius egy-két munkása.” (U. o.)

apparátusának. Az 1918 júniusi sztrájkkal kapcsolatban Landler Jenőt letartóztatták.

Háborúellenes tevékenységéért fogta perbe és ítélte el a hadbíróság Hamburger Jenőt, a nagykanizsai szociáldemokrata pártszervezet akkori elnökét is. Hamburger Jenő, mint népfőlkelő katonafőorvos, 1917 nyarán nagy tömegmegmozdulás élére állt Nagykanizsán. Egész sor antimilitarista röpirat szerzője és terjesztője volt és nagyrésze volt a helybeli vasutas sztrájkok megszervezésében, amelyeknek annál nagyobb jelentősége volt, mert Nagykanizsán keresztül futottak a dél- és délkeleti hadszíntér szempontjából mind a monarchia, mind a szövetségesei számára nagyfontosságú Wienerneustadt, Barcs, Pragerhoff, Budapest vonalak. 1918 januárjában Hamburger Jenő az orosz munkások és parasztok példájának követésére szólította fel Nagykanizsa munkásságát és a hivatalos párt- és szakszervezeti vezetők utasítása ellenére a vasutasoknak a tömegsztrájkba való bevonásával igyekezett a munkabeszüntetést a közlekedésre is kiterjeszteni. Ezért hadbíróság elé állították.

Az 1917 szeptemberében pozsonyi hadbíróság előtt megtartott főtárgyaláson a katonai ügyész Hamburger Jenő ellen a következő vádat emelte:

„1917. augusztus 2-án este tüntető menetet vezetett a fősolgabíró ellen... Feltűnt az októberi vasutas sztrájk idején, azután decemberben, mikor a vasutasok egy memorandummal fordultak a vasúti igazgatósághoz... 1918. január 19-én, az általános sztrájk alkalmával a központi pártvezetőség megbízásából doktor Landler Markovits újságíró... vádlotthoz küldte Nagykanizsára a sztrájkot ottani szervezése céljából... délre Nagykanizsán a sztrájk már szervezve volt. A központ rendelkezése állítólag úgy szólt, hogy a forgalom fenntartandó. Ennek dacára hallottuk is Barcza forgalmi főnöknek és Rubin főmérnöknek vallomásából, hogy a vasútnál is részleges sztrájk tört ki. Hogy vádlott ebben közreműködött, maga beismerle... Felszólítás történt a mozdonyvezetőkhez, hogy a sztrájkhoz csatlakozzanak. Igazolták ezek a tanúk még azt is, hogy akkor egy röpiratot is adtak át a mozdonyvezetőknek, amelyben az foglaltatik, hogy a Mozdonyvezetők Országos Szövetségének Központja szintén elrendelte a sztrájkot és ők is kimondták a csatlakozást... Vádlott már 1917 augusztusában is nyilatkozatot tett, amelyben beígérte az általános sztrájkot, amelyben bejelentette, hogyha kell, a vasutat is megállítjuk. Január 19-én délben a Figyelmeztetés című röpiratban szándékosan kihagyja, hogy a közlekedési üzemek is kivételnek.”^{72a}

Ezeknek a szociáldemokrata párton belüli antimilitarista elemeknek bátor állásfoglalását az imperialista világháború és a sovén magyar uralkodóosztályok politikája ellen erősen gyengítette az a körülmény, hogy nemcsak az opportunisták vezetése alatt álló szociáldemokrata párttal való elvi és szervezeti szakításnak a szükségességét nem ismerték fel — ez közös vonása volt valamennyi antimilitarista csoportnak és irányzatnak —, hanem még annak parancsoló szükségességét sem, hogy a szociáldemokrata pártvezetők szociálszovinizszták munkásságuk politikáját konkrét esetekben a munkástömegek előtt leleplezzék. Mindez annak ellenére, hogy, mint azt különösen Hamburger Jenő esetében láttuk, ténylegesen nem egyszer szembe helyezkedtek a központ utasításaival, azzal ellentétes magatartást tanúsítottak.

A szociálszovinizszták pártvezetéssel szemben jóval kritikusabb és elutasítóbb álláspontot foglaltak el a Szabó Ervin köré csoportosuló antimilitaristák. Nem mintha az imperialista háború tényleges okaival, a szociálszovinizmus gazdasági gyökereivel és az elkövetkezendő tennivalókkal teljes mértékben

^{72a} Hamburger Jenő népfőlkelő-főorvosnak és társának ügye. A pozsonyi hadosztálybíróság tárgyalásainak gyorsírói jegyzőkönyve. Munkásmozg. Intézet, Archivum.

tisztában lettek volna. Ebben mindenekelőtt Szabó Ervinnek a marxizmustól egyre inkább eltávolodó szindikalista nézetei akadályozták őket. Ha szindikalizmusuk a hivatalos pártvezetőség opportunistá politikája elleni tiltakozásnak, „fellázadásnak“ a megnyilatkozása is volt, nem szűnt meg lényegében „visszajára fordított opportunizmus“ lenni, ahogy Lenin ezt nevezte. Ugyanakkor kétségtelen, hogy nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a Szabó Ervin köré csoportosuló fiatalok túlnyomó részükben a továbbiak folyamán a Magyarországi Kommunista Párt kiváló harcosai lettek. Az antimilitarista mozgalomban való részvételük volt az első forradalmi tűzkeresztségük és politikai iskolájuk.

Azok mellett, akik a forradalmi magyar munkásmozgalomban később kimagasló szerepet játszottak, mint Révai József, Korvin Ottó, Sallai Imre, Hevesi Gyula, Lékai János és mások, ki kell emelni Mosolygó Antalnak, ennek a kiváló forradalmi munkásnak a nevét. Az antimilitarista szervezkedés és agitáció egyik kezdeményezője és fő szervezője volt. Nem utolsó sorban az ő munkájának volt köszönhető, hogy Szabó Ervin körüli csoport a litografált antimilitarista röpiratoknak százait és ezreit tudta elhelyezni a kaszárnnyákban, a gyárakban, a frontra induló menetszázadokban. A hadiszempontból igen jelentős mátyásfüldei repülőgépgyár, ahol Mosolygó Antal dolgozott, a háborúelőtti antimilitarista agitációnak egyik gócpontja lett. Mosolygó Antalnak nagy szerepe volt az 1918 januári tömegsztrájk szervezésében. 1918 második felében letartóztatták, csak a forradalom szabadította ki a börtönből.^{7b}

Az antimilitarista mozgalmaknak politikai fejlettségéről némi fogalmat alkothatunk a két legjelentékenyebb antimilitarista csoportosulásnak, a Szabó Ervin köré tömörült erősen szindikalista jellegű csoport és a szociáldemokrata párton belül működő baloldali ellenzéki elemek által 1917–1918 folyamán kiadott röpiratok alapján. Így az egyik röpiratban, amelyen „a Zimmerwaldhoz csatlakozott magyarországi szocialisták csoportja“ aláírás áll és amelyet — minden jel szerint 1917 végén adták ki Szabó Ervin csoportosult baloldali galileisták és szindikalista munkások — a következőket olvassuk:

Munkások! Testvérek! Békejegyzékek, békerezolúciók, békekonferenciák dacára a háborús tél borzalmai előtt állunk. Tehetetlenek a háború szörnyetegével szemben azok, akik azt könnyelműen és örvengő hatalomból ránkzúdították. Az uralkodó osztályokat képviselő kormányok és külügyminiszterek, diplomaták nem tudják visszaadni a népeknek a békét, mégha egyikük-másikuk szeretné is, nem tudják, mert gazdasági ellentétek vannak közöttük és ha békétárgyalásokra kerülne a sor, imperialista törekvéseikből engedni kell. Tűrjük-e, szenvedjünk-e tovább csak azért, mert a német császár, a hadvezetőség és a kancellár még mindig idegen népeket akar leigázni? Vagy, mert az angol-amerikai imperialistáknak még nem volt elég a vérontásból?... A további öldöklés megakadályozását, a béke kieroszakolását nem várhatjuk már azoktól sem, akiknek ez kötelessége volna. Hisz látnunk kellett volna, hogy a világ proletárjainak közös érdekeit szolgáló egyöntetű elhatározás sem tudott megszületni Stockholmban. Nem tudtak összegyűlni és megegyezni azok a hivatalos pártvezérek, akik között... ellentét nem lett volna, ha igazán az osztályharc alapján állanak. Munkástársak! Csak egyetlen erő tudja megváltani a világot s ez az erő tudja a kitűnően megszervezett nemzetközi reakciót legyűrni: ez a nemzetközi proletárság egyöntetű forradalmi békeakciója. Ettől az eszmétől áthatva gyűltek össze már a háború elején Zimmerwaldban azok az elvtársak, akik egy pereig sem tértek le az osztályharc útjáról, azért hirdetik egyre fokozódó erővel és elszántsággal, hogy

^{7b} Új Március, 1927. ápr. „Mosolygó Antal elvtárs.“

tömeggyilkolás közepette csak egy érdeke van a világ proletárságának, csak egy tett méltó hozzá: Háború a háború ellen! Ehhez az eszméhez tapad Pétervár és Moszkva forradalmi proletársága. Ez eszme nevében hívtak fel minket is a harcra és hónapokon át várták testvéri segítségünket... Testvéreink, rajtunk a sor! Értsük meg végre, hogy nekünk, proletároknak nincs mit tanácskozni hadicélok és békefeltételek felett. Egy közös ellenségtől szabadítjuk meg a világot, ha harcolunk, csak ellene harcolhatunk... Felhívunk benneteket, testvéreink, arra a közös küzdelemre, amit Európa és Amerika proletárjai indítanak a háború ellen. Ennek eszköze az olyan fokozott gazdasági harc, amelynek nyílt célja, hogy általános sztrájk, hadigépek, fegyverek és muníciók sabotáže által megnehezítse a hadviselést, lehetetlenné tegye a háborút. Elvtársak készüljétek! Világ munkásai, világ katonái egyesüljétek!

A Zimmerwaldhoz csatlakozott
magyarországi szocialisták
csoportja.⁷⁴

Valamivel konkrétabb és határozottabb a következő, már 1918 elején írt „Katonatestvéreink!” kezdetű antimilitarista röpirat:

„Testvéreink eszméljétek! Az orosz katonák már rájöttek arra, hogy a föld, amelyet meg kell hódítaniok, a saját országukban van, hogy az ellenség, amellyel ha kell fegyverrel is szembeszállnak, — a földes grófok és iparbárok élősdí csapata, mely a különböző nemzetiségű Földtelen Jánosokat és Ninestelen Pétereket egymásra uszítja, nehogy az igazi ellenséget felismerve, ellenük forduljanak!

Katonák! Két-három hét múlva az orosz testvérek hazamennek a dús termőföldre, amely ezentúl nem a kastélyok urainak termi a sárga kalászt, hanem annak, aki azt megműveli... Az orosz katonák nem hajlandók meghalni azért, hogy Lengyelország, vagy más idegenajkú népek-lakta tartomány az Orosz Birodalomhoz tartozzék.”⁷⁵

A röpirat — és ez jellegzetes — kérdéssel fejeződik be: „Katonák, mit fogtok majd tenni?”

Az orosz munkások, parasztok és katonák forradalmi példájára hivatkozik a baloldali szociáldemokrata Hamburger Jenő által írt és terjesztett antimilitarista röpirat is.

„Az embermészárlásból elég volt! A mai nappal testvéri üdvözlötet küldünk az orosz forradalmár elvtársainknak és ultimátumot küldünk a háborút tovább folytatni akaró vagyonosoknak, iparlovagoknak és háborús uszítóknak.”⁷⁶

Az antimilitarista röpiratokban nyomát találjuk annak, hogy a háborúellenes mozgalom harcosai elítélték a szociálszoviniztákat — legalábbis a nyílt „honvédöket” —, tisztában voltak az orosz Kerenszki-kormány imperialista jellemével, megbélyegezték a császári Németország és a Monarchia hadműveleteit Szovjetországgal szemben, éles szavakkal ostromozták a közp hatalmak kihívó magatartását a breszt-litovszki béketárgyalásokon, elítélték az ukrán falvak „védtelen lakosságát fosztogató és becsuteltető német katoná-

⁷⁴ Halmi József: A Galilei-per aktái, 86—87. o.

⁷⁵ U. o. 88. o.

⁷⁶ Hamburger Jenő népfőlkéző főorvos és társainak ügye. A pozsonyi hadosztály-bíróság tárgyalásainak gyorsírói jegyzőkönyve. Munkásmozg. Intézet, Archivum.

ságot," stb.⁷⁷ Ezek a röpiratok is arról tanúskodnak, hogy az imperialista háború ellen irányuló mozgalmak Magyarországon erősen az orosz forradalom hatására alatt alakultak ki és fejlődtek. Az imperialista háborúból a kiutat az orosz munkások és parasztok forradalmi mozgalmának a követésében látták. Ugyanakkor jóformán nyomát sem látjuk a bolsevikok világos és határozott jelszavainak, konkrét utasításainak az imperialista háborúnak polgárháborúvá való átváltoztatására, határozott elvi álláspontjuknak a II. Internacionále összeomlását illetőleg. Bár nem egy ízben hivatkoznak a Zimmerwaldi mozgalomhoz való tartozásukra,⁷⁸ a szervezeti kapcsolatuk a Zimmerwaldiakkal nyilvánvalóan nem volt, sőt a Zimmerwaldon belül fennálló különböző irányzatokról, elvi harcokról, az egész mozgalom konkrét fejlődéséről nem igen voltak informálva. Ebben a tényben nemcsak a Magyarországon működő baloldali háborúellenes csoportok tájékozatlansága jutott kifejezésre, hanem mindenekelőtt a magyarországi munkásmozgalom balszárnyának általános szervezeti és ideológiai gyengesége.

Mindezek után felvetődik a kérdés, mi volt a hivatalos párt- és szakszervezeti vezetők álláspontja az orosz forradalom kérdésében?

A magyar jobboldali munkásvezetők politikai kétszínűsége, lavírozási készsége, sokszor, — tekintettel a tömegek forradalmi hangulatára — kényszerűsége lavírozni különösen megmutatkozott az orosz forradalomhoz, nevezetesen az orosz bolsevikok politikájához való viszonyában. 1917 márciusától 1917 novemberéig, azaz abban az időben, amikor a küzdelem a bolsevikok és a mensevikek között még nem dőlt el és ezzel együtt a kérdés, hogy az orosz forradalom megmarad-e polgári forradalomnak, vagy átnő a munkásosztály szocialista forradalmává, ebben az időben, különösen július-augusztusban a Népszava nap, mint nap hozta a nagy cikkeket az oroszországi eseményekről, amelyekben, ha igyekezett is a távoli szemlélő „objektivitását“ mutatni, valójában egészen nyíltan a mensevikek mellett a bolsevikok ellen foglalt állást. A polgári forradalom továbbfejlesztését proletárforradalomba anarchizmusnak minősítette, olyan irreális vállalkozásnak, amely végeredményben aláássza a forradalmat és az ellenforradalom győzelmét segíti elő.⁷⁹

„Az orosz forradalom polgári forradalom — hangsúlyozta a Népszava —, vagyis, amikor a régi uralmat megszüntetik, Oroszország mostani történelmi helyzetének következtében a politikai hatalmat a burzsoázia kezébe kell átadni. Ez volt mindig az orosz szociáldemokrácia fővilágosodottabb köreinek az álláspontja...“⁸⁰

A bolsevikokról a Népszava úgy írt, mint az oroszországi „munkás- és parasztmozgalom egyre növekvő anarchista irányzatáról“, amely „szétszórja az ország produktív erőit“. A magyar szociáldemokrata pártlapban közölt jellemzés szerint a bolsevikok

„a társadalmi fejlődés természetes törvényeit a burzsoázia hazugságainak tartják, erőszakosan siettetik a lassú társadalmi folyamatot és ezzel

⁷⁷ „Cselekednünk kell!“ kezdetű galileista röpirat 1918 február elejéről. Munkásmozgalmi intézet, Múzeum.

⁷⁸ A L. fenti röpiratukat, úgyszintén a Galilei-pör fővádlottjának, Duczynska Ilonának a zárt tárgyaláson tett vallomását arra vonatkozólag, hogy a röpirataikkal az volt a céljuk, „hogy a munkásoknak tudtára adják, hogy volt már olyan tömörülés külföldön, amely más állásponton áll, mint a mi szociáldemokráciánk...“ (Halmi József: A Galilei-pör aktái. [A rendőri nyomozás.] Bp. 1918. 107. o.)

⁷⁹ Népszava, 1917. júl. 7. „Az orosz forradalom fejlődésének válságos korszaka“; Népszava, 1917. júl. 31. „Az oroszországi anarchia és az ellenforradalmár elemek.“

⁸⁰ Népszava, 1917. aug. 9. Olberg: Az orosz forradalom válságos napjai („orosz munkatársunktól“).

igyekeznek elhagyni úgy a saját történelmüket, mint az egész civilizáció történelmét. Ennek a küzdelemnek a kimenetele már előre is eldőlt. A kapitalizmus fejlődése mai fokán a szocializálás minden fajtája csak esztelenség. Amint látjuk, ez az esztelenség nyugtalanítja az öntudatos szocialista köröket... Az orosz forradalom történelmileg polgári..."⁸⁰

A cikk felveti a kérdést, „miért hat mégis a bolsevikiek jelszava a tömegekre?” S erre a kérdésre a következőképpen felel: „A tömegek aránylag alacsony társadalmi és politikai nívója mellett élénk visszhangra talál a birtokok és a gyárak elkobzására buzdító demagóg agitáció.”⁸¹ A mensevikekkel való szolidaritás és a bolsevikok politikájának az elítélése őszinte megnyilvánulás volt a szociáldemokrata párt jobboldali és centrista vezetői részéről, hiszen az ő politikájuk mind a háború előtt, mind a háború alatt lényegében ugyancsak mensevik politika volt. Ebből következett, hogy a Népszava 1917 augusztusában már jóformán eltemette az orosz forradalmat.⁸² Kerenszkít a Népszava nagy forradalmárként értékelte, Dantonhoz és Carnothoz hasonlította.⁸³ Még a Kerenszki-kormány nyíltan ellenforradalmi intézkedéseire, mint a sajtószabadság korlátozása, a halálbüntetés visszaállítása, a haditörvényszékek életbeléptetése, stb. is talált mentséget.⁸⁴ Az „ideiglenes kormányok” a háború folytatására irányuló imperialista politikáját pedig teljes mértékben helyesnek tartotta; a júliusi offenzíva megindítását békeakciónak minősítette. „...Az offenzíva inkább arra alkalmas, hogy a békét elősegítse, semhogy annak akadálya lenne.” — írta Weltner Jakab Stockholmból küldött tudósításában.⁸⁵

„Kimondottan politikai céllal indult az offenzíva és azt akarta, hogy a fegyverek erejével fogadtassa el a békét... Kerenszki... az annexiómentes békét akarta kipresszionálni a harcéri sikerrel.”⁸⁶

Mit szólt mindezek után a Népszava, azaz a szociáldemokrata pártvezetőség a Bolsevik Pártnak 1917 novemberében bekövetkezett hatalomra kerüléséhez és a szocialista forradalom győzelméhez? Ebben a második szakaszban a Népszava minden bevezetés nélkül frontot változtatott. A legloklésebben üdvözölte az „új orosz forradalmat” és általában úgy írt róla, mintha ennek győzelmét óhajtotta volna mindig.

„A márciusi orosz forradalom most a novemberi napokkal érett meg teljesen... A most induló új forradalom tisztára proletárforradalom és így elmondhatjuk, hogy az orosz revolúció ma a pétervári munkások és katonák győzelmével és kormányrajutásával eljutott kifejlődésének csúcsáig... Ami most Oroszországban történik, nem más, mint gigászi arányokra nagyítva az 1871-iki párisi kommún.”⁸⁷ — „Minden reményünk a munkások, katonák és parasztok szovjetjeinek győzelméhez fűződik.”⁸⁸ — „A történelemben páratlanul álló nagyságú és mélységű szociális forradalom játszódik le most Oroszországban. A tulajdonviszonyok olyan

⁸⁰ Népszava, 1917. júl. 31. „Az oroszországi anarchia és az ellenforradalmár elemek” (orosz tudósítónktól”).

⁸¹ Népszava, 1917. júl. 7. „Az orosz forradalom fejlődésének válságos korszaka”; 1. ugyancsak Népszava, 1917. júl. 29. „Az oroszországi anarchia és az ellenforradalmár elemek”.

⁸² Népszava, 1917. aug. 9. P. Olberg: „Az orosz forradalom válságos napjai.”

⁸³ Népszava, 1917. júl. 23. „Mi történik Oroszországban?”

⁸⁴ Népszava, 1917. aug. 9. i. c.

⁸⁵ Népszava, 1917. júl. 26. „Kerenszki példája.”

⁸⁶ Népszava, 1917. júl. 10. „Tanácskozás az oroszokkal.”

⁸⁷ Népszava, 1917. nov. 9. „Új orosz forradalom.”

⁸⁸ Népszava, 1917. nov. 14. „Ki győz?”

átformálódáson mennek keresztül, amely nem maradhat hatás és következés nélkül a többi ország gazdasági és szociális viszonyaira...⁸⁹

A Lenin ellen elkövetett merénylettel kapcsolatban a Népszava, Leninről, mint „a mai világ egész szocialista mozgalmának legkimagaslóbb alakjáról” írt, akinek neve „egy új világ: a szocialista rend megvalósulásának homlokzatára íródott fel”.⁹⁰

„A bolsevikiekkel az orosz ipari munkásság jutott uralomra. S a többi szocialista pártaranyalat, amikor mégis folytatta Leninék ellen a harcot, voltaképpen a proletárdiktatúra ellen, a szocializmus megvalósulásának a kísérlete ellen vette fel a küzdelmet...⁹¹

A Népszavában 1918 folyamán is egymást követték az orosz Szocialista Szovjetköztársaságot a legnagyobb elismeréssel, sőt elragadtatással ismertető cikkek. Igaz, hogy ezek a cikkek többnyire elkerülték, hogy a mensevikek felett marasztaló ítéletet mondjanak ki, vagy egyáltalában konkrétan állástfoglaljanak a bolsevikok és a mensevikek harcának kérdéseiben. E helyett a Népszava Rennertől,⁹² Kautskytól,⁹³ Scheidemanntól, stb. hozott langymeleg megnyilatkozásokat az orosz forradalomról, többek között Scheidemanntól idézte minden megjegyzés nélkül:

„A bolsevikiektől sok kérdés választ el bennünket és sohasem fogjuk elhinni, hogy ezeket a módszereket, amelyeket helyeseknek tartanak és Oroszországban talán helyesek is, tervszerűen alkalmazhassuk a világ minden országában... Nem avatkozunk az orosz-irányzatok viszálykodásába...⁹⁴

Maga a Népszava nem egyszer módját ejtette, hogy a maga kétségeinek is kifejezést adjon olyanformán, hogy „ma még nem ítéldhetjük, melyik felfogásnak fog igazat adni a történelmi események menete”⁹⁵ stb. Általában azonban lándsát tört az oroszországi szocialista forradalom, a szovjet kormányzat mellett.

Mivel magyarázható ez?

Mindenekelőtt a magyar munkásság rendkívül egyértelmű, lelkes állásfoglalásával, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a bolsevikok mellett. Ha a Népszava 1917 novembere után is továbbfolytatta volna a bolsevikoknak, mint „anarchistáknak”, stb. ócsárlását, az nyílt szembe fordulás lett volna a forradalmi Oroszországgal, amit a Népszava nem kockáztathatott meg, hacsak nem akarta a magyar munkástömegek legélesebb felháborodását kiváltani maga ellen. A magyar szociáldemokrata párt vezetői „úsztak az árral”, mint annyiszor azelőtt is és azután is. Alkalmazkodtak a tömegek hangulatához, baloldali jelszavakkal fedezték változatlanul opportunistá meggyőződésüket és politikai törekvéseiket. Hogy a Népszavának Leninéket és az oroszországi proletárforradalmat magasztaló megnyilatkozásai mennyire csak alakoskodás volt, legalábbis a szociáldemokrata párt legfőbb vezetői részéről, bizonyítja az, hogy ebben az időben a Népszavának egyik szerkesztője Garami Ernő volt, aki tudvalevően kezdettől fogva ellenségesen viszonylott a Nagy

⁸⁹ Népszava, 1917. dec. 12. „Az orosz szociális forradalom.”

⁹⁰ Népszava, 1918. szept. 3. „Lenin.”

⁹¹ U. o.

⁹² Népszava, 1917. nov. 14. „Ki győz?”

⁹³ Népszava, 1917. dec. 14. Kautsky Károly: „A békétárgyalások.”

⁹⁴ Népszava, 1917. nov. 21. „Az orosz forradalom és a német szociáldemokrácia.”

⁹⁵ Népszava, 1918. szept. 3. „Lenin.”

Októberi Szocialista Forradalomhoz.^{95a} Ha a szociáldemokrata párt vezetői őszintén az Októberi Forradalom és a bolsevikok mellé állottak volna, annak első követelménye az lett volna, hogy levonják ennek az állásfoglalásnak a következményeit, mind a multbeli politikájukra, mind főképp a jövőbeli tennivalójukra vonatkozólag. Erről szó sem volt részükről. Hallgatólágosan, de valójában ők is Scheidemann véleményén voltak és ezt csakhamar be is bizonyították, hogy t. i. véleményük szerint a bolsevikok politikája „talán helyes” Oroszországban (valójában még ezt sem hitték), de Magyarországon semmiesetre sem alkalmazható.

De ezenkívül még más megfontolások is arra késztették a magyar szociáldemokrata párt centrista, de még kimondottan jobboldali vezetőit is, hogy ne adjanak nyíltan kifejezést annak, hogy ők nem értenek egyet azzal, ami Szovjetországban történik, valójában nem helyeslik a Bolsevik Párt forradalmi politikáját. Ezek a megfontolások kül- és belpolitikai jellegűek voltak. Külpolitikailag: Szovjetország békeajánlata rendkívül nagy jelentőséggel bírt a középhatalmak számára. Ebben az időben már általában sürgetik a mielőbbi békét még a jobboldali szociáldemokrata vezetők is, mindenekelőtt a középhatalmak katonai vereségének és a forradalomnak elkerülése, a monarchia fennmaradása érdekében.

„... Ha a monarchia hatalmasai nem akarják *Magyarország tömegeit* a végső kétségbeesés kiszámíthatatlan következménye szakadékáig kergetni, szóba kell állniok és meg kell egyezniök az orosz tömegekkel.”⁹⁶

Elfogadni a szovjetorosz-kormány békeajánlatát, — volt a szociáldemokrata vezetők álláspontja —, mert az alkalmas arra, hogy esetleg a középhatalmak javára döntse el a háború mérlegét.

„Nemcsak egész *hadseregek* szabadulnak fel — írta a Népszava —, amelyeket ma lekötve tart az orosz front, hanem mihelyst a béke megszüntetné Oroszország gazdasági ziláltságát, mihelyst a német lokomotívok és vasúti kocsik enyhítenék mai forgalmi zavarait. Oroszország csakúgy, mint a békében, a központi hatalmak kimeríthetetlen *élés-kamrájává* lehetne. Az Oroszországgal kötött béke a központi hatalmak katonailag és gazdaságilag való legyőzhetetlenségét jelentené...”⁹⁷

Egész kerek kis gyarmatosítási program is volt ebben az indokolásban, amely lényegében, no de még megfogalmazásában is szinte szóról-szóra ugyanazt az álláspontot tükrözi vissza, amelyet a középhatalmak országainak imperialista burzsoáziája, legalábbis annak a tényleges helyzettel számotvető része vallott és ennél fogva vallott Scheidemann is, Renner is, Kautsky is, akik ebben az időben valamennyien sürgették a különbékét Oroszországgal.

De belpolitikai megfontolások is vezették a magyar szociáldemokrata párt mind centrista, mind jobboldali vezetőit, amikor tartózkodtak az orosz forradalom és a bolsevikok támadásától. Az orosz forradalom „fenyegető” példájára, annak magyarországi visszhangjára hivatkozva igyekeztek a reakciós magyar kormányzatot bizonyos engedményekre kényszeríteni, nevezetesen a választójog kérdésében. A magyar munkásság 1917-ben, 1918-ban folytatott nagy tömegmozgalmaival a választójog kiharcolására igyekeztek felhasználni (ugyanekkor erre leszűkíteni is). A szociáldemokrata vezetők az orosz forradalom által teremtett új világhelyzetből azt a tanulságot vonták le,

^{95a} Buchinger írja, hogy Garami „hideg és elutasító” volt „az 1917. évi októberi események első napjaiban éppen úgy, mint mindvégig és mindenütt a rajongókkal és illuzionistákkal” szemben. (Garami-Emlékkönyv, 49. o.)

⁹⁶ Népszava, 1917. nov. 14. „Ki győz?”

⁹⁷ U. o.

hogy újra lehet folytatni a harcot ott, ahol 1914 júliusában abbahagyták, ugyanazokért a követelésekért és ugyanazon a színvonalon: *a harcot az általános választójogért*. Eppen úgy, mint a háború előtt, most is készek voltak a munkásságot „kölcsonadni” a polgári ellenzéki pártoknak, mozgalmaknak inkább csak revolverezésre felhasználni a kormánnyal szemben és kompromisszumokat, paktumokat megvásárolni azzal, hogy ezeket a tömegmozgalmakat leszerelik, még mielőtt túlságosan veszedelmesekké válnának. Így történt az 1918 januárjában is, amikor a szociáldemokrata vezetők a Wekerle-kormányt azon ígéretére, hogy tető alá hozza az általános választójogot, a kormánnyal megegyezve leszerelték, ha nem is minden zökkenő nélkül, a munkássági forradalmi megmozdulását.

Ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a Népszava annál nyugodtabban tett ebben az időben szimpátia-nyilatkozatokat Szovjetországnak felé, mert még nem kellett, — legalábbis úgy látta — komolyan félnie attól, hogy Magyarországon is bekövetkezik a forradalom és felveti ugyanazokat a problémákat, amelyeket az orosz forradalom felvetett. Ahogyan Magyarország is mind közelebb került a forradalomhoz, főképp minekután győzött a forradalom, a Népszava Szovjetországgal foglalkozó cikkei már egyre inkább oda-lyukadtak ki, hogy ami a forradalmi Oroszországban a Bolsevik Párt vezetésével végbemegy, az ugyan szép is, jó is, de Magyarországra nem érvényes, Magyarországra nem alkalmazható.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom kérdéseiben az opportunisták és szakszervezeti vezetőknek nem volt és nem is lehetett hátsógondolatok nélküli, őszinte magatartásuk. Egészen másképp viszonyultak az oroszországi munkásosztály és a Bolsevik Párt nagy küzdelmeihez a szociáldemokrata párton belül, vagy azon kívül szervezkedő baloldali antimilitarista elemek és a széles proletártömegek. Noha ezek sem ismerték részletesen Lenin tanításait, a Bolsevik Párt stratégiáját és taktikáját, de tudták és megértették a legfontosabbakat, azt, hogy a forradalom végetvetett a háborúnak, odaadta a földet a parasztnak és a gyárat a munkásnak. Ezen az alapon Magyarországon 1918 folyamán hatalmas háborúellenes tömegmozgalmak keletkeznek, a magyar munkások és szegényparasztszerek egyre szélesebb rétegein lesz úrrá az arra való törekvés, hogy „egyet oszta” a másik által való kiszákmányoltatása és egyik nemzetnek a másik által való elnyomatása a mi országunkban is megszűnjék.

Az 1918-as év nagy harcokkal köszöntött be. Az 1918. január 13-án összehívott népgyűlésen az esetek többségében a baloldali antimilitarista Gyárközi Bizottság határozati javaslatát fogadták el a jelenlevők, amely tulajdonképpen bizalmatlansági indítvány volt a szociáldemokrata pártvezetőséggel szemben. Ez a határozati javaslat többek között kimondta, hogy annak érdekében, hogy „az osztályharc minden lehetséges eszközét megalkuvás és félelem nélkül felhasználó szocialista pártpolitika” váljék végre lehetővé.

„azonnal megalakítandó a Budapesti Munkástanács... a pártvezetőség minden ténykedéséért a Budapesti Munkástanácsnak felelős legyen és tartozik mindenkor a Munkástanács politikájának megfelelő módon eljárni.”⁹⁸

A magyar munkástömegek további radikalizálódásáról tett tanúságot az 1918. januári nagy politikai tömegsztrájk, amelynek folyamán Budapesten illegálisan megalakult az *első munkástanács*. Az általános sztrájk, amelynek jelszavai: „Békét! Kenyeret! Eljen az orosz forradalom!” voltak, 1918. január 18-án indult meg: a budapesti legnagyobb üzemek munkásai saját elhatá-

⁹⁸ Idézi Hevesi Gyula cikkében, T. Sz. 1949, márc—ápr.

rozásukra beszüntették a munkát és kivonultak az utcára.⁹⁹ A szociáldemokrata pártvezetőség jobbnak látta a már megindult mozgalomnak az élére állani, és ezáltal biztosítani arra befolyását. A sztrájk leszerelése érdekében nemcsak a kormány mozgósította minden erejét, többek között megbízható bosnyák és cseh ezredeket, hanem a szociáldemokrata pártvezetőség is mindent megtett, hogy minél előbb véget vessen az egyre forradalmibb jellegűvé váló mozgalomnak. Ez alkalommal már egészen szoros együttműködés jött létre a kormány és a szociáldemokrata vezetők között. A szociáldemokrata vezetőknek a kormánnyal folytatott tárgyalásai és közvetlen közreműködése eredményeképpen jött létre az a kormánynyilatkozat,¹⁰⁰ amelyben Wekerle miniszterelnök kijelentette, hogy „felel és szavatol” azért, hogy a béke Szovjetországgal a monarchia részéről „nem fog hódítási szándékokon meghiúsulni” és hogy a kormány „őszintén” és „változtatlanul” vallja, hogy az általános választójogról szóló törvényjavaslatot minden más kérdést megelőzően letárgyalni és törvénybe iktatni fogja.¹⁰¹ A szociáldemokrata párt vezetősége nagy győzelemként fogadta a fenti kormánynyilatkozatokat, azokat „kolosszális jelentőségűeknek” nyilvánította és kijelentette, hogy a munkásság ezeknek a nyilatkozatoknak a létrejöttével elérte „az elérhető legnagyobb eredményt”. Arra való hivatkozással, hogy

„a monarchia külső kormányja és a magyar kormány arra az alapra helyezkedtek, amely az általános békéhez vezet... a kormány a választójog dolgában nyíltan leszögezte magát...”

a szociáldemokrata pártvezetőség az általános sztrájkot három nap után, január 21-én befejezettnek nyilvánította,¹⁰² s ekkor történt, hogy a pártvezetőség és a bizalmi férfiak határozata ellenére számos budapesti nagyüzem munkássága — a baloldali elemek vezetése alatt — *továbbfolytatták a sztrájkot*.

A magyar munkásmozgalom addigi történetében páratlanul álló eset volt ez, olyannyira, hogy a szociáldemokrata pártvezetőség kényszerülve érezte magát demonstratíven lemondani és az ügyek vezetését a bizalmiak köréből választott „ideiglenes bizottságra” ruházni.

A kormány nagyhangú ígéreteit — mint ez előrelátható volt — egyáltalában nem tartotta meg, ezek a továbbiak folyamán minden egyes pontjukban hazugságnak minősültek. A monarchia és ezen keresztül a magyar kormány részvett azokban a gyalázatoságokban, amelyeket a középhatalmak csapatai azokon a szovjet területeken, ahová bevonultak, elkövettek. Aláírta a bresztlitovszki békeszerződést, belpolitikai téren pedig szövetségre lépve a „bukott” Tiszával, elárulta az általános választójogot. Azoknak a baloldali munkásoknak lett igazuk, akik nem hitték Wekerlénak, ennek a cinikusságáról és elvtelenségéről hírhedt, a nagybirtokos és nagyburzoá érdekeket mindig hűségeen kiszolgáló politikusnak¹⁰³ és akik a politikai sztrájkot a szociáldemokrata pártvezetőség akarata és rendelkezése ellenére januárban

⁹⁹ L. a Népszava 1918. jan. 22-i számában: „Három nap története.”

¹⁰⁰ Buchinger emlékirataiból az tűnik ki, hogy a kormánynyilatkozat részben Kunfi fogalmazványa volt. (Buchinger: i. m. 266. o.)

¹⁰¹ Népszava, 1918. jan. 22.

¹⁰² U. o. A szociáldemokrata párt vezetőségének kiáltványa „A szervezett munkásokhoz”. „Katonai körökben senki sem gondol hódításokra, vagy annexiókra” — írta a Népszava következő napi vezércikkében. (Népszava, 1918. jan. 23. „A tömegsztrájk sikere.”) „Nyugodt öntudattal elmondhatjuk, hogy a tömegsztrájk után lényegesen más a magyar belső politika helyzete, mint a tömegsztrájk előtt.” (Népszava, 1918. jan. 24. „A koncentráció.”)

¹⁰³ „Szedomás bölcs, gonosz, vén kasznár” — írta róla Ady Endre, már tíz esztendővel azelőtt

tovább folytatták. Mindez nem zavarta a szociáldemokrata pártvezetőséget abban, hogy legsürgősebb tennivalóképpen irtóháborút indítson a baloldali elemek ellen. Ezeknek az elszigetelését a párton belül célozta az 1918. február 9-re összehívott „rendkívüli pártkongresszus”,¹⁰⁴ amelynek első napirendi pontja „A pártvezetőség lemondásának okai és a párt legközelebbi feladatai” volt. A rendkívüli pártkongresszus tulajdonképpeni célja az opportunista munkásvezetők megingott pozíciójának a megszilárdítása, erős cselekvőképes forradalmi balszárny kialakulásának a megakadályozása volt, annak az állapotnak a további biztosítása, amelyre a kongresszus főszónoka, Weltner Jakab büszkén hivatkozott:

„...a hadviselő államok között az *egyetlen párt vagyunk Európában, amely a háború idejében egységes tudott maradni.*”¹⁰⁵

Ennek az elvtelen, korhadt, a magyar munkásmozgalom aránylagos visszamaradottságát visszatükröző látszategységnek a fenntartása érdekében a szociáldemokrata párt opportunista vezetői ezúttal is — mint már annyiszor — egyrészt a hangos álradikális demagógia, másrészt a baloldali ellenzéki elemek becsméréseinek az eszközhöz folyamodtak. Weltner beszéde tele volt radikális kijelentésekkel.

„...Az egész magyar munkásmozgalom balszárnyat képez a burzsoáziával szemben... a mi egész háborús politikánk a zimmerwaldi irányzaté... *gazdasági harcainkban is, politikai küzdelmeinkben is megmaradtunk az osztályharc álláspontján*, különösen pedig a háború kérdésében... *Mi fűtjük az összes [polgári] pártokra*...”¹⁰⁶

Ugyanebben a beszédében Weltner kifejezést adott annak a „meggyőződésének, hogy \

a kongresszus meg fogja találni azokat a módokat és eszközöket, amelyekkel a *párton belül rendet lehet teremteni.*”

A baloldali irányzat megerősödésének a háború alatt új munkásrétegek, főképp a gyári munkásság eddig szervezetlen tömegeinek a párt- és szakszervezetbe való beáramlása teremtett széles szociális alapot. Ezeknek a tömegeknek a megszervezését a szakszervezeti és pártbürokrácia a multban bűnösen elhanyagolta, a munkásszervezetek mindenekelőtt a kvalifikált, jobban fizetett munkásarisztokrata rétegnek a domíniumai voltak, ennek a döntő befolyása alatt állottak. A párt- és szakszervezeti vezetők, ha nem is tudták megakadályozni a magyar munkásság kevésbé kvalifikált tömegeinek beáramlását a szervezetekbe a háború alatt, mindenesetre leplezetlen ellenszenvvel, igazi munkásarisztokrata göggel kezelték őket, mindenekelőtt azért, mert félték ezeknek a tömegeknek a radikalizmusától, harcos követeléseitől és nem ok nélkül. A rendkívüli pártkongresszus által elfogadott határozati javaslat igyekezett megőrizni ezeket a széles, új munkásrétegeket, amelyek a pártvezetőség opportunista, munkásarisztokrata szellemű politikájával szemben renitensen viselkedtek.

„Olyan rétegek is csatlakoztak pártunkhoz, amelyek még telítve vannak a polgári ideológiával, olyan munkások tízezrei, akik még nem szabadultak meg teljesen a kapitalista hazugságok mérgező hatásától.”¹⁰⁷

¹⁰⁴ „A rendkívüli kongresszust legelsősorban a pártfegyelem megbomlása tette szükségessé” — írta a Népszava 1918. febr. 12-i számában.

¹⁰⁵ Népszava, 1918. febr. 12.

¹⁰⁶ U. o.

¹⁰⁷ Népszava, 1918. febr. 12. A baloldali elemek becsmérést a pártvezetőség már 1. januári sztrájk idején elkezdte „A hozzánk csatlakozott új rétegek között rengeteg

Azonban sem a „rendkívüli pártkongresszus“, sem a vezetők további fékező politikája, a baloldali elemek elleni hadjáratai nem tudták megakadályozni, hogy 1918 folyamán egymást ne kövessék a magyar munkásosztály nagy tömegakciói, bérmozgalmai, sztrájkjai, a gyári parancsnokságokkal való összeütközései, tüntetései, stb.

„A párt- és a szakszervezetek vezetői, — írja erről Buchinger Manó — a bizalmiférfiak legnagyobb része egyebet sem tett, csak a türelemre intette a munkásságot és állandóan fékezni igyekezett, de a munkásokban annyi elégedetlenség halmozódott, hogy mindez már nem sokat használt. Lassan a kormány is már odajutott, hogy nem tudta a dolgokat és az eseményeket irányítani, vagy befolyásolni.“¹⁰⁸

A háború-ellenes mozgalmakat a sajtó „felsőbb utasításra“ szigorúan elhallgatta, nehogy „a ragályos példa“ még több követőre találjon. Éppen ezért ez évek munkásmozgalmának kutatója nagymértékben a levéltárak titkos anyagaira van utalva. A háború-ellenes megmozdulások elnyomására irányuló kormányintézkedések, hatósági rendelkezések, bírósági ítéletek, stb. alapján lehet még leginkább a háború utolsó évének munkásmozgalmáról némi képet alkotni. Ez a kép éppen ezért nem lehet teljes, sőt nem is mindig összefüggő.¹⁰⁹

Az 1918. évi nagy sztrájkok között, hacsak a legfontosabbakat vesszük szemügyre, okvetlen meg kell említeni az Osztrák-Magyar Államvasúttársaság resicabányai gyáraiban dolgozó munkások 1918 május 22-től június 3-ig tartó nagy sztrájkját, amelyben nem kevesebb, mint nyolcezer munkás vett részt. A resicabányai gyarak militarizálva voltak. A hengerművek munkásai egyik bizalmiférfiúnak tervbevett bevonultatása miatt már 1918 januárjában sztrájkbaléptek. Az üzem katonai parancsnokával való konfliktusuk akkor meg egyezéssel végződött. Nem így a március végén a munkaidő leszállításáért és béremelésért megindított mozgalmuk. Ezzel az ügygel kapcsolatban kiadott ügyészégi vádirat a sztrájk történetét a következőképpen mondja el:

„A resicabányai gyártelep munkásai folyó évi március 27-től április 6-ig a munkabér felemelése céljából mozgalmat indítottak és mozgalmuk eredménye érdekében a munkát beszüntették volt.

A munkát megtagadó és a vezényelt katonaság soraiba tartozó 35 munkást az illetékes katonai hatóság megbüntettet és ezeknek bevonultatását rendelte el.

A katonai hatóságok ezen intézkedése 1918 évi május 21-én hajtott végre.

A következő napon, vagyis május 22-én a hengerművek munkásai beszüntették a munkát. Erre a munkabeszüntetés a többi üzemekre is áttért, s ugyancsak május 22-én a tűzálló téglagyár munkásai is abbahagyták a munkát.

A munkásság azt követelte a katonai hatóságtól, hogy a megbüntettetett 35 munkás büntetlen maradjon és a bevonultatás iránti rendelkezés hatálytalaníttassék.

sokan vannak olyanok, akik eddig a munkásmozgalom veszett ellenségei voltak, vannak olyan elemek, akik a munkásmozgalomhoz való látszólagos csatlakozásukkal azt a munkát akarják sikeressé tenni, amelyet addig nem tudtak elvégezni, amíg szembe állottak a munkásokkal.“ (A pártvezetőség kiáltványa a sztrájk befejezése alkalmából. Népszava, 1918. jan. 22.)

¹⁰⁸ Buchinger Manó: i. m. 267. o.

¹⁰⁹ Így pld. nem sikerült anyagot találnunk az 1918 folyamán lezajlott nagyjelentőségű vasutassztrájkokról. A kereskedelmi minisztériumnak az 1914—18-as háború alatti időkre vonatkozó levéltári anyaga ugyanis a második világháború idején elpusztult.

A katonai hatóság a munkásság ezen követelését nem teljesítette...¹¹⁰

A lugosi királyi ügyész 1918. június 1-én az igazságügyminiszternek írt jelentésében kihangsúlyozza, hogy a resicabányai munkások tömeges munkabeszüntetése nem egyszerű bérmozgalom, hanem abból következett, hogy a munkásság akaratának érvényesítéséből „hatalmi kérdést” csinál. A jelentésből idézzük a következőket:

„A munkásság a munkabeszüntetés fegyverével akarta és akarja a katonai hatóságot intézkedéseiben befolyásolni és arra kényszeríteni, hogy a 35 munkásra vonatkozó elhatározását változtassa meg: s újabban az is a követelése, hogy a letartóztatott 163 bizalmiférfit is szabadon bocsáttassék, s ellenük a katonai bűnvádi eljárás abbahagyassék...

A katonai hatóság a maga részéről a mai nap folyamán és főleg június 3-án a munkába nem álló munkásokat letartóztatni fogja, s munkára fegyelmi büntetéssel fogja szorítani, a nem engedelmességek ellen pedig büntető eljárást indít.”¹¹¹

A letartóztatottakat a katonai parancsnok — a temesvári királyi főügyész jelentése szerint — nem merte éjjel útbaindítani, „mivel bizalmas értesülése szerint éjjeli szállítás esetén a vonat megtámadásától lehetett tartani.”¹¹² A letartóztatott munkásoknak a hadbíróshoz való beszállítása így sem ment simán.

„...Nagyrészt nőkből és gyermekekből álló tömeg az elé a vonat elé, amelyről azt hitték, hogy az illetőket viszi, a pályatestre egy pályakocsit helyezett és a tömeg maga is a sínekre ment és így a vonatot megállításra kényszerítette.”¹¹³

A resicabányai üzemek munkásainak megmozdulását a legféltelenebb brutalitással nyomták el. Ezen a főképp nemzetiség-lakta vidéken távol a közvélemény ellenőrzésétől a katonai erőszak sokkal szabadabban és korlátlanabban érvényesülhetett, mint a fővárosban. Ennek eredményeképpen a resicabányai „M. Kir. Népfölkelő Munkáscsoport Parancsnoksága” június 7-én a sztrájknak pár nappal azelőtt történt befejezését jelenthette a honvédelmi minisztériumnak. Hogy milyen eszközökkel sikerült ezt elérniök, az többé-kevésbé kiténik magából a jelentésből is:

„Az utcán és utakon minden személy igazoltatott, s ebből kifolyólag a régi igazolvánnyal, vagy ilyenrel egyáltalán nem rendelkező munkások le lettek tartóztatva. Erre az utcák üresek maradtak, mire két napon keresztül a munkásokat lakásaikon tartóztattam le. Fél napi letartóztatás után valamennyi kinyilatkoztatta, hogy a munkát felveszi, mire az üzemeknek átadattak.

A resicabányai és boksánbányai főszolgabírákat megkerestem a kerületükbe tartozó községekben, annak köz hírré tétele végett, hogy a Resicabányán dolgozó munkások azonnal munkára jelentkezzenek, különben ellenük a további eljárás folyamatba tetetik.

Az idegenforgalom szigorúan ellenőriztetett, s a „Népszava” egy alkalmazottja és a budapesti vas- és fémmunkások központjának egy tagja az azonnali visszautazásra reá bízott. Utóbbi központ felszólí-

¹¹⁰ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. iratok, 1918. Bi. 484. Ered. okm.

¹¹¹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. 1918. Bi. 484/3. Ered. okm.

¹¹² U. o. 1918. máj. 29-én kelt jelentés.

¹¹³ U. o. Budapestről 1918. július 8-án kelt beadvány.

totta az itteni helyi csoportot, hogy a Miniszterhez egy tíz-tizenöt munkából álló küldöttséget menessen, ezt sem engedélyeztem...¹¹⁴

A végzett „jó munkáért“ a m. kir. honvédelmi miniszter legnagyobb elismerésének adott kifejezést és követendő példaképnek állította az illetékesek elé.

„...Ezen sztrájk kitörésekor folyamatba tett legerélyesebb rendszabályok, — azok következetes szigorral való végrehajtása — teljes eredménnyel jártak. Az ezen sztrájkmozgalom megszüntetésére tett intézkedések tipikus példát szolgáltattak a hasonló munkásmozgalmakkal szemben követendő eljárásra nézve...“¹¹⁵

Ezt a példát követték is a többi militarizált üzemek katonai parancsnokai. A munkásság harcai azonban ebben az időben már elérték azt a fokot, amikor minden erőszakosság csak újabb tápot ad a mozgalomnak, csak még jobban felszítja azt. A petrozsényi bányaművek katonai parancsnoka Sztavinszky ezredes „a magyar szentkorona országaiban a hadseregigazgatás részére dolgozó üzemek felügyelőjéhez“, Cvrcek Ferenc altábornagyhoz írt beadványában pl. a következőképpen jellemzi a zsilvölgyi munkások hangulatát:

„...Munkabeszüntetéssel fenyegetőzve, mintegy parancsolólag követelik a kiszabott fegyelmi fenytések elengedését. Lónyay-telepen a foghelyiséget megtámadva, azt lerombolták és a fenytés alatt állókat kiszabadították.

Igazolatlan munkamulasztások és engedélyezett szabadságokról való késői bevonulások és mindenféle kihágások napirenden vannak.

A népfölkelő munkások a helyi csoportok elnökségeinek határozataival szemben is állást foglalnak és azokat egyszerűen felrúgják.

A bizalmiférjüket — a munkások előnyét is szolgáló — közjóra irányuló fáradozásaiért meggyanúsítják, szidalmaznak és terrorizálják.

A bevonultatások csökkentése, illetve kiküszöbölése csak úgy lesz elérhető, ha a budapesti központ megfelelő irányítás és vezetés mellett a törvényes rend, rendeletek és saját vezetőségeik¹¹⁶ elleni ellenszegüléseket megszünteti.“¹¹⁷

1918. június 11-én a tatabányai bányászok — 4000 ember — léptek sztrájkba. Erre a munkabeszüntetésre úgy került sor, hogy a tatabányai bányászok nem voltak hajlandók túrni öt társuknak büntetésből való bevonultatását. A sztrájjal kapcsolatban a csendőrök letartóztatásokat fogamatosítottak, a katonaság erőszakkal hurcolta munkába a bányászokat. Ezek azonban ennek ellenére sem dolgoztak. Noha százával vonultatták be a sztrájkolókat, a sztrájk teljes 11 napig tartott. A császári és királyi hadügyminiszter a magyar miniszterelnöknek küldött bizalmas átiratában legnagyobb elégedettségének és felháborodásának adott kifejezést a sztrájk ilyen elhúzódása miatt:

„11 napig tartó sztrájk a széntermelés szempontjából olyan döntő fontosságú bányában, mint Tatabánya, különösen súlyos kár a hadsereg ütőképessége, de általában a közérdek szempontjából is.

Hogy a jelenlegi viszonyok között milyen közvetlen kihatása van a bányaművekben beállott sztrájkoknak a tőlük függő hadiipari

¹¹⁴ Orsz. Lvt. Ered. másolat a 13 894/eln. 4. a.,—1918. H. M. számhoz.

¹¹⁵ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 5778/res. Ered. okm.

¹¹⁶ A bánya- és kohómunkások szövetségének Peyer Károly volt a főtitkára.

¹¹⁷ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 5386/res. Ered. okm.

üzemekre, az pl. abból látható, hogy a tatabányai bányaművekre utalt Magyar Ágyugyár katonai vezetői már június 20-án azt jelentették, hogy szénhiány miatt üzemük leállítása esedékes... A szénhiány miatt fenyegető üzemleállítás a közben kitört általános sztrájk miatt vesztette az időszerűségét.¹¹⁸

Az 1918-as év háború-ellenes munkásmegmozdulásainak történetében a legnagyobb jelentőségű és kihatású esemény — a januári tömegsztrájk után — kétségtelenül a Máv-gépgyári csendőrök vérengzése által előhívott júniusi általános sztrájk volt. A munkásság elemi erejű felháborodása szinte minden akadályt elsöpört. A kormány nagyszámú karhatalmi alakulatot mozgósított és valósággal megszállta a fővárost. Hogy a sztrájk vidékre való terjedését megakadályozza, zár alá helyezte a távirát és a távbeszélőt. Nagyarányú megtorlóintézkedések élethelétetését határozta el a munkásegyesületek és a munkássajtó ellen. A sztrájk mindennek ellenére hihetetlen gyorsasággal terjedt, először a fővárosban, ahol megálltak a villamosok, nem jelentek meg az újságok, majd vidéken is és június 20-tól június 27-ig tartott. A teljes létszámban mozgósított budapesti államrendőrség főkapitánya, Sándor László a Máv-Gépgyárában történekről, amelyek az egész sztrájkmozgalmat megindították, a következőképpen számolt be a belügyminiszternek:

„A budapesti m. kir. államrendőrség főkapitánya.

Nagyméltóságú magyar királyi

BELÜGYMINISZTER ÚR!

Van szerencsém a magyar királyi államvasutak gépgyárában a mai napon történt zavargásokról és a zavargás következtében felmerült csendőri fegyverhasználatról, annak lefolyásáról és az előzményekről! jelentésemet a következőkben megtenni:

A MÁV-gépgyárban, amelynek munkásai 1916. június hava óta népfőlkelő munkászászlóaljban vannak sorozva, bérkövetelés miatt napirenden voltak a munkabeszüntetések. Legutoljára folyó hó 17-én az öntőműhely 117 segítő munkása szüntette be a munkát, a 90 filléres akkord kereset helyett 160 fillért követelve. 18-án délután Danningere ezredes kiszállt a gyárba a sztrájkoló munkásoknak egy küldöttségét fogadta és közölte velük, hogy ő a bérkérdésbe nem avatkozik, ennek megvan az illetékes fóruma, azonban, mint népfőlkelő zászlóaljba osztott munkásoktól megköveteli, hogy azonnal kezdjék meg a munkát, ezt a kijelentését az ezredes a katonai iroda elé vonult összes sztrájkoló munkások előtt is ismételte.

A sztrájkoló öntődei segédmunkások 19-én reggel 8 órakor megkezdtek a munkát, fél 10 órakor azonban ismét leálltak. Az ömlesztett vas a kazánban volt, a másik része pedig az öntő üstökben. Nehogy az ömlesztett vas kihűljön és a kazánokat hasznavehetetlenné tegye, a villamospont vezetője két szakmunkást az öntőbe rendelt, hogy a megolvasztott vasat a dolgozni akaró más segédmunkásokkal együtt ki tudják önteni.

A dolgozó szakmunkások egyikét Zavady Ferenc sztrájkoló öntősegédmunkás megfenyegette, a fenyegetőt a katonai parancsnoknak bejelentették, miért is a katonai parancsnok ma délelőtt 9 órára Zavady Ferencet kihallgatás végett magához rendelte. Zavadyval együtt az

¹¹⁸ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 8822/res. Ered. okm. német nyelven.

öntőműhelynek 400 munkása vonult a katonai vezetőség épülete elé, ezzel hatni akartak Zséjonka József csendőrőrnagy katonai parancsnokra, hogy Zavadyval szemben komoly rendszabályt ne alkalmazzon. Zséjonka őrnagy az egybegyűlteket távozásra hívta fel, s miután ennek eredménye nem volt, őket az állandóan rendelkezésre álló csendőrökkel szétlkergette. Egy negyedóra múlva a munkások a többi műhelyekből is kivonultak, mintegy ezren a katonai vezetőség irodája elé mentek, tiltakoztak az ellen, hogy munkástársaikat puskatussal kergették el a katonai irodától.

Erre először egy gyártisztviselő ment ki a munkások közé, aki igyekezett őket megnyugtatni és csendes távozásra bírni, majd Zséjonka őrnagy maga ment ki a tömeg közé, figyelmeztette őket, hogy ellenséges magatartásuk és engedetlenségüknek súlyos következményei lehetnek, mert ha az ő katonai parancsát nem teljesítik, kénytelen volna velük szemben legerélyesebben fellépni. A munkásokra úgylátszik hatása volt, mert egynéhányan távozni készültek, azonban egy munkás elkiáltotta magát, hogy azért sem megyünk széjjel. Ez a közbekiáltás a munkások hangulatát megváltoztatta, s nem mozdultak a helyükről. A csendőrség igyekezett őket fegyver használatával szétoszlatni. Erre a munkások vasdarabok dobálásával feleltek, a dobálások egynéhány csendőrt megsebesítettek, sőt maga Zséjonka őrnagy is fején és kezén vérző sebet kapott. A gyártisztviselők állítása szerint a műhelyek felől két lövés dördült el, ezen eseményeknek a hatása alatt Zséjonka őrnagy a lőfegyver használatát rendelte el; sortűzet azonban nem vezényelt. A csendőrök azokra lőttek, akik őket megtámadták és vasdarabokkal dobálták.

A fegyverhasználat következtében a helyszínen három munkás halt meg, és pedig Mira Sándor 31 éves napszámos, Fácán György 38 éves napszámos és Tóth István rézműves. Utólag szerzett értesülésem szerint egy negyedik munkás a kórházbeszállítás közben halt meg. A halottakon kívül 19 munkás sérült meg...

Ezen események után a munkások kivonultak a gyárból és a Baross-utcán átvonulva a parlament elé igyekeztek. A szomszédos Ganz-vagongyár munkásai a lövést hallva kivonultak a gyárból, s megtudva a történeteket, egy töredékük a MÁV-gépgyár Golgotai-utcai kapuján behatolt a gyárterületre és a legközelebb eső irodákban rombolást követett el. A rombolás folytatását az azonnal kivonuló csendőrség és rendőrség megakadályozta és a romboló munkásokat a gyár területéről kiűzte. A MÁV-gépgyár saját munkásai a gyárban nem romboltak.

A történetek utáni első időben azt véltük, hogy ez a rendzavarás a gyár területén nem fog túlterjedni, s a többi gyárak munkásai a törvényes vizsgálat befejezését nyugodtan fogják bevárni. A magyarországi vas- és fémmunkások központi szövetsége első állásfoglalásából legalábbis erre kellett következtetni. Külön-külön a rendőrhatalóság, valamint a gépgyárosok előtt is kijelentették, hogy ők a többi gyárakat nem akarják a MÁV-gépgyárban történetekből kifolyólag szolidáris akciókba vonni. A gyárat kérdezősködő bizalmiférfiainak állítólag azt az utasítást adták, hogy a szövetség még nincs informálva, várják be nyugodtan a vizsgálat eredményét és addig is dolgozzanak tovább. Féltilzenkettőkor a vas- és fémmunkások központi szövetségének vezetősége úgy látszik más elhatározáshoz jutott, mert ekkor több gyárból kaptuk a jelentést, hogy a munkások nyugodtan abbahagyták a munkát, kivonultak a gyárból és a katonavezetőknek kijelentették, hogy délután sem fognak munkába menni. A délután folyamán mind több és több gyár állott meg, a szerint, ahogy az egyes szakszervezeti központokból az utasítást megkapták. Az eddigiekből azt kell következtetni, hogy holnap

reggel az összes lényegesebb budapesti üzemek a szakszervezetek utasítása folytán szünetelni fognak.

Dr. Landler Jenőnek a Szabadság-téren az egybegyűltekhöz intézett szavaiból azt látom, hogy a munkaszünetelést a magyarországi szociáldemokrata párt vezetősége határozta el a célból, hogy ezt véletlenül közbejött alkalmat politikai céljaira használhassa ki.

A MÁV-gépgyárban történteken kívül máshol rendzavarás nem történt.

A vizsgálat úgy a katonai, mint a polgári hatóságok részéről azonnal megindult.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem jelentését.

Budapest, 1918. évi június hó 20.

Sándor László
főkapitány¹¹⁹

A kormány mindent megtett, hogy a sztrájknak a vidékre való átesését megakadályozza. A „Sajtóbizottság” még aznap, június 20-án felszólította az összes lapszerkesztősegeket, hogy „az Államvasúti (Kőbányai-úti) Gépgyárban előfordult eseményről és ennek következtében a munkások körében észlelhető nyugtalanságról fontos hadviselési érdekekből minden hírt mellőzni szíveskedjenek”.¹²⁰ Ugyanilyen rendelkezés ment le „a miniszterelnök rendeletéből” részben számjeles táviratban „valamennyi főispánnak, a fiemei kormányzó úrnak és valamennyi királyi főügyésznek”.¹²¹ Ennek ellenére a másnap, június 21-én megtartott minisztertanács kénytelen volt a sztrájk országos elterjedésével foglalkozni. A minisztertanács jegyzőkönyve erről a következőképpen számol be:

1.

„Kereskedelemügyi miniszter úr¹²² előadja, miszerint a honvédelmi miniszter úrral¹²³ együtt már régen készülnek előterjesztést tenni a mindinkább elharapódzó munkásmozgalmak tekintetében. A tegnap beállott sajnálatos incidens azonban sokkal gyorsabban megérlelte a helyzetet és most már véleménye szerint haladéktalanul kell intézkedni.

Bejelenti, hogy a tegnap kitört sztrájk, tegnap óta nagy kiterjedést nyert. Elterjedt az összes magyar államvasúti műhelyekre, a pályaudvaron a hordárok beszüntették a munkát s előreláthatólag hova-hamarabb szünetelni fog a munka a fűtőházakban is.

Minden körülmény arról tesz tanúságot, hogy a sztrájkot központi intézkedés igazgatja, nevezetesen a vasutasok körében annak a Landler Jenő szerkesztésében megjelenő „Magyar Vasutas Újság” a mozgatója.

Az ügyészség jelentése szerint ezen újság egy nyomtatványt bocsátott ki, amely politikai gazdasági harcra izgat, követendő példaként az orosz mintát állítja fel s hivatkozik a munkásság által eddig alkalmazott pressziók eredményeire. Miután ez a nyomtatvány olyan tartalommal

¹¹⁹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. Bi. 488/1. Ered. okm. Ugyanott található a budapesti kir. ügyészség vezetőjének, Váry Albertnek jelentése is az ügyről, tele a megszokottnál is rosszindulatúbb ferdítésekkel.

¹²⁰ Munkásmozgalmi Intézet, Múzeum, Telefonogramma.

¹²¹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. Bi. 301/63 Ered. más.

¹²² Sztérenyi József.

¹²³ Br. Szurmay Sándor.

bírt, amelyet megtűrni nem lehetett, az ügyészség intézkedett annak letiltása iránt, ámde ennek mi eredménye sem volt, mert a nyomtatvány köteles példányát, két nappal a szétküldés után mutatták be, s így az a „Világosság” nyomdából az utolsó példányig kiment. Az ügyészség elrendelte a nyomtatvány üldözését, a megtorló eljárás folyamatba tételeit és a közreműködők elfogatását.

Bejelenti, hogy a sztrájk időközben a vidéken is elterjedt. Miután a távirát és a távbeszélőt ellenőrzés és zár alá helyeztetie, a sztrájk terjesztése csak úgy történhetett, — s erre nézve adataink vannak — hogy a központ bizalmi emberei kiutaztak a vidékre s szinte nyomon lehet követni a sztrájk kitérésének idejét, amint az a vonatok menetrend-szerű beérkezésének idejével egybeesik...

Reá mutat arra, hogyha az a helyzet, hogy, minden valószínűség szerint a műhelyek a vasutaknál mindenütt be fogják szüntetni a munkát, de megjegyzi, hogy a forgalmat meggyőződése szerint — baj nem fenyegeti s a mozdonyvezetőkért, a forgalmi személyzetért, s általában a tisztai és az altisztai karért is jót mer állani.

Közbevetőleg — a helyzet jellemzésére — megjegyzi, hogy a sztrájk a Zsilvölgyben megszűnt ugyan, de az ottani állapotok olyanok, hogy az ottani tisztviselők egy közös beadványban kérik a katonaságnak teljes létszámban leendő meghagyását, mert a helyzet kritikus és nagy veszély fenyegeti őket...

...felhatalmazást kér arra, hogy az összes sztrájkolókat a létszámból törölthesse... s ha a hadsereg kötelékébe tartoznak, felmentésük hatálytalaníthatni fog.

A minisztertanács a kereskedelemügyi miniszter úr bejelentését és intézkedéseit tudomásul veszi és az előadottakban kért felhatalmazást megadja.

2.

Miniszterelnök úr, a kereskedelemügyi miniszter úr által az izgatásnak a vidékre történt kiterjesztése tekintetében előadottakra bejelenti, miszerint már a mai nap folyamán táviratilag utasította az összes főispánokat, hogy a vidékre érkező izgatókat azonnal fogassák el.

Tudomásul vették.

3.

Kereskedelemügyi miniszter úr a honvédelmi miniszter úrral egyetértőleg javasolja továbbá, hogy az összes vasúti munkások, tekintet nélkül arra, hogy katonai szolgálatra alkalmasak-e, vagy sem, militarizáltassanak, hogy így az enyhébb polgári bírászkodás alól kivételve, a szigorúbb katonai bírászkodás alá kerüljenek...

A minisztertanács ezen előterjesztéshez is hozzájárult s a további lépések megtételére a kereskedelemügyi és a honvédelmi miniszter urakat felhatalmazza.

A minisztertanács felkéri az igazságügyminisztert és a honvédelmi miniszter urakat oly értelmű intézkedés sürgős megtételére, hogy a doktor Landler elleni vizsgálatnál a királyi ügyészségen kívül a honvédelmi ügyészség tagja is részt vegyen, aki a katonai büntetőtörvény 327. §-a alapján avatkozzék be s Landlert letartóztatásba vegye.

5.

Miniszterelnök úr¹²⁴ előadja, miszerint minden valószínűség mellett szól, hogy a mozgalom a vas- és fémmunkások szakszervezetétől indult ki. Kéri a minisztertanács hozzájárulását, hogy az esetre, ha a megindítandó vizsgálat erre némi támpontot nyújt, ezen szakszervezet vezetői elfogassanak...

A minisztertanács a javaslatához helyeslőleg hozzájárult és kimondja azt is, hogy az összes szakszervezetek és bizalmi-férfiak vizsgálat alá vonassanak, a vizsgálatnál a királyi ügyészen kívül a honvédtügyész is legyen jelen s szükség esetén a terheltet a 327. §. alapján helyezze letartóztatásba.¹²⁵

Ezúttal kimondja a minisztertanács, hogy az összes munkásegyletek és szervezetek feloszlatandók és vagyonuk lefoglalandó.¹²⁶

6.

Kereskedelemügyi miniszter úr utal arra, miszerint a *szakszervezetek vezetőinek kezeiből kisiklott a vezetés s azoknak úszniuk kell az árral. Hogy vezetőserepeiket megtarthassák, tovább kell izgatniok. Ma úgy áll a helyzet, hogy a vezetők tudnak sztrájkot szervezni, de leszerelni nem tudnak. Miután a vezetők jelentized része katonai felmentett, felveti a kérdést, nem kellene-e őket bevonultatni?*

Honvédelmi miniszter úr nem ajánlj, hogy a bevonulás büntetése és kép szerepeljen. Véleménye szerint, ha az illetők cselekedetei ezt indokolják, a katonai büntetőtörvény 327. §-át kell alkalmazni és csak akkor kellene a bevonultatást alkalmazni, ha a felmentési jogcímmel egyébként visszaélnék.

A minisztertanács a honvédelmi miniszter úr álláspontját magáévá teszi.

7.

Kereskedelemügyi miniszter úr szükségesnek látná még a sajtóval, nevezetesen a „Népszava“ című és a hasonló irányú szociáldemokrata lapok ügyével foglalkozni s felveti a kérdést, nem lenne-e célszerű ezeket a lapokat az 1912. évi LXVI. törvényeikk alapján beszüntetni.

A minisztertanács felkéri az igazságügyi miniszter urat, hogy az említett lapok beszüntetésének¹²⁷ kérdését vizsgálat tárgyává tenni szíveskedjék.¹²⁸

A budapesti katonai parancsnok külön „parancsban“¹²⁹ a kormány részéről pedig Wekerle Sándor miniszterelnök „Felhívásban“-ban szólította fel a sztrájkoló munkásokat a munka azonnali felvételére, megfenyegetve

¹²⁴ Wekerle Sándor.

¹²⁵ A júniusi sztrájkjal kapcsolatban több száz embert tartóztattak le.

¹²⁶ Ilyen intézkedés nem következett be

¹²⁷ A sztrájkból kifolyólag betiltották a „Magyar Vasutas“ és a „Villamos“ c. szakszervezeti lapokat. (L. Jászai: i. m. 232. o.)

¹²⁸ Orsz. Lvt. M. E. 1918/4299. M. T. 21. sz. jegyzőkönyve. Ered. okm. Részben megjelent „A Magyar Tanácsköztársaság“ c. albumban, 19—21. o. — Kiemelések tőlem. A. É.

¹²⁹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. Bi. 488. Ered. nyomtatv.

őket, hogy cselekményük „a katonai hatóság elé tartozik és tíz-husz évig terjedhető börtönnel, esetleg halállal büntethető”.¹³⁰

A magyar munkásság ezúttal is a harcésztségnek remek példáit adta. A csendőrök és katonaság brutalitása, a bizalmiak tömeges letartóztatása, a sztrájkmozgalmak vezetőinek hadbíróság elé állítása, mindez nem tudta megtörni az Októberi Forradalom hatása alatt öntudatosságban hatalmasat növekedett magyar munkásokat. Jellegzetes ebből a szempontból — és ez csak egy példa a sok közül — a salgótarjáni acélgyárban dolgozó munkások magatartása a júniusi sztrájk alatt. A gyár vezetői a központnak küldött jelentésükben, a gyárban történekről a következőképpen számoltak be:

„A gyári munkás streik jelen stádiumára nézve jelentik, hogy a katonai vezető a streik szervezőket, t. i. a szakszervezet főbizalmi embereit letartóztatta s azokat a kassai Hadbíróság elé akarja vitetni...

Különböben még jelenthetjük, hogy a katonai vezető ma délelőtt az összes katonakötelezett munkásokat összehívatta és kijelentette nekik, hogy amennyiben holnap — hétfőn — munkába nem állanak, őket azonnal bevonultatja s mint katonákat fogja őket ismét gyári munkára kiveényeltetni, amikor a megállapított katonai zsold mellett lesznek kénytelenek minden munkát elvégezni. A katonai vezetőnek szigorú parancsa, a hozzáfűzött felvilágosító magyarázata úgy látszik jó hatással volt a munkásokra és a hozzájuk intézett kérdésre, hogy hétfőn munkába fognak-e állani, „igennel” feleltek. — Miután a salgói bányamunkásokhoz hasonló felhívás, történt remélni lehet, hogy hétfőn a munkát megkezdhetjük és erre nézve az előintézkedések megtétettek.”

S most következik a „váratlan fordulat”! A salgótarjáni acélgyárnak munkásokat denunciózó¹³¹ vezetői jelentésükhöz utólag — valószínűleg a postára való feladás előtti sebtében — a következő megjegyzést voltak kénytelenek hozzáírni: „A munkások hétfőn nem állottak munkába!”¹³²

Az imperialista háború elleni küzdelemben a férfiaknál nem kisebb elszántsággal vették ki részüket a munkásnők, akiknek az arányszáma az üzemekben, még olyan szakmákban is, ahol eddig alig találtak alkalmazást, a háború alatt jelentősen megnövekedett. A honvédelmi miniszter 1918. május 3-án kelt és „valamennyi honvédkerületi parancsnokságnak közvetlenül... és tudomásul a honvéd főparancsnokságnak” küldött „szigorúan bizalmas” utasításban szükségesnek tartotta az illetékes katonai hatóságok figyelmét külön felhívni a következőkre:

„Tapasztalat szerint a hadvezetőség részére dolgozó üzemekben rendszerint éppen a női alkalmazottak tartoznak a legmegbízhatóbbabb elemek közé. Már többször érkezett be olyan értelmű jelentés, hogy a női alkalmazottak gyakran nem csak azt kísérlik meg, hogy munkabeszüntetésekkel zavarják meg az üzemet, hanem még lázító beszédek is tartanak, felvonulásokban vesznek részt s gyermekkel karjaikon a tüntetők első soraiban lépnek fel kihívóan a közbiztonsági közegek ellen...”¹³³

Az „orosz forradalom magyarországi kisugárzása” 1918 folyamán már egyre érezhetőbbé vált a „mundérba bujtatott munkások és parasztok”, azaz

¹³⁰ U. o. Ered. nyomtatv.

¹³¹ A jelentésből az is kitűnik, hogy a letartóztatott főbizalmiakat illetőleg a gyárvezetőség „a katonai vezetők kívánságára” nyilatkozatokat adott be az összes üzemfőnökök aláírásával a katonai bírósághoz, hogy az „a gyár részéről is informálva legyen”. (U. o.)

¹³² Munkásmozgalmi Intézet. Múzeum. A Rimamurányi—Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Salgótarjáni Acélgyára Sz; 98 846. Ered. okm.

¹³³ Orsz. Lvt. M. E. 1918/4134/res. Ered. okm.

a katonaság körében, a hadseregben is. Az egyre megbízhatatlanabbá vált katonaság ellenőrzésére és főképp a szökevények összefogdosására 1918-ban a fővárosban ú. n. „katonai rendőrséget“ alakítottak. Lukachich tábornok — 1918 tavaszán az összes magyarországi katonai karhatalmi alakulatok parancsnoka, majd 1918 októberében a nagyjelentőségű budapesti katonai kerület parancsnoka — a katonai rendőrségről a következőket írja:

„Ez katonatisztek parancsnoksága alatt állott. A rendőrség közemberei kiválasztott, megbízható katonák, többnyire altisztek voltak. Azok egy része polgári ruhában látta el a szolgálatot. A katonai rendőrség hatásköre kizárólag katonai egyénekre terjedt ki. Működéséről a katonai rendőrség minden hónapban jelentést terjesztett elő a budapesti katonai parancsnoksághoz.“¹³⁴

Az általános forradalmi válság további érlelődésének a jele volt, hogy 1918 folyamán nemcsak a szökések válnak tömeges jelenséggé,¹³⁵ hanem a nyílt parancsmegtagadások, sőt zendülések is egyre gyakoribbakká válnak a hadseregben. Lukachich emlékirataiban „hivatalos adatok alapján“ egész sor „lázási esetet“ sorol fel annak hozzáfűzésével, hogy a tényleges eseteknek ő is csak egy részét ismerte. Az általa felsoroltakból idézzük a következőket:

„1918. január 30-án bolsevista lázadás tört ki Sajóecsegen a 305. honvédgyalozezred pótzászlóaljánál.

Február havában Pólában és Cattaróban fellázadt a haditengerészet legénysége, mely lázadás Cattaróban májusban megisméltődött.

Február 11-én... a 22. gyalozezrednél, majd február 14-én... az 53. gyalozezred pótzászlóaljánál és a bosnyák 8. vadászszázlójánál tagadta meg a legénység az engedelmisséget.

Február 11-én... a 36. lövészezred menetszázadai lázadtak fel...

Május 12-én Rimaszombaton fellázadt egy menetszázad és rabolni kezdett.

Május 20-án... a 6. és 58. gyalozezred, továbbá a 7. lövészezred pótalakulatainál lázadt fel a legénység.

Május 20-án Pécsen a 6. gyalozezredbeli pótzászlóalj legénysége megtagadta az engedelmisséget. Tiltakoztak a menetszázadokba való beosztás ellen, feltörték a raktárt, ellátták magukat fegyverrel és lőszerrel... A 19. honvédgyalozezred megerősítve Villányból és Siklóból odavont századokkal és csendőrökkel letörte a lázadást, valóságos harcot vívott a lázadók ellen, melynél 20 halott és számos sebesült maradt a helyszínen.

Május 21-én... a 21. lövészezred pótzászlóaljánál tört ki lázadás.

Május 25-én... a 16. és 17. lövészezred legénysége tagadta meg az engedelmisséget.

Május 24-én... a 97. ezred. június 4-én a 70. gyalozezred, június 26-án a 29. vadászszázlójánál pótuszádainál tört ki zendülés...

Június 9-én a 36. gyalozezred menetszázadai tagadták meg az engedelmisséget.

¹³⁴ Báró somorjai Lukachich Géza: Magyarország megcsonkításának okai. Bp. 29. o.

¹³⁵ A katonai rendőrség 1918 május havi jelentése szerint Budapesten egy hónap leforgása alatt, több mint 20 ezer esetben kellett katonai egyének ellen eljárnia. Az esetek kétharmadrésze azzal volt kapcsolatos, hogy az illetők csapataikat vagy önkényesen elhagyták, vagy oda nem tértek vissza. A megrendszabályozottak igen nagy számban — az esetek csaknem 20 százalékában — tiszteletlenül viselkedtek katonai feljebbvalóikkal szemben. (Lukachich: i. m. 30. o.)

Horvátországban a szökevényekből alakult „Zöld-káder” veszélyeztette a közbiztonságot, fosztogatott és rabolt. Októberben ezek a szökevények betörték a Muraközbe és több pályaudvart romboltak szét.

Október 27-én a haditengerészetnél tört ki a lázadás...¹³⁶

A felsorolt esetek között a pólai és cattarói¹³⁷ tengerész-lázadások mellett a legnagyobbarányú a pécsi katonai zendülés volt. Erről a pécsi főügyész jelentésében az igazságügyminiszterhez a következőket olvassuk:

„Pécsett 1918-ik évi május hó 20-án, Pünkösd ünnepének másodnapján kitört katonai lázadásról, az ezzel kapcsolatos eseményekről, és történt intézkedésekről jelentéseimet a következőkben összegezem.”

A Frigyes-laktanyában elhelyezett cs. és kir. 6. sz. újvidéki gyalogezrednek egy része fellázadt. — Utóbb kiderült, hogy a lázadásban az ezrednek, illetőleg pótzászlóaljának úgyszólván egész legénysége résztvett.

A lázadás kezdeményezői a pótzászlóaljnak menetszázádba beosztott emberei voltak. A menetszázá részben vagy nagyjából orosz hadifogságból visszatértekből állott, akik, mint a hadbírószági tárgyalásokból kitűnik, bolsevik tanokkal vannak saturálva. — Ez a menetszázá körül vette saját kaszárnyáját, a kaszárnyaügyeletes tisztől egy bizottság a fegyver-, lőszertár és pénztár kulcsainak átadását követelte és mikor ez ezt megtagadván egyet közülük lelőtt, leszárták, a kulcsokat tőle elvették, a pótzászlóaljnak hozzájuk siető embereit felfegyverezték, a gépfegyvereket, számszerint 19—24-et, is hatalmukba kerítették, a pénztárt magukhoz vették.

A felfegyverkezett lázadók, kik tisztjeiket bántalmazták, közülök egyeseket meg is öltek és a velük egyet nem értőket terrorizálták, megszállották a közelben lévő báró Fejérváry-honvédlaktanyát..., a belvárosi pályaudvart, és a budai külvárosi pályaudvart...

A lázadókkal a helyben állomásozó pécsi 19. és kassai 9. m. kir. honvédgyalogezredek és a pécsi 8. m. kir. honvédhuszárezred, illetőleg ezek pótkeretei nyomban felvették a harcot. Mindkét részről kézi fegyverekkel, és gépfegyverekkel, mely utóbbi fegyvert illetően a lázadók kezdetben túlsúlyban voltak, majd a délután folyamán a honvédek két hegyi ágyúval is harcoltak... Dél tájban a lázadók az utcákból, majd délután 2 óra tájban a mindkét pályaudvarból, a megszállott laktanyákból, utóbb a fém- és faiparszakiskolából és a „Fehér farkas” vendéglőből is kiszorítottak... E közben a honvédek és utóbb a csendőrök többszáz foglyot ejtettek. A halottak és sebesültek száma ismeretlen.

S délután folyamán körülbelül 40—50 főből álló lázadócsoport Pécsbányatelepre vonult ki, hogy a bányász-századot és a bányamunkásokat csatlakozásra bírja. Fölös számban vitték magukkal a hozzájuk csatlakozók felfegyverzésére fegyvereket... Bányatelepi akciójuk nem járt teljes sikerrel, bár az, hogy 90 népfelkelő-bányász le van tartóztatva, azt látszik igazolni, hogy akadtak köztük párthívekre...

Egyes szétszórt bandák Pécsvidéken és a Mecsek erdőben is kóborolnak. — Elfogatásuk még mindig történik.

1918. évi május hó 20-án este 6 óra felé a városban a csend, rend és nyugalom helyreállt. — A katonai segítség és 200—300 csendőr az esti,

¹³⁶ Lukachich Géza: i. m. 28—29. o.

¹³⁷ A cattarói kikötőben 1918. február 1-én az engedelmisséget megtagadó tengerészek közül négyet kivégeztek, bíróság elé állítottak közel 400-at. (Orsz. Lvt. M. E. 1918/8967. sz. Ered. távirat.)

illetőleg éjjeli vonattal megérkezett, sőt még a másnap reggeli órákban is érkeztek csapatok...

A rögtönítélő bíróságok 1918. évi május hó 23-án 4, 24-én 3, és 25-én ismét 4 és a mai napon 1 halálos ítéletet hoztak. Ezen elítéltek nyomban kivégeztettek...¹³⁸

A jelentés, mint látjuk, kiemeli, hogy a katonai zendülést kezdeményező „menetszázad részben, vagy nagyobb részben orosz hadifogságból visszatértekből állott, akik, mint a hadbírószági tárgyalásokból kitűnik, bolsevik tanokkal vannak saturálva“. Az orosz forradalom, „az orosz példa“ hatása az ezidőbeli háborúellenes megmozdulásokra általában egészen közvetlenül fellelhető.

„Testvérek, fegyverkezzetek! Minden ezredben, minden gyárban, minden községben alakítsátok meg a katonák, a munkások, a parasztok tanácsát!“

Ilyen tartalmú röpiratoknak a felfedezéséről Karánsebesen, állítólagos terjesztéséről más városokban is: Debrecenben, Kaposvárott, Kassán, tesz jelentést a „cs. és kir. vezérkar nyilvántartási irodája“ 1918 márciusában az ügyészségnek.¹³⁹ Bizalmas jelentések elmondják, hogy a munkások általában azzal fenyegetőznek, hogy majd ők is elkezdnek „oroszul beszélni“. Nagyon jellegzetes ebből a szempontból a Ganz-gyár vezetőségének denuncziójának jelentése arról, hogy milyen nyíltan hangoztatják a munkások, hogy Magyarországon is csakhamar ugyanolyan forradalmi állapotok fognak bekövetkezni, mint Oroszországban.

„... talán érdekelni fogja a t. Címet. — mert némi világosságot vet a munkások mai felfogására — az a beszélgetés, melynek folyamán katonai vezetőink és műhelyvezetőségünk jelenlétében... főbizalmiak előadták, hogy az Oroszországból visszatérő számos foglyaink milyen nagyszerűen beváltak az orosz Vörös Gárda szolgálatában... Hangsúlyozták továbbá, hogy az a négyheti visszatartás, ami alatt a hadvezetőség a határon ezen kitamítozott elemeket észretéríteni igyekszik, semmit sem fog használni, amennyiben az ő nézetük szerint előbb-utóbb itt is egészen hasonló állapotokra számíthatunk, mint amilyeneket a bolsevikiek Oroszországban előidézték.“¹⁴⁰

Zsolna rendőrkapitánya április végén felhívja az illetékes hatóságok figyelmét arra, hogy az orosz hadifogságból hazatért katonák nagy mennyiségben hoznak magukkal forradalmi röpiratokat és minthogy szerinte a légénységnek ellenőrzése nem elég szigorú, ezeket a röpiratokat „módjában áll már útközben akár a vonatból is terjesztetni, az egyes állomásokon, útkeresztezéseknél, stb.“¹⁴¹

A magyar minisztertanács már 1918. február 28-i ülésén részletesen foglalkozott nagyarányú óvintézkedések foganatosításával a Szovjetoroszországból hazatérő hadifoglyokkal kapcsolatban. Kimondta, hogy szükségesnek találja annak biztosítása céljából „nehogy a hadifoglyok ellenőrizetlenül otthonukba térjenek“, valamint azért, hogy „az otthonukba tért megbízhatatlan elemek megfigyelése“ biztosítva legyen, a katonai szolgálatra bevont csendőrök és rendőröknek a hadiszolgálat alól való maradéktalan felmentését

¹³⁸ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügyn., Bi. 487/3. Ered. okm.

¹³⁹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. Bi. 486/1. Ered. okm.

¹⁴⁰ A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületéhez küldött jelentésnek Cvrcek Ferenc altábornagy — a magyar militarizált üzemek felügyelője — által a miniszterelnökhöz továbbított másolata, Orsz. Lvt. M. E. 1918/2249. sz. Ered. más.

¹⁴¹ Orsz. Lvt. M. E. 1918/3983/res. Ered. más.

és az illetékes hatóságok rendelkezésére bocsátását.¹⁴² Arról volt szó, hogy a magyar kormány nem tartotta elégségeseknek azokat az óvintézkedéseket, amelyeket a közös hadügyminisztérium és a hadsereg főparancsnokság fogadatosított, noha ezeknek a rendelkezéseknek értelmében a visszatérő hadifoglyokat, „a bolsevik eszméktől átitatott, megbízhatatlan és az állami rend szempontjából veszedelmes elemek kiválasztása és megrendszabályozása céljából”, mielőtt a mögöttes országrészbe, azaz hazaengedték volna, többheti erkölcsi vesztetgár alá helyezték. A magyar kormányt még az is nyugtalanította, hogy a *zárt vonatokban* továbbított hadifogolly szállítványok érintették az ország területét!

A hadvezetőség és a kormány drákói cenzura-intézkedései között első helyen állottak az arra vonatkozó utasítások, hogy a sajtó a szovjet kormány intézkedéseiről, megayılatkozásairól, de általában az oroszországi eseményekről, vagy semmit, vagy csak hazug rágalmakat hozzon.

Tudvalevő, hogy a szovjet kormány egyik legelső tette az volt, hogy Lenin aláírásával szikratáviratban hívta fel „az összes hadviselő országok népeit és kormányait”, hogy „azonnal kezdjék meg a tárgyalásokat az igazságos, demokratikus béke megkötésére”.¹⁴³ A Sajtóbizottság „felsőbb utasításra” még 1917. december 28-án közölte az összes szerkesztőségekkel, hogy

„a bolsevik kormánynak a fegyverszünet, illetőleg a békeajánlat tárgyában november 27—28-án kelt szikratáviratáról közlemények semmiféle alakban sem közölhetők.”¹⁴⁴

Az illetékes szervek a legnagyobb nyugtalansággal ellenőrizték, hogy a magyar közönség ne tudja meg még azt sem, hogy a szovjet kormány szabadon bocsátotta a hadifoglyokat és egyáltalában ne legyen informálva a hadifoglyok érkezésének idejéről. Március 2-án utasítás ment „valamennyi kir. főügyészhez”, hogy „az időszaki lapokban a hadifoglyok hazaérkezéséről csak a hivatalos híradások közölhetők.”¹⁴⁵ Alig egy pár napra rá, március 6-án a hadügyminisztérium kérelmére kimondják, hogy „a hadifoglykérdésre vonatkozó sajtóellenőrzés újabb országos szabályozása látszik szükségesnek.”¹⁴⁶

„A hadifoglyok helyzetének az új orosz uralom alatt optimisztikus színben való feltüntetése teljesen hamis képet adhat a bolsevikiek szándékairól és képességeiről, akiknek eljárását hasznosnak, humanusnak és szervezőképesnek feltüntetni sem tényleges okunk, sem politikai érdekünk nincsen.”¹⁴⁷

Az orosz forradalomról és a szovjet állam ténykedéséről szóló hírek egyszerű elhallgatását azonban egyre kevésbé tartották elégségesnek az illetékesek. Ezért 1918 elején szovjetellenes rágalmaknak tervszerű, központilag irányított terjesztését határozták el. Ennek feladata volt „ezúton népszerűtlenné tenni a társadalmi és állami rend felforgatására irányuló törekvéseket”. 1918 februárjában a honvédelmi miniszter javaslatot tesz a minisztertanácsnak „bolsevik eszmék elleni sajtópropaganda szervezésére”.

„A honvédelmi miniszter úr a minisztertanács hozzájárulását kéri, hogy a bolsevik eszmék terjedésének meggátlása érdekében sajtó-

¹⁴² Orsz. Lvt. M. E. 1918/1574. sz. 8. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Ered. okm.

¹⁴³ „A polgárháború évei a Szovjetúnióban”, 1917—1922. 2. k., Moszkva, 1947., 286. o.

¹⁴⁴ Munkásmozgalmi Intézet, Múzeum. Más.

¹⁴⁵ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. 1918. Bi. 301/66. sz. Ered. okm.

¹⁴⁶ U. o. 1918. március 6-án érkezett. Ered. átirat.

¹⁴⁷ U. o.

propaganda szerveztessék, amelynek feladata volna a külügy-minisztériumtól kapott adatok alapján Oroszországnak mai belső tart-hatatlan állapotát a valóságnak megfelelően ismertetni és ezúton nép-szerütlenné tenni a társadalmi és állami rend felforgatására irányuló törekvéseket.¹⁴⁸

Ha maga a javaslat rendkívül jellemző volt, mind az országban uralkodó hangulatra, mind a kormányzervek beállítottságára, még jellemzőbb volt a minisztertanács határozata a kérdésben. A minisztertanács kimondta, hogy „a terv kétségtelenül helyes”, azonban

„a konkrét jogsértések ismertetése körül óvatosan kell eljárni, nehogy ezek a közlemények legyenek az egyes jogsértésekre figyelmeztető és kioktató eszközök.”¹⁴⁹

A honvédelmi miniszter javaslatát lelkesen felkarolta a Hadifelügyeleti Bizottság, amelynek 1918. február 11-én megtartott ülésén a kérdést a követ-kezőképpen ismertették:

„A honvédelmi miniszter úr ő excellenciája tekintettel a fronton jelenleg tapasztalt állapotokra és arra, hogy ott az úgynevezett bolseviz-mus simpátiára talál, ennek ellensúlyozására irodalmi akciót akar indí-tani. Erről a külügyminiszter úrnak szóló jelentést tett és a külügy-miniszter úr ezen eszmével rokonszenvez. Ami a rendelkezésre bocsátandó anyagot illeti, megjegyzi, hogy Bécsben már vannak egyes újságírók, kik a sajtóirodával állandó összeköttetésben állanak és onnan inspirációt nyernek. A hivatalos és félhivatalos hírek sok anyagot szolgáltatnak. Ezen akciónak főfeladata volna *a jelen korban tapasztalt szociális hala-dás és a bolsevik és kommunista elvek közötti ellentéteket kiemelni.*”¹⁵⁰

A különböző minisztériumok és a „Sajtóbizottság” nap, mint nap — az utóbbi szinte óránként — küldte a főispánoknak, királyi ügyészeknek, illetve közvetlenül a szerkesztőségeknek a bizalmas, sokszor számjeles utasít-ásokat arra vonatkozólag, hogy miről nem szabad írni. Nemesak a katonai zendülésekről, háborúellenes ügyekben tartott bírósági tárgyalásokról, a foga-natosított kivégzésekről nem volt szabad írni, de a sztrájkokról, utcai tünteté-sekről, egyes rekvirálásokról sem általában nem volt szabad hozni olyan híreket „melyek pacifista irányzatot szolgálnak”.¹⁵¹

A magyar dolgozó nép forradalomellenes befolyásolása terén a meg-felelő kormányintézkedések, a korrump, megvásárolható sajtó hazug hír-szolgálatai mellett nagy szerep jutott a katolikus magyar klérus reakciós, sovíniszta, az imperialista háborút szívvel-lélekkel támogató tevékenységé-nek is. A munkácsi gör. kat. püspök halálának és köszönetének adott ki-fejezést a miniszterelnöknek azért, hogy a kormány az orosz hadifogságból hazatérőkkel szemben megteszi a „szükséges óvintézkedéseket”.

„Különösen nagy örömmel és megnyugvással tölt el hadvezetősé-günk azon nagybecsű intézkedése, hogy a fogságból hazatérőknek köte-

¹⁴⁸ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Belügym. Elnöksége, 1061/1918. e. sz. Ered. kivonat.

¹⁴⁹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Belügym. Elnöksége, 1061/1918. e. sz.

¹⁵⁰ Munkásmozgalmi Intézet, Múzeum, Kiemelés tőlem. A. E.

¹⁵¹ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. 1918. Bi. 301/59.; 1. ugyancsak Bi. 301/33/1917, Bi. 301/46., Bi. 301/48., Bi. 301/53., Bi. 301/63., Bi. 301/69., Bi. 301/71/1918. és a Munkás-mozgalmi Intézet Múzeumában található sajtóbizottsági „bizalmas utasításokat”. Kuriózusként kell megemlíteni, hogy „a miniszterelnök rendeletéből” utasítás ment a lapokhoz, hogy „vasúti balesetekről, clemi csapásokról és egyéb, a közönség nyugtala-nítására alkalmas szerencsétlenségekről szóló hírek közlése tilos” (Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. Bi. 301/24.)

lezően elrendelt négyheti, ú. n. erkölcsi vesztégzár idejére a lelkeseknek, mint a nép lelkiületét és gondolkodását elsősorban ismerőknek és ezért rájuk a legnagyobb és legjobb hatással lévőeknek a gyűjtőtáborokban kiváló szerep biztosított...¹⁵²

A kormány tudta, hogy mit cselekszik. A katolikus klérus által vezetett Keresztény Szocialista Párt szervezetei rendszerint hátbatámadták az imperialista háború ellen hősies küzdelmet folytató szocialista munkásságot.

....A gyors békekötést megnehezíti és a megélhetési viszonyok javítását megakadályozza minden oly mozgalom, mely munkamegszüntetésre és forradalmi jellegű tüntetések rendezésére irányult —¹⁵³

hozta határozatba a szocialista munkásság 1918 januári tömegsztrájkjával kapcsolatban pl. a Keresztény Szocialista Párt pécsi szervezete és erről a legnagyobb alázatossággal értesítette a kormányt is. Az imperialista háborút folytató kormányzat nyugodtan számíthatott a népellenes magyar uralkodó osztályokat mindig a legkészségesebben kiszolgáló katolikus magasklérus támogatására.¹⁵⁴ Az „osztályharc s szociáldemokráciának nevezett irigykedés és munkakerülés“ ellen szónokolt és cikkezett ebben az időben Székesfehérvár nagynevű püspöke, Prohászka Ottokár.¹⁵⁵ Korholta a magyar katonákat azért, hogy ha „kicsit is megsebesültek ezer és ezer számra dobják el a drága fegyvert...“¹⁵⁶ Pellengérre állította a „naplopó“ munkásasszonyokat.

„A béresasszony, vagy más, akinek elment a kenyérkeresője, megkapja... az államtól a segílyt s nem dolgozik, ül a küszöbön, vagy a padkán a kályha mellett, lopja a napot...“¹⁵⁷

Prohászka, a katolikus egyháznak ebben az időben legismertebb s — aránylag legnépszerűbb, mert sokáig haladónak tartott — tagja különben egyetemi tanár, író, a háború alatt, egyházi imprimatúrával megjelent tanulmányaiban a vérontásnak, embertelen öldöklésnek, „vérpiros halálnak“, „forró vérzuhanynak, „vérkeresztségnek“ olyan dicsőímnuszait zengte, amelyek szinte hihetetlennek hangzanának, ha nem hallottunk volna azóta már a náciaktól és nyilasoktól hasonló vérgőzös fejtegetéseket.

„Kell, hogy a vér esője tűzbeborítsa a világot; hisz a *vér magasztabbrendű tűz*... haza és állam és társadalom a vér energiájának a gyümölcse...“¹⁵⁸ „a hősiesség...“ mennyire rokon ez a vallásossággal, nevezetesen a kereszténységgel! Mikor jó kedvvel, lobogó zászlókkal vonul ki a nemzet ifjúsága s a férfiaknak teljes erőben álló korosztálya s azután egy hét múlva hazavánszorog, ki láb, ki kar, ki szem nélkül...“ hát nem ez az, amit az írás mond, hogy „nem tartom életemet becsesebb-

¹⁵² Orsz. Lvt. M. E. 1918. 8397/res. Ered. okm.

¹⁵³ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 1042/res. Ered. okm.

¹⁵⁴ Persze, inkább csak az „erkölcsiek“ terén. A főpapi uradalmak nagy mértékben kivették a részüket a hadiszállításokból, kevésbé a hadikölcsönjegyzésből. L. Orsz. Lvt. M. E. 1918. 8787. sz. „K. u. K. Kriegsminist. Liefersummen u. Kriegsangelegenheiten d. Kriegslieferanten...“ Bd. 2. Ered. nyomtatv. Ugyancsak: Faragó László: A magyar hadikölcsönkötvények sorsa. Bp., 1930. 20. o. E kérdéssel sokat foglalkozott az akkori sajtó is.

¹⁵⁵ Prohászka Ottokár: A háború lelke, Bp., 1915. 172. o.

¹⁵⁶ U. o. 171. o. Kiemelés tőlem. A. E.

¹⁵⁷ U. o.

¹⁵⁸ Prohászka Ottokár: i. m. 40. o.

nek magamnál...¹⁵⁹ „... Ha életet akarsz, akkor véredet ontsd; minél többet ontod, annál inkább lesz életed...“¹⁶⁰

Az emberszeretet és irgalmasság érzésétől nem túlságosan áthatott egyházfő már ebben az időben fajelméleti elmefuttatásokkal lép fel, az imperialista háborús vérontás minél hathatósabb támogatása érdekében.

„...Kikerülhetetlen az összezapás az alsóbb s felsőbb fajok közt. Minden nemzet sajátos faji erő... mindegyik iparkodik kiadni erejét s tért akar foglalni. Ilyenkor üt ki a háború, mert más eszközünk eddig az egyensúly helyreállítására nincs.“¹⁶¹

Nem kevésbé nyíltan állt az imperialista háború hirdetői és magasztalóinak sorába Csernoch János, akkori bíboros hercegprímás is. A magyarországi katolikus egyház feje már a háború első hónapjaiban leszögezte az egyház álláspontját:

„Nem igaz... hogy a háború a keresztény világnézettel összeférhetetlen. Beilleszkedik a keresztény erkölcsi igazságszolgáltatás rendszerébe.“^{161a}

Félreértések elkerülése végett a hercegprímás leszögezte, hogy jogos háborúk alatt nem érti „a lázadásokat, vagy a polgárháborúkat“, azaz elnyomott osztályok, vagy népek szabadságharcát elnyomóikkal szemben. Nem, a hercegprímás kimondottan az imperialista háború hirdetője volt, az 1914-es háborút éppen abból a szempontból üdvözlötte, hogy az Magyarországnak „expanzív fejlődését“, új piacok szerzését biztosítja. Mindebben a magyar katolikus klérus — a hercegprímás szerint — szívesen vállalta a legaktívabb szerepet.

„A háború után a mi hazánk is tágabb látókört nyer. Nagyobb szerepet játszik a nemzetközi viszonylatokban. Új piacok nyílnak meg előtte a Balkánon és a barátságos török birodalom területén... Boldog öröme volna a magyar egyháznak, hogy a szerencsés győzelem után az ő papjai és küldöttjei, mint más nemzetek papjai pionírjai lehetnek a mi hazánk-nak a külföldön a lelki kötelekek útján.“^{161b}

A háborúk „a gondviselés... hatalmas gőzekéi“,¹⁶² amelyeknek „erkölcs-nemesítő“, „nemes érzéseket fakasztó“, „a vallásosságot ébresztő és fejlesztő behatásairól“ Prohászka, Csernoch és a többiek nem győztek eleget írni és beszélni.

„...A háború rásegíti az embert, hogy világ, kultúra, élet fölött el...tudománynál és műveltségénél többre becsülje magában a hitet...“¹⁶³

¹⁵⁹ U. o. 10—11. o.

¹⁶⁰ U. o. 160. o.

¹⁶¹ U. o. 7—8. o.

^{161a} Csernoch János: Egyház és háború. Bpest, 1915. 10. o.

^{161b} U. o. 13—14. o.

¹⁶² Nem kell azt gondolni, hogy Prohászka püspök mindezt maga is elhitte: ez csak a népnek szánt „szellemi eledel“ volt, annak megnyugtatóására. A székesfehérvári Múzeumegyletben, tehát zártabb körben tartott előadásában kifejtette, hogy a háború „piacokért, gyarmatokért, végeredményben pedig pénzeszsákokért“ folyik; „faji szenvedélyek, imperiális álmok, politikai tradíciók, tőzsdék és üzletek, milliárdok féltése és vágya... no meg egy arannyal megspékelt sajtó hazudozásai“ igyekeznek azt jogosnak feltüntetni. (I. m. 153—154. o.)

¹⁶³ U. o. 177. o.

„Túl büszke“ már az ember, túlsokra becsüli a saját hatalmát, a tudomány erejét, a háború majd kigyógyítja a „kultúrmámból“, megtanítja arra, hogy „az emberi ész olyan, mint a gyertyavilág“, mert az ember már „olyanvalakinek képzei magát, aki felett nincs más úr, nincs más hatalom... nem szolgálok, az zúg a fülében; ez a lázító szózat bűg gépeinek kerekeiben; ez hangzik tanszékein; ez kísért újságjainak hasábjain.“¹⁶⁴

Mindez elsősorban vonatkozott az öntudatos munkásosztályra és annak képviselőire, akik háborút üzentek az imperialista háborúnak és *önmaguk erejében bízva* egy új világot, új társadalmat voltak eltökélve megteremteni. A klérusnak az volt a szerepe, hogy a háborúba való engedelmes vak bele-törődést hirdesse és a „zúgolódókkal“ szemben azokat magasztalja „akik nem okoskodnak és nem kérdik, hogy miért kell annyit szenvedniük, mikor anélkül is meglehetnének, nem kérdik, hogy mi hasznuk lesz belőle...“¹⁶⁵

Az Októberi Forradalom győzelme után Oroszországban a katolikus magas klérus a „bolsevikizmus“ elleni harcra nyíltan felajánlta a maga segítségét a reakciós magyar államhatalomnak. 1918 márciusában a Szent István Társulat ünnepélyes közgyűlésén Csernoch János hercegprímás általános feltűnést keltő nagy beszédben szállt szembe Szovjetország békepolitikájával és hivatkozva „Oroszország legújabb történelme intő példájára“ kifejtette, hogy „amikor az emberi elmék lázas idegességgel keresvén a jobb jövő előfeltételeit könnyen hisznek efemer elméletek csábításának: minden arra hivatott tényezőnek kötelessége az állam nyugodt fejlődése és belső békéje érdekében“ sorompóba lépni.

...„A lelket, a szívet kell megnyerni a magyar állam számára... S ebben a munkában az állam velünk fel nem veheti a versenyt... Az érdekharcok elsimításához az államok fölött álló tekintélyre van szükség... Az egyház... iskoláiban nevelődik és működik a romboló irányzatokkal szemben leginkább ellentálló elem.“¹⁶⁶

A harc a háború-ellenes eszmék terjedése, az imperialista háború ellen egyre inkább fellázadó, egyre forradalmibb magatartást tanúsító munkássága mozgalmáival szemben azonban nemcsak „eszméi“ fegyverekkel folyt. Az „európai köntösű, de ázsiai barbárságú“ magyar uralkodó osztályok kormányzási művészetének alfája és omegája a háború előtt is, de méginkább a háború alatt, a magyar állam jól kiépített erőszakszerveinek, a csendőr- és katonaszuronyoknak a népi tömegek ellen való mozgósítása, a legtöbbször mivel sem leplezett, meztelen erőszak volt. A *külső háborúval* egyidőben a magyar kormány mindenre elszánt, kíméletet nem ismerő *belső háborút* is folytatott; ez utóbbit a magyar nép ellen. A szó szoros értelmében szuronyokkal kergette a magyar munkást, a magyar parasztot a frontra, készítette az itthonmaradtakat arra, hogy a nélkülözésektől teljesen leromolva napi tíz- és többórás munkaidő mellett lássa el újabb és újabb hadianyagokkal, élelmiszerekkel és nyersanyagokkal a monarchia hadiapparátusát.

Már 1917 tavaszán avval kapcsolatban, hogy a magyar munkások megint megünnepelték május elsejét; a kormányzervek jó előre elkészítették a „vár-

¹⁶⁴ Prohászka Ottokár: i. m. 133. o.

¹⁶⁵ U. o. 136. o. A később nagyon is közismertté vált Bangha Béla jezsuita páter ebben az időben azt írta: „A háború keresztény látószögből nézve nem azért oly borzasztó, mert benne sok ember meghal, hanem mert benne számos a hirtelen halál“ — azaz, hogy az illetők papi segédlet nélkül halnak meg. (Bangha B. Összegyűjt. munkái Bp. 1941., 27. k., 74. o.)

¹⁶⁶ A beszédnek az akkori napilapokban közölt részletes ismertetése alapján. (Világ, 1918. márc. 22. és márc. 24; Népszava, 1918. márc. 22. „Isten a kül-, bel- és kultúrpolitikában.“)

ható népmozgalmakra" való tekintettel azoknak a rendeleteknek a tervezeteit, amelyeket szükség esetén azonnal életbe alkartak léptetni. Ezek a már kész tervezetek a következők voltak:

- „1. Minisztériumi rendelet a Gybp (gyorsított bűnvádi eljárás) ki-terjesztéséről;
2. minisztériumi rendelet egyes bűncselekményeknek az esküdtbíró-ság hatásköréből a kir. törvényszék hatáskörébe utalásáról;
3. minisztériumi rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról;
4. igazságügyminiszteri rendelet egyes kir. törvényszékek területére nézve a rögtönbíráskodás kihirdetésének elrendelése tárgyában.“¹⁶⁷

1917 végétől — 1918 elejétől kezdve a dolgozó népi tömegek, mindenek-előtt az ipari munkásság fékentangása egyre nagyobb gondot okoz a kormány-nak. Az 1918 januári sztrájk után a minisztertanácsban egyre inkább ennek a második „belső háborúnak“ a kérdései kerültek a tárgyalások középpont-jába. „Preventív, sőt szükség esetén megtorló intézkedések megtételére“ a legkülönbözőbb kormányiszervek vonalán történtek, mégpedig a legnagyobb titoktartás mellett intézkedések, mint erről többek között a minisztertanács 1918. február 7-i ülésének jegyzőkönyve is tanúskodik.

„...
21. Belügyminiszter úr előadja, miszerint a hozzá beérkezett jelen-tések szerint az ország ipari városai, s főleg Budapest forradalmi tenden-ciákkal teljesen alá vannak aknázva. A társadalmi rendet a készülő tömegsztrájkok és forradalmi mozgalmak legkomolyabban veszélyez-tetik... Miután ezen aggasztó jelenségeket tétlenül nézni nem lehet, szükségesnek jelzi a kellő preventív, sőt szükség esetén a megtorló intéz-kedések megtételét... hogy a baj megelőztessék, illetve elháríttassék, s szükség esetén az államhatalom részére, az esetleges tömegsztrájkok és forradalmi jelenségekkel szemben a döntő erő feltétlenül biztosíttassék.

Kereskedelemügyi miniszter úr előadja, hogy tudomása szerint a vasút is telítve van ily felforgató ideákkal. Ismerteti azokat a preven-tív intézkedéseket, amelyeket a baj kipuhatolására és megelőzésére a főkapitány igénybevételeivel tett.

Igazságügyminiszter úr ismerteti a büntetőjogi felelősség kérdését...

Gróf Esterházy Móric tárcanélküli miniszter úr bizonyos megteendő intézkedésekre nézve tesz javaslatot, nem különben kívánatosnak tartja, hogy a tett és teendő intézkedések a legnagyobb titkossággal kezel-tessenek.“¹⁶⁸

A hadigyárosok és a kormányapparátus között a legteljesebb együtt-működés állott fenn a végből, hogy a munkásság legelemibb követeléseit, esetleg csak régi jogai visszaszerzésére irányuló törekvéseit leverjék olyan esetekben is, amikor nyilvánvalóan a hadigyárosok óriási háborús nyereségé-nek némi megnyirbálásáról volt egyszerűen szó. Ebből a szempontból igen jellegzetes volt a budapesti vas- és gépgyári munkások a nyolcórás munkanap visszaállítását célzó mozgalmanak a lefolyása. 1918. március 3-án a budapesti vas- és gépgyári üzemek vasesztérgályosai és gépmunkásai bejelentették a gyárosoknak, hogy amennyiben másnap délután 4 óráig nem kapnak hozzá-járuló választ, nyolc órai munka után elhagyják az üzemeket. Március 7-én reggel 33 gyárban a munkások délután 4 órakor abbahagyták a munkát. A munkáltaók elhatározták, hogy leállítják az üzemeiket és kizárják a mun-

¹⁶⁷ Orsz. Lvt. Magy. Kir. Igazságügym. 1917. Bi. 457/1. Ered. okm.

¹⁶⁸ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 1290. sz. 6. sz. M. T. jegyzőkönyv. Ered. okm.

kásokat. Erre a kormánytól nemcsak engedélyt kaptak, de legmesszebbmenő segítséget is, egészen katonai csapatoknak magyarányú mozgósításáig. A magyar királyi miniszterelnök, a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter, stb. működtek közre a szükséges intézkedések meghozatalában. Ez volt az első nagyobb szereplése Lukachich altábornagynak, akit pár héttel azelőtt neveztek ki „a sztrájkmozgalmak esetére szükséges karhatalom biztosítása céljából létesített, ú. n. mozgócsapatok” parancsnokává.¹⁶⁹ Ekkor tűnt fel először személye a munkások előtt, hogy azután csakhamar általánosan gyűlöltté váljon az egész országban, különösen a katonaszökevények ellen hozott sorozatos halálos ítéletei révén.

A gyárosok, a kormány és a hadsereg vezetői együttesen egész haditervet dolgoztak ki 60 000—70 000 vasmunkásnak rajtaütésszerű kizárására és a gyárak katonai megszállására. Lukachich erről a következőket mondja el:

„...Megállapodás történt a gyárosok és a kereskedelmi miniszter között, hogy a munkások három napig, azaz március 7-ig választ egyáltalán nem kapnak. E napon fogják a munkaadók kijelenteni, hogy a munkaidő lezárítására vonatkozó követelést visszautasítják... Báró Sztérényi kereskedelmi miniszter megmondotta, hogy mit kíván tőlem, azt, hogy szükség esetén március 8-án a bezárt gyárakat katonailag megszálljam és megakadályozzak minden mozgólódást... Az ország minden részéből kellett karhatalmi századokat Budapestre felhozatni. Lőcséről éppen úgy, mint Székelyudvarhelyről, vagy Nagykanizsáról.”¹⁷⁰

Egész sor tábornok, a budapesti főkapitány, a MÁV helyettes elnöki-gazdájának stb. mozgósításával éjtnapot együttéve folytatták a csapatösszevonásokat, hogy az elcsigázott, az éhezések következtében leromlott egészségu munkások elemi követelését megakadályozzák. Valóban egy generális támadás a fronton sem igényelhetett volna nagyobb előkészületeket.

„Az éjszaka felriasztott karhatalmi osztagok a korareggeli órákban megszállták a gyárakat. A munkások, amint ezt Sándor főkapitány 8-án délelőtt velem közölte, teljesen meg voltak lepve, tanácstalannul állottak, mozogni sem tudtak. A tárgyalás a munkaadók és munkások között még e napon megindult és rövid idő alatt létrejött a megegyezés. A munkások munkábaállottak, ezentúl is napi tízórai munkaidő mellett... Wekerle miniszterelnök és báró Sztérényi kereskedelmi miniszterek gratuláltak a gyors sikerhez.”¹⁷¹

1918. március 6-án a külügyminiszter körlevéllel fordult valamennyi főispánhoz, amelyben értesítette őket a kormány ama határozatáról, hogy ahol „a közrend megbontására irányuló... mozgalmak fejüket felütik, nyomban életbelépteti az igazságszolgáltatás legridegebb eszközét: a rögtönbíráskodás (statárium) intézményét”. Indokolásképpen a belügyminiszteri körlevél rámutat arra, hogy a háborúellenes mozgalmak veszélyeit fokozzák

„egyfelől a hadifogságból tömegesen hazaözönlő katonáink, akik magukkal hozzák és itt elültetik a forradalmi tanokat és eszméket, továbbá a katonaszökevények, akiknek száma folyvást szaporodik.”¹⁷²

A körlevél részletes utasításokat ad a közigazgatási hatóságoknak, nehogy őket „a rögtönbíráskodás elrendelése esetén előállott rendkívüli

¹⁶⁹ Lukachichnak a mozgócsapatok parancsnokává való kinevezéséről (1918. febr. 8-án) l. Orsz. Lvt. M. E. 1918. 1491/res. és 1797/res.

¹⁷⁰ Lukachich: i. m. 42—43. o.

¹⁷¹ Lukachich: i. m. 45. o.

¹⁷² Orsz. Lvt. M. E. 1918. 2339/res. Ered. okm.

helyzet készületlenül találja“. A gondoskodás odáig terjedt, hogy a közigazgatási hatóságoknak előre elküldték a statárium esetén esedékessé váló nyomtatott utasításokat, úgyszintén a statárium életbeléptetését hírül adó plakátokat.¹⁷³

A statárium eszközeivel harcolt a kormány a sztrájkokkal szemben is. A honvédelmi miniszternek 1918. május 3-án „valamennyi honvédkerületi parancsnokságnak“, stb. küldött „szigorúan bizalmas“ utasítása hadiüzemekben folyó sztrájkok esetén arra való hivatkozással, hogy „sztrájkok, illetőleg az azokban való részvétel, még akkor sem tekinthetők jogosultaknak, ha tényleg fennállanak bizonyos visszasságok“, nem elégszik meg a sztrájk szervezőinek a bevonultatásával és frontraküldésével, hanem kimondja, hogy bizonyos esetekben, pl. „folytatólagos munkamegtakarítás“ esetén is „a katonai rögtönbíráskodás alá tartozó személyekkel szemben, ez az eljárás alkalmaztassék“.¹⁷⁴ A vezetők halálraítélésével akarták ezeknek az üzemeknek a munkásait sztrájkjaik minél hamarább való beszüntetésére rábírní. Erről különben világosan beszél az utasítás 4. pontja:

„A rögtönbíráskodás kihirdetése, tárgyalások és ítélethirdetések lehetőleg a helyszínen történjenek, az ítélet végrehajtása azonban a hadosztálybírósnál. A halálos ítélet kihirdetése és végrehajtása között 12 órai időköz maradjon. Gondoskodni kell arról, hogy ezen határidő engedélyezése, a halálos ítélet kihirdetése után, a sztrájkoló munkásoknak azonnal tudomására jusson. E rendelkezés célja, hogy e képpen a munkásoknak lehetőség nyujtassék arra, hogy magatartásukat megváltoztassák és a munkát újból teljesen felvegyék, mely esetben, a munkásság előterjesztett kérelmére, a halálraítéltek megkegyelmezése jóakaratu megfontolás tárgyává teendő.“¹⁷⁵

De nemcsak a hadkötelesekkel szemben tartották helyénvalónak sztrájk esetén a statáriumot. A minisztertanács 1918. május 22-i ülésén megadta a belügyminiszternek a felhatalmazást arra, hogy „amint általános vagy csak szélesebbkörű sztrájkmozgalmak észlelhetők lennének, a teljesen előkészített statárium azonnal kihirdetendő legyen“.¹⁷⁶ Minél ingatagabbá vált a talaj a fennálló rendszer lába alatt, minél érezhetőbbé vált a forradalmi vihar közeledése, annál inkább alkalmaztak terrorisztikus rendszabályokat, reméltek csodákat az erőszaktól, a munkás- és katonatömegek megfélemlítésétől. A hadvezetőség és általában a katonai hatóságok nem egyszer adtak kifejezést a feletti elégedetlenségüknek, hogy a polgári hatóságok a munkásokkal szemben túl engedékenyek, nem elég erélyesek; represszív rendszabályok fogantatása terén nem elég gyorsak és határozottak. A honvédelmi miniszter pl. azzal kapcsolatban, hogy volt rá eset, hogy a közigazgatási hatóság, azzal az indokolással, hogy „a népet nem szabad ingerelni“ visszatartotta a fegyveres karhatalom igénybevételét a tüntető tömeggel szemben, 1918 május 10-én „valamennyi honvéd-kerületi parancsnokságnak“ a következő utasítást küldte szét:

„...Mindazon esetekben... amikor a közigazgatási közegek, az uralkodó áramlatok befolyása alatt a köteles óvintézkedések meg-

¹⁷³ Ez utóbbiakat azzal a megjegyzéssel, hogy „figyelemmel kell lenni arra, hogy azok a városok (községek), ahol több az ipari üzem, ennek megfelelően több példánnyal láttassanak el“. (Orsz. Lvt. M. E. 1918. 2339/res. Ered. okm.)

¹⁷⁴ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 4134/res. Ered. okm.

¹⁷⁵ U. o.

¹⁷⁶ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 9234/res.

tételét elmulasztamák... a honvéd (katonai) állomásparancsnokságok kötelesek saját elhatározásaikkal önállóan közbelépni..."¹⁷⁷

1918 július 9-én a monarchia hadügyminisztere fordult hosszú átíratban Wekerle miniszterelnökhöz, hogy az vesse lathá minden befolyását annak érdekében, hogy sztrájkok esetén az illetékesek ne folytassanak hosszú tárgyalásokat a munkásokkal, hanem minél gyorsabban térjenek rá karhatalmi eszközök igénybevételére.

"...Kényszerülve érzem magam — írta hadügyminiszter —, hogy kifejezést adjak annak a nézetemnek, hogy mind az általános közérdek, mind elsőrangú katonai érdekek egyforma mértékben feltétlenül szükségessé teszik, hogy sztrájkok esetén az erőszak latbavetését megelőző tárgyalások... okvetlenül a lehetséges legrövidebb időre korlátozódjanak és a munka kikényszerített újra felvétele minden eszközzel szorgalmaztassék."¹⁷⁸

Az erőszakos rendszabályok további céltudatos fokozásának jegyében határozta el a magyar minisztertanács 1918. augusztus 31-iki ülésén a magyar csendőrség létszámának több, mint 50%-os emelését és ennek a felemelt létszámú csendőrségnek nagyarányú, egyes kategóriáknál közel 70%-os fizetés-emelését, azzal az indokolással, hogy „az ország területén a közbiztonsági állapotok lényegesen megromlottak és a jelenlegi viszonyok között e tekintetben csak *fokozottabb rosszabbodás várható*.”¹⁷⁹

Kb. 300 új, különböző hatáskörű csendőrpáncsnokságnak felállítása stb. természetesen igen nagy terheket rótt az amúgyis súlyosan megterhelt háborús államgazdaságra. A reakciós magyar államhatalomnak azonban csendőrré mindig tellett. Wekerle Sándor miniszterelnök a fenti minisztertanácsi ülésen kifejtette, hogy a csendőrség „kellő számra való felemelése oly elsőrendű államérv, hogy azzal szemben minden áldozat elenyésző...” Ennek az intézkedésnek a fogantatására a kormány kimondta a legnagyobb sürgősséget, mint olyan rendszabályra, amely „a békés állapotokra való átmenet idejére, a közbiztonság és rend fenntartása, valamint a leszerelésnek gyors, biztos és síma lebonyolítása érdekében feltétlenül szükséges”.¹⁸⁰ A minisztertanácsnak ez a határozata pontosan két hónappal az októberi forradalom kitörése előtt született meg és egészen nyilvánvalóan a közelgő forradalom megakadályozására irányuló preventív intézkedés volt. Ugyanezt célozták a katonai fegyverem erőszakos fenntartására irányuló egyre sűrűbb halálos-ítéletek a katonaszökevényekkel szemben. A forradalom letörése céljából nevezi ki a kormány 1918. október 25-ről 26-ra virradó éjjel a kegyetlenségéről híres Lukachich tábornokot Budapest parancsnokává.¹⁸¹ Ugyanebből a megfontolásból tervezték teljhatalmú katonai diktátorrá való megtételét is. Erre azonban már nem került sor: *a forradalom elsöpörte a terveket és a tervezőket is.*

ANDICS ERZSÉBET

¹⁷⁷ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 4414/res. Ered. okm. L. ugyancsak Cvrcek altábornagy levelét a miniszterelnökhöz 1918. máj. 21-ről.

¹⁷⁸ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 8822/res. Ered. okm. német nyelven.

¹⁷⁹ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 4913. A minisztertanács 27. ülésének jegyzőkönyve. Ered. okm. Kiemelés tőlem. A. E.

¹⁸⁰ Orsz. Lvt. M. E. 1918. 4913. A minisztertanács 27. sz. jegyzőkönyve. Ered. okm.

¹⁸¹ Lukachich: i. m. 56. o.

AZ EGYHÁZ SZEREPE AZ ÁRPÁDKORI MAGYARORSZÁGON

A magyar állam, mint *keresztény királyság* jött létre. Ezzel a jelszóval indul polgári történetírásunk bármelyik irányzatához tartozó, korai történetünket tárgyaló minden írásmű. A legpregnansabban azután ezt a felfogást az ellenforradalmi történetírás fogalmazta meg, mely a keresztény királyságban egyúttal már Nyugathoz való tartozásunk és Kelettől való elszakadásunk bizonyosságát látta.

A római terminológia szerint a keresztény királyság jelentette a Nyugatot, az önállóságot, a függetlenséget és az egyeduralmat, a Kelettel, a hűbéres függéssel és a törzsi tagoltsággal szemben.¹ Régebbi polgári történetírásunkban, főképpen az első világháború előtt, még nem ilyen éles formában nyilvánul meg a Kelet-Nyugat ellentét problémája, hiszen ekkor még nem a szocialista Szovjetunió népfelszabadító törekvéseitől kellett félniök, hanem csak a cári Oroszország imperialista fenyegetéseitől, ezzel pedig történetírásunk egészen jól megbirkózott. De azért a keleti „barátság” ellen ezek a régebbi történetírók is erősen kihangsúlyozták — kellő reverenciával Nyugat felé —, hogy a kereszténység felvételével, a keresztény királyság megteremtésével Magyarország a „nyugati népek nagy családjának tagjává lett”. Történeti kutatásaink kínosan keresték a magyar államszervezet nyugati őseit, mintáit, törvényeink, belső berendezkedésünk, jogszokásaink nyugati analógiáit. Frank, német mintára alakult ki a magyar államszervezet, Szent István törvényei a karoling kapitulumok vagy a Lex Baiuvarorum mintájára keletkeztek, megyeszervezetünk egyenes őse pedig a frank-német Gau-rendszer volt. Ezt kísérelték, ezt igyekeztek bizonyítani. Két dologról nem beszéltek itt: a belső társadalmi fejlődés szükségességéről és a szláv hatásokról, arról, hogy a magyar államot a történeti Magyarország területén egy szláv államszervezet előzte meg. Látták, ismerték a „megye”, az „ispán” szó szláv eredetét, de elméleti és politikai megfontolásokból a legkomplikáltabb „tudományos érveléssel” megkísérelték meghamisítani a történeti tényeket. Hogy megyerendszerünk a szláv megyeszervezetből alakult ki, amint ez a fentebb említett szláv eredetű szavakból is kitűnik, erről egyszerűen tudomást sem vettek s „bebizonyították”, hogy megyeink szervezésénél a frank Gau szolgáltatta a mintát.

Nyugathoz való tartozásunk legpregnansabb bizonyítéka pedig polgári történetírásunk szerint, a nyugati, a római kereszténység felvétele, a nyugati mintára létrejött keresztény királyság volt. Abból, hogy a magyar egyház a római pápasághoz csatlakozott, hogy nyugatról jött papok útján terjedt el

¹ Szent István uralkodásának négy évtizede alatt a magyar nép megtérítésével és a katolikus Egyház megszervezésével a nemzet politikai egységének megteremtésével és a *keresztény királyság megalapításával* a magyarságot bevezette a nyugati latin-keresztény közösségbe, Kelet vagy Nyugat? Hűbéres alávetettség vagy függetlenség? Törzsi tagoltság és kollegiális kormányzat vagy nemzeti egység és egyeduralom? Ez a probléma végleg eldőlt Nyugat és a kereszténység, az önállóság és függetlenség, az egység és a monarchia javára. (Római: Szent István királysága, Szent István Emlékkönyv. 1938. 31. 1.)

a keresztény vallás Magyarországon, államunk és országunk nyugati fejlődésének elvét következtették ki.

A társadalmi és gazdasági fejlődés szükségszerűségének előttük teljesen ismeretlen volta, (elméleti és politikai megfontolásaik korlátozták őket ennek felismerésében) elhomályosítja előttük Kelethez tartozásunk tényét, azt, hogy állami szervezetünk szükségszerűen a keleteurópai államok fejlődéséhez volt hasonló. Azt a következtetést, hogy éppen a szükségszerű ütemvesztés folytán könnyebben vált Magyarország a Nyugat és különösen nagymértékben a római pápaság kizsákmányolási területévé, természetesen szintén elhallgatták polgári liberális és méginkább ellenforradalmi történetíróink.

Ennek a kis tanulmánynak éppen az a célja, hogy rámutasson azokra a tudatos hamisításokra és önkéntelen tévedésekre, amelyek történetírásunk eddigi felfogásából következtek, rámutasson arra, hogy miért válhatott az egyházi nagybirtokosság Magyarországon az államszervezés idején és az azt követő korban, uralkodóosztályunk vezető rétegévé. De rá akarunk mutatni arra is, hogy éppen fejlődésünk bizonyos fokú elmaradottsága tette lehetővé, hogy a római pápaság politikai behatolása országunk ügyeibe jóval túlhaladta, a pápaság világuralmi törekvéseinek idején is, a más, nyugateurópai országok ügyeibe való beavatkozást.

Végül még összefoglalóan rá szeretnénk mutatni a sokat vitatott kérdésre, mit jelent a „tanító” Egyház szerepe, mennyiben és meddig volt ez progresszív és hogy valóban volt-e valami része „népünk” oktatásában, a keleti „barbárságból” való kivezetésében.

Ellenforradalmi történetírásunk arról beszélt, és ezt Hóman is kiemelte fentebb idézett munkájában, hogy az árpádházi uralkodók korlátlan hatalmát csak az isteni jog, a vallás erkölcsi törvényei korlátozták. De ugyanekkor az uralkodó maga is az egyház tagja lévén „koronázáskor a szent olaj kiemelte őt a laikusok társadalmából és a püspökhöz hasonlatossá tette”,² így hatalmát emberi jog nem korlátozta.

Ezekből a meglehetősen zavarosan megfogalmazott feltevésekből kiindulva kísérlük meg azután az egyház és állam összefonódásának meghatározását. Míg egyik oldalon a „Dei gratia” alapján, korlátlan hatalmú, az „Allam” és „Egyház” felett szabadon rendelkező uralkodóknak tekintik első királyainkat, másik oldalon azt hangsúlyozzák, hogy a szent olajjal felkenve, maguk is az Egyház tagjaivá tekintendők. Ez okozta azután azt a zűrzavart, ami az ú. n. kegyúri jog, Szent István pápai legátussága és később az egyházi immunitás kérdésében, történeti irodalmunkban keletkezett.

Az Egyház tehát korlátozza a korlátlan hatalmú uralkodót, mert hiszen az „püspökhöz vált hasonlóvá”, viszont mint korlátlan hatalmú úr rendelkezik országában az Egyház javai, birtokai, sőt az egyháziak személye felett is. Magyarul, korlátlanul rendelkezik az adományozási jog alapján az országban létesített püspökségek, monostorok felett. Később arról beszélnek, hogy Szent István a koronával a „pápai legátusság” jogát is elnyerte és éppen ebből ered „kegyúri” joga, az, hogy a pápának nem lehet beleszólása az országban levő egyházi javak felett. Ezekbe a jogi kérdésekbe bonyolódva vizsgálgatják, hogy csak a „gregoriánus” Kálmán idején lehetett szó a pápa beleszólásáról. Ezzel kapcsolják össze az egyházi immunitás kérdését. Az egyháziak nem nyerhettek a korai Magyarországon immunitást, mert korlátlan hatalmú uralkodóink ebbe nem mentek bele.³ Persze az immunitás kérdésében azután saját ellenmondásaikat a tények cáfolták meg. Legújabbban Bónis beszél arról, hogy

² Váczy Péter: A királyság központi szervezete Szent István korában. (Sz. I. E. 66. l.)

³ Váczy Péter: Az egyházi immunitás. Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve, 1931.

éppen az imádott Nyugat mintaaállamaiban a „laikusoktól kezdettől fogva különválasztott papi rend a Karoling korban megpróbál tiszta világi politikai ügyekben is vezetészerephez jutni, vagyis az államháza lenni“. (Aláhúzás Bónistól).⁴

Már sokkal régebben Pleidell Ambrus arról beszélt, hogy a Szent István által alapított összes királyi monostorok, de a püspökségek is u. n. immunitást élveztek, vagyis saját igazságszolgáltatási joguk volt népeik felett és ezek a népek a „közterhekben“ nem vettek részt.⁵

Az állam keletkezése kérdésének, a társadalmi és gazdasági összefüggéseknek teljes figyelemmel kívül hagyásával lehetett csak ezt a kérdést ennyire összebonyolítani. Viszont éppen ezért szorul tisztázásra, hogy mit is jelentettek az egyháziak az államalapítás körüli időkben. A keresztény királyság megteremtőit, a nagy oktatókat, akik népünket a „barbár sötétségből“ kivezeték vagy valami egyebet? Mikor Géza és Szent István az állam megszervezéséhez hozzáfogtak, az uralkodóosztály meglehetősen gyenge volt az egyre nagyszámú rabszolgákból és szolgáltató népekből álló elnyomottak fékentartására és még sokkal inkább a régi nemzetségi „szabadságukhoz“ ragaszkodó pásztorok átmeneti rétegének leigázására. Segítséget hívtak Nyugatról, a fejlettebb haditechnika birtokosait, a lovagokat és a keresztény ideológia fegyverével felvértezett idegen papokat. De ugyanekkor a papság nemcsak az ideológia fegyverével vonult be az országba, hanem a feudális földbirtoknak a nyugati lovagokénál is fejlettebb gazdasági rendjével is.

Amennyire a nagyon gyér adatokból következtetni tudunk, a magyar „nagybirtok“, legalábbis a megtelepedett nemzetség, — illetve törzsfők birtokai még a rabszolgatermelés alapján állottak. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelem kívül, hogy kalandozó hadjárataink főcélja rabszolgaszerzés volt és éppen az egyik legutolsó kalandozásról szóló nyugati beszámoló arról beszél, hogy Liudolf egyik hívétől több mint ezer parasztsaládót hajtottak el rabszolgaságba 954-ben, egy évvel az augsburgi csata előtt.⁶ Természetesen itt nem az ezereken, mely bizonyára a középkori krónikák megfelelő túlzása, van a hangsúly, hanem a „parasztsaládon“, amelyek nyilvánvalóan telepítés céljából kerültek rabszolgasorba. A legfejlettebb birtok ebben a korban, a fejedelmi birtok, a szláv szolganépek eléggé meghatározatlan termékszolgáltatásán nyugodott. A nemzetségi szabad magyarok pásztorodni akartak; kis, szabad földterületükön folytatni akarták a nomád pásztorkodásnak e szűk területen egyre lehetetlenebbé váló rendjét.

A bejövő szerzetesek, monostoraik alapítására, az államszervező fejedelemtől, illetve királytól hatalmas, nagyrésztben néptelen birtoktesteket kaptak. Ezek közé a birtoktestek közé ékelődve sok kis, szabad pásztor földje terült el. (A középkori feudális nagybirtok mindenkor u. n. szórt birtok volt, a különböző eredetű birtoktestek, egymás közé ékelődve, alkottak egy-egy ilyen birtokot.) És kaptak ehhez aránylag kisszámú rabszolgát, állatot, némi felszerelést.⁷

Az egyházi férfiak azután megszervezték ezeket a birtoktesteket, akként, hogy a kis szabadok földjeit kisaajátítva, őket magukat megtérítették és

⁴ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, 1948. 112. l.

⁵ Pleidell Ambrus: Egyházi és világi immunitás, B. M. T. I. Évkve. 1934. 42. l.

⁶ Pauler: A magyar nemzet története Szent Istvánig, I. kötet, 79. l.

⁷ Az 1055-i tihanyi adománylevelben (első hiteles adománylevelünkben) „... tradidit in terris cultis et incultis, in vineis, -in agriculturis, in servis, in ancillis in equis, in bubus et ovibus et porcis et apibus et ipsorum custodibus et in ornamentis...“ Mikor közelebbről megjelöli ezeket az adományokat, így szól: „Vacce C, oves septingente, porci C, apium vasa L, preterhec ad necessaria fratrurn per singulos annos constituimus de armento regali L poledros Inter omnes namque sunt servorum ecclesie CXL.“ Marczali: A magyar történet kütfőinek kézikönyve (Enchiridion) 82. és 85. l.

„megtanították a föld megművelésére“, vagyis szabadokból jobbágygá tették. Ugyanekkor azonban a kereszténység nevében „felszabadították“ a rabszolgát, vagyis munkáját termelékenyebbé téve, belőle is jobbágyot csináltak. Ez valójában komoly haladás volt a feudális osztályrend felé és valószínűnek tekinthető, hogy ezen a téren a vezetők éppen az egyháziak voltak. De ugyanekkor kinyújtották kezüket minden magyar, úr és szolga jövedelme felé; első törvényünkben, Szent István törvénykönyvében, az Egyház első komoly fellépése gazdasági téren a tized megszervezése volt.⁸

A tizedről szóló törvénycikk 2. paragrafusában már nem szerzetesekről, hanem püspökről van szó. A püspökségek, — állítólag tízet alapított Szent István Magyarországon — természetesen kezdettől fogva ugyancsak óriási birtokkal rendelkeztek, amelyeket a szerzetesekéhez hasonlóan szerveztek meg, ha talán nem is olyan szakszerűen, mint azok. Törvényeink szerkesztői a papok voltak. Világos tehát, hogy ezek a papság teokratikus törekvéseit is tükrözik, a nélkül, hogy teljes mértékben bizonyítottának lehetne venni a papság döntő fölényét. De pl. a püspökök és általában a világi papság fölényét éppen az említett Szent István-féle törvény is elismerteti, minden „világi“ által. „Akarjuk, hogy a világiak az egyházak igazgatásában az ő szolgálatjokhoz alkalmaztassák magokat és engedelmesek legyenek nekik a keresztény vallás megtartásában. 1. És az ispánok és a bírák legyenek az egyház előjáróival egyetértők az igazságtételben, mint Isten törvénye parancsolja.“⁹

Valószínűnek tekinthető, hogy az uralkodóosztályon belül, amely a királyból, a kasszámú bevándorolt idegemből a még nemfeudális módon gazdálkodó régi törzs-, illetve nemzetségfőkből állt, a vezető szerep az egyháziaké, a nagy monostorok apátjaié és püspököké lett. Azt hiszem, nem túlságosan lényeges, hogy a király jogi hatalma az általa adományozott birtokok felett milyen mértékű volt, a gazdasági erő, amely éppen a jól megszervezett birtokok urainak, az egyháziaknak kezében volt, a beleszólás jogát a „korlátlan hatalmú“ uralkodóval szemben nem egy tekintetben az egyháziaknak szerezte meg.

A „királyi tanács“-ban, amelynek a királyt korlátozó szerepe a még nem teljesen kialakult feudalizmusban még meglehetősen zavaros, a vezető, mondhatnók a döntő szerep a feudálisan gazdálkodó nagybirtokok urainak jutott. A király hatalma magánbirtokán, az ország területének nagyrésztét behálózó óriási birtoktesteken nyugodott. A későbbi „prelati et barones“ közül még részben hiányoznak a bárók, a későbbi idők feudális világi nagyurai. A királyi birtok majdnem egészen bontatlan egysége, a feudális termelőerők még nem teljes kifejlődésének idején, kelti azt a látszatot, amelyre polgári történeíróink mindig hivatkozni szoktak, a korlátlan hatalmú királyi uralom látszatát. Az első kialakult feudális erők, amelyek ezt a látszólagosan korlátlan hatalmat korlátozzák, jelentős részben az egyházi nagybirtokok uraié, a „prelati“-é, a püspököké és az apátoké. A törvények intézkedéseiben mindenütt nyilvánvaló az egyház szempontjának érvényesülése, különösen, ha az egyházi és világi urak érdekei összeütköznek.

Szent István „Intelmeiben“, mely bizonyára a XI. században jött létre, arról van szó, hogy a püspökök legyenek a király „seniorjai“, akiket úgy „őrizzen, mint szeme fényét“. A Corpus Iuris megijedt a „senior“ szó magyar fordításától, amely tudvalevőleg hűbérurat jelent és teljesen értelmetlenül a

⁸ Szent István törvénye, caput 52.: Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo det. 1. Et si quis decimam suam abscondit, novem solvat. 2. Et si quis decimationem separatam furatus fuerit, diiudicetur ut fur, ac huiusmodi compositio tota pertinent ad episcopum. Corp. jur. 42. 1.

⁹ Szent István törvénye, caput 2. 1. Volumus ut laici eorum ministerio obediant ad regendas ecclesias et ut obedientes sint eis ad eorum christianitatem servandam. 2. Consentientesque sint comites, iudices praesulibus suis ad iustitias faciendas, iuxta praecepta legis divinae. Corp. jur. 22. 1.

szöveget úgy fordította: „Legyenek ők a te véneid“, aminek, azt hiszem nem kell hozzá bővebb magyarázat, semmi értelme sincs. Ha a többi paragrafusokat megnézzük, még tisztábban látható, hogy ezt a seniort csak a hűbérúr értelmében lehet fordítani. „Mert ő náluk nélkül fel nem állnak sem a királyok, sem országok. Az ő közbenjárásuk által töröltetnek el az embereknek bűneik. Ha őket igazán szereted, bizonynyal tenmagadnak leszen, orvosságos és tisztességgel fogod igazgatni a te országodat; mert nekik adatott hatalom bűnösöket kötniök és bűnből oldaniok.“¹⁰

Az egyház ideológiája döntő jelentőségű a gazdasági fölény elérésében is. Az egyháziak ebben az időben a „szellemi műveltség monopóliumát“¹¹ teljes mértékben birtokolták Magyarországon.

A papi ideológia ebben a korban is az egész uralkodóosztály politikai érdekeinek kifejezője volt.¹²

Írni, latinul csak papok tudtak, törvényeinket, rendeleteinket ebben a korai korszakban, — de még később is — természetesen ezek az *idegen* papok fogalmazták, sugalmazták és elsődlegesen mindenütt saját érdekeiknek megfelelően alakították.

A 11. század folyamán meginduló „pogánylázadások“, az osztályrend ellen lázadó szabadok felkelései egészen természetesen és jogosan irányultak az uralkodóosztály legpregnansabb képviselői, a tizedet behajtó, az embereket jobbágysorba taszítani készülő egyház ellen. Feltételezhető, hogy éppen a pogánylázadások, a még kialakulatlan osztályrend az oka annak, hogy sem a király, sem a világiak nem képesek a feudális nagybirtok szervezetét az egyháziakhoz hasonlatosan kiépíteni.

Míg a 12. század harmincas éveiben az egyházi nagybirtok már szervezett feudális nagybirtok,¹³ a világi birtok, amennyire rendkívül gyér adataink erre egyáltalán valami útmutatást adnak, úgy látszik, nem áll ezen a fejlettségi fokon.

A világi nagybirtok helyzetéről a 12. század első felében kizárólag olyan tudósításaink vannak, amelyekben világi birtokosok egyházak részére adományokat tesznek. Ezekben az oklevelekben leírják az adományokat, az adományozott birtok és az azon élő népek helyzetét.¹⁴

¹⁰ Szent István törvénye caput 3. 1. Charissime fili! seniores illos ita custodias, sicut oculorum pupillas. 3. Sine enim illis non constituuntur reges nec principatus. Per illorum interventum delicta delentur hominum. Si illos perfecte amas, te ipsum sine dubio sanas tuumque regnum honorifice gubernas; in manus enim illorum posita est potestas ligandi nos in peccatis et a peccatis solvendi. Corp. jur. 8. 1.

¹¹ Engels: Német parasztháborúk. Szikra kiadás, 1949., 25. 1.

¹² „Az egyház dogmái egyszersmind politikai sarkigazságok voltak és a bibliából vett idézeteknek minden törvényszéken törvényerejük volt.“ (Engels: i. m., 25. 1.)

¹³ 1138. dömsöi összeírás, Knauz Mon. Strig. 1. Az oklevélben szereplő falvak szolgáltató népeinél a leggyakoribb kitétel: „Hii omnes cum terra sua dati sunt, ... hii omnes cum terra et silva et vineis dati sunt“, a szolgáltatásukról a leggyakoribb „qui dant panem“. Beszél az oklevél vadászokról, halászekről, pékekről, szakácsokról, fazekasokról és sóvágoókról. A halászeknél: „Hii piscatores cum terra et magna silva et cum Tana predicta in Ipuli flumine dati sunt. Debeant autem dare in omni Quarta feria XXX pisces, in omni sexta feria XXX pisces, in omni sabbato XXX pisces. In quadragesimo autem debent dare cottidie XXX pisces. mensura autem piscium quatuor Palmarum sunt. Occasionem autem Piscatores isti non dandi nullam fingere possunt, quia si felicitas ab eis aufugerit, emant pisces prescriptum numerum et solvant debitum.“ A sózállítókról: „Isti per annum sexies redeunt de ultrasilvanis partibus usque ad forum Sumbuth cum duabus navibus.“

¹⁴ Pd. Márton comes alapítólevele a csatári monostor számára 1137-ből: „In eodem predio dedit monasterio quator aratra cum duodecim mansionibus, Insuper dedit homines qui servant Abbati, qualiter preceperit, quorum hec sunt nomina... Libertos vero quos emit Martinus Comes a Budrigiensibus qui vocantur Grab et Odmát, quinque domo ad idem officium, quo prius utebantur. In hebdomada tribus foenum falcant,

Ezekből az oklevelekből megállapíthatjuk, hogy a világi nagybirtok csak a 12. század közepétáján kezd felvenni a versenyt az egyházi birtokkal és hogy a feudális osztályviszonyok ezeken a birtokokon akkor alakultak ki. Rabszolgából és szegényszabadból itt is egyaránt jobbágy lett.

A pogánylázadások leverése után, az ezeket túlélő még mindig igen nagyszámú szegényszabad magyar, mint ez László és Kálmán törvényeiből világosan kitűnik, kőborlással, lopással próbál megmenekülni a kialakuló osztályrend elől. Az egyházi nagybirtokon a maga nagyobb szervezettségénél fogva már a 11. században ezeket a szabadokat jobbágysorba taszíthatták és a 12. század elején a feudális osztályrend ezeken a birtokokon teljes mértékben kialakult. Viszont a visszamaradottabb termelőeszközökkel dolgozó világi nagybirtokon — hogy a rabszolgatermelés mikor szűnt meg, adatok hiányában, sajnos, megállapítani nem tudjuk — csak a 12. század második felében kerülhetett erre sor.

A feudális osztályviszonyok kialakulása azonban az uralkodóosztályokon belül szükségyszerűen a feudális belső anarchia kialakulásához, illetőleg amennyiben ennek nyomai már a 11. sz. végén is megtalálhatók, ennek fokozódásához vezet. Az egymást követő trónviszályokban igyekszik a világi nagybirtokosság a maga helyzetét egyre javítani és szükségyszerű, hogy az erősödő világi nagybirtokos réteg a hatalmas egyházi birtokosokkal szembe kerüljön. Az egyháziak, Szt. István óta ideológiai érvekre, a bibliára támaszkodva következetes birtokpolitikát folytattak, a világiaktól adományokat, örökségeket igyekeznek a maguk számára biztosítani. (Mint láttuk, az első, világi nagybirtokra vonatkozó oklevelek éppen ilyen eredetűek.) De a 12. sz. közepétől kezdve a világi nagybirtokosság igyekszik szembehelyezkedni ezzel az egyházi birtokpolitikával; birtokát saját családja, nemzetsége számára akarja biztosítani.

Az egyházi nagybirtokosság vezetése kezd megindogni a 12. század 60-as éveiben. A világi nagybirtokosság egy része, saját érdekeinek biztosítása érdekében, idegen hatalomhoz, a Magyarország felett hatalmi jogokat igénylő bizánci császárhoz, Mánuelhez fordul. Az ú. n. görög befolyás korának trónviszályaiban, belharcaiban, az egyszerre három király „uralma” alatt álló országban azonban az egyháziak ekkor már nemcsak saját hatalmukra, hanem egy külső politikai erőre is támaszkodhatnak, amely ebben az időben kezd mind erősebben csápjait Európa összes „katolikus” országai felé kinyújtani. A VII. Gergely óta egyre erősödő pápai világuralmi törekvésre kell itt gondolnunk.

Általánosan elfogadott nézet történetírásunkban, hogy a „gregoriánus” Kálmán az, aki királyaink közül először enged befolyást a pápaságnak az egyházi javak ügyében. Az investitúra jogának magyarországi kiterjesztése valóban Kálmán idejére esik. De az előbbieken azt igyekeztünk kifejteni, hogy a magyarországi egyházfők (püspökök és apátok) befolyása a magyar állam ügyeire, *túlsúlyuk az uralkodó osztályon belül* feltételezhetően már az államalapítás korában megkezdődött és gazdasági fölényük, de első sorban ideológiai, politikai befolyásuk érvényesítésével a Kálmánig terjedő korszakban is állandóan érvényesült.

A 11. században, de még a 12. század első felében is a magyarországi egyházfők döntő többsége idegenek közül került ki. A magyar kolostorok még sokkal alacsonyabb színvonalon állnak, semhogy az egyházfők után-

tempore messis tribus diebus metunt, equum tenent Abbati, in via serviunt, currum ducunt...“ Fejér CD. II, 88, 1. — Szines asszony 1146-ban akként végrendelkezik, hogy állatokat, embereket és 3 ekealja földet hagy az apátságnak. Kiemeli, hogy az általa adományozott emberek csak föld-, ill. szőlőműveléssel foglalkoznak és más szolgálatra be nem oszthatók a kolostorban.

pótlásáról gondoskodni tudnának. Csak a 12. században, éppen a feudális osztályviszonyok egyre erősebb kibontakozásával, világi nagybirtokosságunk erősödésével kerülhet sor arra, hogy ezek közül, külföldi főiskolák látogatásával egyre többen kerüljenek abba a helyzetbe, hogy a magyarországi egyházi stallumok betöltésére alkalmasakká váljanak.

(Az alsópapság kérdésével nem szándékozom foglalkozni. Ammak a kérdésnek vizsgálatában, amelyet célul tűztem ki, szerepük teljesen jelentéktelen. Műveltségi színvonalukra jellemző a Kálmán alatt tartott ú. n. esztergomi zsinatnak híres 6. pontja, amely szerint az „írástudatlan papok vagy tétessenek le, vagy tanuljanak.”¹⁵ Gondolhatunk itt még Szent László II. törvényének 13. fejezetére, amely szerint a „ludat, tyúkot, vagy gyümölcsöt lopó” papi személyt előjárója vesszővel fenyíti meg,¹⁶ azt hiszem láthatjuk, hogy ennek az alsópapságnak semmi szerepe nem lehetett.)

Az alsópapság, amely már kezdetben magyar volt, nem játszott szerepet sem az előző időkben, sem a következőkben. Amikor pedig a felsópapság sorai-
ban megjelennek a magyar urak, ugyanakkor jelentkezik a pápaság fokozódó politikai nyomása és az egyházfők így valóban egy idegen hatalom érdekeinek szolgálatába állanak. Persze nem jobb a világi nagybirtokossági sem, mert ez, mint előbb említettem, ugyanekkor a keletrómai császárság zsoldjába szegődik.

A gyermekkirályokat („korlátlan hatalmú királyainkat”, mint Hóman ezekről a királyokról is kimutatni igyekszik)¹⁷ a két idegen érdek szolgálatában álló feudális erő valósággal bábjaivá teszi. A nyugati források arról beszélnek, hogy a magyar király követni fogja a görög uralkodók példáját, „aki, mint állítják, a rómaiak kapzsisága miatt szakadt el az igaz hittől.” Ugyanezekben a forrásokban arról beszélnek, hogy a két görögbarát király azért halt meg olyan fiatalon, mert az egyházi párt feje, Lukács esztergomi érsek „ölte meg őket szája lehetével”. A győzelem végül is az egyházi párté lett. A király az 1169. constitutióban kimondja: „mi magunk és utódaink soha nem fogunk az egyházi vagyonból semmit a saját hasznunkra fordítani, ha csak, amittől az Isten mentsem, ellenséges haderők nem jönnek orszá-
gunkra, vagy más, igen égető szükség nem szorít rá, és akkor sem tesszük a püspökök tanácsa nélkül.”

Az 1169-i constitutio után néhány évvel (1176) meghalt Mánuel, a világi feudális párt főtámasza, és III. Béla uralomrajutásával kezdődik meg a pápai politika teljes érvényesülése Magyarországon, ekkor kezdenek a „rómaiak legelni” teljes erővel Magyarország javaiban.

A görög befolyás korának feudális belső harcait nem igen lehetett más-
képpen értelmezni, bár újabban Győry János kísérletet tett¹⁸ Lukács érsek személyének olyan átértékelésére, amely szerint ez a céltudatos egyházfő „állam- és egyházellenes” lett volna, a bresciai Arnold-féle mozgalomhoz szított volna, amivel Lukács teljes osztályonkivüliségét, sőt osztályfelettlenségét igyekszik bizonyítani. Ebből a célból kétségbe vonja az 1169-i constitutio hitelességét (bár maga is megmondja, hogy erre alapos bizonyíték nincs).¹⁹ Igaz, hogy erről a constitutióról Győry állandóan mint a pápával kötött konkordátumról beszél, holott itt lényegében még nem erről van szó, csupán a magyar egyházfők birtokállományának a világi nagybirtokosság által fenyegetett sértetlenségének megőrzéséről.

¹⁵ „Ut ydiote presbiteri non ordinantur, qui vero ordinati sunt, discant aut dep-
nantur.” (Marczali Enchiridion, 112. l.)

¹⁶ „Ordo clericalis, si anserem vel gallinam aut poma vel similia furatus fuerit,
scopis tantum a magistro corrigatur...” (Corp. jur. 72. l.)

¹⁷ Hóman: Magyar történet, 407. l. l.

¹⁸ Győry János: Gesta regum, gesta nobilium, 18—20. l.

¹⁹ Győry János: Gesta regum, gesta nobilium, 20. l.

A 12. század második felében kerülnek a pápai trónra a „gregoriánus” politika élharcosai, akik a pápai világuralmat nemcsak gazdasági, de politikai tekintetben is ki akarták terjeszteni Európa összes „római katolikus” államaira.

Az utolsó hatalmas Hohenstaufen császár, Barbarossa Frigyes is elvért a pápasággal folytatott harcban. A keresztes háborúk egyre újabb lehetőséget adtak a pápaságnak hatalmi törekvései kiterjesztésére.

Hajnal István a 12. századbeli írásbeliséggel foglalkozva²⁰ megállapítja, hogy a nyugati és keleti területek írásmódja a katolikus területeken Kelet- és Nyugat-Európában azonos volt a 12. században, holott ő maga is rámutat arra, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés milyen eltérő volt. Nem érti ő maga sem, hogyan lehetséges, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődésben visszamaradt Keleten, érte ezalatt főképpen Magyarországot, a fejlettebb nyugatihoz hasonló oklevélformuláruk, betű- és írásformák alakultak ki. Végül arról beszél, hogy ezek a papok, akik az okleveleket írták (elsősorban az „udvari papokat”, a III. Béla alatt kialakuló kancellária tagjait kell ezek alatt érteni) mind a párizsi egyetemen tanultak. A párizsi egyetem a 12. század közepén még nem egyetem a szó későbbi értelmezésében, de az itt kialakuló főiskola valójában már ekkor teljesen a pápa fennhatósága alatt állott. Az innen kikerülő „magisterek” voltak e kor legműveltebb emberei, ahogy Hajnal mondja „főlényes, világi műveltségű, messzi országokban járt férfiak voltak ezek”, mint ugyancsak Hajnal mondja „Magyarország nemesei egy ízben fel is zúdultak túlságos befolyásuk ellen”.

A III. lateráni zsinat (1179-ben) elrendeli, hogy minden, bármely országban lévő székesegyház tartson fel javadalmat az ilyen magisterek számára.

Nyilvánvaló — és ezt Hajnal képtelen volt, mert nem is akarta meg látni —, hogy a „harcos Egyház” ekkor küldi szét elsőízben a maga „katonáit” a szélrózsa minden irányába, hogy Európa katolikus udvaraiban képvisel-jék a pápai világuralom politikai törekvéseit. III. Béla kancelláriájának megszervezése sem azért jött létre, mert oklevélkiállítás céljaira már szükség volt egy testület felállítására, hanem inkább azért, hogy ezek a politikai harcok a király udvarában szervezettebben léphessenek fel a pápaság érdekeinek védelmében.

Persze, igen érdekes, hogy éppen ebből a kancelláriából került ki az a magister, III. Béla jegyzője, aki rámutatott a rómaiak garázdálkodásaira Magyarországon. Anonymus problematikus személyisége újabban néhány történészünket izgatta, így I. Tóth Zoltán és Győri János is keresik a magyarázatot arra, hogy miért írta le Anonymus a „Romani pascuuntur”-t. Lehetséges, hogy itt egyszerűen személyi ellentétéről van szó, de az is elképzelhető — és erre Győri mutat rá —, hogy Anonymus valamilyen okból szembe került saját rendjének érdekeivel és a világi nagybirtokosság érdekeit képviselte.

A tények azt mutatják, hogy III. Béla idején, de még sokkal inkább halála után, valóban a római pápák intézkednek nemcsak az egyházi javak kérdésében, de Magyarország bel- és külügyeiben is.

Hogy milyen mélyre csúszott le a „királyi tekintély” és mennyire a pápa irányította a politikát az országban, arra jellemző az a levél, amelyet 1199-ben intéz Imre király III. Ince pápához. Ez az alázatos levél tulajdonképpen már mentegődzés egy valószínűen igen erőyes pápai leirattal szemben, amelyben a pápa Imrét a római Egyház megsértésével vádolta, mert állítólag Boleszló váci püspökkel szemben erőszakosan lépett fel. Imre itt előadja, hogy a váci püspök a *királyellenes frakció* pártfogója és tudott róla, hogy ennek a pártnak kincseit és titkos iratait a püspökség szentélyében rejtetik. Miután ezeket nem akarta kiadni, mint mondja, elment hozzá és fel-

²⁰ Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felújulásának korában, Budapest, 1921

szólította, hogy azt a kamrát, amelyben a hűtlenek kincsei és iratai voltak, nyissa ki. „Minthogy ezt megtenni nem akarta, nagy gyanú ébredt Bennünk. Ezért megintettük, hogy ha magát a hűtlenség vádja alól tisztázni akarja, a szóbanlevő kamrát nyissa ki, hogy meggyőződhesünk róla, vajjon tényleg ott vannak-e a lázadók iratai és kincsei. Ő azonban nemcsak, hogy a kamrát nem nyitotta ki, hanem *Királyi Felségünket gyalázkodó szavakkal sértegette, olyannyira, hogy nem állott Bennünket rablónak mondani.*” Erre ő kinyitatta ugyan a kamrát, de az iratokat bemutatja a pápának és kijelenti, „ne higgye Öszentsége, amit a püspök állít, hogy „mi Isten vagy az egyház becsülete ellen felléptünk volna” és a viláért sem akar bármit „a Római Egyház sérelmére elkövetni”.²¹

A királyi hatalom igen mélyre süllyedésével állunk szemben, amikor egy ellenpárt fejét a király nem meri elfogatni, sőt az idegenben lévő és e felett intézkedő hatalom előtt kénytelen a legteljesebb mértékben meghunyászkodni.

A pápa intézi valóságban Magyarország belügyeit. 1198-ban levelet intéz András herceghez: „ne merjen bátyja, a király ellen fellázadni, vagy fegyverre kelni, mert ellenkező esetben utasítja az esztergomi és kalocsai érseket és suffraganeusait, hogy... őt a kiközösítéssel sújtsák...”²²

Persze távolról sem arról van szó, hogy a pápa a királyi hatalmat támogatja. A valóságban mindenkor csak az egyháziak érdekeire van tekintettel. Hiszen Boleszló püspököt, aki Imre király ellen Endre érdekében lázított, mint láttuk Imre király ellen veszi pártfogásába. Történetírásunkban arról szoktak beszélni, hogy az Endre által indítandó kereszteshadjárat volt az, amelynek érdekében ezeket az intézkedéseket fogantatosította. Az adatok ezt azonban semmiképpen sem támasztották alá. Az egyház érdekei bel- és külpolitikai vonalon nyilvánvalók: a pápa egyedüli célja az egyházi érdekek megvédése. A legjellemzőbb erre, hogy amikor a testvérharc kitört, a pápa kiadta az utasítást a magyar püspöki karnak, hogy vigyázzanak az Egyház vagyonára, s azt, aki az *Egyház vagyona ellen tör*, közösi sék ki.²³ Ennek a felhívásnak azután olyan eredménye volt, hogy a csanádi püspök kénytelen a pápához fordulni, hogy a nagyszámú kiközösített közül legalább azokat, akik halálos ágyukon vannak, feloldozhassák.²⁴

Ugyanekkor úgy intézkedik a pápa a magyarországi egyházi birtokok felett, mintha Magyarországon nem is lenne uralkodó. A fentemlített Boleszló váci püspök Rómában kéri 1198-ban az Elvin váradi püspöktől vásárolt „birtokoknak, malmoknak, szőlőknek, szabadosoknak, szolgáknak, szolgálóleányoknak” elismertetését.²⁵ Vagy valamivel később, 1209-ben, a garamszentbenedeki apátság, birtokainak részletes felsorolásával, Ince pápa oklevelében nyeri el ezekben a birtokokban való megerősítését.²⁶

²¹ „Postmodum vero Episcopo et canonicis convocatis, coram Principibus nostris, cameram, in qua dicebatur thesaurus infidelium esse reconditus aperiri, pacifice petivimus. Quo petitioni nostre nullatenus acquiescente, major nobis orta est suspicio. Unde nos ipsum diligenter ammonuimus ut ad removendam a se infidelitatis suspicionem eandem cameram aperiri faceret, quatinus nos experimento videremus, si pecunia infidelium et littere traditionis ibi essent recondite. Ipse vero non solum cameram non aperuit, verum etiam Regiam Majestatem nostram multis contumeliis et verbis probrosis resumsit lacessere, usque adeo quod etiam nos latronem vituperando vocavit.” „...., quicquid itaque contra Deum et honorem Ecclesie idem Episcopus nos commisisse Vobis dixerit, non credatis” ... quod non in contemptum Romane Ecclesie hoc facimus”. (Wenzel A. U. O. VI. 198. 1. és kk.)

²² Fejér CD. II. 315. Mon. Strig. I. 154.

²³ Fejér CD. II. 336. 1.

²⁴ Fejér CD. II. 339. 1.

²⁵ Mon. Strig. I. 158. 1.

²⁶ Mon. Strig. I. 190. 1.

Ha püspököknek vagy apátoknak egymás ellen valami ügyük van, eszükbe sem jut, hogy a királyhoz forduljanak; a pápa „az államnak az államában”, az egyháziaknak ügyeiben úgy intézkedik, mint teljesjogú és egyedül illetékes fórum.

Mikor a pápa ellen Németországban pártviszály tör ki, egyszerűen utasítást ad a magyar királynak, segítse meg a pápapárti felet. A Hohenstaufeni Fülöp és Braunschweigi Ottó közt folyó harcban kiadja az utasítást Imrénnek, hogy segítse meg Ottót és ez ezt a parancsot haladéktalanul végre is hajtja.²⁷

Az egyházi érdekek védelméhez tartozott nyilvánvalóan III. Ince pápának az a levele is, amelyben a legszigorúbb vizsgálat elrendelését kéri, mert „P. Portuensis Episcopus” megbízásából három papot, akik tengerentúli vidékekről, ennek a derék püspöknek különböző tárgyakat szállítottak, Magyarországon kiraboltak.²⁸ Az érdekes csupán az, hogy ezek a tárgyak nem meríthetők ki egy püspök számára tengerentúlról hozott adományokat, mert ezek közt pl. 52 vég rendkívül finom vászon, ugyanannyi vég teveszőr posztó, ezenkívül nagyszámú vég selyem, finom szövet, 25 különböző gyűrű, nagymennyiségű illatszert és az abban az időben a legnagyobb keresettségnek örvendő és így a legnagyobb hasznát biztosító ereklyék voltak. Nyilvánvalóan ezek a jámbor papok kereskedés céljából utaztak át Magyarországon és a kirablás a feudális viszonyok természetes következménye volt. De Ince pápa az Egyház megsértését veti Endre király szemére és a leg súlyosabban megfenyegeti.²⁹

Az eddigiekből láttuk, hogyan avatkozott bele a pápa állandóan a magyar belügyekbe. Persze távolról sem kell azt hinni, hogy ez a nagyméretű beavatkozás kizárólag a pápaság ideológiai hatalmán alapult. Itt figyelemmel kell lennünk arra a tényre is, hogy Magyarországon az egyházi birtokon — a világi birtokhoz képest — sokkal fejlettebb termelés folyt. A pápaság kétségkívül igen komoly ideológiai befolyását megerősítették, alátámasztották az egyházi nagybirtokok fejlettebb termelő erői.

Nem tudjuk megállapítani, hogy a ciszterciek gazdálkodási rendszere Magyarországon mennyire terjedt el. Az ezzel foglalkozó munka³⁰ ugyanis meglehetősen összezavarja a magyarországi és nyugati ciszterciek viszonyait. De valószínűnek látszik, hogy a ciszterciek magyarországi birtokain is megvalósították az ú. n. *conversi*, a munkástelevérek rendszerét. Hiszen, mint Kalász mondja: „A munkástelevérek (megtértek = *conversi*) intézménye adta a monostori gazdaságok számára a legjobb és legjellegzetesebb munkaerőt a Rendben, kezdettől fogva”,³¹ vagy mint később mondja: „*Legjobb munkaerők legkisebb üzemköltség mellett: íme a kiváltságos helyzet után a ciszterci gazdálkodás másik titka.*”³²

²⁷ Pauler: Magyarország története az Árpádok alatt, II, 40., 44. l.

²⁸ „quinque Baldachinos (pannos e sericeis et aureis filis textos) duo examita (pannos holosericos) unum rubeum et alterum ialdum et aliud examitum auro contextum, duo pallia; quinque carpetes... tres ampullos balsami parvos, tres saculos... ligno aloes, quinquaginta et tres buccaranos (telas subtiles) quinquaginta et duos camelotos (pannos ex pilis camelorum textos) et chirothecas, marsupia et margaritas, grammata (fimbrias pannos Saracenicis et unum scrinium ubi erant reliquiae et crux aurea, in qua erat de ligno Domini, duodecim vasa eburnea, duo texta evangeli de argento, in quibus erant reliquiae, viginti et quinque annulos, quorum unus magnum iacinthum habebat, quingentos matamutin (matamurrhina seu pocula murhina) et alios pannos et libros...” Fejér CD. III/1. 22. l.

²⁹ Fejér, CD. III/1. 23. l.

³⁰ Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Budapest, 1932.

³¹ Kalász Elek: I. m. 46. l.

³² Kalász Elek: I. m. 46. l.

Mit jelentenek ezek az olesó és gazdaságos munkaerők a valóságban? Ahogyan megtudjuk, felvételüknél elsősorban az volt irányadó, milyen testi munkateljesítményre képesek. Ezek miatt azután „nem szívesen látják, ha egyeseket a nép felsőbb osztályaiból a munkástevéreik közé vesznek fel; ezek a nehezebb testi munkát rendszerint nem bírják. Ezért azután legnagyobb részük az alsóbb osztályokból adódott...”³³

A továbbiakból kiderül, hogy szerencsétlen „vagansokból”, valószínűleg többnyire szökött jobbágyokból tevődött össze a ciszterci monostor „munkástevéreinek” zöme, akiket a legszélsőségesebb módon használnak ki. Élelmük minimális (míg a szerzetesek fehér kenyeret esznek, számukra többnyire zabkenyér jutott), ruházatuk csak a szerzetesek levetett ruháiból kerül ki. Kalász naivul meg is jegyzi, hogy az a „szokás, amelynek értelmében a szerzetesek évenként egy pár új csizmát kaptak, a munkástevéreik ellenben ócskát, utóbbiakat nem egyszer rossz kedvre hangolta.”³⁴ Feladataik pedig az apátság ú. n. majorsági földjeinek megművelése, amelyet csoportosan végeztek, úgy, hogy reggel kihajtották őket a mezőre és este beterelték. Számuk — Kalász szerint — elég nagy volt. Persze mindez inkább a fejlettebb nyugati szerzetre áll, de igen valószínűnek kell tekintenünk, hogy a ciszterciek magyarországi apátságaiban is meghonosították ezt a rendszert. Ennek a majorsági gazdálkodásnak nyoma persze a többi egyházi nagybirtokon is feltalálható. De hogy mennyire munkástevéreik művelték meg ezeket, ma még pontosan megállapítani nem tudjuk, bár pl. Pannonhalmán bizonyos utalást találunk erre. Igen gyakran beszélnek arról is, hogy tervszerűen jelölnek ki helyeket, pl. malmok építésére, szőlők telepítésére, erdőirtásra, stb.³⁵

Az egyházi nagybirtok gazdasági rendjének fejlődésére polgári történetíróink közül már Erdélyi László is rámutatott, amikor arról beszélt, hogy a 12. századtól kezdve az egyházi nagybirtok nagyobb számban alapított „majorságokat... gazdálkodó szerzeteseinek védelme alatt” és amikor kiszámítja, hogy Pannonhalmán az 1087-i Szent László-féle alapítólevél és az 1240-i Albeus-féle összeírás közti időben az egy falura eső háznépek száma mintegy megnégyszereződött.³⁶

A termelőerők fejlettsége az egyházi nagybirtokon a 12–13. századfordulón számtalan példával bizonyítható. A munkamegosztás a 12. század végén és a 13. század elején az egyházi nagybirtokon már eléggé fejlett. Az 1202 vagy 1203-ból származó aradi egyházi összeírás, csakúgy mint az 1217-i tihanyi összeírás szerint³⁷ a szántóvető és szőlőművelő jobbágyok mellett, elkülönülve és külön pontosan megjelölt szolgáltatásokkal, találunk eléggé nagyszámú iparost, szűcsöt, szabót, keréjkártót, ötvöst, kovácsot, stb.

Az egyházi nagybirtokok középpontjában mindenütt kialakultak a piac helyek, a vásárok, a későbbi vásárosoknak ősei. S itt nemcsak a régi nagy egyházi székhelyekre, Esztergomra, Győrre gondolunk, hanem Tihanyra,

³³ Kalász Elek: I. m. 46. l.

³⁴ Kalász Elek: I. m. 105., 106. l.

³⁵ Pl. egy 1229-i oklevélben, amelyben a székesfehérvári káptalan és a pannonhalmi apátság közti vitás birtokügyeket rendezik: „... vineas XV cultas, sed habent in consuetudine extirpare silvas proprias et implantare vineas...” ugyanitt „... et loca apta ad stagna et molendina”. Wenzel A. U. O. VI. 469. l., idetartozik még a híres pannonhalmi (Albeus-féle) 1240-i összeírás adata, amely szerint „habet plura feneta, stagna tria et totidem loca apta ad molendina”, vagy ugyanitt „in quibus habet plures vineas et loca apta ad plantandum vineas”. Pannonhalmi R. T. I. 789. l.

³⁶ Eredetileg egy falura átlag 18 háznépet, másfél századdal utóbb a megkevesbedett birtokok mindegyikére valami 63 háznépet számíthatunk. „... amikor a földesúr a 12. századtól kezdve majorságokat, obedienciákat alapított... gazdálkodó szerzeteseinek vezetése alatt...”. Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. 1907. II. l.

³⁷ Szentpétery: Árpádházi királyi oklevelek, I. 62. l., Pannonhalmi R. T.

Jászóra és számtalan más ilyen kisebb helyre, amelyek mindegyikéből, ha nem is lett város, de vására megmaradt és főképpen a vásárvárm jog.

Az, hogy a városok *legtöbbszörre* az egyházi nagybirtokok középpontjában alakultak ki, természetes következménye az éppen az egyházi nagybirtokon kialakuló munkamegosztásnak, viszont ezeken a vásárokon kialakuló egyszerű áruforgalomnak a hasznát természetesen megint az egyháziak fölözik le. A vásárvám joga elvben ugyan a királyt illette meg, de az egyházi nagybirtokosok már a 12. század végétől kezdve egyre inkább teszik rá a kezüket a nagyobb forgalmú vásárok vámjára, a tributum forrira.³⁸

Ugyanekkor azonban az egyházak népei, amelyek pedig a legfontosabb közszükségleti cikkeknek, a sónak, bornak, halnak kereskedelmét közvetítették ezeken a vásárhelyeken, az egyházi „immunitás” alapján, mint ezt számtalan oklevelük tanúsítja, a vásárvám fizetése alól mentesek voltak.

A sókereskedelem monopóliuma a 13. század elejéig nyilvánvalóan az egyháziak kezében van. A só, a legfontosabb közszükségleti cikk és a közporkornak ezekben a korai századokban, amikor ez volt az egyetlen konzerváló szer és az egyetlen hozzáférhető fűszer a szegényebbek számára, nélkülözhetetlen volt. Magyarországon, helyesebben Erdélyben, dús sótermő területek voltak. Désakna táján már római időkben fejtettek sót és az Annales Fuldenses 892-i jelentése szerint ezen a területen szláv sófejtők éltek. Ezek valószínűen, amikor az államhatalom Kelet felé terjeszkedett, ugyanúgy a király fennhatósága alá kerültek, mint a többi szláv szolgáltató népek. Paulinyi fejtette ki már 1924-ben,³⁹ hogy ez a sófejtés a királyi magánhatalom, földbirtok tulajdona és nem a későbbi értelemben vett „regale”. Ugyanő említette ebben a kitűnő kis tanulmányban, hogy viszont a sókereskedelem lebonyolítása a „kor legfejlettebb nagyüzemeinek... (?) az Egyházaknak” kezében volt. Ugyanígy kereskedtek már ebben a korai időben az Egyházak borral és hallal is. Ez a két cikk ugyancsak nélkülözhetetlen ebben az időben. Bort a középkorban mindenki ivott; a rossz ivóvíz és hazánk ivóvizben való szegénysége ehhez nagymértékben hozzájárult. Halra pedig e bőjtös századokban szintén nagy szükség volt... Az egyházi birtokokon létesített halastavak „piscinák” nagy száma, igen fejlett haltenyésztésről tanúskodik.

A rendkívül jövedelmező halkereskedelem az egyházi nagybirtokok számára igen fontos volt. Leginkább azonban a sóval való kereskedelem biztosított igen jelentős hasznot. Amikor pedig a természeti gazdálkodás kezdeti bomlásával, az egyszerű áruforgalom megindulásával a pénzforgalom is emelkedett, szükségyszerűen emelkedett a sókereskedelem fontossága. Ugyanekkor azonban a sókereskedelem monopóliumának kapuit új elemek kezdik döngetni. A pénzforgalom növekedésével a Magyarországon már régen letelepedett izmaelita kereskedők, akikről László I. törvénye megemlíti, hogy „a kereskedők, akiket izmaelitáknak neveznek,”⁴⁰ kereskedeleméből szerzett

³⁸ Mikor IV. Béla 1254-ben a pilisi apátságnak állítólag a tatárjárás alatt elpusztult privilégiumait megerősíti, az ország egyik legfontosabb vámhelyének, a győri vásárvárm birtokait (III. Béla privilégiuma alapján) a következőképpen jellemzi: egyharmada a pilisi apátságnak, egyharmada a zirci apátságnak, egyharmada a királyt képviselő győri ispáné. (Fejér CD. IV. 2, 214. l.) A pozsonyi vámon ugyancsak egyforma részben osztottnak a pilisi és pannonhalmi apátságok és a pozsonyi ispán, Domanovszky: A harmincadvám eredete, 17. l. 1215-ben a párkányi vásárvármot teljes egészében az esztergomi egyháznak adományozza Endre király. (Mon. Strig. I. 207. l.) De kisebb vásárvám adományozásáról is hallunk már ebben a korai időszakban, II. Endre a soproni Szent Mária kolostornak adományozza „tributum fori de villa Menyhárt et de Michse” (O. Lt. DL. 776. l.). Ez utóbbi oklevélről ugyan Szentpétery azt állítja, hogy hamis, de tartalmilag ezt egyáltalán nem lehet igazolni.

³⁹ Paulinyi: A sóregálé etc. Századok, 1924.

⁴⁰ De negotiatoribus quos Ismahelitas appellat, Corp. jur. 152. l.

vagyonukat uzsoratólkévé változtatva, a pénzverés, illetve a pénzrontás hasznát veszik bérbe a királytól. Mellettük már a 13. század első évtizedeiben feltűnnek a hasonlóképpen meggazdagodott zsidó kereskedő tőkések is. Ezeknek a kereskedőknek, ill. uzsorásoknak sikerül a sókereskedelemben is befurakodniuk és így komoly konkurrenciát jelentenek az azt eddig kisajátító egyháziak számára.

De a 13. század elején a világi nagybirtokosság is kezdi birtokainak termelékenységét fokozni s egyre nagyobb birtoktestre szert tenni, ezen a téren is versenyezve az egyháziakkal.

A világi nagybirtokosság erejének gyarapodására főként az Imre és Endre közti trónviszály idején, majd Endre uralkodásának első idejében került sor. Az uralkodók a növekvő feudális anarchia nyomására, de elsődlegesen a termelőerők fejlődésének kényszere alatt, egyre nagyobb mérvben adományozták el a királyi birtokokat, aprózzák szét a „királyi megyében” lévő hatalmas birtoktesteket. Ezekre a világi nagybirtokokra azután tulajdonosaik igyekeznek minél több munkaerőt szerezni és a birtokok termelékenységét az egyházi nagybirtokokhoz hasonlóvá tenni.

A pénzgazdálkodás lassú kibontakozása azután szükségzerűvé teszi, hogy a — természetesen fejlettebb — birtokokon a szolgáltatásoknak legalább egy részét pénzben hajtsák be. Ezek a fejlettebb birtokok persze az egyháziak voltak. De ugyanekkor az Egyház arra is törekszik, hogy az egész országban, legnagyobb jövedelmét, a tizedet pénzben szedhesse be. E mellett pedig az uralkodó osztály új elemei, az izmaelita és zsidó uzsoratólkések a pénzrontásnak amúgyis a szegényebb néposztályra háruló terhét még fokozzák, hogy saját hasznukat egyre inkább növeljék.

Nem szabad elfelejtenünk azonban azt sem, hogy a só- és a borkereskedelemről eredő haszon — a kezdődő pénzgazdálkodással — leginkább a parasztságtól folyt be, mert ezeket a legfontosabb közszükségleti cikkeket meg kellett, hogy vásárolja.

Mindehhez járul még, hogy az uralkodóosztály legalsó elemei, a királyi megyék szabad kis- és középbirtokosai, a névleg a király közvetlen fennhatósága alatt álló, katonáskodó szabad elemek, a „királyi szerviensek” és várjobbágyok, az egyházi és világi nagybirtok egyre fokozódó versengésében, a királyi megye szétbomlásában szabadságuk fenyegetését látják. A királyi birtokok szolgáltató népei, a várnépek pedig, a világi birtokosság hatalmi terjeszkedésével, birtokainak termelékenyebbé tételével eddigi jogaiknak megnyirbálásától, szolgáltatásaiknak növelésétől tartanak.

A 13. század első évtizedeiben tehát Magyarországon lázas izgalom tapasztalható úgy az elnyomott néposztályban, mint az uralkodóosztály alsóbb rétegeiben. Ennek nyomait mutatják a korszak legértékesebb forrásának, az ú. n. váradi registrumnak adatai.

Amikor pedig 1222-ben ez a lázongás nyílt tömegmegmozdulás formájában ölt alakot, nagyon nehéz a lázadásban résztvevő tömeg osztályelemeit kibontani. Bizonyos, hogy — bár a lázadás vezetője a katonailag legerősebb réteg, az uralkodóosztályhoz tartozó szervienség volt, ebben a parasztságnak is jelentős szerep jutott. Bizonyos azután még az, hogy az Aranybulla, mely természetesen kihasználta az uralkodóosztály felső rétegeinek egymással való viszályát is, lényegében az uralkodóosztály egész felső rétege, a világi és egyházi nagybirtokosság, az izmaeliták és zsidók, de a király ellen is irányult.

(Az izmaelitákat és zsidókat ebben a korban nem igen tekinthetjük polgári elemeknek. Vagyonukat feudális földbirtokokba fektetik és legrégibb városi polgárságunk soraiban sehol nem találkozunk velük. Amikor funkciójuk a 14. század elején megszűnt, többé semmi nyomukkal nem találkozunk. Teljesen felszívódtak az uralkodóosztályba.)

Az Aranybulla pontjainak taglalására itt nem térhetünk ki, nem kívánunk rámutatni arra, hogy mennyiben szolgálták pl. a 13. és 14. pontok a „szegény” nép érdekeit, csak azt szeretnénk kiemelni, hogy a világi nagybirtokosság érdekei mellett, igen súlyosan érintették a bulla pontjai az Egyház érdekeit is. Ezek közül a pontok közül kiemelkedik a 20. pont, amely szigorúan megtiltja a tizednek pénzben való szedését és kimondja, hogy amennyiben ezt mégis megtennék és a „püspökök ellene mondanának, nem fogunk nekik segíteni”.⁴¹

Valószínűen az egyházi érdekeket sújtotta a sóraktárak központosítását kívánó pont, bármennyire beavatkoztak is az izmaelita és zsidó uzsorások, a *sókereskedelem még nyilvánvalóan az Egyház privilégiumát képezte*.⁴² L. a beregi egyezményt.)

Az Aranybulla, illetőleg az azt létrehozó tömegmegmozdulás tehát igen súlyosan érintette az Egyházat. Azt az Egyházat, mely évtizedek óta megszokta, hogy Rómából kiinduló parancsra is, irányt mutasson az uralkodóosztály legfelső rétegeinek, magának a királynak és a világi nagybirtokosságnak is. Az egyháznagyok rémült jelentésekben számolnak be a pápának, aki pedig még ez év decemberében felel az egri érseknek és az egresi ciszterci apátoknak, kiadva az utasítást, hogy most időlegesen össze kell fogni a világi nagybirtokossággal, de a királlyal is, minden alulról jövő megmozdulás ellen. Ez a rendkívüli jellegzetes pápai bulla így ír az Aranybulla körüli eseményekről:

„Minél nagyobb számban gyűlik össze a sokaság, annál kevésbé szokott az ész által megzaboláztatni; míg egyesek saját óhajításukat követve meggondolatlanul nem arra törekszenek, ami szabad, hanem ami nekik tetszik és könnyen zajongásokra ragadtatnak, ha csak nem teljesíttetnek észlelen kívánságaik. Ennélfogva méltán *kell alkalmazni a tanítás orvosságát*, mely a lelkek szenvedélyességét megzaboláztatván, miután az *arcátlanok bátorága megfékeztetett, az összeség okosan mérsékelte*tik. Amint halljuk, Magyarországon legújában az végeztetett, hogy az *egész nép évente kétszer összejön*, ahol a mi Krisztusban kedves fiunk, Magyarország nagyságos királya is jelen lenni tartozik és a *felizgatott sokaság a királytól nehezen teljesíthető és igazságtalan dolgokat szokott követelni: nevezetesen, hogy az ország azon magánjai és nemesei, akiket gyűlölnék, méltóságukól és tisztjeikől megfosztatván, üzessenek ki az országból és jayuk a nép között osztassanak szét*.” Majd utasítást ad arra nézve, hogy az Egyház „a gyülekező sokaságot tartsa az igazságosság korlátai közt és ne engedje, hogy a főurak személye és javai ellen bármit is cselekedjenek”. (Kiemelés tőlem, L.)

A világi és egyházi nagybirtokosság összefogása persze csak akként értelmezendő, hogy a „lázadó sokaság” ellenében fognak össze, mert abban a pillanatban, amikor világi nagyurak a legesekélyebb hatalmaskodást is elkövetik az egyháziak ellen, már megszólal a pápa. 1223-ban Honorius pápa igen erélyes hangú bullában követeli II. Endrétől két comes megbüntetését, akik az aradi káptalan jogait megsértették.⁴³ 1224-ben viszont az egresi apát-

⁴¹ „Decime argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel Segetes persoluantur. Et si Episcopi contredixerint, non iuuabimus.” Marczali: Enchiridion, 140. l.

⁴² „25. Sales in medio Regni non teneantur, nisi tantum in Zoloch et in Scegoed et in Confiniis.” Marczali: i. m. 141. l.

⁴³ Fejér C. D. III/1. 390. l.

⁴⁴ „Cum olim fecissemus regem Hungariae commoneri, ut dilectis filiis — Preposito et Capitulo Orodienis Ecclesie satisfaceret de damnis quae N. et O. (Nicolaus et Othes.) Comitatus per se ac quosdam paganos... in bonis ipsius Ecclesie, quam etiam in patrimonio Prepositi supradicti; illis satisfacere non curante...” Fejér C. D. III. 1. 412. l.,

ság jogainak védelmét követeli ugyancsak igen erélyesen II. Endrétől Honorius pápa.⁴⁵

A „sokaságtól“ való félelem azonban igen nagy lehetett ebben az időben az egyházi nagybirtokosoknál. A „sokaság“ alatt ugyanis elsősorban az Egyháziak saját szolgáló népeiket értik és ezeknek veszélyes megmozdulásaitól tartottak. Nyilvánvalóan már ebben az időben kezdődnek meg, a következő évtizedekben általánossá váló lázadások az egyházi nagybirtokok népei között, amit mutat, hogy a pannonhalmi apátság népeinek szolgáltatási kötelezettségeit 1226-ban összeírta egy oklevélben, amelyet Miklós nádorral állított ki.⁴⁶

Ekkor már feltűnik a fenyegető veszély, hogy a szolgáltató népek elvándorolnak és jobb földesúrhoz akarnak kerülni. Az egyházi nagybirtokosságnak kell tehát a „gazdaságon kívüli kényszer“, a szolgáló népek röghözkötésének alakjában gyakorolni. Nekik volt érdekük, hogy birtokaikról a szolgáló népek ne vándoroljanak el, mert hiszen a világi nagybirtokosság igen nagy híján volt a munkaerőnek, de ügylátszik az izmaelita és zsidó bérlek is — mint ezt különben más forrásokból is tudjuk —, nagybirtokot szereztek, amelyre munkaerőt csábítanak. Itt ismét közbeszól a pápa, 1225-ben Honorius pápa kemény hangon dorgálja meg a királyt, hogy még mindig „közhivatalba ültet Krisztust káromlókat“, de ami még sokkal nagyobb baj, hogy „vannak keresztény parasztok, akik maguk mennek ezekhez a pogányokhoz és így saracenokká válnak.“⁴⁷

Az 1222-es bullák közvetlen következménye, az egyházi és világi nagybirtokosságnak időleges összefogása a parasztság ellen. Az 1222-es bulla azonban, mint ez általánosan ismeretes, bizony csak írott malaszt maradt. Amiben, azt hiszem, nem csekély része van annak, hogy a törvény kiállítói természetesen, kik lehettek volna mások, mint a kancellária papjai és a bulla 7 példánya közül 5 az egyháznagyoknál maradt letétben. Nem valószínű, hogy az aranybulla összes példányai véletlenül tűntek el és hogy egyetlenegy sem maradt eredetiben az utókorra. Óvatosságból ugyan még 1222-ben kiállítatott az Egyház egy privilégiumot a király által, amelynek leglényegesebb pontja az egyháziak teljes mentessége minden közteher alól és a világi nagybirtokosság elleni védekezés. Kimondja ez a privilégium, hogy „ha bárki a mi jobbágynak közül, még a lehatalmasabb is bármit el merne követni egyháziak ellen... legszigorúbb királyi büntetésünket érdemelje ki“.⁴⁸ Egyházi és világi nagybirtokosság összefogása a „sokaság“ ellen tehát, a köztük fennálló érdekellentétek erejénél fogva, eléggé labilis. Annál is inkább, mert a világi urak a feudális haditechnikának sokkal inkább birtokában vannak, mint az egyháziak. Ezt pedig nem egy esetben hatalmaskodásra, munkaerőnek az egyházi birtokról való elhurcolására használták fel. Az egyházi nagybirtokosság nehezen tudott ellenállni és mikor a 13. század elején erre a mulasztásra rájön, nagy mérvben igyekszik a hiányokat pótolni. A 13. század elején tűnnek fel az egyházak „harcosjobbággyai“, a

⁴⁵ „Cum itaque, sicut dilecti filii Abbas et conventus monasterii de Egris Cisterciensis Ordinis, nobis gravior sunt conquesti, multi de partibus illis, inter sanctum et profanum minime discernentes, nec contenti, quod in bonis eorum prodigaliter debachantur...“ (Fejér C. D. III, 1. 451. l.)

⁴⁶ Pannonhalmi Rendtörténet, I., 678. l.

⁴⁷ „Preterea quod est plurimum miserabile: non nulli rustici Christiani sponte se transferentes ad ipsos et eorum ritus sectantes Saracenos se publice profitentur ex eo...“ (Fejér C. D. III, 2., 50. l.)

⁴⁸ Az 1222-i privilégium 3. pontja: „si quis eciam nostrorum iobagionum, quantumcumque magnus, horum aliquod facere super eos (u. i. az egyháziak) attentaverit, idem ei confusionis opprobrium inferatur et regie indignacionis sententiam gravior mereatur...“ Endlicher: Monumenta Arpadiana, 418. l.

későbbi ú. n. egyházi nemesek, praedialisok. Holub arról beszél, hogy a 13. század derekán a pécsváradi apátság 16 falujában szerepelnek ilyen harcos jobbágyok. Az ú. n. loyassjobbágyok harcosjobbágygá való átváltozását a világi nagybirtokosság egyre erősödő hatalmaskodásai kényszerítették ki, de ezen a téren az egyházi birtok még a 13. század végén is mélyen a világi nagybirtok mögött maradt.⁴⁹

Az egyház persze ideológiai fölényére támaszkodik, a kiközösítés fegyvere mindenkor rendelkezésére állt, de ennek ereje a világi nagyurakkal szemben egyre kevésbé volt hatályos. A világi nagyurakkal való meglehetősen veszélyes szövetség helyett tehát új szövetségestársat keres. Megtalálja ezt pedig az uralkodóosztály alsó rétegében, helyesebben ennek jobbmódú részében. A servienseket 1222-ben az elnyomott elemek vezetőjeként láttuk, az egyház igyekszik a jobbmódú középbirtokos réteget leválasztani az alsóbb rétegekről, azzal, hogy ennek a jobbmódú serviensségnek érdekeit megvédi.

1225-ben Honorius pápa tanácsolja II. Endrének, hogy vegye vissza az eladományozott várföldeket. Ezt a serviensség is kívánta, hiszen a királyi megyék eladományozásából, egyes nagyurak túlhatalmassá válásától saját szabadságukat, gazdasági önállóságukat féltették. Ennek a kezdeményezésnek híve volt III. Endre fia, IV. Béla, az ifjabb király is. Ugyanekkor közös érdeke egyháziaknak és a serviensségnek a királyi kamarabérlők uzsorája elleni védekezés. Az egyháziak és a serviensség összefogásának eredménye az ú. n. második Arany Bulla, az 1231-es decretum létrejötte.

Itt azonban már szó sincs a tömegek megmozdulásáról. Az egész bullán érezhető az egyházi befolyás és az, hogy a serviensség jómódú elemei miként kerültek az Egyház uszályába, abban a hitben, hogy ezzel saját jogait megvédik.

Az 1231-es bullából kimaradtak az Egyházra nézve sérelmes pontok, a tízed pénzben való beszédésének megtiltása csakúgy, mint a központi sóraktár felállítására vonatkozó pont.

Ennek a helyére lép az Egyháznak „államot az államban“ alkotó igénye. Egyháziak felett világiak nem bíraskodhatnak, de a világiak minden hozományi és hagyatéki perében csak az egyházi bíró bíraskodhat.⁵⁰

Bármely perben csak az Egyház perbehívó levelével lehet érvényesen felílni, fontosabb ügyekben a püspök vagy káptalanok, kisebbekben pedig a konventek perbehívó levelével. A bullának ez a híres 21. pontja, amely az ú. n. hiteles helyeknek az egész magyar középkorom át fennálló intézményét megalkotta.⁵¹ Természetesen az 1231-es bulla egyházi kedvezményei nem teljes mértékben érvényesültek.

A bulla 7–10. pontjaiban részletesen intézkedik mindennemű hatalmaskodások ellen, amelyeket a király „jobbágyai“, vagyis a hatalmas urak, de érsekek, püspökök, vagy más egyháznagyok is elkövetnek az ú. n. descensusok által, vagyis, hogy valamely faluban megtelepszenek és azt kifosztják. Miután előzőleg beszélt a püspökök és érsekek ilyen esetleges túlkapásairól, a végső pontban kimondja: „Ha pedig bármelyik nemes úr ennek a *statutum-*

⁴⁹ Holub József: Az egyházi nemesek jogállása a középkorban. Budapest, 1947., 6., 7. l.

⁵⁰ „17. Palatinus vero omnes homines indifferenter discutiat, praeter personas Ecclesiasticas et Clericos et praeter caussas Matrimoniales et Dotes at alias Ecclesiasticas, quacumque ratione videntur ad Ecclesiasticum examen pertinere.“ (Marczali: i. m. 137. l.)

⁵¹ Et quia multi in Regno laeduntur per falsos Prestaldos, Citationes vel testimonia eorum non valeant, nisi per testimonium Dioecesani Episcopi, vel Capituli; nec falsificatus Prestaldus possit se justificare, nisi eorumden testimoniis. In causis vero minorum vicinorum Conventuum vel claustrorum testimoniis. (Marczali: i. m. 137. l.)

nak nem tenne eleget (vagyis ilyen hatalmaskodást követne el), ezeket a dioecesebeli püspökök közösítse ki és addig maradjanak kiközösítve, amíg a kárt meg nem térítik”.⁵²

Amint látjuk tehát, az egyháziak keze mindenfelé kinyúlik, beleszólhatnak most már a világi urak magánügyeibe, házassági, hozományi, végrendeleti ügyeibe, kiközösíthetik ezeket hatalmaskodásuk esetén és minden perbe hívásnak egyházi fórum előtt kell történnie.

Az 1231-es bulla persze látszatra megvédi a serviensek és várjobbágyok jogait, kimondja a teljes vármegyék eladományozásának tilalmát stb., de lényegében ez a bulla mégis csak az Egyház diadala, mind a „sokaság”, mind a világi nagybirtokosság, mind a király felett.

De az egyházi nagybirtokosság győzelmét nem látta teljesnek. Ha sikerült is a servienseket leválasztani a „lázadó sokaságról” és ezeket a maguszályába állítani, ha elég súlyos csapást mért is a világi nagybirtokosságra, a legfőbb gazdasági konkurrenst, az izmaelitákat és a zsidókat még nem sikerült eliminálnia. És a pápa ismét közbelép. Honorius pápa utóda, IX. Gergely egyházi tilalom alá vetette egész Magyarországot és ezt Róbert, esztergomi érsek, 1232. február 25-én hatályba is helyezte. Az ok: a zsidók és izmaeliták továbbra is megmaradtak hatalmi állásaikban és sok keresztényeknek szolgálatába állva, maga is pogánnyá lett.

Igen érdekes, hogy a polgári antiklerikális történetírásunk a század elején hogyan ítélte meg a pápának és Róbert érseknek ezt a lépését. Acsády szerint az egyháziakat „a legönzőbb magánérdek és uralomvágy vezette s nem zsidóktól és izmaelitáktól akarta az országot megmenteni, hanem a papságot a király minden ellenőrzése alól felszabadítani s az egyháznak a király kincstárából roppant összegeket juttatni. Ez volt a végecé, mint az eredmény bizonyítja, ellenben a felekezeti kérdés csak szándékai elleplezésére irányult”.⁵³

Valóban, az eredmény, az 1233-ban a pápa legátusának, Jakab praenestei püspöknek diktálására megkötött ú. n. beregi egyezmény az egyháziak befolyásának legmagasabb fokra emelését jelentette.

Az egyezmény első része éles kirohanás az izmaeliták és zsidók ellen. Azzal, hogy ezeket, mint pogányokat, „külön jellel” megjelölendőeknek és a társadalomból kiközösítendőeknek minősíti, el akarja érni ennek a komoly konkurrenciának a gazdasági életből való teljes kikapcsolását.⁵⁴

A második rész azonban komoly „üzleti egyezmény” a király és az egyháziak között a sószállítás, illetve sókereskedelem teljes hasznának biztosítására. Nem lehet célunk, hogy itt az egyezménynek minden egyes pontját leközljük, a lényeg: az egyháziak a sóbányákban valami igen csekély áron nagy sómennyiségek birtokába jutottak.

Ezt a sómennyiséget azután a király két igen rövid határidőn belül (először Szent István napja és Kisasszony napja közt — augusztus 20, szeptember 8 — másodszer Szent Miklós napjától Tamás apostol napjaig — december 6—21 között köteles meghatározott áron átvenni. Ha a király a sót — az egyházak saját használatára visszatartható eléggé nagy mennyiségeken kívül — nem veszi át, az egész sómennyiség az egyháziaknak marad, akik azt saját hasznukra hozhatják forgalomba.⁵⁵

⁵² Marczali: i. m. 139. l.

⁵³ Acsády: Magyar birodalom története, I., 285. l.

⁵⁴ Endlicher: i. m. 437. l.

⁵⁵ Item volumus est consentimus quod sales in salisfondinis non vendantur carius, quam antiquitus vendi consueverunt ecclesiis, que consueverunt emere sales. Az egyezmény 57. §-a, (Endlicher: i. m. 439. l.)

Mindezekon felül pedig a király a legutóbbi időkben (valószínűleg 1222–1233 közt) elmaradt haszon fejében fizet az Egyháznak 10 000 márka ezüstöt, 5 év alatt évi 2000 márkás részletekben.⁵⁶

Mindezt pedig a legünnepélyesebb esküvel erősíti meg a király. A következő években azután azt látjuk, hogy az egyes egyházak, főképpen a kolostorok apátjai, külön is biztosítják a maguk sőrészesedését és különböző követelésekkel lépnek fel.

A pannonhalmi apát három szabad sóhajót biztosított a maga részére, s a szentgotthárdi 20 000 nagy kocka sónak a vasvári határra szekéren való szállítását, de fellépnek a tihanyi, pilisi, sőt a pornói apát is a maguk külön sóigényeivel.⁵⁷

Az egyháziak hatalmának, de a pápa befolyásának kulminációját kell a beregi egyezményben látnunk. A „rómaiak legelője“ itt vált teljes mértékben valósággá. Tulajdonképpen a beregi egyezmény reakciós jellegét az is mutatja, hogy a fejlődő pénzgazdálkodást vissza akarja szorítani saját hasznának az amúgyis gyengülő királyi hatalommal szemben való biztosítására.

IV. Béla uralkodása kezdetén megkísérelte a lehetetlent a világi nagybirtokossággal és egyháziakkal egyaránt szembehelyezkedve, elődeinek magánhatalmát, birtoktesteit visszavenni. És itt a pápával is szembekerült, aki 1236. január 12-én felszólítja a királyt, hogy az egyháziaktól visszavett javakat haladéktalanul szolgáltatassa vissza.⁵⁸

Béla azonban az újabb igen erélyes levelek ellenére sem szándékozott eltérni kitűzött céljától és a tatárjárás fenyegető veszélyével igyekszik a pápától segítséget kérni. A pápa pedig, aki eddig — mint láttuk — saját ügyeiben szívesen vette segítségül a magyar király segítségét, a tatárok ellen, szép szavakon kívül, semmi segítséget sem nyújt.

A tatárjárás elmúltával, Béla kénytelen lemondani eredeti politikájáról, az egyházi és világi nagybirtok erősödése, a feudális széttagolódás éppen az ő idejében még növekszik. Az országot állítólag, fenyegető tatárveszély ellen azonban állandóan készenlétbe igyekszik helyezkedni és ezért Nyugatra és Keletre egyaránt segítséget kérő leveleket ír. A nyugati segítség azonban, mint erről igen érdekesen tájékozódhatunk éppen Bélának 1253-ban IV. Ince pápához intézett leveléből, mindig elmaradt. Azt mondja itt „A franciáktól... sem vigaszt, sem segítséget nem kaptunk, csak szavakat“.⁵⁹

Elmondja ezután Béla, hogy segítséget csak Keletről kapott és ezért három leányát orosz és lengyel fejedelmekhez adta nőül, akik egyedül nyújthatnak és kívánnak neki segítséget nyújtani a tatárok ellen. Érdekesen tűnik ki ebből a levélből az, hogy, szemben a szép szavakkal a pápa részéről, a tatár elleni segítséget Magyarország csak Keletről kapott és kaphatott.⁶⁰

Sőt, mondja Béla, fiát egy pogány kún fejedelem lányával házassítja össze és a pogány kúnokat az ország megsegítésére Magyarországra beengedte. A pápától azonban eddig semmi segítséget nem kapott és most, miután újabb veszély fenyeget, újból kéri ezt a segítséget.

⁵⁶ Endlicher: i. m. 440. l.

⁵⁷ Pannonhalmi R. T. 614—15. l. és Kalász Elek: I. m. 65—66. l.

⁵⁸ „Sed quod non absque turbatione mentis audivimus et stupore, Celsitudo Regia in offensam Divinam Ecclesie Romane contemptum et non solum fame sed et salutis proprie lesionem... manus suas ad Ecclesiarum et religiosorum locorum gravamen extendit, nos spe, quam de ipsa concepimus, defraudando...“ (Wenczel II., 37. l.)

⁵⁹ Francorum etiam curiam requiri fecimus, de quibus omnibus nichil consolationis vel subsidium recepiimus, nisi verba.“ Marczali: i. m. 163. l.

⁶⁰ Nos vero ad id quod potuimus recurrentes propter bonum Christianitatis maiestatem regiam humiliando duas filias nostras duobus ducibus Ruthenorum et tertiam duci Poloniae tradidimus in uxores, ut per ipsos et alios amicos nostros qui sunt ex parte orientis, sciremus nova, quae multum latent de Thartharis, Marczali: i. m. 163—4. l.

Nincsen tudomásunk arról, hogy a pápa erre a levélre egyáltalán felelt volna, de nem küldött 1259-ben IV. Sándor pápa sem 1000 íjjászt, amikor újból fenyegetett a tatár betörés; csak igen szép szavakkal nyugtatta meg a királyt, „*hogy maradjon meg a római egyház hűségén*“.⁶¹

Egészen nyilvánvaló, a pápaság csak akkor avatkozott bele az ország bel- és külügyeibe, amikor ez saját politikai és gazdasági érdekeit szolgálta.

IV. Bélának különben nem kellett 1241 után megütköznie a tatárokkal, ezek ez időtől kezdve elkerülték Magyarországot; de nem is valósíthatta meg eredeti tervét, a központi királyi hatalom megerősítését. Uralkodásának második felében, főképpen a fiával, a későbbi V. Istvánnal kitört trónviszályok idején, a feudális széttagolódás csúcspontjára érkezett. A nagy világi oligarchák saját területeiket tartományokká kezdik kiépíteni, de a példamutató ezen a téren is tulajdonképpen az Egyház volt.

Az esztergomi érsekség 1262-i privilégiuma példa a tartományi kiváltságra. Kimondja ez a kiváltságlevél, hogy a bíráskodás joga az esztergomi egyházhoz tartozó minden nép felett az érseknek, vagy nádorának, ország-bírájának, vagy helyi ispánjának van.⁶² A királyi jövedelmek teljes tizedrészét az esztergomi érsek kapja. A pénzverő kamara jövedelmének tizedrészé is az érseké. Minden bányajog az érsekség területén az érseké, az urbura teljes megtartásával. Ha az esztergomi érsek „nemesei“ valamilyen bűn miatt elítéltetnének és kivégezetenének, vagyonuk nem a királyra, hanem az érsekre száll. Az esztergomi érsekség népei semmiféle állami terhet nem kötelesek fizetni s. i. t.⁶³

Meg kell azonban állapítanunk, hogy mindezek ellenére mind a pápai világuralom, mind az egyháziak vezető szerepe a 13. század harmadik harmadában leáldozóban van.

A pápai világuralom hanyatlásának okaira itt most nem szándékozunk bővebben kitérni. Nem kívánjuk vázolni azt a harcot, amelyet a központosító királyi hatalmakkal, elsősorban Franciaországban, folytatott és amelyben szükségszerűen aduamaradt, csak arra kell rámutatnunk, hogy Magyarországon sincs már a pápának az a döntő szava, mint kb. egy századon át. A pápai politikai világuralom helyére lassanként a kizárólagos gazdasági kizsákmányolás lép majd.

Tény azonban az, hogy Magyarországon éppen az a királyunk lép fel a a legerélyesebben a pápa ellen, aki utoljára próbálta az Árpád-házi királyok egykori központi királyi hatalmát megerősíteni. IV. Kún Lászlóra gondolunk itt. Kún László reménytelen kísérletet tett a feudális széttagolódás megakadályozására. Erre a célra minden lehető erőt igénybevetett, az erősödő „köz-nemességtől“ kezdve, a kúnok harcos csapatainak felhasználásáig.

Mikor a pápa az ország belügyeinek „rendbehozatalára“ Fülöp fermói püspököt küldi legátusként Magyarországra, László kiadja az utasítást a budai polgároknak, hogy a püspököt, illetve a zsinatra hívott főpapokat ne engedjék be a városba, ne adjanak nekik élelmet, sőt később meghagyja kúnjainak, hogy a legátust foglyul ejtsék.⁶⁴

⁶¹ Theiner Monum. I., 239—241. l.

⁶² ...sed eiusdem ecclesie Strigon, Iudices videlicet Palatinus suus, vel iudex curie suae aut terrestres comes per archiepiscopum deputati in omnibus causis et causarum articulis iudicabant, Mon. Strigon, I. 474. l.

⁶³ Mon. Strig.: ú. h.

⁶⁴ „...iudici et civibus dicti castri Budensis sub gravius poenis dedimus in mandatis ut praelatos regni notri, ad mandatum Domini legati prefati ibi occasione dicti concilii congregatos, de castro ipso excluderent; nec aliquos in ipsum castrum permitterent introire; quodque eis et familiae eorundem victualia et venalia prohiberent, IV. László 1278. oklevele. (Fejér C. D. V. 3., 29. l.)

Természetesen úgy, ahogyan Lászlónak nem sikerült leszámolnia az országot egyre jobban részekre szaggató kiskirályokkal, meg kellett alázkodnia az Egyház előtt is. Kénytelen összehívni a zsinatot, mely a híres kún törvényt hozza. Igaz, hogy ennek rendelkezéseit sem tartotta be és élete végéig kiátkozva is, szembeszállt az egyházzal, de természetesen eredményt elérni nem tudott.

De a fermói püspök legátussága már távolról sem egyenlő erejű a praenestei püspökével. A beregi egyezmény ideje elmúlt. A világi főnemesség birtokainak gazdasági ereje növekedett, az egyháziak fogcsikorgatva látják, hogy a század elején megindult és éppen az egyházi birtokon kezdődött lázadások eredményeként a vándormozgalmak erősödnek, birtokaiknak népe egyre fogy. Az 1222-ben olyan félelmesnek tartott „sokaság“ láthatólag eredményeket ér el. Egyrésztük, a kézműves szolgáltató népek az újonnan alakuló városokba menekülnek, a szolgáltató népek jelentős része pedig, jobb ígéretek reményében, a világi nagybirtokosság birtokaira vándorol. Ezzel pedig az itt növekedő munkaerő az egyházi nagybirtok gazdasági privilégiumát is mindinkább megszüntette.

A munkaerő kérdésében a konkurrencia ellenére, persze összefogott a világi és egyházi nagybirtokosság — ha erre szükségük volt. Amikor 1279-ben meghozták a kún törvényt, Fülöp fermói püspöknek, a pápa legátusának közbenjöttével, természetesen egyházi és világi nagyok egyöntetűen a „kúnok letelepítése“ mellett foglaltak állást, mert remélték, hogy a kún nemzeti szervezet teljes felbomlásával maguknak a lesüllyedő kún szabadokból friss munkaerőt szerezhetnek. Hiszen már a tatárjárás idején Rogerius rámutat a magyar urak ilyenirányú törekvésére, hogy „miután a kunok között sok volt a szegény, a magyaroknak szinte semmiért szolgáltók kerültek ki közülük“.⁶⁵

A kún kérdésre nem szándékozom most bővebben kitérni, már az előbbiekben céloztam rá, hogy Kún László éppen egyházi, de elsődlegesen a megerősödő világi nagybirtokosság, az egyre hatalmasabbá váló kiskirályok ellen a kunok harcos katonai szervezetét (a kunok még a „katonai demokrácia“ fokán élő nép voltak ebben az időben) igyekezett felhasználni és ezzel időlegesen megakadályozta a kunoknál az osztályviszonyok kialakulását. Ekként sem egyházi, sem világi oligarchia nem tehetett szert újabb munkaerőre és tovább folyt a világi nagybirtokosság legfelső rétegének, a nagy tartományuraknak csábítása a jobbágyok felé. Természetes, hogy az egyházi nagybirtokon, fejlettebb gazdasági struktúrájának megfelelően, a kizsákmányolás foka is fejlettebb volt és egészen természetes, hogy éppen innen indult meg a legnagyobb mérvű elvándorlás. Az egyházi nagybirtokosság tehát, amely még mindig nem rendelkezik kellő hadierővel, hogy a tartományurak hadseregével felvehesse a versenyt, látja birtokai munkaerejének egyre nagyobb elvándorlását. Az egyháziak is kénytelenek kedvezményeket adni a népeknek, mert számuk a legutóbbi időkben megcsappant. Így pl. a tihanyi apátság veszprémszöllősi népeinek 1270-ben⁶⁶ vagy kényszerülnek belenyugodni abba, hogy a népek földjeiket elhagyják és máshová vándoroljanak.⁶⁷ Az egyházi nagybirtok gazdasági fölénye egyre inkább háttérbe szorul, de ugyanakkor a külső politikai segítség ereje is gyengül,

⁶⁵ „Et cum essent multi et pauperes inter eos habebant Hungari de eis quasi pro nihilo servientes...“, Rogerius Carmen Miserabile (Scriptores Rerum Hungaricarum, 1938, II., 557. 1.).

⁶⁶ Fejér C. D. V/1., 77. 1.

⁶⁷ A bakonybéli apátság 1301-i oklevele, mely szerint a népek „coacti sunt et compulsi per predicta mediante necessitate loca propria deservere et compulsi et ad alias terras sive provincias transferre“.

a pápaság világalma — mint említettük — a 13. század harmadik harmadában fokozatosan veszít politikai súlyából. Hiába került VIII. Bonifác személyében, ahogyan ezt történetírásunk számtalanszor hangsúlyozta, VII. Gergelyhez és III. Inóchez hasonlóan erőlyes férfiú a pápai trónra, a változott viszonyokkal szemben nem tudott az előbbiekhöz hasonló hatalomra szert tenni, sőt jól tudjuk, hogy a pápai világalom teljes összeomlása éppen VIII. Bonifác idején következett be.

A pápaság viszont éppen politikai súlyának gyengülésével, egyre erősebben tér át a gazdasági kihasználás síkjára. Megkezdődik a pápai adószedés rendszere, a nemlétező keresztes háborúk céljaira rendszeres adókkal, az ú. n. pápai tizeddel sújtják egyházi nagyjaink birtokait. Ennek következménye az, hogy a gazdaságilag amúgy is gyengülő egyházi nagybirtokosság jelentős része, éppen a leghatalmasabb egyházfők, szembefordulnak a pápával, aki most már csak kerülő utakon kísérrelheti meg az ország belügyeibe való beavatkozást.

Mikor IV. László halála után úgy látszott, az Árpád-ház kihalt, Magyarországot nyílt prédának tekintik a nyugati hatalmak. Elsősorban új életre kel a pápasággal folytatott évszázados harcában háttérbe szorított német-római császárság igénye Magyarországra. Az első Árpádok idején Magyarországot mindenáron bekebelezni akaró német-római császárság, Canossa után, kénytelen volt a teret a pápaságnak átengedni és — mint láttuk — néhány évtizeden át, főképpen a 13. század első évtizedeiben a pápák valóban önhatalmulag intézkedtek Magyarországon. A pápaság gyengülése, a Habsburg-ház előtérbe lépése, IV. László halálakor a német-római császár ú. n. jogigényét Magyarországra is felélesztik. Hivatkozva IV. Bélának a tatárjárás idején tett ígéretére, Habsburgi Rudolf fiát, Albertet akarja Magyarország királyává tenni. *De még itt van a pápa*, aki kijelenti, hogy Magyarország nem a német császárságnak, hanem a pápának van alárendelve.⁶⁸

A pápa jelöltje, a pápa „hűbérese“, Anjou Károly, aki leányágon az Árpád-házból származott. Nem szándékozom itt bővebben tárgyalni az Anjouk magyarországi trónigényének kérdését, még kevésbé ennek megvalósulását. A kérdésnek csupán a pápasággal való összefüggésére szeretnék rámutatni. Már VIII. Bonifác idején is a pápa és az Anjouk viszonya nem a „hűbérúr“ és „hűbéres“ viszonya, hanem a francia királyoktól egyre jobban függő pápák kapcsolata, a francia házból származó uralkodókkal, így az Anjouk nápolyi ágával is. A pápa beleavatkozása azonban — éppen az előbbvázolt okoknál fogva — Magyarországon ekkor már nem támaszkodhatott még az egyházi nagybirtokosság egyöntetű támogatására sem. Amikor III. Endre „az Árpád-ház utolsó aranyágaskája“ személyében megtalálják az utolsó árpádházi sarjat, a nagybirtokos oligarchia olyan királyt vélt maga fölé emelni, akitől nincs oka tartani.

A feudális széttagolódás első nagy periódusa ez Magyarországon. A világi nagybirtokosság most már fölébe kerekedett az egyházinak, az egyházi oligarchia, annak legkeményebb képviselője Ladomér esztergomi érsek, szembehelyezkedik a pápával és kísérletet tesz, hogy minden meglevő erőt a maga — vagyis az egyházi nagybirtokosság — oldalára állítva, megerősítse a király hatalmát, hogy ezzel letörje a tartományurak erejét, kikapcsolja konkurrenciájukat, megakadályozza jobbágyaik elcsalogatását, a birtokaikon egyre gyakoribbá váló és egyre erősebb hatalmaskodásokat.

⁶⁸ „...Cum autem prefatum regnum ad Romanam Ecclesiam ex causa multiplici pertinere noscatur, Celsitudini Regie per Venerabilem fratrem nostrum Johannem Esinum Episcopum super huiusmodi negotio respondemus...“ Theiner Monumenta I., 370. 1

1290-ben látszólag valóban valami „nemzeti“ összefogás-félét láthatnak, akik mindenütt az osztálybéke elméletét hirdették. Így egészen természetes, hogy Hóman nagy nemzeti összeborulásról beszél, amikor is az ország „népe“ egyöntetűen elfogadta az utolsó Árpádházi sarjadékot királyául, szemben az idegen hatalom, a pápa képviselőjével. A valóságban azonban miről is van szó? A világi nagyurak — mint említettük — III. Endrében, szemben harcias elődjével, IV. Lászlóval, olyan uralkodót láttak, akinek, hogy egy későbbi mondást vetítsünk előre „üstökét a markukban tartották“. Az egyházi nagyurak pedig szemben a bárókkal, a világi nagyurakkal, éppen ennek a királynak hatalmát szeretnék erősíteni, hogy vele összefogva, letörhessék a nagyurak erejét. Az 1290-es decretum, III. Endre „koronázási esküje“, vagy az aranybulla újabb átírata, ahogyan ezt különbözőképpen nevezni szokták, ennek a helyzetnek visszatükrözése.

Ladomér esztergomi és János kalocsai érsekek, az egyházi párt fejei olyan előnyöket igyekeznek kicsikarni, mint 1231 óta soha. (1267-ben az aranybulla harmadik átírásában az egyháziak előjogairól mégcsak említés se tétetett és a bulla kizárólag a világi nagyurak hatalmának erősítését szolgálta.)

A helyzet azonban teljesen más, mint 1231-ben. Az egyházi nagyok mögött nem áll a pápa, sőt éppen ők helyezkednek ekkor szembe a pápával, a világi nagyurak pedig teljes erővel hatalmaskodnak az egyháziak birtokain. Nemesak arról van szó, hogy elesalják a munkaerőt, hogy csökkentsék az egyházi nagybirtok gazdasági fölényét, hanem arról is, hogy csapataikkal megtámadják az egyházi nagybirtokokat, ezekből erőszakosan sokat elfoglalnak, hogy a jobbágysokat nemesak elesalogatják, hanem hatalmaskodással elhajtják.⁶⁹

Az 1290-es decretum első pontja pontosan körülhatárolja, elsősorban mire tört az egyházi nagybirtokosság:

„Elsősorban pedig az egyházaknak minden birtokokban, vásárookban, vámokban való jogát, amelyet ezek szent és egyéb királyainktól, elődeinktől vagy az ország más lakosaitól kaptak és nyertek el, megőrizzük és az egyháziaknak mident visszaadatunk, amit tőlük elfoglaltak.“⁷⁰

A tizedszedésre vonatkozóan is intézkedik újra ez a decretum, jellegzetesen: pénzben kívánja a gabonátizedet, de természetben a bortizedet. Ez teljes mértékben megfelelt az egyháziak érdekeinek.⁷¹

Még egyszer kihangsúlyozza a decretum 20. pontja (s ez megint nyilvánvalóan elsősorban az egyházi érdeket szolgálta), hogy „minden bárhol található birtok, vásár és vár, amelyet erőszakos hatalmaskodók jogtalanul foglaltak el, foglaltassanak vissza és adassanak vissza“.

Az egyházi nagybirtokosság a központi királyi hatalmat szeretne volna erősíteni, a bárókkal szemben szeretne minden erőre támaszkodni, így a kialakuló „köznemességre“ a nemesi megyére, amelynek első pozitív meg-

⁶⁹ Hóman: Magyar történet, III. 236. l.

⁷⁰ *Primum videlicet: quod omnia iura ecclesiarum, in possessionibus foris, tribus et aliis, que ecclesiis a sanctis vel aliis regibus, progenitoribus nostris, sive aliis incolis regni nostri data sunt et concessa, conservamus et omnia integraliter restituiemus ab ecclesiis occupata.* Endlicher: i. m. 615. l.

⁷¹ *Item decimas frugum secundum decreta sanctorum regum solvere teneantur, ita videlicet, quod quilibet nobilis sive Saxo de numero nobilium, de quolibet aratro unum fertonem pro decimis solvant, populi autem ipsorum nobilium et Saxonum de singulis capicis solvant unum pondus... Item decime vini in autumno in specie recipiantur cum musto, si vero tempus novi vini sive musti in exigendo distulintur exstirpacio, sive precium solvatur pro musto.* (21. pont.) Endlicher: i. m. 618. l.

alakulási formájáról éppen az 1290-es decretum számol be.⁷² Ennek a köznemességeknek anyagi érdekeit — jobbágycsalogatás, jobbágylajtás — éppen úgy fenyegették a nagyurak, mint az egyháziakét.

De a viszonyok a század folyamán megváltoztak, az egyháziak már nem vezették az uralkodóosztályon belül, ezt a vezetést a világi nagybirtokosság egy rétege, a hatalmas tartományurak vették át, s minden ezzel szemben álló erő, az egyre gyengülő királyi hatalommal együtt sem elegendő a világi nagybirtokosság előretörésének visszaverésére.

III. Endre uralkodásának egész ideje alatt a tartományurak erősödéséről és az ezzel szemben álló minden erőnek visszaszorulásáról van szó. Ladomér minden harciassága sem elegendő az egyháziak hatalmi fölényének visszaszerzésére. Ez egészen természetes: a gazdasági fölény elveszett, vagy legalább is jelentéktelenné vált, a külső politikai hatalom, a pápaság fokozatosan veszít jelentőségéből. Az egyházi nagybirtokosság, mely — a pápa irányítása alatt — a feudális széttagolódás első nagy irányítója volt, amely a központi királyi hatalom szétdarabolásában az élen járt, most szeretne erre a szétesett központi hatalomra támaszkodni.

Még egyszer, utoljára kísérli meg az egyházi oligarchia visszaszerezni elvesztett vezető szerepét. Az 1298-as constitutio, a III. Endre uralkodásának végén keletkezett ú. n. utolsó arany bulla, ad erről tanúságot.

Ez a constitutio nyíltan a bárók ellen lép fel, a király, a „köznemesség“ és az egyháziak összefogásának jegyében.

„Minden sérelemnek, rablásnak és hatalmaskodásnak pedig teljes elégtételt kell szolgáltatnia a rablónak, hatalmaskodónak és sértőnek a sértett féllel szemben, mégpedig a jelen gyűlés napjától számított három hónapon belül.“ Nyilvánvaló, itt a középbirtokos nemességről van szó, mert mindenütt az egyháziak birtokaival együtt említik az utóbbiak birtokait, népeit, amelyekkel szemben a bárók erőszakoskodtak.

„Az egyháziak és nemesek elragadott jogait vámokban, vásárookban és birtokokban vissza kell szerezni és őket ebbe teljes joggal visszaültetni.“⁷³

Külön kiemeli, hogy az egyházak feje és minden egyes tagja régi szabadságainak örvendjen és kiemeli, hogy üresedés idején sem a király által, sem az ő kiküldöttje által, akik magukat kegyuraknak nevezik, semmi egyházi ember ki ne fosztassék.⁷⁴

Nem térhetünk ki most minden egyes pontra, amely a constitutióban az egyháziak és a köznemes közös érdekének védelmében áll, csak arra akarunk még rámutatni, hogy a büntetés, amellyel az ellenszegülő bárókat a constitutio különböző pontján sújtja: az egyházi kiátkozás.

Az egyházi kiátkozásnak az egész középkoron át igen komoly súlya van. Mint láttuk, a pápák többször kényszerítették az uralkodókat kívánságaik vagy parancsaik végrehajtására éppen az egyházi kiátkozás útján. Jól tudjuk, hogy még ebben az időben, pontosan 1289-ben, az esztergomi érsek a budai polgárokkal szemben gazdasági érdekeit éppen a kiátkozás erejével érvényesíti,⁷⁵ sőt az Esztergomban magában lázadó polgárokat, az esztergomi

⁷² Item possessiones, fora et castra quorumcumque per violentos detentores indebite occupata restituantur et reddantur. 20. pont. Endlicher: i. m. 618. l.

⁷³ Jura etiam ecclesiastica et nobilium, in possessionibus in foris, in tributis et aliis, quocumque tempore et quocumque indebite occupata, penitus restituantur. (3. pont.) Endlicher: i. m. 632. l.

⁷⁴ Item statumus. quod usque ad tres menses a die presentis congregationis computandos, omnibus lesis, spoliatis seu depredatis, per eos qui leserunt et depredacionem commiserunt, plena fiat satisfactio et ablatorum restitutio. (10. pont.) Endlicher: i. m. 634. l.

⁷⁵ Mon. Strig. II. 252. l.

mészáros céh tagjait, az egyházi kiátkozás útján kényszeríti hatalmának teljes elismerésére.⁷⁶

De a nagyúri hatalmaskodókkal szemben kevés foganatja lehetett és volt is az egyházi kiátkozásnak, annál kevésbbé, mert hiszen az egyháziaknak a pápával való szembefordulása, ill. az egyházfők megoszlása még csökkentette a kiátkozások erejét.

Az utolsó Árpád uralkodásának idején tehát az egyházi nagybirtokosságnak az államalapítás óta az uralkodóosztályon belüli túlsúlya végérvényesen megszűnt. Az Anjouk idején — a nagy tartományurak leverése után — létrejövő új nagybirtokosság egységes tömbjében az egyházi oligarchia nem képez már különálló testet. Az új főúri családok adják az egyházi stallumok betöltőit, a főpapokat és az érdekellentétek egyháziak és világiak között csak a szokásos feudális anarchia keretei között maradnak.

A pápai beavatkozás jellege és jelentősége is megváltozott. A világhatalmi politikai törekvések helyére a kizárólagos gazdasági kizsákmányolás lép, melyet a pápák bankárai közbenjöttével és segítségével gyakorolnak a következő időszakban. Erről azonban mostani tárgyalásaink keretei között nem kívánunk szólni.

A pápai bankárok szerepe és ezeknek Magyarországon való fellépése azonban nemcsak az Anjouk idejében kezdődik. Jól tudjuk, hogy az egyháziak voltak kezdetől fogva a magyar állam bankárai. Első államhitel-eklevelünk (a II. Géznak nyújtott 40 márkás kölcsön) idejétől kezdve az egész 13. századon át az egyháziak nyújtanak komolyabb kölcsönöket a királyoknak.⁷⁷ Azt is tudjuk, hogy az esztergomi érsek 1253-ban 3500 márká kölcsönt vesz fel olaszországi bankároktól, amelyet nyilvánvalóan — jól kamatozó — kölcsönként akart befektetni IV. Béla esetleges tatárok ellen indítandó hadjárata idején.⁷⁸

Az egyháziak kincstára volt ebben az időben a magánosok pénzüsszegeinek is letéti helye, mint erre számtalan bizonyítékkal rendelkezünk.⁷⁹ Jól tudjuk, hogy az ebben az időben legjobban kamatozó birtokzálogüzletben az útmutató példát az egyháziak nyújtották, akik éppen a kincstáraikban elhelyezett és egyéb módon megszervezett pénzüsszegeket fektették ebbe a jól gyümölcsöző üzletbe.⁸⁰

Természetes, hogy a következő időszakban az egyháziak bankári szerepe kevésbbé fontossá válik és az uzsorában a városi polgárokon kívül a világi nagybirtokosság is vetélkedik velük. Az egyházi kiuzsorázás későbbi formáinak tárgyalása már nem képezheti feladatunkat.

És most eljutottunk az utolsó kérdéshez, amelyet tanulmányunk céljául tűztünk ki: az ú. n. tanító Egyház szerepének vizsgálatához.

Történetírásunkban a „keresztény királyság” megalakulása „népünknek a keleti barbárságból való kijutását” jelentette és ebben — szerintük — az egyházi tanítások játszották a legnagyobb szerepet.

Az egyháziak tehát mint a „nép oktatói”, felvilágosítói lépnek fel, akik a barbár erkölcsök helyére a keresztényi szeretet tanításait hozták és a népet magasabb „kultúrára” tanították.

⁷⁶ 1294. Mon. Strig. II. 362. l.

⁷⁷ II. Géza 1150 körüli oklevele a pannonhalmi apát részére. Ph. r. t. I. 600. Id. Lederer: A középkori pénzüzetek története Magyarországon, 16. l.

⁷⁸ Lederer: i. m. 173. l. és kk.

⁷⁹ Lederer: id. helyen és pl. Bors comes feleségének végrendelete 1231-ből, amelyben az unokahúgának hagyományozott értékekről elmondja: „Et hec omnia que ei dimisi, erunt depositi in domo fratrum predicatorum Strigonii que ei reseruentur usque venerit ipse Anna ad tempus ut nuptui tradatur...” Mon. Strig. I. 280. l.

⁸⁰ Lederer: i. m. 16., 33. l. és kk.

Tagadhatatlan tény, hogy a korai középkor századaiban a szellemi „monopólium“ kizárólagosan az egyháziak kezében van. Fokozottan áll ez az Európa keletén elterülő országokra, ahol a római hagyományok továbbéléséről nem igen beszélhetünk. Kulturális gócpontok, az akkori minimális műveltség központjai kizárólag az egyházak, elsősorban a kolostorok voltak. Mit jelent ez azonban a „nép“, de mégcsak az uralkodóosztály szempontjából is? Az egyháziak igen gondosan őrködtek éppen szellemi monopóliumuk felett, az oktatás célja tehát kizárólag a papi utánpótlás volt. Ebben is azonban kínosan vigyáztak arra, hogy az alsópapság ne tanuljon túlsokat, az írás-olvasásból lehetőleg csak az olvasásig jusson, szükségszerűen csak annyit tanuljon meg, amennyire a prédikációhoz, az ideológiának olyan irányú elterjesztéséhez volt szüksége, hogy az alávettett osztályok a „keresztény erkölcs“ nevében elfogadják az alávettettséget. Nagyon szépen példázza ezt a Gellért-legenda sokat emlegetett „énekő leánykáról“ szóló része. Gellért, Walther nevű társával, útban megszáll egy háznál és éjtszaka éneket hall. Egy leány énekel, akiről kiderül, hogy a gazda szolgálója és kézzel hajtja egyedül a malmot és e közben énekel. Gellért így szól a legenda szerint: „Ó, milyen csodálatos dolog az emberi türelem... Boldog — mondá — az a nő, aki más hatalmában élve, szolgálatának terhéért megadással és minden zúgolódás nélkül viseli.“⁸¹

Különben éppen a Gellért-legendából tűnik ki a legélesebben, hogy még a magasabb papi stallumokra szánt magyarokat is — legalább a korai időkben — csak „olvasásra és éneklésre“ tanították. Ezt tisztán látja már Horváth Mihály is, amikor idézi a legendának azt a részét, amelyben a tanításra jelentkező harminc magyar ifjúról beszél.⁸²

Mint erről más helyen szóltam, ebben a korai időszakban a főpapság teljes egészében idegenekből kerül ki, a magasabb műveltség tehát ezeknek a tulajdona volt. A nép közül kikerülő alsóbb papság műveltségi színvonaláról pedig szintén szoltunk már.

Természetesen a szerzetesi utánpótlás céljára is szükség volt kolostori iskolákra és ide bizonyára magyarok is bekerültek. Ezen az egész szűk körön kívül azonban a tanításnak az árpádkori Magyarországon úgyszólván semmi nyomát sem találjuk.

Az uralkodóosztály világi tagjainak nevelésével sem igen foglalkozott ebben az időben az egyház. Csak a 12. század közepén hallunk arról, hogy a magyar nagybirtokosságból egyesek külföldi iskolákra kerülnek. Ezek közül kerülnek ki azután a pápai világuralom politikai hirdetői, a világi papság magyar tagjai is.

A „nép“ oktatásáról tehát, mint ez egészen természetes, nem is beszélhetünk. Mint Szent István nagyobb legendája elmondja, a „betőretlen (szilaj) népeket összegyűjtötték és nekik a szent püspök prédikációkat tartott.“⁸³ Ezek a prédikációk, amelyeket tolmácsok közvetítettek a nép felé, nem keltettek túl nagy hatást és ezért természetesen a későbbi időben a műveletlen alsópapságot tanítják meg a prédikációk tartására, amelyek azonban csak azt tartalmazhatták, „amennyi bent volt a pápa, vagy a püspök levelében“. Ezeknek a tanításoknak lényege a már említett alázatosság elfogadása, a „betőretlen“ nép idomítása és mint a budai zsinat (1279) meghatározza: „Gyak-

⁸¹ „O miranda res, ait episcopus, qualiter se pascit humana generatio... Felix, inquit, mulier, que sub alterius potestate posita, sic dulciter debitum servitium absque murmuratione leta inpendit.“ *Scriptores Rerum Hungaricarum* (1938) II, 498, 1.

⁸² *Scriptores R. H. II. 494, 1.* Horváth Mihály: A kereszténység megalapításának története Magyarországon. 294. 1. és kk.

⁸³ *Scriptores R. H. II. 380.* helytelenül idézi Békfi: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. 8. 1.

ran kell mondani a híveknek, hogy a hitcikkelyek okát ne kérdezzék; mert a hit oly fölséges, hogy az, ami a hit körébe tartozik, ésszel nem érhető fel. Miért is az a hit nem jár érdemmel, amelyhez az emberi ész nyújt példát.⁸⁴

A „nép oktatása tehát lényegében ebben merült ki. Amennyiben az alsóbb néposztályok fiai abban a szerencsében részesültek, hogy kolostorokba bekerülhettek, ez csak a „conversi“, a munkástevéreik formájában történhetett. Ezekről a munkástevérekről már beszéltünk, most még azt szeretném megemlíteni, hogy ezeknek az oktatására egyáltalán nem került sor. Kalász Elek írja többször idézett munkájában: „Minthogy a testi munka volt legfőbb feladatuk, imádságaik is jóval rövidebbek, egyszerűbbek, mint a szerzetesekéi, mindenekelőtt pedig pusztán szóbeliek, hiszen a *munkástevéreket nem tanították meg sem írni, sem olvasni*, az imádságokat is hallásból tanulták.“⁸⁵

Hogy pedig régi történetíróink a vallási oktatásnak a nép körében való elterjesztését magyarázandó, milyen, szinte a komikum határát suroló, megállapításokra jutottak, arra jellemző példa, amiről Békefi ír már említett munkájában: „A vallási oktatásra egyes rendkívüli alkalmak is kínálkoztak. Így: ha boszorkányra akadnak, a bíraskodási törvény értelmében az egyházhoz vezetik — és átadják a papnak — böjtöltetés és hitbeli oktatás céljából.“⁸⁶

Meg kell jegyeznünk azt, hogy míg pl. Békefi 1896-ban kifejezetten arról beszél, hogy „népiskolának létezéséről nálunk mit sem tudunk“ az általam tárgyalt időszakban, addig 1906-ban arról ír, hogy a „nép gyermekeit leginkább a falusi iskola fogadta be.“⁸⁷ Igaz, hogy itt hirtelen átsiklik az Árpád-korról a 16. századra és arról ír, hogy Tubero, munkájának Bakócz Tamás fiatalságáról szóló részében azt mondja, hogy Magyarországon a legtöbb ember a mezőről kerül az iskolába.⁸⁸ Mondanom sem kell, hogy Tuberonak az az elegáns fordulata, mellyel a magyarok elmaradottságát akarja példázni, amikor azt mondja: „Ez az ember pedig, miként a legtöbb magyar. mezőről kerül a műveltség mezejére“, semmiféle falusi iskola létezését, még Tubero korában, sem igazolja.⁸⁹

A nép tanítása, a barbárságból való kivetés legendája abban a formában, amelyben történetírásunk feltüntette, azt hiszem teljesen légbőlkapott. Éppen annyira, mint a cisztercieknek Magyarországon való feltűnésével a francia műveltségnek a nép széles köreiben — mint Hóman mondja — elterjesztése. A cisztercieknél virágzott legjobban a munkástevéreik intézménye, itt tehát, azt hiszem, egészen nyilvánvaló, hogy mit kell érteni a „nép széles rétegei“ alatt.

Természetesen mind gazdasági, mind szellemi téren, az Árpád-kor kezdetén az egyháziak fellépése progresszív. Progresszív, mert a feudális gazdasági rendszer kiépítésében az uralkodóosztály élén járt és elősegítette az osztálytársadalom élesebb körvonalakban való kiformalódását.

Mikor azonban a római pápák beavatkoznak a magyar ügyekbe a 12. és 13. század fordulóján és a 13. század első négy évtizedében, ez nagymértékben meggyorsította a királyi hatalom szétesését. Bár önmagában a feudális széttagolódás, a termelőerők adott fejlődési fokán szükségszerű volt, a tatárok fenyegető támadásával szemben csak egy erős államszervezet állhatott volna ellen. Amikor pedig a tatárok Magyarországot megtámadták — mint lát-

⁸⁴ Békefi: i. m. 14. l.

⁸⁵ Kalász: i. m. 46. l. Kiemelés tőlem, L. E.

⁸⁶ Békefi: i. m. 20. l.

⁸⁷ Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése 1896. 26. l.

⁸⁸ Békefi: i. m. 22. l.

⁸⁹ „hic enim vir veluti plerique Hungari ex rure ad ludum litterarium profectus“. (Schwandtner Scriptores II. 187. l.)

tuk —, a „keresztény“ segítség a „pogányok“ ellen, a pápa segítsége, sehol sem volt. Szép szavakon kívül IV. Béla semmit sem kapott a pápától, akik pedig az előző időkben, mint az ország hűbérurai, avatkoztak be annak minden belső és külső ügyébe. A pápák és a főpapság uzsorás tevékenysége pedig (uzsorakölcsöneivel, só- és pénzkérdésben stb.) az uzsoratóke tipikus „parazita“ tevékenységével az elnyomott osztály fokozott kizsákmányolását segítette.⁹⁰ A parasztság elleni harcban az elnyomók élén természetesen az egyháziak állnak, éppen birtokaik termelőmódjának fejlettségénél fogva. Szükségszerű, hogy az egyháziak akadályozzák elsősorban a parasztság vándormozgalmait, amelyek egyrészt a fejlődő városiasság irányába mutatnak, de akadályozzák a jobbágyság elvándorlását a munkaerő hiányában szenvedő és így a parasztságnak előnyöket nyújtó világi nagybirtokra is. A világi nagybirtokosság fokozódó hadierejével szemben azonban nem nyújt már elegendő ellenérőt az ideológia fegyvere.

Igy kerül sor a 13. század végén kényszerű összefogásra a már lényegében szétesett királyi hatalommal — 1298-as constitutio —. Ez azonban nem tudja megakadályozni, hogy a parasztság a gyakorlatban ezekben az évtizedekben szabadon költözzék.

Az egyháziak tehát a következő időkben új fegyverekhez kénytelenek nyúlni, de ekkor lényegében már megszűnt az a predominatív szerepük, amelyet az uralkodóosztályon belül eddig elfoglaltak.

LEDERER EMMA

⁹⁰ Der Wucher centralisiert Geldvermögen wie die Produktionsmittel zersplittert sind. Er ändert die Produktionsweise nicht, sondern saugt sich an sie, als Parasit, fest und macht sie miserabel. Er saugt sie aus, entnervt sie und zwingt die Reproduktion unter immer erbärmlichere Bedingungen vorzugehen. Marx: Kapital III/2, 135. l.

Der verschuldete Sklavenhalter oder Feudalherr saugt mehr aus, weil er selbst mehr ausgesaugt wird. Marx: Kapital III/2, 136. l.

SZEMPONTOK AZ EREDETI TŐKEFELHALMOZÁS VIZSGÁLATÁHOZ MAGYARORSZÁGON

II.

„Miután megvizsgáltuk a szabad prédául szolgáló proletárok erőszakos megteremtését, a véres fegyelmet, amely őket bérmunkásokká változtatja..., felmerül az a kérdés, honnan jönnek eredetileg a *tőkések*?“¹ Másszóval: miután megállapítottuk, hogy a parasztság kisajátítása Magyarországon 1848-ra nagymértékben előrehaladt, felvetődik a kérdés, vajjon hasonlóképpen végbement-e a pénztőke felhalmozódása is az 1848 előtti Magyarországon; bekövetkezett-e „bizonyos mennyiségű pénz felhalmozódása egyes személyek kezében, ... az árutermelésnek aránylag magas fejlődési fokán...“²

Az eredeti tőkefelhalmozódásnak — e másik oldalról, a „gazdagság felhalmozásának“³ oldaláról tekintve — fontos emeltyűje volt a külkereskedelem, amelynek révén hatalmas vagyonok képződtek, különösen mióta megnyílt a világpiac és megkezdődött a gyarmatok kifosztása. Így történt Hollandiában, Angliában, stb., vagyis azokban a nyugateurópai országokban, amelyek eddigi fejlődésük és kedvező földrajzi helyzetük alapján hatalmas résztvevőivé váltak a kitaruló világkereskedelemnek. Viszont azokban a közép- és keleteurópai országokban, amelyek „végigszenveték... a fő kereskedelmi útvonalak a Földközi-tengertől az Atlanti-óceánhoz való eltolódásának hatásait, ... a kapitalizmus „normális“ fejlődési útja elkanyarodott...“⁴

Magyarország kétségkívül az országoknak ez utóbbi csoportjához tartozott. Ennek megfelelően az eredeti tőkefelhalmozás hazánkban — a pénztőke, a gazdagság felhalmozásának oldaláról tekintve — súlyos akadályokba ütközött. Ez a tény különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha — Marx útmutatása alapján — szemügyre vesszük, mik voltak a pénztőke eredeti felhalmozásának főmozzanatai a fejlődés „normális“ útján; megvizsgáljuk, fel-

¹ Marx Károly: A tőke, Bp., 1948. I. 802—803. — Ezt a — Marxtól megadott — sorrendet próbáljuk követni mi is. Miután fővonásaiban áttekintettük az eredeti tőkefelhalmozás *alapját*, „a falusi termelőnek, a parasztnak a földtől való megfosztását“ (Századok, 1948. 19—59.), ezúttal megpróbáljuk megvizsgálni a folyamat *másik oldalát*, „a pénztőkék eredeti felhalmozásának“ kérdését. (V. ö. G. A. Kozlov: A tőkés termelőmód kialakulása. Kézirat gyanánt. Bp., é. n. 23, 29—31.) Ilyenképpen — úgy véljük — elesik az a kifogás, hogy „a parasztság földtől való elválasztását helyezve előtérbe, csak erre korlátozva a vizsgálódást, ezt azonosítottuk magával a tőkefelhalmozás folyamataival“; hogy „csak a tőkefelhalmozás egyik oldalát, a parasztság földtől való elválasztását emeljük ki...“ figyelmen kívül hagyjuk azonban az eredeti tőkefelhalmozás másik oldalának, a pénz felhalmozódásának, a tőkeképződésnek a kérdését“. (Mód Aladár: 1848 értékelése és a marxizmus alkalmazása történetírásunkban. Társadalmi Szemle, 1950. márc.—ápr. 314—315.)

² Lenin: Marx Károly. Bp., 1948. 22.

³ V. ö. A tőke, I. 772.

⁴ Révai József: Marx és a magyar forradalom, A marxizmus és magyarság c. kötetben, Bp., 1946. 111.

találhatóak-e ezek a mozzanatok a magyar fejlődésben, s ha igen, hogyan érvényesültek hazánkban.

„Az eredeti felhalmozás különböző mozzanatait” — állapítja meg Marx — „egybefoglalják a *gyarmati rendszerben*, az *államadósságok rendszerében*, a *modern adórendszerben* és a *protekciónizmus rendszerében*. Ezek a módszerek részben a legbrutálisabb erőszakon alapulnak, például a gyarmati rendszer. De valamennyien felhasználják az *államhatalmat*, a koncentrált és szervezett társadalmi erőszakot, hogy a hűbéri termelőmódnak tőkés termelőmóddá való átalakulását mesterségesen előmozdítsák és az átmeneteket megrövidítsék.”⁵

Ezeket a — Marx által említett — mozzanatokot igyekszünk tehát megvizsgálni Magyarországon, különösen abból a szempontból, hogy e „rendszerek” sietteték-e, vagy lassították hazánkban az eredeti tőkefelhalmozást, és hogy az államhatalom mesterségesen előmozdította-e nálunk, vagy ellenkezőleg: hátráltatta a hűbéri termelőmódnak tőkés termelőmóddá való átalakulását.⁶

Az eredeti felhalmozás e mozzanatai közül Marx első helyen és különös nyomatékkal emeli ki a gyarmati rendszert. Nem kétséges, hogy nálunk is ez jelenti a probléma gerincét. Csakhogy — *nem Magyarország épített ki gyarmati rendszert a maga eredeti tőkefelhalmozásának javára. hanem a Habsburg-hatalom gyarmatosította hazánkat az osztrák örökös tartományok tőkés fejlődésének érdekében*. A főkérdés tehát, hogyan született meg és épült ki a Habsburgok gyarmati rendszere Magyarországon, hogyan fonódott össze a protekciónizmus rendszerével és az eredeti tőkefelhalmozás többi mozzanataival, — a magyarországi eredeti tőkefelhalmozás rovására, hazánk polgári-nemzeti fejlődésének rovására.

* * *

„...a középkor a tőke két különböző formáját hagyta örökölni, amelyek a legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági alakulatokban érnek meg és a tőkés termelőmód korszaka előtt „a” tőkének... számítanak — az *uzsoratőkét* és a *kereskedőtőkét*.”⁷ A XVII. század második felében Ausztriában is az uzsora és a kereskedőtőke számított még „a” tőkének. Alig történt még valami abban az irányban, hogy ez a tőke ipari tőkévé alakuljon.⁸ A néhány korai manufaktúra általában csak félgyártmányokat készített, amelyeket külföldre szállítottak és csak ott dolgoztak fel. Nem volt ritka eset, hogy Ausztria a külföldről olyan készáruat hozott be, amihez maga szállította a nyersanyagot. „Az ország gazdasági életét egy olyan réteg tartotta kézben, amely mindent megtett, hogy ezt az állapotot fenntartsa: a kereskedőtőkések... Ezek kereskedni akartak, mindegy hogy hova és mindegy hogy mivel... Sőt még előnyösebb volt számukra az, hogy például fonalat szállítsanak Hollandiába, ... mert így kétszer csinálhattak üzletet, — először a fonal kivitele, másodszor a szövet behozatala alkalmával.” A XVII. század végén az osztrák kereskedelem néhány nagy „monopolista”, „appaldator” kezében összpontosult, akik bizonyos zálogösszegért megkapták a legtöbb áru fajta eladásának monopóliumát. „Egyes monopóliumokat — különösen azokat, amelyek mezőgazdasági termékek előállításával függtek össze — nem kereskedők, hanem az udvari nemesség tagjai vettek bérbe... Így szoros kapcsolat jött létre a

⁵ A tőke, I. 811—812.

⁶ Ebben jelöljük meg cikkünk e második részének tárgyát, feladatát. Ezúttal sem tehetjük vizsgálat tárgyává „a mezőgazdaság kapitalizálódásának a folyamatát”, „a hitelnek a kérdését”, stb. (V. ö. Mód: i. h.) E kérdések kifejtése csak további cikkekben kerülhet sorra.

⁷ A tőke, I. 810.

⁸ V. ö. A tőke, I. 811

nemesség és a kereskedő-monopolisták között: a nemes maga is monopolistává vált." A kereskedőtőke e képviselői szembenálltak a tőkés ipar fejlődésével, mert „új iparok keletkezése, a gazdasági élet reformja és állami ellenőrzése veszélyeztette monopolhelyzetüket.”⁹ — Ez a helyzet jellemzően illusztrálja azt a marxi tételt, hogy „a kereskedőtőke önálló fejlődése fordított arányban van a tőkés termelés fejlődési fokával.”¹⁰ Ez a helyzet jól mutatja, hogy „bár a kereskedelem jelentékeny mértékben bomlasztja a feudális társadalmat, mégis a kereskedelmi tőke nagymértékben a régi rend élősdije maradt és tudatos szerepe, ha serdülő korát túlhaladta, konzervatív és nem forradalmi volt.”¹¹ Ebben a helyzetben a még fejletlen ipari tőkének nagy szüksége volt erőszakos támogatásra, az államhatalom támogatására, a „koncentrált és szervezett társadalmi erőszak”-ra.¹²

Ugyanakkor azonban az államhatalomnak, a Habsburgok abszolút államának is komoly érdeke fűződött ahhoz, hogy a tőkefelhalmozást előmozdítsa, a tőkés fejlődést meggyorsítsa. Az abszolút állam közigazgatási és hadi kiadásai mindjobban emelkedtek, az állam deficitje egyre nőtt. „Végül oda jutott, hogy a hivatalnokok fizetését nem tudta már folyósítani, így aztán... a hivatalnokokat rászabadította a lakosságra és fizetés helyett jogot adott nekik arra, hogy körzetük gazdasági erőforrásait kimerítsék.” A hadseregben sem volt külön a helyzet: „a tábornokoknak joguk volt a tisztii állásokat adás-vétel tárgyává tenni. Az eredmény a tisztikar tehetetlensége volt... és éhező, elégedetlen, lerongyolódott katonák.”¹³ A Habsburg-államnak tehát pénzre, minél több pénzre volt szüksége és lázasan kutatott olyan „csodaszert” után, amellyel fokozódó pénzszükségletét kielégítheti.

Ilyen „csodaszernek” látszott a merkantilizmus, a protekcionizmus, amelyet Anglia és Franciaország már sikerrel alkalmazott. „A protekcionizmus rendszere mesterséges eszköz volt arra, hogy gyárosokat gyártsanak, független munkásokat kisajátítsanak, a nemzet termelési és létfenntartási eszközeit tőkésítsék és az elavult termelőmódból a modern termelőmódba való átmenetet erőszakosan lerövidítsék. Az európai államok tülekedtek e találmany szabadalmáért...”¹⁴ Nem csoda, hogy a Habsburg-állam is beállt a tülekedők közé...

Az új protekcionista gazdaságpolitika első hirdetői — s részben gyakorlati kezdeményezői — az osztrák merkantilizmus „három nagy embere”: Hörnigk, Becher és Schröder voltak. Közülük a legnagyobb figyelmet Hörnigk személye érdemli, aki először 1684-ben — s utóbb sok kiadásban — megjelent könyvében¹⁵ élesen kikelt a monopolista kereskedők és földesurak, mint az állam pénzügyi nehézségeinek s a gazdasági élet visszamaradottságának okozói ellen. Ezek „hangosan kiáltoznak a belföldi ipari termelés ellen... és csak ahhoz értenek, hogy külföldön olcsón vásároljanak és belföldön drágán adjanak el.” Ezzel szemben Hörnigk híres kilenc pontjában azt hirdette, hogy „a meglevő nyersanyagokat az országban kell feldolgozni”; hogy „az aranyat és ezüstöt nem szabad kivinni, hanem annak... a belföldi forgalomban kell maradnia”; hogy „a behozatalért nem pénzben, hanem áruban kell fizetni”;

⁹ Eva Priester: Kurze Geschichte Österreichs, II. Aufstieg und Untergang des Habsburgerreiches, Wien, 1949, 15—17.

¹⁰ A tőke, Berlin, 1949, III. 360. Németül. — V. ö. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Bp., 1949, 175.

¹¹ Maurice Dobb: Studies in the development of capitalism, New-York, 1947, 89. — V. ö. Sz. F. Tokmalajev: Kereskedelmi tőke és kereskedelmi haszon, Bp., 1950, 16—17.

¹² V. ö. A. tőke, I. 812.

¹³ Priester: i. m., 19—22.

¹⁴ A tőke, I. 818.

¹⁵ Ph. W. Hörnigk: Oesterreich über alles, wann es nur will, Pl. Regensburg, 1717.

hogy „a behozatal nyersanyagokból álljon, amelyeket az országban dolgoznak fel”; hogy „semmi esetre sem szabad olyan árukat behozni, amilyeneket az országban is gyártanak”; hogy az iparcikkek kivitele számára „mindenképen új fogyasztópiacokat kell teremteni”; stb.¹⁶ — Az ilyenféle elképzelések — ha lassan, tökéletlenül és töredékesen — a XVII. század utolsó évtizedeitől fogva kezdtek valósággá válni, részben éppen Becher és Schröder tevékenységéből, akik magas állami hivatalokat töltöttek be. Így Becher létrehozta a Commerzcollegiumot, mint állami szervet a kereskedelem és ipar fellendítésére, „Császári Selyemtársaságot” alapított, amely egymásután több manufaktúrát hívott életre; általában a XVII. század utolsó évtizedeiben némileg megélnélt a manufaktúra fejlődés a textiliparban, az üvegiparban, stb.¹⁷

Első tekintetre szembevető ezekben a korai merkantilista osztrák törekvésekben, hogy „nem képesek Magyarországot, mint... az ausztriai tartományokkal ugyanazon bánásmódot érdemlő területet elképzelni, hanem ezek mellett Magyarországnak kezdettől fogva alárendelt, elnyomott helyzetet jelölnek ki... Magyarország a fejlett iparral bíró osztrák tartományok *gyarmati* területe, — ez a fogalom csírájában megvan az osztrák kameralistáknál akkor, amikor először képzelik el egységes gazdasági terület gyanánt a monarchiának még politikailag annyira különböző országait.”¹⁸ Ez a felfogás feltűnik mind Hörnigk elméleti tervezgetéseiben, aki Magyarországot „valódi kenyér-, zsír- és húsbányának”¹⁹ tekinti; mind Becher gyakorlati kezdeményezéseiben, amelyek a magyar külkereskedelmet az osztrák érdekeknek rendelik alá.²⁰

„Ennek a jelenségnek eredetét kutatva” természetesen nem „állapíthatunk meg” a bécsi vezető körök „magyargyűlöleténél”.²¹ A magyarázat magából a protekcionizmus lényegéből folyik. „Az európai államok tülekedtek e találmány szabadalmáért” — mondja Marx — „és ha már egyszer a többletcsinálás szolgálatába állottak, e célból nemcsak saját népüket sarcolták meg... A függő helyzetben lévő szomszédországokban minden ipart erőszakkal kiirtottak, mint pl. Anglia az ír gyapjúmanufaktúrát.”²² Nem véletlen tehát, hogy az osztrák protekcionizmus rendszere hazánknak hasonló szerepet, „alárendelt, elnyomott helyzetet” jelöl ki.

De még ennél is többről van szó. A pénztőké felhalmozásának meggyorsítása, a tőkés fejlődés siettetése, a „többletcsinálás” érdekében, a nyersanyagtermelő és ipari fogyasztó területek biztosítása érdekében az európai államok nemcsak a protekcionizmushoz, hanem e mellett a *gyarmati rendszer* felállításához folyamodtak. Hiszen: „A gyarmati rendszer megleghúszszerűen érlelte a kereskedelmet... A rohamosan növekedő manufaktúrák számára a gyarmatok fogyasztópiacot és a piaci monopólium által hatványozott felhalmozást biztosítottak. Az Európán kívül egyenesen fosztogatással, rabszolgaságba döntéssel és rablógyilkosságokkal zsákmányolt kincs az anyaországba áramlott és itt *tőkévé* alakult.”²³ Természetes tehát, hogy a Habsburg-állam is a gyarmati rendszer felállítására törekedett.

¹⁶ V. ö. Priester: i. m. 28—30.

¹⁷ V. ö. Franz Martin Mayer: Die Anfänge des Handels und der Industrie in Österreich und die orientalische Compagnie, Innsbruck, 1882. 4. kk.

¹⁸ Szekfü Gyula: Magyar történet. Bp., 1935. IV. 182. — *Kiemelések* — a marxista klasszikusoktól származó idézetek kivételével — tölem. P. Zs. P.

¹⁹ Hörnigk: i. m. 37—38.

²⁰ V. ö. Takáts Sándor: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (M. Gt. Sz.), 1899. 348. kk.

²¹ Szekfü: i. m. IV. 183.

²² A tőke. I. 818.

²³ b A tőke. I. 814.

A XVII. század második felében azonban a Habsburgoknak nem sok reményük lehetett arra, hogy tengerentúli területeket gyarmatosítsanak. Ebben a tekintetben egészen más volt a helyzetük, mint a XVI. század első évtizedeiben, amikor Magyarország trónjára jutottak. Akkor úgyszólván ölükbe hullott az „Újvilág“, az amerikai gyarmatok, s így kevésbé érdekelte őket Kelet-Európa. Nem kis mértékben ennek tulajdonítható, hogy szinte semmit sem tettek Magyarországnak a török hódítástól való megvédésére. Időközben azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A Habsburgok birodalma kettéoszlott a spanyol és az osztrák ág között. Ami a spanyol Habsburgokat illeti, „az európai nemzetek *kereskedelmi háborúi*, amelyek színhelye az egész földkerekség“,²³ a XVI–XVII. század folyamán fokról-fokra megmutatták, hogy Spanyolországnak vissza kell vonulnia a gazdaságilag fejlettebb — holland, angol és francia — gyarmatosítók elől. Az osztrák Habsburgokra nézve pedig a XVII. század közepén a wesztfáliai béke, a XVII. század második felében XIV. Lajos megújuló támadásai nyugat-európai hatalmi helyzetük megrendülését jelentették s fölöttébb kétséssé tették azt a lehetőséget, hogy nyugat felé, ill. a nyugateurópai vizekről kiindulva gyarmatosítsanak. Nem véletlen tehát, hogy gyarmatosító törekvéseikkel kelet felé fordultak; *nem véletlen, hogy Magyarországnak szánták a gyarmat szerepét.*

Marx rámutat arra, hogy a gyarmati rendszer felállításában a hollandoknál, angoloknál stb. milyen fontos szerepet játszottak az állami támogatással alakult *kereskedelmi társaságok*.²⁴ Hasonló vállalkozás volt — persze jóval szerényebb méretekben — osztrák részről már 1667-ben, Becher kezdeményezésére, a *Keleti Társaság* (Orientalische Compagnie) alapítása.²⁵ A Társaság tevékenysége jelentős mértékben arra irányult, hogy a magyarországi marhakereskedelem hasznát kezébe ragadja. Az udvarnak küldött egyik felterjesztésében nyíltan kimondotta, hogy „teljesen ki kell irtani azokat a magyar tőzséreket, akik összevásárolják az alföldi marhát és azzal kereskednek.“²⁶ Minthogy a XVII. századi Magyarországon a kereskedelmi tőke felhalmozásának legfőbb — szinte egyetlen — forrása a marhakereskedelem volt, érthető, hogy a bécsi köröknek a magyar marhakereskedelem lefőlözésére már régebben meginduló törekvései és most a Keleti Társaság megalapítása fokozódó elkeseredést, majd ellenállást váltott ki a magyarországi kereskedők, főként a nagybirtokos-tőzsérek részéről.^{26/c}

Ismeretes, hogy ennek az ellentétnek nem kis része volt abban a *mozgalomban*, amelyet *Zrínyi*, *Wesselényi*, *Nádasdy*, *Frangepán* stb. szerveztek — nagyon következetlenül és megalapozatlanul ugyan — a XVII. század 60-as éveiben a Habsburg-gyarmatosítás korai gazdasági és politikai kísérlete ellen.^{26/c} Bécs a mozgalmat elfojtotta, a vezetőket kivégeztette, a magyar alkotmányt fölfüggesztette és abszolút kormányzást valósított meg Magyarországon a 70-es években. Mindez azonban még mindig nem biztosította teljesen a Habsburgok számára hazánk gyarmatosításának lehetőségét. A magyarországi marhakereskedelmet még mindig nem lehetett teljesen az ausztriai tőkefelhalmozás szolgálatába állítani, mert a szállítmányok zöme az Alföldről és a Balkánról, szóval török uralom alatt álló területekről származott. A 70-es évek végén pedig már újabb mozgalom, *Thököly Imre függetlenségi harca*, döngette a Habsburg abszolutizmus pilléreit.

²³ A tőke, I. 811.

²⁴ V. ö. A tőke, I. 813–814.

²⁵ V. ö. Takáts: i. m. 349; Priester: i. m. 32–33.

²⁶ Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp., é. n. 217.

^{26/b} Takáts: M. Gt. Sz. 355–356; Szegény magyarok, 217. kk.

^{26/c} Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországiért. Bp., 1945. 26–33.

De a Habsburgok gyarmatosítási kísérlete nem járt teljes eredménnyel más vonatkozásban sem. A Keleti Társaságnak, a magyarországi marhakereskedelem monopolizálása mellett, másik feladata *Ausztria levantei kereskedelmének kiépítése* volt a török hódította területeken keresztül. A Társaság levantei kereskedelmi tevékenysége azonban nem váltotta be a hozzáfűzött nagy reményeket. „A Keleti Társaság komoly fejlődéséhez — bármilyen nagy vámkedvezményeket biztosított is számára az udvar — a Törökországgal való kapcsolatok még nagyon bizonytalanok voltak. Sor került ugyan egy konstantinápolyi telep felállítására és bizonyos szerény levantei kapcsolatok létesítésére, de a Társaság sokat szenvedett a politikai viszonyok súlya alatt... Bármilyen kedvezően alakult fennállásának első éveiben anyagi helyzete a magas tőkebefektetések miatt, csakhamar újabb és újabb nehézségek merültek fel.”²⁷

Mit jelent mindez? Azt jelenti, hogy rövidesen világossá vált: mind a magyarországi marhakereskedelem ellenőrzése, mind a levantei osztrák kereskedelem kiépítése csak akkor lesz igazán elérhető, ha a Habsburgok kiküszöbölik a „bizonytalan politikai viszonyokat”, vagyis *elfoglalják Magyarországot*, s ezzel egyben jóval kedvezőbb kiindulási helyzetet biztosítanak Ausztriának a levantei kereskedésre. Erre utal az osztrák történelem legújabb feldolgozása, amikor megállapítja: „Ebben az időben keletkeztek mindenütt az első... gyarmati vállalkozások, a Társaságok... Azok az országok, amelyek nem rendelkeztek *gyarmatokkal*, a szomszédságukban keresték azokat, például az addig *a törökök által megszállt területen*.”²⁸ — Ha tehát annak idején, a XVI. század első felében, a nemzetközi helyzet a Habsburgokat meglehetősen érdektelenné tette a magyarországi török előrenyomulás tekintetében, addig most, a XVII. század utolsó évtizedeiben, minden tényező — külpolitikai helyzetük és államuk belső nehézségei egyaránt — arra adtak ösztönzést, hogy a törököt Magyarországról kiszorítsák és ezen a területen, ill. ezen a területen keresztül építsék ki „gyarmati rendszerüket”.

S az alkalom nem is váratott magára sokáig. Amikor a hanyatló török hatalom utolsó hódító erőfeszítése 1683-ban Bécs sikertelen ostromával összeomlott és a támadásba lendülő császári seregek szinte ellenállás nélkül foglaltak el jelentékeny magyarországi területeket, teljesen nyilvánvalóvá vált a török birodalom gyengesége és kedvező alkalom kínálkozott a török visszaszorítására, Magyarország — s esetleg balkáni területek — meghódítására. Csak meg kellett ragadni a kínálkozó alkalmat, csak meg kellett szervezni a nagyarányú hódító-gyarmatosító vállalkozást, az „egyetemes keresztény gondolat”, a török elleni „szent háború” palástjába öltöztetve.

Ezt a szerepet, a hadivállalkozás szervezőjének és finanszírozójának szerepét, a pápa, XI. Ince vállalta magára. XI. Ince, eredeti nevén „Odescalchi Benedek, vagyonos comói *bankár*-családból származott, melynek előtte is már több tagja szolgált volt az egyháznak.”²⁹ „Az Odescalchiak családjából való gazdag bankárfi... tán atyjától örökölt bankári passziójával, kezébe vette az elzüllött pápai államháztartás rendezésének ügyét s hévvel karolta fel az ozmán hatalom megtörésének, visszaszorításának eszméjét. E két, egymástól különben teljesen elütő ügy közt a *pénz képezte az összekötő kapcsolatot*.”³⁰ — A nagy vállalkozásban hű segítő társa Buonvisi nuncius, aki

²⁷ Heinrich Srbik: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, Wien und Leipzig, 1907. 68—70.

²⁸ Priester: i. m. 24.

²⁹ Fraknói Vilmos: XI. Ince pápa és Magyarország fölszabadítása (!) a török uralom alól. Bp., 1886. 19.

³⁰ Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp., 1886. 96. — A pápa nagyszabású járadék-üzleteire l. u. o. 98.

„maga sem tagadja, hogy igyekszik minél többet kisajtolni“ és „kérlelhetetlen szigorral“ ellenőrzi a hadrakelt seregnél a pápai szék által befektetett tőkék hovafofordítását.³¹ — Ha a háborúban résztvevő csapatokra, hadvezérekre tekintünk, akkor is ugyanezt látjuk: a vállalkozás üzleti jellegét, a hadjárat gyarmatszerző jellegét. „A hadvezérek üzletszerű szerződéses megállapodásokban vállalkoztak a hadjáratban való részvételre. A különböző fejedelmek, tartományi hercegek és grófok versengve szerveztek csapatokat és jöttek a busás fizetés... reményében.“³² E mellett a hatalmas zsákmány reménye vonzotta őket Magyarországra, akárcsak a conquistadorokat Amerikába.³³ Mindebből könnyen megítélhetjük, mennyire volt megalapozott egyes történetíróknak az a beállítása, hogy a török kiűzése az Európában s első-sorban a német birodalomban újonnan fellángolt „keresztes lelkesedésnek“, „szent fanatizmusnak“ volt köszönhető.

Ezek után nem is csodálatos, hogy az ú. n. „felszabadító“ hadjáratok lefolyása tökéletesen beleillik abba a képbe, amelyet Marx rajzol a gyarmati háborúkról. A számos egykorú forrásból ugyanaz a kép tárul elénk: *a nyílt, brutális erőszak a „bennszülött lakossággal szemben*. Az idevágó tények közismertek: a magyar parasztságra nehezedő, hirhadt porció-rendszer³⁴ s ennek borzalmas következményei;³⁵ a katonaság évről-évre megismétlődő pusztításai és fosztogatásai, különösen a téli szállás örve alatt; a kis csapatvezetők visszaélései, akik „állásukat aranybányának tartják, tőkét gyűjtenek és az alattvalók véres verejtékéből mérhetetlen fényűzésben élnek“;³⁶ a vezérek, a nagy kalandorok, Caraffa és társai, gyilkosságai és hatalmas pénzrablásai³⁷, stb. stb. „Az a bánásmód, amelynek Magyarországot alávetették — állapítja meg Priester — megfelel annak, ahogy a tengeri hatalmak kereskedelmi társaságai a tengerentúli gyarmatokat kezelték.“³⁸ Azokra az eseményekre, amelyek ekkor Magyarországon lejátszódtak, bizvást elmondhatjuk Marx szavait: „Ezek az idilli folyamatok az eredeti felhalmozás főmozzanatai“³⁹ — persze az osztrák eredeti felhalmozásé.

Ilyen végzetes körülmények között „szabadult fel“ Magyarország nagy része a fejlődését visszavetítő és mérhetetlen pusztulásba döntő török uralom alól és vált ismét az európai civilizáció területévé; sok tekintetben hasonló körülmények között, mint ahogy a tengerentúli gyarmatokon jelent meg az „európai civilizáció“.⁴⁰ Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy *a török kiűzése Magyarországról egyben a Habsburgok gyarmatszerző háborújának tekinthető*.⁴¹

A török ellen folytatott sikeres hadjáratok megteremtették *Magyarország gyarmatosításának alapfeltételét*. Csakhamar megnyilatkozott Bécsnek az a törekvése, hogy a gyarmati háborúk módszereivel szerzett országot gyarmat-

³¹ Károlyi: i. m. 104—106; Fraknói: i. m. 113. kk.

³² Mód: i. m. 36. — V. ö. Károlyi: i. m. 46—82.

³³ V. ö. Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. Milleniumi történet, VIII. Bp., 1898. 94.

³⁴ L. pl. Károlyi: i. m. 140—145.

³⁵ L. pl. Bubits Zsigmond—Merényi Lajos: Herceg Esterházy Pál nádor 1635—1713. Bp., 1895. 238—246.

³⁶ Johan Nic. Flämizter: Der in böhmische Hosen ausgekleidete ungarische Libertiner oder des glorwürdigsten Erzhauses Oesterreich festgesetztes Souverain- und Erbrecht im Königreich Ungarn. Würzburg. 1688. 15. kk. — Id. Szekfü: i. m. IV. 249.

³⁷ M. Gt. Sz. 1903. 424—425.; 1904. 46—49.; Századok, 1876. 584—596.; Történelmi Társ., 1895. 609. kk., stb.

³⁸ Priester: i. m. 120.

³⁹ A tőke. I. 811.

⁴⁰ V. ö. A tőke. I. 814.

⁴¹ V. ö. Mód: i. m. 36.

ként is kezelje és megakadályozza, hogy az önálló polgári-nemzeti fejlődés útjára lépjen. Nemcsak az 1687-88-i országgyűlés artikulációsra gondolunk, — amelyek a Habsburgok „örökös királyságát” hozták a magyar nép nyakára s ezzel a Pragmatica Sanctio alapjait rakták le —,⁴² hanem arra, hogy a Habsburg-abszolútizmus a XVII. század végén — s utóbb — nem szüntette meg az eddig három részre szakadt és most visszafoglalt ország feldaraboltságát, hanem *fenntartotta, sőt továbbfejlesztette* azt. Bécs az országot nem egyesíti, hanem továbbra is részekben tartja; az eddigiekhez képest azzal a változtatással, hogy nem három hatalom uralkodik három részen, hanem egy hatalom, a gyarmatosító törekvésű Habsburgok, valamennyi rész felett. Külön marad Erdély, külön Szlavónia, külön a katonai határőrvidék (maga is részekre szabdalva), egyideig külön a régi Habsburg-terület és az újonnan szerzett Neoacquisticum is.⁴³

Miért említjük ezt aényt, az ország „szétszakítva egyesítését”,⁴⁴ mint az önálló polgári-nemzeti fejlődés megakadályozását? *Sztálin* klasszikus meghatározása szerint: „A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, mely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkatnak közössége alapján keletkezett... Csakis az összes ismérvek együttes jelenléte esetén beszélhetünk nemzetről.”⁴⁵ E szerint a terület és a gazdasági élet közösségének hiánya döntő módon akadályozza a nemzetté fejlődést. Amikor tehát a Habsburgok, a török kiűzése után, nem hoztak létre egységes magyar államterületet, hanem a belső határokat és belső vámvonalakat megtartották, sőt szaporították,⁴⁶ akkor ezáltal megakadályozták, hogy Magyarország az önálló polgári-nemzeti fejlődés útjára lépjen. Tehát: *Magyarország gyarmatosításának további előfeltételét teremtették meg.*

A gyarmatosító háború „módszereitől” elsősorban sujtott *parasztság* a XVII. század végén fegyvert fogott az elnyomók ellen. De csakhamar az *uralkodóosztály egy része* is sorompóba állt, hogy a gyarmatosító Habsburg-hatalommal szemben biztosítsa *szját* tőkefelhalmozásának lehetőségét, kivívja a tőkefelhalmozás *nemzei* feltételeit.^{46b} *II. Rákóczi Ferenc* vezetésével *nemzeti szabadságharc* robbant ki tehát az ország gyarmatosításának megakadályozására, hazánk függetlenségének kivívására. A szabadságharc teljes élességgel vetette fel a kérdést: önálló polgári-nemzeti fejlődés útjára lép-

⁴² Gustav Turba: Die Grundlagen der Pragmatischen Sanction. Wien, 1911. 32. kk.

⁴³ Az 1712-i országgyűlés által kiküldött bizottság felsorolja az ország *elszakított vagy idegen kormányzás alatt álló* részeit, „A Partiumot ide kell szerezni Erdélytől; a bányavárosokat ki kell venni a császári bányakamara hatósága alól; a Jászkúnságot ki kell váltani a német lovagrendtől, melynek Leopold 1702-ben eladta, Magyarországha be kell kebelezni Posega, Verőce, Valkó. Szerém, Bács, Bodrog, Zaránd, Békés, Csongrád, Csanád megyéket, melyeket visszavettek ugyan a töröktől, de amelyek még a császári haditanács és a császári kamara igazgatása alatt állanak. Dalmácia—Horvát—Tótországhoz csatolandók a varasdi generalatus (határőrvidék), a Frangepán- és Zrínyi javak úgy a tengerparton, mint Horvátországban, melyeket a belső ausztriai kormány még nem bocsátott ki karmaiból, továbbá Lika, Corbavia és a Száva folyó melléke, melyet a krajnai-mokrici uradalom ragadott magához.” (Marczali: i. m. 33.)

⁴⁴ E tény értékelésére Gerőné Fazekas Erzsébet hívta fel a figyelmet.

⁴⁵ J. V. Sztálin művei, II. Bp., 1949. 321—322.

⁴⁶ „Ha valaki Erdélyben árut vett, harmincadot fizetett. Amint Magyarországha ért, az első harmincadnál újra megvették rajta; ha szerencsésen elért az udvari kamara alá rendelt „Neoacquistica”-ra, ott megint fizethette a harmincadot. S ha innét Szlavónia területére ment, ott újra megvették rajta... A győri marhakereskedők 1695-ben hitelesen kimutatták, hogy Erdélytől Győrig 55 különféle tételt kellett egy-egy marha után fizetniök.” (Takáts: M. Gt. Sz. 1899. 347.)

^{46b} V. ö. Mód: Társad. Szemle, 1950. márc.—ápr. 315.

he-te Magyarország, vagy gyarmati sors vár rá?⁴⁷ De a szabadságharc elbukott, a kérdés hosszú időre eldőlt: *a döntő akadály is elhárult a Habsburg-gyarmati rendszer megvalósítása előtt.*

A magyar nemzeti fejlődés e végzetes fordulatával egyidőben a nemzetközi helyzet szintén úgy alakult, hogy még fokozottabb mértékben fordította a Habsburgokat Magyarország gyarmatosítása felé. A Rákóczi-szabadságharc időben egybeesett és számos vonatkozásban összeszővődött a *spanyol örökösödési háborúval*, amely nevezetes helyet foglal el a gyarmati uralomért folyt „kereskedelmi háborúk”⁴⁸ sorában. Ez a háború — az osztrák Habsburgok szempontjából tekintve — nagy erőfeszítés volt abban az irányban, hogy a spanyol ág örökségét megszerezve, biztosítsák hatalmi állásukat Nyugat-Európában és a *tengerentúli gyarmatokon*. A háború kimenetele azonban döntőleg megmutatta, hogy a Habsburgok — Anglia és Hollandia, a „tengeri hatalmak” nélkül, ill. azok ellenére — nem tudják megtartani a spanyol ág örökségét, vagyis *nem képesek bekapcsolódni a tengerentúli gyarmatok uralmáért folyó küzdelembe, kiszorulnak a világtengerekről.*⁴⁹

Mindezek szerint *a XVIII. század első évtizedeire minden vonatkozásban létrejöttek az előfeltételei annak, hogy a Habsburgok Magyarországot gyarmatosítsák.* Magyarországot illetőleg a Rákóczi-szabadságharc bukásával elhárult a gyarmatosítás akadályai, — a Habsburgokat illetőleg a spanyol örökség nagyrésznének elvesztésével szertefoszlott a tengerentúli gyarmatosítás lehetősége.

*
* *

A XVII. század utolsó évtizedeiben és a XVIII. század elején megérlelődtek Magyarország gyarmatosításának *előfeltételei*. Most már a Habsburg-gyarmati rendszer kiépítése következhetett. A *gyarmati rendszer kiépítésének első szakasza* le is pergett a XVIII. század első felében, III. Károly uralkodásának idején, a szatmári béke állítólagos „közjogi kompromisszumának”⁵⁰ leple alatt. A valóságban nehezen beszélhetünk „kompromisszumról”, kölcsönös engedményekről. A Habsburgok lényegében semmiről sem mondtak le, a magyar uralkodóosztály pedig a gyakorlatban lemondott „egymásután mindarról, ami még megmaradt a nemzet politikai és gazdasági függetlenségéből.”⁵¹

Miben jutott kifejezésre a Habsburgok gyarmatosító törekvése a szatmári béke utáni korszakban? Kifejezésre jutott *a meghódított Magyarország egész gazdasági, katonai, politikai berendezésében.*

A gyarmati berendezkedés egyik jellemző vonása *„a meghódított terület kiárúsítása.”*⁵² A gyarmatosító Anglia úgy járt el, hogy „a gyarmati földet... szemérmetlenül alacsony áron az arisztokraták és tőkészek kezére juttatta.” „A nagy *vagyonok*, mint a gombák, egy nap alatt nőttek ki a földből.”⁵³ A gyarmatosító Ausztria lényegében hasonlóan járt el: „szemérmetlenül alacsony áron” vagy éppen ingyen juttatta idegen arisztokraták, tábornokok, hadseregszállítók stb. kezére a magyar „gyarmat” földjét.⁵⁴ És: „az osztrák spekulánsok, vállalkozók, kereskedők ezeket a távoleső területeket teljesen egyéni vadászterületüknek tekintették... Sok tisztviselő elhatározta, hogy...

⁴⁷ Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet. Bp., 1945. 57.

⁴⁸ A tőke, I. 811.

⁴⁹ V. ö. Strickerné Pollacsek Laura: III. Károly gazdaságpolitikájáról hazánkban. Bp., 1909. 5.; Priester: i. m. 89.

⁵⁰ Szekfü: i. m. IV. 317.

⁵¹ Andics: i. m. 62.

⁵² Mőd: i. m. 46.

⁵³ A tőke, I. 813., 835.

⁵⁴ V. ö. Századok, 1948. 32. kk.

gyors meggazdagodással fogja kárpótolni magát... Így rövid időn belül hatalmas vagyonok keletkeztek.⁴⁵

A gyarmati berendezkedés másik jellemző vonása, a gyérenlakott területek benépesítésének módja, a *telepítések gyarmati jellege*. A gyarmati telepítés sajátja, hogy ott minden jövevény kedvezőbb helyzetbe kerül, mint a bennszülöttek. Ezt a sajátyságot könnyű megfigyelni a magyarországi telepítéseknel is, persze a parasztság vonalán. „Az eltérések különösen ott léptek elő világosan, ahol különböző állású jobbágyok éltek együtt, miként például a XVIII. század derekán a baranyamegyei Abaligeten, Babarcon, Kiskozáron, hol a végtelen robottal és régi szolgálmányokkal adózó, röghözkötött, örökös *magyar* jobbágyok mellett csekély robotot végző, szerződéses, szabadköltségű, új *német* jobbágyok éltek.”⁴⁶ Az egyik tolnamegyei birtok telepítési felhívása hangoztatta, hogy a birtokon „már német katolikus pap van, német tisztartó igazgatja, nem pedig magyar és hogy csak katolikus lakost fogad be, magyart és nem-katolikus nem.”⁴⁷ A példákat seregestül folytathatnók.⁴⁸

Különös élességgel nyilatkozik meg a telepítés gyarmati jellege a temesi bánságban. „A *bennszülöttek* sérelmesnek tartották, hogy az *idegenből származó kolonistáknak* több esztendei adómentességet engedélyez a kormány, míg őket, kik a török jármot viselték és a főlsszabadítási harcokban életüket, vagyonukat áldozták, terhes adózásokkal és közmunkákkal nyomják... Jellemző a bánásmód, melyet a Tisza és Maros vonalán inségesen élő *magyarsággal* szemben tanúsítottak az adminisztráció emberei... Településeiket akadályozták, nyomták és zsarolták szegényeket, ahol csak lehetett... Mennyire más eljárásban részesíté az adminisztráció a *német telepeseiket*. Mercy külön elnöki meghívásokkal édesgeté őket a Temesi Bánság megszállására... Terjedelmes földek használatát és dús kereseti forrásokat helyeztek kilitásba a német bevándorlóknak... A tisztartók a kerületeikre kivetett egész adódsszeget *egyedül a bennszülött régi lakosoktól* követelték be, sőt a kerületet terhelő minden közmunka végzésére egyedül őket szorították. Nem csoda, ha az *eképen sanyargatott bennszülöttek* züglödni kezdtek s méltó fölháborodásukban helyenként zendülést szítottak. Ilyen zendülések voltak 1719-ben és 1724—25-ben az aldunai és karánsebesi kerületekben...”⁴⁹

A magyarországi telepítések gyarmati jellegével kapcsolatban még egy szempontra kell utalnunk. A Magyarországra vándorló külföldi telepések jelentékeny részben éppúgy *kisajátított, termelőeszközeiktől, földjüktől megfosztott parasztok voltak*, mint a tengerentúli gyarmatosok, kivándorlók. „Szerencsét próbáló, vagyontalan kalandor nép, vagy mint őket Mercy nevezte, *gazdátlanul kóborló csöcselék* vándorolt be a Temesi Bánságba. Ez a bevándorlás levezető csatornája volt a külföldi békétlen, dologkerülő és garázda népelemnek, mely nyüge volt odakünn az államnak.”⁵⁰ Nagyon ismerősen csengenek ezek a szavak: így jellemezték mindenütt az eredeti tőkefelhalmozás folyamata során *kisajátított parasztoikat*,⁵¹ akik koldussá, csavargóvá, börtönök rabjává — vagy gyarmati telepevé, kivándorlóvá lettek. — Sőt még

⁴⁵ Priester: i. m. 47—48.

⁴⁶ Szabó István: A magyar parasztság története. Bp., 1940. 50.

⁴⁷ Szekfü: i. m. IV. 428.

⁴⁸ L. pl. Vónház István: A szatmármegyei német telepítés. Pécs, 1937. 7., 8., 19., sth.

⁴⁹ Szentkláray Jenő: Mercy kormányzata a temesi bánságban. Bp., 1909. 34—38. — V. ö. Földes Béla: Adalékok a gyarmatosítás történetéhez Magyarországon. Bp., 1902. 130—140.

⁵⁰ Szentkláray: i. m. 41.

⁵¹ A tőke. I. 794. — V. ö. Századok, 1948. 54.

továbbmehetünk. A bécsi kormány a Bánságot *büntető-kolóniának*, deportációra is használta és sokezer embert toloncolt oda, hogy „megjavuljanak“, vagy elpusztuljanak. Ezeket a deportáltakat Temesváron bárki megvásárolhatta.⁶¹ Ki ne gondolna itt a tengerentúli *gyarmatokra*?⁶²

A magyarországi berendezkedés gyarmati jellege nyilvánvalóan továbbá — és döntő módon — a *katonai intézkedésekben*. Ha a hódító hadjáratok során a magyarsággal szemben ugyanazt a nyílt, brutális erőszakot alkalmazták, mint a gyarmatokon a bennszülöttekkel szemben —, akkor most véglegesen létrehozzák Magyarországon azt az erős katonai apparátust, amely a gyarmatokon szükséges az elnyomott és kizsákmányolt bennszülöttek féken tartására. Ezt szolgálja az ellenállásra lehetőséget nyújtó *várak lerontása*, felrobbantása;⁶³ ezt szolgálja főleg az 1712–15. évi országgyűlés törvénye az „állandó közös hadsereg“ fenntartásáról, amelynek fele *idegen katonákból* álljon.⁶⁴ Hogy a magyar nemesség ennek a törvénynek az elfogadásakor csak ürügyül hozta fel a török veszedelmet;⁶⁵ hogy a valóságban rendi adómentességének védelmében és újabb jobbágymozgalmaktól való félelmében⁶⁶ szavazta meg ezt a törvényt, élesen megvilágítja azt a tényt, hogy a *feudális uralkodóosztály teljesen kiszolgáltatta az országot a gyarmatosító Habsburg-hatalomnak*. Ezt még az ellenforradalmi történetírás sem tudta ellepenni, bármennyire is igyekezett tisztára mosni a rendeket. „Bizony a nemzeti és állami önállóság lényeges részeiről való lemondást jelentette az, hogy idegen sereget eresztették be és forma szerint is elismerték ennek a haza határai közt és az állam védelmében teljesítendő funkcióit... A közös hadsereg bevonult a magyar törvénykönyvbe, elszállásoltatott a magyar falvakban és a Pálffy János tervszete szerint akkor épülni kezdő kaszárnyákban, a nélkül, hogy az államhoz és a magyar hatóságokhoz való viszonya bármiképp is szabályoztatott volna.“⁶⁷ — Mit jelent mindez? Nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy hosszú előjáték után most legalizálódott az ország *gyarmati jellegű katonai megszállása*, ami a gyarmati rendszer kiépítésének igen fontos tartozéka.

Végül ki kell emelnünk, hogy Magyarország új *politikai berendezése* is számos vonatkozásban magán viselte a gyarmati helyzet bélyegét. Megmutatkozik ez abban, hogy a Habsburg-birodalmat vezető központi kormány-

⁶¹ Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. Temesvár, 1879. 256–257.

⁶² Sok egyéb vonatkozásban is szembetűnő a hasonlatosság a magyarországi telepítés és a tengerentúli kivándorlás között. Az egyik telepítő például „ügyes agenseket tartott Lotharingiában, Elsassban, Hessenben, Frankóniában, Bádénben, a Pfalzban és Fejső-Bajorországban, kik bejárva a városokat és falvakat, dobszóval maguk köré gyűjtötték a köznépet s lelkesítő beszédekkel intézve hozzá, részint pénzbeli előlegekkel, részint a legképtelenebb ígéretekkel és a jövő jólétének s boldogságnak varázslatos kiszínezésével vették rá az embereket hazájuk elhagyására.“ Nem emlékeztet ez a gyarmati kivándorlási ügynökségek működésére? A német telepek azután „Neu-Wien“, a spanyolok „Új-Barcelona“ nevű helységeket alapítottak. V. ö. Új-Amsterdam, New-York, stb. (Szentkláray: Mercy... 41., 44–45., 50.)

⁶³ Takáts Sándor: Kísérlet a magyar haderő feloszlására. Századok, 1904. 328., stb. V. ö. Századok, 1943. 31.

⁶⁴ 1715: VIII. tc.: „... minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani...“ V. ö. 1723: I. tc.: „... minden eshetőségre és a külső erők ellenében is...“

⁶⁵ Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. Hadtörténelmi Közlemények, 1910. 364.

⁶⁶ „... a különböző jobbágymozgalmaktól tartó nemességre megnyugtató lehetett annak tudata, hogy gépként mozgdítható közömbös fegyveres erő áll szükség esetén védelmére...“ (Szekfü: i. m. IV. 341.)

⁶⁷ Szekfü: u. o.

szervekből a magyar urak ki voltak rekesztve, a magyar kormánysszékek pedig a bécsi központi kormány függvényei voltak.⁶⁸ S nem utolsósorban megmutatkozik az 1722—23 : I—III. törvényeikben. Ez a törvény, amely a *Pragmatica Sanctio* néven hirdett, az örökös tartományokkal való „szét-téphetetlen és felbonthatatlan“ kapcsolatnak és a Habsburgok nőági örökösödésének becikkelyezésével *közjogilag is legalizálta* Magyarország gyarmati helyzetét. Már Marczali is felismerte a *Pragmatica Sanctio* e valóságos értelmét, amikor rámutatott arra „a nevezetes és eddig kellően nem méltatott tényre, hogy éppen azon idő óta, mióta a *Pragmatica Sanctio* mindenkorra oszthatatlanná és együvé tartozóvá tette az örökös tartományokat és Magyarországot, *egészen különbözővé vált* e két ország belső fejlődése.“⁶⁹ Mi most már világosan látjuk, mit jelent ez a „különbözővé válás“. *Ausztria rálépett a kapitalista fejlődés útjára, Magyarország pedig ennek az útnak az árnyoldalát szenvedte: Ausztria gyarmatává vált.*

Ebből a szempontból igen jellemző ugyanennek az országgyűlésnek egy másik törvénye.⁷⁰ Ez a törvényeik „az ország közgazdaságáról“ szól és a következőket mondja: „Minthogy a karok és rendek ez országgyűlésen ki nem dolgozhatták: milyen legyen az ország közgazdasága, azért ezt... a királyi helytartótanács dolgozza ki.“ A maga szűkszavú foglalkozásával is rendkívül sokatmondó ez a törvény. Nem mond kevesebbet, mint azt, hogy „az ország közgazdaságát“ kiszolgáltatták Bécsnek. A helytartótanács ugyanis, amelyet ugyanez az országgyűlés szervezett újjá,⁷¹ önálló döntő hatáskör hiányában — mint említettük — minden ügyet köteles volt a királyhoz felterjeszteni. Amikor tehát a magyar rendek azt mondják, hogy az ország közgazdaságáról nem tudnak dönteni, hanem azt majd a helytartótanács végzi el, — akkor lényegében beismerik, hogy az ország nem tud az önálló polgári fejlődés útjára lépni, hanem *gyarmati sorsban van kiszolgáltatva Bécsnek.*

És nem is várattott magára sokáig „az ország közgazdaságának“ ez a „kidolgozása“. A bécsi udvar alaposan „kidolgozta“ az ország közgazdaságát, III. Károly leányának, Mária Teréziának idején.

*
* *

Amikor a XVIII. század első évtizedeiben lejárászódott Magyarországon a Habsburg-gyarmati rendszer kiépítésének első szakasza, a bécsi vezető körök gyarmatosítási törekvéseinek Magyarország még nem volt *kizárólagos* tárgya. Ezekben az évtizedekben még egyszerre több vasat tartottak a tűzben. *Nyugat felé* — a spanyol örökösödési háború kedvezőtlen kimenetele ellenére — még nem mondtak le teljesen gyarmati-tengeri terveikről; *kelet felé* — Magyarország kiaknázása mellett — még nagy súlyt vetettek a levantei kereskedelem megkaparintására, a Földközi-tenger keleti medencéjében való gyarmatosításra.

Ami a nyugateurópai vizekről kiinduló gyarmatosítási törekvéseket illeti, ezekkel röviden végezhetünk. Támaszpontul erre csak Délnémetalföld jöhetett számba, amely a spanyol örökösödési háborút követő osztzkodásban a Habsburgoknak jutott. S csakhamar megalakult Ostende székhellyel, 6 millió

⁶⁸ A kancellária a királyi leiratokat továbbította; a helytartótanács önálló rendelkezési jogot egyáltalán nem kapott, hanem minden ügyet köteles volt a királynak felterjeszteni; a kamara közvetlenül alá volt rendelve a bécsi udvari kamara ellenőrzésének. (V. ö. Szekfü: i. m. IV. 341—352.)

⁶⁹ Marczali: i. m. 276.

⁷⁰ 1722—23 : CXV. tc.

⁷¹ 1722—23 : XCVII—CII. tc. — V. ö. Ember Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története, 1724—1848. Bp., 1940. 4. kk.

forint részvénytőkével az osztrák-belga Keletindiai Társaság, amely az 1725-ben Spanyolországgal kötött kedvező kereskedelmi szerződés révén komoly — a hollandokéhoz és angolokéhoz hasonló — kiváltságokat kapott a spanyol gyarmatokon is.⁷² Az Ostendei Társaság tevékenysége elég gyorsan kibontakozott; legalábbis olyan fokra emelkedett, amelyet Belgium még sohasem ért el a világkereskedelemben.⁷³ — Az angol és holland Keletindiai Társaság persze rossz szemmel nézte a vetélytárs megjelenését és mindent megtett, hogy gazdasági fölényével megbuktassa. Kapóra jött azután a Habsburg-nőág örökösödésének kérdése: Anglia és Hollandia közös diplomáciai akciót indítottak Bécsben, leszögezve, hogy a nőág örökösödését csak akkor ismerik el, ha Károly felosztatja az Ostendei Társaságot. Így is történt.⁷⁴

Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy a Habsburg-hatalom kiszorulása a világ-tengerekről — ha már a XVIII. század elején lényegében eldőlt — mostanára, a század harmincas éveire, véglegessé vált. Azt jelenti, hogy az egyik vasat a Habsburgok végleg kiejtették a kezükből. — Ez lett a sorsa a *távolkeleti* terveknek. Nézzük most meg — kissé részletesebben, — milyen sikerrel járt Ausztria kísérlete a *közelkeleten*, a levantei kereskedelemben.

Említettük már, hogy a levantei kereskedelem érdekei figyelemreméltó szerepet játszottak a XVII. század végén a török kiűzésére indított hadjáratokban. Így — noha a Becher kezdeményezésére alapított Keleti Társaság a 90-es években már nem működött⁷⁵ — a levantei kereskedelem kiépítésének kérdése még a török háború befejezése előtt ismételten felmerült és jórészt ebben a tárgyban, „a XVII. század utolsó évtizedében ... negyvennégy különféle kereskedelmi projectum, vállalat és ajánlkozás került az udvari kamara elé.”⁷⁶

Az 1699-i karlovici békekötéssel még nagyobb lett a mozgás. A békekötés a kereskedelmi kérdéseket nem rendezte, hanem egy külön megkötendő kereskedelmi szerződésre utalt. Világos, hogy Bécs már ekkor olyan kereskedelmi szerződést akart kötni, amely teljesen kiszolgáltatja a levantei kereskedelmet az osztrák érdekeknek. Ezt mutatja Lipót kijelentése, mely szerint egész Európában a *keleti kereskedés a legfontosabb és az ő „essentielle intentio“-ja: e kereskedés berendezése.* Ezt bizonyítja, hogy „az 1699-ben Törökországba indult követség terjedelmes utasításokat kapott, mely irányban folytassa a törökökkel a kereskedelmi tárgyalásokat” és „a követségen kívül külön bizottság utazott török földre, hogy ott a kereskedelmi viszonyokat és a kikötőket tanulmányozza.”⁷⁷ — A porta azonban ekkor még nem volt annyira megtörve, hogy a Béctől diktált kereskedelmi feltételeket minden további nélkül elfogadja; másrészt a külföldi követek is mindent megmozgattak, hogy megakadályozzák a dolgot, hiszen „sok állam érdeke, egész csomó régi privilégiumokkal elhalmozott kompánia léte függött e szerződéstől.”⁷⁸

Így azután csak az 1716–18-i háborúban a török felett aratott újabb győzelem hozta meg a kereskedelmi szerződés megkötését. A császáriak ekkor — okulva a tapasztaltakon — már magának a passzarovici békének a szövegébe beleerőszakolták az osztrák kereskedők privilégiumairól szóló cikkelyt,

⁷² Srbik: i. m. 299.

⁷³ Anton Baldauf: Beiträge zur Handels- und Zollpolitik Österreichs in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, Halle, 1898, 19. — V. ö. M. Huisman: La Belgique Commerciale sous l'empereur Charles VI, La Compagnie d'Ostende, Bruxelles, 1902.

⁷⁴ V. ö. Strickerné: i. m. 22–23.

⁷⁵ V. ö. Srbik: i. m. 299.

⁷⁶ M. Gt. Sz. 1899, 358. — Jellemző módon hollandok s nyomukban *angolok* is megjelentek azzal az ajánlattal, hogy a meghódított Magyarországon keresztül „megszervezik” a kereskedelmet a Levante felé.

⁷⁷ U. o. 359

⁷⁸ U. o. 360.

a békekötés után pedig még a helyszínen lefolytatták a külön tárgyalásokat és megkötötték a kereskedelmi szerződést.⁷⁹ „Ez a szerződés az osztrák kereskedelemnek a Földközi-tengeren... komoly előnyöket adott más országok kereskedőivel, főleg a holland és a francia vetélytársakkal szemben. Hogy ennek szövegét függelékként magához a békeszerződéshez csatolták, mutatja azt a növekvő jelentőséget, ...amelyet Bécs a levantei kereskedelemnek tulajdonított.”⁸⁰

Osztrák részről valóban azonnal hozzáláttak a szerződés nyújtotta előnyök kiaknázásához: még 1718-ban újból életre hívták a bécsi Hauptcommerzcollegiumot, amelyet a merkantilista kereskedelmi és iparpolitika legfőbb szervének szántak;⁸¹ a következő évben Triesztet és Fiumét szabad kikötővé nyilvánították s lázas sietséggel hozzáfogtak az osztrák kereskedelmi és haditengerészet kiépítéséhez.⁸² Legfontosabb ténykedésük azonban az volt, hogy még 1791-ben feltámasztották a *Keleti Társaságot*, azzal a céllal, hogy szárazföldi, folyami és tengeri kereskedelmével „a passzarovici kereskedelmi és hajózási szerződés alapján... megnyissa a fiatal osztrák ipar számára a török területek fogyasztópiacát.”⁸³ Az alapító császári pátenst a kiváltságok hosszú sorát biztosította a „caesarea privilegiata societatis commerciorum orientalium”-nak: a Törökországgal való nagybani kereskedelem monopóliumán kívül azt a jogot, hogy bárhol lerakatokat és raktárházakat létesítsen, házat és földet vásároljon, valamint kizárólagos jogot arra, hogy az örökös tartományokban új manufaktúrákat állítson fel.⁸⁴ — Az udvari körök egyébként is minden módon támogatták ezt a második Orientalische Compagnie-t. Jellemző például, hogy amikor a Társaság felkérte a Wiener Stadtbankot 100 darab 1000 forintos részvény átvételére, de a bank vonakodott ettől a művelettől, nyomban császári parancsot kapott, hogy „ha szükséges, akár 150 ezer forintot is fektessen be a Társaság részvényeibe.”⁸⁵ Amikor pedig ez a hozzájárulás sem bizonyult elegendőnek, akkor — nyilván az egykorú Law-féle spekuláció hatására — az udvar lottójáték rendezésére adott engedélyt, hogy a Társaság így teremtsen elő a szükséges összegeket a nagy tervekkel elkápráztatott közönségtől.⁸⁶

A jelentékeny állami támogatás ellenére, a *Keleti Társaság működése most sem felelt meg a várakozásnak*. A társaság ugyan egy csomó ipari vállalatot létesített (Fiumében gyertya-, Linzben gypjú-, Schwechatban gyapotmanufaktúrát, stb.), a levantei kereskedelemben élvezett előnyeit is

⁷⁹ A passzarovici béke 13. pontja szerint: „A római császár tartományai kereskedőinek s alattvalóinak... szárazon és vizen, római császári zászlók és úti levelek mellett, minden ozmán tartományban... békességes menet s jövet engedélyeztessék, a vévő-adás szabad legyen, s lefizetvén a fizetendő vámokat, azok semmi módon ne háborgattassanak, sőt védessenek”; stb. A kereskedelmi szerződés ezeknek az alapelveknek részletesebb kifejtését adta, többek között a vámot három százalékban maximálta. (Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt, Buda, 1840, 180—182.)

⁸⁰ Priester: i. m. 101.

⁸¹ Hermann I. Bidermann: Die technische Bildung im Kaisertum Österreich. Wien, 1854. 34. k.

⁸² Karl Lechner: Zur Gründungsgeschichte der österreichischen Kriegsmarine. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. XV. Innsbruck, 1894. 614—615.

⁸³ Srbik: i. m. 298.

⁸⁴ Mayer: i. m. 38—40.

⁸⁵ Adolf Beer: Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II. Wien, 1898. 186.

⁸⁶ Johann Dullinger: Die Handelscompagnien Österreichs nach dem Orient und nach Ostindien, Zeitschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, VII. Freiburg—Leipzig, 1899. 45. k.

iparkodott minél jobban kihasználni (1719-ben Belgrádban, majd Konstantinápolyban létesített tárházakat, a tengeri kikötők közül pedig 1720-ban Fiumében, Triesztben és Messinában hozott létre képviselőket, stb.), — néhány évi fejlődés után azonban pályája mégis lefelé ívelt és „1728 körül kezdetét veszi ennek az akkori időkhöz képest valóban nagyszabású vállalkozásnak a hanyatlása.”⁸⁷

Mi okozta ezt a rövid virágzást és gyors hanyatlást? Kétségtől számottevő tényező játszott itt közre. A Társaságon kívül álló kereskedőtörekvések ellenségeskedése, akik saját hasznukat féltették a Társaság monopóliumaitól és ipari alapításaitól; a vezetés gyengesége, amely az erőket szétforgácsolta, a helyett, hogy a főcélra összpontosította volna; a lottójáték csődje, amely — minthogy a Társasággal szorosan össze volt fonódva — megingatta annak hitelét; utóbb az 1737–39-i veszített háború, amely megcsorbította a Habsburgok hatalmi állását Törökország felé. A döntő okot azonban nem itt kell keresni. Az osztrák Keleti Társaság — mint számos alkalommal kiderült⁸⁸ — még a hanyatló Velencével sem tudott megküzdeni a levantei kereskedelemben; még kevésbé volt képes állni a fejlett nyugati gyarmatosító hatalmak versenyét. A Társaság egyik igazgatója már 1730-ban rámutatott az udvarhoz benyújtott felterjesztésében a hanyatlás döntő okára: „... a saját (értsd: az örökös tartományokban készített) iparcikkek nem hoznak semmi hasznot, mert a *hollandok, franciák és angolok jobbminőségű és olcsóbb árukat visznek keletre*;... a Társaság tehát a kereskedelem egyetlen területén sem állhatta meg a helyét.”⁸⁹ fejlettebb vetélytársaival szemben.

Mi következett mindebből? Nem következhetett egyéb, mint az a törekvés, hogy Ausztria a külföldinél rosszabb és drágább áruinak *olyan területen keressen fogyasztópiacot, ahol nem kell vetélytársakkal küzdenie*, ahonnan távoltarthat mindennemű konkurenciát. És mi lehetett ez a terület más, mint a gyarmati helyzethez hajtott *Magyarország*? Az a Magyarország, ahol Bécs a gyarmatosítás *alapjainak* kiépítésével ugyanezekben az évtizedekben megteremtette a gyarmati rendszer *teljes kifejlesztésének* minden feltételét.

S ezt a következtetést a bécsi udvar csakhamar le is vonta. A Habsburg-hű osztrák gazdaságtörténészek is kénytelenek kimondani: „VI. Károllyal megszűntek azok a törekvések, amelyek a hatalom súlypontját más országokba helyezték;... most már a kormányzat gondoskodása egyedül az örökös tartományokra terjedt ki.”⁹⁰ Vagy még világosabban: „Az osztrák kereskedelmi politika egyik legjellemzőbb jegye most (t. i. a század 40-es éveitől kezdve) az, hogy a keleti kereskedelmet kevésbé tartják szem előtt, mint Lipót és VI. Károly alatt, és hogy ennek a nem gyümölcsöző iránynak a helyére kifejezettebben lép az a törekvés, hogy *közvetlenül Magyarországot biztosítsák az osztrák ipar fogyasztópiacául.*”⁹¹

* * *

A Habsburg-gyarmati rendszer kiépítésének *második szakasza, a gyarmati rendszer és a protekcionizmus teljes kifejlesztésének szakasza*, a XVIII. század 40-es éveivel veszi kezdetét Magyarországon. Az osztrák burzsoázia erre az időre bizonyos mértékben megerősödött, de még mindig sok nehézséggel kellett küzdenie; így az államhatalomnak az eddiginél is határozottabb támogatását, *minden eszközzel való támogatását* kívánta meg. S a Habs-

⁸⁷ Mayer: i. m. 47. kk.; 112.

⁸⁸ U. o. 28, 76, 112.

⁸⁹ U. o. 116.

⁹⁰ U. o. 122.

⁹¹ Srbik: i. m. 420. — A későbbi jelentéktelen és eredménytelen keleti kereskedelmi törekvésekre l. Beer: i. m. 80. kk., 101. kk.

burg-államnak nagyon is érdekében állott, hogy fokozottan támogassa az örökös tartományok burzsoáziájának fejlődését, iparának és kereskedelmének fejlődését.

A nemzetközi helyzet Mária Terézia trónralépésekor úgy alakult, hogy „a kitört bonyodalmak a monarchia felbomlásával fenyegettek.”⁹² Az osztrák örökösödési háborúról van szó, amelyben sikerült ugyan a Habsburg-államot megmenteni, de csak Szilézia nagy részének elvesztése árán. Hiába volt utóbb a hétéves háború erőfeszítése is: az 1763-i hubertsburgi béke értelmében Szilézia II. Frigyes porosz király kezén maradt. Szilézia volt pedig a Habsburgok iparban legelőrehaladottabb tartománya és „az osztrák-magyar monarchiának nagykereskedője; a többi Habsburg-országokban csak szatócsozkodás folyt.”⁹³ A háborúk kimenetele tehát a Habsburgok *iparban-kereskedelemben leggazdagabb tartományának elvesztésével* járt.⁹⁴

De a 40-es években kirobbant politikai bonyodalmak más veszedelemmel is fenyegették Ausztriát. A vezető gyarmati hatalom, *Anglia* jelent meg a színen, határozottabb formában újítva meg régebbi törekvéseit, magának akarva biztosítani az osztrák és nem utolsó sorban a magyar fogyasztópiacot. „Angol kereskedők engedélyt kértek, hogy gyalpúaruikat behozhassák Ausztriába. Az Anglia és Ausztria között fennálló szövetségi viszonyt... ezek az angol kereskedők a maguk számára akarták kihasználni... Anglia az Ausztria támogatására kiadott pénzüsségeket *Ausztriával kötendő megfelelő kereskedelmi szerződés* útján akarta visszanyerni és tetézní.” Az árucikkek egész sorára kértek behozatali kedvezményeket, „és pedig úgy, hogy necsak a többi külföldi nemzetekkel szemben, hanem a *belföldiekkel szemben is előnybe kerüljenek.*”⁹⁵ „Elsősorban hazánkra gondoltak, melynek nyers-terményeit jól fel tudták volna használni, azután meg hazánkon keresztül... a dunai kereskedelem meghódítására.”⁹⁶ — Tehát a nemzetközi helyzet alakulása a 40-es években Ausztria számára nemcsak iparban leggazdagabb tartományának elvesztését hozta, hanem a *magyar fogyasztópiac elvesztésével is fenyegetett*, amely pedig — mint láttuk — erre az időre az osztrák iparnak jóformán egyetlen piaci lehetősége maradt.

Az osztrák vezető körök, nagynehezen elhárítva az angol „szövetséges” ajánlatát, hozzáálltak azoknak a feladatoknak a végrehajtásához, amelyek a nemzetközi és belső helyzetből szükségképen következtek: *az osztrák ipar fejlesztéséhez és a magyar fogyasztópiac biztosításához*. E célok megvalósítását szolgálta a 40—60-as években a minden eddiginél nagyobb arányú gazdasági irányító szervezet megteremtése, élén a Hofcommerzdirectoriummal, ill. az ebből 1762-ben szervezett Hofcommerzienrattal, az egész monarchiára — Magyarországra csakúgy, mint az örökös tartományokra — kiterjedő hatáskörrel.⁹⁷

A feladat egyik része: az ipar minden eszközzel való támogatása a megmaradt örökös tartományokban — *a protekcionizmus rendszerének teljes kifejlését* kívánta meg. A protekcionizmusnak — a osztrák kameralisták

⁹² Mód: i. m. 54.

⁹³ H. Fechner: Die handelspolitischen Beziehungen Preussens zu Österreich. Berlin, 1886. 4. — Id. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922. 7.

⁹⁴ V. ö. Ember Győző: Az egységes monarchia gondolata Mária Terézia korában. Századok, 1936. 241—242.

⁹⁵ Mayer: i. m. 118—120.

⁹⁶ Eckhart: i. m. 125.

⁹⁷ V. ö. Karl Přibram: Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860. Leipzig, 1907. I. 23. kk., 607.

elméleti tervezgetésein túl — már voltak gyakorlati előzményei is Ausztriában: elsősorban VI. Károly kormányának egyes intézkedéseiben, így az 1721-i és 1728-i vámtarifákban.⁹⁸ Azonban csak most, a 40-es évektől kezdve, kerül sor a „*mesterséges eszköz*“ minden erővel való megragadására, abból a célból, „*hogy gyárosokat gyártsanak; független munkásokat kisajátítsanak, a nemzet termelési és létfenntartási eszközeit tökélesítsék és az elavult termelőmódból a modern termelőmódba való átmenetet erőszakosan lerövidítsék.*“⁹⁹ A bécsi kormány ennek érdekében 1752-től kezdve az örökös tartományok egyre nagyobb többségét vonta be a *befelé fokozatosan egységesített, kifelé szigorú védővámokkal elzárt vámterületbe*.¹⁰⁰ Végül az 1775-i vámröndelet már Galiciát is bekapcsolta a védővámokkal körülbástyázott egységes osztrák vámterületbe, de Magyarországot továbbra is kirekesztette belőle.¹⁰¹ A védővámokat a *behozatali tilalmak* hosszú sora egészítette ki: már 1764-ben általános rendelettel mindazon iparcikkek behozatalát megtiltották, amelyeket az örökös tartományokban is gyártottak.¹⁰² — A protekcionizmus rendszerének egyéb eszközeit szintén felhasználták: a kezdő manufaktúrák védelmére kizárólagos *privilegiumokat* osztogattak, a termelés és a kivitel fokozására *prémiumokat* tűztek ki, manufaktúrák alapítására nagyösszegű kölcsönöket, *szubvenciókat* folyósítottak.¹⁰³ Tehát Ausztria példája is illusztrálja, hogy „az európai szárazföldön Colbert eljárása alapján a folyamatot még jobban leegyszerűsítették. Itt a *gyárosok eredeti tőkéje* részben *közvetlenül az államkincsből folyik.*“¹⁰⁴

A feladat másik része: minden eszközzel biztosítani, hogy Magyarország az örökös tartományok kizárólagos piaca és nyersanyagtermelő területe legyen. Ez a *magyarországi gyarmati rendszer teljes kifejlesztését* kívánta meg, úgy, hogy az örökös tartományok ipari fejlődését előmozdító vámintézkedések egész súlyukkal hazánkra nehezedjenek. A Magyarországra vonatkozó *védővámoknak*, amelyeket az 1754—55-i vámtarifa rótt ki, nem a magyar ipar fellendítése volt a célja, ellenkezőleg: részben a magyar piac biztosítása az osztrák ipar számára, részben a magyar kereskedelem teljes elzárása a külföldi, tehát Ausztrián kívüli árubeszerzési forrásoktól. Ismeretes, hogy a vámtarifa értelmében a magyar kereskedő, ha külföldi árut közvetlenül külföldről hozott be Magyarországra, 30%-os behozatali vámot volt köteles fizetni; ha ugyanezt a külföldi árut az örökös tartományokban vásárolta meg, 5%-ot; ha viszont osztrák iparcikket vásárolt, akkor általában 3%, sok esetben csak 2% behozatali vámot kellett lerónia.¹⁰⁵ A cél világos: egyrészt, a magyar kereskedőket osztrák iparcikkek vásárlására szorítani; másrészt elérni azt, „hogy az ily szabályok mellett mégis fennálló csekély (t. i. külföldi) kereskedésnek első kézi haszna is az osztrák kereskedőké legyen, a magyaroknak pedig kedvök se támadjon a külfölddel közvetlenül közlekedni...“¹⁰⁶ Ez utóbbi más szóval azt jelenti, hogy a vámtarifa a magyar

⁹⁸ Baldauf: i. m. 23.; Beer: Handelspolitik... 3.

⁹⁹ A tőke, I. 818.

¹⁰⁰ Adolf Beer: Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. XIV. Innsbruck, 1893. 241. kk.

¹⁰¹ Rudolf Sieghart: Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzoll-Linie. Wien, 1915. 13.; Beer: Zollpolitik... 301. kk.

¹⁰² Beer: Handelspolitik... 8.

¹⁰³ Adolf Beer: Die österreichische Industriepolitik unter Maria Theresia. Archiv für österreichische Geschichte. LXXXI. Wien, 1894. 9. kk.

¹⁰⁴ A tőke, I. 816.

¹⁰⁵ Eckhart: i. m. 54.; M. Gt. Sz. 1903. 476.; stb.

¹⁰⁶ Horváth: i. m. 165.

kereskedelmi tőkefelhalmozódást megakasztotta és a magyar külkereskedelmet az osztrák kereskedőtőke szolgálatába állította.¹⁰⁷

Még világosabban nyilatkoznak meg az osztrák burzsoázia érdekei a *behozatali tilalmak* kérdésében. Míg az egységesülő vámterületbe *nem* kapcsolják be Magyarországot s az örökös tartományok és Magyarország közötti vámvonalat fenntartják, addig az örökös tartományokra vonatkozó behozatali tilalmakat habozás nélkül kiterjesztik Magyarországra is. 1759-ben kezdik az egyes behozatali tilalmakat Magyarországra, Erdélyre és a Bánságra kibocsátani; az 1766-i dekrétum pedig általában lépteti életbe Magyarországon mindazokat a behozatali tilalmakat, amelyek az örökös tartományokban érvényben voltak. A tilalmazott áruk jegyzékében akkor már csaknem az összes textilárukat megtaláljuk és általában mindazt, aminek gyártásával az örökös tartományokban foglalkoztak.¹⁰⁸ Ennek a rendelkezésnek már nem az az elsőrendű célja, hogy a magyar külkereskedelmet béklyóba verje, hanem kifejezetten az, hogy *a magyar piacot az eddigénél is nagyobb szigorúsággal biztosítsa az osztrák ipar számára*. „Egy még bölcsebben levő, a kezdet nehézségeivel küszködő ipar részére kell kiszolgáltatni a magyar piacot.”¹⁰⁹

Mindez azonban még mindig nem elég: az osztrák burzsoázia csak akkor látja a maga számára teljesen biztosítotttnak a magyar piacot, ha nemesak a *külföldi* árukat tartja oman távol vámokkal és behozatali tilalmakkal, hanem biztosítékokat nyer afelől is, hogy a *belföldi*, a magyar ipar sem támaszthat semmiféle konkurenciát az osztrák behozatalnak. Egy 1770-ben benyújtott emlékirat világosan kimondotta, hogy „százféle nehézséget kell okozni a magyar iparnak”, mert „annyival kevesebbet vásárol Magyarország, amennyivel többet gyárt maga is.”¹¹⁰ A feladat további része tehát: közvetlenül odahatni, hogy *a magyar tőkés ipar gyenge kezdeményei is elpusztuljanak*. Ez a feladat teljes összhangban van a protekcionizmus rendszerével, amelynek képviselői — mint már idéztük — „a függő helyzetben levő szomszédországokban minden ipart erőszakkal kiirtottak...”¹¹¹

Magyarországgal szemben, ahol a feudális viszonyok nyomasztó súlya amúgyis megátólt minden komolyabb ipari fejlődést, nem is volt nehéz ezt a feladatot végrehajtani. Hazánkban a század derekán — amikor a gyarmatosító iparpolitika elvei még nem érvényesültek teljes szigorúsággal — amúgyis csak néhány manufaktúra volt, főként a textiliparban.¹¹² E manufaktúráknak csupán kis része volt polgári tőkések alapítása; inkább kamarai uradalmakon¹¹³ és elsősorban arisztokraták nagybirtokain jöttek létre. Ennek a — feudális viszonyokkal összefüggő, az orosz fejlődéshez bizonyos szempontból hasonló¹¹⁴ — jelenségnek egyik fontos okára mutat rá Révai József: „... az adómentesség számos esetben védelmet nyújtott a magyar manufaktúráknak a bécsi kormány gyarmati politikájával szemben, mert a nemesi nagybirtokon részben kereskedelmi tőkések, részben nagy-

¹⁰⁷ Boríé államtanácsos az osztrák kereskedők hasznát, amely abból származott, hogy a magyar kereskedők helyett a lipcsei és boroszlói vásáron vett árukat ők szállították Magyarországra, évi 4 millió forintba becsülte. (Sieghart: i. m. 10.)

¹⁰⁸ Beer: Handelspolitik... 14.

¹⁰⁹ Eckhart: i. m. 60.

¹¹⁰ U. o. 106—107.

¹¹¹ A tőke, I. 818.

¹¹² Karlovsky Endre: Magyar gyár- és kézműipar 1771—1774. M. Gt. Sz. 1896. 1. kk.

¹¹³ L. Pleidell Ambrus: A magyar kincstár apatini telepei Mária Terézia korában. Századok, 1929—30. 384. kk.

¹¹⁴ V. ö. pl. К. Базилевич: Опыт периодизации истории СССР феодального периода — Вопросы Истории. 1949. Но. 11. 88.

birtokosok által alapított gyárak ily módon legalább részben védve voltak a bécsi kormányának a magyar ipar fejlődését elnyomó rendszabályaival szemben.¹¹⁵ — Azonban ez a védelem is nagyrészt hasztalannak bizonyult akkor, amikor a 70-es években a Hofcommerzienrat, ill. a mögötte álló osztrák manufaktúraburzsóázia teljes uralomra juttatta a gyarmatosító iparpolitika „szigorúbb” irányát.¹¹⁶ Magyarországgal szemben ezekben az években pontosan a fordítottját cselekszik annak, amit az örökös tartományokban tesznek. „Míg... az örökös tartományok gyárait előlegekkel, mindenféle vám- és egyéb kedvezésekkel pártfogolták és erősítették, addig a magyar gyáraknak örökösen attól kellett tartaniok, hogy valamely *vámrendelet* keresztülhúzza számításait.¹¹⁷ Ezen a ponton válik világossá az örökös tartományok és Magyarország közötti vámvonal fenntartásának egyik értelme: a közbeeső vámvonal *lehetővé teszi, hogy — amikor csak az osztrák burzsóázia szükségesnek látja — a magyar iparcikkek Ausztriába való kivitelével kapcsolatos vámtételeket ugrásszerűen megnöveljék.*

A vámintézkedéseken kívül új manufaktúrák létesítéséhez kért kiváltások megtagadása, a régebbi vállalatok tönkremenetelének előmozdítása — legyenek ezek akár udvarhű arisztokraták vállalatai, vagy éppen fejedelmi alapítások, mint a Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc által alapított sasvári posztó-manufaktúra —, ezek voltak azok az eszközök, amelyekkel Bécs az ipari tőkés fejlődés gyenge kezdeteit elsorvasztotta Magyarországon.¹¹⁸ — Hogy milyen élesen domborodik ki a gyarmati sorba hajtott Magyarországon a protekcionizmus rendszerének ez a negatív oldala, arra nézve hadd ragadjunk ki a Commerzienrat elnökének egyik jelentéséből egy jellemző kitételt: meg kell akadályozni, hogy Magyarországon „számos gyár felállításával a polgári rend és az iparosok életfeltételeit megtámadják.”¹¹⁹ Ez másszóval azt jelenti, hogy Magyarországon konzerválni kell a céhes kistermelést a tőkés termelőmóddal szemben. Itt közvetlenül kiderül, hogy a *protekcionizmus Magyarországra nézve éppen ellentétes jellegű volt*, mint Ausztriára: célja nem az, hogy erőszakkal *megrövidítse* az elavult termelőmódból a modern termelőmódba való átmenetet, hanem az, hogy erőszakkal *késleltesse*, hátráltassa ezt a folyamatot.

Mi az oka annak, hogy az osztrák burzsóázia annyira féltette a még jóformán meg sem született magyar tőkés ipartól a magyar fogyasztópiacot? Mi az oka annak, hogy Kaunitz kancellár szerint „céltudatos támogatás nélkül Magyarország egészen az örökös tartományok fölé kerekednék és ezzel az egész monarchia jóléte veszélybe jutna.”¹²⁰ A vámrendszerrel kapcsolatos tervezetek egyikében olvashatjuk a választ: a magyar ipar konkurenciája azért hozhat veszedelmet az osztrák iparra, mert Magyarország a legtöbb nyersanyagot maga termeli; továbbá, mert az élelmicikkek árai és ennél fogva a munkabérek is alacsonyabbak Magyarországon.¹²¹ Az osztrák burzsóázia tehát az olcsó nyersanyagok és főleg az *olcsó munkabérek miatt* fél a magyar ipar versenytől: ezért kell lehetetlenné tenni a magyar ipari fejlődést. — Ezt a gondolatmenetet csaknem szóról-szóra megismétli később II. József is,¹²² hogy azután egy további fontos szemponttal egészítse ki abban az érvelésben, amelyet sajátkezűleg ír egy, a magyar ipar fejlesztését célzó

¹¹⁵ Révai: i. m. 110.

¹¹⁶ Eckhart: i. m. 106. kk.

¹¹⁷ U. o. 117.

¹¹⁸ U. o. 115. kk.

¹¹⁹ U. o. 109. — V. ö. a Staatsrat 1770. évi határozatát a magyar ipari fejlődés megakasztásáról. (Priester: i. m. 188.)

¹²⁰ U. o. 84.

¹²¹ Ember: i. m. 257.

¹²² Horváth: i. m. 229. — V. ö. Berzeviczy: alább i. m. II. 194.

beadványra. „A kincstár nem támogathat olyan manufaktúrát, amely az örökös tartományok élelmét csökkenti, mert Magyarországon az élelmiszerek sokkal olcsóbbak.”¹²³ Tehát Bécs nemcsak az olcsó munkabérek lehetősége miatt fél a magyar ipartól, hanem attól is tart, hogy a magyar ipar kifejlődése belső piacot teremtsen a belföldi mezőgazdasági terményeknek s így elvonja az olcsó élelmiszereket az örökös tartományok piacáról. És ezzel az érveléssel már kellős közepén vagyunk annak a mezőgazdaságpolitikának, amelyet Bécs folytatott a „magyar gyarmaton”.

Hogy mennyire gyarmatnak tekintette a bécsi udvar Magyarországot, kitűnik már abból is, hogy azokat a növényeket akarta nálunk meghonosítani, amelyeket Anglia, Hollandia, stb. a gyarmatokról hoztak be. Ismeretes, hogy nagy erőfeszítéseket tett — elsősorban a Bácskában és a Bánságban — az indigó és más festőnövények, a gyapot, a rizs, a bors és egyéb gyarmatárúk termesztésére; hogy „plantage”-okat, ültetvényeket létesített, és bizony felmentette állásától azt a tisztviselőt, aki kénytelen volt beismerni, hogy Magyarország — legalábbis az éghajlati viszonyok szempontjából — mégsem gyarmat.¹²⁴ — Ezen túlmenő célját azonban — hogy Magyarországról olcsó mezőgazdasági terményeket és nyersanyagot biztosítsa az örökös tartományok iparának — nagymértékben sikerült elérnie. Jól mutatják ezt a Magyarország és Ausztria közötti áruforgalomról készült összeállítások. Míg egyrészt az Ausztriából Magyarországra behozott textilárúk értéke egy emberöltő alatt megötszöröződött, sőt egyes árucikkekben megtízszereződött, addig másrészt a Magyarországból Ausztriába szállított mezőgazdasági termények és nyersanyagok mennyisége is három-négyszeresre, egyes években és terményekben még magasabbra emelkedett.¹²⁵ Ez a másik vonala a gyarmati rendszernek: *Magyarország ne csak kizárólagos piaca legyen az osztrák iparnak, hanem egyben kizárólagos élelmiszer- és nyersanyagtermelője is.* Hiszen a gyarmat olyan terület, amely „csaknem kizárólag mezőgazdasággal és speciálisan a mezőgazdaság tömegtermékeinek előállításával foglalkozik.”¹²⁶

Nem kell tehát tévedésbe esnünk, amikor arról értesülünk, hogy a bécsi udvar a XVIII. század második felében mezőgazdasági reformtörekvéseket igyekezett Magyarországon megvalósítani. Ezeknek az intézkedéseknek nem az volt a céljuk, hogy a magyar gazdasági fejlődést előmozdítsák, hanem az, hogy az osztrák ipari fejlődés érdekét szolgálják. A bécsi politika képviselői számos alkalommal minden kertelés nélkül kinyilvánították ezt az álláspontjukat. „Magyarország tartsa fenn a termények olcsóságát, hogy az osztrák tartományok ipara és növekvő népessége számára az élelmiszerek kiapadhatatlan forrása legyen.”¹²⁷

De még ez sem minden. Nem elég megállapítani, hogy Magyarország a minden eszközzel iparosított örökös tartományok élelmiszer- és nyersanyagforrása volt, hanem szemügyre kell vennünk ennek a mezőgazdasági terménykivitelnek a *körülményeit* is. A nagy nyugati gabonafelvevő piacok távol voltak, amúgyis nagyrészt kiestek a kiviteli lehetőségek köréből; a többit pedig elvégezték a kiviteli vámok és tilalmak. Ugyanez áll az itáliai városokba való kivitelre is, amely elé már a szárazföldi szállítás viszonyainak elmaradottsága és a folyók szabályozatlansága is csaknem áthidalhatat-

¹²³ Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. Bp., 1885. I. 107.

¹²⁴ V. ö. Berényi Pál: Skerlecz Miklós báró művei. Bp., 1914. 163—165.

¹²⁵ V. ö. Külkereskedelmi áruforgalmunk kimutatásai, Eckhart: i. m. I. függelék.

¹²⁶ A tőke. Id. kiad. III. 721. Németül. — V. ö. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 252., 587.

¹²⁷ Id. Priester: i. m. 184. — Hasonló nyilatkozatokra l. Eckhart: i. m. 109., stb.

lan akadályokat gördített.¹²⁸ Így a magyar gabonakivitel lényegileg az örökös tartományokra korlátozódott, tehát a monopóliumhelyzetben lévő osztrák piac igen *alacsony árakat diktálhatott*. — *De Ausztriába sem lehetett nagy mennyiségeket és főleg állandóan kiinni*. Csak az inséges és háborús években tették szabaddá a terményértékesítést, egyébként Ausztria felé is súlyos vámtételekkel terhelték. Pl. a hétéves háború alatt a gabona szabad bevitelét az örökös tartományokba megengedték, de a háború befejezése után újra eltiltották. A tengeren való kivitel 1767-ben engedélyezték, de 1770-ben, mikor az örökös tartományokban rossz volt a termés, azonnal felfüggesztették.¹²⁹ A magyarországi gyapjúkivitelt hasonlóképpen a cseh és morva gyapjútermelés érdekei szerint szabályozták.¹³⁰ A példákat seregestől folytathatnók.¹³¹ — Itt világosodik meg a Magyarországi és az örökös tartományok közötti vámvonal fenntartásának *másik értelme: a vámvonal lehetőséget nyújtott arra, hogy a magyarországi terménykivitelt mindenkor úgy szabályozzák, ahogy ezt az osztrák burzsoázia és birtokososztály érdekei kívánták*. „Midőn... gabnával, gyapjúval s másokkal bővelkednek, s azokat drágábban kívánják eladni, azon cikkeik bevitelét megtiltják: midőn pedig azokra szükségük vagyon, megengedik ugyan a bevitelt, de szoros korlátok közé, bizonyos helyekre és időkre szorítva...” A közbeeső vámvonal tehát egyfelől jó eszköz volt „Magyarországot... egyedül a nyerstermesztésre szorítani”, másfelől „a harmincadot úgy igazgatni, hogy a német tartományok a magyar természetények árainak uraivá legyenek, s azok szállításának mennyisége a német tartományi földművelők javára mérsékeltessek...”¹³²

Mit jelent mindez? Egyrészt azt jelenti, hogy a Habsburg-*abszolutizmus* gazdaságpolitikájával természetesen nemcsak az ipari-kereskedelmi *burzsoáziát* támogatta, hanem az osztrák *nagybirtokososztályt* sem hagyta számításán kívül. Másrészt azt jelenti, hogy az örökös tartományokba irányuló *magyar terménykivitel általában nem biztosította a tőkefelhalmozás lehetőségét a magyar földesurak és terménykereskedők számára*, illetve csak szűk korlátok között nyújtott erre módot. A komolyabb mértékű tőkefelhalmozáshoz az kellett volna, hogy Ausztria *állandóan és biztosan* szolgáltatson széles piacot a magyar gabona számára; ez a feltétel azonban teljességgel hiányzott. Az osztrák kivitel így csupán a nagybirtokosok egy kis csoportjának nyújtott kedvező lehetőséget. — Tehát: „Mária Terézia és II. József mindent elkövettek, hogy fejlesszék a magyar mezőgazdasági termelést, főleg azokban a termékekben, amelyekre a fejlődő osztrák manufaktúráknak mint nyersanyagra szükségük volt... de ez a gazdaságpolitika egyben a magyarországi burzsoázia fejlődésének gondos megakadályozását eredményezte...”¹³³

Mária Terézia és II. József korát ebből a szempontból bizvást összefoglalhatjuk. 1780 után ugyanolyan célokat követett a bécsi gyarmatosító gazdaságpolitika, mint 1780 előtt.¹³⁴ Legfeljebb az a különbség, hogy a célokat még világosabban fogalmazták meg és az eszközöket még következetesebben alkalmazták.¹³⁵ Az 1784-i vámtarifa, az ú. n. „elszigetelési rendszer”, a protekcionizmus minden eddiginél szigorúbb megvalósítását jelentette, „miáltal az egész osztrák monarchia oly helyzetbe állították Európára nézve, mintha

¹²⁸ V. ö. Domanovszky Sándor: Duna—feketetengeri kereskedelmi hajózásunk multjáról, Bp., 1918, 18.

¹²⁹ Beer: Handelspolitik... 15., 134.

¹³⁰ U. o. 135.

¹³¹ L. Belitzky János: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Bp., 1932, 69. kk.; Eckhart: i. m. 192. kk.

¹³² Horváth: i. m. 159—160., 164.

¹³³ Révai: i. m. 110.

¹³⁴ Priester: i. m. 172.

¹³⁵ V. ö. Beer: Handelspolitik... 116.

benne sem foglaltatnék...¹³⁶ Az egységes vámterületen Magyarország továbbra is kívülrekedt, sőt újabb rendszabályok súlyát kellett elszenvednie. Egy 1786-i rendelet értelmében az összes iparcikket vámmentesen lehetett Magyarországra behozni, míg a magyar mezőgazdasági termények kivitele továbbra is vám alá esett.¹³⁷ Az 1788-i vámtarifa pedig 200 iparcikket „szabad forgalmon kívül helyezett”, s ha a behozatalukat különleges esetben mégis engedélyezték, külföldi forgalomban 60%-os, Magyarország és Ausztria közötti forgalomban — a többi áruhoz hasonlóan — 10%-os vámmal rótták meg azokat. „Minthogy ezek az áruk szinte kizárólag ipari termékek voltak és ezek immár vámmentesen jöttek be Magyarországra, azért az egész rendelkezés elsősorban magyar iparcikkekre vonatkozott abban az esetben, ha azokat Ausztriába akarják kivinni.” Itt tehát lényegében a közbeeső vámvonalon „egyoldalú és részleges felfüggesztéséről” van szó, úgy, hogy Magyarország „védtelenül legyen kitéve az osztrák iparcikkek áradatának”.¹³⁸

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a *Mária Terézia és II. József uralkodása idején kifejlesztett gyarmati rendszer és protekcionizmus megakadályozta az osztrák kereskedőtökések kedvéért a kereskedelmi tőke felhalmozását hazánkban; megakadályozta az osztrák manufaktúra-burzsóázia kedvéért a tőkés ipar, a manufaktúrák kibontakozását magyar földön; végül megakadályozta az osztrák nagybirtokososztály kedvéért a mezőgazdasági tőkefelhalmozást is Magyarországon*, amennyiben az örökös tartományokra korlátozott mezőgazdasági kivitt folytonos bizonytalanságban és súlyos vámterhek alatt tartotta. Ez a gazdaságpolitika tehát az osztrák örökös tartományok kapitalizmusának fejlesztése, burzsózáizájának erősítése érdekében Magyarországot valóban *minden tekintetben gyarmati sorba süllyesztette*. Ezt a tényt — szemben a reakciós osztrák történészek ferdítésével és hamisításával — az osztrák történet marxista kutatója világosan kiemeli. „Az osztrák burzsóázia — szögezi le — meg akarta tartani Magyarországot gyarmati kizsákmányolásának lehetőségét.”¹³⁹ De ezt a tényt nemcsak ma, utólag állapíthatjuk meg, hanem az *egykorúak* is jól látták. A bécsi Staatsrat egyik — viszonylag mérsékelt — tagja, Borié államtanácsos is „úgy tekinti ezeket az országokat (értsd: a magyarországi területeket), mint az angolok és más nemzetek telepeiket *Indiában*”;¹⁴⁰ máskor meg kimondja, hogy „a Hofcommerzienrat Magyarország ellen ugyanazt a kényszert alkalmazza, amelyet Anglia és más nemzetek alkalmaznak *amerikai gyarmataikkal* szemben”.¹⁴¹ II. József is úgy teszi fel a kérdést, hogy „Magyarország a többi örökös tartományokkal... egyenlő kedvezéseket nyerjen-e..., vagy ellenben mint merő *gyarmat* tekintessék...”¹⁴²

II. József ezt a kérdést gróf Pálffy kancellárhoz 1785 végén intézett kéziratában vetette fel és a dolgot úgy állította be, hogy kizárólag a magyar nemességtől függ a válasz: ha lemondanak adómentességükről és elfogadják az új adórendszert, semmi akadálya sem lesz a gyarmatosító vámrendszer felfüggesztésének. II. József ezzel újat nem mondott, csupán kiélezettebben fejezte ki azt, amire a Commerzienrat emberei a múltban is mindig hivatkoztak: a magyar nemesi adómentesség és ezzel kapcsolatban Magyarországnak a Habsburg-monarchia terheiben való mértéken aluli hozzájárulása az oka a gyarmati vámrendszer fenntartásának.¹⁴³

¹³⁶ Horváth: i. m. 235.

¹³⁷ Sieghart: i. m. 21—22.

¹³⁸ U. o. 23.

¹³⁹ Priester: i. m. 189.

¹⁴⁰ Ember: i. m. 261.

¹⁴¹ U. o. 270.

¹⁴² Horváth: i. m. 229—230.; Berzeviczy: alább i. m. II., 213.

¹⁴³ L. pl. Sieghart: i. m. 15. kk.; stb., stb.

Ezzel a — később is gyakran hangoztatott — felfogással szemben Révai József rámutat a kérdés *igazi* hátterére. „A liberális történetírás hivatkozik II. József ismert levelére Pálffy kancellárhoz, melyben felajánlotta az osztrák gyarmati vámrendszer megszüntetését és iparfejlesztő politika kezdeményezését Magyarországon is, ha a nemesség lemond adómentességéről. De az osztrák merkantilizmus, melyet még Mária Terézia vezetett be, nemcsak az osztrák császár kasszájának érdekeit, hanem a születő és fejlődő manufaktura-burzsoázia gazdasági érdekeit is szolgálta. Eckhart Ferenc alapvető könyvének gazdag anyagából... kiviláglik, hogyan hiúsította meg mindig az osztrák burzsoázia *gazdasági* érdekeit szem előtt tartó kormányhatóság (értsd: a Hofcommerzienrat) az államkassza *pénzügyi* érdekeit képviselő kormányhatóság (értsd: a Staatsrat) magyarországi iparfejlesztő szándékait. — *A magyar nemesi adómentesség kétségtelenül egyik, de aláróndelt oka volt az osztrák gyarmati vámpolitikának.*“¹⁴⁴ Ez az idézet megvilágítja, hogy *Bécs gyarmatosító politikájának alapvető oka* nem a magyar nemesi adómentesség ellen-súlyozása, hanem az osztrák burzsoázia minden eszközzel való erősítése volt.

A magyar nemesi adómentességgel szemben való fellépés az abszolút államnak a rendi alkotmány elleni küzdelméből következnek. A nemesi adómentesség kérdése nem annyira a gyarmati rendszerrel és a protekcionizmus rendszerével függ össze, hanem inkább a tőke eredeti felhalmozásának egyéb mozzanataival: az államadósság- és az adórendszer kérdésével.

* * *

„Az állami hitel, azaz az államadósság rendszere, amelynek eredetét Genovában és Velencében már a középkorban felfedezzük, a manufaktúra-korszakban egész Európát hatalmába kerítette. Melegháza a gyarmati rendszer volt a maga tengeri kereskedelmével és tengeri háborúival.“¹⁴⁵

A Habsburg-állam esetében is elmondhatjuk lényegileg ugyanezt. Ausztriának már a XVI–XVII. században eléggé jelentékeny államadósságai voltak, de ezek az adósságok igazán nagy méreteket csak a XVII–XVIII. század fordulójától kezdve öltöttek,¹⁴⁶ mégpedig — a Habsburgok „gyarmatosítási területének“ megfelelően — főleg a közép- és keleturópai háborúkkal kapcsolatban. Már a török elleni hadjáratok idején nagyra nőttek a Habsburgok államadósságai, jó profitlehetőséget nyújtva egyes bécsi magánbankházaknak és fellendítve azt a spekulációs folyamatot, amelyet Marx jellemez az államkölcsonök kibocsátásával kapcsolatban. Persze nagy különbség van a XVII–XVIII. század fordulóján Anglia és a Habsburg-birodalom viszonyai között. Ennek megfelelően az államkölcsonök lebonyolítására ekkor még nem jött létre Ausztriában a Bank of England-hez hasonló „nemzeti címmel felcicomázott nagybank“,¹⁴⁷ csak ennek csírája.

A török elleni hadjáratok, a magyarországi „gyarmatszerző háborúk“ idején az Oppenheimer-bankház töltötte be ezt a szerepet, amelynek valóságos monopóliuma volt a hadiszállítási és előlegezési üzletekben.¹⁴⁸ Ennek bukása után, 1703-ban, az állam legnagyobb pénzszükségének idején alapította Lipót császár a *Banco del Giro-t*, a *nemzeti bank* e kezdetleges formáját. A banknak évi 4 millió forint dotációt kellett volna kapnia, többek között a magyar hadiadó bevételeiből is vagy másfél milliót. A dotáció azonban már az első évben elmaradt; az államnak a bankházzal szemben fennálló kötelezettségei köz-

¹⁴⁴ Révai: i. m. 109–110. — Az utolsó mondat *kiemelése* tőlem, P. Zs. P.

¹⁴⁵ A tőke, I., 815.

¹⁴⁶ V. ö. Otto Thorsch: Materialien zu einer Geschichte der österreichischen Staatsschulden vor dem XVIII. Jahrhundert, Berlin, 1891. 99. kk.

¹⁴⁷ A tőke, I., 816.

¹⁴⁸ V. ö. Priester: i. m. 35. k.

ismertté váltak; így nem tudta megnyerni a tőkések bizalmát és ellátni tulajdonképpeni feladatát: az állami kölcsönök nyújtását.¹⁴⁹ Ezért 1705-ben a Banco del Giro-t császári parancsra „szabályszerű hitelintézetté alakítják át és átadják Bécs városának”.¹⁵⁰ „A bécsi *Stadtbanco* nagyszabású hitelműveleteket bonyolított le, az állam részére kölcsönöket szerzett, annak adósságait fizette”, stb. 1714-től a Stadtbankkal párhuzamosan működött az Universal Bancalitas, amelynek bankszabadalmát Magyarországon ugyan nem hirdették ki, de mégis kezelésébe adták a magyar kamarai jövedelmeket is. 1721-től kezdve ismét a Stadtbanco látta el egyedül a „nemzeti bank” szerepkörét.¹⁵¹

Honnan származtak azok az államkölcsönök, amelyeket a bécsi városi bank közvetített a Habsburg-kinestár számára? Ezeket a kölcsönöket részint *osztrák bankárok* folyósították, de nem kis mértékben *külföldi tőkeérdekeltségek* is. „Az államadósságokkal együtt kialakult a nemzetközi hitelrendszer, amely az *eredeti felhalmozás* egyik forrását ennél vagy annál a népnél gyakran elrejtí. Így a velencei rablórendszer aljasságai Hollandia tőkegazdagságának ilyen rejtett alapját alkotják, ugyanis a hanyatló Velence Hollandiának nagy pénzösszegeket adott kölcsön. Ugyanígy áll a dolog Hollandia és Anglia között.”¹⁵² — Hasonlóképpen áll a dolog egyfelől az olasz városok, Hollandia, valamint Anglia, másfelől Ausztria között. Mikor a bécsi magánbankárok, illetve a Stadtbanco nem tudta az államkölcsön-szükségletet kielégíteni, a bécsi udvar külföldi kölcsönök után nézett, olasz, holland, angol bankházaktól szerzett pénzt.¹⁵³ 1765 és 1793 között a Brentano, Cimaroli, Battoni, Marchelli, Marchese, Cresa, Durazzo, Cambiasi, Carbone genovai, Fenzi firenzei, Rinaldo herceg modenai, Monte Santa Therese milánói, Banco di S. Carlo nápolyi, Verbrougge et Goll, Nettiene, Osy holland bankházak és mások látják el a Habsburg-államot kölcsönökkel.¹⁵⁴ Az *angol tőkebefektetés* különösen a század végén és a XIX. század elején ölt nagy méreteket. 1795-ben pl. a Boyd, Planfield and Comp.-tól 4 millió, 1800-ban 3,62 millió fontsterling kölcsönt vett fel a Habsburg-kinestár. 1800 és 1815 között „hadisegély” címen jut jelentős angol kölcsönhöz, így pl. 1800 és 1808 között 31,3 millió fontsterlinghez, 1814–15-ben 41,4 millióhoz.¹⁵⁵ Mikor 1826-ban az angol tartozások maradványainak rendezésére került sor, ezek összege 160 millió forintot tett ki.¹⁵⁶ — Az angol tőke egyrészt az államkölcsönök busás profitjának kedvéért fektetett be ilyen jelentékeny összegeket Ausztriában, másrészt *politikai feltételekhez* kötötte a kölcsönök nyújtását, mint az európai reakció főtámasza.¹⁵⁷

Mi volt a Habsburg-hatalom államadósságainak fedezete? *Mennyiben nehezettek az államadósságok Magyarországra?* A bécsi körök szerint Magyarország kivonta magát ez alól, hiszen nem járult hozzá az államadóssági pénztár bevételeihez.¹⁵⁸ A valóságban egyáltalán nem ez volt a helyzet: Magyarország *közvetlenül* valóban nem fizetett az államadóssági pénztárba, *közvetve*

¹⁴⁹ V. ö. Kérészi Zoltán: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp., 1916, 131–142.

¹⁵⁰ Adolf Beer: Die Finanzen Österreichs im XIX. Jahrhundert. Prag, 1877, 398.

¹⁵¹ Kérészi: i. h.

¹⁵² A tőke, I., 816.

¹⁵³ Adolf Beer: Die Staatsschulden und Staatshaushalt unter Maria Theresia. Wien, 1894, 6–7.

¹⁵⁴ Beer: Finanzen... 339; J. Q. Hauer: Beiträge zur Geschichte der österreichischen Finanzen. Wien, 1848, 156–157.

¹⁵⁵ Hauer: i. m., 148.

¹⁵⁶ Beer: Finanzen... 124–125.

¹⁵⁷ Л. А. Зах: Английские субсидии Пруссии, Австрии и Швеции в 1813 г. — Изв. АН. СССР. Серия истории и философия. Т. VII. No. 1. 59–68.

¹⁵⁸ V. ö. Eckhart: i. m., 368.

azonban annál nagyobb mértékben hárultak a Habsburg-kölcsönök terhei hazánkra. Először is ki kell emelnünk: a Habsburg-kincstárnak állandó gyakorlata volt, hogy *magyar javakat kötött le* a felvett államkölcsönök fedezetéül. Néhány példa. 1706 és 1708 között a magyarországi kamarai javakat 2 188 593 forint államkölcsön terhelte, holott az összes örökös tartományok javainak terhelése csak 1709 876 forintot tett ki.¹⁵⁹ A bécsi városi bank 1715-ben egy 100 000 forintos kölcsön fedezetéül megkapta a magyaróvári uradalmat, amelynek jövedelméből évente 33 000 forintnyi hasznót húzott.¹⁶⁰ Ez az uradalom 1746-ig maradt a Stadthanco kezelésében, amikor pedig évi jövedelme már kb. 360 000 forint volt.¹⁶¹ 1759–60-ban viszont egy 10 millió forintos államadóssági célokat szolgált.¹⁶² *Magyarországi bányák*, ezek termékei és kamarai jövedelmeivel együtt.¹⁶² Idetartozik az is, hogy egyes kamarai javak, főleg bánsági és temesi uradalmak, árubabocsátásával 1794 és 1810 között mintegy 7 millió forinthez jutott a bécsi udvar, amely összeg ugyancsak államadóssági célokat szolgált.¹⁶³ *Magyarországi bányák*, ezek termékei és jövedelmei, valamint a Magyarországról befolyó *adók és vámjövödelmek* is sűrűn szerepelnek az osztrák államadósság zálogfedezeteként, illetve törlesztési kamatokként.¹⁶⁴ 1703-tól kezdve gyakran fordul elő, hogy az olasz és holland eredetű államkölcsönök fedezetéül a magyar réz- és higanybányákat kötik le.¹⁶⁵ Ebben az évben pl. az erdélyi és magyar higany- és rézbányákat egy amsterdami bankárnak engedik át, a tőle felvett 2 millió forint kölcsön zálogul. A megállapodás szerint a bankház megbízottaival ellenőrzi a termelést, évente legalább 6000 mázsa rezet és 300 mázsa higanyt kap, amelynek eladásából fedezi a kölcsön kamatait és törlesztését.¹⁶⁶ 1733-ban a magyar rézbányák termelését a Wiener Stadthbank kapja meg egy kölcsön zálogául.¹⁶⁷ 1737-ben Angliában vesznek föl kölcsönt a magyar réztermelésre.¹⁶⁸ A magyar *só-jövedelemre* felvett államkölcsönök is hosszú sorú tesznek ki: osztrák és külföldi tőkések szerepelnek a hasznélvezők között.¹⁶⁹ A magyar vámjövödelmek ugyancsak nem egyszer szolgálják a Habsburg államadósságok céljait.¹⁷⁰ Mindezek alapján le kell szögeznünk, hogy a *Habsburg-államadósságok fedezésébe igen jelentékeny mértékben vonták be Magyarországot*. Az eredeti felhalmozásnak ez az „egyik legerőteljesebb emeltyűje”¹⁷¹ tehát — akár a gyarmati rendszer és a protekcionizmus rendszere — nem a magyarországi tőkés fejlődést szolgálta; ellentétben: a magyar dolgozók által termelt értékek ezen a révén az *osztrák, angol és holland kapitalisták* tőkeprofitjává váltak. „Magyarország... csöndes fedezője az osztrák államadósságnak, a nélkül, hogy hivatalosan tudna róla.”¹⁷²

A Habsburg-állam adósságai a XVIII. század folyamán — és utóbb is — állandóan növekedtek. 1711-ben még csak 70 millió forintba becsülték a

¹⁵⁹ Franz Mensi: Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740. Wien. 1890. 752.

¹⁶⁰ Karl Schwabe: Versuch einer Geschichte des österreichischen Staats-, Credits- und Schuldwesens. Wien, 1866. 158.; Mensi: i. m. 276.

¹⁶¹ Mensi: i. m. 172.

¹⁶² Beer: Staatsschulden... 6—7.

¹⁶³ Nagy Irén: A magyar kamarai birtokok értékesítése a napoleoni háborúk idején. Bp., 1930. 93.

¹⁶⁴ V. ö. Marczali: Milleniumi történet. VIII. 61.

¹⁶⁵ Beer: Finanzen... 339.

¹⁶⁶ Mensi: i. m. 368.

¹⁶⁷ U. o. 372.

¹⁶⁸ U. o. 418.

¹⁶⁹ U. o. 675, 714.

¹⁷⁰ U. o. 291.

¹⁷¹ A tőke. I. 815.

¹⁷² Szekfü: i. m. IV. 354.

monarchia államadósságait, azonban ezeknek állománya 1755-ben már 118 millió forintra rúgott, 1763-ban közel 272 millióra, 1781-ben csaknem 287 millióra, 1786-ban több mint 303 millióra, 1792-ben 377,6 millióra, 1795-ben 438,7 millió forintra, és a következő években tovább emelkedett.¹⁷³ Az állam eladósodásának ez a szakadatlan előrehaladása csakhamar arra vezetett, hogy a bécsi udvar nem elégedett meg a Magyarország által nyújtott „csöndes fedezettel”, hanem *nyíltan, újabb módszerekkel* is be akarta kapcsolni hazánkat az államadósság terheinek viselésébe.

„Minthogy az államadósság fedezetét az állami bevételek alkotják, amelyeknek az évi kamat- stb. fizetéseket fedezniök kell, a modern adórendszer a nemzeti kölcsönök rendszerének szükségképpen kiegészítője lett.”¹⁷⁴ Nem véletlen tehát, hogy a bécsi kormány a XVIII. sz. folyamán mind élesebben vetette fel Magyarországgal kapcsolatban a *modern adórendszer* megteremtésének követelményét.¹⁷⁵ Idetartozik elsősorban a *nemesi adómentesség* megszüntetésének kérdése: a bécsi udvar egyre jobban előtérbe helyezte ezt a követelést, a század második felében, Mária Terézia és főként II. József idején.¹⁷⁶ A nemesi adómentesség kérdése tehát nem úgy függött össze a gyarmatosító gazdaságpolitikával, ahogy a bécsi körök hirdették: a nemesi adómentességet nem azért akarták megszüntetni, hogy azután a gyarmatosító vámrendszert enyhítsék, hanem azért, hogy a rendi alkotmány e fontos bástyáját megdöntsék és Magyarországra is bevezessék az államadósságokhoz kapcsolódó modern adórendszert, mint hazánk gyarmati kizsákmányolásának további eszközét.

Ismeretes, hogy a rendi adómentesség felszámolása terén a bécsi kormány erőfeszítései nem vezettek eredményre mert a magyar nemesség merő ellenállásába ütköztek. Ez az ellenállás azonban elsősorban nem az ország gyarmati kizsákmányolásának megakadályozását célozta, hanem a rendi kiváltságok féltékeny és konok védelméből fakadt. Megmutatja ezt az a tény, hogy a rendek, amikor sikerrel háritották el a *saját* megadóztatásukra irányuló törekvéseket ugyanakkor meddő tiltakozásokon kívül nem vetettek gátat annak, hogy a bécsi udvar az adórendszer „modernizálását” végrehajtsa egy *másik* vonalon: a *jobbággyadózás* vonalán. Így a magyar nemesség a XVIII. század folyamán rendi kiváltságainak védelmében lehetővé tette, hogy a magyar jobbágyásra egyre súlyosabban nehezedő állami adórendszer is fontos emeltyűjéül szolgáljon az ausztriai eredeti tőkefelhalmozásnak.

A jobbágyság fokozott adókizsákmányolásának egyik eszköze a Mária Terézia-féle úrbérrendezés volt. Az úrbérrendezés célja — Borié államtanácsos szavai szerint — az volt, hogy a földesúr ne szipolyozhassa ki a jobbágy erejét és így az állam nyugodtan számíthasson a paraszt teherviselő készére.¹⁷⁷ Ugyanezt a célt szolgálta egy másik — közvetlen — eszköz: a jobbágyásra nehezedő állami adó, a *hadiadó újabb és újabb emelése*. „A kölcsönök lehetővé teszik a kormány számára, hogy rendkívüli kiadásokat folyósíthasson a nélkül, hogy az adófizető ezt azonnal megérezze, de később mégis adóemelést tesznek szükségessé.”¹⁷⁸ Így az 1715: VIII. tc. által törvénybe iktatott contributio a század folyamán egyre jobban növekedett. 1722-ben

¹⁷³ Hauer: i. m. 163—164.; Beer: Finanzen... 7., 402.; v. ö. Beer: Staatsschulden... 136.

¹⁷⁴ A tőke. I. 817.

¹⁷⁵ V. ö. Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Bp., 1888. 244—248.

¹⁷⁶ V. ö. Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Bp., 1868. 113, 124.

¹⁷⁷ Ember Győző: Mária Terézia úrbérrendezése és az államtanács. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. Bp., 1935. 110. — V. ö. Századok, 1948. 44.

¹⁷⁸ A tőke. I. 817.

2,04 millió, 1729-ben 2,5 millió, 1751-ben 3,2 millió, 1764-ben 3,9 millió, 1790-ben közel 4,4 millió forintra rúgott és a következő években tovább emelkedett.¹⁷⁹ De nem szabad elfeledkeznünk a pénzben fizetett hadiadón kívül az ú. n. *deperditákról* sem, vagyis a katonaság természetbeni ellátásával kapcsolatos költségekről, amelyek szintén súlyos teherként nehezettek a jobbágyásra. A kincstár ugyanis a széna-, fa- és kenyérporciókat a piaci áron messze alulmaradó hivatalos áron térítette meg, vagy egyáltalán nem fizetett értük semmit.¹⁸⁰ A *deperditák* összegét 1722-ben 1130 935 forint, 1772-ben 3 millióra teszik, tehát majdnem elérte az akkori hadiadó összegét.¹⁸¹ A XIX. század elején pedig Schwartzner ezt a bevételt már 3—5 millió forintba becsüli évenként.¹⁸²

Ilyen körülmények között cseppet sem csodálhatjuk, hogy az *adórendszer „kiszajátító hatékonysága“* Magyarországon is érvényesült, hogy nálunk is része volt a tömegek elnyomorodásában.¹⁸³ Hazánkban „az adó kivételése a legbonyolultabb műveletek közé tartozott. Alapja az ú. n. rovásos összeírás (*dicalis conscriptio*) volt... Az összeíráson minden lakosnak meg kellett jelennie, hogy vagyonát igazán „feladja“. A lakosok vallomását az esküdtek ellenőrizték. Akikről kiderült, hogy vagyonukat eltagadták, a megye tömlőcbe kerültek, eltagadott jószágaitak pedig elkótyavetyélték... Azokat, akik az adóval hátralékban voltak és azt a következő évi adóösszeírás alkalmával sem fizették be, testi büntetéssel sújtották, azonfelül marhájukat és egyéb élelmüket elkótyavetyélték.“¹⁸⁴ „Az adóztatásnak ez a módszere — szögezte le Berzeviczy — nyomja a jobbágyokat, akik az ország sok részében a jobbágytelkeket tényleg elhagyják és zselléreké lesznek.“¹⁸⁵ „Többen a végrehajtott elöl üresen hagyták házaikat, ezeket a házakat... az uraság beleegyezésével eladták olyanoknak, akik az adót megfizették,“¹⁸⁶ így azután „ezen állapotban is megvagyonosodik néhány paraszt de csak mások nyomorúságából, akik a végszükségben földüket elzálogosítani, marháikat olcsó áron eladni kénytelenek.“¹⁸⁷

Ekként kapcsolódott össze ezen a ponton az eredeti tőkefelhalmozás két oldala: az *adórendszer a pénztőkéik felhalmozásának emeltyűje és egy vékony gazdagparaszi réteg kialakulásának előmozdítója volt — a széles paraszti tömegek nyomorbadóntásának árán.* A parasztság széles tömegeinek az állami adózás által is előmozdított elnyomorodása, „veresége, pusztulása, egyik lényeges eleme az ú. n. eredeti tőkefelhalmozásnak.“¹⁸⁸

* * *

¹⁷⁹ Grünwald Béla: i. m. 240.

¹⁸⁰ Később az infláció idején a valóban fizetett térítés is semmivé vált. (V. ö. Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agráriársadalom 1790—1848. Bp., 1948. 149.)

¹⁸¹ Grünwald: i. m. 249.

¹⁸² Martin Schwartzner: Statistik des Königreichs Ungarn. Buda, 1811. II—III. 320. — V. ö. Magda Pál: Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legújabb statistikai és geographiai leírása. Pest, 1819. 170—171.

¹⁸³ V. ö. A tőke. I. 817.

¹⁸⁴ Scherer Ferenc: Gyula város története. Bp., 1938. I. 366—367. — A megye persze azért volt ilyen szigorú a rovásos összeírásban, mert nemcsak az állami adót, hanem a megye pénztárába folyó háziadót is ezen az alapon hajtották be. — (V. ö. Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Eger, 1893. IV. 446—449.; Balásházy János: Az adó és még valami. Pest, 1830. 20. kk.; stb.)

¹⁸⁵ Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. Bp., 1902. II. 141.

¹⁸⁶ Scherer: i. m. I. 368.

¹⁸⁷ Gaal: i. m. II. 135.

¹⁸⁸ Б. Ф. Поршнев: История средних веков и указание товарища Сталина об „основной черте“ феодального общества. — Изв. АН. СССР. Серия истории и философии. Т. VI. No. 6. 535.

A Habsburg-gyarmati rendszer kiépítésének második szakasza, a gyarmati rendszer és a protekcionizmus teljes kifejlesztésének szakasza — mint láttuk — Mária Terézia és II. József uralkodásának idejére esik. A XVIII. század 90-es éveitől fogva azonban új szakasz kezdődik a Habsburg-gyarmati rendszer történetében.

Erre az új szakaszra a *francia polgári forradalom kőrőése és fejleményei* nyomták rá bélyegüket: a forradalomtól való félelem, amely mindjobban urrá lett a feudális abszolút állam vezető körein, a válság, amely egyre jobban elmélyült a feudális abszolútizmus országaiban, nem utolsósorban a Habsburg-államban. A század 90-es éveitől kezdve már döntő módon ezek a körülmények határozzák meg a bécsi politikát.

„I. Ferenc gyűlöli az ipart. Joggal fél attól, hogy az a liberalizmust hozza magával: s a liberalizmus számára egyet jelent mindazzal, ami gyűlöletes: a demokráciával, a forradalommal, a vörös jakobinus-sapkával.¹⁸⁹ Legszívesebben minden gyárat betiltatna és csak a gyárosokkal és pénzemberekkel összefonódott bürokrácia csendes ellenállása akadályozza meg abban, hogy ezt a kedvenc tervét megvalósítsa. Mégis megtiltja legalább azt, hogy Bécestől két mérföldnyi körzeten belül új manufaktúrákat és gyárakat létesítsenek.”¹⁹⁰ — A bécsi udvar vezető köreinek ezt az álláspontját természetesen elsősorban az *ipari munkásságtól való rettegés* váltotta ki. „A bizonytalan megélhetésű és nagyrészt erkölcstelen embereknek ez a csoportja — fejtette ki az osztrák rendőrminiszter 1794-ben — minden államnak a legnagyobb veszedelmet jelenti, különösen a mostani időkben, hiszen a jakobinusok ezek segítségével idézték elő a francia kormány bukását és Európa általános szerencsétlenségét... és alig lehet kétséges, hogy valami ilyet akarnak csinálni a mi országunkban is...” Ezért kell megtiltani legalább is a fővárosban új gyárak létesítését.¹⁹¹

De a feudális abszolútizmus félt a *burzsoáziától*, az ipari tőkétől is; attól a burzsoáziától, amely az előző évtizedekben az állam jelentős támogatásával nagymértékben kifejlődött és így tarlani lehetett tőle; hogy túlnő a fennálló keretekem, fölébe kerekedik a feudális abszolútizmusnak és megdönti az udvar, a nagybirtok és a velük mindjobban összefonódó banktőke uralmi rendszerét. A bécsi kormány tehát távolról sem folytatta a Mária Terézia- és II. József-korabeli iparfejlesztő politikát.¹⁹² „Általánossá váltak ebben az időben... olyan nézetek, hogy az ipar gyors növekedése nagymértékben előmozdítja

¹⁸⁹ Ezt akár szösz szerint is érthetjük: „1796-ban... egy trieszti kereskedőház azt a kérést terjeszti elő, hogy egy marseillei sapkagyárost vegyenek fel az osztrák állam kötelekébe s egyben megjegyzi, hogy ezt a gyárost már József császár idején felszólították, hogy kedvező feltételek mellett telepedjen át Triesztbe. A kereskedőház rámutat arra, hogy ezáltal Triesztben be lehet vezetni a *vörös sapkák* gyártását, amelyeket eddig több milliónyi értékben Marseilleből szállítottak a Levanteba. — A trieszti kormányzó a dolgot előnyösnek tartja, éppúgy az udvar illetékes helye is; de ez utóbbi mégis annak a nézetének ad kifejezést, hogy be kell kérni a *rendőrminiszter* véleményét, mert a jelenlegi idők a legnagyobb éberséget követelik a rendőrség részéről, hogy az oiy káros francia nézetek és szokások semmiképpen se vonuljanak be az örökös tartományokba... Ezek a vörös sapkák ugyanis, amelyeket Levanteba száznak és ott már régóta használatosak, bizonyos hasonlóságot mutatnak a franciaországi ú. n. szabadság-sapkához, legalábbis színre nézve, s ezért szükséges minden lehető elővigyázati intézkedést megtenni aziránt, hogy ezeket a sapkákat valóban a Levanteba szállítsák és semmit se bocsássonak belőle piacra az örökös tartományokban.” Sth. (Johann Sthokar: *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* Wien, 1914, 15—16.)

¹⁹⁰ Ernst Fischer: *Österreich 1848*. Wien, 1946. 28—29.

¹⁹¹ Sthokar: i. m., 16—17.

¹⁹² Ezt a tényt — címével és szándékával ellentétben — éppén Sthokar munkájának számos adata bizonyítja. (I. m. 16., 25. kk., 85., 107. stb.; v. ö. Fischer: i. m. 30. kk.)

helyzetének rosszabbodását...¹⁹³ „Az osztrák kormány gazdaságpolitikája a XIX. században... egyértelműen a nagybirtokot és a pénztőke néhány kiemelkedő képviselőjét támogatta.“ „Politikája az ipari fejlődést illetően a következő volt: fejlődés, de olyan korlátok között, hogy az a korona és a földbirtokososztály... érdekeinek ne ártson.“¹⁹⁴

Ugyanakkor azonban a bécsi udvar továbbra is mereven kitartott a külföldi versennyel szemben az osztrák ipart védelmező *protekcionizmus rendszere* mellett; nem utolsó sorban azért, mert a védővámrendszer megmerevítése mintegy tartozéka volt a „régí rend“ konzerválásának. Így „a protekcionizmus meggyökeresedett alapelve maradt az osztrák kereskedelempolitikának“ a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben is.¹⁹⁵ És még merevebben, még konokabban tartott ki a Magyarországot sújtó *gyarmati rendszer* mellett, amely a Habsburg-politika még jobban „meggyökeresedett alapelve“ volt és maradt.¹⁹⁶ Ezzel egyben elérte azt is, hogy az osztrák burzsoázia — annak ellenére, hogy egyéb vonalakon jóval kisebb támogatást kapott az udvartól, mint annakelőtte — mégsem lépett fel a feudális abszolutizmus rendszerével szemben. „Az osztrák burzsoázia ugyan szabad akart lenni, azonban még akarta tartani Magyarország gyarmati kizsákmányolásának lehetőségét... Abban a mértékben, ahogy az osztrák burzsoázia felismerte, hogy az abszolutizmus bukása Magyarország felszabadulását is jelentené és hogy Magyarországot csak az abszolút állam segítségével lehet függőségben tartani, abban a mértékben kezdett érdektelenné válni az abszolutizmus megdöntését illetően és eljutni az abszolutizmus türésének a vonalára.“ „A burzsoázia... akarta a polgári államot... De éppen legbefolyásosabb része nem akarta megfizetni azt a magas árat, amelyet a polgári állam születése megkívánt volna — a monarchia nagy és jövedelmező részeinek elvesztését. Még akarták tartani... Magyarország gabonáját és gyapjút, viaszát és állatállományát.“¹⁹⁷ *A bécsi udvar és az osztrák burzsoázia tehát mindenképpen fenn akarta tartani a magyarországi gyarmati rendszert.*

Úgy látszott azonban, hogy ez a törekvés komoly nehézségekbe ütközik. *A francia forradalom kitörését és első eseményeit kihasználva, a magyar uralkodóosztály egyes rétegei felszínre hozták nemzeti követeléseiket.* Felléptek a nemzeti nyelvért, az ország függetlenségéért; felléptek a tőkefelhalmozás nemzeti feltételeinek biztosításáért, a Habsburg-gyarmati rendszer ellen, amely éppen a megelőző évtizedeken jutott el teljes kifejtéséhez, gátat vetve hazánk polgári fejlődésének az örökös tartományok tőkefelhalmozása érdekében. „A II. József abszolutizmusa elleni nemesi reakcióban (az 1790-es országgyűlésen) a nemesi kiváltságok dühös védelme mellett már észre lehetett venni egy új elemet is: a nemesség már mint a burzsoázia szószólója, a polgári Magyarország érdekeinek képviselője is fellép. Az országgyűlési bizottságok munkálataiban a gazdasági kérdések, különösen az osztrák vámpolitika elleni harc kérdéseinek kidolgozásában a pozsonyi, győri, pesti kereskedők testületei a legélénkebben résztvettek. A nemes, akinek agrár-exportját a közbeeső osztrák vámvonallal gátolta, és a kereskedő, aki elől az osztrák kereskedelmi tőke fölözte le az állat-, bor-, gabonakivitel és az iparcikk-behozatal nem megvetendő profitját, közelednek egymáshoz a Magyarországot gyarmati sorban tartó osztrák merkantilista gazdaságpolitika ellen.“¹⁹⁸

¹⁹³ Slokar: i. m. 71.

¹⁹⁴ Priester: i. m. 264, 256.

¹⁹⁵ Adolf Beer: Die österreichische Handelspolitik im neunzehnten Jahrhundert. Wien, 1891. 5.

¹⁹⁶ Sieghart: i. m. 26, stb.

¹⁹⁷ Priester: i. m. 189, 265.

¹⁹⁸ Révai: i. m. 111.

A magyar *nemesek* a mezőgazdasági termények szabad kivitelét kívánják az örökös tartományokba és külföldre; a Pozsonyban összegyűlt *kereskedők* is elsősorban a súlyos vámtarifa ellen tiltakoznak, amely „elnyomja a magyar mezőgazdaságot és ipart”. A nagyszombati kereskedők a nagy vámok és harmincadok megszüntetését kérik; a soproni kereskedő-testület véleménye szerint a magyar és osztrák terményekre és iparcikkekre kivetett vámokat egyensúlyba kell hozni; többen fejtegetik, hogy minden baj kútfeje az Ausztria és Magyarország közt fennálló vámkülönbség; Skerlecz Miklós hangsúlyozza, hogy ez a gyarmati vámpolitika igen régi előzményekre tekinthet vissza és a rendeletek sorozata fokozatosan növekvő számsorként világítja meg, hogy az osztrák vámpolitika mindig nagyobb és nagyobb teherrel akarta elnyomni kereskedelmünket. Többen rámutatnak arra, hogy a protekcionizmus rendszerének Magyarországra való alkalmazása azt a célt szolgálja, hogy Bécs legyen a monarchia kereskedelmi gócpontja. A győri kereskedők főlemlítik, hogy a bécsi intézkedések rákényszerítik a magyar gyárjütemelőket arra, hogy potom áron osztrák manufaktúrákban helyez- zék el terméküket, mert más piachoz nem jutnak; stb.¹⁹⁹ Az országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmány végül is terjedelmes javaslatban foglalja össze ezeket a kívánságokat, amelyek lényege: teljes viszonyosság az örökös tartományokkal a vámok tekintetében, a mezőgazdasági termény- kivétel megkönnyítése, az ipar fejlődésének előmozdítása.²⁰⁰

A nemesi ellenállás hatására, amely különben a francia forradalom fejleményeinek előrehaladásával mindjobban ellanyhult, Bécs *látszólagos engedményeket* tesz a magyar követelések felé. Erre mutat az 1793. évi vámrendelet, amely ismét bevezette az osztrák iparcikknek Magyar- országba bevitele alkalmából fizetendő vámokat;²⁰¹ erre mutat a bécsi ipar politikának az az állítólagos „enyhébb iránya”, amelyről Magyarországgal kapcsolatban ebben az időben szó esik.²⁰² Könnyű azonban meglátni, hogy a látszat mögött mi a valóság. Az 1793-as rendelet azt a „könnyítést” hozza, hogy a magyar iparcikk az osztrák határ átlépésekor a külföldi vámnak a felét (egyes esetekben egyhatodát), vagy az érték 10%-át fizetik, az osztrák iparcikkeket viszont a magyar határon alig 3%-kal róják meg.²⁰³ A magyar- országi ipari üzemek alapítására vonatkozó „engedmények” pedig csupán frázisok és „eszközök arra, hogy kirakatba téve, alkalomadtán megmutogas- sák őket a magyarságnak, mint a reciprocitás elve teljes érvényesülésének pregnáns kifejezéseit... s egyúttal nyomós okokat a rendek gravamenei ellensúlyozására.”²⁰⁴

Minél inkább világossá válik azonban a bécsi udvar előtt az a tény, hogy a magyar *nemesség a francia forradalom fejleményeitől megrémülve visszavonul a Bécs ellen való fellépéstől*, annál kevésbé van már szükség ezekre a látszatokra. Pedig csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy „a francia forradalom és a Magyarországon is előtérbe nyomuló társadalmi kérdések lelohasztják a rendek ellenzéki kedvét és létrehozzák a lényegében reakciós két hatalomnak: a feudális abszolutizmusnak és a feudális rendeknek a

¹⁹⁹ Hofhauser Margit: A kereskedő testületek mozgalma a magyar kereskedelem fel- lendítése érdekében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Bp., 1930. 30, 31, 32, 51—52, 53—54, 61, stb.

²⁰⁰ V. ö. Berényi: i. m. 313. kk.

²⁰¹ Sieghart: i. m. 25.

²⁰² Mérei Gyula: A bécsi kormány gyárparpolitikájának alapelvei Magyarországon 1790 és 1815 között. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Fvkönyve. V. Bp., 1935. 176. stb.

²⁰³ Sieghart: i. h.

²⁰⁴ Mérei: i. m. 188.

fennálló viszonyok, a feudalizmus fenntartására irányuló egységfrontját.²⁰⁵ Ezt a fordulatot jól tükrözi az 1795-ben életbeléptetett vámtarifa. Ez a rendelet a kereskedelmi választmány munkáját figyelemre sem méltatva újra az 1788. évi tarifát veszi alapul.²⁰⁶ „A vámtételekből kivethető, hogy azoknak a termékeknek, amelyekből Magyarországnak feleslege van, vagy ipari feldolgozáson mentek át, nagyobb, azoknak a termékeknek, melyekből Magyarországon hiány van, vagy ipari nyersanyagul szolgálnak, kisebb a vámtétele.²⁰⁷

A gyarmati politika változatlan fenntartása világosan kimutatható a XVIII. század utolsó éveiben és a XIX. század elején, a *napoleoni háborúk* korában is. Ez az időszak ugyan a magyar birtokososztály számára hadikonjunkturát, tökefelhalmozási lehetőségeket nyújt, azonban ezeket a lehetőségeket sem tudják kellően kiaknázni a Bécs által egyre jobban megnövelt vámtételek miatt. „A francia háborúk idejében (általában) magyar gabonát a vámtételek megfizetése ellenében csak az örökös tartományokba lehetett kivinni, ámbár voltak időszakok, amikor... ezt is megnehezítették.²⁰⁸ Az újabb és újabb vámemelések, amelyeket speciál-tarifák révén hajtottak végre, az 1795. évi vámrendeletnek mintegy novelláris megváltoztatása útján, azt jelentették, hogy a közbeeső vámok ugyanannyit, vagy félakkorát növekedtek, mint a külföldi vámtételek.²⁰⁹ 1810–12-ben különösen magasra emelték a közbeeső vámokat.²¹⁰ Az ismétlődő magyar panaszokra pedig az volt a válasz, hogy minden vámemelés fokozza a magyar termények versenyképességét, mert a külföldi és a közbeeső vámok között a különbség állandóan nő. De még ez a sovány vigasz is hazugságnak bizonyult. „Az az alapelv, hogy a magyar áruk osztrák beviteli vámjá... a felét, ill. a hatodát teszi ki a külfölddel szemben emelt vámnak, csak papíron volt meg; egyes áruknál, amelyeket Magyarországból hoztak be, alacsonyabb, másoknál, magasabb vámost alkalmaztak, nevezetesen az utóbbit a Magyarországból származó fontos áruknál.²¹¹

Mi volt a közbeeső vámok állandó növekedésének az oka? Egyesek szerint az infláció: „a vámtételek váltakozása a pénz értékváltozását követi”.²¹² Ez az indokolás azonban elesik, már csak azért is, mert a magasabb vámtételeket később is fenntartották és a magyar terményekre rótt vámok még 1822-ben is két-, három- vagy többszörösét tették ki az infláció előtti idők vámjainak.²¹³ Más nézet szerint ebben az időben két szempontból emelték a vámokat: vagy az árszínvonal-különbség kiegyenlítése, vagy újabb bevételi források megnyitása volt a cél.²¹⁴ Azonban ezt az indokolást sem fogadhatjuk el teljesnek. Persze kétségtelen, hogy az állam nagyarányú eladósodásának, a rohamos inflációnak az idején²¹⁵ a fiskális szempontok nem kis mértékben játszottak közre a vámpolitikában;²¹⁶ a közbeeső vámok kérdésén azonban elsősorban nem ezek a szempontok, hanem a gyarmati rendszer fenntartásának szempontjai döntöttek el: az a cél, hogy a *hadikonjunktura*

²⁰⁵ Mód: i. m. 75–76.

²⁰⁶ Hofhauser: i. m. 57.

²⁰⁷ Sieghart: i. m. 27.

²⁰⁸ Belitzky: i. m. 104.

²⁰⁹ Sieghart: i. m. 33.

²¹⁰ Beer: Handelspolitik... 41.

²¹¹ Beer: Handelspolitik... 45.

²¹² Iványi-Grünwald Béla: Bevezetés Széchenyi Hitéléhez, Bp., 1930. 89.

²¹³ V. ö. Sieghart: i. m. 38–39.

²¹⁴ U. o. 35.

²¹⁵ L. a továbbiakban.

²¹⁶ V. ö. Beer: Finanzen... 175.

által lehetővé tett magyarországi tőkefelhalmozást minél szűkebb keretek közé szorítsák.

Az egymást követő országgyűlések felirataira adott királyi válaszok, a bécsi kormány által készített különböző referátumok semminő kétséget nem hagynak eziránt. Az egyik ankét eredményeként világosan leszögezik, hogy az osztrák mezőgazdaság védelme kívánja meg a magyar termények vámjának emelését.²¹⁷ Az 1802. évi országgyűlés szabadkereskedelmi követelésére adott válaszban rámutatnak arra, hogy „az iparosozást (értsd: a burzsoáziát) is igen érzékenyen érintené a szabad kivitel folytán előálló élelmiszerdrágulás (t. i. a munkabérek emelkedése révén), ezért rendkívül fontos az osztrák tartományok számára, hogy a gabonakivitel engedélyezésében állandóan tekintettel legyenek rájuk...”²¹⁸ Az 1805. évi országgyűlés előterjesztése fel is panaszkodik, hogy „midőn a magyar termésmények szabad kiviteléről van szó, nem bírunk állítani, hogy ezen engedély a magyaroknak nem adathatik meg, mert azáltal sokat vesztenének az osztrákok.”²¹⁹ Az osztrák pénzügyminiszter 1813. évi előterjesztése félreérthetetlenül megfogalmazza azt a célt, hogy „a magyar termelők feleslegeiket bármily csekély haszon mellett is kénytelenek legyenek Ausztriában eladni”; hogy „az osztrák termelőket a magyarok versenyétől meg kell védeni”; hogy mivel „Ausztriának Magyarország felé irányuló kivitele kizárólag iparcikkekből áll, az osztrák gyáripár védelmében e cikkek magyarországi kelendőségét nem szabad magas vámokkal veszélyeztetni.”²²⁰ Nem új dolgok ezek: szóról-szóra czekek olvastuk a XVIII. századra nézve. Ilyen körülmények között cseppet sem csodálható, hogy az első időben halkan, később egyre hangosabban hallatott országgyűlési követelések semmiféle engedményt — vagy csak látszatengedményeket — tudnak elérni.²²¹

A napoleoni háborúk befejezése után, a „Szent Szövetség” ellenforradalmi, zsarnoki rendszerében olyan lényeges szerepet játszó Habsburg-állam persze még kevésbé hajlandó változtatni ezen a helyzeten; csak fokozni akarja Magyarország gyarmati kizsákmányolását. Ennek jele többek között az, hogy Tirolt és Lombard-Velencét bevonják az egységes vámterületbe, de a magyar vámhatár felszámolásának még a gondolatát is elutasítják.²²² Metternich, a reakció főképviselője, egy emlékiratban ezt írja: „Nem kell gyár Magyarországnak, ott minden szegény emberre a földművelésben van szükség. Magyarországot távol kell tartani minden ipari tevékenységtől, mert a magyar nép jelleme tág teret nyit a szélhámosságnak.” „Magyarország középkori agrárállam kell hogy maradjon — magyarizza meg Metternich a galád és cinikus megjegyzését Ernst Fischer —: ebben a magyar mágnások és a német-osztrák burzsoázia is egyetértett.”²²³

Nem véletlen tehát, hogy a XIX. század 20-as és 30-as éveiben kiadott vámtarifák semmi lényeges változást nem hoztak a régebbi állapotokhoz képest. Amikor az 1825—27. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmány felújította a vámrendszer enyhítésére vonatkozó kéréseket,²²⁴ a bécsi kormány válasza az 1829. évi vámtarifa volt, amely a magyar terménykivittelt a válsággal küzdő osztrák nagybirtok érdekében — még csak meg-

²¹⁷ Sieghart: i. m. 38—39.; v. ö. Beer: *Finanzen*... 177.

²¹⁸ Mérei: i. m. 185.

²¹⁹ Horváth: i. m. 332.

²²⁰ Beer: *Handelspolitik*... 42.

²²¹ V. ö. Horváth: i. m. 330.; Kautz Gyula: *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika*. Pest. 1866. 91—93.; stb.

²²² Beer: *Handelspolitik*... 42.

²²³ Fischer: i. m. 137—138.

²²⁴ Horváth: i. m. 339—341.

neheztette. A magyar búza- stb. szállítmányok után pl. nemcsak a külföldi vám felét kellett leróni, hanem még jelentős összegű ú. n. „rendi kárpótlási illetéket”.²²⁵ — De nem volt külön az 1832—36-i országgyűlésen felvetődött kívánságokra adott válasz sem: az 1838. évi vámtarifa. Ez az árucikkeket három csoportra osztotta: tiltott, behozatali engedélyhez kötött és szabad forgalmú cikkek. Magyar vonatkozásban az engedélyhez kötött cikkeknel a külföldi vám egyhatodát, szabadforgalmú cikkeknel annak felét kellett fizetni. Azonban ez a régi — önmagában véve is nagyon sovány — „kedvezmény” ezúttal is látszatkedvezménynek bizonyult, mert a vámtarifa 27. §-a kimondta, hogy ez a rendelkezés csak azokra a magyar eredetű árukra vonatkozik, amelyekre nézve nincsen „különleges vám” megállapítva. Márpedig a magyar iparcikkek általában ilyen különleges vám alá estek.²²⁶ Az 1840. évi újabb vámrendelet sem volt más, mint az addigi állapot lerögzítése, bizonyos pótlásokkal kiegészítve.²²⁷

Ilyen körülmények között a magyar terménykivittelt továbbra is súlyos vámok terhelték; az osztrák ipar pedig továbbra is védve maradt minden magyarországi verseny veszélyétől. Ausztriának hazánk felé irányuló iparcikk-kivitele 1840-ben önmagában jóval nagyobb értékű volt, mint az egész külföldi készáru-exportja;²²⁸ Magyarországról az örökös tartományokba 1844-ben is csupán 1,3 millió forint értékű iparcikkeket vittek ki, szemben az örökös tartományokból származó 42,3 millió forint értékű iparcikk-behozattal.²²⁹

De a XVIII. század utolsó évtizedétől a XIX. század 40-es éveig terjedő időszakban. Magyarország gyarmati helyzetének e *harmadik szakaszában*, nemcsak a vámrendszer volt hazánk kizsákmányolásának fontos eszköze, hanem az államadósság- és adórendszer új formái is.

* * *

A Magyarországra nehezedő Habsburg államadósság és adórendszer fejlődésének a XVIII. század végével kezdődő újabb szakaszát alapvetően ugyanaz jellemzi, mint a gyarmati rendszernek és a protekcionista rendszernek ezt az időszakát: a forradalomtól való félelem, a polgári-nemzeti átalakulástól való félelem.

A bécsi kormány többé nem törekszik az államadósságokhoz kapcsolódó modern adórendszer *nyílt* megvalósítására Magyarországon: *előszörban felhagy azzal a törekvéssel, hogy a nemesi adómentességet felszámolja*. A bécsi udvar köreiben a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben továbbra is úgy érvelnek ugyan, hogy a gyarmati vámrendszer a rendi adómentesség ellensúlyozását szolgálja, még sem akarják ezt az adómentességet megbolygatni. „Dogmává vált bennük az a megállapítás, hogy Magyarország elavult adóalkotmánya minden reformot megakadályoz, de éppen ezért meggyökeresedett bennük az a nézet is, hogy ezen az alkotmányon nem szabad semmit sem változtatni.”²³⁰ Jellemző például, hogy 1806-ban az állam-

²²⁵ Iványi-Grünwald: i. m. 84—85. — Ez az elnevezés mutatja, hogy a vámemelést, a gyarmati rendszert továbbra is a rendi adómentességgel próbálták indokolni. — (V. ö. Sieghart: i. m. 40—43.; Beer: Handelspolitik... 45.)

²²⁶ Zoll-Tariff für die Ein- und Ausfuhr der Waaren in dem österreichischen Kaiserstaate, Wien, 1838, X.

²²⁷ V. ö. Sieghart: i. m. 64—65.

²²⁸ M. L. Tegoborski: Des Finances et du Credit Public de l'Autriche, Paris, 1843, I. 264.

²²⁹ V. ö. Desewffy Emil: A magyar vám és kereskedési ügy és ennek végeligazítási módja, Pest, 1847, 61—65.

²³⁰ Sieghart: i. m. 29.

tanácsban, a magyar országgyűlés szabadkereskedelmi követelésének tárgyalása alkalmával, nyíltan kifejezésre jut az a szempont, hogy „a vámok megszüntetése és az adóteher megfelelő elosztása Magyarországot kiemelné közép-kori feudális állapotából“. Erre az államtanács siet elvetni minden ilyen irányú javaslatot.²³¹ és ez egészen természetes: Bécs számára mi sem volt fontosabb, mint az, hogy a gyarmati sorba süllyesztett Magyarországon igenis fenntartsa a „középkori feudális állapotot“. Ez felelt meg a kormánynak, amely semmitől sem félt jobban, mint a magyar polgári fejlődéstől és így semmiképpen sem vállalhatta a nemesi adómentesség megszüntetéséért való küzdelem esetleges kedvező kimenetelének kockázatát; ez felelt meg az osztrák burzsoáziának, amely mindenképpen meg akarta tartani a feudális viszonyok között megrögzített Magyarországot, mint fogyasztópiacot. — Ez a törekvés vonul végig — többé-kevésbé következetesen — a bécsi kormány adópolitikáján a XIX. század első felében; idevág az is, amikor a 40-es években „a bécsi kormány az egykor általa sürgetett egyenlő teherviselés ellen... nem adózunk“ jelszavak alatt a legnagyobb küzdelem erőfeszítéseit kísérlette meg, hogy ezzel megdöntse az állami önállóság ehhez kötött feltételeit is.²³²

Ugyanakkor azonban, amikor Bécs lemond az államadósságokhoz kapcsolódó modern adórendszer megvalósításának e *nyílt* formájáról, egyáltalán nem mond le arról, hogy *burkolt* formában igenis megvalósítsa Magyarországon a modern adórendszer egyik fontos hajtását, és ezen a révén hazánk kizsákmányolásának további eszközét kaparintsa kezébe. „A modern állami pénzügyek... tengelyét a legszükségesebb élelmiszerekre kivetett (tehát azokat megdrágító) adók alkotják...“²³³ Minthogy a feudális magyar alkotmány, amelyet Bécs már nem akar bolygatni, lehetetlenné teszi a *fogyasztási adók* rendszerének nyílt bevezetését. Magyarországra *burkolt* formában csempészik be ezt, az egyik legfontosabb közszükségleti cikkel, a sóval kapcsolatosan.

A *sójövedelem* Magyarországon már a középkorban számottevő királyi regále volt,²³⁴ a XVIII. század végétől kezdve azonban a *bécsi udvar kezében Magyarország kizsákmányolásának mind fontosabb eszközévé válik*.²³⁵ Míg a XVIII. század első felében két alkalommal, 1729-ben és 1741-ben, országgyűlési határozattal még csökkentik a só árát,²³⁶ addig a 60-as években már egyre gyakrabban vetődik fel az államtanácsban, az adórendszer kérdéséhez kapcsolódva, a só-ár emelésének gondolata. Borió is rámutat arra, hogy „a kincstár a veszteséget úgy pótolhatja, ha felemelik a só árát, amihez a rendek hozzájárulása nem kell.“²³⁷ A század utolsó évtizedében azután ez a gondolat valóra válik, mégpedig igen jelentékeny méretekben. Az 1790—91: XX. tc. hangsúlyozza a rendeknek azt a jogát, hogy a só árát csak hozzájárulásukkal lehet emelni: jele ez annak, hogy nem régen történt áremelés. Az 1792-es országgyűlés 15 krajcárral, az 1802. évi országgyűlés 1 forint 6 krajcárral drágítja a só árát.²³⁸ Utóbb az országgyűlés megkérdőzése nélkül, rendeleti úton újabb és egyre nagyobb arányú áremelések következnek: 1806-ban királyi rendelet útján 2 frt 30 krajcárral, 1812-ben 4 forinttal emelik az árát.

²³¹ U. o. 31.

²³² Szederkényi: i. m. IV. 446. — V. ö. Priester: i. m. 321.

²³³ A tőke, I. 817.

²³⁴ V. ö. Paulinyi Oszkár: A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok. 1924. 626.

²³⁵ V. ö. Heinrich Srbik: Studien zur Geschichte des österreichischen Salzwesens. Innsbruck, 1917.

²³⁶ Die Einkünfte des Schatzes im Königreiche Ungarn, Ofen, 1846. 116, 117.

²³⁷ Ember: i. m. 137.

²³⁸ Einkünfte... 123.

stb.²³⁹ — Itt is rá kell mutatnunk arra, hogy az áremelések oka csak kisebb mértékben volt az infláció: a cél elsősorban ennek az „adópotléknek“ minél nagyobb arányú kiaknázása volt.²⁴⁰ Az 1802. évi országgyűléssel kapcsolatban Berzevics is rámutat a bécsi kormányra arra a céljára, hogy „a só ára oly mértékben emeltessék, hogy ami az adók emelkedése után is hiányul maradna, az a só emelt árának hozadékából pótolassék.“²⁴¹ Így állt elő az a helyzet, hogy „a sót Törökország lakosai olcsóbban kapják Magyarországról, mint ennek az országnak saját polgárai.“²⁴²

A só árának állandó növekedése következtében a XIX. század elejére a sójövedelem a Habsburg államháztartás Magyarországról származó közvetlen bevételeinek legszámottevőbb tételévé válik. Míg 1770-ben ezen a címen a bevétel még csak 2,6 millió forint,²⁴³ addig a XIX. század elején az évente Magyarországon elfogyasztott 1,3 millió mázsa só évente kb. 18 millió forint bevételt hoz.²⁴⁴ Ez azt jelenti, hogy 1810 körül a Magyarországról származó, 40 millióra becsült bevételeknek a sójövedelem kb. 45%-át tette ki. De később, amikor már nem a Schwartner-korabeli „könnyű pénzről“ van szó, a sójövedelem továbbra is megtartja kiemelkedő szerepét. Az Einkünfte des Schatzes szerzője a 23 milliós állami bevételek között (1845) 5 millió forinttal szerepelteti.²⁴⁵ Fényes pedig 1846-ra 10 millió forinttal állítja be.²⁴⁶ A sójövedelem tehát a legalacsonyabb becslés esetén is mintegy 25%-át tette ki a Habsburg-államháztartás Magyarországról húzott közvetlen bevételeinek.²⁴⁷ Ezen az alapon bizvást megállapíthatjuk, hogy a só-árak emelésével utat tört Magyarországon a modern fogyasztási adórendszer egyik formája, mint hazánk gyarmati kizsákmányolásának eszköze.²⁴⁸

Azonban „az egymást követő adósságok felhalmozódása által előidézett adóemelések arra kényszerítik a kormányt, hogy új rendkívüli kiadásoknál mindig újabb kölcsönöket vegyen fel. A modern állami pénzügyek... ezért magukban hordják az önműködő gyorsulás csíráját.“²⁴⁹ Minthogy a Habsburg-állam a XVIII. század utolsó évtizedeiben és a XIX. század elején, az egymást követő háborúk idején, nem egyszer került „rendkívüli kiadások“ elé,

²³⁹ Emerich Zempléni: Wirtschafts- und Finanzgeschichtliches zur Bankozettelperiode in Ungarn. Ungarische Jahrbücher, 1928. 90.

²⁴⁰ V. ö. Zempléni: i. h.

²⁴¹ Gaal: i. m. II. 142.

²⁴² Anton Springer: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809. Leipzig 1865. I. 344.

²⁴³ V. ö. Marczali: i. m. 61.

²⁴⁴ Schwartner: i. m. II—III. 323. — Ugyanilyen összeggel szerepel Magda Pál statisztikájában is, (I. m. 171.)

²⁴⁵ I. m. 146.

²⁴⁶ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. I. 161—162.

²⁴⁷ Az állami sómonopóliumból származó bevételt alig terhelte komolyabb kiadás: a legfontosabb — máramarosi — sóbányákban a só termelési költsége, a kifejtésnél dolgozó román és kárpátoroszlai robotosok és munkások kíméletlen kizsákmányolása következtében, elenyészően csekély volt. (V. ö. Schwartner: i. m. II—III. 326.)

²⁴⁸ Itt említjük meg, hogy Schwartner számításai szerint a XIX. század elején Magyarország egyharmad részrel, 40 millió forinttal járult hozzá a monarchia jövedelmeihez, figyelembevétel a hadiadót, a deperditákat, a magyarországi bányászat és pénzverés jövedelmeit, a kamarai jövedelmeket, a különösen fontos sóregálét és egyéb, kisebb tételeket. (V. ö. i. m. II—III. 320—329.) Ez a számítás, amely persze csak az államkincstárba közvetlenül befolyó jövedelmeket veszi figyelembe, nagyjában és egészében megfelel azoknak az eredményeknek, amelyekre Eckhart Ferenc jutott Mária Terézia uralkodásának utolsó harmadára nézve. (V. ö. Eckhart: i. m. 267. stb.) Ezek az adatok — minden egyébtől függetlenül — élesen megcáfolják a „Magyarország alacsonyabb részesedéséről“ annyiszor hangoztatott bécsi állításokat.

²⁴⁹ A tőke. I. 817.

az állami pénzügyeknek ez az „önműködő gyorsulása” nagy mértékben előre haladt. Az államadósság növekedésére vonatkozó adatokat 1795-ig már ismer-tettük. 1795 után az adósság-állomány tovább szaporodott. Az 1795. évi 438,7 millió forintról 1798-ban 515,2 millióra, 1800-ban 689,8 millióra, 1803-ban 792,7 millióra ugrott fel.²⁵⁰ Ezzel függ össze, hogy a *jobbágyadó fokozásán kívül* — ez 1802-ben 5 millió, 1807-ben 5,2 millió forintot tett ki²⁵¹ — és a *só árának előbb vázolt emelése mellett* a XVIII. század végén és a XIX. század elején Bécs egy újabb súlyos eszközzel kapcsolja be hazánkat a Habsburg-állam adósságainak fedezésébe: *papírpénz-kibocsátás és a devalváció* eszközével.

A bécsi kormány először Mária Terézia korában folyamodott a papírpénz-kibocsátás eszközéhez. 1762-től kezdve a Wiener Stadtbank útján 12 millió forint összegű papírpénzt, „bankócedulát” hozott forgalomba, egyelőre még elfogadási kényszer nélkül.²⁵² Az első kibocsátást — amelynek inkább államkölcsön jellege volt, mert fokozatosan 5%-os kamatozású kötelezvényekre váltották be — soron követte 1771-ben újabb 12 millió, 1784–85-ben 20 millió, majd 1788-ban 11 millió forint összegű bankócedula kibocsátása.²⁵³ Ezek a kibocsátások már kötelezvényre való átváltás ígérete nélkül kerültek forgalomba és 1788-ban az osztrák kormány már be sem jelentette a kibocsátás összegét. — A század utolsó évtizedében és a XIX. század elején azután, a napoleoni háborúk egyre növekvő kiadásai közben, *ugrásszerűen megnövekedik a papírpénz-kibocsátást*; beváltását már 1797-ben felfüggesztik és egyszerűsített kényszer-árfolyamot szabnak meg számára. Míg 1796-ban még csak 46 millió forint összegű „bankócedula” volt forgalomban, addig ez a szám 1800-ban 200 millióra, 1806-ban 449 millióra, 1810-ben 864 millióra, 1811-ben pedig 1 milliárd 60 millióra emelkedett.²⁵⁴

A magyarányú papírpénz-kibocsátás felett természetesen úrrá lett a pénzforgalom törvénye, amely az állam akaratától függetlenül bármilyen mennyiségű papírpénzt azzal az arany mennyiséggel tesz egyenlővé, amelynek forgalmát tulajdonképpen helyettesíti.²⁵⁵ Ennek megfelelően *rohamosan zuhant a papírpénz árfolyama*. 1796-ban az ércpénz a papírral szemben még 100 ¼ árfolyamon áll, 1800-ban 115-ön, 1806-ban 175-ön, 1810-ben 469-en és 1811-ben 833-as árfolyamon.²⁵⁶ — Az infláció alatt sohanemlátott méretekben tombol a spekuláció és tőzsdejáték. Bécs akkoriban közismert bankárai: Fries, Ballabene, Geyhmüller, stb., valamint a Habsburg államkölcsön-üzlet iránt igen élénken érdeklődő *angol tőkések* egyre „ragyogóbb” feltételek mellett „segítik ki” az államkincstárt pénzzavarából és a Habsburg-állam politikájának nagy mértékben irányítóivá válnak.²⁵⁷

A szédületes infláció megállítására, a pénzügyek rendezésére a legkülönbözőbb tervek születnek.²⁵⁸ Ismeretes, hogy a bécsi kormány végül, sikertelen kísérletek sorozata után, 1811-ben a *papírpénz egyötödére való devalválását határozta el*, 1060 millió forintról 212 millió forintra. Ki kell azonban emelnünk, hogy a devalváció végrehajtásában döntő módon az a szempont vezette

²⁵⁰ Hauer: i. m. 163—164; Beer: Finanzen... 7, 402; Springer: i. m. I. 154.

²⁵¹ Grünwald: i. m. 240.

²⁵² Beer: Staatsschulden... 16; Hauer: i. m. 170. k.

²⁵³ Hauer: i. m. 173—175; Beer: Finanzen... 5—6.

²⁵⁴ Beer: Finanzen... 7—8; Johanna Kraft: Die Finanzreform des Grafen Wallis und der Staatsbankerott von 1811. Graz, 1927. 15—18.

²⁵⁵ V. ö. Marx: Zur Kritik der Politischen Ökonomie. II. kiad. Stuttgart, 1907. 115.

²⁵⁶ Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp., 1896. 55. — Ugyanakkor a jobbágyadókat ércpénzben hajtották be. (V. ö. Kautz: A nemzetgazdasági eszmék... 268.)

²⁵⁷ Springer: i. m. I. 158—163.

²⁵⁸ V. ö. Gillemot Katalin: Javaslatok a Monarchia pénzügyeinek rendbehozására 1800 és 1811 között. Domanovszky-Emlékkönyv. Bp., 1937. 199—226.

a bécsi köröket, hogy Magyarországot minél jobban kiaknázzák, az állami pénzügyek rendezésének terhére minél nagyobb mértékben hazánkra hárítsák. Az állami számvevőszék elnöke, Zinzendorf, már 1805-ben ezt a megoldást ajánlja. Ne nyúljanak a magyar alkotmányhoz — javasolja —, hanem „közvetett úthoz folyamodjanak, nevezetesen a papírpénz devalválásához.”²⁵⁹ Wallis József pénzügyminiszter, a devalvációs pátenst szerzője, erélyesen képviselte ugyanezt az álláspontot. „A devalváció éppen Magyarországra van szabva és különösen ebből a szempontból ajánlható. Sem az adókat, sem a só árát nem kell emelni, csak a bankócedulák ötöd-értékén való átvételét kell elrendelni.”²⁶⁰ Ez az egymásmelléhelyezés szembeötlően bizonyítja, hogy — a jobbágyadó és a só-ár emeléséhez hasonlóan — a devalváció is Magyarország kizsákmányolásának eszköze volt. A devalváció végrehajtásának egyik fontos funkciója: „a magyar tartományokból származó állami bevételek növelése.”²⁶¹

S a devalváció különösen súlyos eszköz volt Magyarországgal szemben, mert a bankócedulák nagy része éppen nálunk volt forgalomban. „A devalváció azzal az előnnyel jár — szögezi le Wallis pénzügyminiszter —, hogy Magyarország ennek révén az ott található bankócedulák mennyisége szerint... vonható be a pénzügyi rendszabályba.”²⁶² Ez a nyilatkozat világossá teszi, hogy az osztrák kormány számára azért volt olyan vonzó a devalváció végrehajtása, mert Magyarországon, a napoleoni háborúk konjunktúrája következtében, viszonylag sok papírpénz volt forgalomban. Egyébként tudjuk, hogy a magyar birtokosok és kereskedők még a devalváció közvetlen küszöbén is nagy eladásokat eszközöltek és így a devalváció elértéktelenedő papírpénztől duzzadó erszénnyel érte őket.²⁶³

Fentebb azt láttuk, hogy Bécs a napoleoni háborúk korában vámrendelkezéseivel mindent megtett, hogy a hadikonjunktúra által előmozdított magyarországi tőkefelhalmozást minél szűkebb korlátok közé szorítsa. Most azután *ami tőkefelhalmozás mégis végbement, azt — az esetek nagy részében — semmivé tette a pénz elértéktelenedése.* A devalváció tehát ebből a szempontból min egy betetőzése volt Magyarországyarmati kizsákmányolásának, a hadikonjunktúra különleges viszonyainak idején. Ugyanebbe a vonalba vág bele az is, hogy a devalváció után Bécs azt kívánta a magyar országgyűléstől, hogy a bankócedula helyébe lépő új papírpénz (Einlösungschein) 47%-ért, 100 millió forintért, tehát aránytalanul nagy mennyiségért vállaljon kezességet.

Az 1811–12. évi országgyűlés — mint ismeretes — a 100 millió forintos kezességet nem vállalta és nem vállalta a bécsi kormány további kívánságait sem: évenként 2 millió forint fizetését mindaddig, amíg a papírpénz az ezüsttel egy értékre nem emelkedik.²⁶⁴ De ha a devalvációs pátenst nem is fogadta el, az adott politikai erőviszonyok között képtelen volt megakadályozni azt, hogy Bécs intézkedései Magyarországon valósággá ne váljanak. Az 1816. évi újabb devalvációt azután, amely Stadion miniszter műve volt, már minden nehézség nélkül hajtották végre Magyarországon is.²⁶⁵ — A devalvációk tehát Magyarországot egy újabb formában kapcsolták be a Habsburg-államadósság fedezésébe; a *devalvációk végrehajtása Magyarország gyarmati kizsákmá-*

²⁵⁹ Beer: Finanzen... 15.

²⁶⁰ Zempléni: i. m. 91.

²⁶¹ Beer: Finanzen... 78.

²⁶² Zempléni: i. m. 91.

²⁶³ Horváth Mihály: i. m. 200. V. ö. Büky József: Ausztria papírpénz-kibocsátásának története a XVIII. század közepétől 1850-ig. Bp., 1937. 33.

²⁶⁴ V. ö. Kautz: i. m. 204.

²⁶⁵ Beer: Finanzen... 95.

nyoladásának igen súlyos eszköze volt, az osztrák és külföldi tőkefelhalmozás érdekében.

1816-ban a devalváció végrehajtása után, az állami pénzügyek „modernizálásának” fontos lépése következett. *Felállították az Osztrák Nemzeti Bankot*, és 25 évre privilégiumot adtak neki bankjegyek kibocsátására. Az alapító pátens ugyanakkor megígérte, hogy az állam nem fog többé kényszer-árfolyammal papírpénzt kibocsátani, a forgalomban lévő papírpénzt pedig a Nemzeti Bank révén beváltja bankjegyekre.²⁶⁶ Több mint egy század kellett tehát ahhoz, hogy a Habsburg-államban is létrejöjjön az első csírákból a „nemzeti címmel felcicomázott nagybank”.²⁶⁷ Alapszabályai szerint természetesen „résztvénytársasági alapon működő magánintézet”,²⁶⁸ amely — kezdeti nehézségek után — megindult a Bank of England Marx által oly világosan jellemzett nyomdokán. Róla is elmondhatjuk: „nem tartott soká és ez a maga gyártotta hitelpénz (értésd: a bankjegy) lett az az érme, amellyel... az államnak kölcsönöket nyújtott és amellyel az állam számlájára az államadósság kamatait kifizette”.²⁶⁹ A Habsburg-állam az Osztrák Nemzeti Banktól egyre több kölcsönt vett igénybe; 1841-ben már 126 millió forinttal tartozott közvetlenül a banknak.²⁷⁰ „... az államadósság felhalmozásának nincs csallhatatlanabb fokmérője, mint e bankok részvényeinek fokozatos emelkedése...”²⁷¹ Az Osztrák Nemzeti Bank részvényeinek ára kibocsátáskor kb. 600 forint volt, tőzsdei árfolyama azonban már az 1820. évben 600 forint fölé emelkedett. 1825-ben az 1200 forintot meghaladta, 1840-ben pedig már az eredeti értéknek háromszorosán is felül volt. 1840-ben pl. a bank 18,4% osztalékot fizetett.²⁷² — Az Osztrák Nemzeti Bank által kibocsátott bankjegyek Magyarországon is forgalomba kerültek és a bank által nyújtott államkölcsönök nem kis mértékben a magyar dolgozók rovására hízalták az osztrák tőkéeket.

A XIX. század első felében a korhadi feudális abszolút állam hivatalnokokkal, kémekkel, katonákkal és zsandárokkal való fenntartása horribilis költségekkel jár.²⁷³ A növekvő kölcsönszükségletet az Osztrák Nemzeti Bank és a vele szorosan együttműködő belföldi és külföldi bankházak elégítették ki. Így a monarchia, a folyton növekvő államadósság révén, pénzügyileg néhány bankember kezébe került, „kik mint a cápák, tülekednek minden új kölcsönért az állam hajója körül, hogy a nékik odadobott aranyzsákmányt elnyeljék”.²⁷⁴ „A pénzvilág a legnagyobb előzékenységet tanúsította az udvari kamara elnöke iránt, készségesen fordultak be ezek az urak a Himmelpfort-Gasse-ba, hogy üzletek után érdeklődjenek.”²⁷⁵ A Hope et Comp., Baring et Comp., Gebr. Bethman, Parish et Comp., Arnstein et Escheles, Fries et Comp., Geyhmüller et Comp., Sina et Comp., s elsősorban a *Rotschild-bankház* 1818 és 1847 között számtalan alkalommal — eleinte igen súlyos, később enyhébb feltételek mellett — összesen több mint 700 millió forintnyarúg kölcsönt nyújtottak vagy közvetítették az osztrák kormánynak.²⁷⁶ A nagy előzékenységnek, a 40-es évek viszonylag enyhébb feltételekkel nyújtott köl-

²⁶⁶ Jirkovsky Sándor: Az osztrák-magyar monarchia jegybankjának története. Bp., 1944. 6. kk.

²⁶⁷ A tőke. I. 816.

²⁶⁸ Jirkovsky: i. m. 7.

²⁶⁹ A tőke. I. 816.

²⁷⁰ Jirkovsky: i. m. 18.

²⁷¹ A tőke. I. 816.

²⁷² Jirkovsky: i. m. 17—18.

²⁷³ Mód: i. m. 110.

²⁷⁴ Id. Mód: u. o.

²⁷⁵ Beer: Finanzen... 159.

²⁷⁶ Beer: Finanzen... 108—130. 406—411. — V. ö. Fischer: i. m. 28.

csőneinek az a magyarázata, hogy a forradalmi válság közeledtére a banktőke minden módon arra törekedett, hogy megmentse a pusztulástól az abszolutizmust; azt a rendszert, amely számára a profitszerzésnek csaknem kimeríthetetlen forrásait biztosította.²⁷⁷ Az állam minden eddigig felülmúló eladósodására jellemző, hogy a századeleji 6—700 millió forintos államkölesön-állománnyal szemben 1820-ban 896,2 millió, 1841-ben pedig már 969,9 millió forintba rúgott a Habsburg-államkölesönök összege.²⁷⁸ S ezeknek a hatalmas államadósságoknak a kamatait — az ismertett módokon — jelentős részben Magyarország fedezte.

Mindezek szerint a Habsburg-állam adósság- és adórendszere a XIX. század első felében még nagyobb mértékben járult hozzá Magyarország kizsákmányolásához, mint a XVIII. század folyamán. Az eredeti tőkefelhalmozásnak ezek a mozzanatai tehát éppolyan ellentétes jelleggel érvényesültek hazánkra nézve, mint a gyarmati rendszer és a protekcionizmus rendszere. Az államadósság- és adórendszer révén az osztrák és külföldi tőkések gazdagító profit természetesen a magyar parasztság kizsákmányolásából származott és nem kis mértékben járult hozzá parasztságunk elnyomorodásához, kizsáktitásához. Másfelől az állami pénzügyek rendszerének jelentősége — a gyarmati rendszerhez és a protekcionizmushoz hasonlóan — ugyanakkor abban állott, hogy megakadályozta a gazdagság, a pénztőke felhalmozódását a magyar uralkodóosztály egyes rétegeinek kezében. Nem véletlen tehát, hogy hazánk e gyarmati kiszolgáltatottsága időről-időre sorompóba állította a magyar uralkodóosztály egy részét is a Habsburgok gyarmatosító feudális abszolutizmásával szemben. „A magyar országgyűlés ellenállásában joggal hivatkozhatott arra, hogy... azok ellen a folyton ismétlődő törekvések ellen küzd, amelyek Bécs részéről Magyarország kizsákmányolására irányulnak.”²⁷⁹

*
* *

Az ellentétek a XIX. század 40-es éveiben minden eddiginél jobban kiéleződtek. A Habsburg-állam — egyre mélyülő válságában — Magyarország gyarmati kizsákmányolását ekkor új alapokra akarta fektetni, újabb, még súlyosabb szakaszt akarta megnyitni Magyarország gyarmatosítása történetének: a gyarmati rendszer alapjait a védővámról a szabadkereskedelemre, a közbeeső vámvonal fenntartásáról a vámközösség megteremtésére akarta áthelyezni. Ennek a fordulatnak most csak a legfőbb akait emeljük ki: a protekcionizmusnak a kezdeti nehézségeken már túljutott osztrák tőkés ipar egyes ágaira — főleg a nehéziparra — gyakorolt kedvezőtlen hatását;²⁸⁰ az 1834-ben a német államok között létrejött vámközösség nagy politikai és gazdasági jelentőségének példáját;²⁸¹ s nem utolsó sorban azt a felismerést, hogy az örökös tartományok és Magyarország tőkefelhalmozása és ipari fejlődése között a különbség az idők folyamán olyan méretűvé vált, hogy most már nem a vámvédelem, hanem a teljesen szabad forgalom biztosíthatta

²⁷⁷ „Nem volt véletlen, hogy annak a politikai szövetségnek a tagjai, amelyhez Ausztria 1812-től 1848-ig tartozott, azok az országok voltak, amelyekben a Rotschild-bankház és más nagy bankházak legfőbb üzleteiket bonyolították le; nem volt véletlen az sem, hogy ennek a „Szent Szövetségnek” a politikája... tökéletesen megfelelt a nagy bankárok céljainak és érdekeinek: fenntartani a régi rendet, megakadályozni a forradalmakat és a hatalmi eltolódásokat...” (Priester: i. m. 256.)

²⁷⁸ Springer: i. m. 727.; Tegoborski: i. m. I. 48.; Beer: Finanzen... 404.

²⁷⁹ Priester: i. m. 320.

²⁸⁰ V. ö. Tegoborski: i. m. 250; Beer: Finanzen... 188; Priester: i. m. 243, 276; stb.

²⁸¹ Sieghart: i. m. 106—107.

a legteljesebben hazánk gazdasági kiszolgáltatottságát.²⁸² Ez utóbbi okból mondotta ki egyhangúan a Staatconferenz 1841-ben, hogy „Magyarország... teljes bekapcsolása az általános szabad belföldi forgalomba nemzetgazdasági szempontból felmérhetetlen előnyökkel járna...”²⁸³ Bekövetkezett az az állapot, amikor „a szabadkereskedelem... a fejlett tőke szabadságát jelentette más országok fejletlen tőkéjével szemben...”²⁸⁴

Ezzel egyidőben az érdekeinek tudatára ébredő magyar uralkodóosztály egy része, főleg közép- és kisbirtokosok, s mellette a fejlődése kezdetén tartó kisszámú burzsoázia is új alapokra helyezi törekvéseit: szabadkereskedelem helyett igenis védővámrendszert követel, de a magyar tőkefelhalmozást előmozdító protekcionizmust; a közbeeső vámvonal megszüntetése helyett önálló magyar vámterületet, a gyarmati helyzet helyett önálló bankot, független polgári-nemzeti fejlődést.

* * *

Milyen tanulságokat vonhatunk le a magyarországi eredeti tőkefelhalmozás két oldalára vonatkozó eddigi vizsgálatainktól?

Magyarországon az eredeti tőkefelhalmozás — egyik oldaláról, a parasztság kisajátításának oldaláról tekintve — 1848-ra *nagy mértékben előrehaladt*: a parasztság kisajátításának egyes mozzanatainak sok tekintetben azonosnak, ill. hasonlóknak bizonyultak a Marx által jellemzett angliai folyamat mozzanataivalhoz. Ugyanakkor azonban az eredeti tőkefelhalmozás — másik oldaláról, a pénztőké, a gazdagság felhalmozásának oldaláról tekintve — *nagy mértékben lefékeződött*: a pénztőke eredeti felhalmozásának Marx által jellemzett mozzanatai Magyarországnak nem javára, hanem rovására érvényesültek. A gyarmati rendszer, a protekcionizmus rendszere, az államadósság- és adórendszer nem Magyarországra, hanem Ausztriára nézve látták el „normális” *funkciójukat*: azt, hogy „a hűbéri termelőmódnak tőkés termelőmóddá való átalakulását mesterségesen előmozdítsák és az átmeneteket megrövidítsék”; viszont Magyarországra nézve ellentétes hatásuk volt: ezt az átmenetet megnehezítették, hátráltatták, lassították: hazánk elmaradottságát hosszú időre konzerválták. Az eredeti tőkefelhalmozás e két oldala egyenlőtlen összekapcsolódásának²⁸⁶ következtében Magyarországon „a kapitalizmus, normális fejlődési útja elkanyarodott.”²⁸⁷

Hogyan fejlődött a kapitalizmus ezen a normálistól eltérő úton Magyarországon? Ez a kérdés további vizsgálatot igényel.

P. ZSIGMOND PÁL

²⁸² V. ö. az udvari kamara megállapítását már 1832—33-ban: „...bár az országban (t. i. Magyarországon) kedvelt gondolatná vált a magyar kézmű- és gyáripár megteremtése, ...ennek megteremtéséhez és továbbfejlesztéséhez nélkülözhetetlen előfeltételek szükségeselek. Magyarországon azonban az erős ipar mellőzhetetlen előfeltételei: nagyszámú népesség, szakképzettség, elegendő tőkemennyiség, szabad magántulajdon és jó hiteltörvények nincsenek meg a szükséges mértékben és csak nagyon lassan alakulhatnak ki”. (Beer: Handelspolitik... 45—46.)

²⁸³ U. o. 47.

²⁸⁴ Tokmalajev: i. m. 119.

²⁸⁵ A tőke, I. 812. — Kiemelés tőlem.

²⁸⁶ V. ö. Mód: Társadalmi Szemle, 1950. márc.—ápr. 315.

²⁸⁷ Révai: i. h.

ELSŐ KÖZTÁRSASÁGI MOZGALMUNK A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A szatmári béke és az 1848-as forradalom közötti korszakot demokratikus történészeink a nemzeti sülyledés, az elnémetesedés korának nevezik.

„A nemzet a 18. század nagyobb részében alszik, a rendi kiváltságok örökkévalóságát álmodja.”¹

Több, mint egy évszázadig teljes némaság volt az országban. Új magyar könyv alig jelent meg. A kiadványok többnyire csak a régiek új kiadásai, fordítások, vagy imakönyvek. 1711—1728 között az évi kiadványok száma nem haladta meg az ötöt és csak 1766-ban érte el a huszonötöt és ebből is tizenhét vallásos tárgyú volt.²

A nemesi társadalom már válságban volt. A feudális termelési viszonyok és ezenkívül Magyarország gyarmati, függő helyzete akadályozták a termelőerők további fejlődését. Nem volt azonban az újnak hordozója, hiányzott az az osztály, amely képes lett volna az elavultat forradalmi harcra eltávolítani az útból. Az 1789-es francia, polgári-demokratikus forradalom rázta fel tespedtségéből az országot. A politikai és szellemi élet mozgásba jött, néhány esztendeig napirendre kerültek a polgári átalakulásnak azok a kérdései, amelyek 1848-ban forradalmat idéztek elő.

Az 1790-es években a nemesi társadalom mélyülő válságában, de még fejletlen osztályviszonyok között jött létre az első polgári-demokratikus mozgalom Magyarországon, melynek tetőfoka a Martinovics-féle összeesküvés néven ismert titkos köztársasági szervezkedés volt. Az egész mozgalom mindössze 5—6 évig tartott és a Habsburg reakció véres terrorral úgy eltiporta, hogy szinte nyoma sem maradt. Mégis e gyenge és olykor torz mozgalmak az 1848-as forradalom előjátékai. Örök történelmi érdemük az 1790-es demokratáknak, hogy már a 18. század végén következtetésekkel akartak levonni Magyarországra az 1789-es francia, polgári-demokratikus forradalomból.

Ezzel a korszakkal foglalkozó történelmi munkák nem tudták feltárni e mozgalmak társadalmi háttérét, politikai összefüggéseit, bár legtöbbjük yalmennyire meglátta jelentőségüket.

Concha Győző a 19. század végén írt, már idézett értekezésében felhívta a figyelmet a korszak jelentőségére:

„A fölvilágosodás korszakát hazánkra nézve legjelentékenyebbnek kell hogy tartsam, mellyel mi az eszmék gazdagságát és újságját illeti, kevés időszak vetekedhetik hazánkban.”³

Nem volt képes azonban az osztályviszonyok elemzésére és beismerte, hogy nem tudja a vizsgált korszak jelenségeit megérteni.

¹ Concha: A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik. Bp., 1885. 10. 1.

² Grünwald Béla: A régi Magyarország. Bp., 1888. 506—507. 1.

³ Id. m. 61. 1.

„A jobbgáyság sorsának javítását indítványozó Nagy Pál lehurrogatása és kikacagása az 1807-iki országgyűlésen magyarázatot követel a 90-es évek most ecsetelt szelleme után...”⁴

Es még előbb:

„E fordulat a nemzet szellemében szinte érthetetlen...”⁵

Eckhardt Sándor, „A francia forradalom eszméi Magyarországon” című munkájában igen sok értékes részletadatot gyűjtött össze a korra, de idealista szemlélete megakadályozta őt is abban, hogy a kor társadalmi összefüggéseit megértse. A történelmi materializmus ellen akart érvelni, éppen ezért választotta olyan polgári mozgalom tárgyalását, amely akkor lépett fel, amikor a polgári átalakulás előfeltételei még igen csenevészek voltak.

„Teljes meggyőződésünk és belső vonzalmunk az idealista felfogáshoz húz. Jelen tanulmányunk is azt igyekszik igazolni, hogy a francia forradalom magyar földön is elsősorban nem mint gazdasági szükségesség, hanem mint ideális eszmekör hat a műveltebb társadalmi osztályok belátásán és többnyire önzetlen meggyőződésén keresztül.”⁶

A történelmi materializmus megcáfolása helyett azonban saját idealista szemléletének csődjét mutatta meg, mert épp annyira képtelen volt a kor történelmi összefüggéseit feltárni, mint fél évszázaddal előbb Concha.

A korszak jelentőségét azonban Eckhardt is felismerte.

„A francia felvilágosodás és a forradalom tanulságai tehát nem múlhattak el nyom nélkül a magyarság életében... átalakították a nemzet politikai gondolkodását: az alkotmányos kormányzat gondolata és a demokratikus egyenlőségi eszme átítatta a nemzet széles rétegeit és így a negyvennyolcas forradalmat készítette elő.”⁷

Az 1790-es évek polgári mozgalmainak kulcskérdése legszélsebb bal szárnyának, Martinovicsnak és társainak köztársasági mozgalma. Ezt sokan még demokratikus történészeink közül sem ismerték fel. Grünwald Béla, „A régi Magyarországon”, — egyébként igen jó munkájában — többek között ezeket írta:

„...a nemzet legjelentékenyebb szellemeiben sem látunk fogékony-ságot az új eszmék iránt, s ezért nem kelthetnek mozgalmakat, forrongást az országban... Az az esemény pedig, melyet Martinovics-féle összeesküvés nevezete alatt ismerünk... történelmünk egy jelentéktelen epizódja, mert nem volt általános hatások eredménye...”⁸

A reakciós történetírás azonban felismerte a kérdés jelentőségét és ugyan-úgy rágalmozta az első köztársasági mozgalmat és résztvevőit, ahogy minden későbbi haladó mozgalmat hazánknak. A Martinovics-kérdés így történetírásunk egyik döntő kérdésévé lett. A Martinovics-kérdés történetének vizsgálata is feltárja történetírásunk pártosságát. Minden demokratikus mozgalom a 19. század eleje óta felvetette a köztársasági mozgalom történelmi rehabilitációjának kérdését és minden reakciós irányzat a mozgalom újabb és újabb befekettetését tűzte ki célul. A kérdés körül történészeink úgy harcoltak, ahogy az egyes osztályok harcoltak a demokratikus átalakulás kérdése

⁴ Id. m. 231. l.

⁵ Id. m. 230. l.

⁶ Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., é. n. 7. l.

⁷ Id. m. 214. l.

⁸ Id. m. 564. l.

körül. A következőkben megkísérlem kritikusan összefoglalni a köztársasági mozgalom irodalmát, ami remélhetőleg segítséget fog nyújtani a további kutatásnak és termékeny vitát fog elindítani a mozgalom bonyolult kérdései körül.

A köztársasági mozgalomról szóló irodalomnak eddig három fő irányzata volt:

1. a 19. század demokratikus politikusainak és történészeinek írásai.
2. A 20. század liberálisai.
3. A 19. és 20. század feudális és burzsoá reakciói.

A marxista történetírás behatóan még nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Révai Józsefnek és Horváth Mártonnak van néhány igen fontos iránymutató, de rövid megjegyzése e kérdésről.

*

Az első írat a mozgalomról nem sokkal az események után Berzeviczy Gergely tollából jelent meg.⁹

„A nemzet Díszé annak kebeléből erőszakosan kiragadva... A legtöbben közülük kitűnő, eszes és erőteljes Férfiak, tisztelt Tudósok, ismert írók valának: úgy, hogy azt kell hinni, hogy a Tehetség és Tudomány ellen indított háború.”¹⁰

Az 1848-as forradalom alatt az országgyűlésen Beöthy Ödön vetette fel a kérdést:

„A nemzetnek a szabadság e korszakában kedves dolog visszapillantani azokra, kik a szabadságért oly korszakban küzdöttek, midőn küzdelmeiket remény nem bátorította, s e küzdelemben életet is áldoztak. Ők voltak elsők, kik a szabadság eszméit felrázák, s fejeik vérpadon hullottak el. Illő, hogy a nemzet ebbeli fájdalma a ministerium fejezze ki azáltal, hogy ásassa ki tetemeiket, s nemzeti dísszel temettesse el a közsírkertben.”¹¹

A 48-as forradalom elbukott, nem volt ideje a köztársasági mozgalom emlékének megörökítésére. A hatvanas években kezdtek hagyományaihoz újra visszanyúlni. A kiegyezés után valóságos Martinovics-kultusz volt. Az újságokban és folyóiratokban, majdnem minden évben két-három megemlékezés jelent meg a mozgalomról.¹² Martinovics, Szentmarjay, Hajnóczy neve a demokrácia és függetlenség lobogójává lett a Habsburg-elyomással szemben. Kossuth Lajos elődeinek nevezte őket:

⁹ Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei című munkájában tesz említést Berzeviczynek egy Martinovics-ügyről szóló latinnyelvű kéziratáról. (Id. m. 50. l.) Szimonidesz Lajos 1936-ban a Gondolat hasábjain több cikkben foglalkozik e kérdéssel. Véleménye szerint a névtelen latin eredeti „Conjuratio Abbatis Martinovics” Berzeviczy munkája és ennek a munkának alapján készült ugyancsak Berzeviczy tollából a német fordítás „Der Majestaetprozess in Ungarn, 1795”. Mályusz is Berzeviczynek tulajdonítja a munkát, sőt azt is valószínűnek tartja, hogy Berzeviczy részese volt a szervezkedésnek, de a letartóztatást sikerült elkerülnie. Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai, Bp., 1926. 221. l.

¹⁰ Felségsértési per Magyarországon. 1800. Gondolat, 1936. jan.

¹¹ Pesti Hirlap, 1848. ápr. 22.

¹² Nem teljes adatok szerint 1860 és 1900 között 52 különböző cikk és könyv jelent meg a köztársasági mozgalomról. A legtöbb a Vasárnapi Ujságban és a Budapesti Hirlapban.

„...a 89-ki... eszmék hajnalának pacsirtái voltak, azon eszméké, melyeknek mi 50 év múlva testet adtunk...”¹³

Horváth Mihály nagy történelmi munkájában, Magyarország történetében foglalkozott először részletesebben a köztársasági mozgalommal. Szilágyi szerkesztésében megjelent „A magyar nemzet történetében”¹⁴ Marczali nagyjából Horváth Mihály értékelését és gondolatmenetét vette át. Horváth és Marczali nyomán alakult ki a 19. századvégi demokratikus kispolgárság és értelmiség véleménye a köztársasági mozgalomról. Ez az értékelés napjainkig, hibái ellenére messze fölötte áll a későbbi történészek munkáinak. Horváth, noha történelmi okmányok még igen kis számmal voltak feltárva, mint nagy történész és igaz demokrata nyult e kérdéshez. Megmutatta a francia forradalom kisugárzó hatását, felismerte a köztársasági mozgalom demokratikus jellegét és az ellene indított per provokációs szerepét. Elfogult volt azonban a középneemesi reformmozgalommal szemben, úgy látta, hogy az nagyobb jelentőségű volt, mint a köztársasági mozgalom és a király éppen ezért sujtott le a köztársasági szervezkedésre, hogy ezen keresztül a középneemesi mozgalmat félemlítse meg.

„Ezen irány, ha nagyobb terjedést nyerhet vala, kétségkívül veszélyessé válhatott volna a bécsi kormánynak, a forradalom magvait hintvén el az országban. E párthoz azonban aránylag igen kevesen tartoztak... Veszély tehát, a fogamatba vett igazgatási rendszer mellett, ezen irányból egyáltalában nem érhetne a bécsi kormányt.

Sokkal inkább útjában áll vala a bécsi kormánynak ama hazafias irány mely bár arisztokratikus, de szabadelvű, az alkotmányos élet kifejtésére s korszerű átalakításra törekedett...”

Az ügyek e helyzetében tehát arra határozta magát Thugut, hogy a demokratiai elvek s tanok csekély számú híveire csapjon le: a gyöngéket sujtsa, hogy az erőseket is megfélemlítse. Ijesztteni, rettenteni akart, hogy az alkotmányos szabadelvű ellenzéket is hallgatásra, néma engedelmességre bírja...”¹⁵

Ez tévedés. A köztársasági demokratáktól, bár számuk nem volt nagy, de mert közelálltak a jakobinusokhoz, jobban rettegett a jakobinusokkal hadatviselő király, mint attól a középneemességtől, amely ugyanúgy félt a jakobinusoktól, mint maga a király. Ez a tévedés azonban nem hasonlítható össze a reakciós történetírók ferdítéseivel.

A reakciós történetírás már a 19. század végén elkezdte bírálni a köztársasági mozgalmat, különösen Martinovics személyét. A reakciós történetírás olyan nagy tudományos apparátussal kezdte meg a Martinovics-kultusz szétzúzását, hogy a 19. sz. végi és a 20. sz. eleji liberális történetírók tehetetlenül álltak ezzel szemben.

Ezzel a kérdéssel foglalkozó liberális írókban meg volt a jóindulat, de hiányzott a szilárd elvi alap és nagy részüknél a tudományos felkészültség, hogy a reakciós történetírók által előhozott levéltári anyagot felülbírálják.

A liberálisok egyik közös, visszatérő hibája a történelmi háttér értékelésében van. II. Józsefet és II. Lipót demokratáknak, sőt forradalmároknak tüntették fel, átvéve azt az illúziót, amellyel a korabeli demokratikus értelmiség és polgárság szemlélte II. Józsefet és II. Lipót.

¹³ Századok, 1877. 772. l.

¹⁴ A magyar nemzet története, VIII, Marczali H.: Magyarország története III, Károlytól a bécsi congressusig, Bp., 1898, 547—9. l.

¹⁵ Horváth M.: Magyarország története, 1873. VIII. 154—155. l.

„II. József és II. Lipót... törőlmetszett demokrata volt, mintha nem is császári ágyból származtak, hanem a nép legalsó rétegéből eredtek volna.“¹⁶

„A király (II. Lipót K. I.) — a rendi Magyarország uralmi viszonyait tekintve — forradalmár volt.“¹⁷

Révai József „Marx és a magyar forradalom“ c. tanulmányában ezzel a kérdéssel foglalkozva a következőket írja:

„Ez a felfogás a Habsburgokról: liberális legenda... A polgári reformgondolatoknak magyarországi torzképe ez, amely föllelhető Berzeviczy Gergelytől kezdve Széchényi Istvánom át még Kristóffy Józsefben és Jászi Oszkárban is.

Azt a szerepet tulajdonítja ez a legenda a Habsburgoknak Magyarországon, mint a nagy abszolút monarchiáknak Nyugat-Európában...

Azonban a Habsburgok Magyarországon általában *nem* ezt a szerepet játszották, nem tenyésztették, hanem gátolták a kapitalizmust.“¹⁸

Itt nincs módunkban II. József bonyolult politikáját elemezni, de kétségtelen, hogy bár II. József bizonyos fokig korlátozta a magyar nemesség hatalmát, bár bizonyos fokig szembeszállt a katolikus egyházzal és ezért voltak politikájának haladó vonatkozásai, mégis a magyar gazdaság tönkretelvéje, tervszerű gyarmatosító politikával megsemmisítette Magyarországon a fejlődő, de még csenevész iparos és kereskedő polgári erőket. Ezért hatása Magyarország fejlődésére túlnyomórészt romboló, reakciós volt.¹⁹

A liberálisok második közös hibája az, hogy Martinovicsnak gyengeségét mentgették, ingadozásából erényt csináltak, éppen azt dicsőítették, amit bírálni kellett volna. Így akartak saját, igen mérsékelt demokratizmusukra, ingadozásukra, néptől való félelmükre érveket találni az első köztársasági mozgalomból.

„Martinovics és társai olyan távol álltak a forradalom megvalósításának gondolatától, hogy ezen eszméket a forradalom kitörésének ellen-szerűül adogatták be... A népet fölvilágosítani és képessé tenni arra, hogy *vérontás nélkül csináljon forradalmat*, ez volt Martinovics ideálja.“²⁰

„...semmi ellentét nincs a demokratikus elvek és a monarchikus elvek között.“²¹

Harmadik hibájuk történelmi módszerükben van, amellyel a történelmi tények helyett a „megbocsátás“ szempontjaiból indulnak ki és a történelmi viszonyok elemzése helyett a résztvevők egyéni „tragédiáját“ elemzik és pszichológiai okokat keresnek.

„...aki az egészet vizsgálja... az a képen szereplő egyes alakoknak sok mindent *fog megbocsátani*, amit tegnap még... utálatos bűnnek és megbélyegzendő eltévelyedésnek volt hajlandó elismerni.“²²

¹⁶ Várady Zsigmond: Martinovics Ignác. Bp., 1909. 7. l.

¹⁷ Barabás Tibor: Martinovics élete. Bp., 1945. 59. l.

¹⁸ Marxizmus és Magyarság. Bp., 1946. 109. l.

¹⁹ Horváth Mihály „Magyarország történetében“, Marczali „Magyarország II. József korában“ c. munkákban igen sok adattal bizonyítják II. József káros hatását hazánk gazdaságára.

²⁰ Rózsa Ignác: Martinovics Ignác és társai. Bp., 1915. 37. l. (Kiemelés tőlem: K. I.)

²¹ Id. m. 46. l.

²² Várady Zs.: i. m. 6. l. (Kiemelés tőlem: K. I.)

A radikális párt liberálisai így formálták Martinovicsot a saját arcképükre, polgári forradalomtól féltő, királlyal kompromisszumot kötő liberálissá.

A liberálisoknak fogyatékoságaik ellenére érdemük, hogy Martinovicsban meglátták és megvédték a polgári szabadgondolkodót és a demokratát. Budapest főváros közgyűlése az ő ösztönzésükre kezdett hozzá 1914-ben a kivégzettek hamvainak feltáráshoz és dízsírhely felállításához. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom a köztársasági mozgalomnak díszalbummal áldozott.²³ Ebbe írta Gárdonyi Albert „A magyar jakobinusok története” c. tanulmányt, amely ugyan nem mentes a liberálisok Habsburg-legendájától, de mégis napjainkig a legjobb tanulmány a köztársasági mozgalomról. Előnyösen különbözik a többi liberális munkától abban, hogy nem Martinovics jellemében, hanem a történelmi okmányokban mélyed el. Fraknói, Mályusz több adatot tárnak ugyan fel, mint Gárdonyi, de míg Gárdonyi, ha liberálisan is, de úgy közeledik a kérdéshez, mint becsületes, jószándékú demokrata, Fraknói és Mályusz hallatlan elfogultsággal, a demokraták iránti gyűlölettel írtak minden sort, ami még a jószándékú olvasót is félrevezetheti.

Az 1919-es márciusi szocialista forradalom után a magyar Tanácsköztársaság végre méltó emléket állított a demokratáknak. Martinovics emléket levélbélyegen örökítették meg, laktanyát neveztek el róla és a kivégzés helyén, a Vérmezőn hatalmas, ideiglenes szobrot állítottak fel.

A liberálisok szemléletének gyengesége az ellenforradalom alatt mutatkozott meg, amikor az eddiginél is nagyobb támadás indult meg az ellenforradalom történészei részéről a köztársasági mozgalom ellen. Fejtő Ferenc „Martinovics Ignác” c. tanulmányában, továbbfejlesztette a századeleji polgári radikálisok „pszichológiai” módszerét. Fejtő egy magához hasonló elvtelen, polgári intellektuelt faragott Martinovicsból. Ahogy a századeleji radikálisok a forradalomtól való félelmükben, királpártiságukra kerestek érveket Martinovics ingadozásaiban, Fejtő az ellenforradalmi, fasiszta rendszert kiszolgáló jobboldali szociáldemokratákat mentegette Martinovicsal.

„Nem hős volt, hanem entelektuel: vagyis mozgási szabadságra, működésre szomjas, nyugtalan és hiu szellem. De ne felejtjük el, hogy ez a nyugtalanság, ez a fészkelődés, hiúság, ez a hajlam az anarchiára, ez a vágyódás egyenrangú szellemi környezetre, megfelelő működési térre, fővárosi életre, ez a lázongás, vívódás, meghasonlás a szellem világában éppoly erényes és törvényszerű, mint amilyen a katonaság szférájában a fegyelem és a hősiesség... Martinovics nem volt jó szerzetes, de entelektuelnek ettől még lehetett kitűnő.”²⁴

Barabás Tibor a felszabadulás után megjelent könyvében teljesen átveszi Fejtő hibás nézeteit, sőt azokat még szélesebben, sokoldalúbban fejtegeti.²⁵

²³ A magyar jakobinusok emlékezete. A vértanúk hamvainak feltalálása alkalmából kiadta Budapest főváros közönsége. Bp., 1919.

²⁴ Fejtő Ferenc: Martinovics Ignác, Szép Szó. 1936, 121. 1.

²⁵ „...csak így pillanthatjuk meg Martinovics beteg, nagy lelkének legtitkosabb ösztöneit, csak így érthetjük meg a képzelet ama lázas, összefüggéstelen, impulzív kitöréseit és álmait, melyek a tudományban oly termékeny szempontokhoz, a politikában oly kalandor magatartáshoz vezettek. Kétségtelen, hogy Martinovics alakja ellen-szenvet ébreszthet azokban, akik az eszmények szolgálatát és a tiszta jellemet tartják eszményképeiknek és idealista beállítottságuk miatt mindenben ideálokat keresnek. De akik nem zárkoznak el a beteg, a szenvedélyes lelkek izgalmas látványától, azok nem tagadhatják meg érdeklődésüket Martinovics Ignác szenvedélyes életétől.”

„Fecsegő, hízogó, d'csekű, tódító ember volt ez a Martinovics. A nőiesség és a gyermekiesség gyenge, de önmaga is szárnyaló, tüzes, összefüggéstelen és indulatos képzeletének rabszolgája lett. 'Moral insanity' volt, az bizonyos, de vajjon ez megfosztja-e őt a belátástól, ha nem is a részvétől, mely a betegeknek inkább jár ki.

A harmadik irányzatnak, a reakciós történetírásnak az őse a 19. sz. elején Szirmay Antal.²⁶ Kazinczy már a kéziratra ezeket írta:

„Jaj ugy az emberiségnek, ha történetei aszerint jegyeztetnek fel, mint méltóságos udvari consiliárius Szirmay Antal ur cselekvék ezen írásban! Ugy ennek történetei, amiket olvasunk, nem egyéb mint akart és nemakart hazugságok szövedéke.“²⁷

A 19. sz. végén a már említett Martinovics-kultusz idején Fraknói Vilmos címzetes püspök látott hozzá, hogy tudományosabb alarcban végezze el azt, amit Szirmay primitív eszközökkel kezdett meg a század elején. Kazinczynak Szirmay munkájához írt megjegyzését méltán írhatnánk Fraknói munkáinak margójára is. Fraknóinak sikerült célját elérni, nem utolsó sorban azért, mert a 20. században a magyar Tanácsköztársaság bukása után a győztes ellenforradalomnak szüksége volt az első köztársasági mozgalom emlékének meghamisítására és ezért Fraknói nézeteit fejújították, sőt még továbbfejlesztették. A liberálisok és jobboldali szociáldemokraták pedig, akik ki szolgálták politikailag az ellenforradalmat, az ideológia frontján sem fordulhattak azzal szembe.

Az ellenforradalom időszakában a köztársasági mozgalom haladó hagyományait csak a kommunista mozgalom tartotta ébren. A kommunista legális és illegális sajtóban több cikket, utalást találunk e kérdésre. 1926-ban Rákosi Máttyás a törvényesék előtt úgy beszélt róluk, mint a kommunista mozgalom harcoss elődeiről:

„Minden felszabadító mozgalom, amikor megkezdődött, annak az osztálynak ellenállásával találkozott, amely éppen uralmon volt. *A burzsoázia is forradalmi osztály volt a feudalizmussal szemben.* Akkor ennek az osztálynak első forradalmárai, Martinovics és társai mártírhaltak, a forradalmi osztály képviselőinek végtelen sora vonult börtönökbe, de a künnmaradtak tovább harcoltak a burzsoáosztály uralomra jutásáért. Epúgy hamis utlevéllel végezték munkájukat, mint ahogy mi is és a fejlődés végül is uralomra juttatta a burzsoáosztályt.“²⁸

Fraknóinak napjainkig szinte monopóliuma van a köztársasági mozgalom kérdéseiben. Egyedül ő nézte át az összes iratokat. Negyvennégy évig foglalkozott ezzel a témával és e kérdésről írt munkái közel ezer oldalt tesznek ki. Az összes későbbi történetírók hozzá nyulnak vissza, az ő adatait, értékelését veszik át. Hatása alól még demokratikusabb történetírók sem tudták magukat kivonni. Fraknói készítette el az uralkodó osztály számára az első magyar köztársasági mozgalomról szóló értékelést. Mindez indokoltá teszi, hogy életét és tevékenységét közelebbről megvizsgáljuk.

Fraknói a dualizmuskorabeli Magyarország ünnepezt történése volt. Bámulatosan gyors karriert futott be. Már harminc éves korában az Akadémia tagja volt, harminchat éves korában pedig az elhunyt Arany János helyére lépett, mint az Akadémia főtítkára, közben nagyváradi kanonok és címzetes

mint az egészségeseknek.“ Barabás T. Martinovics élete. Bp., 1945. 63—64. l. — Barabás e kérdésről színművet is írt. Sajnálatos, hogy Barabás munkáira sokan úgy tekintenek, mint a köztársasági mozgalom új, demokratikus értékelésére. Illés Béla a sajtóban is hangot adott e véleményének. „Barabás kidolgozza Martinovics Ignác nagyon nem egyszerű életútját... újjáértékelve a történelmet.“ Új Világ, 1949. december 16.

²⁶ Hosszú ideig kiadatlan. Szirmay Antal: A magyar jakobinusok története. Bp., 1889.

²⁷ Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bp., é. n., feljegyzések a magyar jakobinusok históriájához. 257. l.

²⁸ Rákosi-per. Bp., 1950. 100. l.

püspök lett. Ez a gyors karrier igen különös, mert még klerikális körök sem voltak tudományos képességeitől elragadtatva. Tóth László, katolikus életrajzírója így ír róla:

„Mai módszeres felkészültségünk mellett talán kissé szegényesnek tűnik fel az a tudományos fegyverzet, amellyel Fraknói Vilmos munkáit felvértezte. Különösen szemére vetették és nem minden ok nélkül, hogy tulságosan gyorsan haladt át levéltárak anyagán, másolatai, idézetei nem mindig pontosak és megbízhatóak.“²⁹

Tehát Fraknói szerinte olyan történész, akinek szegényes a tudományos fegyverzete, aki nem mindig pontos és megbízható. Mi az oka akkor hát gyors sikerének? Tóth László erre is megadja a választ.

„...elsősorban mindig a közélet szempontjából is aktuális történeti problémák megoldásával foglalkozott.“³⁰

„Közélet“ alatt természetesen nem a demokratikus közélet, hanem a tisztaistváni értendő.

Fraknói hosszú ideig a katolikus reakció tisztáramosásával foglalkozott, ő a Pázmány-legenda egyik legfőbb terjesztője, Pázmányról írt munkájában.

„Már az első két kötet megjelenése elégséges volt ahhoz, hogy szerzőjének megszerezze nemcsak az akadémiai levelezőtagságot, de a II. osztály helyettes titkárságát is.“³¹

Fraknói különösen sokat foglalkozott a Vatikán magyar propagandájával. Római villáját történelmi kutatóintézeté alakította Magyarország és a Vatikán kapcsolatainak a kutatására. Résztvett a kiegyezés után, a klérus politikai harcaiban.

„...gondolkozásmódja, érzésvilága, simpathiája és antipathiája szüntelenül elárulja a katolikus egyház buzgó katonáját, aki tudós létére sem retten vissza attól, hogy a hetvenes évek erőteljes egyházpolitikai harcai közepette az Új Magyar Sion hasábjain névtelenül írt politikai cikkekben szálljon síkra egyházának igaza mellett.“³²

Az első világháború idején Fraknói a német és az osztrák-magyar imperialista hadicélokot akarta igazolni.

„...ellenségeink által igazságtalanul használt fegyverek arra készítették a történetírás gyakorlati kíváncsiit, hogy mindig fogékony Fraknói Vilmost, hogy maga is tollal szálljon síkra nemzetének igaza mellett... a legújabb kor történetének biztos ismeretével bizonyítja azt, hogy a monarchia ártatlan volt a világegés felidőzésében.“³³

Fraknói, ha nem is volt „megbízható“, mint történettudós, feltétlenül megbízható volt, mint a reakció propagandistája, aki mindig arról írt, amire a nagybirtokos osztálynak szüksége volt. Gyulai Pál is igen komolyan bírálta Fraknói történelmi munkásságát.

„...az a szempont, a melyből Fraknói kiindul, merev egyházi és nem nemzeti. Nem örvendünk, ha íróink akár katolikus akár protestáns részről nemzetünk történelmét egészen felekezeti akarják alakí-

²⁹ Tóth László: Fraknói Vilmos. Bp., 1925. 10. 1.

³⁰ Id. m. 10. 1.

³¹ Id. m. 4. 1.

³² Id. m. 7. 1.

³³ Id. m. 6. 1. (Kiemelés tőlem: K. 1.)

tani... Nyer-e ezzel a magyar történelem? Mi azt hisszük, nem, legfeljebb napjaink klerikális törekvéseinek szolgálhat némi gyöngé támaszul.³⁴

Ezekután világos, hogy miért fogott hozzá Fraknói Vilmos a köztársasági mozgalom tanulmányozásához a materialista és republikánus Martinovics életének megírásához, akkor, amikor az országban nagy Martinovics-kultusz volt.

„Fraknói Vilmos két Martinovics-munkája... a Martinovicsot fedő nemzeti liberális fátylat először szakította szét levéltári adatok által.³⁵

Igy tárta fel később Szekfü a munka megírásának okát, de Fraknói maga is írt egy helyen arról, miért foglalkozik a Martinovics-kérdéssel:

„...éppen az ő (t. i. Kossuth és a demokraták K. I.) észrevételei szembetűnően mutatták, 'mily téves nézetek uralkodnak Martinovics személye, tervei és viszontagságai felől. Elérkezettnek láttam az időt történetünk ezen homályos lapjának felderítésére.'³⁶

Fraknóinak Martinovicsról megjelenő első cikke 1877-ben országos felháborodást váltott ki. Kossuth Lajos emigrációból emelte fel szavát nyílt levélben a hamisítások ellen és követelte az eredeti iratok közlését.

„Igaz, hogy Fraknói bizalmas magánlevelekre hivatkozik... szeretném, in exstense olvasni azon leveleket, mert azt tudom, hogy amugy egyes részleteket kikapkodva magából a Miatyánkából is furesa dolgokat lehet egész jó hiszemmel kisyillogizálni.³⁷

Kossuth felhívásának Fraknói nem tett eleget. Az iratok a levéltárak mélyén maradtak, Fraknói értékelése pedig a napfényen.

Amikor Fraknói első cikkét megírta Martinovicsról, mint maga is beismerte, „elégseges adatokkal nem rendelkeztem“. Igen különös, hogy már ekkor, elégseges adatok híján ki tudta dolgozni azt az értékelést, amit negyvennégy éven át változatlanul fenntartott, pedig igen sok hazai és külföldi levéltár idevonatkozó anyagát feldolgozta. Ezt a jelenséget életrajzírója így magyarázza:

„Itt-ott fogyatékos módszerét legtöbbszörre sikeresen pótolta az intuición.³⁸

Itt úgy látszik arról az „intuiciónról“ van szó, amellyel a nagybirtokos osztály minden propagandistája rendelkezik, ha köztársasági mozgalomról kell ítéletet mondania.

Fraknói módszerére jellemző, hogy erre az „intuiciónra“ és pletykákra, korabeli kicsinyes és rosszhiszemű rágalmakra támaszkodik.³⁹

Gárdonyi Albert írja módszeréről:

„Valósággal megdöbbenő ezért Fraknói ítélkezési módja, ki tudósok és tudományos társaságok elismerését egyaránt hajlandó félretenni •

³⁴ Gyulai Pál: Bírálatok. Bp., 1911. 331—332. l.

³⁵ Hóman—Szekfü: Magyar Történet. VI. 490. l.

³⁶ Századok. 1878. 1. l.

³⁷ Századok. 1877. 772. l.

³⁸ Id. m. 10. l.

³⁹ Fraknói több oldalon idézi egy Kratter nevű kalandor rágalmaait Martinovics ellen, akiről maga is kénytelen elismerni, hogy megbízhatatlan: „Kratter felületes és lelkiismeretlen író volt, ki botrányos közlések által igyekezett hírré kapni.“ (Századok, 1878. 43. l.) Lelkiismeretlen, botránykókozó, de mert Martinovicsot gyalázza, Fraknói négy oldalon keresztül idézi.

emellett egy botrányokat hajhászó pamflett-írónak mende-mondákra alapított silány vádjait komolyan veszi.⁴⁰

Még igen enyhe bírálója, Pulszky is rámutat Fraknói elfogultságára:

„...a szerző... jobb korban élt, mintsem érthetné a forradalmi küzdelmet szemben egy minden reformot ellenző, minden szellemi mozgalmat elnyomó kormányrendszerrel; ugyanezért a mostani fölfogás correct mértékével méri a mult egész erkölcsiségét s viszonyait, s nem tekint arra, mi az idők s mi a személyek hibája s érdeme.”⁴¹

Fraknói, amikor Martinovicsot rágalmazza, az összes demokratákon, republikánusokon, materialistákon ütni akar. Szinte azt mondja egész írása: — ime, ilyenek a demokraták. Martinovicsról ezeket írja:

„...titkos jelentései, vallomásai, előterjesztései, és védő iratai sötét színben tüntetik föl a történelem lapjain egyéniségét, s megfosztják a fénytől, melyet önzetlen törekvés és eszményi lelkesedés szerencsétlenül vállalkozásokra áraszt. Martinovics önző érdekek sugallatára hallgatott és cselekedett, az etika követeléseit teljes közönyösséggel megvetette s egész egyéniségét, működését, erkölcsi felfogását az angol kriminalisták elnevezésével: a moral insanityval jelölhetjük...”⁴²

Hasonlóan ír a többi demokratáról is. Laczkovicsról, Martinovics társáról, aki 1790-ben az osztrák hadseregen belül résztvett mint katonatiszt, a magyar nemzeti hadsereg köveletésére szervezett mozgalomban, ezt írja:

„...mindig a legnagyobb megvetéssel szólt a magyar nemzetről...”⁴³

„...szolgálatkészségének sem szabott korlátokat a politikai meggyőződés, vagy a lelkiismeret szava...”⁴⁴

Fraknóinak a köztársasági mozgalomról adott történelmi „elemzését” így foglalhatjuk össze:

Martinovics, Laczkovics és társai elvtelen kalandorok, akiket csak az érvényesülési és nyereszkesedési hajlam hajtott. Ezért álltak a II. Lipót szolgálatába, akinek titkos besúgóí és feladói lettek. II. Lipót halála után I. Ferenc kegyeit elvesztették, ezért bosszúból királyhívekből köztársaságpártiak lettek és a király ellen titkos szervezkedésbe kezdtek.

Fraknói munkáit módszeresen, a levéltári anyag alapján ellenőrizve nem bírálta meg még senki. Még azok a kritikusai is, Marczali, Pauler, Pulszky, akik helytelenítették következtetéseit, adatait mint hiteleseket elfogadták.⁴⁵ Pedig a fentebb ismertetett tények igen kétségesse teszik a Fraknói által ismertetett adatok hitelességét.

Fraknói még így is, hogy az adatokat hallatlan elfogultsággal magyarazza, nem bír a kétségbevonhatatlanul ő ellene szóló tényekkel megbirkózni és könytelen e kérdésről írt könyvében elismerni, hogy a Martinovics-kérdést megoldani nem tudta. Martinovics politikai végrendeletének ismertetése után, ahol Martinovics már a halál árnyékában áll és mégis kifejti újra demokratikus politikai elgondolásait — ezt írja Fraknói:

⁴⁰ A magyar jakobinusok emlékezete, Gárdonyi A.: A magyar jakobinusok története, 7. l.

⁴¹ Pulszky Ferenc: Martinovics és társai, Bp., 1907, 5. l.

⁴² Fraknói: Martinovics élete, Bp., 1921. 211—212., 1.

⁴³ Századok, 1877. 332. l.

⁴⁴ Fraknói: id. m. 81. l.

⁴⁵ Marczali: „Adatait, melyeket a magunk kutatásával is kiegészítettünk, elfogadjuk, de felfogásával, mint előadásunk mutatja, nem értünk teljesen egyet.” (A Magyar Nemzet Története, VIII. 556. l.)

„Mi volt az irat tulajdonképpeni rendeltetése, kikre akart vele hatni? *oly kérdések, amelyekre válaszolni nem bírnunk.* Tudnia kellett, hogy a materialisztikus felfogásnak leplezetlen hirdetése, sem az udvarnál, sem a bírálónál kedvező hatást tenni nem fog. Valószínű, hogy megfontolás nélkül hódolt ezen esetben is egy ötletnek, mely megragadta.”⁴⁶

Az ellenforradalom korszakának történetírása új szakaszt jelent a köz-társasági mozgalom irodalmában. E korszak történetírói ki akarták irtani történetírásunkból a 19. század második felétől kezdve kialakult — bár igen gyenge — demokratikus és liberális hagyományokat.

Klebelsberg 1922-ben a Magyar Történeti Társulatban tartott elnöki megnyitójában megadta az ellenforradalom programját a magyar történetírás „továbbfejlesztéséről”. Ez mutatott irányt az ellenforradalom történéseinek.⁴⁷

Hóman szerkesztésében megjelent „A magyar történetírás új útjai” című gyűjtemény fejtegeti bővebben az ellenforradalom történetírásának programját.⁴⁸ Szekfü Gyula ebben többek között a következőket írja:

„...nem állíthatjuk, hogy az elmúlt korszak politikai történetírásában a vonalvezetés szerencsés lett volna. A végső benyomás, melyet az irodalom áttanulmányozása által nyerhetünk... alig lehet egyéb, minthogy a magyar történettudomány a franciához hasonlóan, elsősorban a liberalizmus szempontjait alkalmazta, s a szabadságideák sorsát kutatta, a nemzeti élet más megnyilvánulásait öntudatlanul is el-mellőzve.”⁴⁹

„Az a körülmény, hogy a szabadságideák sorsának kutatását helyezte a történeti érdeklődés középpontjába, már magábanvéve is a perspektíva elferdülését okozta. Utóvégre is lehet, hogy egy rabszolganép történetében a szabadság az állandó és legfontosabb kérdés, de a magyar nem volt rabszolganép, életében tehát kiterjedt korszakokkal találkozunk, amelyekben a szabadság kérdése csekély vagy semmi szerepet nem játszott.”⁵⁰

Klebelsberg útmutatása nyomán kezdenek hozzá Domanovszky és Mályusz a magyar kormányzók okmányainak feltárásához és történetük meg-résához. Ennek keretében jelent meg Mályusz Elemér „Sándor Lipót főherceg Nádor iratai” című munkája. Ez újítja fel és fejleszti tovább Fraknoi értékelését az első köztársasági mozgalomról. Mályusz munkája sokkal igényesebb, politikusabb, alaposabb felkészültségre vall, mint Fraknoié. Mályusz e munkájának célját már 1922-ben Fraknóiról írt bírálatában kifejti:

„El nem hallgatható kifogásunk Fraknoi könyve ellen, hogy nem foglalkozik eleget annak a hatásnak a megállapításával, amelyet Marti-novics egyénisége és az általa megindított mozgalom nemzetünk fejlő-désére gyakorolt. Ez a hiány annál szembetűnőbb, mert ennek objectiv

⁴⁶ Fraknoi: Id. m. 181. l. (Kiemelés tőlem: K. I.)

⁴⁷ Klebelsberg: Elnöki megnyitó beszéd, 1922. Századok, 1921—22. 612. l. „Legújabb-kori történetírásunk egyik fő fogvatékossága, hogy túlnyomólag az országgyűlések és a politikai irodalom történetével foglalkozik és elhanyagolja a kormányzás és a közigazga-tás történetét... A kormányzati és közigazgatási történelem behatóbb művelése nemcsak történetírásunk egyoldalúságait fogja enyhíteni, hanem reálpolitikai irányba fogja terelni a nemzet politikai gondolkodását is, amire akkora szükség lenne.”

⁴⁸ A magyar történetírás új útjai. 1931.

⁴⁹ Id. m. 436. l.

⁵⁰ Id. m. 438. l.

eldöntéséig a tömegben nem alakulhat ki józan felfogás, amit Fraknói első könyvének minden „leleplezés“ számba menő eredménye ellenére is a jelzett tekintetben hatás nélkül való maradása igazol. Martinovics, bármily sötét színben tüntessék is fel most a legújabb kutatások, tiszteletreméltó mártyr fog maradni, míg a felelősség, mely reá nehezedik, pontosan nem határozható meg.⁵¹

Míg Fraknói megmaradt nagyrészt Martinovics és társai *jellemének* be-moecskolásánál, a sokkal politikusabb Mályusz ezt elfogadva, továbbfejlesztette egy *teljes történelmi korképpé*. Elmélete szerint az 1792–93-as években a nemesség „bölcs konzervatívizmussal“ jótékony, „lassú haladást“ indít el, amelyet a király is támogat.

„Minden akadály el volt hárítva s minden jel azt mutatta, hogy a munka sikerülni fog s a reform megvalósítható. A fejlemények megmutatták, hogy a király és a nádor közötti viszony a főherceg haláláig, az utolsó napig nem változott meg, az ugyanolyan maradt, mint 1794 nyarán volt. A magyarság sem változott meg, s hogy jobb sorsának napja leáldozott, mielőtt feljött volna, annak nem ő lett az oka. Nagy és fejleményeiben végzetes változás következik be. Egy kísérteties, fekete-kámzsás alak tűnik fel, mintha a pokol küldte volna ezt a romlott, atheista papot. A romantikus írók féktelen fantáziája tudott csak hozzá hasonló szörnyeteget leírni s ő eleven valósággá lett, hogy elpusztítson mindent, ami magyar, hogy megsemmisítse a magyarság újjászületésének minden reményét. Martinovics inspirációjára egy olyan összeesküvés támadt, amelynek célja idegen a magyar társadalom törekvéseitől, gondolkodásától, s amely kompromittálva a magyarságot, végzeteszerűen megváltoztatja a nádor gondolkodását.“⁵²

Elméletét még szélesebben megalapozza azzal, hogy azt bizonyítja, a liberális történetírókkal szemben, hogy I. Ferenc uralkodásának kezdetén még nem volt reakciós, csak a köztársasági szervezkedés hatására, a nádor befolyására változott meg.

„Az egész összeesküvés legkárosabb következményének éppen azt tartjuk, hogy a nádor felfogását, hitét Martinovics vallomásai és az események ilyen téves irányban befolyásolták és fejlesztették.“⁵³

A Habsburg reakcióért tehát a radikális demokraták a felelősek. Mályusz teljesítette Klebelsberg célkitűzését.

Ne vezessen félre minket Fraknói, Mályusz és a többiek „szent haragja“, amellyel Martinovics gyengeségeit támadják. Nekik nem az fájt, hogy Martinovics ingadozó republikánus volt, hogy kompromisszumokat kötött a királlyal, nem az fájt, hogy nem volt elég következetes demokrata, hanem éppen az fájt, hogy bár ingadozva és nem elég következetesen, de demokrata, republikánus, sőt materialista volt. Bár jellemüket kezdik ki, valójában céljaikat akarják támadni.

„A radikálisok törekvése nem volt kivihető a társadalom akkori fejlettsége fokán, hiszen még ma, több mint egy század elmúltával is mindig idegen tőlünk.“⁵⁴

⁵¹ Századok, 1921–1922. 573. l.

⁵² Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg Nádor iratai. Bp., 1926. 141. l.

⁵³ Id. m. 200. l.

⁵⁴ Id. m. 136. l.

Az ellenforradalom propagandistái ugyanazon az uszító hangon írtak az 1794-es radikális demokratákról, mint a 20. század radikális demokratáiról, a kommunistákról.

„Ő csak a vezetők nélkül maradt állati bosszúvágytól elragadott tömegeket látta, amely vakon megy új vezére után. Ilyen tömeggé akarta ő változtatni a magyar nemzetet, hogy a teljes khaoszból ezrek és ezrek pusztulása után és halála árán végre teljesen kitombolhassa magát nagyravágyása, beteges önhittsége.“⁵⁵

Mályusznak az elmélete mögött már ott van a magyar burzsoázia rette-
gése az egyre erősödő Szovjetuniótól, és a magyar munkásosztálytól, amely 1919-ben megkísérelte a hatalom megragadását. Ezért megy még tovább a köztársasági mozgalom gyalázásában, mint Fraknól.

„...itt egy mesteri módon kitervezett robbantó munkával állunk szemben. Napjaink történetében egy világbirodalom összeomlása, amely előbb egy nacionalista, majd egy túlzó bolsevik forradalmon ment keresztül, megtanított bennünket, hogy elhigyjük, hogy pár ember elszánt, tervszerű munkája is rombadönthette volna a kis Magyarországot. ... Ha a Martinovics-összeesküvés eléri célját és diadalt arat, az a magyar állam pusztulását jelenti s a magyar fajra is halálos csapást mér.“⁵⁶

Mályusznak az elméletét átvette Szekfü is. Szekfü csak egy nem lényegbe-
vágó kérdésben tér el Mályusztól a köztársasági mozgalomról való nézeteiben.

„Mályusz... Martinovics fellépéséig társadalmi erőket vizsgál, de ezután végletesen individualisztikusan nézi a dolgokat. Martinovics mint „szörnyeteg“ mégis csak kisebb történeti alak volt, semhogy egy-maga fellépésével megsemmisítse a magyarság újjászületésének minden reményét.“⁵⁷

Mályusszal ellentétben a köztársasági mozgalmat nem értékeli a maga korában reális, nagy veszélynek, de Mályusz következtetéseit a mozgalom hatásáról elfogadja.

„A francia forradalomnak nevezett vérfolyam már tömeggyilkosságok, s a király és királyné véréből dagadva hömpölygött, egész Európában borzadályt keltve; a fiataloknak és az ideáknak egyaránt vesztett ügyük volt, ha kiderül összefüggésük a francia forradalommal. Már pedig ez derült ki Martinovics összeesküvésében... Király és társadalom önvédelmet teljesített, megálljt kiáltva az új eszméknek.

... De ezzel nemcsak a felvilágosodás és belőle származó forradalom szélső ideái váltak lehetetlenné, hanem azon mérsékelt irányzat is... A gyanút semmi ki nem téphette többé szívéből (t. i. a nádornak K. I.) s ő volt az, aki a dinasztia biztonsága érdekében kivitte Ferencnél a nagy rendszerváltozást...“⁵⁸

A Szekfü-féle nézet lett végül a legelterjedtebb az ellenforradalmi kor-
szak történései között. Ezt vették át az összes történeti kézikönyvek, e szerint

⁵⁵ Id. m. 169—170. l.

⁵⁶ Id. m. 170. l.

⁵⁷ Hóman—Szekfü: Magyar Történet, VI. 490. l.

⁵⁸ Hóman—Szekfü: Magyar Történet, VI. 411. l.

tanítottak az iskolákban.⁵⁹ Szekfü nézeteit itt-ott alátámasztották Mályusz, vagy Fraknoi adataival, a 19. század demokratáiról, Berzeviczyről, Kossuthról, Horváth Mihályról pedig megfélemedtek. Így épült átha'olhatatlan reakciós fal az első magyar köztársasági mozgalom körül Fraknoitól kezdve Mályuszon keresztül Szekfüig, amit a mai napig nem sikerült lerombolni.

A történelmi materializmus módszerével dolgozó új magyar történetírásnak igen fontos feladata, hogy az összes okmányok összegyűjtésével és feldolgozásával a korszak gazdasági és politikai viszonyainak az elemzése alapján kidolgozza a helyes értékelését az első magyar köztársasági mozgalomnak.

A marxista történetírásnak nem mentegetnie kell a mozgalom résztvevőinek ingadozásait, mint ahogy azt a liberális történetírás tette, hanem bíráltnia. De ez a bírálat nem jobbról fogja nézni a demokratákat, mint a reakciós történetírás, amelynek nem az fájt, hogy Martinovics és társai nem voltak elég következetes demokraták, hanem éppen az, hogy demokraták voltak, és a többi csak ürügy demokratizmusuk lejáratására. A marxista történetírás balról fog bírálni, következetlenségüket a demokratizmus terén, de ugyanakkor fel fogja tární történelmi jelentőségüket és elévülhetetlen érdemeiket a feudális társadalom első bírálatáért, a polgári ideológia és a köztársasági eszme propagandájáért a feudalizmus mélyülő válságának idején, a 18. századvégi Magyarországon.

KATÓ ISTVÁN

⁵⁹ Asztalos M. és Pethő S.: A magyar nemzet története, Bp., 1933. „Mérhetetlen ambíciói kalandorrá tették. Erkölcsileg teljesen megbízhatatlan volt... Martinovics 1793-ban váltotta fel a rendőrágenszi pályát a forradalmárral...”

A francia terror és Martinovics ködös vállalkozása fokozottan kiváltották a fejedelmi önkény jelentkezését...” (Id. m. 347. l.)

Eckhart F.: Magyarország története, Bp., 1946. 183—184. l. „...megrémültek attól a komolynak alig nevezhető összeesküvéstől, amelyet egy teljesen demoralizált jellemű, volt ferences barát, a kalandor természetű Martinovics Ignác szervezett meg...”

Az udvart és környezetét, a legfőbb bécsi kormányzószékeket, a franciaországi rémségek, a magyar és bécsi összeesküvés minden reform esküdt ellenségévé tették. Ugyanaz a Ferenc, aki uralkodásának első éveiben atyjának, II. Lipótnak és nagybátyjának, Józsefnek szellemében kész lett volna a mérsékelt reformokhoz segítkezet nyujtani, most még a reform gondolatától is irtózott.”

OLÁH ISTVÁN KIVÉGZÉSE OROSHÁZÁN 1848-BAN

Orosházán 1848. december 17-én délután két és negyed három óra között akasztófán kivégezték Oláh Istvánt — amint Békés megye rögtönítelő bíróságának december 16-án hozott ítéletében hangzik — „lázítási bűnmerények nagyszerűségeiben valóságos tetteles részes és a köztársaságra¹ nézve veszedelmes egyént, maga érdemlett büntetése, másoknak pedig rettentő példájára“.²

Ki volt ez az Oláh István, mit követett el, amiért kötéllel bűnhődött, esetéből milyen tanulságokat vonhatunk le az 1848-as magyar parasztmozgalmakra, rajtuk keresztül pedig magára a forradalomra és szabadságharcra? — ezekre a kérdésekre igyekszem nagyobb fényt deríteni, mint amelyet az eddigi kutatások eredményei lehetővé tettek. A tények világánál módosulnak azok a regényes elképzelések, amelyek a históriás — ahogyan Oláh Istvánt nevezték — személyét burkoló homály titokzatosságából fakadtak, történetíró és regényíró tolla nyomán egyaránt. Gondolok itt Oláh Györgynek történelmi munkájára,³ valamint Barát Endrének kis regényére.⁴ A történészek a kutatás elégtelenségéből származó tévedései a históriásnak olyan históriájává színesedtek ki a szépíró fantáziájában, aminek reális alapjai mások. Oláh István tényleges cselekedete 1848-ban, kivégzésének valódi okai, ezzel szemben ismeretlenek maradtak.

Oláh György könyvének és az ő nyomán írt kis regénynek Oláh István 1848-i szerepére vonatkozó megállapításai közül valónak fogadhatjuk el, hogy a históriás fellépése az orosházi parasztok mozgalmaival volt kapcsolatos, hogy a nép lázításáért ítélték halálra és végezték ki. Téves azonban az a feltevés, mert egyébként nem mondhatjuk, amely szerint Oláh István az orosházi parasztmozgalmak magvetője volt.⁵ Faluról-falura, városból-városba haladó útján, mint vándor könyvkereskedő, népszerű kiadványokat áruló úgynevezett históriás, éppen akkor érkezett Orosházára, amikor az ottani parasztok legnagyobb arányú megmozdulását már elfojtották, amikor a mozgalom elfogott részesei ellen a büntető eljárás folyt. Ekkor lépett az események színterére Oláh István, s ez a fellépése okozta vesztét.

Az orosházi és általában a békésmegyei 1848-as parasztmozgalmak ugyanazokra az okokra mutatnak, mint a parasztság megmozdulásai az ország más vidékein. A különbség csupán annyi, hogy Békésben a mozgalmak nagyobb arányokban és hevesebb kitörésekben jelentkeztek.

A főok, ami a mozgalmakat kiváltotta, az eredeti tőkefelhalmozással, a parasztságnak a földtől és egyéb termelőeszközeitől való megfosztásával volt kapcsolatos. Ez a folyamat a magyar történetben is a feudális termelési

¹ Azaz a közre.

² Az ítéletlevél egykorú hivatalos másolatát l. Országos Levéltár, 1848—49-i belügy-minisztériumi levéltár, iktatatlan vegyes iratok között.

³ Békésvármegye 1848—49. 2 k. Gyula, 1889., 1892.

⁴ A históriás, Bp. 1947. Szikra regénytár.

⁵ Oláh Gy. i. m. I. k. 466. l. Szerző nem jelöli meg forrását.

formák bomlásával párhuzamosan hosszú évtizedeken keresztül, különböző ütemben és módon ment végbe, s éppen az 1848-i forradalmat közvetlenül megelőző időben tetőzött. Döntő tényező volt ebben a folyamatban a nagybirtok majorsági gazdálkodása.

Az árutermelés fokozódásának következtében a majorsági gazdálkodás keretében termelő nagybirtok törekvése elsősorban arra irányult, hogy a majorsági földeket növelje, hogy részben úrbéres földeket is majorságivá tegyen, ami más szóval azt jelentette, hogy ezeket az úrbéres jobbágyságtól elvegye.

A majorságok terjeszkedésének, úrbéres földek majorságivá tételének két legáltalánosabb módja az összesítés és a legelőelkülönözés volt.

Összesítés vagy úrbéri reguláció az az eljárás volt, amikor vagy földesúr és jobbágyság között létrejött egység, vagy pedig rendszerint a földesúr által kezdeményezett úgynevezett úrbéri perben hozott ítélet alapján az úrbéres telkeket pontosan kimérték, s az úrbéres jobbágyságtól elvették azokat a földeket, amelyek meghaladták a hivatalos urbáriumban megszabott telekállományt. Az összesítés alkalmával nemcsak mennyiségi, hanem minőségi veszteség is érte az úrbéres jobbágyságot. Nem a rosszabb, hanem a jobb földeket vették el tőle.

Hasonló volt a helyzet a legelőelkülönözésnél, azaz a földesúr és a jobbágyság által korábban közösen használt legelők megosztásánál.

Békés megyében különösen tág tere volt az úrbéres jobbágyság földtől való megfosztását eredményező terjeszkedésnek. A megye a török kiűzése utáni évtizedekben újra települt. Föld a telepések részére bőven volt. Ezt bizonyítja, hogy az úrbéres telkeknek a Mária Terézia-kori úrbérrendezéskor megállapított átlagos nagysága — 36 magyar hold szántó és 14 és $\frac{2}{3}$ magyar hold rét — jóval meghaladta az országos átlagot.⁶ A valóságban azonban több szántó és rét tartozott egy-egy telekhez, mint amennyit a hivatalos úrbérrendezéskor papíron megállapítottak. A földesúri kezdeményezésre történő reguláció során így jelentékenyen károsodott az úrbéres jobbágyság.

Méginkább megvolt a lehetőség a jobbágyság megrövidítésére a legelőelkülönözés során. A megyében a legelők mennyisége megközelítette a szántókét, 238 964 hold szántó mellett 226 326 hold legelő volt a megye területén. Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy a rétek mennyisége 131 122 hold volt, nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a termelésben az állattenyésztés jelentősége nagyobb volt, mint a földművelésé, amiből természetszerűleg következett a legelők fokozott fontossága.⁷ Tudjuk, hogy a 19. század második negyedében a gyapjúkonjunktúra arra ösztönözte az árutermelő nagybirtokot, hogy majorságait elsősorban legelőkkel gyarapítsa. Mindezekből érthető, hogy Békés megyében már az 1848-at megelőző években is, nemkülönben a forradalom és a szabadságharc idején, a legelőkérdés volt a legégetőbb gazdasági és egyben szociális probléma.

A békési parasztság 1848-i megmozdulásainak okát elsősorban a legelőelkülönözés és az összesítés során szenvedett sérelmekben találjuk meg. Még égetőbbé tette a békési parasztok sérelmeit az a körülmény, hogy a megyében mind az összesítésekre, mind pedig a legelőelkülönözésekre nagyobb arányokban az 1848-at közvetlenül megelőző években került sor. Békésben, ahol a nagybirtok volt az uralkodó birtoktípus, aránylag gyér lakosság mellett nagy puszták voltak, amelyeknek jelentős részét a nagy-

⁶ Fényes Elek: Magyarország leírása. II. rész, Pest, 1847. 356—362. l. Az országos átlag 24 hold szántó és 6 hold rét volt. Ez Fényes idézett munkájában az egyes megyék-nél közölt adatokból volt kiszámítható.

⁷ Az adatok Fényes munkájának idézett helyéről valók.

birtokosok bérbeadták. Amikor azután a gyapjúkonjunktúra jövedelmezővé tette a juhtenyésztést, majorsági legelőiket úgy gyarapították, hogy a bérleteket felmondták, valamint a korábban közös földesúri legelőket elkülönítették.

1848 áprilisának törvényei, amelyek az úrbéres tartozásokat eltörölték ugyan, de a korábban elvett úrbéres földeket meghagyták a földesurak kezén, — kimondva, hogy az összesítési és legelőelkülönözési perekben hozott ítéletek továbbra is érvényesek⁸ — a békési parasztságot nem elégítették ki. 1848 tavaszán a megye egész területén forrongott a nép. Az első alispán április 7-én a miniszteri országos ideiglenes bizottmányhoz intézett jelentésében így jellemezte az általános helyzetet:

„Békés megyében a rend még eddig mindenütt megvan, de nyugalom egyáltalában hiányzik. A már-már kimerülő erkölcsi hatás egyedül az, mi az uradalmi majorsági földek tetteleges visszafoglalásától a népet eltartóztatja. És hiszem, az országban eme mozgalmak annyi aggodalmat sehol nem okozhatnak, mint éppen itt, mert oly szembeszökőleg széles kiterjedésű, részint foglalásokból, részint újabb rendezés által alakult földbirtok sehol nincs, mint itt.”⁹

Az általános elégedetlenséget a 48-as törvénynek még más hiányosságai is növelték, elsősorban az, hogy nem változtatott a majorsági földeken élő jobbágyság helyzetén, továbbá, hogy nem juttatott semmit az eredeti tőkefelhalmozás során fokozatosan elszegényedett, mindig kisebbedő telekrészekről végül is szellérsorba sülyedt parasztoknak. Általában a 48 tavaszán történt törvényhozásnak következményeiben legsúlyosabb mulasztása volt az, hogy a földkérdést nem oldotta meg, a feudális viszonyokat nem számolta fel gyökeresen.¹⁰ Ezt a mulasztást a forradalom és szabadságharc további folyamán sem pótolta sem a nemzetgyűlés, sem a kormány. Ennek a mulasztásnak a következményei jelentkeztek a parasztság mozgalmaiban az ország egész területén, különösen pedig Békés megyében.

Orosháza sem volt kivétel a békési községek sorában. Itt a gróf Károlyi-család volt a birtokos. Nemrég folyt le a legelőelkülönözés, amelynek eredményeképpen a jobbágyság elvesztették a határnak számukra legértékesebb részét, Csákó pusztát. 1848 áprilisában itt is megmozdult a nép.

„Békés megye kebelebeli község Orosházának lakosai vad erejekben elbizakodva a megyei hatalom minden képességét már kimerítették — jelentette az első alispán április 10-én. „Önkényes szilajkodással megtámadták volt előljáróikat s másokat választottak. Már-már dúlásnak indultak a földesuraságnak jutott legelőrészt visszafoglalandók és uradalmi épületeket széjjel rombolandók.”¹¹

A megyei hatóságnak az új előljárásság segítségével azzal sikerült megnyugtatóni az orosházi népet, hogy úrbéri perüket majd fölülvizsgálják és sérelmeiket orvosolni fogják.¹²

⁸ 1848 : X. tc.

⁹ Országos Levéltár, Miniszteri országos ideiglenes bizottmány iratai, 388. sz.

¹⁰ Az 1848-as magyar forradalomnak a jobbágyszabadság szempontjából való értékelésére l. Révai József megállapításait a Marx és a magyar forradalom c. tanulmányban. (Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1948., 95—100. l.)

¹¹ Országos Levéltár, 1848-i igazságügyi minisztérium, Bünt. törv. 1848—7—1.

¹² Az alispán az új előljárásságot helyén hagyta. „A fennforgó viszonyok között zavaros választgatásuk eránt nem tettem észrevételt, sőt minthogy a népnek bizodalma csakugyan bennük pontosul, a rendnek fenntarthatása eránt én is reájuk támaszkodtam és békés útra visszavezetni őket s általuk a népet igyekeztem” — jelentette. „Azzal sikerült őket megnyugtatóni, hogy ha sérelmek van, keressék törvényes úton, én magam is előmozdítom. És ezt tanúsítandó úrbéri perüket is azonnal felküldeni megígértém.” U. o.

Ennek az ígéretnek a beváltása azonban elmaradt. A hatóságok nem láttak okot a korábbi ítélet megváltoztatására.

A parasztek erre forradalmi útra léptek. A legelőelkülönözés során az uraságnak ítélt csákoí pusztát szeptemberben elfoglalták, a bérelt földek után az árenda fizetését megtagadták, gyakorolni kezdték az ú. n. királyi kisebb haszonvételi jogokat, húst árultak, italt mértek stb. Az uradalom keresetet indított ellenük, de nem engedelmeskedtek a megyei rendeleteknek. Az új elöljáróság nem tudott, valószínűleg nem is akart semmit sem tenni.¹³

Csáko kérdésében az egész község, legalábbis a lakosság túlnyomó része, egyetértett. Ezt bizonyítja az első alispánnak egy későbbi jelentése, amely szerint „elkezdvé a paptól, keresztül az elöljáróságom, mind lázító gondolkodásúak”.¹⁴

Orosháza nem állott egyedül. 1848 őszén, amikor az ellentétek a bécsi és a magyar kormány között kiéleződtek, majdpedig az ország függetlenségéért megkezdődött a szabadságharc, amelynek vezetői, elsősorban Kossuth, fegyverbe szólították a népet, más békési községek is — így Mezőberény, Gyoma, Endrőd, Vári — a szabadságharc ügyét összekapcsolva a magukéval, úgy gondolták, hogy sérelmeiket a maguk erejével orvosolhatják. Egymást követték a földfoglalások.

Az ország gyarmati helyzetének felszámolásáért megindult szabadságharc vezetői, élükön Kossuth-tal, nehéz helyzet előtt állottak. A Béccsel vívott küzdelem sikere érdekében mind a birtokososztály, mind pedig a parasztság támogatására, az egész nemzet összefogására szükség volt. A két osztály között azonban ellentétek voltak, amelyeket a 48-as jobbágyfelszabadítás nem oldott fel. Az ellentétek feloldását, aminek módja a 48-as törvényeken jóval túlmenő parasztkívánságok teljesítése lehetett volna, Kossuth és a honvédelmi bizottmány sem kísérelte meg. Elgondolásuk az volt, hogy az ellentéteknek a gyarmati helyzet megszüntetéséért folyó harc idején, ami mindkét osztálynak közös érdeke volt, háttérbe kell szorulniok. Ezt az elgondolást azonban tévesnek kell minősítenünk. A szabadságharc kimenetele bizonyította be, hogy téves volt. A kielégített parasztság nagyobb arányú és lelkesebb részvétele a szabadságharcban annak sorsát megfordíthatta volna. A parasztság kívánságainak kielégítésére azonban nem került sor sem a szabadságharc kezdetén, sem annak további szakaszaiban. Továbbra is változatlanul érvényesült a parasztsággal szemben az 1848 tavaszán kialakult elgondolás.

Ennek az elgondolásnak az értelmében, amit azután Kossuth és a honvédelmi bizottmány is következetesen érvényesített, a parasztságnak le kellett mondania a 48-as törvényeken túlmenő kívánságairól, s ha sérelmei voltak, azokat nem orvosolhatta önhatalmúlag, hanem csak a törvényes úton kísérelhetette meg — természetesen eredménytelenül — helyzetének javítását. Ez az álláspont határozta meg a békési és Békésen belül az orosházi parasztmozgalmak további alakulását.

A honvédelmi bizottmány Halász Boldizsár személyében kormánybiztost küldött ki a megyébe a nyugalom helyreállítására.¹⁵ Halász Boldizsár azonban nem ment le Békésbe, a mozgalmak elfojtását a megyére bízta. A megye október második felében a mezőberényiek mozgalmát Heves megyétől és a Jászkun kerülettől kapott fegyveres erő segítségével el is

¹³ Minderre Jugovics József szolgabíró 1848. december 12-i jelentéséből derül fény. A jelentést közölte Oláh György i. m., I. k., 466—469. l.

¹⁴ Országos Levéltár, Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 4475/1848. sz. Ez az adat is tanúsítja, hogy az alsópapság sok helyen rokonszenvezett a parasztmozgalommal.

¹⁵ U. o. 1276/1848. sz.

fojtotta. Frey Ádámot, a mezőberényi parasztsztráka vezetőjét felakasztották, 48 társát hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetéssel sújtották.¹⁶

Az első alispán úgy gondolta, hogy a mezőberényi példa hatni fog a többi község magatartására. November 22-én kelt rendeletében felszólította Gyoma, Vári és Orosháza előjáróit, hogy hirdessenek népgyűlést, s ezen az előjáróság szólítsa fel a népet az elfoglalt földesúri birtokok visszaadására, jelentse, hogy kik nem hajlandók erre, kezdjen tárgyalásokat a birtokosok kártalanítása felől. Ha mindez nem történik meg, Mezőberényhez hasonlóan karhatalmat fog kiküldeni.¹⁷

Gyoma és Vári lakosai engedelmeskedtek az alispáni felhívásnak. Nem így történt Orosházán.¹⁸

Az orosházi előjáróság november 27-ére hívta össze a népgyűlést. Ennek lefolyásáról eleven képet fest Jugovics József szolgabírónak, aki a megyét képviselte a gyűlésen és aki a nép haragja elől a gyűlés után Gyulára menekült, a következő napon kelt jelentése.¹⁹

A népgyűlésen történetekben érte el az orosházi parasztmozgalom 1848-ban tetőpontját. Oláh Istvánról mindeddig nincs szó az iratokban, ő csak később jelent meg Orosházán és kapcsolódott az eseményekbe.

A megye Halász Boldizsár kormánybiztostól kért Szegedről 5—600 katonát és egy kisebb ágyút. „Békés megyében — írta az első alispán november 30-án — ott állanak a ferde fogalmak, hogy ha Orosházán rögtön a fogalom alapja ki nem irtatik, azaz a bujtogatók feleletre nem vonának, árvíz módjára fog mielőbb az egész megyében, tán az országban elterjedni, — és irtózatossá még elgondolni is, mily alakban törhet újra ki.” „Most a baj még lecsillapítható, meglehet, egy pár hét alatt vérbe, lángba boríthatja az egész megyét, az egész alföldet.”

Igen tanulságos azután az alispáni jelentés további része. Ebben arra hívja fel a kormánybiztos figyelmét, hogy „noha eltévedt községeinknél és így Orosházánál is a bűn kezdete a foglalási merény, a törvény útjának mellőzésével a via facti, — jó lesz mégis az intézkedéseknek politikai színt adni inkább, azt t. i., hogy a megyei köztisztviselők méltatlankodtak, a megye lealázásával a tökéletes anarchiát, melynél elleneinknek hatalmasabb útonmódon kezére nem dolgozhatnak, kikiáltották, — és mindezekre Kossuth nevét merik használni. Ezeket azért vélném az intézkedések fő alapjául veendőnek, mert a segédül veendő erő alig lehetvén egyéb magyarnál, szolgálati készségeinkre inkább lehet számítani ily okoknál fogva, mint urbarialis kérdésekben.”²⁰

Az első alispánnak ebből a jelentéséből két dolog tűnik ki. Az egyik az, hogy a megyei hatóság — és ezt az álláspontot a felsőbb szervek is a magukévá tették — igyekezett az orosházi és általában a békési parasztmozgalmak gazdasági és szociális alapjellegét elködösíteni. Ugyanezt a törekvést figyelhetjük meg a korábban lezajlott mezőberényi esettel kapcsolatban. A megyének október 19-én kelt jelentése, amelyben a Mezőberényben történetekről a honvédelmi bizottmánynak beszámolt, az ottani mozgalmat úgy állította be, hogy a községnek „főképp németajkú lakosai” követtek el „a magyarok elleni ellenséges tetteket”.²¹ Vagyis nemzetiségi és politikai jelleggel igyekezett tulajdonítani a mozgalomnak. Orosházán nemzetiségi

¹⁶ U. o. 1654/1848. sz.

¹⁷ U. o. 4475/1848. sz.

¹⁸ U. o.

¹⁹ A jelentés teljes szövegét közöltem Magyar parasztmozgalmak 1848-ban című tanulmányomban a Forradalom és szabadságharc 1848—49. című kötetben, a 236—238. lapokon. Itt csak utalok rá.

²⁰ Országos Levéltár, Orsz. Honv. Biz. iratai, 4475/1848. sz.

²¹ U. o. 1654/1848. sz.

ellentétéről nem lehetett szó, ott a politikumot a hatóság elleni zendülésben, a szolgabíró megtámadásában találta meg az első alispán. Pedig nyilvánvaló, amit különben jelentésében maga Szombathely is elismert, hogy a legelőkérdés volt az orosházi mozgalom igazi oka. Ha a nép Csákó pusztá miatt nem dühödik fel, a szolgabíró nem bántotta volna.

A másik tény, amit az első alispán jelentése világosan tanúsít, az volt, hogy a mozgalmat a hatóságok megítélése szerint minél gyorsabban és gyökeresebben el kellett fojtani. Ennek hatásos eszköze, éppúgy, mint Mezőberényben, egyrészt fegyveres katonaság kirendelése, másrészt elrettentő példa statuálása lehetett.

A katonaság meg is jelent Orosházán. A honvédelmi bizottmány gyorsan intézkedett. December 7-én kelt rendeletében értesítette a megyét, hogy Halász Boldizsárt kormánybiztosi megbízatása alól felmentette, helyére Bogyó Sándor képviselőt nevezte ki, s rendelkezésére bocsátotta a Lehel-huszárokat.²² A kormánybiztos és a katonaság megérkezett Orosházára. A lakosság megfélemllett, úgyhogy a katonaságot rövidesen vissza lehetett rendelni.²³

A kormánybiztos még Orosházán maradt, meg akarta várni a községbe kiszállt megyei rendkívüli fenyítő törvényszék működésének eredményét. Ez a törvényszék a parasztmozgalom lefartóztatott főbb részeseseinek, Ágoston Györgynek és társainak szerepét volt hivatva megvizsgálni és fölöttük ítéletet mondani.

Ezekben a napokban, december 7-e táján jelent meg Orosházán a históriás Oláh István.

Személyéről nem sokat tudunk meg a pörében hozott ítéletlevélből, valamint a vele kapcsolatos kormánybiztosi jelentésből. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a hatóságok nyilvánvalóan ellenszenves színekben festették le alakját és tetteit.

Előbb szegedi, majd erdélyi származásának vallotta magát. Útlevele nem volt, a hatóságok ezért csavargónak minősítették. Rovására írták, hogy tív év óta „törvénytelen szövetségben” élt Busa Ágnes nevű nővel, aki vándorútján kísérő társa volt. Oláh György munkája Busa Józsefnek mondja a históriás kísérfőjét, akiről romantikus képet rajzol Barát Endre regénye.

A históriás az első napokban házról-házra járva árulta könyveit és füzeteit. Így értesült a községben lezajlott eseményekről és felháborodott azokon. Véleményét nem rejtette véka alá. December 14-én a hetipiac alkalmával nagyobb hallgatóság előtt beszédet is mondott. Hiába figyelmeztették, hogy vigyázzon nyelvére, mert „most nagy törvény van”. Arra buzdította a népet, hogy ne nyugodjék bele a legelő visszaadásába. Azután pedig a kormánybiztos ellen fordult. Az ítéletlevelé szerint a következőket mondotta: „A közlegelőt az uraság a lakosoktól elfoglalta és a lakosoknak eziránti panaszuk kihallgatása végett egy kormánybiztos van kinevezve. De ne hidjenek ezen embernek, mert az nem felsőbb helyről küldetett ki, hanem a vármegyének és uraságnak fogadott embere. Az nem kormánybiztos, mert nincsen koronás pecsétje. Az csak egy rongyos íródeák, ki firkálni tud és cigány által készített pecsétnyomót, s azt az írás alá nyomja, s azzal könnyen tudhat veres bankót is csinálni. És erre elmondja, hogy ő kormánybiztos s magát Kossuth emberének vallja. Pedig én jól ösmérem, vele együtt írtam.” Továbbá: „...ha egyik lábát megfogom, noha sánta vagyok, mégis széjjel verem vele a többit”.

²² U. o. 4475/1848. sz. Kossuth 1848. december 8-án kiáltványt intézett Békés megye lakosaihoz. Ennek szövegét teljes egészében kiadta Oláh György, i. m., I. k., 475—480. l. Itt csak utalok rá.

²³ A kormánybiztos 1848. december 19-én kelt jelentését l. Országos Levéltár, 1848-i belügyminisztérium iktatatlan vegyes iratai között.

E szavakra egyesek megkérdezték tőle, hogy merné-e azokat mások előtt is megismételni, mire ő — az ítéletlevél szerint — „vakmerőséggel párosult elbizakodással feleletül adá, hogy az általa mondottakat a kormánybiztos szemébe is meg meri mondani“.²⁴

Amint a piacon történtek a kormánybiztosnak és a megyei bizottságnak tudomására jutottak, Oláh Istvánt azonnal elfogták. A históriás fellépése kapóra jött a hivatalos szerveknek. A parasztmozgalom gyökeres elfojtására — mint már említettem — elrettentő példát is szükségesnek tartottak. Múltán félhettek azonban attól, hogy ha ezt a példát az orosháziak közül veszik, ha az ottaniak közül ítélnek halálra valakit, ezzel újabb lázadásra ingerlik fel a népet. A históriásnak nem voltak rokonai, barátai, ismerősei a községben, az ő kivégzése esetén nem kellett nagyobb felzúdulástól tartani, aminthogy nines is tudomásunk arról, hogy ilyen felzúdulás bekövetkezett volna.

Oláh István megbüntetése, mint elrettentő példa, annál is inkább megfelelt a hatóságoknak, mert az ő tette nemcsak a gazdasági viszonyok, hanem az államrend megbontására irányuló lázításnak minősült.

Ügyét ennek megfelelően elkülönítették a többi vádlott ügyétől és megvizsgálásával külön rögtönítélő bíróságot bíztak meg. Ez az öttagú bíróság december 16-án ült össze ítélezésre. Négy tanút hallgatott ki, akik mind terhelően vallottak. De maga a vádlott sem tagadta, hogy elkövette az ellene felhozottakat. Mentéségre felhozta, hogy beszédében nem mondott egyebet, mint amit a községben több helyen hallott. A bíróság azonban ezt nem tekintette enyhítő körülménynek. Ittas voltára is hivatkozott, a tanúk szerint azonban ittasságnak semmi nyoma nem látszott rajta, amikor a piacon „fennhangon s nyersen“ beszélt. Súlyosbító körülménynek vette a bíróság a vádlottnak azt az állítását, hogy valaki felbérelte a beszéd elmondására, mint-hogy az illetőt szembesítés alkalmával nem ismerte fel, s így állítása alap-talan gyanúsításnak bizonyult.

Az ítélet kötél általi halálra szolt. Másnap délelőtt 11 órakor olvasták fel az elítélt előtt. Három órát engedélyeztek számára, hogy a lelkész a halálra előkészítse. Délután 2 órakor a lelkész kíséretében az akasztófa alá vezették, az ítéletet újból felolvasták, majd végrehajtották.²⁵

Megvolt az elrettentő példa.

A többi vádlott ügyében a megye rendkívüli fenytő törvényszéke ítélkezett. Ágoston György kapta közülük a legnagyobb büntetést, két és félévi börtönt.²⁶

A kormánybiztos még más intézkedésekkel is igyekezett a mozgalmat elfojtani. A szolgabíró leváltotta, a nép által elűzött két jegyzőt hivatalába visszahelyezte. Felfüggesztette a tanácsot és a képviselőtestületet, azzal az indokolással, hogy „legnagyobb részben értelmetlen, féktelen s vagyontalan népből állanak“. Az új választást január 1-re tűzte ki, addig népgyűlések

²⁴ U. o.

²⁵ U. o.

²⁶ Az 1848. december 18-án kelt ítéletlevél szerint Ágoston Györgyön kívül még a következőket ítéltek el: Szokolai Sándort, Kocsondi Istvánt és Csizmadia Pétert félévi; Győri Istvánt, Sós Pált, Sós Mihályt, Sós Jánost, Gabnai Istvánt, Kocsondi Német Istvánt, Gabnai Jánost, Cigány Jánost és Benedek Tót Istvánt háromhónapi; Kiss Mihályt ugyancsak háromhónapi; Ádáz Mártont egyévi, Szemenyei Tyúk Istvánt egy és félévi; Laki Mihályt kétheti rabságra; Balog Ferencet, Gerencsér Kis Ferencet, Deák Ferencet, Rajki Pált, Csizmadia Györgyöt, Német Márton Jánost, Holocska Jánost és Kovács Györgyöt dorgálásra. Az ítéletlevél az egyes vádlottak által elkövetett tetteket is felsorolja. U. o.

tartását is megtiltotta. A rend fenntartására nemzetőrséget szervezett.²⁷ A község kormányzását tehát a vagyonos rétegre bízta.²⁸

Orosházán így a parasztok mozgalmát sikerült elfojtani. Ugyanaz történt, mint a megye többi községében, valamint az ország többi megyéjében, ahol a parasztság önmaga kísérelte meg helyzetének javítását. A kormány ezekben a kísérletekben veszélyt látott, s fegyveres erővel számolta fel azokat.

Kétségtelen, hogy a parasztság elégedetlensége veszélyeztette a nemzeti küzdelem sikerét. A szabadságharc sikere érdekében a parasztságot ki kellett volna elégíteni. A kormány azonban, amelynek tagjai részben maguk is a birtokososztályhoz tartoztak, részben pedig annak polgárivá vált rétegéhez, ezt nem tette meg. A magyar parasztság ennek ellenére küzdött a szabadságharc sikeréért. De kétségtelenül másképp küzdött volna, ha nincsenek orvosolatlan sérelmei.

1848 polgári forradalom volt. Főcélja a polgári fejlődés, a tőkés termelés lehetőségének a megteremtése, a nemzeti függetlenség kivívása, a gyarmati helyzet felszámolása. Elmulasztotta azonban a feudális viszonyok gyökeres felszámolását, a földkérdés rendezését, s ezzel megakadályozta fő céljának elérését.

Ami végül Oláh Istvánt illeti, kétségtelen, hogy jelentősége korántsem volt akkora, mint amennyire az ismeretlenség homályában a fantázia megnövelte. Parasztvezért, a 48-as parasztság mozgalmainak szervezőjét és irányítóját, nem láthatunk benne.

De az orosházi parasztság ügyét, ami igazságos ügy volt, a magáévá tette, s annak védelmében bátran kiállt, olyan körülmények között, amikor a sikerre már nem sok kilátása volt. Forradalmár volt, vérbeli plebejus forradalmár, amelyet a históriások sorában bizonyára többet is lehetne találni, előtte és utána is.

Bátor fellépése kétségtelenné tette, hogy továbbra is fanatikusan küzdeni kész azokért a célokért, a parasztság igazáért, amikért Orosházán olyan leikesen szállt síkra. A hatóságok nem alaptalan láttak nagy veszélyt benne, s büntették oly szigorúan.

A magyar nép szabadságmozgalmainak egyik harcosaként őrzi emlékezetében.

EMBER GYŐZŐ

²⁷ U. o.

²⁸ További kutatás lenne hivatva megvizsgálni, hogy a mozgalomban a parasztság egyes rétegei közül melyek és milyen mértékben vettek részt.

AZ ÁLLAMFORMA ÉS A KORMÁNYFORMA KÉRDÉSE A DEBRECENI TRÓNFOSZTÁS UTÁN

Magyarország függetlenségének és a Habsburg-ház trónfosztásának 1849. április 14-én történt kimondása szükségessé tette Magyarország államformája és kormányformája rendezésének ügyét.

Az államforma kérdését 1848 előtt, a reformkorban csakúgy, mint a szabadságharc alatt is társadalmunk különböző rétegei a rendi társadalom szerkezeti tagozódásából adódó helyzetük szerint más-más szempontból ítélték meg. Társadalmunk különböző osztályainak és rétegeinek helyzetét pedig döntően a feudalizmus válsága szabta meg.

Ma már nem vitás, hogy az 1848-as forradalom polgári forradalom volt, olyan átalakulás, amely a tőkés termelőviszonyok többé-kevésbé szabad kibontakozásának útját nyitotta meg.¹ Az 1848-as forradalommal kapcsolatban felmerült kérdéseket, így az államforma és kormányforma kérdését vitató nézeteket is csak akkor érthetjük meg, ha kapcsolatba hozzuk azokat a forradalom polgári jellegével, s megvizsgáljuk, hogy a politikai élet különböző tényezői miként viszonyultak a polgári-kapitalista jellegű átalakulás tényéhez.

Mint ismeretes, a reformkor, és később a forradalom vezető osztálya az áruterelésbe bekapcsolódó köznemesség volt. A nagybirtokos arisztokrácia és a főpapság nagy többsége a fennálló viszonyok védelmezői sorában állott.² A közép- és kisbirtokos nemesség nagy részét a feudalizmus válsága a haladás oldalára állította. Leghaladóbb képviselőik felismerték, hogy a gyarmati elnyomást csak a nemzet függetlenségéért vívott harcban s a jobbsággyal szövetségben szüntethetik meg.³

Mivel a polgári átalakulás terén a vezetést a közép- és kisnemesi réteg vitte, összeütközésbe került egymással az átalakulás radikális véghezvitelének követelménye a nemesség osztályhelyzetéből adódó konzervatívizmusával. Érdekelve volt ugyan az átalakulásban, de csak bizonyos határig, s innen származik a nemesség felemás, ingadozó politikája.⁴ Ez tükröződik az állam-

¹ A magyar reformkor és a feudalizmus válságának alapvető marxista feldolgozását Révai József adta meg. Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. (Marx és a magyar forradalom.) Szikra, 1948. Erre a problematikára még lásd: Stern Pál: *Az agrárkérdés 1848 előtt*. Valóság, 1947 (május); S. Sándor Pál: *Az agrárkérdés 1848 előtt*. Társadalmi Szemle, 1848 (január); P. Zsigmond Pál: *A tőkéstermelés feltételei a magyar mezőgazdaságban 1848-ban*, u. o. 1848 (február); Spira György: „A szunnyadó lava”, Valóság, 1848 (március), u. a.: *A tehetetlen kor*, u. o. 1848 (július); Mérei Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon*, 1790—1848. (Budapest, 1948.) Mérei könyvéről P. Zsigmond Pál ismertetése: Fórum, 1848 (március); S. Sándor Pál ismertetése: Valóság, 1948 (március); S. Sándor Pál: *A jobbságkérdés az 1832—36-os országgyűlésen*. (Budapest, 1948); P. Zsigmond Pál: *Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon*. Századok, 1948; és Spira György: *Parasztágunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése*, u. o.

² Ennek kitünő magyarázata megtalálható: Révai, i. m. 1948. 116—117. s köv. l.

³ Révai József: *Kossuth Lajos*. (Budapest, 1944.) 51. l.

⁴ Stern Pál: *Az agrárkérdés 1848 előtt*. Társadalmi Szemle, 1848 (január).

formáról alkotott nézeteiben is. Bár kívánták az ország függetlenségét, a forradalomtól való félelmük hajlamossá tette őket az udvarral való kompromisszumra.

Lenin a burzsoáziának a demokratikus átalakulással kapcsolatban elfoglalt álláspontját vizsgálva rámutatott arra, hogy a „burzsoáziának előnyösebb az, hogy a szükséges polgári demokratikus irányba eső változások mennél lassabban, fokozatosabban, óvatosabban, határozatlanabbul, reformok útján menjenek végbe, hogy a változásoknál a lehető legóvatosabban bánjanak a jobbágysírendszer nagyrabecsült intézményével (pl. a monarchiával), hogy ezek a változások a lehető legkevésbé fejlesszék az egyszerű nép, vagyis a parasz-
tok és különösen a munkások forradalmi öntevékenységét, kezdeményezését és erélyét, mert különben a munkásoknak annál könnyebb lesz, ahogyan a franciák mondják, a puskát az egyik vállról a másikra áttenni, vagyis éppen a burzsoázia ellen irányítani azt a fegyvert, amellyel a polgári forradalom látja el őket, azt a szabadságot, amelyet a polgári forradalom ad, azokat a demokratikus intézményeket, amelyek a jobbágysírendszertől megtisztított talajon keletkeznek...“⁵

A burzsoázia hajlandóságát a királlysággal való békés megegyezésre, a polgári forradalmak sora bizonyítja. A liberális burzsoázia nem egy esetben nyíltan be is vallotta, hogy a királtság intézményének ilyen fékszerű, mérsékező hatást tulajdonít.

A polgári reformokat óhajtó magyar nemesség helyzete sok tekintetben hasonló volt a burzsoáziához. A változásokat ők is „mennél lassabban, fokozatosabban óvatosabban és határozottabbul“ akarták megvalósítani s minden kívánságukkal ellenkező törekvéssel szemben a király szövetségét keresték.

Szerintük legjobb kormányforma az, amelyben a mozdíthatatlan alapon nyugvó központi erő a körülötte sokféle irányban működő erők munkásságát, „az egész mesterséges alkotmány fennállását“, ha nem is örökre, de legalább hosszú időre biztosító súlyegyenben tartja, mert csakis így, csakis e feltétel mellett állhatnak meg békességben az egyes polgárok s a társadalmi osztályok külön körei, s ezek csak így fejthetik ki saját céljukat és a közösség célját kölcsönösen előmozdító munkásságukat. E feltételt leginkább a monarchiában találják meg, mert az „a nagy világ miriádnyi különbségeiben uralkodó rendet, egységet és harmóniát a legszebben képezi, leghűségesebben ábrázolja.“⁶

A középnemességgel szemben a radikális szemléletet a magyar társadalmi fejlődésnek megfelelően egy aránylag vékonynak mondható értelmiségi réteg képviselte csupán: többségükben a nép gyermekei, a legelőkelőbbek, föld nélküli kisnemesei, a többi polgár- vagy parasztszülők gyermekei.⁷ E vékony, a kiváltságos nemesség és a jostalan tömegek közt átmenetet alkotó, minden anyagi alap és társadalmi befolyás nélküli réteg radikális szemléletének kialakulását szintén osztályhelyzete határozta meg. A jobbágyság mellett a jobbágysorból, a polgárság közül és a szegény nemesség soraiból kikerülő értelmiség szenvedett leginkább attól, hogy a feudalizmus felbomlóban volt. A föld már nem tudta eltartani, a kapitalizmus fejletlensége következtében viszont az ipar és kereskedelem még nem biztosította megélhetésüket.⁸ Birtoka nem lévén, a feudális kiváltságok még nemesi származású egyedeit sem

⁵ Lenin: *Válogatott művek*, I. 596. l.

⁶ Péterfi Albert: *Az erkölcsi és a politikai szabadság természete*. (Nagyenyed, 1835) 19. l.

⁷ Heckenast Gusztáv: *A márciusi radikálisok*. Valóság, 1946. 5. l. A kisnemesi vezetői radikalizmusára: Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. (Budapest, 1946.) 32. s. köv. l.

⁸ Révai i. m. (Kossuth) 50. l.

befolyásolták abban, hogy a feudalizmus válságát felismerjék, s az abból kivezető utat határozott formában keressék. Jobbággyi származású egyedei pedig a kizsákmányolás és megalázás élményeivel is megterhelten, még elfogulatlanabbul ismerhették fel a válság tüneteit s a feudális kizsákmányolás tényét.

A radikálisok kisnemesi származású részéről azonban nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy osztályhelyzetükből kifolyólag a birtokos nemesség-nél erősebben tudták függetleníteni magukat a feudális érdekektől. Az is kétségtelen, hogy a néppel való kapcsolatuk sem tudott elmélyülni. A „hűbéri viszonyok” eltörlésének ügyében tagadhatatlanul határozottabb, radikálisabb álláspontot foglaltak el birtokos társaiknál. Nem támogatták azonban az agrárproletariátus földszerző törekvéseit, s a feudális előjogok eltörlésében a forradalmi út helyett a törvényes rendszer szükségét hangoztatták.⁹ Kisnemesi radikálisaink politikai programjának előterében a közjogi kérdés, a szabadságjogok kiterjesztése állott.

Ez teszi Bölöni Farkas Sándort is az Északamerikai Egyesült Államok köztársasági alkotmányának dicsőítőjévé. Bölöni Farkast Amerikával kapcsolatban elsősorban a szabadságjogok kiterjesztésének kérdése érdekli, a privilégiumok, kiváltságok megszüntetése. Számára az a fontos, „hogy akár-mely nagynevű, gazdagságú és érdemű ember állana is fel több polgártársai közt magának személyes elsőséget kívánni akarni, vagy hatalmaskodásának akármely jelét is adni, az bizonyosan nagy megvetetés és gyaláznak tenné ki magát.” Annál kevesebb érzéke van a kapitalista fejlődésnek a szabadság és egyenlőség elvével szemben megnyilvánuló ellentmondásainak felismeréséhez. Szerinte nem kell félni attól, hogy a vagyonosodás aláássa a köztársasági elveket, s előbb-utóbb „az arisztokrácia fénye vált ott szerepet.” Ezt az aggodalmat csak akkor tartaná indokoltnak, ha ez a gazdagság a feudalizmus és az elnyomott jobbágy verejtékének gyümölcse lenne, vagy a monopóliumok és a törvény megkülönböztetésénél fogva örökségként élvezett jogokból származna. Nem hajlandó elismerni a vagyonnak az egyenlőség teljes kibontakozását megakadályozó szerepét, mert szerinte „Amerikában a gazdagság és vagyonosodás a Szabadság leányának a Szorgalom és Igyekezetnek igaz keresménye, s csak a személyes szorgalom s igyekezet arisztokráciája fogja megint fenntartani a kereső maradéknak.”¹¹

Népi származású radikálisaink gondolkozásában az erőteljesebb szociális program is összefügg az államforma kérdésével. Már Martinovits felismerte azt a tényt, hogy bizonyos politikai rend határozott gazdasági rendszert is jelent,¹² és hogy a monarchia és a nemesség uralma összefügg, s végül, hogy az elnyomott osztályok gazdasági felemelkedése csak a politikai nyomás felhasználása útján következhetik be. „Petőfi, a nagy forradalmár költő sem csak azért volt köztársasági érzelmű, mert a királyokat gyűlölte, hanem mert gyűlölte a nép minden rendű és rangú ellenségét.” A köztársaság, amelyet Petőfi akart, nem cenzusos közmemesi köztársaság volt, hanem olyan államforma, amely végül jogot ad a népnek és megadja, ami nélkül a jog csak pusztán szó: a földet, a birtokot, a gazdasági existenciát.¹³ „Petőfi nemcsak a feudális világgal állt szemben, hanem a liberális megalkuvással is,

⁹ Mód Aladár: *Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben*, (Budapest, 1949) passim s különösen 33., 36—37., 138. ll.

¹⁰ Mód Aladár: i. m. 63—37. l.

¹¹ Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*, (Budapest, 1943.) 65., 94., 109—110., 170—174. ll.

¹² Vágvölgyi Tibor: *A köztársasági eszme a magyar történelemben*, Szocializmus, 1946. 10. l.

¹³ U. o. és Fejtő Ferenc: *1848 márciusa*, Szocializmus, 1947. 101. l.

ezért demokratizmusa kitágult, s köztársasági irányzata ezt a kitágult, szocialista csírákat tartalmazó demokráciát hordozta magában¹⁴

Hasonló elmélyült, szocialista szemlélet felé tartó tartalma van Tácsics Mihály köztársasági állásfoglalásának is. Tácsics nemcsak a jobbágy-földes-úri kapcsolatok megszüntetését, a feudális birtokjog eltörlését kívánja, de már a forradalom előtt szembefordult a polgári-kapitalista földtulajdonnal is. Erre mutatnak többek között a földtulajdon keletkezésére vonatkozó megállapításai.¹⁵ Szerinte az első birtokfoglalások csak azon föltétel alatt történhetek jogszerűen és igazságosan, ha a fogláló többet nem foglalt, mint amennyire mulhatatlanul szüksége volt, s ha a föld tulajdonához való jogát munka és művelés által is bebizonyította. Tácsics azonban e megállapítását túlhaladva azt is meggyőződéssel hirdeti, hogy a természet minden javát közös használatra adta az embernek, s míg a közös használat életbe nem lép, addig a közjogra hivatkozás „hazugság ajkainkon“, — a „közhasználatot“ pedig a köztársaságnak kell megelőznie.¹⁶ A köztársaság Tácsics szemében a természetjog elveinek megtestesülését, az emberi egyenlőség formába öntését jelenti, viszont a királyság intézménye a szabadság és egyenlőség érvényesülését alapjaiban ingatja meg. Mert világos az — mondja —, hogy ha valakinek több joga van, mint másoknak, e jogot másoktól ragadta el: „az egyiknek kizáró szabadalma által a többiek korlátozva vannak.“ Minél több joga van egynek — a királynak —, annál kevesebb van a többieknek. Akinek pedig több joga van, annak több az ereje, hatalma s ezáltal több a vagyona is. Mindez elhatalmasodásra s zsarnokságra vezet. Mindaddig nem boldogulhat tehát a nép, míg valakinek több joga, hatalma és vagyona van, mint másoknak.¹⁷

Az 1848-as forradalom előre tekintő plebejus elemei a köztársaság létjogosultságát a természetjogból merített érvekkel igazolják.¹⁸ A szabadság — tanítják —, minden velünk született jognak oly gyakorlata, hogy ezáltal mások természeti jogai sérelmet ne szenvedjenek. A királyság fennállása azonban sérti mások természeti jogát, mert a király jogot érez minden hatalma megdöntésére irányuló törekvés elnyomására.¹⁹ Királyság mellett soha sem lehet egyenlőség, mert ha a fennálló privilégiumokat eltörlőnék is, ez nem jelentené azok végleges megszüntetését, a király ugyanis tetszése szerint

¹⁴ Révai József: *Petőfi*. (Budapest. 1949) 37. l.

¹⁵ Tácsics Mihály: *Népkönyv*. (Lipce, 1846) 118 l., *A nép szava Isten szava*. (1846/47.) Összes művei XI. (Pest, 1872) 118 l.

¹⁶ Tácsics Mihály: *Józanész*. (1848.) 250—251. ll.

¹⁷ Tácsics Mihály: *Szabadság és törvény*, Munkások Újsága 1848. április 30., u. o.: *Respublica IV.*, u. o. október 27., u. o.: *Respublica I.*, u. o. október 13.: „A király ha a legjobb ember is, csak kárhozatott hoz az országra, mert maga az egész királyi kormányzás arra van alapítva, hogy kiszíjja a népnek vérért, elbutítsa a népet, kifacsarja az országnak zsíráját, hogy a nép erőtlen koldus legyen, csak annyija legyen, mennyiből eltengődhetik, s hogy folyvást dolgozhassék, verejtékezhassék az udvari pazarlások végett, hiszen a koronák és trónusok csak addig állhatnak fenn, míg a népek szegények, tudatlanok.

Mert tudjátok meg barátaim, nem csak addig van az, hogy hát koronás király legyen, s annak adjunk egy pár millió forintot évi fizetésül, hanem a királysággal fenn kell lenni azon számtalanféle nagy méltóságoknak, uraságoknak, püspökségeknek, mik az országnak minden jövedelmit elkaparják előletek... (ezek) egész lételeket csak a királynak köszönik, s ezért kölcsönösen csak a király javára dolgoznak, nem a haza jólétére... míg tehát a királyság megvan: addig a többi nagy uraságoknak, vagyis kis-királyoknak is meg kell maradniuk... tehát addig a nép soha sem boldogulhat.“ V. ö. Tácsics: *Forradalom*. (Debrecen, 1849.) 1—2. ll.

¹⁸ Varga Zoltán: *A szabadságeszme a magyarság államszemléletében a 19. század első felében*, Századok. 1938, 583. s köv. l.

¹⁹ Tomor Ferenc: *Köztársasági levelek VII.*, Március Tizenötödike, 1848. december 2. (224. sz.)

újabb kiváltságokat s megtisztelő címeket osztogathat. Köztársaságban minden erő a néptől származik, következőleg érte is működik. Csak ez a kormányforma alkalmazkodik a nép különböző szükségleteihez. Itt minden erő szabadon érvényesülhet: sem az értelem, sem a törvények, sem az intézmények nem állnak mozdulatlanlanságban, a hatalom is szüntelen megújul.²⁰ A köztársaságot egyszerűség és észszerűség jellemzi: itt nincs fényes udvart tartó király, hanem mérsékelt fizetéssel megelégedő elnök, akit a legderekabb, legtanultabb emberek közül választanak. Az ilyen embernek nem kell egész sereg szolgálja, maga dolgozik, kedvét találja a munkában, s csak a nép szavára hallgat. Az ilyen elnököt nem lehet elámítani, mert a nép között forogvám, ismeri azt és annak kívánságait.²¹ Tömören és általános elvvel kifejezve úgy látják, hogy „a királyság többnyire az aljast, a köztársaság mindig a nagyra törőt jutalmazza.”²²

Radikálisaink a demokratikus köztársaság jelentőségét túlértékelték és félreismertek. Reájuk is vonatkozik Lenin megállapítása, hogy a küspolgári demokráciák azt a hamis nézetet vallják, hogy az általános választójog képes a kapitalista államban a dolgozók többségének akarátát kifejezésre juttatni és érvényesítését biztosítani. Burzsoá köztársaság, parlament, általános választójog a társadalom fejlődése szempontjából valóban óriási haladást jelent a jobbágyrendszerhez képest. Ezek tették lehetővé a proletariátus számára, hogy elérje szervezetsége magasabb fokát. De bármily köntösbe burkolja is magát a köztársaság, mégha a legdemokratikusabb köztársaság is az, ha egyszer burzsoá köztársaság, ha a föld, a gyárak magántulajdonban vannak és a nagytőke bérrabszolgaságban tartja az egész társadalmat... úgy ez az állam nem más, mint olyan gépezet, mely az embernek ember által való elnyomására szolgál. Amíg kizsákmányolás van, nem lehet szó egyenlőségről... „a demokratikus köztársaság a kapitalizmus lehető legjobb politikai takarója.”²³

Az elmondottakból meggyőződéseim szerint joggal vonhatjuk le azt a megállapítást, hogy a királypárti vagy köztársasági állásfoglalás egyszersmind kifejezésre juttatja azt a magatartást is, ahogy a magyar birtokos nemesség és a plebejus réteg a gyarmati kizsákmányoláshoz viszonyult. Bár a gyarmati függés birtokos nemességünk számára is a válságból való kibontakozás súlyos akadályát jelentette, s így érdekelve volt a gyarmati bilincsek lazításában, másrészt érdekelve volt abban, hogy ne szakadjon el Ausztriától, amely számára a legfontosabb piacot jelentette.²⁴ Az is kétségtelen, hogy a birtokos nemesség a monarchia intézményében az alulról jövő mozgalmakkal szemben szövetségest látott. Ezzel szemben a plebejusok a gyarmati függőviszony maradéktalan megsemmisítésére törekedtek.

Jól fejezi ki a két réteg ellentétes törekvéseit Madarász József és Deák Ferenc eltérő állásfoglalása.

Madarász József már a 30-as évek elején a köztársaság lelkes híve. Állásfoglalását döntően Magyarország gyarmati kizsákmányolásának ténye alakítja ki. Fivérével, Lászlóval együtt elmélyedve tanulmányozzák a magyar törvényeket „az alkotmányos szabadságnak és alkotmányos önállóságnak sok és nagy gyöngyeit” találva bennük. Figyelmüket azonban az sem kerüli el,

²⁰ Munkások Újsága, 1848. október 17. (6. sz.) *Respublica* II. Március Tizenötödike, 1848. szeptember 16. (210. sz.) *Respublica* IV.

²¹ Március Tizenötödike, 1848. szeptember 16. (210. sz.)

²² U. o. 1848. december 28. (245. sz.)

²³ Lenin: *Marx, Engels, Marxizmus* (Moszkva, 1947., 413—414. ll.). (Az államról.) Lenin: *Válogatott művek* II., 164—165. ll. (Állam és forradalom). Marx—Engels: *Válogatott művek* II., 317. l. (A család, a magántulajdon és az állam eredete).

²⁴ Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság* (Budapest, 3. 1949.) 121. l.

miként igyekezett a „hatalom“ aláásni azokat. Látták, hogy a „szándok valóban nem volt egyéb, mint az, vakhítúvé, szegénnyé és szolgálvá tenni a nemzetet“. Bécs gazdag palotasorai között járva is Magyarország kizsákmányolására emlékeznek s elkeseredésük abban a keserű megállapításban tör ki, hogy „aligha virradhat meg Magyarország hajnala addig, míg Bécs Karthagónak sorsára nem jut“. E gyarmati kizsákmányolás fordítja Madarász József figyelmét a történelem tanulmányozása közben a régmúlt és újabb korok függetlenségi törekvései felé, e miatt ragadja meg „a görög és római köztársaságok törhetlen, jellemes férfiainak élete, hazájokért való önfeláldozása“.

Madarász József elsősorban a köztársaság megvalósításától várta nemzete szabadságát és boldogságát, de látván a nemesség körében a köztársasági törekvések népszerűtlenségét, már a 30-as évek közepén az örökös tartományoktól független, önálló magyar fejedelemség megteremtésének lehetőségét kereste. 1837-ben Deák előtt is felvetette ezt a kérdést: „Lehetne-e hazánk külön fejedelem alatti állam“. Deák a körülményeket arra sem tartotta alkalmasnak, hogy e kérdés mégcsak megvitatásra is kerülhessen. Ő a magyarság feladatának elsősorban a jognak „bármely oldalról“ megtámadása elleni védekezést és az alkotmányos jogok fenntartásáért vívott küzdelmet tartotta. Maga is elismerte, hogy az önálló állami életnek szerencsés biztosítéka és egyben a „nemzet boldogságának tagadhatatlan kútforása és a függetlenség koronája“ lenne, ha Magyarországnak külön fejedelme volna, de ennek elérését megrázkódtatás nélkül csak a Habsburg-család magvaszakadásától remélte.

Egészen más véleményen volt Madarász József. Szerinte a magyarságnak orvosolnia kell a régi hibákat, s nemcsak a jelenre, hanem a jövőre is kell tekintenie. Először legalább magánkörökben, majd a nyilvánosság bevonásával kívánta annak a kérdésnek a megvitatását orvosolhatók-e Magyarország sérelmei függetlenségének biztosítása nélkül. Azt akarta, hogy ha a napoleoni háborúkhöz hasonló kedvező körülmények megismétlődnének, a nemzetet ne találják készületlenül. Madarász József később még határozottabb formában foglalkozott Magyarország függetlenségének kérdésével. 1847 telén fivérével és Percel Móriccal már az önálló független magyar állam köztársasági alkotmányára s törvényeire vonatkozólag készítették terveket.²⁵

Az uralkodóhoz és Ausztriához fűződő „kényes és bonyolult viszonyunk, a birodalmi kérdés, a hatalmi tényezők megítélése és a velük való kapcsolat“ tehát nem a birtokos nemesek között rendszerint megtalálható taktikai érzék és finom politikai tapintat kérdése volt, s a kiscserezesi vezetők radikálismusát nem a birodalmi látókör s az európai tájékozottság és a „politikai inponderabilitás“ iránti érzék hiánya magyarázza tehát, mint Kosáry Domokos véli,²⁶ hanem e két rétegnek a gyarmati kizsákmányolással szemben osztályhelyzetéből adódó tartózkodóbb vagy radikálisabb állásfoglalása.

Marx a 19. század három főerejét vizsgálva rámutatott arra, hogy a régi rend, a feudálizmus, a jobbágyrendszer ellen fellépő társadalmi osztályok milyen alkotmányos programmal lépnek fel. A liberális nagyburzsoázia csupán az alkotmányos monarchiáért harcol, a radikális kispolgárság a demokratikus köztársaságért, a proletariátus viszont a szocialista átalakulásért.²⁷ A 48-as magyar forradalomban a burzsoá reformizmus képviselői a birtokos nemesek, a radikális kispolgárságot pedig a plebejus elemek képviselik.

A magyar szabadságharc alatt is jelentkezik a birtokos nemességnek a gyarmati kizsákmányolás megszüntetése és a korábbi állami kapcsolatok

²⁵ Madarász József: *Emlékirataim 1831–1881.*, (Budapest, 1883.) 18–22. l.

²⁶ Kosáry: i. m. 32–33. l.

²⁷ Lenin: *Válogatott művek I.*, 630. l.

fenntartása között ingadozó magatartása. Az előbbi a fegyveres önvédelem megszervezésében s a szabadságharcban való tetteles részvételben, utóbbi az ismételten felbukkanó kiegyezési törekvésekben öltött határozott formát.²⁸ Így a magyar forradalom Révai József megállapítása²⁹ szerint Marx szavai-
val élve azért válhatott a 48-as esztendő „hősies utójátékává“, mert a forradal-
mat újból és újból előre vitték a pesti méppel szövetséget kötött radikálisok. Szere-
pük nemcsak a márciusi napokban volt döntő. Befolyásuk elhatározóan érvé-
nyesült a szeptember végi s október eleji napokban is, amikor a radikálisok
vezette pesti nép erélyes fellépése és az abszolutizmusnak a polgári nemzet-
állam irányába történt átalakulás ellen intézett támadása a birtokos nemes-
séget is a gyarmati elnyomást képviselő uralkodó ellen állítja.

Windischgrätz előnyomulása azonban újból a kiegyezés híveit állítja
előtérbe. 1848 szilveszterén a magyar országgyűlés elfogadja Batthyány
Lajos indítványát, aki korábbi megegyezést kereső politikája szellemében az
ellenséges fővezérhez békeküldöttség kiküldetésére tett javaslatot. Windisch-
grätz határozott elutasító válaszára a magyar országgyűlés a birtokos nemes-
ség ellentétes érdekeinek megfelelő ingadozó választ adott. A többség nem
követte azokat, akik a megbékélés érdekében továbbra is fenntartandónak
vélték a békeküldöttség megbízatását, de a radikálisok álláspontját sem
fogadta el, akik Windischgrätz eljárásából minden megbékélési törekvés
sikertelenségét olvasták ki, s Irányi Dániellel azt a határozott álláspontot
képviselték: „én nem fogok egyezkedni királyi házzal soha, legkevésbé a
Habsburg Lotharingiai házzal“, hanem nyitva hagyta a megegyezés kérdését
s a békeküldöttség további működésére vonatkozólag egyáltalában nem
hozott semmiféle határozatot. Hasonló jelenség ismétlődött meg csaknem egy
hónap múltán, az országgyűlés február 10—13-i ülésein, amikor Jókai béke-
párti cikkei kerültek a radikális baloldal támadásának középpontjába.
Az országgyűlés többségének álláspontját híven fejezik ki Kossuth szavai:
„Nekünk, kik a haza védelmi terén állunk, csak kettő lehet feladatunk, t. i.
óvakodni attól, hogy a jelen körülmények vontatókötelére akarjuk vonni a
jövőt, melyet nem ismerünk, hanem védelmezni a hazát akképpen, hogy
Magyarország dolgai becsületes kiegyenlítésének semmiféle útja bevágva
ne legyen.“³⁰

A békepárt megerősödő aknamunkája a radikálisokat is fokozott tevé-
kenységre sarkalta, s így egyre határozottabb formában került előtérbe az
önálló magyar állam megeremtésének és a köztársasági államforma meg-
valósításának gondolata.

Bár Magyarország társadalmi felépítése mellett a köztársasági eszme
a politikai életben csekélyvőn résztvevő népesség köréből csak egy csekély
kisebbségnek volt határozottan vallott felfogása: a köztársasági eszmének
akadtak bátorszavú képviselői. Később a köztársasági eszme harcok híveinek
száma megcsökkent. A radikalizmus ellanyhulásának okát Vasvári Pál a
következőkben jellemezte: „S ha kérditek, mit tesz most a márciusi ifjúság,
elmondom. Az egyik rész bureaubába ment s részt vett a hon kormányzat ügyei-
ben. A másik rész visszatért előbbeni életfoglalkozásához, s kedvezőbb időkre
vár. A harmadik rész a hadi nemzetőrök közé állott, s az új seregbe átvívó
a hazaszeretet magas szellemét.“ Valóban, a köztársasági ifjúság figyelmét
a szabadságharc kirobbantása után elsősorban a harc kötötte le, s a legvére-
sebb harcokban vállalt oroszlánrész. A soraikból kikerült önkéntesek nem
egyszer szuronyt szegezve s forradalmi dalt énekelve mentek az ágyúk elébe,

²⁸ A nemesi vezetés pozitív oldalára: Mód Aladár: *1848 értékelése és a marxizmus alkalmazása történetírásunkban*. Társadalmi Szemle, 1950. március—április, 317—318. l.

²⁹ Révai: i. m. (Marxizmus) 85. l.

³⁰ Varga Zoltán: *A trónfosztás* (A szabadságharc fővárosa Debrecen), 387. s. köv. l.

s az állandó véres harcok közepette számuk jelentékenyen megfogyatkozott. Szabó Ervin megállapítása szerint a hivatalvállalásnál és a hivatásbeli munkánál még inkább hatott mérséklőleg a radikalizmus hevére a többi pártok ellenséges hangulata.³¹

A radikális párt a győzelem kivívása érdekében tartózkodott az erők megosztására vezető kérdés, az államforma problémájának felszínem tartásától. 1849. április 10-én a Március Tizenötödike visszatekintve korábbi politikájára, megállapítja: igaz hogy Batthyány kormánya idején sokat harcolt a „táblabíróvilág” megkövesült monarchikus politikája ellen, de még irigyeinek is el kell ismerniök, hogy „azon órától kezdve, midőn ügyeink annyira élökre állítottak, mint az utóbbi negyedévben, midőn minden becsületes hazafi kebelt egyetlen egy gondolat töltött be, midőn minden agy, lélek és kar csak egy foglalkozást ismerhetett, megmenteni a hazát, ez idő alatt — mondjuk — nem sokat alkalmatlankodánk a reszpublika melletti izgatásokkal”.³² A radikálisok másik lapja, a Debreceni Lapok is azzal az érveléssel helyteleníti az Esti Lapok köztársaságellenes kijelentéseit, mert az ilyen nyilatkozatok a köztársaság híveit ellenkező álláspontjuk kifejtésére serkentik, holott azt nem tartják időszerűnek.³³ Táncsics Mihály még kevésbé a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt is belenyugodott, hogy mindaddig, míg a közvélemény fel nem ismeri a köztársaság előnyeit, maradjon meg a királyság.³⁴

A radikálisok közjogi álláspontjának tartózkodóbb megszövegezéséhez hozzájárult a katonai helyzet kedvezőtlen alakulása is. Január közepén a radikálisok Madarász-csoportja még számolt azzal a lehetőséggel, hogy kénytelen lesz megelégedni — igaz, csak legrosszabb esetben — az 1848-ban kivívott alkotmányos eredményekkel. S bár eszményük Magyarország önválasztotta kormányzóval történő kormányzása volt, hazánk alkotmányának meghatározásának idejére az európai körülmények figyelembevételét is beiktatták számvetésükbe.³⁵

Erőteljesebb köztársasági propagandát a radikálisok csak a márciusi oktrojált alkotmány ellen indított sajtóhadjárat folyamán kezdtek. Hirdették, hogy a császári alkotmányparancsra a magyarságnak függetlensége kikiáltásával kell válaszolnia, és a függetlenség kimondásával egyidőben a legjobb alkalom kínálkozik a köztársasági államforma megvalósítására is. Madarász József már március 30-án megírta: „Mi köztársaságot akarunk!” Ugyanakkor a Március Tizenötödike a békepárti Esti Lapokkal bonyolódott vitába az államforma jelentőségéről. Az Esti Lapok éppen a megerősödött köztársasági törekvések ellensúlyozására az államforma másodrendűségét, eszközi jelentőségét hangoztatta. Nem vitatta az államforma eszközi jelentőségét a Március Tizenötödike sem, sőt éppen az államforma eszköz-jellegének elfogadásával vette fel a küzdelmet az Esti Lapok köztársaságellenes törekvéseivel szemben. Eszköz az államforma — mondotta a Március Tizenötödike is. A királyság eszköz a zsarnokság kezében a nép leigázására, s a köztársaság eszköz „a nép és szabadság kezében erőssé, hatalmassá lenni, felderíteni a setétség éjeit, feledtetni, enyhíteni a nyomort, irtani a bűnök gyomjait, emelni az emberiséget”. A történelem mutat ugyan köztársaságokat is — mondják a radikálisok —, melyekben a szabadság nevében véresen uralkodott a zsarnokság, de ezek ritka kivételek voltak, viszont a királyságok közül nem hozható fel példa

³¹ Szabó Ervin: i. m. 107. s. köv. 1., Fekete Sándor: Vasvári Pál válogatott politikai írásai 69—70. l., Kemény Zsigmond: *A forradalom után* (Kemény Zsigmond Összes Művei XII.) 130. l.

³² Március Tizenötödike, 1849. április 10.

³³ Debreceni Lapok, 1849. március 1.

³⁴ Táncsics Mihály: i. m., *(Forradalom)* 5. l.

³⁵ Madarász József: i. m. 197. l.

arra, hogy a király „ne zsarnokságnak lett volna vagy nyilvános rablófőnöke, vagy alattomos jezsuitája, hogy a trón árnyékában valaha és valahol gyökeret verhetett és tenyésztet kaphatott volna a szabadság piros rózsája“. Közvetlen a trónfosztás előtt a Március Tizenötödike újból visszatér az államforma kérdésére: a belháború rémét idézi a magyarság elé, ha az előzőtt uralkodó-család helyett egy másik dinasztiát emelne trónra.³⁶

Maga a békepárt és hivatalos sajtóvisszhangja sem mert nyíltan szembefordulni a köztársaság kikiáltásának gondolatával. Szokott taktikáját követve, nem állt ki nyíltan, valóban követett monarchikus elvei mellett, hanem a köztársaság szükségszerűségét látszólag elismerve, intézte támadásait a köztársasági államforma ellen. Április 2-án megjelent cikkében maga Jókai Mór foglalkozott az államforma kérdésével. A köztársasági államformára való áttérés szükségét Magyarországon főként külpolitikai okokkal magyarázta. Jókai szerint ellenségünk megverhet ugyan sokszor bennünket, de nem győzhet le soha, még a legrosszabb esetben sem. Az európai demokrácia végre azonosítja magát a magyar kérdéssel s végre közbelép. (Már ez a megállapítás is jellegzetes példája a békepárti taktikának. Nem tagadja ugyan nyíltan a szabadságharc győzelmes kimenetelének várható bekövetkezését, burkoltan azonban mégis kifejezi azt a véleményét, hogy a magyarság saját erőiben nem bízhatik, s győzelem csak a külföld beavatkozásától volna remélhető.) Győzelem esetén viszont a magyarság válaszút előtt áll. Választhat a királyság és a köztársaság között. Természetes — mondja — hogy a Habsburgokról szó sem lehet. Ha ők Magyarországot le nem győzték, Európában senki sem fog szót emelni elértük. Magyarország különböző uralkodócsaládok tagjai közül ültethet királyt megürült trónjára: egy Napoleont, egy caninói herceget, egy Coburgot, vagy egy Leuchtenberget. De e választások bármelyike ellene ingerelné a mellőzött érdekeket: egyet megnyerne, a többit elvesztené. Nemzeti királyságra gondolni sem lehet. Legyen hát köztársaság. Semlegességünket Európa népei között csak a köztársasági államforma biztosíthatja.

Jókai fenti fejtegetése minden látszólagos köztársasági állásfoglalása ellenére sem a köztársaság népszerűsítését célozta. *Inkább annak bizonyítására vállalkozott, hogy a magyarság előtt egyetlen lehetőség áll, a Habsburgokkal való kiegyezés.* Ezt az álláspontját még világosabban kifejezte s korábbi fejtegetéseit kiegészítette két nappal később írt, látszólag szintén királyellenes cikke. Ebben is a királyság intézményének támadásából indul ki. Királyságban a király és a nemzet érdekei a legtöbbször ellentétben állnak egymással — hirdeti Jókai. Az, hogy királyság volt: már önmagában elég arra, hogy ne legyen —, mondja. Végül mégis azt ajánlja: amíg kénytelenek vagyunk, tűrjük a királyokat, mint szükséges rosszat. Ha a Habsburgok rosszul is bántak velünk, ez nem elég ok arra, hogy a trónt elégessük. Azonban a békepárt nem elégedett meg ezekkel a köztársaság ellen intézett burkolt támadásokkal. Az Esti Lapok más cikkei általában a monarchiák még várható hosszú élettartamát jóslgatták, hazai vonalon pedig erkölcsi alacsony-ságunkkal magyarázták a demokratikus, köztársasági intézmények megvalósításának veszélyességét.³⁷

Mialatt demokratikus hírlapjaink a függetlenség kimondása és a trónfosztás népszerűsítésén fáradoztak, a pártalakulásban is újabb, lényeges változás állott be. A függetlenségi nyilatkozat kimondását megelőző napokban új, népesebb radikális párt szervezésére került sor. Ez a párt április 5-én jött létre. Alapítólevele a tagok célkitűzését három pontban foglalta össze. Kívánják: 1. az egy és osztatlan Magyarország megvalósítását teljes önálló-

³⁶ Debreceni Lapok, 1849. március 30., Március Tizenötödike, 1849. március 30. és április 12.

³⁷ Esti Lapok, 1849. március 30. és április 2., 4., 6.

sággal; 2. Magyarország demokrata köztársasággá alakítását s végül 3. e célok elérése végett minden félrendszabályt elvető bátor politika követését. A párt elsősorban a birtokos nemesség soraiból kikerült képviselőkől töltődött fel, s taglétszáma már a pártalakulás első napján 97 főre rúgott. Létrejötté elsősorban, Kossuth terveinek ismertetévalásával magyarázható. Hogy a „félrendszabályok elvetésére“ a tagok nem gondoltak elég határozottan, azt nemcsak a párt névsora mutatja, hanem méginkább az a tény is, hogy a képviselőknek Szaecvai Imre, Molnár György és Somogyi Antal irányítását követő csoportja a Madarász-testvérek visszavonulásának feltételéhez kötötte a baloldallal való együttműködést.³⁸

A köztársaság hívei a köztársaság kikiáltására vonatkozó törekvéseik megvalósításának idejét elkövetkezni látták a függetlenségi nyilatkozat megtételekor. A függetlenségi nyilatkozat kimondását megelőző zárt országgyűlési tárgyalás után, még április 13-án este Újházy László, Halász Boldizsár és Irányi Dániel személyében a baloldal küldöttséggel kerestette fel Kossuthot s megkérdezte tőle: miért nem indítványozta a függetlenség kimondásával egyidőben a köztársaság kikiáltását is. Kossuth válaszában az államforma eldöntése előtt az európai politikai helyzet mérlegelésének szükségére hivatkozott. Nem szerelmese a királyság intézményének — mondotta —, de a párizsi és a londoni politikai megbízottaktól nyert értesülése alapján kívánatosnak tartja az államforma rendezésének elhalasztását. A küldöttek megnyugodtak Kossuth válaszában.³⁹ Nem mondotta tehát ki Magyarország köztársasággá alakulását a trónfosztó nyilatkozat, hanem az államforma kérdését továbbra is nyitva hagyta. Az országgyűlés nagy többségében birtokos köznemesi eredetű tagjai, akik a közjogi radikalizmus útjára főként csak Kossuth erélye és a Habsburg-politika erőszakos központosító tevékenysége következtében sodródtak, megelégedéssel fogadták az események ily alakulását. Az Alföldi Hírlap az államforma meghatározásának elhalasztásában a magyarság mérsékelt, de férfias politikáját ünnepelte: „fegyvereinek a szerencse kedvezett, és midőn a győzelemhez teljes reménye van, nem mondott többet ki: minthogy rabszolga lenni többé nem akar, hanem visszalép a szabad, önálló, független státusok sorába; — és nem vágta el a jövő útját, nem mondotta ki: hogy ez és semmi más lenni nem akar; nem compromittálta az elérhetőt az elérhetetlenért“.⁴⁰

A köztársasági államforma kérdése így pillanatnyilag lekerült a tárgyalások napirendjéről. Annál hevesebb viharok törtek ki a kormányforma szabatos meghatározása körül. A Honvédelmi Bizottmány megszüntetése s helyette más kormányzati rendszer bevezetése már korábban is foglalkoztatta a magyar politikai életet. A békepárt és a radikálisok időnként más-más szempontból foglalkoztak e kérdéssel. A végrehajtó hatalom átszervezésével kapcsolatban mindkét fél saját befolyásának növelésére törekedett. Kossuth már 1848 novemberének végén tárgyalta új minisztérium megalakításáról, ezek a tárgyalások azonban szintén a politikai erőviszonyokat közelebbről érintő személyi kérdéseken akadtak meg. Szemere Bertalan, akinek tárcavállalását Kossuth feltétlenül kívánatosnak tartotta, ragaszkodott Nyáry Pál belügyminiszterségéhez, Kossuth belügyminiszterjelöltje viszont Madarász

³⁸ Madarász József: i. m. 230. l. Irányi Dániel: *Megjegyzések Madarász József emlékirataira* (Budapest, 1884.), 4—6. l. A radikális párt alapítólevelének eredeti példánya: Nemzeti Múzeum, 1848—49-i iratok 8. fasc. V. ö.: Varga Zoltán: *A trónfosztás* (A szabadságharc fővárosa, Debrecen), 441. l.

³⁹ Irányi—Chassin: *Histoire politique de la revolution de Hongrie*, II. (Paris, 1860.). 399—400. l.

⁴⁰ Alföldi Hírlap, 1849. április 22.

László volt.⁴¹ Később az Országos Honvédelmi Bizottmány szétrobbantását, vagy legalább is átalakítását a békepárt kezdte követelni. Pálffy János már február első felében terjedelmes cikkben ajánlgatta a kormány átszervezését.⁴² Egyszerre négy módszert is javasolt. Nézete szerint a kormányzást vagy magának a Háznak kellene átvennie, s ez lenne szerinte a legrosszabb megoldás —, vagy diktátort kellene megbízni az ügyek teljhatalmú vezetésével, vagy rendes minisztériumot kell alkotni, vagy a Honvédelmi Bizottmányt átalakítani, hogy érvényesüljön benne a szakszerű hivatalvezetés és a személyes felelősség elve, vagyis megszűnjön kollégiális jellege, s kimaradjanak belőle a Pálffynak és a békepártnak nem tetsző egyének. A miniszteriális kormányrendszer visszaállításával és a Honvédelmi Bizottmány átszervezésével kapcsolatos javaslataiban Pálffy számol Kossuth népszerűségével. Jól tudja: javaslatai szélesebb körökben eleve visszautasítással találkozának, ha Kossuth mellőzését javasolná. Tudja viszont azt is, hogy Kossuth mint miniszterelnök, az egyes ügykörök elválasztása után nagyrészen elveszítené eddig élvezett befolyását. Különösen, ha miniszterhátsorai megválasztásában is követi Pálffy tanácsát. Pálffy ugyanis már jó előre figyelmeztette, hogy miniszterhátsorait a parlament valódi érzelmeinek kipuhatolása után az „igazi” többségből válassza ki.

Mivel Pálffy javaslatainak be nem vallott célja Kossuth félreállítása vagy legalább is a radikálisoktól történő elszigetelése volt, érthető, hogy a legtökéletesebb államformának a katonai diktatúrát tartotta. Kemény Zsigmond maga is bevallja, hogy a katonai diktatúra eszméje Kossuth hatalma teljes megsemmisítésének reményétől vezettetve emelkedett párthívei körében népszerűsége. Ekkor a radikális párt még élesen szembefordult a Honvédelmi Bizottmány átalakítására irányuló kísérletekkel, később azonban már a kormány békepárti tagjainak eltávolítására maguk is szívesen látták volna a Honvédelmi Bizottmány megszüntetését s helyette minisztérium felállítását.

A kormány átalakítására végül is a függetlenségi nyilatkozat megtétele után került sor. Az április 14-i határozatok értelmében a *kormányzó-elnöknek* kellett gondoskodnia a függetlenné nyilvánított magyar állam kormányzásáról. Az országgyűlés határozata értelmében meg kellett alkotnia az új minisztériumot. Erre az országgyűlési végzés értelmében az elnök és a miniszterek személyes felelősségével és számadási kötelezettségével terhelt kormány szervre várt az ügyek irányítása. Tekintve, hogy az ország új kormányzati rendszerének végleges kidolgozását az országgyűlés többsége s Kossuth nem tartotta pillanatnyilag időszerűnek, a miniszteri kormányzás rendszerének felhívítása az országgyűlési végzés határozott, minden eltérő magyarázatot kizáró rendelkezésével bevégzett ténynek látszott. Váratlanul mégis heves viták robbantak ki. Ezek a viták főként három pont körül folytak. Kétségbementék a törvény azon rendelkezésének jogosultságát, amely az államfői és a miniszterelnöki jogkör egyesítésére vonatkozott. Heves harcokra adott alkalmat a két különböző jogkör elválasztása után az államfő és az országgyűlés, valamint a kormányzó és a minisztérium jogviszonyának tisztázása is.

Legkönnyebben megoldható e három vitás kérdés közül az államfői és miniszterelnöki jogkör elválasztása volt. Könnyűvé tette az a tény, hogy a két jogkör szétválasztását a radikálisok és a békepárt egyformán kívánatosnak, sőt elkerülhetetlennek tartották. Természetesen mindkét fél más-más szempontból. Radikálisaink a miniszterelnökség és az államfői tisztség egyesítését Kossuth népszerűségének, sőt állásának veszélyeztetésétől félve elle-

⁴¹ Deák Imre: 1848. *A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták*, 269. l.

⁴² Alföldi Hirlap, 1849. február 11.

nezték. „Tudták: nyílt és titkos ellenségei minden alkalmat megragadnak népszerűségének, megbecsülésének aláásására, s a miniszteri felelősség elvének alkalmazása lehetőséget is adna szándékuk nyílt vagy burkolt keresztülvitelére. Támadásukat tehát az április 14-i határozatok alapján összekapcsolt államfői és miniszterelnöki jogkör egyesítése ellen *Kossuth védelmében* indították meg.

Alkalmat e kérdés megvitatására az Esti Lapokban már két nappal a függetlenség kikiáltása után megjelent, a miniszteri tárcák elosztásával foglalkozó közlemény adott.⁴³ Szóbeszéd alapján adott híradásában a békepárt közlönye közölte a miniszteri megbízatás szempontjából szóbaejtött férfiak nevét. Értesülése szerint az alakuló minisztériumban Kossuth az *elnökség* mellett még a *pénzügyi és külügyi* tárcákat is elnyeri, Szemere lesz a belügy-miniszter, Csányi a közlekedésügyi, Perényi az igazságügy-, Vukovics a kereskedelmi-, Görgei hadügy-, Horváth Mihály pedig a kultuszminiszter. Az Esti Lapok közleményére Csernátonyi a Március Tizenötödikében már másnap válaszolt.⁴⁴ Egy hét múlva a radikálisok lapja megismételte támadását az államfői és miniszterelnöki tisztség egyesítése ellen.⁴⁵ Kiemeli a harc elválaszthatatlan, szoros kapcsolatát Kossuth személyével, kinek „egyénségéhez erős bizalommal és erős hittel kötődik a nemzeti ügy”. Egyénségének, népszerűségének védelme szabadságharcunk védelmével azonos, mert „compromittálva e nevet a nemzeti ügy iránti csüggedtséget, mindenestre levertséget csepegtetnénk a szívekbe”. Ezért nem állhat Kossuth a radikális párt szerint miniszteri felelősség alatt, tehát nem lehet miniszter sem. A radikális párt Kossuth államfővé emelésében a határozott, erőskezü kormányzás zálogát látja. Magyarországnak — e felfogás szerint — nincs királya, de nincs kimondva a köztársasági államforma sem, viszont éppen az ország nagy küzdelmei közepette életszükséglet, hogy „e nemzetnek egy feje legyen, ki által az igazgatásban méltóság, a kormányzásban erő és egység legyen”. Ilyen fő nem lehet miniszterelnök, mert a miniszterelnök ma van, holnap nincs. Miniszterválság idején ugyanis Kossuth minisztersége esetében az államfőt, a kormányzót megbuktathatná valamelyik minisztertársa hibája vagy helytelen számítása. Csernátonyi tiltakozik a kormányzó felelősségének miniszteri felelősséggé „degradálása” ellen. Szerinte a kormányzónak a miniszterek felett kell állania: ő csupán a miniszterek jó megválasztásáért felelős, s állását, helyzetét csak az ingathatná meg, ha a nemzetgyűléstől bizalmatlanságot nyert minisztérium mellett harcolna, és így szembekerülne a nemzeti akarat képviselőivel. Amikor a radikálisok az államfői és miniszterelnöki tisztség elválasztásáért harcolnak, azt akarják, hogy a szabadságharc töretlen vezetése érdekében minél nagyobb legyen Kossuth hatalma.

Egészen ellentétes okokból, de még élesebben fordult az államfői és miniszterelnöki feladatkör egyesítése ellen a békepárt. A békepártiak a két állás egyesítésében Kossuth hatalmának megnövekedésére a legalkalmasabb eszközt látják. Törekvéseik megghiúsulásától féltve, a két állás egyesítését, már jó előre a parancsuralom megteremtésének vádjával igyekeznek megakadályozni. Elismerik a felségjogokat kezében tartó államfő és a közigazgatás irányítását végző kormányfő szükségességét, de csak a két ellentétes jellegű hatáskör elválasztása esetén. Hirdetik, hogy nem lehet állam államfő nélkül, s az uralkodói jogokat sem testület, sem a kormány feje nem gyakorolhatja; alkotmányos kormányzás nem lehet felelősség nélkül, viszont az uralkodói jogok élvezése nem tűri meg a felelősség elvének alkalmazását. Uralkodás és kormányzás: a békepárt szerint „e két szóban rejlik minden erő”.

⁴³ Esti Lapok, 1849. április 16.

⁴⁴ Március Tizenötödike, 1849. április 17.

⁴⁵ U. o., április 24.

De mindkét ügykörnek megvan a maga különleges tulajdonsága. Ezeket nem szabad sem egyesíteni, sem összekeverni. Ha az uralkodást a kormányzással egyesítjük: önkényuralom, zsarnokság vagy parancsuralom keletkezik — az az uralkodás egyazon formája más-más néven. Viszont a felségjogok egy részének vagy egészének birtokosa nem kormányozhat, mert „minden felelősség a fölségi jogok mellett lehetetlenné válik”. A békepárt tehát a burzsoá parlamentarizmus alapelveit arra akarta felhasználni, hogy alkalmazásukkal mennél inkább elszigetelje Kossuthot, hogy törekvései mennél könnyebb megvalósítása érdekében minél szűkebbre szabja a kezében levő hatalmat. Ugyanakkor alattomos támadó módorában a felelősség kérdésének tárgyalását Kossuth népszerűségének és a szabadságharc győzelmes kimenetelébe vetett hitnek az aláásására is igyekezett felhasználni. Be akarja vinni a köztudatba a szabadságharc bukásának lehetőségét, s ezért a felelősséget eleve Kossuthra hárítja. Övé a dicsőség —, mondja a békepárt lapja, az *Esti Lapok* —, ha ügyünk jó véget ér, „s ha szerencsétlen kifejlés rontaná meg e nemzet közel jövőjét, ismét ő volna az kire az elkeseredés böszülten feltámadna”. A békepárt hajlandó feloldozni a parlamenti felelősség alól Kossuth Lajost, de már eleve a történelem ítélőszékének felelőssége elé akarja állítani.⁴⁶

Kossuthnak hamarosan tapasztalnia kellett, hogy még alakítandó minisztériumának tagjai közt is aggodalmat és bizalmatlanságot kelt az államfői és miniszterelnöki jogkör egyesítése. Szemere Bertalan, Kossuth belügyminiszterjelöltje⁴⁷ addig nem is volt hajlandó határozott válasz adására, míg a kormányzó és a kormány jogviszonyának kérdéséről tiszta képet nem nyer. Maga is úgy látja, miként a békepárt: „a kormányzó felelőssége megsemmisíti a minisztériumnak vagy felelősségét, vagy hatóságát és csak a név pusztán marad meg”.⁴⁸

Kossuth kétségtelenül szívesen látta volna a kormányzóság és a miniszterelnökség egyesítését. Az államfői méltóság és a miniszterelnökség elkülönítését az adott viszonyok között nem tartotta helyesnek.

Kossuth maga azzal magyarázta állásfoglalását, hogy hivatalból nem akar „sine curá”-t formálni. A valóságban lényegesen többről van szó, mintha Kossuth csupán a tétlen élettől vonakodott volna. Midőn az államfőség mellett a kormány irányításából is ki akarta venni a részét, valójában azért küzdött, hogy a minisztérium irányítását is kezébe ragadva, kísérletet tegyen az egységes központi vezetés megvalósítására, a forradalmi diktatúra kiépítésére minden a szabadságharc győzelmes befejezését gátló törekvessel szemben. Mégis beleegyezett az államfőség és miniszterelnökség elválasztásába. Elhatározására nemcsak ellenfeleinek támadásai hatottak ösztönzően, hanem baráti tanácsok is. Magának is látnia kellett, hogy a miniszteri felelősség veszélyes, helyzetét is megingató támadásokra nyújt lehetőséget. Bizhatott viszont másrészt abban is, hogy hívei segítségével sikerül kormányzóként is a végrehajtó hatalom irányításába is döntő módon befolytania.

Az államfői és a miniszterelnöki jogkör elválasztásánál sokkal nehezebb s több vitát előidéző kérdésnek bizonyult a kormányzói jogkör szabatos

⁴⁶ Pesti Lapok, 1849. április 26. és 27. N.: *Organisatio*.

⁴⁷ Kiss Ernő: *Szemere Bertalan* (Kolozsvár, 1912.), 141. l., téved, midőn azt állítja, hogy Kossuth Szemerét április 16-án kelt levelében a belügyminiszteri tárcának és a miniszterelnökségnek az átvételére szólította fel. Kossuth felkérése a belügyminiszteri tárcá és az addig ettől elválasztott rendőri osztály elvállalására vonatkozott. Országos Levéltár. Országos Honvédelmi Bizottmány 5700—1849. (Fogalmazvány.) Kossuth levelét és Szemere választát kiadta Seress László: *Kossuth, Görgey és Szemere — kiadatlan levelek* c. műve is (Budapest, 1912.), 25—29. l.

⁴⁸ Szemere felfogására: Szemere Bertalan: *Levelek (1849—1862.)*, Szemere Bertalan Összegyűjtött Munkái, V. (Pest, 1870.), 12. l., Seres: i. h. A sine curára Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*, II. (Genf, 1865.), 549. l.

meghatározása. A kormányzó és az országgyűlés s másrészt a kormányzó és a minisztérium jogainak elkülönítése egyaránt kényes, ellentétes nézetek összeütközését kiváltó viták előidézője volt. Április második felében több zárt, titkos országgyűlési tárgyalás foglalkozott mindkét viszonylatban a kormányzói jogkör elhatárolásával. Közben a vita, az országgyűlési tárgyalások zárt üléstermeiből heves hírlapi csatározások formájában a nyilvánosság elé is kikerült. Az országgyűlési és hírlapi viták során mindkét fél a kérdésnek csupán elvi, közjogi oldalát hangsúlyozta, de az elvi-közjogi megalapozás mögött ismét csak az a kérdés állott, kívánatos-e Kossuth Lajos hatalmának megnövelése. A radikálisok erre a kérdésre a kormányzói jogkör meghatározásával kapcsolatban is igennel feleltek, a békepárt viszont tagadó álláspontra helyezkedett. Kemény jellemzése szerint a békepárt félt Kossuthtól, a radikálisok viszont csak benne bíztak.⁴⁹ Ez a megállapítás némi kiegyesztésre szorul: Kossuth a békepártra azért jelentett veszedelmet, mert a békepárt a trónfosztás után sem mondott le kiegyezési terveiről, s tagjai jól tudták: céljuk megvalósítása Kossuth heves ellenzésébe ütközne, s terveik megvalósításának Kossuth akarata mellett, Kossuth népszerűségét is gátjának tartották. Viszont a radikálisok azért bíztak egyedül Kossuthban, mert csupán tőle várták, az ő tekintélyétől remélték a békepárt, titkos aknamunkájának, megsemmisítését. Minden közjogi, vagy államelméleti szempont mögött a két párt helyzetének megszilárdítására irányuló törekvés állott.

A radikális párt az országgyűléssel és a kormánnyal szemben Kossuth eddig élvezett befolyásának megőrzését tartotta kívánatosnak. Kossuth eddig gyakran volt jelen a képviselőház ülésein, s tevékenyen vett részt a vitákban. Tekintélye, lenyűgöző szónoki képessége ellenállhatatlan befolyást biztosítottak számára e tanácskozásokban. Sem Kossuth, sem a radikális párt nem akart lemondani a közvélemény kialakításának erről a nagyszerű lehetőségéről és a kormányzóvá választása után is kívánatosnak tartotta részvételét az országgyűlési tárgyalásokon. Hasonlóképpen ragaszkodott az államfő házfelosztási jogának a kormányzóra átörökítéséhez is.⁵⁰ Szerette volna egyidejűleg Kossuthnak biztosítani a minisztériummal szemben is a Honvédelmi Bizottmányban élvezett irányító szerepét. Ezért azt kívánta, hogy a kormányzó és a minisztérium ügyköre elkülönítésének szabatos meghatározását halaszták el mindaddig, míg „harci ügyeinkben a fő crisis pereit tartanak”, „legyen Kossuth egy új kormányzó választásáig minden felelősség nélküli férfiú, tárca nélkül, válasszon felelős minisztereket, kiknek tanácsaival azután éljen és kormányozzon”. A radikális párt tehát, midőn Kossuthot ki akarta emelni a miniszteri felelősség terhe alól, nem gondolt arra, hogy egyszerűen befolyását is csökkentse a közigazgatásra. Jelszavuk ez volt: „a főhatalmat megszorítás nélkül a leghívebb kezekbe”.⁵¹

A békepárt a radikálisoknak Kossuth hatalma megnövelésére irányuló törekvéseit a lehető leghevesebben támadta. Szerinte a radikálisok „az új hatalom Machiavelljei”, akik a hatalom korlátatlanságát hirdetve szolgálivá tették magukat a hatalomnak s ellenségeivá a szabadságnak.⁵² A békepárt nem akarja felismerni a Habsburg-abszolútizmus és a szabadságharc vezetésének központosítása közötti különbséget. Az Esti Lapok I. Ferenc és V. Ferdinánd korára hivatkozik. Akkor — szerinte —, a radikálisok legalább is hazaárulónak kiáltották volna ki a királyi hatalom korlátatlanságának hirde-

⁴⁹ Beksics: *Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés* (Budapest, 1883.), 127—128. l.

⁵⁰ Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai (Tóth Lőrinc), Budapesti Szemle, 1893, LXXV. kötet, 60—61. l. Beksics: i. m., 127—128. l.

⁵¹ Március Tizenötödike, 1849, április 17., 24., 30.

⁵² Esti Lapok, 1849, április 21. N.: *Még egy Kazinczyád a Március Tizenötödike számára.*

tőit, most viszont, a szabadság korszakában ők ajánlják ezt az elvet. Felelős kormányt, felelős államfőt hirdetnek, de megtagadják az alkotmányt és a törvényt, s így kérdésessé válik, hogy az állam felelős tisztviselői miért felelősek.⁵³ A parlamentnek szüksége van a rend és a közbiztonság érdekében a miniszterválságoktól mentes államfőre, de az államfő sem nélkülözheti a független parlamentet. „Tegyétek a törvényhozás függetlenségét semmivé, elvetettétek az épület corinthisi oszlopát, melyen az egész boltozat nyugszik.”⁵⁴ A békepárt három pontban látja a szabadság, vagyis saját törekvései zavartalan érvényesítésének biztosítékát. Kívánatosnak tartja az országgyűlés feloszthatathanságát, állandó együttműködését. El akarja különíteni a kormányzó elnök működését a parlamentétől és a minisztériumétól. Kormányzói rendeletek kibocsátásánál nélkülözhetetlennek tartja a miniszteri ellenjegyzést.⁵⁵ A békepárt el akarja különíteni Kossuth működését az országgyűléstől és a kormányétól. Felelős kormányzó elnökből —, félig miniszterelnökből, félig államfőből —, államfővé kívánja emelni, de nem azért, hogy rangban vagy éppen hatalomban növelje, hanem, hogy elszigetelje és működését szűkebb körre szorítsa, elhatárolását mások beleegyezésével megkösse. Ezért nem tekinti Kossuth kormányzóvá választását egyszersmind az államfői jogok átruházásának is. Sőt az április 14-i határozat határháti jellegét alkotmányjogi vonatkozásban éppen abban látja, hogy a nemzet az államfői jogokat kivette a hűtlen kezekből, s ezzel visszaszállottak azok magára a nemzetre.⁵⁶ Ismét megjelenik a konzervatív törekvések igazolására korábban is gyakran alkalmazott harmónia eszme a békepárti politikusok okfejtésében. Szerintük a „társadalmi organizmust”, társadalmi életünk harmóniáját is két erőnek, a szabadságnak és a hatalomnak a viszonyok szerint változó egyensúlya teremti meg. Ha a hatalom nyomja el a szabadságot: zsarnokság keletkezik; ha a szabadság teszi semmivé a hatalmat: féktelenség uralkodik.⁵⁷ Ezekkel az érvekkel szemben alkotmányjogi vonalon a radikálisok arra hivatkoztak, hogy e fontos alkotmányos kérdések törvényes rendezésére az országgyűlésnek nincs joga, mert az nem alkotmányozó gyűlés, nem „constituante”. De a lényegyet is kimondották: „Egyedül Kossuth Lajos az, ki által és kiben a nemzet kormányoz. És kormányoz nem azért, hogy elébe speciális paragrafusait szabja a törvénykönyvnek...”⁵⁸

Maguk az országgyűlési titkos tárgyalások vitái az országgyűlés és a kormányzó jogviszonyát illetőleg főként az országgyűlés feloszlatai joga körül zajlottak. Két álláspont küzdött egymással. A radikális párt Kossuth oldalán az országgyűlés feloszlatai jogát kormányzói jognak tekintette. E jognak a kormányzóra történő áthárításával akarta biztosítani az országgyűlés irányának a függetlenségi politikától elfordulása esetén a függetlenségi törekvések ellenzékének háttérbe szorítását. A békepárt pedig s a kormányhatalom megszorításának hívei az országgyűlés teljes szuverenitásaának álláspontját képviselték. E két kiegyenlíthetetlenül ellentétes álláspont között meginduló, végtelennek ígérkező viták elsimítására Szemere Bertalan vállalkozott. Azt ajánlotta, hogy a kormányzó elnapolhassa, sőt fel is függeszthesse az országgyűlés tanácskozásait, de a Ház feloszlataiára ne legyen joga, e jogot az országgyűlés tartsa fenn magának. E javaslatot a képviselők többsége helyeselte ugyan, Kossuth azonban nem fogadta el, bár maga is elismerte, hogy a Ház feloszlataiára nincsen joga, „s ha valaha merénylené, ölésse meg a Ház

⁵³ U. o. 1849. május 1. X.: *Téveszmék*.

⁵⁴ U. o. 1849. április 27. N.: *Organisatio IV. Felelős kormányzóelnök*.

⁵⁵ U. o. 1849. május 1. X.: *Téveszmék*.

⁵⁶ U. o. 1849. április 18. X.: *Tájékoztató*, Pesti Lapok, 1849. április 26. N.: *Organisatio II.*, u. o. 1849. április 27. N.: *Organisatio IV., Felelős kormányzóelnök*.

⁵⁷ Esti Lapok, 1849. április 21. N.: *Még egy Kazinczyád a Mártius szamára*.

⁵⁸ Beksics: i. m. 126—127. l., Március Tízennötödike. 1849. április 24.

mint bitorlót". Arra kérte azonban a házat: a rendkívüli körülményekre tekintettel ne foglalja ezt határozatba. Kijelentette: inkább lemond állásáról, mint elismerje az országgyűlés feloszlatására vonatkozó kormányzói jogok törvényes szabályozását. Végül azonban mégis elfogadta a korábban visszatartott feltételeket és csupán egyetlen kikötést tett. Ragaszkodott hozzá, hogy bármikor megjelenhessen az országgyűlési tanácskozáson, ha valamilyen rendkívüli körülmény miatt azt szükségesnek látná.⁵⁹

Talán még hevesebb vitákra adott alkalmat a kormányzó és a kormány jogviszonyának tárgyalása. A radikális párt igyekezett biztosítani Kossuth befolyását a kormányzásra is, ezért ellene volt a kormányzói jogkör szabatos meghatározásának. Kossuth is nyíltan kijelentette, hogy hivatalából nem akar sine curát alkotni, s így egyenes intézkedő befolyást kíván a kormányzásra is.⁶⁰ Kossuth álláspontját az országgyűlési tárgyalásokon főként Szacsvai, Halász Boldizsár, Dobolyi és Irányi támogatták.⁶¹ A békepárt Kossuth befolyásának megsemmisítése érdekében a minisztérium hatáskörének lehető legnagyobbra növelése mellett volt. Állásfoglalásukat nagymértékben befolyásolta az is, hogy Szemerét Görgey barátjának s a függetlenségi nyilatkozat ellenségének, így tehát Kossuthal szemben többé-kevésbé a maguk emberének tartották. Szemere a békepárt bizalmát azzal is kiérdemelte, hogy többször megjelent körükben, s a radikálisokról lenézéssel beszélt.⁶²

Az új minisztérium iránt tehát kezdetben a békepárt igen nagy reményekkel volt.⁶³ Közülük a parlamenti viták során főként Kovács Lajos, Kazinczy Gábor és Kemény Zsigmond vett részt a küzdelemben. E kérdésben a kialakulóban levő új minisztérium sem Kossuth, hanem az ellenzék oldalán állott. A miniszterek elsősorban befolyásukat és tekintélyüket védelmezték, s nem akartak a kormányzó egyszerű végrehajtó szervévé válni. Különösen Szemere dolgozott a kormányzó jogainak mennél szűkebb, vagy legalábbis mentől határozottabb korlátok közé szorításán.⁶⁴ Ő már belügyminiszterré történt meghívásakor óvást emelt a kormányzói jogkör széleskörű kiterjesztése ellen.⁶⁵ Debrecenbe érve pedig több magánjellegű tanácskozást folytatott a többséget alkotó kormánypárt tagjaival, de a békepárti ellenzékkel is, amelyben több személyes jóbarátja volt.⁶⁶ A kormány és a békepárt álláspontja mellett harcolt még Somogyi Antal és Gorove is. Kazinczy szerint az országgyűlési vita első napján a többség a kormány mellett nyilatkozott s csupán Kossuth ellenállása akadályozta meg a döntést.⁶⁷ Kemény szintén Kossuth hajthatlanágával okolja meg a „flamingók győzelmét“, de ő a kormány mellett mutakozó többségről nem szól. A vita tehát azzal a határozattal zárult, hogy az országgyűlés nem határozta meg a kormányzó és a kormány jogviszonyát. A minisztérium nem nyugodott meg a döntésben. Szemere bejelentette lemondását, s Horváth Mihály kivételével az összes miniszter készülődött a magánéletbe visszavonulásra.

E drámai jelenet, a békepárti jobboldal és a minisztérium összefogása megegyezésre készítette Kossuthot. Május 2-án bemutatkozott az új kormány s a miniszteri kinevezésekkel egyidőben a kinevező kézirat tisztázta a heves

⁵⁹ Batthyány: i. m. 60—61. l., Kazinczy Gábor: *Szerepem a forradalomban*, Hazánk, 1884., 102—103. l.

⁶⁰ Horváth Mihály: i. m. 549. l.

⁶¹ Beksics: i. m. 127—128. l.

⁶² U. o.

⁶³ Kazinczy: i. m. 103. l.

⁶⁴ Horváth Mihály: i. h.

⁶⁵ Szemere Bertalan: i. m. V. k., 11—12. l.

⁶⁶ Horváth Mihály: i. h.

⁶⁷ Kazinczy: i. m. 102—103. l.

viták ütközőpontjába került kérdéseket.⁶⁸ Kossuth csaknem minden ponton megalkuvásra kényszerült. Mint ahogy már a tárgyalások folyamán történt, most írásban is lemondott a házfelosztás jogáról. Elfogadta a békeparti jobboldal álláspontját, s kiemelte, hogy a trónfosztás következtében a nép-felség, a felelősségre és számadásra vonás joga visszaszállott a nemzetgyűlésre. Elismerte a nemzetgyűlés önrendelkezési jogát: „a nemzetgyűlés hatóságára, működésére, s működési körére, idejére és formáira nézve bármit is határozni, szóval a nemzetgyűlés iránt s felett rendelkezni az ideiglenes kormányzati organisatio köréhez nem tartozik, hanem a dolog természeténél fogva az országgyűlésnek van fenntartva.” Szabatosan körvonalazta a kormányzó jogkörét is. A miniszterekkel történt megállapodás alapján meghatározza a miniszterek ügykörét is. Kimondja, hogy a kormányzó rendeletei, határozatai és kinevezései csak a miniszterek egyikének aláírásával érvényesek. Lemondott tehát azokról a nagyszabású lehetőségekről, amelyeket a politikai élet s így a szabadságharc irányítása szempontjából a házfelosztás és a kormányzó közvetlen, miniszteri beavatkozástól független végrehajtó tevékenysége adott esetben jelenthetett. A politikai élet irányítása terén a lemondásból származó hátrányos helyzetét nem javíthatta meg döntően az sem, hogy a kormányzói kéziratban a kormányzás legfőbb irányelveinek meghatározását fenntartotta magának.

Hiába igyekezett azonban a politikai élet általános irányelveinek meghatározását kezében tartani, mivel a végrehajtás teljesen kicsúszott a kezéből s kénytelen volt elismerni, hogy a „rendeletek végrehajtása körében, a közigazgatás minden ágaira nézve a miniszterek saját hatóságukkal és saját felelősségük mellett intézkednek”. De nemcsak a végrehajtás közvetlen irányításáról mondott le, hanem a politikai élet irányítására vonatkozó kormányzói jogkört is csak meglehetősen határozatlan formában s egymás érvényét lerontó megállapításokkal szabályozta. Hangsúlyozta, hogy a kormányzónak nemcsak felelőssége, hanem hatósága is magasabb a miniszterekénél. Magasabb hatósága értelmében a kormányzó feladata az egyházi, világi és katonai hivatalok betöltése s „az álladalom kormányzati politikájának” meghatározása, s „a rendezést és szabályozást meghatározó rendeleteknek” megállapítása. Ezekre vonatkozólag „tehát a miniszterek sem összesen, sem egyenként a kormányzó megegyezése nélkül nem határozhatnak”. Rendelkezése első felében tehát a politikai élet irányítását kormányzói jogkörnek nyilvánítja, de a másik részben már csak arról beszél, hogy ily kérdésekben nélküle és hozzájárulása nélkül a miniszterek sem egyenként, sem összesen nem határozhatnak s a következő pontban is „az egyetértőleg megállapított kormányzati politika s rendező, szabályozó rendeletek”-ről van szó.

Minél nagyobb győzelmet arat a forradalmi hadsereg, a birtokos nemes-ség többsége annál jobban fél a forradalom végső győzelmétől, annál jobbra tolódik, annál inkább hajlandó arra, hogy az addigi győzelmek talaján számára viszonylag kedvező kompromisszumot kössön az ellenforradalommal.⁶⁹ A békepárt, mint látjuk, a parlamentarizmus védelme mögé rejti kiegyezési céljait. A magyar polgári forradalomban ugyanannak a jelenségnek vagyunk tanúi, amelynek törvényszerűségét a polgári forradalmak jellemvonásait vizsgálva, *Lenin* állapította meg: „A népek életében a nagy kérdéseket csak az erőszak oldja meg. Rendesen maguk a legreakciósabb osztályok folyamodnak először az erőszakhoz és „tűzik napirendre a szuronyt”. Ha azonban ez a helyzet kialakult, ha tényleg a szurony áll a politikai napirenden, ha a felkelés szükségesnek és elodázhatatlannak bizonyult, akkor az alkotmányos álmódosítások és a parlamenti iskolás feladatok csak a forradalom elárulásá-

⁶⁸ Pap Dénes: *A parlament Debrecenben, 1849. II.* (Lipce, 1870.) 150. s. köv. l.

⁶⁹ Spira: i. m. (*Parasztágunk*) 143. l.

nak leplevé válnak, csak arra szolgálnak, hogy leplezzék a burzsoázia „elfordulását” a forradalomtól. És akkor a valóban forradalmi osztálynak ki kell adnia a diktatúra jelszavát.”⁷⁰

Igy leplezte a parlamentárizmus álarca alá bújva a forradalom elárulását a burzsoázia szerepét betöltő magyar birtokosnemesség, s így vált törekvéseik támogatójává a parlamentárizmus védelmében hozzájuk csatlakozó Szemere-kormány s elsősorban maga Szemere Bertalan. Viszont a radikálisok a forradalom megmentéséhez nélkülözhetetlen diktatúra útját egyengették, amikor Kossuth befolyását óhajtották a parlament rovására.

A békepárti jobboldal és a miniszterek követeléseinek elfogadásával igen fontos kezdeményezési lehetőségek csúsztak ki Kossuth és a baloldal kezéből. Kossuth lemondása a házfelosztás jogáról, egyben lemondás volt annak lehetőségéről, hogy adott pillanatban a baloldal szövetségében közös erővel teremtsék meg az ingadozásoktól mentes radikális, baloldali kormányzatot. Mód Aladár meggyőzően mutat rá⁷¹ Kossuth megtorpanásának okaira és következményeire. Kossuth magatartásának legfőbb okát abban találja meg, hogy „nem látott elégséges erőt a baloldalon, mely elvesztette azt a kétségkívül keskeny, de eleven és hatékony tömegbázist, ami Pesten az országgyűléssel szemben egyre komolyabb súlyt, tényleges erőt biztosított számára”. Mérlegeli Mód Aladár a házfelosztás megtagadásának következményeit is. Rámutat arra, hogy bár Kossuth a házfelosztás megtagadásával nem kívánt szembefordulni a baloddallal, e lépésével mégis a politikai vezetés jobbra tolódását idézte elő: „olyan politikának engedett teret a vezetésben, mellyel szemben semilyen erőfeszítéssel sem lehetett képes arra, hogy a válságot még egyszer feltartóztassa, a szabadságharc ügyét győzelemre segítse”.

Mód Aladár megállapításai kétségkívül helyesen értékelik ki Kossuth magatartásának történelmi jelentőségét. Magam részéről néhány adattal inkább csak aláhúzni szeretném, hogy itt Kossuth esetében valóban „megtorpanásról” kell beszélnünk, mert nem fordult mereven szembe a baloldaltól felvetett házfelosztás gondolatával. Nemcsak a kormányzati jogkör szabatos körvonalazásakor gondolt a házfelosztás jogának biztosítására, hanem a házfelosztás szükségyszerűségével a trónfosztást megelőző időben egészen határozott formában is foglalkozott. Mint ismeretes, a házfelosztás szükségességét közvetlenül a trónfosztást megelőző időben Kossuth előtt a két Madarász-testvér körül csoportosult radikális képviselők vetették fel. Március 24-én este felkereste őt Madarász László és József, Kállay Ödön, Hanzl Márton, Luzsénszky Pál és Simonyi János, s sötét színekkel ecsetelték a „mostmár karmait el-eláruuló békepártnak törekvéseit”. Három javaslatot tettek a békepárt részéről fenyegető veszélyek elhárítása érdekében. Először is Görgey haditörvényszék elé állítását sürgették. Második kívánságuk a képviselőháznak a harcok tartamára történő elnapolása volt, mellyel szintén a békepárt működését akarták gátolni. Meg akarták szüntetni annak lehetőségét, hogy a békepárt a Habsburgokkal való kiegyezés érdekében a parlamentben tevékenykedhessék. Tervük szerint a képviselők továbbra is a kormány székhelyén maradtak volna ugyan, a kormány segítségére a haza megmentésében, de nem pártoskodhattak volna, nem kardoskodhattak volna olyan béke mellett, „melytől a nemzeti közérzet visszariad”. Harmadik kívánságuk a kormány átalakítása volt. A végrehajtó hatalmat Kossuth Lajosra kívánták ruházni: azt kívánták, ő alakítson felelős kormányt. A kormány átalakításával is a békepárt befolyását akarták megsemmisíteni. Kossuth, Madarászékban mély megrendülést keltve, nem fogadta el az elébe terjesztett javaslatokat.⁷²

⁷⁰ Lenin: *Válogatott művek* I., 672. l.

⁷¹ Mód Aladár: i. m. 140. s. köv. l.

⁷² Madarász József: i. m. 221—225. l.

Ez a visszautasítás azonban nem jelentette e tervek végleges elvetését. Madarászék előterjesztései, javaslatai kétségtelenül igen közelről érintették Kossuthot, s azokat újból és újból átgondolta. A kérdés újra felvételét időszzerűvé tették a békepárt részéről Madarász László ellen intézett támadások is. Kossuthnak ezekből is világosan kellett látnia, hogy Madarászéknak a békepárt céljaira vonatkozó megállapításaik helyesek voltak. Április elején ennek hatására maga is a képviselőház feloszlátásának gondolatával foglalkozott. Terve szerint „valamennyi követnek meg kell jelenni Debrecenben s akkor egy kormányt nevezünk ki teljes hatalommal, mely akkor hívja össze a törvényhozó testet, mikor a haza már megmentve lesz“. Kossuth tehát igen határozott formában foglalkozott a házfeloszlátás gondolatával s elhatározását elsősorban a parlamenti eljárás lassúságával indokolta. Foglalkoztatta azonban ez a kérdés az új alkotmány megszerkesztése miatt is, amelyre azonban csak mint a szabadságharc győzelmes befejezése után következő feladatra gondolt. Erre a munkára sem tartotta alkalmasnak az éppen együtt ülésező képviselőházat, amelynek feloszlátását azért is szükségesnek tartotta, „mert ez a ház constituante nem lehet“.⁷³ Kossuth az új alkotmány megszövegezését annyira közeli feladatnak látta, hogy az 1848-as francia köztársasági alkotmány főbb pontjait is kimásoltatta s ezt az elkészítendő magyar alkotmány mintájául tekintette.⁷⁴

Kossuth tehát foglalkozott a parlament feloszlátásának kérdésével, sőt az új alkotmány megalkotásával is, s e tervétől csak azért állott el, mert a baloldalon nem látott elég erőt, viszont a parasztsággal való közvetlen szövetségig nem tudott eljutni.⁷⁵ A kormányzói hatáskör tárgyában folytatott titkos tárgyalások folyamán úgy látta, hogy politikai válság járna ilyen irányú kezdeményezései nyomában. Úgy vélte, hogy a Madarász-testvérek minisztersége éppen annyira időszzerűtlen, mint akárcsak a békepárti Kovács Lajosé, vagy Kazinczy Gáboré. S Madarász József miniszterré kinevezése politikai válságot idézne fel, a minisztérium feloszlásával járna.⁷⁶

A vitás kérdések előnöki kéziratral történő elintézése aggodalmat keltett a békepártban. Kossuthnak ugyan eredeti elgondolásait nem sikerült megvalósítania, de a békepártot nem is a kormányzói kézirat tartalmi rendelkezései izgatták, elégedetlensége inkább a vitás kérdések elintézésének ilyen módja miatt tört ki. A miniszteri és kormányzói jogkör egyszerű kormányzói kéziratral történt rendezése azért váltott ki a békepárt körében izgalmakat, mert Kossuth ilyen irányú fellépése azt sejtette, hogy Kossuth, ha némileg megalkuvásra kényszerült is, államfői méltóságra emelésével nem hajlandó lemondani az államügyek intézésében érvényesülő közvetlen befolyásról. A békepárt azonban most sem fedte fel elégedetlensége valódi okát. Kifogásait most is a forma, a parlamenti szokások védelmébe burkolta. Mindjárt a kormányzói kézirat címét is helytelenítette. Úgy vélte: a „*tudósítás a nemzethez*“ címzés a francia királyok ordonnance-aira emlékeztet, holott a magyar országgyűlés nem egyszerű bejegyző hatóság. Erélyesen kifogásolta, hogy Kossuth a kormány politikai irányának a meghatározását önmagának tartotta fenn.⁷⁷

⁷³ Vukovics Sebő: *Emlékiratai Magyarországon való bűjdosása és száműzetésének idejéből* (Budapest, 1894.), 457. l.

⁷⁴ Országos Levéltár, Országos Honvédelmi Bizottmány 4339/1849. A mutatóban alkotmányterv címszó alatt.

⁷⁵ Mód Aladár: i. m. 138. l.

⁷⁶ Vukovics: i. m. 411—412., 516. s köv. ll.

⁷⁷ Esti Lapok, 1849. május 5. P.: *Országglás és kormányzás*. A békepárt további kifogásai: „A miniszterek mintha inkább végrehajtó megbízottak, mint önálló kormányzat tagjai volnának.“ „Nekem úgy látszik, mintha mostan a háznak kellene a kormányzat politikáját meghatározni.“

Kossuth kormányzói hatáskörének kibővítésével szemben — mint látuk —, a békepárt határozottan állástfoglalt, bár igazi szempontjait nem tárta fel nyíltan. Hasonlóan igyekezett megakadályozni a köztársasági államforma kimondását is. A köztársasági államformára való áttérés gondolatát a parlament előtt a leghatározottabb formában éppen az új miniszterelnök, Szemere Bertalan vetette fel. Szemerétől ugyan nem kellett a békepártnak tartania,⁷⁸ de békepárti körökben mégis nem csekély riadalmat keltett, midőn bemutatkozó beszédében békepárti barátainak nagy ámulatára,⁷⁹ de minisztertársait, sőt a kormányzót is meglepve,⁸⁰ kormányát köztársasági irányúnak vallotta. Szemere váratlan bejelentésének nem könnyű magyarázatát adnunk. Perczel Mórhoz intézett leveléből azt olvashatjuk ki, hogy végre elérkezettnek látta az időt régi, már cserbenhagyottnak látszott köztársaságpárt álláspontja érvényesítésére,⁸¹ de több hitelt adhatunk békepárti barátai előtt tett magyarázkodó kijelentéseinek. Előttük azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha „az eszmék licitációjával”⁸² csupán kormánya helyzetét kívánta volna megszilárdítani.⁸³ Az sem kizárt, hogy a népszerűség iránt rendkívül fogékony férfiú a radikális párt újból meginduló köztársasági propagandájától⁸⁴ s ennek megnövekedett népszerűségétől⁸⁵ ösztönözve köztársasági politikájával további emelkedésének útját kívánta egyengetni.⁸⁶ Az azonban kétségtelen, hogy Szemere bejelentése átmenetileg nem csökkentette, sőt inkább megnövelte Kossuth befolyását. Váratlan köztársasági programja ugyanis a minisztériumban háromhetes válságot idézett elő, s e három héten keresztül jóformán Kossuth végzett minden közigazgatási munkát.⁸⁶ E válság tehát megszilárdította Kossuth közigazgatási irányító szerepét a miniszteriális kormányrendszerben is. Szemere bejelentésének a sorsát viszont az országgyűlés nemesi összetétele magyarázza meg. A birtokos nemesség hallgatással vette tudomásul a bemutatkozó miniszterelnök köztársasági programját. Jellemző, hogy az országgyűlés jegyzőkönyve csak az elnöki leiratban foglalt megállapításokat foglalta írásba, de sem a kormány bemutatkozását s még kevésbé annak köztársasági elveit nem említi meg.⁸⁷ Szemere elveinek elhallgatása nem vette le a köztársasági államforma kérdését a napirendről. A radikálisoknak úgy látszik sikerült a köztársasági gondolatot népszerűsíteniök. Hajduböszörmény lakossága már április 29-én a függetlenségi nyilatkozat ismertetése és népszerűsítése végett tartott népgyűlésen Magyarország köztársasággá alakítása mellett foglalt állást s álláspontját közölte az országgyűléssel is. De az ő feliratukat a Ház a békepárt közbelépésére éppúgy elhallgatta, mint Szemere programját: egyszerű tudomásulvétellel napirendre tért fölötte.⁸⁸

⁷⁸ Mód Aladár: i. m. 143. s. köv. II.

⁷⁹ Beksics: i. m. 126—127. s. köv. II.

⁸⁰ Batthyány Kázmér: i. m. 61—62. I. Batthyány szerint a minisztériumnak voltak ugyan köztársasági irányú tagjai, mások viszont idegenkedtek a köztársaságtól, s ő maga is csak a kormányforma eldöntése elhalasztásának feltételével lépett a kormányba. Kossuth — szerinte — teljes mértékben hozzájárult ehhez az állásponthoz.

⁸¹ Mészáros Károly: *Kossuth levelei a magyar szabadságharc kezdetétől 1848—1849-ben*, (Ungvár, 1862.). Szemere szavai: „A minisztériumot oda rántottam a respublica és democratia részére, valamint a nemzetgyűlést, s ez nekem elég.”

⁸² Beksics: i. m. 127. I.

⁸³ Március Tizenötödike, 1849. április 20., 25. Farkas Sándor cikke: április 26.

⁸⁴ Horváth Mihály: i. m. 562.

⁸⁵ Madarász József: i. m. 126—127. I.

⁸⁶ Batthyány: i. m. 64. I.

⁸⁷ Országos Levéltár, 1848/49. országgyűlés, Ladula. XX. 22. I., fasc. no. 169/a,

⁸⁸ Pap Dénes: i. m. 177. I. Nánásra: Országos Levéltár, u. o. 2/a, fasc. no. 1091/a.

Böszörményre: Országos Levéltár, Országos Honvédelmi Bizottmány 6448/1849.

A magyar feudalizmus a királyság intézményét óva, saját még fel nem adott hadállásait védelmezte.

A függetlenségi nyilatkozat „lényegében a forradalmi radikálizmus első likvidálását vezette be” s Kossuth kormányzósága azt jelentette, hogy a radikális elemekkel való blokkját felbontotta s újra a nemesi középréteggel szövetekezett.⁸⁰ De miként azt a tárgyalt anyag is megvilágította —, a trónfosztás után előtérbe kerülő alkotmányjogi kérdések országgyűlési tárgyalása idején hamarosan megmutatkozott, hogy ezzel a birtokos nemesi réteggel való szövetekezés nem vezethet a szabadságharc győzelmes befejezéséhez és a trónfosztás megteremtette függetlenség és a törvényesen ugyan ki nem mondott, de tetteleg megvalósult köztársasági államforma megőrzéséhez. A radikálisokra támaszkodó forradalmi diktatúra elejtése módot adott arra, hogy alig néhány nappal a trónfosztás után az országgyűlésen az új minisztériumtól is támogatva, olyan irányzatok érvényesüljenek, amelyek a parlamenti jogok és a miniszteri függetlenség védelmének ürügyével a trónfosztás eredményeinek megsemmisítésére s Kossuth irányító szerepének lehető visszaszorítására törve, a Habsburg-házzal való kiegyezés lehetőségeire készülődtek s a forradalom továbbfejlesztésének meggátolásán fáradoztak.

VARGA ZOLTÁN

⁸⁰ Révai, i. m. (Marxizmus). 91—92. l.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK SZEREPE A SZIBÉRIAI ÉS TÁVOLKELETI SZOVJETELLENEK INTERVENCIÓ MEGSZERVEZÉSÉBEN

Irtá: A. GIRSFELD (Voproszi Isztorii, 1948. 8. sz.)

Az Egyesült Államok imperialistái, karöltve Németország, Ausztria-Magyarország, Nagybritannia, Franciaország és Olaszország imperialistáival, rendkívüli szívóssággal és ravaszsággal igyekeztek megsemmisíteni az első szocialista államot, Szovjetoroszország megszületésének pillanatától kezdve. Az összes nagyhatalmak közül Amerika, a kapitalizmus legerősebb országa, fellekvára, megmaradt egészen 1933-ig a Szovjetunió „ellenismerésének” álláspontján.

Az Egyesült Államok imperializmusának a Szovjetoroszország elleni intervenció megszervezésében és végrehajtásában játszott szerepe eddig nem kapott megfelelő értékelést a szovjet történetirodalomban. Határozott jelentőségük volt ebben azoknak az illúzióknak, amelyek a szovjet értelmiség egy, — bár csak jelentéktelen — részénél megmaradtak a „demokratikus” Újvilággal szemben, amely szembenállt a régi kapitalista Európával; például szolgál erre M. N. Pokrovskij és M. Pavlovics értékelése az Egyesült Államoknak az intervencióval kapcsolatos szerepéről.¹

Az Egyesült Államoknak az intervencióban játszott jelentéktelen szerepéről szóló monda elterjedését elősegítette az Egyesült Államok kormánya politikai tevékenységének hitszegő vonalvezetése is. Miközben Szovjetoroszországon belül és kívül támogatták és szervezték az orosz szocialista állam ellenségeit, egyre szorosabbra húzva Oroszország köré az éhségblokády gyűrűjét, már 1917. novemberében nyílt útást készíttve elő Távolkeleten az Egyesült Államok és Japán fegyveres erőinek részvételével, — az Egyesült Államok kormányának vezetői nem szüntek meg hivatalos beszédeikben biztosítékot

¹ „Oroszország külpolitikája a XX. sz.-ban” (1926) c. előadássorozatában M. N. Pokrovskij Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok álláspontját összehasonlítva, a következőket jelentette ki: „Az Egyesült Államok magatartása az oroszokkal, az orosz forradalommal szemben más volt, mint az Entente állásfoglalása. Az Egyesült Államok sokkal szélesebb nézőpontot képviselt és előre, sokkal messzebbre tekintett”. („Az imperialista háború”. Cikkgyűjtemény, 434 l. 1934.) Az 1917. októbertől 1918. tavaszáig terjedő időt, vagyis azt az időszakot, amikor az Egyesült Államok teljes erővel készült a szovjetellenes intervencióra és ennek az intervenciónak megszervezésére, M. N. Pokrovskij úgy jellemezte, mint amerikai kísérletet a „bolsevikokra való irányvételre” (u. o. 438. l.) Hasonló hibákat követett el M. Pavlovics is, „A fegyveres intervenció korszakában az ellenünk harcoló három főellenség közül a legkevésbé veszélyes, a legkevésbé kitartó és következetes, — írta M. Pavlovics („Szovjetoroszország és a kapitalista Amerika.” 35. l.). — az óceánon túl fekvő köztársaság volt az ellenünk folytatott harcban.” A következő mondatban azonban Pavlovics kénytelen olyan tényeket felhozni, amelyek ellentmondanak a fenti formuláznak. Ezek: az Egyesült Államok részvétele Oroszország ellen irányuló minden intrikában, ellenségei segítésében, ezeknek pénzzel, fegyverekkel és fegyveres erőkkel (az archangelszki amerikai expedíciós hadtest, az északi szovjetellenes mozgalom formájában) való támogatásában, Wrangel és Lengyelország élelmezésében, Kolcsak erősítésében stb. M. Pavlovics gyenge alapon nyugvó állítása alátámasztására az amerikai sajtónak az angol és francia sajtóhoz képest tartózkodóbb állásfoglalására utalt Szovjetoroszországgal szemben (u. o. 37. l.), de itt is ellene mondott a tényeknek.

nyújtani „Oroszország megsegítésére“ irányuló szándékukról és csak úgy csepegtek az orosz nép iránt érzett „szeretetük“-től.

Igy Wilsonnak 1918. január 8-án a kongresszushoz intézett üzenetében (a hírhedt „14 pont“) ez állt: „Azon számos hang között, melyek a demokratikus világ értékei alapelveinek és céljainak megvalósítására hívnak fel bennünket... van egy, amely különösen mély benyomást kelt és magára vonja a figyelmet. Ez az orosz nép hangja... Az oroszok arra szólítanak bennünket fel, hogy nyilatkozzunk szándékaink felől... a mi őszinte kívánságunk és reményünk, hogy megtaláljuk a segítség útját Oroszország népéhez a szabadságra és az igazságos világ megteremtésére irányuló erős reménye megvalósításánál.“² Ugyanakkor pedig ezen hazug szavak mögött ott rejtőzött a világreakció Szovjetoroszország elleni politikai harciprogramja. Az Oroszországról szóló külön pont (b) rejtett felhívást tartalmazott az intervencióra. S mindez „demokratikus“ szólamokban, az „Oroszország iránt érzett szeretet“ patetikus hangján történik.

Sőt, az Egyesült Államoknak még az amerikai oroszországi „hivatalos“ intervenció kezdete tárgyában kiadott nyilatkozatában is újra szerepeltek „az orosz nép megsegítése“, „az oroszországi ügyekbe való benemavatkozás“ frázisai. Az Egyesült Államok imperialistái az oroszországi beavatkozást bejelentő deklarációjukat méltatlankodással... az intervenció miatt való méltatlankodó tirádákkal kezdték: „Az Egyesült Államok kormányának véleménye szerint ... a katonai beavatkozás Oroszországban inkább zavarokat okoz, mint hasznot és inkább árt Oroszországnak, mint segít.“

Nem könnyű az egész újkor történeti okmányai között találni egyet, amely a hitszegés és a messianisztikus bigottság ilymértű egyesítését mutatná be! Az amerikai munkásokhoz intézett, az amerikai reakció irányában korbácsoló elégedetlenséggel és megvetéssel teli levelében Lenin így írt:

„Az amerikai milliárdosok, ezek a modern rabbszolgatartók éppen most ütöttek fel egy nagyon tragikus oldalt a véres imperializmus véres történelemkönyvében... Amerika ... egyike lett azoknak az országoknak, ahol mély szakadék választja el egyrészt a maroknyi elszemtelenedett, piszokban és fényűzésben fetrengő milliárdost, másrészt pedig az örökké a nyomor határán élő dolgozó milliókat. Az amerikai nép, amely a feudális rabság elleni forradalmi harc mintaképét adta a világnak, a milliárdosok klikkjének újabb, kapitalista bérabszolgaságába került és a felbérelt hóhér szerepét játszotta, amely, hogy a gazdag csőcselék kedvében járjon, 1898-ban megfojtotta a Fülöp-szigeteket „felszabadítás“ ürügye alatt és 1918-ban az orosz szocialista köztársaságot fojtogatja a németektől való „megvédés“ ürügye alatt... Az amerikai milliárdosok mind közül a leggazdagabbak, a legbiztosabb földrajzi helyzetben vannak és többet kerestek mindenkinél. Adófizetőkükké tettek mindenkit, még a leggazdagabb országokat is. Sok százmillió dollárt raboltak. És minden egyes dolláron látszik a szenny... Minden egyes dolláron vérnyomok... A képmutatók! Oh, gazemberek, akik rágalmazták a munkás kormányt, miközben remegnek a félelemtől amiatt a szimpátia miatt, amit irányunkban az „ő“ országunk munkásai éreznek!“

Bizonyos befolyással volt az Egyesült Államoknak az oroszországi intervencióban játszott szerepe megítélésére az a körülmény, hogy abban a háborúban, amelyet az Egyesült Államok kormánya 1917. novemberétől kezdve Szovjetoroszország ellen vívott, az amerikai fegyveres erők felhasználása aránylag jelentéktelen volt. Az Egyesült Államoknak az inter-

² Papers relating to the foreign relations of the United States, 1918, Supplement I. The world war, I, k., 13—14. 1. Washington, 1933.

³ Official Bulletin. 1919, augusztus 5., idézve Papers relating to the foreign relations of the U. S. 1918, Russia, V. 2, k., 328. 1.

⁴ Lenin, Összes művei (oroszul), XXIII., 176—181. 1.

vencióban játszott főszerepe az Entente országok intervenienseinek, az Oroszországban és ezen kívül tartózkodó összes szovjetellenes elemeknek finanszírozásában és ellátásában és abban rejlett, hogy olyan „demokratikus” platformot indítványozott a háború utáni béke megszervezésére, ami intervenciós programmul szolgált az élenjáró szovjet demokrácia ellen.

„Az intervenció egyáltalán nem merül ki a hadseregek vezetésében, — magyarázta már régen I. V. Sztálin, — és a hadseregek vezetése egyáltalán nem jelenti az intervenció alapvető sajátosságát. A forradalmi mozgalomnak a kapitalista országokban lévő jelenlegi állapotára való tekintettel... az intervenció hajlékonyabb és jobban álcázott formákat ölt. Az imperializmus jelenlegi helyzetében előnyben részesíti a függő országokban szervezett polgárháborút, a forradalom ellen ellenforradalmi erők finanszírozása útján történő intervenciót...”⁵

Az Egyesült Államoknak az oroszországi és különösen a távolkeleti intervencióban játszott állítólagos csekély szerepére vonatkozó hamis szempont megalkotásában bizonyos szerepet játszottak az Egyesült Államok szibériai megszálló serege parancsnokának, Graves tábornoknak emlékiratai.⁶ Graves az amerikai és japán partnerek — a szibériai és távolkeleti hegemoniáért folyó küzdelem vetélytársai — harcát úgy ábrázolta, mintha az Egyesült Államok csak azért avatkozott volna be a Távolkeleten, hogy megakadályozza Szibériának a japánok által való elfoglalását.

Hogy az Egyesült Államoknak nem sikerült Szibériát és a Távolkeletet elfoglalniuk, annak oka egyáltalán nem az volt, hogy az Egyesült Államok kormányának nem voltak agresszív tervei. Amerika terjeszkedési tervei régi keletűek. Alaszka megszerzése már a monopolkapitalizmus idők előtt az Egyesült Államok csendes-óceáni és Kelet-Ázsia felé irányuló terjeszkedési programja megvalósításának kezdetét jelentette. Ennek a terjeszkedésnek egyik főiránya a Bering-szoroson („alaszakai” út)⁷ keresztül Szibériába és a Távol-Keletre vezetett. Az „északnyugati variáns” másik terjeszkedési

⁵ I. V. Sztálin: „Az ellenzékéről” 1921—1927. évek beszédei, 425. l.

⁶ V. Graves, America's Siberian adventure 1918—1920, New-York, 1931. (E könyv orosz fordítása I. I. Minc bevezetésével 1932-ben jelent meg Moszkvában.) Elegendő megemlíteni, hogy éppen Graves volt egyik társszerzője annak az intervenciós programnak, amely arra irányult, hogy amerikai csapatokat küldjenek Vladivosztozkból egészen a Volgáig, a Vörös Hadsereg elleni küzdelemben való közvetlen részvétel céljából. Erről azonban később.

⁷ Amikor Alaszkát megvásárolták, az Egyesült Államok külügyminisztere, Suard, abból a tételtől indult ki, hogy Alaszka birtoka egy lépés a Csendes-óceánon való uralom megszerzéséhez; a Csendes-óceán, — mondotta Suard — „az eljövendő világ eseményeinek főszínhelye lesz” („America in the Pacific.” A century of expansion by F. R. Dulles, Boston and New-York, 1932., 81. l.). Suard híve, a kongresszus külügyi bizottságának elnöke, Banks, az Alaszkával kapcsolatos kongresszusi vitában kijelentette: „Ez az óceán (Csendes. — A. G.) a civilizáció győzelmének arénája lesz. Ebben az irányban fognak a jövő nagy csatái lejátszódni. Ha ez a vétel (Alaszkáé, — A. G.) szerencsésen létrejön, akkor nem lesz többé semmiféle európai civilizáció, vagy európai sors, melytől függenénk. Ez magasabb civilizáció és szerencsésebb sors lesz. Ez amerikai civilizáció, amerikai sors lesz 600 millió ember részére.” Az Egyesült Államok széleskörű keletázsiai terjeszkedése (a hatszázmillió embert, mint az Banks beszédéből kiderül, Kelet-Ázsiára értették) háttérében Banks Alaszka szerepét az Egyesült Államok számára, mint a „Csendes-óceán kulcsát”, az Aleutákat pedig mint közlekedési útvonalat és Amerika és Ázsia közti hidat ábrázolta, (Congressional Globe, 40th Congress, 2-d Session, Part 5. Appendix. 377—403. l., idézve F. R. Dulles, America in the Pacific c. művében, 93. l.) Az Egyesült Államok agresszív, orosz- és szovjetellenes politikájának egynemű szöszölője Alaszka megszerzésének annexiós jellegét adott. A reakciós újságíró és történész, Nicolas Roosevelt így írt: „Az Egyesült Államok nem elégedvén meg a csendes-óceáni partonallal, mint területiális határral... annektálta Alaszkát, Hawaii és tengeri bázist rendezett be a Guam, Fülöp és Szamoa szigeteken.” (N. Roosevelt, The restless Pacific, New-York—London, 1928. 7. l.)

iránya Korea és Mandzsúria volt, hová az amerikai tőke a 19. sz. 70-es éveitől kezdve kezdett behatolni.

Szibériában az Egyesült Államok nemcsak a mesés gazdagság országát, hanem az Amerikából Európába vezető szárazföldet is látta. Ez az oka a Szibérián átvezető útvonalra vonatkozó többször ismételt ajánlatnak,⁸ melyek visszatükröződése és „elméleti megalapozása” Williams Gilpin amerikai geopolitikus, Friedrich List folytatójának tervében található, ki egy „kozmodopolita vasútvonal”-at szándékozott kiépíteni, melynek fővonala a szibériai vasút lett volna egy déli irányú leágazással a Csendes-óceán partja mellett.⁹

Az orosz-japán háború után, amelyben az Egyesült Államok álláspontja határozottan oroszellenes és japánbarát volt, — mint egy amerikai történész írja, — az amerikai vállalkozóknak „megvolt az alapjuk arra, hogy Oroszországnak Dél-Mandzsúriából való kiszorítását egy új korszak beköszöntőjének tekintsék, amelyben az amerikai tőke előtt üzleti lehetőségek nyílnak meg, különösen a vasutak fejlesztése terén”.¹⁰

E. G. Harriman, az amerikai vasútkirály már 1905 októberében előzetes egyezményt kötött Kacura japán miniszterelnökkel és Ito márkival egy amerikai-japán szindikátus alapítására a mandzsúriai japán vasutak igazgatása céljából. Harriman ezzel az általa tervezett világkörüli szállítási rendszer transzázsiái láncszemét igyekezett biztosítani. (Harriman terve nem valósult meg. A japán kormány saját társaságot alapított.)

Taft elnöksége alatt Knox külügyminiszternek a mandzsúriai vasutak „semlegesítésére” irányuló terve (1910), vagyis lényegében annak egy az Egyesült Államok vezetése alatt álló bankcsoport számára való megszerzése, jelentős mértékben abból az értékelésből indult ki, hogy a kínai vasút a transzszibériai rendszer egyik láncszeme.¹¹

Az Egyesült Államok oroszországi terjeszkedése konkrét formákat az első világháború alatt öltött, amikor a cári Oroszország nem bírta ki a német imperializmus nyomását. A szövetségesek 1916. évi gazdasági konferenciáján már Oroszország forrásainak kihasználása állott a háború utáni gazdasági program megvitatása előterében. Lényegében a gazdasági konferencián és utána azért folyt a küzdelem, hogy melyik nagyhatalom fogja megszerezni a Németország által elvesztett pozíciókat Oroszországban.¹²

Az Egyesült Államok, amely akkor még nem vett részt a háborúban, de lassanként az orosz hadsereg ellátó bázisává és az Entente bankárává vált, úgy vélte, hogy ő van hivatva elfoglalni az uralmi pozíciókat Oroszországban. Az Egyesült Államok pétervári nagykövete, Francis, 1916. május 2-i, külügyminiszteréhez intézett levelében féltékenyen azt jelentette, hogy a szövetségesek Anglia által sugalmazott gazdasági konferenciájának az a feladata, hogy Anglia elfoglalja Oroszországban a vezető pozíciókat és kiszorítsa az Egyesült Államok növekvő befolyását.¹³

⁸ „Az Amúr vidékén való megjelenésünk második, évtől kezdve feltűntek ott az amerikaiak is, akik a Csendes-óceánt a jövő Földközi-tengerének, a belé folyó folyókat pedig kereskedelmük törvényes útjának tekintik. Elkészítettek egy tervet az Amurnak a Bajkál-vidékkel való vasúti összekötésére, hogy ilymódon az egész gazdag Kelet-Szibériát gazdaságilag a Csendes-óceánhoz kapcsolják.” (M. Vénukoff, *Mes souvenirs*. I. könyv. 1832—1867. 225. l. Amsterdam, 1895.)

⁹ W. Gilpin, *The Cosmopolitan Railway*. 1890.

¹⁰ Nye G. Steiger, *A history of the Far East*. Boston—New-York—London—San-Francisco. 1856. 738. l.

¹¹ U. o.

¹² Fr. Kahl, *Pariser Wirtschaftskonferenz*, 14—17 Juni 1916, *Kriegswirtschaftliche Untersuchungen*, Heft. 13.

¹³ *Papers relating to the foreign relations of the U. S.* Lansing Papers 1914—1920. Washington 1940. II. kötet, 369. l.

A németek éppúgy, mint a japánok és az angolok, figyelemmel kísérték az amerikaiak tevékenységét Oroszországban. „Európában, — mondja egy német forrás — az amerikai Egyesült Államok számára Oroszország látszott a legkívánatosabb működési területnek”.¹⁴

Hadirendeléseken kívül az amerikaiak ércelőfordulási helyekre és közlekedési utakra vonatkozó koncessziók megszerzésére törekedtek és ebben a tekintetben kiszorították az angolokat. Amerikai geológiai expedíciók mélyen behatoltak Oroszország belső területeire. 1917 nyarán az egyik általuk felszerelt expedíció az Ural-hegység északi nyúlványait tanulmányozta. Az amerikaiak különös figyelmét vonta magára Kamcsatka és Szahalin ezigete, részint kedvező sztratégiai fekvésük, részint pedig olaj-, érc- és prém-gazdaságuk miatt. Az amerikai tőke működési területévé vált Szibéria, az Ural, Kirgizia, a turgaji sztyeppék, az akmolinszki terület; az amerikai kapitalisták behatolásának megkönnyítésére az orosz-amerikai kereskedelmi kamara 1915 végén egy külön orosz-amerikai pénzügyi társaságot hívott létre. A Morgan érdekkörébe tartozó National City Bank (mely aktívan működött Kínában) Péterváron megalapította első fiókját. Az Oroszországba való export erősítésére létrehozták a hatalmas export-szindikátust, az International Manufacturers Sales Company of America-t. Az amerikai monopoltőke kölcsön- és hitelnyújtás, valamint koncessziók nyerése segítségével fejlesztette Oroszország további guzsbakötésének programját.

A februári forradalom után az Egyesült Államok kormánya Elia Ruth, volt miniszter vezetésével rendkívüli bizottságot küldött Oroszországba. A küldöttség tagjai bankárok, gyárosok, tábornokok és a szocializmus „specialistái” voltak.¹⁵

Ezenkívül az Egyesült Államok nemzetvédelmi tanácsa kezdeményezésére még egy, igen nagyszámú amerikai küldöttség érkezett, — „hogymint rendezze Oroszország vasúti közlekedését”, vagyis lényegében amerikai ellenőrzés létesítése céljából a szibériai fő vasútvonalon. Mint egy amerikai kutató beismeri, „a szövetségesek megtették az első döntő lépést arra, hogy kezükbe ragadják a szibériai ügyekre 1917 nyárvégén, amikor a Kerenszkij-kormány kérésére az amerikaiak egy vasúti szakértőkből álló testületet szerveztek a szibériai vasútvonal ügyeinek vezetésére”.¹⁶

Ezt a küldöttséget követi rangban John F. Stevens, a Panama-csatorna volt főmérnöke vezető. A „Vasúti szolgálat orosz testülete” névvel nevezett Stevens-féle misszió tagjai szétszóródtak Oroszország legfontosabb vasútvonalain; különös figyelmet fordítottak a Moszkva–Vladivosztozk fővonalra. Stevenst a Közlekedésügyi Minisztérium tanácsosává nevezték ki, és aktívan részt vett az „Orosz-amerikai Bizottság” munkájában s különösen azokban a kísérletekben, amelyek 1917 augusztusában Kornilovék uralmát akarták megteremteni a közlekedésügyben.¹⁷

Az Egyesült Államok küldöttsége széleskörű kapcsolatokat szerzett különféle orosz körökben, elsősorban az ipari, pénzügyi és hadügyi körökben, hogy így biztosíthassa az Egyesült Államok számára az oroszországi helyzetről szóló rendszeres és teljes adatszolgáltatást.

Az 1917. július 25–26-án Párizsban tartott szövetséges konferencián, ahol ismét az „orosz kérdést” tárgyalták, elhatározták, hogy „Oroszország meg-

¹⁴ W. Koch, Handelskrieg und Wirtschaftsexpansion. Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft. Jena 1917., 226. l.

¹⁵ Foreign relations. 1918. Russia, I. köt., 109. l.

¹⁶ Nye G. Steiger, id. m., 776–777. l.

¹⁷ Hogy Stevens küldetésének feladata a szibériai vasúti fővonal amerikaiak által történő megszerzésének előkészítése volt, azt megerősítették az Egyesült Államok imperialistáinak további tettei is: Stevens volt az, aki 1919-ben a szibériai vasútvonal (a kínai vasutat is beleértve) intervenciós szövetséges igazgatásának élén állott.

segítése céljából" az Egyesült Államokat a szállítási ügy újjászervezésével, Angliát a flottán való gyámkodással, Franciaországot pedig a hadsereg ellenőrzésével bízzák meg. Japánt pedig arra utasították, hogy vegyen részt „az anyag- és technikai erőellátásban”.¹⁸ Azokra a motívumokra, amelyek az Egyesült Államokat az „érdekszféra” megválasztásában vezették, bizonyos mértékig alkalmazhatjuk Cecil Rhodes formuláját: „a sínek olcsóbbak a golyónál és sokkal messzebbre visznek”.

Igy tehát a háború által meggyöngyült, a forradalom útjára lépett Oroszország körül különféle terveket kovácsoltak, melyek célja nyersanyagforrásai és területe megszerzése, népei leigázása volt. Nem csupán a német imperializmus rablói igyekeztek megoldani az „orosz kérdést” saját szájuk íze szerint, hanem a kadetek, eszerek és mensevikiek segítségével a germán koalícióval háborúban, egymás között pedig vetélytársi harcban álló Egyesült Államok és az Entente hatalmai is.

A Párt VI. kongresszusa, amely I. V. Sztálin vezetése alatt világtörténeti jelentőségű határozatokat hozott, rámutatott arra, hogy „a színen az imperializmus egy új óriása és a világhegemónia igénylője, — Amerika lépett fel”. A világhegemóniára pályázó új amerikai jelölt kapzsi kezei Oroszország irányába nyúltak ki.

A VI. pártkongresszuson a politikai helyzetről mondott jelentésében I. V. Sztálin világosan felvetette az Oroszország előtt álló két út kérdését: „Vagy vége a háborúnak, elszakítjuk összes pénzügyi szálainkat, amelyek az imperializmushoz kötnek, a forradalom előre halad, a burzsoá világ alapjai megrendülnek és megkezdődik a munkásforradalmak korszaka; vagy előtünk áll a másik út, a háború folytatásának, a fronton való támadásnak a folytatása, a szövetséges tőke és a kadetek összes parancsainak való alávetés útja, — ami a szövetséges tőkétől való teljes függést (a Tauruszi palotában bizonyos hírek terjedtek el, hogy Amerika 8 milliárd rubelt ad, eszközöket nyújt a gazdasági élet „helyreállítására”) és az ellenforradalom győzelmét jelenti. Harmadik út nincs.”¹⁹

A VI. pártkongresszus befejezése után nemsokára I. V. Sztálin a „Proletár” c. lapban „Amerikai milliárdosok” címmel egy cikket írt, melyben ezt írta: „Abban a pillanatban, amikor az orosz forradalom megfeszíti erőit vívmányai megvédése érdekében és az imperializmus el akarja azokat ragadni, — az amerikai tőke milliárdokat juttat a Kerenszkij-Miljukov-Ceretelli koalíciónak azért, hogy véglegesen megfélemezze az orosz forradalmat, megsemmisítse Nyugaton az egyre növekvő forradalmi mozgalmat. Ez tény. Az igazság az, hogy Nyugat Oroszországnak nem annyira a szocializmust és felszabadulást, mint inkább a szolgaságot és ellenforradalmat hozza.”²⁰ Az utolsó 30 év világtörténetének eseményei, egészen a mai napig e böles szavakat megerősítik.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom tönkretette az imperialisták-nak Oroszország gyarmati országgá való átalakítására irányuló terveit; Oroszországban az imperialisták politikai és gazdasági terjeszkedésének útjában állt a fiatal szovjet hatalom.

Az Egyesült Államok imperializmusának reakciója az oroszországi fordulatra heves és sokoldalú volt.

Az oroszországi amerikai nagykövet felhívással fordult az „orosz néphez” (november 19-én), „mérsékletre” és... a szibériai vasutnak az amerikaiak kezébe való adására buzdítva azt.²¹

¹⁸ Lloyd George, Háborús emlékiratok (oroszul), V. köt., 75. l.

¹⁹ I. V. Sztálin, Összes művei (oroszul), III. köt., 175—176. l.

²⁰ U. o. 234—235. l.

²¹ Russia from the American Embassy 1916—1918, 175—177. l.

A következő nap az amerikai sajtó közölte az élelmiszerbevitelre vonatkozó zárlat bevezetését, „amíg a bolsevikok ellenőrzik Oroszországot”.²² Rjabusinszkij és Wilson egyetértésben dolgoztak. Kalegjin tábornokot „Oroszország megmentőjének” kiáltották ki.

Duhonyinnak, a hadseregfőparancsnokság vezérkari főnökének letétele után az oroszországi amerikai katonai misszió november 27-én azt ajánlotta neki, hogy ne engedelmeskedjék a szovjet kormány rendelkezéseinek.²³

Az amerikai Vörös Keresztet, mely Oroszországban az amerikai kém-szervezet egyik központja volt, a szovjet hatóságok már 1917 decemberében elítélték Kalegjin támogatása miatt. Az amerikai nagykövet volt a külföldi követségek Vologdába való elutazásának kezdeményezője, ahol ismét felhívással fordult „az orosz néphez”,²⁴ amelyben a bresti béke el nem ismerésére hívta fel. A moszkvai, az omszki és a vladivosztoki amerikai konzulátusok ellenforradalmi összeesküvések központjaivá váltak. Az Egyesült Államok moszkvai főkonzulátusán tartott megbeszélésen a Lockhart angol diplomata és kém által megszervezett szovjetellenes összeesküvés részvevői megtárgyalták a Moszkva és Pétervár közötti vasúti összeköttetés megszakításának programját, melynek célja ott éhezés előidézése lett volna.²⁵ Az amerikai cégek oroszországi képviselője, az Egyesült Államok oroszországi nagykövetsége kereskedelmi attaséjának helyettese, Colomantiano (Szerpovszkij) volt ennek az összeesküvésnek központi szereplője, — amint az a Lockhart-féle összeesküvés pere folyamán kiderült.²⁶ Colomantiano nem csupán az angol és francia kémszervezettel (Reigly, Vortamon) állott összeköttetésben, hanem ő vezette az Egyesült Államok kémközpontját is, amely hadi, gazdasági és politikai hírek szerzésével foglalkozott.²⁷

Fantasztikus látványt nyújtott az a kampány, amelyet az Egyesült Államok megvásárolható burzsoá sajtója indított Szovjetország és vezetői ellen. Rágalmazó tevékenységét előbb kezdte meg, mint az emigráns sajtó, amely később piszkos propagandát folytatott Helsinkiben, Rigában, Revalban, Varsóban, Bukarestben és Konstantinápolyban. Az amerikai külügyminisztérium és különösen az ú. n. „Egyesült Államok közfelvilágosító bizottsága” az Egyesült Államok egész sajtóját felhóceelték. Így szemléltetően illusztrálták az Egyesült Államok hazug „sajtószabadságát”.²⁸ Különben az amerikai sajtó talált egy vigaszt az olvasói számára. A bolsevik rendszer — állította, — csak néhány napig fogja magát tartani. Hasonló prognózisok

²² A. Denis, *The foreign politics of Soviet Russia*, 458. l.

²³ League of free nation's association, Russian—American relations, March 1917. March 1920. Documents and papers, 53—54. l.

²⁴ D. Francis, i. m. 231—232. l.

²⁵ Az Összoroszk Központi Végrehajtó Bizottság és a Moszkvai Tanács 1918. szeptember 24-i tájékoztatója. [Izvesztijja.]

²⁶ U. o. nov. 29.

²⁷ U. o. december 1.

²⁸ A „Közfelvilágosító Bizottság” által elkövetett hamisítások egyike volt az ú. n. „Seasson-okmányok”. Mint az oroszországi helyzetről és a szovjet kormány politikájáról szóló összes amerikai burzsoá hírek, úgy ezek az „okmányok” is egészen képtelen jellegűek voltak. (Az Összoroszk Központi Végrehajtó Bizottság és a Moszkvai Tanács tájékoztatója, [Izvesztijja.] 1918. november 3. 241. sz.)

A 23. számú okmány Németországnak javaslatairól szól, amelyeket ez állítólag a szovjet kormányhoz intézett „orosz hazafiak, lengyel legionáriusok, a román király megölése, az olasz nagykövet elleni merénylet” és „a fehérgárdisták helyébe német tábornokok kinevezése” tárgyában. Az Egyesült Államok kormánysszervei és a „szabad” amerikai sajtó ilyen borzalmakkal táplálták az Egyesült Államok lakosságát és ugyanakkor hasonló „információkkal” látták el az angol, francia, stb. polgári sajtót, amelyek különben szintén remekeltek a kitalálásokban. Ilyen módon folyt le Washington, London és Párizs között a „kultúrértékek” cseréje.

rendszeresen ismétlődtek a New-York Times hasábjain. Az újsághüllők különösen kitűntek a szovjet kormányról és Leninről szóló kitalálásaikkal. A „Közfelvilágosító Bizottság” nemcsak hogy irányította a Szovjetoroszországgal kapcsolatos hazugság-, rágalom-, és hamisításhadjáratot, és ugyanakkor Wilson elnök különös szimpátiájának örvendett, hanem ez az intézmény még cenzori funkciókat is teljesített,²⁹ és elnyomott mindenfajta szabad és igazságos szót az amerikai sajtóban és társadalmi életben. Végül a bizottságot az Egyesült Államok és Wilson elnök önzetlen, megmentő, „messianisztikus” szerepének nemzetközi propagálásával bízták meg a „bolsevista veszély” elleni harcukban.

Szenátorok, volt cári diplomaták és az Ideiglenes kormány diplomatái, újságírók, fehérgárdista pogromrendezők és okirathamisítók, kémek, urali és majkopi vállalkozók és filantrop álarcba öltözött Hoover-féle kémek, sárga szocialisták és szakszervezeti tényezők, — valamennyien összefogtak veszett szovjetellenes füttykoncertükben, melynek alapját az imperializmusnak, az Egyesült Államok kormánya gazdájának politikája képezte.

Abban az időben, amikor a Nagy Októberi Forradalom végbement, úgy Amerika mint Anglia, Lenin kifejezése szerint, „a bürokratikus — katonai intézmények általános európai piszkos, véres mocsarában fetrengtek, mindent alávetettek maguknak, mindent elnyomtak.”³⁰ És valóban olyan „demokratikus” intézmények, mint pl. az Egyesült Államok kongresszusa, nemcsak hogy nem akadályozták meg a monopoltőke és a kormány reakciós tevékenységét, hanem védőpajzsot nyújtottak ennek a tevékenységnek. Megengedték azoknak, hogy az amerikai nép nevében beszéljenek, hogy büntetettek kövessenek el nevében, könyörtelenül leszámoljanak az amerikai nép legjobb képviselőivel, akik tiltakoztak az Egyesült Államok kormányának népellenes politikája ellen.

A szovjet kormány által nyilvánosságra hozott új gondolatok a társadalmi felépítéssel és a nemzetközi igazságossággal kapcsolatban az imperialisták táborában annak szükségét váltották ki, hogy a „bolsevik propagandával” szembehelyezzék saját programjukat. A „14. pont” szerzői szerint ez volt a feladatuk.³¹ A „14. pont” az „orosz kérdés” amerikai szemszögből való megoldásának zászlója volt és a „nyitott kapu” és az „egyenlő lehetőségek” politikájának alkalmazását jelentette mind Oroszországgal, mind Kínával kapcsolatban. Az amerikai „demokratikus” program meghirdetését a világ jövőjével kapcsolatban az a szándék hívta létre, hogy elnyomják a forradalmat és elleplezzék a Szovjetoroszország ellen irányuló nemzetközi reakció összekülvését.

Különbben ebben a „14. pontban” az egész világ lényegében tabula rasa-ként szerepel: Amerika jön és mindent megold!

Az angol és francia imperializmus nem tudott megbékülni a világhegemóniára törő új jelölt ezen programjával. Nem felelt meg az angol és francia imperialistáknak az amerikai uralom felállítása sem Oroszországban. Németország vereségéig azonban nem mertek határozottan ellenkezni az

²⁹ Ch. Seymour, *American diplomacy during the world war*, Baltimore, 1934, 84. l. Seymour különben a bizottság vezetőjét többek között „W. Wilson impresszáriójának” nevezi.

³⁰ Lenin, *Összes művei* (oroszul) 21. köt. 395. l.

³¹ House ezredes, aki a volt washingtoni orosz nagykövettel, Bahmetyevvel együtt a wilsoni „14. pont” valódi szerzője volt, 1917. december 18-án a következőket írta naplójában: „Lehetetlen volt, hogy ne adjunk valamilyen választ az ő (bolsevikok — A. G.) követelésükre, hogy miért kell a háborúnak elhúzódnia... Ugyancsak fontos volt... a szövetséges kormányokat egy olyan egyezmény elismerésére szorítani, amely igazolta volna a háborús áldozatokat és támogatta volna Anglia és Franciaország liberális és munkásköreinek lelkesedését.” (House naplója [oroszul], III kötet, 223. l.)

Egyesült Államokkal. Ezenkívül az Entente hatalmai kénytelenek voltak számolni azokkal a demokratikus illúziókkal is, amelyeket a „14. pont“ (az imperializmus egyik legkomplikáltabb nemzetközi okmánya) váltott ki Európa országai népeinek széles köreiben.

Az Egyesült Államok imperializmusa az orosz forradalom és a szovjet hatalom elleni harcában nagy figyelmet fordított a világreakció Szovjet-oroszország elleni harci programjának kidolgozására: a szovjetellenes erők támogatására mind orosz területen, mind azon kívül; egy szovjetellenes koalíció összehozására zsarolások és fenyegetések segítségével; azon országok bevonására ebbe a koalícióba, amelyek ingadoztak vagy pedig hajlandók lettek volna normális viszonyt fenntartani Oroszországgal; az Entente hatalmainak Szovjetoroszország elleni háborújuk finanszírozására és éhség-blokád szervezésére az orosz forradalom ellen.

1917 november–december havában a szövetségesek értekezletét, amelyben az Egyesült Államok részéről Wilson alteregoja, House és Balfour vett részt, megtárgyalták a Kalegyinnekn nyújtandó segítséget és Romániának Oroszország elleni támadása bátorításának kérdését. 1917 november 10-én az Egyesült Államok kormánya elismerte a párisi lengyel nemzeti bizottságot és segítséget kezdett nyújtani a lengyel hadsereg megszervezésében az Orosz Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság ellen.³² November 23-án Wilson jóváhagyta Románia ajánlatát az Oroszország elleni támadásra vonatkozólag és kompenzációképpen támogatást ígért Romániának a békekonferencián.³³ 1917 december 10-én Lansing külügyminiszter konkrét programot terjesztett elő Wilsonnak Kalegyin. Alekszejev és Kornilov támogatására vonatkozólag. „Egyáltalán semmit sem remélhetünk, ha a bolsevikok hatalmon maradnak“, — írta Iansing.³⁴ Mikor a következő nap Lansing megkapta az elnök jóváhagyását, megerősítés végett Wilson elé terjesztett egy utasítást az Egyesült Államok londoni nagykövetségének címére, Kalegyinnekn nyújtandó pénzügyi segítségről az angol és francia kormány szervein keresztül. Ebből a célból Angliának és Franciaországnak kölesönt nyújtottak. „Nem szükséges rámutatni — táviratozta Lansing Londonba az amerikai képviselőnek, — annak szükségességére, hogy gyorsan kell cselekedni és hangsúlyozni kell az előt, akivel tárgyalni fog, milyen fontos az, hogy ne váljon köztudomásúvá az Egyesült Államok szimpátiája Kalegyin mozgalmával szemben és mégkevésbé az a tény, hogy segítséget nyújt neki“. Még ugyanazon a napon Wilson így válaszolt: „Teljes egészében helybenhagyom“.³⁵

Az intervenció célját kellett szolgálnia az Egyesült Államok kormánya által szervezett „orosz segítőbirodságnak“ is, amely Hoover vezetése alatt állt. „Az angol, francia, olasz és kormányal közölhetjük, hogy a fegyveres intervenció Hoover ajánlatától fog függni“ — írta Lansing külügyminiszter Wilsonnak. Továbbá: „A Hoover-féle bizottság humanitárius tevékenysége védelmének ürügye alatt a fegyveres intervenció Oroszországban célszerűbb lesz, mint a bizottság munkájának megkezdése előtt.“³⁶

Hogy ez volt az Egyesült Államok kormányának hitszegő gondolata, megerősíti House is: „Ő (House. — A. G.) gondolja ki azokat a módszereket, melyek segítségével a szövetséges erőket be lehet vinni Oroszországba a nélkül, hogy gyanút ébresztene ennek a rendszabálynak imperialista motívumaival kapcsolatban. Hosszú megfontolás után úgy határozott, hogy

³² Papers relating to the foreign relations of the United States, The Lansing papers 1914—1920. II. köt. 73. l.

³³ Foreign relations. 1917, Supplement 2. The world war, I. köt. 325. l.

³⁴ Lansing papers, II. köt. 344. l.

³⁵ U. o. 345—346. l.

³⁶a U. o. 363. l.

a probléma megoldásának egyetlen lehetősége a gazdasági segítség bizottságának létrehozása”.³⁶

Amikor az Egyesült Államok politikai és pénzügyi segítséget nyújtott valamilyen szovjetellenes akciónak, különös figyelmet fordított a Távol-Keletre és Szibériára. Előzőleg már megjegyeztük, hogy mily kitartóan törekedett az Egyesült Államok a szibériai vasút megszerzésére, mivel az volt a véleménye, hogy az lesz az új Szibériában és Távol-Keleten, akinek birtokában van a vasútvonal.

Az Egyesült Államok a távolkeleti intervencióra lassan készült fel. A döntő lépés ebben az irányban az a megbeszélés volt, amelyet az Egyesült Államok Japánnal 1917 nyarán és őszén tartott. Ez kiterjedt az Egyesült Államok imperializmusa távolkeleti problémáinak egész rendszerére és a Lansing—Iszj-féle szerződéssel fejeződött be 1917. november 2-án.³⁷ A jelen cikk keretei között nincs lehetőségünk arra, hogy külön megálljunk az imperializmus távolkeleti nemzetközi politikája történetének ezen kevésbé tanulmányozott, de igen fontos momentum mellett.

³⁶ „House ezredes levéltára“ (oroszul) II. köt., 286. l. „Hoover ajánlatai“, amelyekről Lansing Wilsonnak írt, teljesen igazolták az Egyesült Államok kormányának várnokozását. Hoover „orosz segítő bizottságát“ az oroszországi intervenció szolgálatába állította. 1919. május 23-án a párizsi békekonferencia külügyminiszeri ülésén Hoover felolvasta Health őrnagynak, a „segélybizottság“-ban működő ágensének jelentését, aki az „északi hadsereg orosz hadteste“ vezérkarával állott összeköttetésben Reválban, Judenics seregének Petrográd irányában történő hadműveleteiről. Hoover döntést követelt fehér Észtország támogatásának kiszélesítésével kapcsolatban, amely fő ugródeszkául szolgált Oroszország északnyugati részén a szovjetellenes hadműveleteknek, valamint az Észtorszagra támaszkodó fehér alakulatoknak, továbbá élelmiszer biztosításával kapcsolatban Petrográd részére „Judenics tábornok seregei által történt elfoglalása után“. Papers relating to the foreign relations of the U. S. The Paris Peace Conference, 1919. IV. köt. 752—753. l.

³⁷ A Lansing—Iszj egyezmény többek között megmutatja, hogy az Egyesült Államok kormánya az „új világ új politikája“ jelszó alatt ugyanazt az imperialista politikát űzte, mint Európa régi gyarmatosító államai, és hogy az Egyesült Államok ezen a szerződésen keresztül belekapcsolódott az Entente-hatalmak egymás között kötött titkos imperialista szerződéseinek rendszerébe. Az Egyesült Államok kormánya erősen titkolta ezt a tényt és azt erősítette, hogy csak 1919-ben, a párizsi békekonferencián jutottak tudomására a titkos szerződések. Pedig az Egyesült Államok kormánya már 1917 tavaszán megkapta Balfourtól az Entente-hatalmak egymás közötti titkos szerződéseinek szövegét. Az Egyesült Államok elnöke és külügyminisztere 1919-ben, a szenátusban tartott beszédekben kategorikusan tagadták, hogy az Egyesült Államok hivatalos szerveinek valamilyen közük lenne az Entente-hatalmak egymás között kötött szerződéseivel. (Treaty of Peace with Germany, Hearings before the Committee of foreign relations of the U. S. Senate, 148. l.) Az 1917 évi japán-amerikai tárgyalások (War memoirs by R. Lansing, 29. l.), továbbá egy sor más utalás (Dugdale B. C., Arthur James Balfour, II. köt. 145—146. l. New-York, 1936; Lloyd George, War memoirs, 1916—1917, 549—550. l., House ezredes naplója (oroszul), III. köt. 33. l.; Treaty of peace with Germany, Hearings ... 216. l.) Megdönthetetlenül bizonyítják, hogy az Egyesült Államok kormánya rendszeresen eltitkolta diplomáciai tevékenységének lényegét az amerikai nép előtt. Húsz év kellett ahhoz, hogy ezt a hamisítást az Egyesült Államok szenátusában pártvita következtében megállapítsák, 1936-ban Nay szenátor, megismerkedvén a külügyminisztérium publikálatlan anyagával, megállapította, hogy Wilson elnök és Lansing külügyminiszter meghamisították az igazságot és a történetet. Állítását megerősítő adatokat hozva fel, Nay szenátor azok címére, akik a jövőben is eltitkolni remélik az igazságot, a következőket mondta: „Nem azok tagadják ezt (a hamisítás tényét — A. G.), akik azt remélik, és azt hiszik, hogy a történelem sohasem találkozik ezekkel a tényekkel, vagy hogy a tények nem találkoznak a történelemmel? Nem voltak-e itt is arra irányuló remények, hogy sűrű függöny fogja eltakarni örökre az igazságot, és hogy a történelemhamisítás... folytatódni fog... (Congressional Record, 75-th Congress I. rész, 566. l.)

A Kornyilov-uralom leverése után, amelyet a bolsevik párt vezetése alatt hajtottak végre, az Egyesült Államok imperialistái, akik mély gyökeket vertek Oroszországban az Ideiglenes kormány és Kerenszkij idejében, világosan látták, hogy az „orosz kérdés” megoldása az amerikai program szerint háborút követel Oroszország ellen, az orosz nép ellen. Ehhez voltak szükségesek a japánok, akik Vladivosztok elfoglalására törekedve a washingtoni japán-amerikai tárgyalások idején megkezdték seregeik összehívását Koreában és Mandzsuriában.³⁸

A tárgyalások alatt az Egyesült Államok fontos engedményeket tett Japánnak, amikor elismerte külön jogait Kínában,³⁹ cserében az amerikai távolkeleti és szibériai expanziónak Japán által történő támogatásáért, amelyet a világimperializmus úgy értékel, mint „a legnagyobb zsákmányt a civilizált világ részére a két Amerika felfedezése óta...” A Lansing és Wilson által Iszij-jel, a rendkívüli japán küldöttség vezetőjével Washingtonban folytatott megbeszéléseken érintették az intervenció számára küldendő kínai seregek kérdését is. Az amerikaiak ezzel kapcsolatban felajánlották a kínai sereg megalapításához szükséges eszközök és felszerelés szolgáltatását, míg a japánoknak a szállítást kellett biztosítaniuk.⁴⁰ Lansing biztosította Iszijt, hogy „a japánoknak nincsen hübb barátja mint Amerika”.⁴¹ A japán-amerikai tárgyalások meggyorsították az események további menetét. 1917 november–decemberében az Egyesült Államok küldöttségének feje, House, a szövetségesek konferenciáján felhasználta a Japánnal éppen hogy csak megkötött szerződést, és Japánt az Egyesült Államok követelésére meghívták a konferenciára: nagy szerepet készítettek számára a Szovjetország elleni harcban.⁴²

November 20-a körül a konferencián ismertté vált a szövetségesek határozata, amelyben az 1917. november 21-i japán-amerikai egyezmény tükröződött vissza.

Az Entente és az Egyesült Államok konferenciáján végbement tárgyalások eredményeképpen felosztották egymás között az oroszországi tevékenységi zónákat: az európai Oroszországot Anglia és Franciaország között osztották fel;⁴³ az Egyesült Államok japán partnerével együtt szabadkezett biztosítottak maguknak Szibériában és a Távol-Keleten.⁴⁴

³⁸ 1917. október 16-án az Ideiglenes kormány megbízottja Távol-Keletről a következőt jelentette: „Itt olyan hírek járnak, hogy Japán bevonulni készül Vladivosztokba és e célból terrorcselekményt akar provokálni. Ezeket a híreket teljesen megbízható forrásokból származó értesülések megerősítik.” 606/3963. sz. titkos távirat. Pravda, 1918. április 9.

³⁹ Amerikai kutatók egész sora (nem is beszélve a japánokról) azt az álláspontot képviselik, hogy a Lansing–Iszij-egyezménnyel az Egyesült Államok nemcsak Japán különjogait ismerték el egész Kínában, hanem elismerték a „japán Monroe-elvet” is. 1917 őszén, a japán-amerikai tárgyalások idején és ugyanakkor New-Yorkban tartott beszédében Iszij japán nagykövet nem egyszer használta ezt a terminust, hogy párhuzamot vonjon Japán keletázsiai beavatkozása és az Egyesült Államok Latin-Amerikára és Kanadára vonatkozó követelései között, amelyek a „Monroe-elven” alapultak. W. W. Willoughby, *Foreign rights and interests in China*, Baltimore, 1927. I. köt. 376. l.; D. V. Thomas, *One hundred years of the Monroe doctrine*, New-York, 1923. 183. és 471. l.

⁴⁰ Lansing papers... II. köt. 438. l.

⁴¹ U. o. 439. l.

⁴² U. o. 56. l.

⁴³ Az 1917. december 23-i angol-francia egyezményre l. Churchill, *Világkrízis* (oroszul), 105. l. Poincaré 1917. december 24-én ezt írta naplójában: „Pichon közölte, hogy 5 és Clemenceau megegyeztek lord Milnerrel és R. Cecillel: Anglia számára szabadkéz a Kaukázusban, Franciaország számára pedig Ukrajnában.” R. Poincaré, *Au service de la France*, Neuf années de Souvenirs, IX, L'année trouble, 1917, Paris, 1932. 428. l.

⁴⁴ Az 1917. november–decemberében kötött amerikai–entente-egyezmény Oroszország tárgyában nem szüntette meg az Egyesült Államok igényét Oroszországnak tel-

Amikor az Egyesült Államok katonai képviselője, Bliss tábornok az Entente Legfelsőbb Tanácsában kifejtette elképzeléseit a távolkeleti és szibériai intervenció lebonyolításával kapcsolatban, azt írta, hogy a szibériai vasút és a mellette levő legfontosabb pontok megszállásával kapcsolatos főfeladat végrehajtását a japán hadseregre kell bízni.⁴⁵ Bliss tábornok 1918. február 20-án azt írta az Egyesült Államok vezérkari főnökének, P. March-nak, hogy amennyiben biztosítékok vannak arra, hogy a szövetségesek, elsősorban a japánok, a szovjet hatalom leverése feladatának elvégzése után eltávoznak Oroszországból, úgy meg kell kezdeni az intervenciót.⁴⁶ Február 24-én Lansing azt ajánlotta Wilson elnöknek, hogy a japánokat tegyék meg a nagyhatalmak távolkeleti megbízottjának. A nagyobb meggyőződés kedvéért Lansing hivatkozott a japánok készségére, Motono külügyminiszter biztosítása alapján, hogy a hadműveleteket egészen az Ural hegységig fogják kiterjeszteni.⁴⁷ Wilson március elsején elfogadta Lansing érveit és az Egyesült Államok tokiói nagykövetét, Morris-t értesítették, hogy az Egyesült Államoknak nincs kifogása a Motono-terv ellen, azzal a feltétellel, hogy Szibéria kérdését a békekonferencia fogja megoldani.⁴⁸ Wilson nem kételkedett abban, hogy a békekonferencián Szibériával kapcsolatban az Egyesült Államok számára kedvező döntést tud majd elérni.

Március 13-án, Lansingnak a japán intervenció perspektívájáról írt jelentésével kapcsolatban, Wilson kételkedett abban, hogy a japánoknak elegendő erejük lesz hatékony eredményeket elérni Szibériában és így a Szemjonov atamán megegyezésére vezető út keresését ajánlotta.⁴⁹

Az Egyesült Államok kormánya azonban még mindig ingadozott a távolkeleti japán-amerikai intervenció megvalósítási tervével kapcsolatban. Nem hitt ugyanis abban, hogy a japán partner lojálisan fogja teljesíteni kötelezettségeit. Wilson attól félt, hogy a japánok az egyezmény ellenére elfoglalják Szibériát és a Távol-Keletet, de nem az amerikai imperializmus, hanem saját maguk számára, ami lényegében meggyengítette volna az Egyesült Államok helyzetét Kelet-Ázsiában. Az angol-japán szövetség pedig az orosz Távol-Kelet esetleges elfoglalását az Egyesült Államok csendesóceáni helyzetére nézve fenyegetéssé alakíthatta volna át.⁵⁰ Másrészt pedig a fiatal szovjet hatalom

jes egészében amerikai befolyású zónává való átalakítására. Annak az éles harcnak következtében azonban (a Németországgal való fegyverszünet megkötése elbűstjén), amelyet az Egyesült Államok egyrésztől, Anglia és Franciaország másrésztől vívott, az Egyesült Államok lemondott a „nyitott ajtó” programjáról Oroszországban és kompromisszumképpen előterjesztette Oroszország szétdarabolásának tervét (az új „14 pontban”, amelyről később fogunk beszélni).

⁴⁵ Report of general T. Bliss, Military representative of the USA in the Supreme War-Council, 1920. február 19.

⁴⁶ P. C. March, The nation at war, 114—155. l.

⁴⁷ Lansing papers ... II. kötet, 354. l.

⁴⁸ U. o. 355. l.

⁴⁹ U. o. 312. l.

⁵⁰ Az Egyesült Államok kormányának említett aggodalmai a távolkeleti és szibériai intervencióra vonatkozó tárgyalások első fordulóját alatt (a Lansing—Iszija-egyezménytől a Polck—Iszija-megbeszélésekig 1918 július—augusztus havában) visszatükröződtek a japán seregek száma korlátozásának kérdésében is. Novemberben és decemberben „tárgyalták” hat szövetséges brigád (négy amerikai, egy kanadai, egy japán) Vladivosztokban történő azonnali kihajózását, hogy azokat az ország belsejébe küldjék az Uralig terjedő vasútvonal elfoglalása céljából. A terv... nem okozott nehézségeket, nem járt kockázattal, mivel ebben az időben a vörösöknek nem volt említésre méltó hadiszervezete. A szövetséges és társult hatalmak elvben megegyeztek ezen rendszabály fogantatásában mind politikai, mind hadi megfontolások által vezetve. Mikor a tervet átnyújtották a japán kormánynak, ez különféle ürügyek alatt nem adta hozzájárulását és így a terv megvalósítása egy egész évvel kitolódott.” (The Rush for Siberia, causes of the present crisis in the Pacific, The Fortnightly Review, 1921. nov. sz. 783. l.)

az amerikai burzsoá sajtó mindennapos proféciai ellenére, melyek pusztulását jósolták, napról-napra erősödött és az Egyesült Államok közvetlen részvétele az Oroszország ellen irányuló intervencióban minden becsületes amerikai elégedetlenségét váltotta volna ki. Végül pedig Wilson nem volt biztos abban, hogy a japánok képesek lesznek megtörni Oroszország ellenállását, amikor megkísérli elfoglalni az Uralig terjedő területet; ezenkívül pedig Wilson még azt is akarta, hogy Kína is résztvegyen az intervencióban, ami az amerikaiak véleménye szerint megerősítette volna Kínának helyzetét Japánnal szemben, legalább is Mandzsúriában, a keletkínai vasútvonal övezetében.

Az események menete arra kényszerítette az Egyesült Államok kormányát, hogy gyorsan foglaljon állást. Anglia és Franciaország, a németellenes koalícióban az Egyesült Államok szövetségesei, szükségesnek találták, hogy a japán seregekre bízzák a távolkeleti intervenció végrehajtását. Angliának az volt a célja, hogy Japánt a szovjet hatalom leverésének és Oroszország felosztásának egyik eszközeként használja fel.⁵¹ Japán fellépésének ugyanakkor ellensúlyul kellett volna szolgálnia az Egyesült Államok távolkeleti és szibériai behatolásának; az angol kormány az Anglia támogatásával végrehajtott szibériai japán intervenciót a legjobb eszköznek találta a japán-amerikai távolkeleti ügyekben létrejött (Lansing—Iszij) egyezmény érvénytelenítésére. Az 1917 decemberében eredménytelenül befejezett tárgyalások után, melyeknek célja a Japán részvételével megszervezett távolkeleti intervenció volt, a brit kormány 1918 január-februárjában azt ajánlotta az Egyesült Államoknak, hogy tegyék meg a japánokat a szövetségesek mandatáriusaivá a szibériai és a keletkínai vasútvonal elfoglalásánál.⁵² Az Egyesült Államok ebbe nem egyezett bele és kijelentette, hogy az intervenciónál előnyben részesíti a „nemzetközi együttműködést”.⁵³

1918 márciusában Henry Wilson tábornok azt sürgette, hogy az Entente főtanácsa fogantatosítson lépéseket a szibériai japán intervenció meggyorsítására, amelynek „a Brit Impérium kormánya és az angol katonai hatóságok nagy jelentőséget tulajdonítanak”.⁵⁴ Clemanceau, aki féltette oroszországi befektetéseit⁵⁵ és félt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak Nyugat-Európa dolgozó tömegeire való befolyásától, a japán intervenció kérdésében Angliával együtt lépett fel. Már 1917 decemberében hangsúlyozta House

Ugyanekkor (1917 novemberében) adták ki a parancsot (később elhalasztva) a 25. Middlesex-i ezred egyik zászlóaljának Hongkongból Vladivosztkba való átszállítására. (J. Word, With the „Die-Hards” in Siberia, 17—18, 1.); ekkor (november 22-én) állították össze a charbini külföldi konzulok összejövetelén a szibériai vasút zónájában végrehajtandó intervenció programját. (R. Poincaré, Au service de la France, Paris, 1932, 330. l.); ekkor (1917. október 16-án) jelentették a japánok Vladivosztkba való betörésének szándékát (az Ideiglenes kormány megbízottjának 606/3963. sz. titkos távirata, Pravda, 1918. április 9.), valamint az irkutszki francia főkonzul panaszát a miatt, hogy „sine die elhúzzák a január elejére jelzett szövetséges expedíciót” (André Bourgeois irkutszki francia főkonzul sürgönye a pétérvári francia nagykövethoz 1918. február 16-án. Krasznij Archiv. III. köt. 1929, 146. l.)

⁵¹ Reichberg, A távolkeleti intervenció felszámolása, O. G. I. Z. 1940. 18. l. rámutat arra, hogy 1917. november 8-án az angol burzsoá sajtó azt követelte, hogy Japánt és az Egyesült Államokat bízzák meg az oroszországi intervenció végrehajtásával.

⁵² Foreign relations. 1918. Russia. II. köt. 30. l.

⁵³ U. o. 42. l.

⁵⁴ Field Marshall Sir Henry Wilson. His life and diary. II. köt. 148. l.

⁵⁵ „A politikai sorsjáték főnyereménye reményében Franciaország milliárdokat tett csupán az orosz kártyára. Oroszország, amely pénzt kapott Franciaországtól, abba a helyzetbe került, hogy a Távol-Keleten — Kínában, Perzsiában — mint pénzt osztogató politikai személy lépjen fel.” V. I. Lenin kivonata S. Altmann... K. Bücher stb. Grundriss der Sozialökonomik c. munkájából, Leninszkij Szbornyik, 22. köt., 91. l.

előtt a japán szibériai intervenció szükségességét.⁵⁶ Franciaország Angliával és Japánnal együtt (és mint kiderül, az Egyesült Államokkal együtt) finanszírozta Szemjonovot, és közreműködött abban, hogy Mandzsúria japán-felhérgárdista aknamunka arénájává váljon. Az intervencióhoz szükséges kiindulópont időben történő elfoglalása céljából az Entente felbízta Japánt a Vladivosztokban való partraszállásra (áprilisban), amelyhez az angolok is csatlakoztak.

A távolkeleti intervenció megvalósítására vonatkozó hivatalos döntésben az Egyesült Államok kormányánál a döntő szerepet azonban a csehszlovák légiók oroszországi lázadása játszotta. Az Egyesült Államok, éppen úgy mint Franciaország és Anglia, hivatalos és titkos megbízottjai útján hozzájárult a csehszlovák összeesküvéshez mind Oroszország területén, mind az Egyesült Államokban a Csehszlovák Nemzeti Bizottság útján.

Wilson belügyminisztere, Lane a csehszlovákok fellépésével kapcsolatban 1918. szeptember 13-án lelkesedésében a következőket írta: „Milyen nagy a világ! és e világ legnagyobb romantikája nem is az a tény, hogy W. Wilson a világ ura, hanem a csehszlovákok 5000 mérföldes hadjárata Orosz-Ázsia területén”.⁵⁷

Az Oroszországban levő cseh légionáriusokban látta az Egyesült Államok azt az erőt, amely az intervenció alatt alááshatja vagy meggyengítheti a japán foglalkozó seregek monopolhelyzetét Szibéria vasútvonalain.

Júniusban Lansing azt tanácsolta Wilsonnak, hogy a cseheknek a lehető legnagyobb segítséget nyújtsák a szibériai vasút elfoglalásánál. Június 22-én az Egyesült Államok moszkvai főkonzula táviratozott az omszki amerikai konzulnak a „szibériai vasút feletti ellenőrzés csehek által való megszerzésének kívánatossága tárgyában”.

Június 29-én a cseh légionáriusok a japánokkal együtt elfoglalták Vladivosztokot és július 6-án az Egyesült Államok kormánya véglegesen döntött a távolkeleti intervenció kérdésében. A cseh légionáriusok számára nagy amerikai hiteleket nyitottak meg, köztük olyanokat is, amelyek az ú. n. „gazdasági segítség Oroszországnak” vonalán haladtak.

Az Egyesült Államok kormányának 1918. augusztus 3-i hivatalos deklarációja az oroszországi fegyveres intervenció képmutató elítélésével kezdődik és tele van az orosz nép iránti „szeretet” kifejezéseivel. Azután utal arra, hogy az intervenció feladata segítségnyújtás a „nyugat (?) felé nyomuló csehszlovákoknak”, ezek megvédése a „felfegyverzett osztrák és német hadifoglyokkal szemben”. Ebből a célból, — jelentette ki az Egyesült Államok kormánya, — az Egyesült Államok együttműködnek Franciaországgal és Nagybritániával Murmanszk és Archangelszk vidékén; ezeket a szerény feladatokat tartja szemelőtt az Egyesült Államok és Japán Szibériában is.

A deklaráció biztosítékokkal fejeződik be, melyek szerint itt szó sincs Oroszország belügyeibe való szándékos beavatkozásról.

Az Egyesült Államok deklarációját mind formájában, mind tartalma szerint megismételte az 1917. november–december hónapokban tartott szövetséges konferencia határozata az Egyesült Államoknak Japánnal együtt végbevitt szibériai és távolkeleti intervenciójával kapcsolatban; egyidejűleg a deklaráció utalást tartalmaz az oroszországi „érdekszférák” megosztására vonatkozólag is az Egyesült Államok és Japán segítőtársa, valamint Anglia és Franciaország között.

Az Egyesült Államok a deklarációban úgy szerepel, mint a szibériai és a távolkeleti intervenció vezetője; a deklaráció megerősítette, hogy az Egyesült Államok meghívta Japánt az intervencióban való részvétellel.

⁵⁶ House ezredes naplója (oroszul), III. köt. 357. l.

⁵⁷ The Letters of Fr. K. Lane. 1922. 293. l.

Bár az Egyesült Államok leszögezte részvételét a murmanszki és archangelszki intervencióban („Vladivosztokban éppúgy, mint Murmanszokban és Archangelszkben, az amerikaiak egyetlen célja a hadianyagraktárak védelme lesz”),⁵⁸ a deklaráció nem hagy kétséget a felől, hogy az Egyesült Államok intervenciójának legfontosabb területe Szibéria, ahol „csupán az Egyesült Államok képes elegendő erővel működni japán partnerével együtt”.⁵⁹

Ugyanakkor a deklaráció nyomait mutatja az amerikai-entente egyezménynek is, mely szerint az európai Oroszországot Anglia, Franciaország és Olaszország „gondjaira” bízzák. Erről a deklarációnak az a mondata tanúskodik, mely szerint az Egyesült Államok kormányának nincs szándékában „korlátozni a vele szövetséges kormányok tevékenységét (az intervencióban)”.

Az Egyesült Államok deklarációja az oroszországi intervencióval kapcsolatban megnyitotta az utat az amerikai imperializmus expanziójának újabb programjához, a „tengerek szabadsága” kérdésében Nagybritániával fennálló ellentétek élességének tompításához, a piacokért folyó harc enyhítéséhez, Oroszország megcsonkítása programjának számlájára végrehajtott gyarmatosztáshoz.

Az Egyesült Államok kormánya mindent megtett, ami csak erőiből tellett, hogy rátegye kezét az orosz terület legalább egy kis részére „Alaszka irányában”, az Amerikából Európába vezető szárazföldi útra.

A japánok deklarációjukban megjegyezték, hogy „az Egyesült Államok kívánságát teljesítik”. Kb. ebben a formában nyilatkoztak a többi intervensek, — az angolok, a franciák stb. is. A Japán és az Egyesült Államok által az oroszországi intervencióval kapcsolatban kiadott deklaráció megvitatásakor Isij, japán nagykövet újból, éppúgy mint az 1917. évi Lansing—Iszj egyezményénél, azt ajánlotta, hogy vegyenek be a deklaráció szövegébe egy pontot Japán „külön érdekeiről”, de ez alkalommal nem Kínával, hanem Szibériával kapcsolatban. Az Egyesült Államok helyettes külügyminisztere, Polek, aki Iszijjel tárgyalt, nem egyezett bele egy ilyen formulába. Álláspontját Polek a következő, igen jellegzetes módon indokolta.

A külügyminisztérium — mondotta Polek — meg van győződve arról, hogy ezek a szavak feleslegesek⁶⁰ elsősorban azért, mert a Japán „külön érdekeire” vonatkozó utalás benne van a Lansing—Iszj egyezménnyel kapcsolatos deklarációban,⁶¹ mert Japáné lesz a legfőbb parancsnokság Szibériában a szövetségesek összes fegyveres erői fölött,⁶² és végül azért, mert Japánnak Szibériában nagyobb serege lesz, mint az összes többi államoknak együttvéve.⁶³

Polek kijelentése világosan mutatja, hogy az Egyesült Államok az intervencióban a főfeladatot a japán hadseregnek szánta.

⁵⁸ Foreign relations, 1918, Russia, II, köt. 328. l.

⁵⁹ U. o.

⁶⁰ U. o. 307. l.

⁶¹ U. o.

⁶² U. o.

⁶³ U. o. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának ez a kijelentése különösen fontos az amerikai külpolitika megértése szempontjából. Az Egyesült Államok külügyminisztériuma nem tagadta Japán külön jogait szibériai viszonylatban; sőt Polek hivatkozott a Lansing—Iszj egyezményre, amely már tartalmazza ezen külön jogok elismerését, és ezért új hivatkozások ezekre a „külön jogokra” felesleges. Minthogy Polek Iszjnek Japán „külön jogaival” kapcsolatban nem Kínáról, hanem Szibériával kapcsolatban felelt, így a külügyminisztérium ezzel bevallotta, hogy kategorikusan tagadta az analízált Polek—Iszj-tárgyalások előtt és után is azt, hogy a Lansing—Iszj egyezmény a „Japán Monroe-doktrína” elismerését jelentette volna az Egyesült Államok részéről.

S bár a Polek—Iszij tárgyalások idején az Egyesült Államok kormánya, amely a bolsevikok lehető leggyorsabb leverése céljából lemondott a japán expedíciós sereg számának korlátozásáról és nem kételkedett szibériai akciójuk hatékonyságában, az Egyesült Államok imperialistái most attól kezdtek félni, hogy azok a japán partnerek, kiknek segítségével kellett szélesre nyitni Oroszország kapuit az amerikai tőke előtt, maguk is megvethetik lábukat az orosz Távol-Keleten.⁶⁴ Ezért az Egyesült Államok kormánya a japánoktól nyomtatékosan garanciát követelt arra, hogy a japán seregek az intervenció végrehajtása után nem maradnak Oroszországban. 1918. augusztus 2-án Iszij átadott Poleknek egy memorandumot, amely azt tartalmazta, hogy Japán azonnal visszahívja hadseregét orosz területről, mihelyt „segítséget nyújtott a cseheknek.”⁶⁶

Magától értetődik, hogy ezek az ünnepélyes biztosítékok egyáltalán nem akadályozták a japánokat abban, hogy önálló utakat keressenek saját szibériai és távolkeleti foglaló terveik számára és nem akadályozta az amerikaiakat sem, hogy oly rendszabályokat foganatosítsanak, amelyek a japánokat a Polek—Iszij egyezmény betartásának szükségességére szorítják. A Vladivosztokban partraszálló japán parancsnok a primorjei terület orosz hatóságaitól azonnal egy olyan kötelezvény aláírását követelte, mely szerint Japán számára biztosítják az összes „parti és halászáti jogok” birtokát egészen Kamesatkáig, valamint a szénbányák örökbérletét. A primorjei terület orosz hatóságai megtagadták a japán követelések kielégítését, de az omszki „direktórium” tárgyalásokat kezdett a japánokkal. A japánok a szibériai vasút feletti ellenőrzést az Uralig és egy sor más koncessziót követeltek.

„A Japán és a direktórium közötti egyezmény, amely az Uralig terjedő vasutat Japánnak adta, alá volt írva, vagy közvetlenül aláírás előtt állott, mikor a direktórium „megbukott”.⁶⁶ A szövetségesek, elsősorban az angolok, nem engedhették meg, hogy a japánok Szibériában pozíciókat foglaljanak el, mert maguk törtek ezeknek megszerzésére; a szövetségesek megakadályozták a japánokat abban is, hogy egy hasonló egyezményt kössenek Kolcsak-kal.⁶⁸ Ezenkívül Anglia és Franciaország, amikor akadályozta Japán szibériai behatolásának rendkívüli módon való megerősödését, félt az Egyesült Államok világhelyzetének a háború következményeképpen való megerősödésétől, az Egyesült Államok igényeinek növekedésétől az „orosz örökségre”, és általában félt az Egyesült Államok keletázsiai aktivitásától. Így a két állam támogatni kezdte a Bajkál-vidékre és a Primorjére irányuló japán igényeket. Ennek következtében az amúgyis ellentmondásos ideiglenes japán-amerikai együttműködés a Távol-Keleten meggyengült és lassanként egy japán „ék” verődött a távolkeleti és szibériai amerikai expanzió útjába.

Az amerikaiak pedig, akik biztosítani igyekeztek a Polek—Iszij tárgyalások idején adott japán ígéretek teljesítését, seregeikkel a japán hadsereg mögött fekvő területeken elfoglaltak egy egész sor vasútvonalat, megszakítva

⁶⁴ Intimate papers of col. House. 394—395. 1.

⁶⁵ J. Word. With the „Die—Hards” in Siberia. London. 1920. 269. 1.

⁶⁶ J. Word. id. m. 269. 1.

⁶⁷ Érdekes, hogy hogyan jellemezte a szövetségesek egymás közti harcát Szibériában és Távol-Keleten Kolcsak, még a direktórium bukása előtt Boldirev tábornokkal való beszélgetésében. „Omszk, 1918. október 19. Az admirális véleménye szerint Távol-Keleten (amelyet elveszettnek tekint) két koalíció van: az angol-francia, amely jó indulatú és a japán-amerikai, amely ellenséges. Amerika követelései igen nagyok, Japán pedig semmitől sem riad vissza.” (Boldirev, A direktórium; Kolcsak, Az intervensek. Szibirkrajizdat, 1925. 72. 1.)

így a japán közlekedést a tengerparton, a Bajkál-tó vidékén és Szibéria útjain.⁶⁸

A japánok azon kísérletének sikertelensége, hogy gazdaságilag és politikailag megerősödjének Nyugat-Szibériában, angol-francia hajlam a japánoknak a Bajkál-vidék és a Primorje elfoglalására törő terveinek támogatására, a japán közlekedés megszakítása az amerikaiak által, — mindez együttvéve nem segítette elő a japán seregek előrenyomulását „az Ural felé a Vörös Hadsereggel való harc céljából“. Lenin mélyértelműleg és igen pontosan határozta meg a japán-amerikai viszony lényegét, amikor így írt: „A japánok azt mondták az amerikaiaknak: Természetesen mi le tudjuk győzni a bolsevikokat, de mit adtok ti ezért? Kínát? Azt mi úgyis elfoglaljuk. Itt pedig tízezer versztre meggyünk ütni a bolsevikokat, az amerikaiak pedig a hátunkban. Ilyen politikát nem csinálunk. ... Japán Kínába harapva nem tudott Nyugatra előretörni egész Szibérián keresztül, mivel hátában volt Amerika és nem akarta a gesztenyét kikaparni a tűzből Amerika számára.“⁶⁹

Az amerikai imperialisták a japánokkal és a többi szövetségesekkel végrehajtott együttes intervenció elején látták már, hogy a japánok erősen megvetik a lábukat a Bajkál-vidéken és a Primorjén, azonnal megmutatva a Polek—Iszjij-egyezmény megsértésére irányuló szándékot; de nem kerülték el figyelmüket az omszki angol, francia és japán intrikák sem, amelyek majdnem teljesen megszüntették az Egyesült Államok befolyását a nyugatszibériai események menetére és észrevették az Entente azon szándékát is, amely az Egyesült Államok japán partnerét az amerikaiak szibériai és távolkeleti eszközéből akadályú akarja átváltoztatni az amerikai tervek megvalósítása útján.

Ezzel kapcsolatban helyes megállni az amerikai intervenciós politika fejlődésének egy kevésbé ismert momentumánál, annál, amikor Washingtonban megtárgyalták amerikai csapatok küldését a „volgai frontra“, hogy közvetlenül résztvegyenek a Vörös Hadsereggel folytatott harcokban.

1918 szeptemberében Morris, az Egyesült Államok tokiói nagykövete, aki egyúttal az Egyesült Államok „főmegbizottja“ volt Szibériában, valamint Grews tábornok, az amerikai megszálló hadsereg parancsnoka és Night tengernagy, az Egyesült Államok ázsiai flottájának parancsnoka a külügyminisztériumon, a katonai és tengerészeti hivatalokon keresztül közös távirati jelentést küldtek Wilson elnöknek, amely az amerikai intervenció további kiterjesztésének ajánlatát tartalmazta. A javaslat arra vezetett, hogy az Egyesült Államok megszálló erőinek jelentős részét Grews vezetésével Omszkba szállították át. Itt kellett volna megszervezni az Egyesült Államok fegyveres erőinek bázisát a japánokkal, csehszlovákokkal, angolokkal együttesen a Volga mellett a Vörös Hadsereg ellen megindítandó közvetlen hadi-

⁶⁸ Az amerikai csapatok a japánokkal együtt foglalták el a chabarovszki vasútvonalat Chabarovszk és Bira állomás között, megszakítva így a japán összeköttetést Chabarovszk, Blagovicszenszk és Csita között; ugyanígy jártak el a Nyikolszk—Uzsurijszk és Uzsuri állomás közötti szakasszal is, minek következtében a japán közlekedés megszakadt Vladivosztk és Chabarovszk között. A Bajkál-vidéken az amerikaiak elfoglalták a Bajkál-tó és a Jablonov-hegyhát közötti vasútszakaszt és ily módon ellenőrzést gyakoroltak a Szibériába menő és Szibériából távozó japán seregek mozgása felett. Vladivosztkban, ahol az amerikai foglалóssereg főparancsnoksága székel, az amerikaiak erősen megvetették lábukat. A kikötőben ott álltak az Egyesült Államok haditengerészeti egységei és a vladivosztki rendőrség főnökéül Johnson amerikai ezredes nevezték ki. (P. N. Nyikiforov, Távolkeleti Archívum, 215—216. l.)

⁶⁹ Lenin, Összes művei (oroszul), XXV. köt., 505. l.

cselekmények számára.⁷⁰ A jelentés nagy hatást tett Wilsonra, aki ezt a „legmeggyőzőbb okmányoknak tartotta, amit valaha is olvasott az orosz problémáról”.⁷¹

De, mint egy amerikai történész megállapítja, ezt a tervet főleg azért nem fogadták el, mert Washingtonban „nem voltak emberek, akik Wilson elnökhöz hasonlóan meg lettek volna győződve arról, hogy az orosz kérdés a főprobléma. Így 1918 októberében, mint Dennis összefoglalja, Washingtonban „kimúlt az a terv, amely a szövetségesek intervenciójának Oroszországban egészen más jelentőséget adhatott volna”.⁷²

Dennis amerikai történész a terv mellett és ellene szóló okokat vizsgálva, arra a következtetésre jut, hogy a terv megvalósításának főakadálya az Egyesült Államok és a szövetségesek közti ellentétek voltak; az Egyesült Államok szándéka, mely a tervnek 1919 tavaszán való megvalósítására irányult, igen későn ért meg. Az intervenciót Dennis, megsiratra a terv sikertelenségét, így ír: „Veszély fenyegetett természetesen a szövetségesek mesterkedései oldaláról, amelyek e nélkül is nagyszámúak voltak. A terv azonban lehetővé tette volna azoknak az orosz kísérleteknek a megvalósítását, amelyek egy liberális polgári kormány megalakítására irányultak és megszüntetie volna azokat a körülményeket, melyek következtében a szelíd és értéktelen tory, Knox tábornok, a brit misszióból, lett az az erő, amely Kolcsak mögött áll, s amelyek között a japánok magukat Szibéria urainak tekintették.”⁷³

1919 tavaszán a párizsi békekonferencián Wilson elnökkel az élükön, a szövetségesek elismerték Kolcsakot és teljes támogatást ígértek neki.⁷⁴

„De késő volt már, hogy hadsereget küldjenek az Uralba hathatós segítségnyújtás céljából, — jegyzi meg melankólikusan Dennis. — Így a Kelet-Szibériában állomásozó amerikai megszálló hadsereg jelentéktelen expedíciós erő maradt, amely predestinálva volt a fegyverekkel való kiűzésre.”⁷⁵

Ez az epizód jellemző az amerikai intervenciók politikára. Az Egyesült Államok kormánya széleskörű expedíciós tervei megvalósításában előnyben részesítette a gazdasági nyomást, a blokádot, polgárháborút, uszítást, a zavarkeltést, Szovjetoroszország ellen irányuló cselekmények finanszírozását és az idegen szuronyok használata mellett ritkán határozta el magát közvetlen hadicselekményekre. Az amerikai imperialisták számára szövetségeiknek kellett kikaparni a gesztenyét a tűzből.

Közben a százezres japán hadsereg az amerikai, angol, francia és más seregekkel együtt elfoglalta a Primorje-t, az Amur-folyó és a Bajkál-tó vidékét. A japán imperialisták, Amerika partnerei, Szemjonovval és Kalmi-

⁷⁰ Papers relating to foreign relations of the U. S. 1918, Russia, II. köt. 387—390. l. (Morris Lansingnak Vladivosztokból szeptember 23-án); C. Ackerman, Trailing the Bolsheviki, Twelve thousand miles with the allies in Siberia. New-York, 195. l.; A. Dennis, The Foreign policies of Soviet Russia. New-York, 1929. 289. l.

⁷¹ Dennis, id. munka 289. l. és Ackerman, id. munka 196. l.

⁷² Morrisnak adott válaszában Lansing külügyminiszter közölte, hogy az Egyesült Államok kormánya „a legnagyobb sajnálattal” kénytelen lemondani a szóbanforgó javaslat megvalósításáról. Azok az indokok, amelyek az Egyesült Államok kormányát irányították, abban foglalhatók össze, hogy nem lehet összehangolni a szövetségesek erőfeszítéseit a Szibériától Archangelszkiig terjedő fronton a támadó és védekező hadműveletek vezetése tekintetében. (Foreign relations. 1918, II. köt. 393. l.)

⁷³ Dennis, id. munka 290. l.

⁷⁴ Az amerikai kormány politikai tevékenységének óvatosan alkalmazott képmutató stílusára jellemző, hogy Wilson itt is hű maradt magához: biztosítékot követelt Kolcsaktól, hogy Oroszországban „alkotmányos demokráciát” fog megteremteni. (Foreign relations. 1919, Russia, 322. l.)

⁷⁵ Dennis id. munka 290. l.

kovval együtt kegyellenkedtek, raboltak és elvitték az aranyat, ezüstöt, kőolajat, prémekeket, vasat és a halakat. Az erőszakoskodó cselekményekre válaszul fenyegető mozgalom keletkezett Vladivosztoktól egészen az Uralig.

Ebben az időben, a német koalíció veresége után, az angol-amerikai-francia blokk keze felszabadult a Szovjetországgal vívandó küzdelemre. Wilson képviselő „14 pontja”, amely világosan védekező jellegű volt, nem elégitelte ki a győztesek koalícióját. Az Egyesült Államok imperializmusa ekkor ismét egy intervenciós programot dolgozott ki és megkísérelte maga köré gyűjteni az Entente hatalmait. 1918 októberében az Egyesült Államok kormánya Oroszország teljes felosztását javasolta. Az, amit egy évvel azelőtt, 1917 november–decemberében a szövetségeseknek az Egyesült Államokkal való konferenciáján említettek, most még határozottabb formát kapott.

Az Egyesült Államok kormánya a legnagyobb titokban új „14 pontot” terjesztett elő (az Egyesült Államok kormánya ezt a „14 pont értelmezésének” nevezte), amelyekben lemondott a „tengerek szabadsága” elvéről, a gyarmatok újrafelosztásának követeléséről, az államok közötti gazdasági korlátok eltolításáról szóló tételéről, amelyek tulajdonképpen a „nyitott ajtót” jelentették volna az Egyesült Államok számára. Ebben az új „14 pontban”, melyek egy évtizedig titokban maradtak a világ közvéleménye előtt, az „orosz-kérdésben” Oroszország teljes felosztása szerepelt. Nemcsak Lengyelországot, Litvániát, Finnországot és Lettországot, hanem Ukrajnát, a Kaukázust, Közép-Ázsiát és Szibériát is el akarták szakítani.⁷⁶

Ez a program volt az Egyesült Államok kormánya mindennapos politikai tevékenységének „munkaprogramja”. 1918. november 20-i Lansing-hoz intézett levelében Wilson érintette Oroszország képviselőjének kérdését a következő békekonferencián. Jellemző a megsonkított Oroszország részeinek általa adott felsorolása: Finnország, Balti tartományok, európai Oroszország, Szibéria, Ukrajna.⁷⁷

Még a megsonkított Oroszország részeitől sem említi a Távol-Keletet, a Kaukázust és Közép-Ázsiát. Nem történt említés a Távol-Keletről, az új „14 pontban” sem: 1918 őszén az Egyesült Államok kormánya ennek sorsát eldöntöttnek vélte és ebben a tekintetben a november 20-i levél semmi újat nem ad. Wilson elnök azonban nem említi sem a Kaukázust, sem Közép-Ázsiát. A szétdarabolt Oroszország ezen eltűnt részei azonban hamar előkerültek... mint mandátumos területek, a békekonferencián „a négyek tanácsában”. A mandátum-rendszerrel kapcsolatos beszédében Wilson azt monddta, hogy a gyámsági rendszer a „német gyarmatokra, a török birodalom területére és más „területekre” „terjed ki”... Arra a kérdésre, hogy mit ért „más területek” alatt, Wilson így válaszolt: „A volt orosz birodalmat” és megmagyarázta, hogy a Kaukázust, Közép-Ázsiát és más területeket tart szem előtt.⁷⁸

Távol-Keletet ez alkalommal sem nevezte meg a gyámság alá helyezendő területek között!

Wilsonnak az „orosz-kérdésben” adott programja, amelyet az Egyesült Államok kormánya 1918 őszén, a párizsi békekonferencia előestéjén közölt az Entente hatalmaival, megkísérelte, hogy politikailag egy közös tervbe hangolja össze a Szovjetországgal szemben irányuló intervenciót, amely ekkor már a különböző frontokon az intervensek különálló cselekedeteiben jelentkezett. Az angol-francia-amerikai imperializmus egy olyan intervenciós tervet dolgozott ki, amelynek körvonalai a következők voltak: Kolcsak támadása

⁷⁶ Field Marshall Sir Henry Wilson, His life and diary, II. köt., 125. l.

⁷⁷ Foreign relations, Paris Peace Conference, I. köt. 270. l.

⁷⁸ Dillion, The peace conference, 160. l.

az Ural és a Volga felé a japánokkal és a csehszlovákokkal együtt; északról Murmanszk és Archangelszk elfoglalása után a csehekkel együtt előnyomulás Moszkva ellen.⁷⁹

Délen az angol csapatoknak az olaszokkal együtt el kellett volna foglalniok Kaukázusontúlt, hogy ily módon bezárják a Bagdad—Archangeleszk vonalat.⁸⁰

A Kaukázusból az intervenció vonala Közép-Ázsia felé, Batum—Baku—Krasznovodszk—Merv felé ágazott el.⁸¹ Az európai Oroszországgal kapcsolatos „befolyási zónákat” az 1917. december 23-i angol-francia egyezménynek megfelelően osztották fel. Besszarábia, Ukrajna és Krim — francia zóna; Észak-Kaukázus, Kaukázusontúl, Örményország, Grúzia, Kurdisztán — angol zóna; ezenkívül az angol szférába tartozott Oroszország északi része és a Balti-tenger vidéke. Ily módon az angol imperialisták az orosz erdőre és kőolajra törekedtek, a doneyei szénnek és a dél-orosz kohászatnak pedig Franciaországnak kellett volna jutnia. Nyugaton, a Baltikumban és Ukrajnában Wilson követelése szerint a németeknek ott kellett volna maradniok egészen az entente-csapatok megérkeztéig. „Tudjuk — írta Lenin —, hogy Wilson kormányát elárasztották olyan táviratokkal, amelyek azt kérik, hogy a német seregek maradjanak Lengyelországban, Ukrajnában, Észtországban és Livlandban... Csak akkor távozzanak, amikor megjelennek az entente-barát felszabadító seregek hogy leverjék a bolsevikokat.⁸² A pánok Lengyelországa Kievre és Szmolenszkre vett irányt, Mannerheim Finnországot és fehér Észtországot pedig Petrográd ellen irányuló támadási bázisnak tekintették.

„Ez kombinált hadjárat volt, mert Kolesak, Denyikin, Lengyelország, Judenics, valamint a Turkesztánban és Archangelszkben lévő vegyes angol-fehérorosz csapatok egyidejű támadását tétélezte fel. A hadjárat súlypontja Kolesák vidékén volt.”⁸³ Az Egyesült Államok imperializmusának „orosz programja” együtt az angol Churchill-féle „14 állam hadjárata az Orosz Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság ellen” elnevezésű tervvel, valamint a francia „200 család” dűhhadjárata a „Tigris” — Clemenceau vezetése alatt, képezte az Entente intervencióis tevékenységének az alapját. Ez volt a „párizsi békekonferencia” lényege.

A szovjet kormány a „demokratikus” és pacifista mondatok szövevényén keresztül is felismerte az Egyesült Államok kormánya politikájának tartalmát és célját, a szovjet kormány teljesen tisztán látta az Egyesült Államok szerepét az intervencióban is, Wilson minden leplezési kísérlete ellenére.

Az Egyesült Államok kormánya felelősségének kérdését a szovjet-oroszországi intervencióval, a polgárháború felélesztésével kapcsolatban helyesen világította meg a külügyi népbiztos 1918. október 24-i jegyzéke, amelyet az Egyesült Államok elnökéhez, Wilsonhoz intézett.

A kongresszushoz intézett üzenetében, — írta Csicserin, — Wilson elnök január 8-án „14 pont”. — A. G.) Oroszországgal való mély együttérzéséről és arról a szándékáról beszél, hogy segíteni fog Oroszországnak abban, hogy teljesen önállóan szervezze meg életét. „Azóta hat hónap múlt el és az orosz népnek elég ideje volt arra, hogy a gyakorlatban érezze az Ön és szövetségesei kormányának jóindulatát vele szemben... Ön megígérte, Elnök Úr, hogy együttműködik Oroszországgal, azért, hogy az teljes és akadálymentes lehetőséget kapjon saját politikai fejlődése és nemzeti politikája terén hozandó független döntésekre. A gyakorlatban ez az együttműködés abban

⁷⁹ G. Maynard, The Murmansk Venture, 7. l.

⁸⁰ Feld Marschall Sir Henry Wilson, His life and diary, II. köt. 125. l.

⁸¹ U. o. 167. l.

⁸² Lenin, Összes művei (oroszul). XXIII. köt. 259. l.

⁸³ Sztálin, Összes művei. IV. köt. 320. l.

talált kifejezésre, hogy a csehszlovák hadsereg, majd az Önök és szövetségeseik seregei Archangelszkben, Murmanszkban és a Távol-Keleten megkísérelték ráerőszakolni az orosz népre azoknak a hatalmát... kiknek uralmát Oroszország munkásai és parasztjai még a múlt év októberében lerázták magukról." A jegyzék haragosan megállapította, hogy Oroszországnak Wilson személyében egy kétarcú Janus-szal van dolga, aki a népek szövetségésének frázisaival, takarózik, a valóságban pedig „az archangelszki támadás és a szibériai betörés elnöke". A külügyi népbiztos jegyzéke egyenesen feladta Wilsonnak a kérdést: „Meg akarják-e szüntetni Amerika, Anglia és Franciaország az orosz nép véreire és az orosz polgárok életére pályázó törekvéseit?"⁸⁴

A szovjet jegyzék ironikusan megkérdezte Wilsont, hogy a szövetségesek részvénytársaságba tömörültek-e Oroszország kirablására, vagy pedig mindegyikkel külön lehet beszélni. Ezután így folytatta: „Milyen adót követel Amerika, Anglia és Franciaország az orosz néptől? Koncessziók adását, bizonyos feltételek mellett vasutak, bányák, aranylelőhelyek átadását követelik, vagy pedig Szibéria, Kaukázus vagy a Murman-partok területének átadását?"⁸⁵

Wilson kormánya, az oroszországi intervenció megszervezője, az Egyesült Államokban szovjetellenes hazugságok és rágalmozások cégére alatt igyekezett hatalmon maradni. A nyugati államokban végzett agitációs körútján Wilson elnök majdnem minden egyes beszéde tele volt Szovjetország ellen irányuló rosszakaratú és gonosz kirohanásokkal.

„Oroszországról beszéltek — mondotta Wilson —, de nem látják a kaotikus viszonyok más országokra való terjedésének szimptomáit? Ha átszelnék velem az Óceánt, megtudnák, hogy Európában minden gondolkodó ember borzalommal van eltelve a miatt, hogy országát ez a pestis fenyegeti... Talán hallottak ilyen propagandáról az Egyesült Államokban? Ez a méreg ott fut az egész világ ereiben... Lenin apostolai közöttünk vannak." Wilson a bolsevizmusnak az egész világra való kiterjedése elleni harcában egyik eszköznnek a Népszövetséget tekintette, amelyet az Egyesült Államok vezetett volna. Mindenkit felhívott, hogy támogassa azt.⁸⁶

Közelebbi vizsgálat alkalmával így foszlik szerte az a mítosz, mely szerint az Egyesült Államok, az imperializmus fellegvára, jelentéktelen szerepet játszott a szovjetellenes intervencióban. Az amerikai imperialista burzsoázia játszotta ki az orosz szovjet állam ellen a világreakció koalíciója politikai harci programját; ez vette magára a hatalmak szovjetellenes hadjárata és a szovjet hatalom ellen irányuló polgárháború finanszírozását. Ezt a feladatot csak az Egyesült Államok imperialistái tudták megoldani, akik a háború alatt az egész kapitalista világot adófizetővé tették.

Az Egyesült Államok, amelynek kezében volt a világ élelmiszer-tartaléka, segített az Ententenak az Oroszország elleni éhségblokádj megteremtésében. Az amerikai burzsoázia az angol, japán, francia burzsoáziával együtt el volt ragadtatva Oroszországnak gyarmati országgá való átalakítása tervétől. Az Egyesült Államok rá akarta tenni kezét Távol-Keletre és Szibériára.

Az Egyesült Államok imperialistái az Entente imperialistáival együtt Oroszország számára egy sor területre való szétszabdálás sorsát képviselték. Ezek a következők lehettek volna: idegen gyarmathirtokok, gyámsági területek, protektorátusok, koncessziók, befolyási szférák, „szabad" kikötővárosok. Lenin és Sztálin, a bolsevikok és a szovjet nép azonban a világreakciónak ezt a tervét megghiúsította.

⁸⁴ Szovjet-amerikai viszony 1919—1923. Moszkva, 1934, 28—32, 1.

⁸⁵ U. o. 39, 1.

⁸⁶ The public papers of Woodrow Wilson, War and peace, II. köt. 180, 1.

Az Egyesült Államok imperializmusának szövetségeseivel együtt folytattott kalandjának vége közismert. Az Egyesült Államok imperializmusa, amely a japánokkal együtt a Csendes-óceán vezető hatalma akart lenni, amely az angol, francia és olasz imperialistákkal együtt világhuralomra tört, döntő politikai és katonai vereséget szenvedett a fiatal Szovjetországtól. A szovjet népnek Lenin és Sztálin vezetése alatt folytatott harca az erőszakoskodó intervenciók ellen, az orosz szovjet állam titáni küzdelme az ellenséges támadás elhárítására, megsemmisítette az amerikai imperialisták terveit.

Lenin a szovjet országnak, a Vörös Hadseregnek a nemzetközi reakció felett aratott győzelmét „igen tanulságos leckének” nevezte, „amely a világpolitikában résztvevő államok példáján és cselekedetein mutatta meg, hogy a mi ügyünk szilárd és hogy bármilyen támadási kísérletek lesznek Oroszország ellen és bármilyen katonai vállalkozást hajtanak végre Oroszország ellen, — ilyen kísérlet pedig valószínűleg több is lesz —, minket a tapasztalat már megedzett és a tényleges tapasztalat alapján tudjuk, hogy mindezek a kísérletek hamuként szétoszóródnak. És ellenségeink minden egyes támadása után még erősebbek leszünk, mint előtte voltunk.”⁸⁷

⁸⁷ Lenin, Összes művei (oroszul). XXV. köt. 420. l.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEIEHEZ

1948 végén az Egyesült Államok külügyminisztériuma az angol és francia külügyminisztériummal egyetemben „Náci-szovjet kapcsolatok 1939–1941” (Nazi-Soviet relations 1939–1941) címmel a hitleri Németország diplomáciai tisztviselőinek naplórészleteit és jelentéseit tette közzé gyűjtemény formájában. A gyűjteményhez előszót is írtak, melyből kiderül, hogy az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország kormányai már 1946 nyarán megállapodtak abban, hogy nyilvánosságra hozzák azt a német levéltári anyagot, melyet az amerikai és angol katonai hatóságok a háború folyamán Németországban zsákmányoltak, — mégpedig mindazokat az okmányokat, melyek az 1918–1945 közötti periódusra vonatkoznak.

A gyűjtemény közzététele után — „mint egy varázspálca intésére” — az Egyesült Államokban, valamint a tőle függő országokban, féktelen rágalmazó és úszító hadjárat indult meg a Szovjetunió ellen. Ennek az úszító hadjáratnak az volt a célja, hogy a gyűjtemény adataira támaszkodva a Szovjetuniót úgy tüntessék fel, mint a béke és a demokrácia ellenségét, mint azt az országot, mely 1939-ben a szovjet-német megnemtámadási egyezmény megkötésével szembefordult a „demokratikus” államokkal, hátuk mögött és ellenük összefogott a fasiszta Németországgal.

A gyűjtemény közzététele — amint a francia kormány hírügynöksége, a France Presse is kénytelen volt elismerni, nem egészen felelt meg „a szabályszerű diplomáciai eljárásnak”. A gyűjtemény előkészítése és összeállítása pedig — és ezt tudták a gyűjtemény szerzői is — egyáltalán nem felelt meg a történelmi igazságnak. És hogy ellensúlyozzák azt a rossz benyomást, melyet a haladó világ előtt a hitlerista hivatalnokok ellenőrizetlen, önkényes és hajánál fogva előrángatott feljegyzéseinek egyoldalú közzététele kiváltott, az amerikai és angol sajtó — felsőbb utasításra — azt a magyarázatot eszelte ki, hogy

„az oroszok elvetették Nyugat ama javaslatát, hogy együttesen tegyék közzé a náci diplomáciáról szóló teljes beszámolót”.¹

Amint a Szovjet Tájékoztató Iroda történelmi dokumentum-gyűjteménye erre rámutat, az amerikai és angol köröknek ez a beállítása egyáltalán nem felel meg a valóságnak. A szovjet kormány a német levéltári anyag közös feldolgozását javasolta és ebben a következő szempontok vezették: a szovjet kormány megengedhetetlennek tartotta az okmányok közzétételét közös megállapodás nélkül és nem vállalhatta a felelősséget a közzétételért az okmányok *gondos és tárgyilagos* átvizsgálása nélkül. A szovjet kormány álláspontja az volt, hogy a német levéltári anyag közzététele az említett elemi feltételek hiányában csupán *egy* dolgot eredményezhet, éspedig a fasiszta Németország ellen létrejött koalíció tagjai közötti viszonyok rosszabbodását.

¹ Történelemhamisítók: A Szovjet Tájékoztató Iroda történelmi dokumentum-gyűjteménye; Anonymus, 1948, 6. l.

De éppen ez volt a célja az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország kormányainak. És ezt akarta szolgálni az is, hogy a zsákmányolt levéltári anyag feldolgozásának közös és tudományos módját az amerikaiak és az angolok elutasították és olyan okmányokat tettek közzé, melyeknek

„nem az a célja, hogy tárgyilagosan taglalja a történelmi eseményeket, hanem az, hogy eltorzítsa az események igazi képét, hazugságokat terjesszen a Szovjet-unióról, megrágalmazza a Szovjetuniót és megkísérelje csökkenteni a Szovjetuniókat, mint valóban demokratikus hatalomnak és a támadó, a demokráciaellenes erők ellen állhatatosan küzdő harcosnak a nemzetközi befolyását”.²

Az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország kormányai azért választották a német okmányok közzétételének ezt az egyoldalú, önkényes módját, hogy *meghamisítsák* a történelmi igazságot és ezáltal megakadályozzák, hogy fény derüljön a második világháború valódi történetére és ezen belül a *fasiszta Németország* szerepére. És ez a *történelemhamisítás* csak kiegészítette azt a harcot, melyet az amerikai imperialisták segédesapataikkal együtt már megkezdtek a Szovjetunió ellen, mely politikai és gazdasági téren egyaránt folyik, melyet katonai előkészületek kísérnek és amelyet *ideológiai* vonalon is igyekeznek mindjobban alátámasztani. A Szovjetunió ellen indítandó újabb „keresztes hadjárat” *ideológiai előkészítésére* szánták és gyártották az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország kormányai a „Náci-szovjet kapcsolatok 1939—1941” című gyűjteményüket is, melyet — mint már említettük — 1948 elején adtak ki.

1948 eleje — nem véletlen dátum. Ahogy a Tájékoztató Iroda 1947 szeptemberében kiadott nyilatkozata is rámutat, 1947 folyamán növekedett az imperialisták támadó és új háborút előkészítő tevékenysége. A Tájékoztató Iroda nyilatkozata többek között a következőket mondja:

„...az imperialista tábor s annak vezető ereje az Egyesült Államok, különösen támadó aktivitást fejt ki. Ez az aktivitás egyidejűleg bontakozik ki minden irányban — katonai és stratégiai rendszabályok, a gazdasági terjeszkedés és az *ideológiai harc* irányában”.³

Ennek a különösen támadó aktivitásnak a hátterét és mozgató erőt a Tájékoztató Iroda nyilatkozata a következőkben foglalja össze:

„A nemzetközi helyzetben a második világháború eredményeképpen és a háború utáni időszakban lényeges változások történtek.

Ezeket a változásokat a világpolitika színterén működő főerők új elhelyezkedése, a második világháború győztes államai közötti viszony megváltozása és átcsoportosulásuk jellemzi.

Amíg folyt a háború, a Németország és Japán elleni háborúra szövetkezett államok együtt maradtak és egy táborat alkottak. A szövetségesek táborában azonban már a háború alatt mind a háború céljai, mind a háború utáni berendezkedések feladatainak meghatározása tekintetében *eltérés* volt. A Szovjetunió és a demokratikus országok a háború főcéljának Európában a demokratikus rend helyreállítását és megszilárdítását, a fasiszmus felszámolását és a Németország részéről fenyegető új támadás lehetőségének megelőzését és az európai népek közötti teljes és tartós együttműködés megteremtését tekintették. Az Egyesült Államok és vele egyetértésben Anglia, más célt tűzött maga elé a háborúban: a világpiaci versenytársaktól (Németország, Japán) való megszabadulást és saját uralkodó helyzete biztosítását. Ez az eltérés a háborús célok és a háború utáni berendezkedés feladatainak meghatározásában, a háború utáni időszakban kezdett *elmélyülni*. Két *ellentétes* politika alakult ki: az egyik oldalon a Szovjetunió és a demokra-

² Történelemhamisítók: A Szovjet Tájékoztató Iroda történelmi dokumentumgyűjteménye. Anonymus, 1948, 8—9, 1.

³ Nyilatkozat a nemzetközi helyzetről; — A nemzetközi helyzetről c. gyűjteményben, Szikra, 37. 1. (Idézett szövegekben, egyéb megjelölés híján, kiemelések tőlem; Zs. L.)

likus országok politikája, amely az imperializmus aláadására és a demokrácia megszilárdítására irányul, a másik oldalon az Egyesült Államok és Anglia politikája, amely az imperializmus megerősítésére és a demokrácia meglojztására irányul. Minthogy a Szovjetunió és a demokráciák országai a világuralomért való harc imperialista terveinek és a demokratikus mozgalom széthúzásának *akadályai lettek* — hadjáratot hirdettek meg a Szovjetunió és az új demokrácia országai ellen, amit az Egyesült Államokban és Angliában a legbuzgóbb imperialista politikusok új háborúval való fenyegetésekkel is alátámasztanak.⁴

Az új háború előkészítése — ahogy a Tájékoztató Iroda nyilatkozatával kapcsolatban erre már utaltunk — több irányban folyik, és pedig katonai, gazdasági, politikai és *ideológiai* irányban egyaránt és egyidejűleg.

... az Egyesült Államok világuralomra és demokráciaellenes irányra való törekvése magában foglalja az *ideológiai* harcot is. Az amerikai stratégiai terv *ideológiai részének* főfeladata az, hogy megszaruolja a világ közvéleményét azzal a rágalmal, hogy a Szovjetunió és az új demokrácia országai állítólag támadni akarnak. Ez a propaganda az angolszász blokkot *védekező szerepben tünteti fel és elhárítja róluk a felelősséget az új háború előkészítéséért*. A második világháború éveit alatti Szovjetunió népszerűsége óriási mértékben megnőtt külföldön. A Szovjetunió az imperializmus elleni önfeláldozó, hősi harcában mindenütt kiérdemelte a dolgozók szeretetét és tiszteletét. Az egész világ előtt szemmel láthatólag megnyilvánult a szocialista állam katonai és gazdasági hatalma, a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységének elpusztíthatatlan ereje. Az Egyesült Államok és Anglia reakciós köreiben nagy gondot okoz, hogyan *oszlassák el* azt a kitörölhetetlen benyomást, amelyet a szocialista társadalmi rendszer az egész világ munkásaiban keltett. A háború méregkeverőit számolnak azzal, hogy tartós *ideológiai előkészítésre* van szükség, hogy a katonáikat a Szovjetunió elleni harcba küldhessék.⁵

Az imperialista blokkot védekező szerepben feltüntetni, a felelősséget az új világháború előkészítéséért magukról elhárítani, továbbá a Szovjetunió iránti szeretetet és megbecsülést semmivé tenni — ez a *kettős* cél jellemzi az amerikai, angol és francia történelemhamisítók gyűjteményét is, melynek nem véletlenül adták a sokat sejtetni akaró „Náci-szovjet kapcsolatok” címet és amelyhez nem véletlenül tűzték oda a „1939—1941” dátumot. A „Náci-szovjet kapcsolatok” címmel arra akarnak utalni, hogy a Szovjetunió részéről a fasiszmus ellen folytatott harc csupán egy, és még hozzá „átmeneti fázist” jelentett a szovjet politikában, és hogy a legválságosabb időben, 1939-ben, a szovjet-német meg nem támadási egyezmény aláírásával a Szovjetunió elárulta a béke ügyét és kiszolgáltatta a nyugati „demokráciákat” a fasiszta Németország támadásának.

Az amerikai történelemhamisítók, valamint angol és francia segítő-társaik azt szeretnék elhitetni, mintha a fasiszta Németország támadásának az előkészítése — mely támadás végső fokon kirobbantotta a háborút — *csak* 1939-ben kezdődött volna. Erre akar utalni a gyűjtemény címében a dátum „1939—1941”, mely a gyűjtemény előszavában említett megállapodástól *eltérőleg* nem az 1918—1945 közötti egész szakaszra vonatkozó okmányokat hozza, hanem csupán az 1939—1941-es évekre vonatkozó „anyagot” tartalmazza.

Az amerikai, angol és francia történelemhamisítók nagyon jól tudják, hogy miért hagyták el az 1939 előtti évek történetét és miért maradtak el az 1941 utáni évekre vonatkozó iratok. Az 1939 előtti évek, pontosabban az 1917—1939-ig terjedő szakasz éppen az az időszak, melyet a Szovjetunió következetes és szívós harca jellemez a békéért. Az 1941 utáni évek pedig Sztálingrád jegyében folytak le, amikor kiderült, hogy a Szovjetunió egyedül

⁴ Nyilatkozat a nemzetközi helyzetről; — A nemzetközi helyzetről c. gyűjteményben. — Szikra. — 36—37. l.

⁵ A. A. Zsdanov: A nemzetközi helyzet; — A nemzetközi helyzetről c. gyűjteményben. — Szikra. — 21—22. l.

is képes Hitler-Németországot megverni és ezzel meg tudja menteni az egész emberiséget attól, hogy elsüllyedjen a fasiszta barbárságban.

Miután az amerikai, angol és francia kormányok „a szövetségesek közötti szoros és őszinte viszony, a kölcsönös bizalom és támogatás helyett” olyan politikához és módszerhez folyamodtak, melyeknek gyümölcse a német okmányok egyoldalú és önkényes közlése lett, miután nem riadtak vissza ezzel kapcsolatban történelemhamisítástól sem, a szovjet kormány feljogosítva érezte magát, hogy a maga részéről közzé tegye azokat a titkos okmányokat, melyek a *fasiszta Németország*, valamint az *Egyesült Államok*, *Nagybritánia* és *Franciaország* viszonyára vonatkoznak, melyek a háború folyamán kerültek a szovjet katonai hatóságok kezére és amelyeket az illető kormányok gondosan eltitkoltak saját népeik előtt. Ezek az okmányok fényt derítenek a második világháború előzményeire és történetére és megmutatják, milyen szerepet játszottak az amerikai, angol és francia imperialisták a második világháború előkészítésében.

A Szovjetunió külügyminisztériuma által közzétett „*Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről*”⁶ két kötetben jelentek meg. Az első kötet okmányai az 1937 novemberétől 1938 decemberéig terjedő időszakból származnak. Az első kötet felöleli azokat a feljegyzéseket, melyek Hitlernek, Ribbentropnak és a német kormány egyéb képviselőinek a külföldi politikusokkal folytatott megbeszéléseiről szólnak: felölelik továbbá a német diplomáciai képviselők külföldről jövő jelentéseit, valamint olyan okmányokat is, amelyeket a német kormánynak más államok kormányaival folytatott megbeszéléseire vonatkoznak. Vannak a gyűjteményben még olyan okmányok is, melyek más kormányoktól származnak, de amelyek közvetlenül kapcsolatban vannak a német külügyminisztérium ezen gyűjteményében megtalálható okmányaival. A gyűjtemény második kötetének az anyagát Herbert von Dirksen volt moszkvai tokiói majd londoni nagykövet irattárában talált. hadiszákmányként a szovjet hadsereg kezére került és az 1938–1939-es évekre vonatkozó feljegyzések alkotják.

Az „*Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről*” című gyűjtemény mellett még megjelent a Szovjetunió minisztertanácsa mellett működő Szovjet Tájékoztató Iroda által közzétett „*Történelemhamisítók*” című történelmi áttekintés, mely szintén azt a célt szolgálja, hogy „a hitlerista agresszió és a második világháború előkészítésének és kifejlődésének tényleges menetét” a történelmi igazságnak megfelelően megvilágítsa. Az „*Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről*”, valamint a „*Történelemhamisítók*” című történelmi dokumentum-gyűjtemény alapján világosan kirajzolódik az a nagy összeesküvés, melyet az imperialista hatalmak, élen az Egyesült Államokkal, a szovjet hatalom ellen szőttek fennállásának első pillanatától kezdve. Az „*Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről*” és a „*Történelemhamisítók*” feltárják ennek a nagy összeesküvésnek az összefüggéseit és megmutatják, hogyan állították az antant győztes imperialistái az 1914–1918-as világháború befejezése után a megvert és a másodrangú helyvel egyelőre megelégedni kényszerülő német imperializmust a maguk szolgálatába a győztes szocialista forradalom országa: Szovjet-országra ellen.

* * *

A győzelmes szocializmus országa elleni küzdelem a kapitalista államok részéről egy pillanattig sem szünetelt, legfeljebb a harc formái váltogatták egymást. Az intervenciós háborúktól egészen Münchenig egyenes és töretlen vonal halad.

⁶ Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat. I–II.

„A Szovjetunió létezésének első napjától kezdve különleges helyet foglalt el nemzetközi viszonylatban, amennyiben a békéért folyó küzdelem élén állt. — írja Molotov a Nagy Októberi Szocialista Forradalom harmincadik évfordulóján mondott beszédében.

Az Októberi Forradalom kiragadta országunkat az első világháborúból, békét és mind a cári Oroszországnak, mind a februári forradalom után megalakult álszocialista Kerenszkij kormányának imperialista politikájától való feltétlen elfordulást hirdetett. Ennek ellenére népünk évek során át nem térhetett vissza a békés munkához.

Az Októberi Forradalom elnyomása és az országunkból elmenekült földesurak és nagytőkések hatalmának visszaállítása céljából az antant államok egész sor háborús beavatkozást szerveztek meg országunk ellen. Ezekért a gaztetekért a felelősség Anglia és Franciaország imperialistáit, ezek amerikai és japán szövetségeseit és akkori csatlósait terheli. Ez a rablópolitika, amelyet a forradalmi orosz néppel szemben Churchill, Clémenceau és más reakciók vad szovjetellenes gyűlölete hatott át, szégyenletes kudarcot vallott. A szovjet nép megvédte függetlenségét, lélekzetvételi szünetet jutott és a győzelmes szocializmus békés építési útjára lépett.

Önök tudják — folytatja beszédében Molotov —, hogy ezután sem szüntek meg a fondorlatok hazánk ellen. Mennyi mindent nem tettek meg Nyugat és Kelet imperialistái, hogy felborítsák országunkban a békés építést.

A dolog odáig ment, hogy Anglia és Franciaország a fasiszta Olaszországgal szövetséget kötött és megkötötte a szégyenletes müncheni egyezményt a hitleri Németországgal, hogy annál gyorsabban a Szovjetunió elleni támadásra ösztönözze a német fasisztákat.⁷

Nem ez volt az első alkalom, hogy a nyugati imperialisták kelet felé ösztöklétké Németországot, hogy csáltal a „német kérdés“-t a Szovjetunió rovására oldják meg. Még 1917 végén és pedig 1917 decemberében a békefeltételek tanulmányozására kiküldött *amerikai* bizottság memorandumot készített, mely többek között ezt tartalmazza:

„Jelenleg tekintettel Oroszország vereségére, Németország legkönnyebb mozgási irányának *keletnek* kell lennie. Az adott pillanat a legjobb időpontnak látszik Németország részére, hogy felhasználja a számára most megnyíló lehetőségeket. Ez teljesen arra indíthatja, hogy áldozatokra szánja el magát délkeleten, nyugaton, más kontinenseken és távoli tengereken azért, hogy biztosítsa ellenőrzést *Oroszország felett*.“⁸

Németország részéről meg is volt a hajlandóság arra, hogy ezt a feladatot vállalja.

„A német militarizmus — írja Lenin 1918 februárjában — a világ kapitalistáinak megbízását teljesítve meg akarja fojtani az orosz és ukrán munkásokat és parasztokat, vissza akarja adni a földet a földbirtokosoknak, a gyárakat és üzemeket a bankároknak, a hatalmat a monarchiának.“⁹

A német imperialistáknak, mint a nemzetközi reakció *rohamseregének*, nem sikerült „a világ kapitalistáinak megbízását teljesítve“ a rájuk bízott feladatot elvégezni. Ebben döntő szerepet játszott az a hősieles küzdelem, melyet Szovjetország népei folytattak a bolsevik párttal az élen, Lenin és Sztálin vezetésével, a német betolakodók ellen; de közrejátszott a német forradalom érlelődése, valamint az imperialisták közötti ellentétek kihasználása is.

A breszti béke, melyet a fiatal szovjet hatalom kötött a német imperialistákkal, kegyetlen és megalázó béke volt, de mégis azt jelentette, hogy a szovjet hatalom lélekzetvételhez jutott. A békés lélekzetvétel kiharcolása és a béke megteremtése nem volt könnyű feladat, mert

⁷ V. M. Molotov: Külpolitika kérdései, Szikra, 1949. 581—582. l.

⁸ Papers..., I. 43—47. l.; idézve: Turok: Locarno c. könyvéből, 15. l.

⁹ Lenin: Veszélyben a szocialista haza! Lenin: Válogatott művek, II., 317. l.

„az összes ellenforradalmárok, kezdve a mensevikektől és eszerektől, egészen a legmegátalkodottabb fehérgárdistákig, dühös agitációt folytattak a béke megkötése ellen. Szándékuk világos volt; meg akarták hiúsítani a békétárgyalásokat, kiprovokálni a németek támadását, kitenni az ellenség csapásának a még nem erős szovjet-hatalmat, fenyegető veszedelemnek kitenni a munkások és parasztok vívmányait.

Az ellenforradalmárok ebben a sötét ügyben szövetségesekre találtak Trockij és segítőit, Bucharin személyében, aki Radekkal és Pjatakovval együtt, egy, a párttal szemben ellenséges csoport élén állt, mely a „baloldali kommunista” elnevezés álarcá mögé rejtőzött. Trockij és a „baloldali kommunista” csoportja a háború folytatását követelve, a párton belül elkezdemélt harcot folytatott Lenin ellen. Nyilvánvaló, hogy ez a népség a német imperialisták és az országon belüli ellenforradalmárok kezére játszott, mert igyekezete arra irányult, hogy a fiatal, hadsereggel még nem rendelkező tanácsköztársaságot kitegye a német imperializmus csapásainak.

Ez provokátor-politika volt, melyet művészien maszkíroztak baloldali frázisokkal.¹⁰

Sztálin „A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről” című cikkében rámutat arra, hogy a trockizmus az ellenforradalmi burzsoázia kezébe nem egy „szellemi fegyvert” adott.

„Ki adott az ellenforradalmi burzsoázia kezébe szellemi fegyvert — írja Sztálin — ama tétel formájában, hogy a szocializmus felépítése országunkban lehetetlen, ama tétel formájában, hogy a bolsevikok elfajulása elkerülhetetlen és így tovább? Ezt a fegyvert a trockizmus adta.”¹¹

A trockisták voltak azok, akik a béke kérdésével kapcsolatban már 1918-ban a bolsevikok „elfajulásáról” beszéltek és azt hirdették, hogy

„a különbéke most a német imperialistákkal való egyezmény lenne, „imperialista paktum”, stb., hogy következésképpen az ilyen béke teljes szakítás volna a proletárnemzetköziség alapelveivel.”¹²

A trockistákkal egy követ fűjtak a szocialisvminiszták, az angol, francia szociáldemokraták, az orosz mensevikek és eszerek, akákkal szemben Lenin rámutatott arra, hogy

„A szocializmust árulja el, aki a német imperializmus elleni háborút védelmi és igazságos háborúnak nevezi, a valóságban azonban az angol-francia imperialistáktól kap támogatást és elrejtja a nép elől a velük kötött titkos szerződéseket.”¹³

Az ú. n. „forradalmi háború”, melyről Trockij és társai szavaltak és a német imperializmus elleni „védelmi és igazságos háború”, melyről a mensevikek és ántánt szocialisták prédikáltak, mind csak azt célozták, hogy Oroszország ismét „az angol-francia imperializmus ügynökévé” legyen és, hogy segítségükkel az ántánt imperialistái elérjék céljukat: Oroszországot imperialista rablóhadjáratuk fő tartalékává, a győzelem után pedig még fokozottabb mértékben függvényükké és félgyarmatukká tegyék. A trockisták és a szocialisvminiszták Lenint, Sztálint és a bolsevikokat a forradalom, a béke, a demokrácia és a szocializmus ügyének az „elárulásával” vádolták és így adtak „szellemi fegyvert” az ellenforradalmi burzsoázia kezébe, mely ezeket a „vádakat” gyorsan felkapta a szóban és írásban szórta szét az egész világon.

„Nehéz dolog elképzelni visszataszítóbb képmutatást, mint amikor az angol-francia és amerikai burzsoázia ránc hárítja a „felelősséget” a brazszi békéért — írja Lenin. — Eppen azoknak az országoknak a kapitalistái lépnek fel velünk

¹⁰ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története, Szikra, 1945, 261. l.

¹¹ Sztálin: Leninizmus kérdései; Szikra, 1948, 378. l.

¹² Lenin: Tézisek az annexiók különbéke azonnali megkötésének kérdéséről. — Val. műv. II. 311. l.

¹³ Lenin: i. m. 311. l.

szemben „vádloként”, amelyeknek módjukban állt volna, hogy a breszti béketárgyalásokat az általános békéről folyó általános béketárgyalásokká változtassák át.”¹⁴

Anglia és Franciaország kormányai visszautasították a szovjethatalomnak azt a javaslatát, melyet még 1917. november 8-án tett valamennyi hadviselő országnak és népnek abban az irányban, hogy „haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat az igazságos és demokratikus békéről”.¹⁵

Az angol-francia imperialistáknak nem állt érdekükben sem a béketárgyalások megkezdése, sem az, hogy a breszti béketárgyalásokat „az általános békéről folyó általános béketárgyalásokká alakítsák át”. A béke keresztülhúzta volna számításait és terveiket. Az angol és francia imperialisták ugyanis még 1917. december 27-én — tehát a breszti béke megkötése előtt — egyezményt írtak alá, melynek értelmében „érdekerületek”-re határolták el Oroszországot és ezeket az „érdekerületeket” maguk között elosztották.

A szerződés, melyet francia részről Clémenceau miniszterelnök, angol részről pedig Milner hadügyminiszter írt alá, többek között így hangzik:

3. pont. Ezekkel a korlátozásokkal az egyes kormányoknak rendelkezésére bocsátott befolyási zónák a következők: *angol zóna* — kazák terület, Kaukázus, Örményország, Grúzia, Kurdisztán; *francia zóna* — Besarábia, Ukrajna, Krím.¹⁶

A breszti békére való hivatkozás tehát csak hazug ürügy volt, hogy az imperialisták és ügynökeik a bolsevikokat „elfajulással”, a szovjet hatalmat pedig „árulással” vádolhassák meg. A breszti békére való hivatkozás ürügyül szolgált azonkívül arra, hogy kiadhassák magukat Oroszország „védelmezőinek” — a németek ellen és a németek elleni harc ürügye alatt intervenciót szervezhessenek a szovjethatalom ellen, visszaállítsák a burzsoá rendet Oroszországban és Oroszországot függvényükké és félgymarmatukká tegyék.

„Ha a német rablók csúcsteljesítményt értek el a katonai megtorlások állatias-sága terén — írja Lenin —, az angolok viszont nemcsak a legtöbb gyarmat összerablásával, hanem a visszataszító alakoskodás körmondfonsága terén is rekordot szereztek. Az angol-francia és az amerikai polgári sajtó éppen most terjeszt Oroszországról millió és millió példányban hazugságot és rágalmat, amikor az Oroszország elleni rablóhadjáratot álszenteskedően azzal igazolja, hogy állítólag meg akarják „védelmezni” Oroszországot a németekkel szemben!”¹⁷

Ugyanakkor azonban Oroszország „védelmezői” készek lettek volna arra, hogy megegyezzenek a németekkel — *Szovjetoroszország rovására*. Eppen ezért annak a körülménynek, hogy a győztes szocialista forradalom nyomában a szovjethatalom „a béke ügyét a saját kezébe vette”, nemcsak az lett az eredménye, hogy lélekzetvételhez juttatta Szovjetoroszországot, hanem az is, hogy megakadályozta, hogy az angol-német imperialisták békét kössenek egymással Oroszország hátrányára.

„Ez azonban Ösel elfoglalása után volt, amikor a Kerenszkij-kormány arra készült, hogy Moszkvába meneküljön és Petrográdot feladja, amikor az angol-német imperialisták arról tárgyaltak, hogy Oroszország hátrányára békét kötnek egymással. Ilyen béke alapján az imperialisták valóban megíúsították volna az orosz, és lehetséges, a nemzetközi forradalom ügyét. Az Októberi Forradalom

¹⁴ Lenin: Levél az amerikai munkásokhoz (Részletek); Szabad Nép, 1950. január 21.: 5. oldal.

¹⁵ U. o.

¹⁶ B. E. Stein: „Ruszkij Vaprosz” ... 28—29. oldal, Moszkva, 1949.

¹⁷ Lenin: Levél az amerikai munkásokhoz (Részletek); Szabad Nép, 1950. január 21.: 5. oldal.

azonban éppen jókor jött. Az Októberi Forradalom a béke ügyét saját kezébe vette. kiűtötte a nemzetközi imperializmus kezéből a legveszedelmesebb fegyvert és ezzel a forradalmat halálos veszedelemtől védte meg. Az imperializmus vén farkasai választhattak: vagy alávetik magukat a minden országban lángoló forradalmi mozgalmaknak azáltal, hogy elfogadják a békét, vagy folytatják a harcot a háború *továbbfolytatása* talaján. De folytatni a háborút annak negyedik évében, amikor az egész világ fulladozik a háború karmaiban, amikor az „esedékes” téli támadás valamennyi ország katonáinak soraiban viharos felháborodást kelt, amikor a mocskos titkos szerződéseket már nyilvánosságra hozzák — ilyen körülmények között folytatni a háborút annyi, mintha az ember önmagát ítélné feltétlen kudarcra. Az imperializmus vén farkasai ezúttal elszámították magukat.¹⁸

Az imperializmus farkasai valóban elszámították magukat és a háború „*továbbfolytatása* talaján” 1918 novemberében kitört a forradalom Németországban és elsöpörte Vilmos császárt és kormányát.

A német helyzet nem maradt hatás nélkül a nemzetközi helyzetre, döntő mértékben mégpedig azért, mert

„az a tény, hogy Európa közepén, Németországban, köztársasági kormány jött létre és munkás- és katonatanácsok alakultak, forradalmasítólag kellett, hogy hasson és hatott Európa országaira, ami erősítette a szovjet hatalom helyzetét Oroszországban.”¹⁹

A forradalom Németországban nemcsak azt jelentette volna, hogy egyik legfontosabb kapitalista országban válságba jutott a burzsoá rend, hanem egyúttal azt is jelentette volna, hogy a nemzetközi ellenforradalom *elvesztheti* azt a fontos fegyvert, melyet számára az imperialista és militarista Németország jelentett — a szocialista forradalom országa ellen. A német forradalom érlelődését és kitörését a belső körülményeken kívül döntő mértékben siettette az a körülmény, hogy a „német kérdés”-t nem sikerült Szovjetország rovására megoldani.

„A német forradalom érlelődését mi nyilván nem segítenénk elő, hanem zavarnánk, ha megkockáztatnánk azt a lehetőséget, hogy elveszítjük a Szovjet-hatalmat”. Ezzel segítenők a német reakciót, megnehezítenők a szocialista mozgalmat Németországban, eltaszítanók a szocializmustól a német proletárok és félproletárok széles tömegeit, amelyek még nem mentek át a szocializmushoz, amelyeket elijesztené a szovjet Oroszország leverése, mint ahogy az angol munkásokat 1871-ben elijesztette a kommün leverése.”²⁰

A német forradalom, amely az 1917-es Októberi Szocialista Forradalom győzelme *nyomán* és a szovjethatalom megszilárdulása *talaján* jött létre, aggodalommal töltötte el az angol-francia és amerikai imperialistákat. Kettős cél állott előttük: először is megsemmisíteni a győzelmes forradalom góciát és központját, Szovjetországot, másodszor pedig megghiúsítani a forradalom győzelmét Németországban. Miután az imperialisták látták, hogy a szovjethatalmat nem sikerül a remélt gyorsasággal leverni, azon voltak, hogy legalább a kapitalista Németország biztosításával védőgátat állítsanak a forradalom országa és a kapitalista világ közé.

„Addig, amíg Németországban a rendet fenntartják, lesz egy hullámtörő a szövetségesek országai és amott túl, a forradalom vizei között”²¹ — mondotta Lloyd George.

¹⁸ Sztálin: Beszéd a Finnországi SzDMP kongresszusán; Lenin—Sztálin: Az Októberi Forradalomról. Szikra, Budapest, 1949, 38—40. l.

¹⁹ SzK(b)P Története; 279. l.

²⁰ Lenin: Különös és szörnyűséges; Lenin: Vál. műv. II. 323. l.

²¹ D. Lloyd George: The Truth about the Peace Treaties; I, 295. l.

A „rend” fenntartásának egyik eszközét az imperialisták az „élelmezési segély”-ben vélték megtalálni. Henry White, a békekonferencia egyik amerikai delegátusa és Wilson elnök bizalmasa 1919 januárjában írott levelében a következőkben vázolja az Egyesült Államok teendőit:

„a körülmény, mely jelenleg mindenekfelett uralja az egész európai helyzetet az éppen: a bolsevizmus szakadatlan előnyomulása nyugat felé... Az egyetlen akadálnak, mely útját tudná állni, az élelmezési segélynyújtás látszik... Azonkívül, hogy feltartóztatja a bolsevizmust, úgy gondolom, hogy vannak az USA-ban jelentős élelmiszerfeleslegek... Okvetlenül... meg kell akadályozni a komoly áresést... Félek, hogy már túl késő a bolsevizmus útját állni Oroszországban és Lengyelországban, de még van remény Németországot, Romániát és más területeket a remélt akadállyá átalakítani.”²²

A forradalom elleni harcban az „élelmezési segély” mellett jó eszközt láttak az imperialista hatalmak a német imperializmus és militarizmus fenntartásában. A Tizek Tanácsának az 1919. február 12-én megtartott ülésén Wilson, az Egyesült Államok elnöke, azt követelte, hogy Németországnak hagyjanak meg olyan létszámú katonaságot, melyet „a belső rend biztosítása és a bolsevizmus leverése megkövetel”. Hasonló álláspontot foglalt el Lloyd George is, akinek 1919. január 24-én a német lefegyverzéssel kapcsolatban az volt a véleménye, hogy Németországnak „elégseges számú katonával kell rendelkeznie a spartakuszok és más forradalmi pártok leverésére.”²³

Az angol-amerikai-francia imperialistáknak kezére játszottak a német imperialisták is, akik éppen a forradalomtól és saját népiüktől való félelmükben sürgették mindenekelőtt a fegyverszünetet és a békekötést.

Clémenceau 1918. november 9-én Wilson bizalmasához, House-hez a következőket írta:

„Éppen most találkoztam Foch-sal, aki odaadott nekem egy jegyzőkönyvet (a német delegátusokkal folytatott interjuról), amelyet én elküldök Önnek, mihelyt legépeltek. Ők (németek; Zs. L.) nem tettek ellenvetést sem a hídfőkre, sem a flottára. Ők azzal érvelnek, hogy a bolsevizmus felülkerekedik náluk és azután majd bennünket is eláraszt ugyanaz a vész. Azt kérték, hogy engedjük meg nekik, hogy lassan visszahúzódjának a Rajna baloldalára, mert szerintük szükségük van eszközökre, hogy a bolsevizmus ellen harcoljanak és a rendet helyreállítsák... Ők azt is felhozták, hogy mi túlsok gépfegyvert veszünk el és nekik egy sem marad, amivel honfitársaikra tüzeljenek.”²⁴

Ilyen körülmények között jött létre 1918 november 11-én, két nappal a forradalom kitörése után, a fegyverszünet a németek és az antanthatalmak között Compiègne-ben. Nem a békevágy vezette az antant imperialistáit, amikor a németekkel fegyverszünetet kötöttek, hiszen éppen 1918 második felében kezdődött meg a nyílt intervenció Szovjetoroszország ellen.

„Az Oroszországi Szocialista Szovjetköztársaság külső ellensége — írja Lenin — a jelen pillanatban az angol-francia és a japán-amerikai imperializmus... Ez az ellenség éppoly rabló és vadállati módon támad a békés Oroszországra, mint a németek támadtak februárban.”²⁵

Németországgal szemben azonban másképp jártak el az antant imperialistái és ennek az oka az volt, hogy Németországban a vezetés a német burzsoázia

²² Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919, II, 771, 1.; idézve: V. M. Turok: Locarno; Moszkva, 1949, 14, 1, Moszkva 1949.

²³ Papers... III, 901—1002, 1.; idézet: V. M. Turok: Locarno, 21—22, 1.

²⁴ The Intimate Papers of Colonel House, 139, 1.

²⁵ Lenin: Munkások, elvtársak! Fel az utolsó, a döntő harcra! Vál. Műv.; II, 409, 1.

és a német junkerek lakájainak, a szociáldemokratáknak, valamint a Vatikán, személy szerint pedig Pacelli, a jelenlegi XII. Pius pápa irányítása alatt működő katolikus párt, az ú. n. Centrum kezébe jutott. Az a front, mely Németországban a nyílt ellenforradalomtól a Centrumon keresztül a szociáldemokráciáig húzódott, egyelőre elég erősnek mutatkozott arra, hogy az antant imperialistáinak sikerüljön nyílt és közvetlen katonai beavatkozás nélkül is biztosítani a burzsoá rendet Németországban és ugyanakkor Németországot Szovjetoroszország elleni hadjárat egyik pillérévé kiépíteni.

A hatalomra került német ellenforradalom helyzetének a megszilárdítását célozta tehát érthető módon a fegyverszüneti egyezmény gyors megkötése, amint ezt Wilson tábornok, az angol vezérkar főnöke 1918. november 9-én, a fegyverszünet megkötése előtt két nappal, „Háborús Napló“-jában meg is írta:

„Ma este 6.30-kor minisztertanács volt, Lloyd George felolvasta a Tigris (Clemenceau) táviratát, amelyben beszámol Foch-nak a németekkel folytatott megbeszéléséről; a Tigris attól fél, hogy Németország összeomlik és a bolsevizmus uralomra jut... Lloyd George megkérdezte tőlem, vajon szeretném-e, ha így történnék vagy nem venném szívesebben a fegyverszünetet, Hábozás nélkül válaszul: 'fegyverszünet'. Az egész kabinet egyetértett velem, 'Ránk nézve a valódi veszély már nem a németek, hanem a bolsevizmus'.“²⁶

A fegyverszünet, ha nem is jelentett közvetlen katonai segítséget, de mégis csak jelentett katonai segítséget — közvetve. A német hadvezetőség visszavonhatta a nyugati frontról csapatai zömét és ezeket a belső ellenforradalom rendelkezésére bocsáthatta. A csapatok nagyrészt az ipari gócpontok, elsősorban Berlin körül helyezték el, hogy adott esetben készen legyenek a forradalmak leverésére.

1918 decemberében és 1919 januárjában úgy látszott, hogy az antant által nyújtott közvetett katonai segítség nem lesz elegendő a német kapitalista rend megmentésére. 1918 végén megalakult a német Kommunista Párt, melynek élén a német munkásmozgalom baloldaliának, a spartakuszoknak a vezetői, Liebknecht Károly és Luxemburg Róza állottak.

„A német forradalom szilárdan összetartó munkáskadereket, kommunista kadereket hív életre és Liebknecht csoportja képében lerakja az új kommunista Párt alapjait.“²⁷

A Kommunista Párt megalakulása — ha elkésve is — de mégis azt jelentette, hogy létrejött a német nép forradalmi pártja, a német proletariátus élenjáró pártja, mely az 1917-es Októberi Szocialista Forradalmat győzelemre vezető pártnak, a Bolsevik Pártnak a nyomdokain akart haladni.

A Kommunista Párt megalakulása és a forradalmi erőknek a Kommunista Párt körül való tömörülése megrémítette a német uralkodó osztályokat és lakájait. Már 1919 januárjában értekezletre ültek össze a szociáldemokrata kormány küldöttei a német hadvezetőség embereivel és itt megtárgyalták a teendőket a német forradalom újabb veszélyével szemben. Felmerült annak a lehetősége, hogy antant csapatokat hívnak Berlimbe — abban az esetben, ha belső erőkkel nem tudnák legyűrni a forradalmi mozgalmakat.

„Ha, mindezek ellenére — írja Hoffmann tábornok emlékirataiban — a kezükbe kerítenék (a kommunisták: Zs. L.) a hatalmat, az antant megszállja Berlint. Ezek a kilátások egyáltalán nem örömdetek, de legalább bizonyos biztosítékot nyújtanak számunkra.“²⁸

²⁶ Sayers-Kahn: A nagy összeesküvés; Szikra, 1947, 83—84. l.

²⁷ Sztálin: A proletárdiktatúra három éve; Lenin—Sztálin: Az Októberi Forradalomról c. kötetben; Szikra, 1949, 157. l.

²⁸ Histoire de la Diplomatie. III, 21. l.

Ezúttal sem kellett, hogy sor kerüljön az antant nyílt katonai beavatkozására a német polgári rend megmentésére. A szociáldemokratáknak sikerült — megbízatásuk értelmében — a baloldal korai megmozdulását kiprovokálni és ellenforradalmi tisztialakulatok felhasználásával véres utcai harcokban „győzni”. A „győzelem” után megindult vad hajszra a kommunisták ellen; a cél a Kommunisták Párt megsemmisítése és ezzel a forradalmi munkásmozgalom lefejezése volt. Ezt a célt szolgálta az, hogy miután kopóikkal elfogatták Liebknechtet és Luxemburgot, fogságba kísérésük közben, Noske utasítására, ellenforradalmi tisztek „szükség közben” január 15-én meggyilkolták őket.

A januári harcok és a gyilkosság körülményei azóta már több oldalról tisztázódtak és megmutatták, hogy a gyilkosság számai elvezettek az *antant* imperialistáinak Berlinben működő ügynökeihez, akik kormányaik megbízásából szorosan együttműködtek a német ellenforradalommal. Az imperialistáknak egykori ellenségeikkel való összefogásáról Lenin az O. K. (b) P. IX. kongresszusán a következőket mondotta:

„A finnországi hallatlan fehér terror után bekövetkezett, éppen az elmúlt esztendőben, a magyar forradalom veresége, a magyar forradalomé, melyet az Antant képviselői fojtottak meg Romániával való titkos szerződés alapján, becsapva saját burzsoáziájukat.

Ez a lehető legalábbvaló árulás volt, a nemzetközi Antant összeesküvése, hogy fehér terrorral megfojtja a magyar forradalmat. Nem is szólni már arról, *hogyan egyeztek meg mindenképpen a német megalkuvókkal a német forradalom megfojtására*; arról, hogy ezek az emberek, akik Liebknecht becsületes németnek nevezték, *hogyan vetették magukat veszetti kutyák módjára a német imperialisták által együtt erre a becsületes németre.*”²⁹

A gyilkosság után az imperialisták határozott gesztussal „mértányolták” azt, hogy sikerült — ahogy az imperialisták legújabb ügynökei, a Titók, a Rankovicsok, a Rajkok és Kosztovok ezt ma mondanák — „fizikailag is megsemmisíteni” a német proletariátus és élenjáró pártja nagy vezetőit, a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakjait: Liebknechtet és Luxemburgot. A gyilkosság után német részről a katolikus párt, a Centrum vezető embere, Erzberger, Foch marsallhoz sietett. Erzberger erről emlékirataiban a következőképpen emlékezett meg:

„Ezután 11 órakor Foch marsallhoz mentem a pályaudvarra, ahol az ellenfeleknek tudomására hoztam Liebknecht és Róza Luxemburg meggyilkolásáról éppen most befutott hírt; ez a közlés valamennyi jelenlétűre mély hatást keltett. A mezőgazdasági felszerelés leszállítását 1919. március 1-ig én *azonnal* keresztül-vihetetlennek jelentettem ki; ez tönkretenné a német mezőgazdaságot és lehetlenné tenné Németország következő aratását.”³⁰

Az antant képviselői most már megértőbbnek mutatkoztak, újabb engedményeket tettek, méltányolva az, hogy ez a Németország „érdemes” az antant segítségére és jóindulatára.

Németország nemcsak arra kötelezte magát, hogy határain belül számoljon a bolsevizmussal, hanem arra is, hogy határain túl is. A fegyverszüneti egyezmény XII. cikkelye kimondja, hogy

„az összes német csapatok, melyek jelenleg azokon a területeken tartózkodnak, melyek a háború előtt Oroszországhoz tartoztak, hasonlóképpen kötelesek visszavonulni Németország határai mögé, *amint a szövetségesek úgy látják, hogy eljött ennek az időpontja, figyelembevéve ezen területek belső helyzetét.*”³¹

²⁹ Lenin: Válogatott művei, II. 662. l.

³⁰ M. Erzberger: Erlebnisse im Weltkriege; Deutsche Verlags-Anstalt, 1920, 354. l.

³¹ Fr. Maurice: The Armistice of 1918; Issued under the auspices of the Royal Institute of International Affairs; Oxford University Press.

Amint a kiemelt szöveg is mutatja, az antant hatalmak fenntartották maguknak azt a lehetőséget, hogy a német csapatokat a háború befejezése után is a keleti fronton tartsák és felhasználják Szovjetország ellen. A fegyverszüneti egyezményben volt azonkívül egy titkos pont, melynek értelmében a szovjethatalom ellen német csapatok maradnak keleten mindaddig, amíg az antánthatalmak fel nem tudják váltani őket saját alakulataikkal. A fegyveres intervenciót így tehát egyelőre német csapatokra bízzák, és hogy a terv nem válhatott teljesen valóra, annak okai elsősorban abban a hősiességben keresendők, melyet az orosz és ukrán nép folytatott, továbbá a német belső viszonyok későbbi alakulásában. A Baltikumban mindazáltal maradtak még elég hosszú ideig német ellenforradalmi alakulatok, melyek együttműködtek — a német kormány tudatával és támogatásával — az antanttal és a balti ellenforradalmi mozgalmakkal.

* * *

A német burzsoá rend, mely a nyugati imperialisták és a Vatikán, valamint németországi segítőtársaik, a szociáldemokrácia és a katolikus párt révén 1918–1919-ben megmenekült a bukástól, 1923 folyamán újabb válságba került, s ez a válság 1923 őszén forradalmi válsággá érlelődött.

„Poincaré katonai támadást készít elő Németország ellen; a pénzügyi válság Németországban katasztrofális jelleget ölt; a kormány körében megindul a bomlás és a miniszterek váltogatása; a forradalmi hullám emelkedik, rombolva a szociáldemokráciát; megkezdődik a munkások tömeges átpártolása a szociáldemokrátáktól a kommunistákhoz; a hatalom átvétele a kommunisták által napirendre kerül.“³²

A burzsoá rend megmentésére a szociáldemokraták — akik egy ideig, nehogy tömegeiket elveszítsék, látszatellenzék szerepét játszották — ismét beléptek a kormányba és így jött létre az ú. n. „nagy koalíció“, melynek elnöke Stresemann nyíltan bejelentette, hogy a kormány vulkánon táncol és hogy a Ruhr-kérdés megoldása annak a kérdésnek a megoldása, vajjon árt-e a világforradalom keletről Közép-Európába.

A Ruhr-kérdés felvetése és a forradalom veszélyével való összekapcsolása nem történt véletlenül a németek részéről. A cél az volt: a Ruhr-kérdéssel kapcsolatban kihasználni az angol-francia, illetve amerikai-francia ellentéteket, valamint az angol-amerikai vetélkedést és a francia jóvátételi követelésekkel szemben biztosítani Anglia és Amerika támogatását. Anglia és Amerika már közvetlenül a világháború befejezése után igyekeztek aláásni és gyengíteni Franciaországnak 1918 után Európában létrejött hegemoniáját. Erre a jóvátételi kérdéssel kapcsolatban rendkívül kiéleződött, háborúval és forradalommal fenyegető német-francia ellentét most jó ürügyül szolgált. Anglia és az Egyesült Államok vezető körei u. i. „szűklátókörűnek“ tartották a francia álláspontot Németországgal kapcsolatban és azon voltak, hogy „magasabb szempontok“ érdekében (ezekkel a „magasabb szempontokkal“ még találkozni fogunk) Franciaországot arra kényszerítsék, hogy engedelményeket tegyen. Ez a „magasabb szempont“ pedig a német kapitalizmus megmentése és ezzel együtt természetesen a német imperializmus talpraállítása volt annak érdekében, hogy a forradalom terjedését keletről Közép-Európába megakadályozzák.

Amikor a jóvátételi kérdés már nagyon kiéleződött, az Egyesült Államok részéről Ch. E. Hughes, az akkori amerikai külügyminiszter az American Historical Association 1922 december 29-i ülésén azt javasolta, hogy „semleges“ szakértőkből álló bizottság jöjjön létre a vitás kérdések elintézésére. A bizott-

³² Sztálin: Összes Művei; X. Moszkva. 1949. 62—63. l.

ság létre is jött, élén Ch. A. Dawes amerikai bankárral, a Morgan bankház bizalmi emberével. A bizottság 1924 januárjában kezdte meg munkáját Londonban és hosszas tárgyalások után az ú. m. Dawes-tervet az érdekelt hatalmak 1924 augusztusában el is fogadták.

A Dawes-terv alapján Németország 200 millió dolláros kezdeti jóvátételi kölcsönt kapott, melyet csakhamar más kölcsönök is követtek. A kölcsönök, valamint a beruházások összege rövid idő alatt hatalmas összegre rúgott és 1931-ben Németország külföldi tartozásai elérték a 25 milliárd márkát, vagyis dollárban átszámítva több, mint 6 milliárd dollárt. Ha tekintetbe vesszük, hogy az antant-államok adósságai az Egyesült Államokkal szemben kb. 11 milliárd dollárt tettek ki, akkor ez annyit jelent, hogy az amerikai finánc-tőke Németország háború utáni talpraállítására több, mint a felét „áldozta” annak az összegnek, amellyel néhány évvel azelőtt éppen az antanthatalmakat pénzelté — Németország leverésére.³³

A Németországba özönlő tőkét — elsősorban amerikai tőkét — részben kölcsönök, részben beruházások tették ki. Nagy beruházásokat eszközöltek a General Electric, a General Motors, Standard Oil, International Telephone and Telegraph, Ford, Harriman stb. Mindez azért vált lehetővé, mert

„a Dawes-terv elhárította az akadályokat a külföldi, elsősorban az amerikai tőke fokozottabb mértékű beáramlásának és begyökereződésének az útjából a német iparban”.³⁴

És itt a magyarázata annak, hogy miért sikerült Németországnak az első világháború után — dacára a nagy veszteségeknek és súlyos békefeltételeknek — oly gyorsan talpraállania és nemcsak elérnie, hanem meg is haladnia a háború előtti termelés színvonalát.

A „német csoda” magyarázata egyszerű és pedig az, hogy az első világháború után a Németországgal kapcsolatos politikát *alárendelték* a nemzetközi ellenforradalom céljainak. A versaillesi békefeltételek lényegében nem érintették a német imperializmus gazdasági alapjait: a hatalmas német monopóliumokat. A német hadiipar leszerelésére vonatkozó feltételeket alig, vagy egyáltalán nem hajtották végre. Ellenkezőleg — külföldi, elsősorban amerikai tőke segítségével „átalakították” a német hadiipart és Németország gazdaságát így azokon a magas fejlettségű monopolista *alapokon* építette újjá, melyeket az első világháború után a győztes hatalmak tudatosan érintetlenül hagytak. A „megbékéltetési” politika tehát nem újkeletű Németországgal kapcsolatban. Célja kettős volt: először megakadályozni a forradalom győzelmét Németországban, másodszor pedig Németországot a Szovjetunió elleni harc egyik főtámaszává kiépíteni.

Németország gazdasági talpraállítása után sor került Németország politikai aktivizálására, Németország visszavezetésére a nemzetközi politika porondjára. Ezt a célt szolgálták a locarnói egyezmény (1925) és Németország beléptetése a Népszövetségbe (1926). Mindkét eseményt az imperialisták és szociáldemokrata lakájaik úgy akarták feltüntetni, mint a „béke” győzelmét, mint a „békés korszak” eljövételét. És ha a „béke” ügyét mégis „fenyegeti” valahonnan veszély, úgy — véleményük szerint — ez egyesegyedül: a Szovjetunió. A „feladat” tehát az: miután sikerült a győztes és legyőzött kapitalista államok közötti ellentéteket „áthidalni” és a „békét” létrehozni, most már ki kell küszöbölni az utolsó „zavaró” tényezőt: a Szovjetuniót.

A Szovjetunió elleni kapitalista egységfront megteremtésére kellett Németország beléptetése a Népszövetségbe, a locarnói egyezmény és vala-

³³ Neue Zeit; 1948, 13. szám, 9. l.

³⁴ Történelemhamisítók, 13. l.

mennyi alapja: a Dawes-terv. Ezzel a tervvel kapcsolatban Sztálin a SzK(b) Pártjának XIV. kongresszusán a következőket mondotta:

„A Dawes-terv, melyet Amerikában dolgoztak ki — a következőkből áll: Európa megfizeti adósságát Amerikának Németország számlájára, mely jóvátételi tartozik fizetni Európának; de mivel Németország ezt az összeget a semmiből előteremteni nem tudja, Németországnak egy sor szabad piacot kell kapnia, melyeket még nem foglaltak el más kapitalista országok, ahonnan új erőt és új vért tud meríteni jóvátételi fizetései teljesítésére. Néhány jelentéktelen piacon kívül Amerika itt a mi oroszországi piacainkra gondol. A Dawes-terv értelmében Németország rendelkezésére kell bocsátani őket, azért, hogy valamésként ki tudjon préselni és legyen miből kifizetni a jóvátételi fizetéseket Európának, mely viszont a maga részéről köteles Amerikának törleszteni az állami adósságok vonalán. Egészében a tervet jól felépítették, de gazda nélkül készítették el, mert ez a német nép számára kettős nyomást jelent — a német-burzsoázia nyomását Németország proletariátusára és a külföldi tőkék nyomását az egész német népre. És aki azt állítja, hogy ez a kettős nyomás nem jár a német-nép számára súlyos következményekkel — az hibát követ el. Ezért én úgy vélem, hogy ebben a tekintetben a Dawes-terv magában hordozza az elkerülhetetlen forradalmat Németországban. Németország megbékítésére alkották, de neki, a Dawes-tervnek, elkerülhetetlenül forradalomhoz kell vezetnie Németországban. Ennek a tervnek a második részéről, amely arról szól, hogy Németországnak az oroszországi piacok rovására kell kipurélnia a filléreket Európa számára, szintén gazda nélkül döntöttek. Miért? — Azért, mert mi egyáltalán nem akarunk átalakulni mezőgazdasági országgá semilyen más ország, köztük Németország érdekében sem. Mi magunk fogunk gépeket és egyéb termelőeszközöket gyártani. Ezért aki arra számít, hogy mi hajlandók vagyunk hazánkat Németország érdekében agrárországgá változtatni — az gazda nélkül számol. Ebben a tekintetben a Dawes-terv homokra épül.“³⁵

Az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország vezető imperialista körei valóban gazda nélkül számoltak — a Szovjetunió esetében. A Szovjetunió nem lett az amerikai és angol fináncetöke függvénye, nem lett mezőgazdasági gyarmat, ahogy a Dawes-terv amerikai „semleges“ szakértői kitervezték. Még a XIV. kongresszuson kiadta Sztálin a jelszót: a Szovjetuniót

„agrárországból ipari országgá változtatni, amely képes legyen a szükséges üzemek felszereléseket saját erejével előállítani“.³⁶

Az ország iparosításának az volt a feladata, hogy biztosítsa a Szovjetunió gazdasági önállóságát, erősítse védelmi képességét, megteremtse a szükséges előfeltételeket a szocializmus győzelméhez. A szocialista iparosítás fő ellenségei — a külföld kapitalistáin kívül — Zinovjev, Kámenyev és társaik voltak. A szocialista iparosítás sztálini tervével

„az imperialista cápák szája-íze szerinti burzsoá tervet állítottak szembe. E terv szerint a Szovjetunióknak meg kellett volna maradnia agrárországnak, amely főleg nyersanyagot és gabonát termelt volna, azokat kivitte volna külföldre s onnan viszont gépeket hozott volna be, amelyeket saját maga nem termelt volna és nem is kellett volna, hogy termeljen. Az 1925-ös év viszonyai között az a terv a Szovjetunió gazdasági rabigába hajtásának, a fejlett iparral bíró külföld igájába hajtása, nak terve volt, mely a Szovjetunió ipari elmaradottságát a kapitalista országok imperialista cápáinak érdekében továbbra is biztosította volna.

Ennek a tervnek az elfogadása annyit jelentett volna, mint magunkat a kapitalista világ tehetetlen, földművelő függvényévé változtatni, mely fegyvertelenül és gyengén állt volna szemben a kapitalista környezettel, vagyis végső fokon annyit jelentett volna, mint eltemetni a Szovjetunióban a szocializmus ügyét.“³⁷

³⁵ Sztálin: Összes Művei; VII. 271—273. l.

³⁶ SzK(b)P története; 332. l.

³⁷ SzK(b)P 332—333. l.

A bolsevik párt. Sztálin vezetésével, áthúzta az imperialisták számításait, leleplezte ügynökeiket a párton belül és ezáltal biztosította a szocialista iparosítás ügyét. És miután a szocialista iparosítás jól haladt, az imperialisták mindent elkövettek, hogy kívülről, mesterségesen keltett nehézségekkel és provokációkkal „megzavarják, megghiúsítsák vagy legalább is meglassítsák a Szovjetunió iparosításának ügyét”.

A Szovjetunió elleni harc élén Anglia állott és amint Sztálin erre rámutatott

„az a tény, hogy ebben az ügyben, az imperialistáknak a Szovjetunió elleni egységes frontjának megteremtése ügyében, a kezdeményezést az angol burzsoázia és annak vezérkara, a konzervatív párt vállalta magára — ez a tény nem jelenthet számunkra valami váratlant. Az angol kapitalizmus mindig is a népi forradalmak ádáz eltiprója volt, ma is az és az is marad. Kezdve a 18. század vége nagy francia polgári forradalmától, egészen a most lejátszódó kínai forradalomig, az angol burzsoázia mindig az emberiség szabadságmozgalma eltipróinak első soraiban állt és áll ma is.

De az angol burzsoázia nem szeret saját maga kezével harcolni. Mindig szívesebben folytatott háborút idegen erőkkel, és sikerült is néha neki valóban olyan együgyűekre találni, akik készek voltak számára a gesztenyét a tűzből kikaparni.”³⁸

A Szovjetunió elleni egységes front nem lett volna teljes Németország nélkül és éppen ezért a Németországgal szemben folytatott politikával kapcsolatban különösen megmutatkozott

„az imperialisták bizonyos köreinek az a 'természetes' törekvése, hogy háttérbe szorítsák az ellentéteket a saját maguk táborában, hogy azokat ideiglenesen elkenjék, hogy megteremtsék az imperialisták *egységes frontját* és hadjáratot indítsanak a Szovjetunió ellen azért, hogy a kapitalizmus elmélyülő válságát, ha részben is, ha ideiglenesen is, a Szovjetunió rovására oldják meg.”³⁹

1928 tavaszán az angol kormány megbízásából Berlinbe utazott lord Birkenhead azzal a megbízással, hogy angol-francia-német koalíciót hozzon létre a Szovjetunió ellen.⁴⁰ És a Szovjetunió elleni intervenciós tendenciák olyan mértékben erősödtek, amilyen mértékben közeledett a kapitalizmus ideiglenes és részleges stabilizációjának a vége.

„Ha két évvel ezelőtt — mondotta Sztálin már 1927-ben a SzK(b)Pártjának XV. kongresszusán — az európai forradalmi hullám apályáról lehetett és kellett beszélni, most minden alapunk megvan azt állítani, hogy *Európa kétségtelenül új forradalmi fellendülés szakaszába lép*. Már nem is beszélek a gyarmati és függő országokról, amelyekben az imperialisták helyzete mindinkább katasztrófálisabbá válik.

Megdőltek a kapitalisták reményei, hogy a Szovjetuniót sikerül majd engedelmességre bírni, hogy a Szovjetunióban kapitalista elfajulás megy majd végbe, vagy tekintélye az európai munkások és a gyarmati dolgozó népek körében csökkenni fog. A Szovjetunió növekszik és fejlődik, éppen, mint az épülő szocializmus országa. Befolyása növekszik és erősödik az egész világ munkásai és parasztjai körében. A Szovjetunió, mint az épülő szocializmus országának, pusztán léte az imperializmus bomlásának és európai, valamint gyarmati stabilitása meglazulásának egyik legfontosabb tényezője. A Szovjetunió nyilvánvalóan az európai munkásosztály és az elnyomott gyarmati népek lobogójává válik.

Azért tehát, hogy szabadabbá tegyék a teret az eljövendő imperialista háborúk számára, hogy mennél alaposabban kordába szorítsák 'saját' munkásosztályukat és megzabolázzák 'saját' gyarmataikat a kapitalista hátország megszilárdítása érdekében — a burzsoá főkolompások elgondolása szerint mindenekelőtt a Szovjet-

³⁸ Sztálin: Összes Művei; IX. Moszkva, 1948. 324—325. 1.

³⁹ Sztálin: Összes Művei; IX. Moszkva, 1948. 324. 1.

⁴⁰ W. P. and Zeld K. Coates: A History of Anglo-Soviet Relations; 306—307. oldal; London, 1944.

úniót kell megzabolázní, a forradalom e fészket és gócat, mely ráadásul a legnagyobb felvevőpiacnak mutatkozik a kapitalista országok számára. Ezért élednek újjá az imperialisták körében az intervenció törekvések, a Szovjetúnió elszigetelésének a politikája, a Szovjetúnió bekerítésének a politikája, a Szovjetúnió elleni háború feltételeinek előkészítésére irányuló politika.

*Az intervenció törekvések fokozása az imperialisták táborában és a háborúval való fenyegetőzés (a Szovjetúnió irányában) — ez a mai helyzet egyik alapvető tényezője.*⁴¹

Amint a sachtí-i pör, az Iparpárt pöre, a mensevikek pöre stb. és az ott feltárt adatok igazolták, az imperialisták az intervenció kezdetét 1929 nyarára vagy legkésőbb 1930 derekára tűzték ki. A Szovjetúnió elleni háborúban a nyugati imperialisták fontos szerepet szántak Németországnak és éppen ezért az összes terveik felbomlásának veszélyét jelentették azok az események, melyek az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság nyomában Németországban végbementek. Az 1929—1932-es gazdasági világválság nyomában szerte a világon megnőtt a dolgozók elégedetlensége és

„ez az elégedetlenség a munkásosztály forradalmi háborgásává nőtt. Különösen nagy volt az elégedetlenség Németországban, amelyet a világháború, az angol-francia győzteseknek fizetett hadisarc és a gazdasági válság kimerítettek és ahol a munkásosztály kettős iga alatt nyögött: saját burzsoáziájának és a külföldi, angol-francia burzsoáziának igája alatt. Ékesszólóan tanúskodott erről az a hatmillió szavazat, amelyet a *Kommunisták Németországi Pártja* kapott a fasiszták hatalomra jutása előtti utolsó Reichstag-választásokon. A németországi burzsoázia látta, hogy a Németországban eddig megőrzött burzsoá-demokratikus szabadságjogok *csúnyán megrézfálhatják*, hogy a munkásosztály ezeket a szabadságjogokat a forradalmi mozgalom kifejtésére használhatja fel.”⁴²

Az a körülmény, hogy a burzsoá rend Németországban *újól válságba* jutott, nemcsak a német burzsoáziát ijesztette meg, hanem az amerikai és angol imperialista vezető köröket, a német kapitalizmus külső támaszeit is. És ezért ugyanúgy, mint 1918-ban és 1923-ban, *ismét* a német polgári rend és ami vele egyet jelent, a német imperializmus megsegítésére siettek. Az Egyesült Államok, Franciaország és Nagybritannia kapitalistáinak a német kérdés két szempontból volt fontos: először is azért, hogy Németországban ne kerüljön sor a forradalomra és ne dőljön meg a burzsoá rend, másodszor meg azért, mert Németországnak azt a szerepet szánták, hogy az amerikai és angol nagytőke számára *behatolási eszközül* szolgáljon a Szovjetúnió irányában. Az eredeti elgondoláson — a Dawes-terven, majd a későbbi Young-terven — alapuló ú. n. „békés” behatolás azonban csődöt mondott. A Szovjetúnió gazdasági eredményei, az imperialisták belső ügynökeinek, a trockistáknak és más pártellenes elemeknek a veresége *meghiúsította* a „békés” behatolás tervét. Azonkívül a gazdasági világválság a tőkés világ ellentmondásait rendkívül *kiélezte* és ezért a burzsoázia most is, mint

„minden esetben, amikor a tőkés ellentmondások éleződni kezdenek, a Szovjetúnió felé fordítja tekintetét: nem lehetne-e megoldani a kapitalizmus valamelyik ellentmondását vagy valamennyi ellentmondását együttvéve, a Szovjetúnió, a szovjetek országának, a forradalom ama fellegvárának terhére, amely pusztá léteével forradalmasítja a munkásosztályt és a gyarmatokat, megakadályozza egy új háború kirobbanását, megakadályozza a világ újrafelosztását, megakadályozza őket abban, hogy garázdálkodjanak kiterjedt belső piacán, amelyre különösen most, a gazdasági válsággal kapcsolatban a tőkéseknek oly nagy szükségük van.

⁴¹ Sztálin: Összes Művei; X. 286—287. l.

⁴² SzK(b)Pártjának története; 362. l.

Ebből erednek a Szovjetunió ellen irányuló kalandori merényletek és intervenciós törekvések, amelyeknek a kibontakozó válsággal kapcsolatban fokozódniuk kell.⁴³

Az új helyzetben Németország feladata is megváltozott az imperialisták szempontjából; Németországnak a „békés” behatolás eszközeiből — még inkább, mint azelőtt — a nyílt, erőszakos, és háborús beavatkozás legerősebb eszközévé kellett lennie. A „Szovjetunió ellen irányuló kalandori merényletek és intervenciós törekvések” fő képviselőjévé kellett válnia. És amikor a német burzsoázia a maga rendje védelmére 1933 januárjában „hatalomra szólította a fasiszta pártot”, úgy ez nemcsak a német burzsoázia segítségével és érdekében, hanem az angol, francia és amerikai imperialisták segítségével és érdekében is történt. A német fasizmus hatalomrajutásában nagy szerepet játszott a szociáldemokrácia és a Vatikán, személy szerint Pacelli, a jelenlegi XII. Pius pápa utasítása szerint működő katolikus párt, a Centrum. De a német fasizmus hatalomra segítésében döntő szerepet játszott az a segítség, melyet az angol, francia de elsősorban az amerikai nagytőkések nyújtottak a válságba jutott német kapitalista rendnek, melyet ezúttal — és most már *harmadikban* — mentettek meg a bukástól.

*
* *

„Az amerikai, angol és német tőke szoros egybefonódásának jellemző példájául szolgálhat — írja a Szovjet Tájékoztató Iroda történelmi dokumentum gyűjteménye — az ismert *Schröder-bankház*, amelyben a „Vereinigte Stahlwerke”, a német acéltröszt játszotta a főszerepet. Ezt a trösztöt, amelynek New-Yorkban és Londonban is volt egy-egy központja, Stinnes, Thyssen és más ruhrvidéki iparmágnások szervezték. A bank ügyeiben vezetőszeret játszott *Allan Dulles*, a londoni, kölni és hamburgi Schröderek, — az I. G. Schröder Banking Corporation cég newyorki igazgatója. E bank newyorki központjában vezetőszeret játszott *Sullivan and Cromwell*, az ismert ügyvédi iroda, amelynek élén *John Forster Dulles* Marshall úr mostani főtanácsadója állt és amely szoros kapcsolatot tartott fenn a Standard Oil, Rockefeller-féle világolajtrösztrel, valamint a Chaise National céggel, Amerika leghatalmasabb bankjával, amelyek óriási tőkét ruháztak be a német iparba.”⁴⁴

A Schröder névvel találkozunk a német háborús főbűnösök ellen 1946 októberében meghozott ítéletben is.

„Hitler november 16-i visszautasítása után, von Papen lemondott és von Schleicher tábornok lépett a helyére, de közbelépéseit (Papen; Zs. L.) mindazonáltal folytatta, 1933. január 4-én találkozott Hitlerrel egy kölni bankár, von Schröder házában, és résztvett ugyanúgy, mint Göring és még néhányan mások egy összejövetelen, melyet január 22-én tartottak von Ribbentropnál. Hasonlóképpen találkozott január 9-én von Hindenburg elnökkel és január 22-étől kezdve hivatalosan tárgyalt vele egy Hitler-kormány alakításáról.”⁴⁵

Papen mellett Hitlerék hatalomra segítésében nagy szerepet játszott *Schacht*. Schacht a Hitlerékkal való kapcsolata megteremtését a következőképpen monlotta el:

„Egy bankigazgató barátom 1930. december elején meghívott magához vacsorára, ahová hivatalos volt Göring Hermann is. En ide elmentem... és ő (Göring; Zs. L.) meghívott, hogy látogassam egyszer meg, hogy megismerkedhessem Hitlerrel. Január elején elmentem tehát egyik este feleségemmel együtt Göringhez vacso-

⁴³ Sztálin: A Központi Bizottság politikai beszámolója a SzK(b)P XVI. kongresszusán. Anyag- és Adatszolgáltatás; 1949. 12. szám; 55. l.

⁴⁴ Történelemhamisítók; 16—17. l.

⁴⁵ Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International; Débats, I. k. 188. l.

rára; Thyssen Frigyeszt is meghívták és Hitlernek is jönnie kellett ez este, hogy velünk beszéljen...

Vacsora után Hitler megjelent és megkezdődött a beszélgetés... Társadalmi szempontból Hitlernek számos érdekes elgondolása volt, amelyek különösen az osztályharc megszüntetésére, a sztrájkok, a kizárások és a bérharcok elkerülésére irányultak az állam határozott beavatkozása útján a munka területén és a gazdaság irányításában. Ő (Hitler; Zs. L.) nem követelte a magángazdaság megszüntetését, csupán azt, hogy bizonyos befolyást gyakoroljanak irányítására és nekünk az volt a benyomásunk, hogy elgondolásai teljesen ésszerűek és elfogadhatók... Ő csak azt kérte tőlünk, hogy mint gazdasági emberek mutassunk megértést elgondolásai iránt és mondjuk meg véleményünket a kérdésről.⁴⁶

A „megértés” nem is maradt el és erre vonatkozólag Schacht a továbbiakban a következőket vallotta:

„Válasz: (Schacht; Zs. L.) ... Hitlernek, amint Önök erre emlékeznek, március 5-én (1933; Zs. L.) fel kellett lépnie a választásokon. Pénzre volt szüksége a választási hadjáratra. Engem kért meg, hogy szerezzem meg ezt a pénzt és én megtettem, Göring összehívta ezeket az urakat és én beszédet tartottam — nem igazi beszédet, mert ezt Hitler mondotta el —; felkértem őket, hogy a választásokhoz iratkozzanak fel felajánlásaikkal és írják alá, amit meg is tettek. Ők 3 000 000 márka összeget jegyeztek és ezt elosztották maguk között.

Kérdés: Kik voltak azok a személyek, akik aláírták?

Válasz: Úgy gondolom, hogy valamennyien bankárok és a vegyipar, vasipar, textilipar stb. gyárosai voltak.

Kérdés: Az egész ipar képviselve volt?

Válasz: Igen, az egész nagyipar.

Kérdés: Emlékszik bizonyos nevekre?

Válasz: Igen, bizonynal. Ott volt Krupp, az öreg Gusztáv. Ő fölállt és köszönetet mondott Hitlernek, tele lelkesedéssel. Ott volt még Schnitzler is, úgy gondolom, hogy ő volt és Vögler, a „Vereinigte Stahlwerke”-ől.⁴⁷

A „Vereinigte Stahlwerke”-ről, amely Schacht vallomása szerint oly nagy szerepet játszott Hitlerék pénzkézelésében, még meg kell jegyezni a következőket:

„Az angol-német-amerikai Schröder-bankházzal egyidejűleg... a Vereinigte Stahlwerke német acéltröszt finanszírozásában vezetőszerepet játszott a Dillon, Read and Co., a legnagyobb newyorki bankok egyike is...⁴⁸

Schacht tehát nemcsak a német nagytőke és Hitlerék között közvetített, hanem összekötő kapocsként szolgált az angol-amerikai nagytőke és a nácik között is. Schacht képviselte legjobban — személy szerint is — a német-angol-amerikai tőke összefonódását és biztosította annak a „folytonosságát”. Schacht résztvett a Dawes-terv, majd annak módosított változata, a hasonlóképpen amerikai vezetés alatt létrejött Young-terv (1929) kidolgozásában, melynek ugyanúgy, mint a Dawes-tervnek, az lett volna a feladata, hogy Németország „talpraállását” biztosítsa. A Young-terv ezt a feladatot nem tudta teljesen betölteni, minthogy végrehajtása már a világválság éveire esett. Miután azonban a fasiszmus révén sikerült biztosítani a burzsoá rend létét Németországban, az amerikai dollár aranyesője továbbra is hullott Németországra és

„az amerikai dollárok ezen aranyesője termékenyítette meg a hitlerista Németország nehéziparát, elsősorban a hadiipart. Ezek az amerikai dollármilliók, amelyeket az óceántúli monopoliumok ruháztak be a hitlerista Németország gazdasági életébe, adták a hitlerista rendszer kezébe azt a fegyvert, amelyre a támadás végrehajtásához szüksége volt.

⁴⁶ Procès..., Débats XII, 428—429, 1.

⁴⁷ Procès..., Débats, XII, 579—580, 1.

⁴⁸ Történelemhamisítók; 18, 1.

Nem szabad tehát elfelejteni, hogy a hitleri támadás *első és legfontosabb feltétele* Németország hadiiparának újjászülése és modernizálása volt, ami viszont és csakis az Amerikai Egyesült Államok kormányköreinek közvetlen és nagyarányú pénzügyi támogatása következtében vált lehetségessé.⁴⁹

A hitleri támadás kirobbantását elősegítő *második* döntő feltétel, az a politika volt, amelyet Anglia és Franciaország kormánykörei folytattak és

„amelyet mint a hitlerista Németország „megbékítésének” politikáját, a kollektív biztonságról való lemondás politikáját ismernek.”⁵⁰

Még 1933-ban — nem sokkal Hitler hatalomrajutása után — az angol és francia kormány erőfeszítései eredményeképpen létrejött Rómában az ú. n. „*egyetértési és együttműködési egyezmény*” a négy nagyhatalom: Nagybritannia, Franciaország, Németország és Olaszország között.

„Ez a paktum azt jelentette, hogy az angol és francia kormány megállapodásra jutott a német és olasz fasizmussal, amelyek akkor már egyáltalán nem leplezték támadó szándékaikat. Ugyanakkor ez a fasiszta államokkal kötött egyezmény azt is jelentette, hogy az angolok és franciák lemondanak arról a politikáról, mely a békeszerető hatalmak egységfrontjánk megszilárdulására irányult volna a támadó államokkal szemben.”⁵¹

Ugyanakkor, amikor az Egyesült Államok segítségével sikerült megteremteni a német agresszió hadigazdasági bázisát, ugyanakkor, amikor az angol és francia kormánykörök „megbékítési” politikája és a kollektív biztonságról való lemondása szétfelbontotta a békeszerető népek sorait, megbontotta az agresszióval szembenállók egységfrontját és szabaddá tette az utat nemzetközi méretekben is a német-fasizmus rabló tervei számára, ugyanakkor a Vatikán is segítségére sietett az agresszoroknak és az Egyesült Államok pénzügyi segítségét, valamint Anglia és Franciaország politikai támogatását „eszméi” segítséggel egészítette ki. A Vatikán volt az *első* állam, mely egyezményt kötött Hitler-Németországgal és ezzel is cselekvően mutatott példát, hogyan kell megteremteni a kapitalista egységfrontot a szocializmus országa: a Szovjetunió ellen. A konkordátum előkészítésében nagy szerepe volt Pacellinek, a jelenlegi XII. Pius pápának.

„Kötelességemnek tartom felhívni a törvényszék figyelmét arra — mondotta vallomásaiban a háborús főbűnös von Papen —, hogy a személyek, akikkel a konkordátumot kötöttem, Pacelli államtitkár, a *jelenlegi pápa* volt, aki személyesen ismerte Németországot tizenhárom év óta és Kaas öminenciája, aki hosszú időn keresztül a Centrum elnöke volt.”⁵²

Az egységfront megteremtése azonban nem volt olyan egyszerű dolog; az imperialista ellentétek, így az angol-francia és a német-francia imperializmus ellentétei állandóan felborulással fenyegették az egység létrejöttét. Franciaországban egyes polgári politikusok is aggodalommal látták a fasiszta Németország háborús készülődéseit és Franciaország nemzetközi helyzetének állandó rosszabbodását. Franciaország a német agresszió háborús terveivel szemben kénytelen volt a béke és a fasizmus elleni harc legszilárdabb és legkövetkezetesebb képviselőjéhez, a Szovjetunióhoz, kapcsolatot keresni. 1934. szeptember 15-én a francia diplomácia kezdeményezésére a Népszövetség harminc állama felkérte a Szovjetuniót a Népszövetségbe való belépésre, melyből a két legagresszívabb állam, Japán és Németország már előzőleg

⁴⁹ Történelemhamisítók; 18—19. 1.

⁵⁰ Történelemhamisítók; 19. 1.

⁵¹ Történelemhamisítók; 20. 1.

⁵² Procès... Débats; XVI. 295. 1.

kiléptek. A Szovjetunió elfogadta a meghívást és ez a meghívás annak az elismerését jelentette, hogy a béke megóvása a Szovjetunió részvétele *nélkül* lehetetlen. A Szovjetunió, amikor a Népszövetségbe belépett, tudta, hogy a Népszövetség

gyenge intézmény, de mégis „teret nyújthat a háborús támadók leleplezésére és bizonyos, ha csekély mértékben is, a béke eszközéül szolgálhat, mely a háború kitörését hátráltathatja“.⁵³

A Szovjetuniónak a Népszövetségbe való belépése mellett a béketábor erőinek további növekedését jelentette a Franciaország és a Szovjetunió, valamint Csehszlovákia és a Szovjetunió között az agresszorok esetleges támadása ellen létrejött kölcsönös segélynyújtási szerződés (1935). A béke táborának erősödését jelezték továbbá a világszerte erősödő fasiszta-ellenes mozgalmak, a kommunista pártok kezdeményezésére kialakuló munkásegység, valamint a népfront győzelmei Spanyolországban és Franciaországban. A béke táborának a legnagyobb megerősödését azonban az jelentette, hogy a Szovjetunióban a szocialista rendszer a népgazdaság összes ágaiban győzelmet aratott. Ennek a győzelemnek világtörténelmi jelentőségű okmánya a sztálini Alkotmány.

„Történelmi okmány lesz ez — mondotta Sztálin az alkotmánytervezetről szóló beszédében —, amely egyszerűen és tömören, szinte jegyzőkönyvi stílusban tárgyalja a szocializmus győzelmeinek tényeit a Szovjetunióban, azokat a tényeket, melyek a Szovjetunió dolgozóinak a kapitalista rabságból való felszabadulásáról beszélnek, a széles, végig következetes demokrácia győzelmeinek tényeiről a Szovjetunióban.

Olyan okmány lesz ez, amely arról tanúskodik, hogy az, amiről a kapitalista országokban emberek milliói álmodoztak és ma is álmodoznak — a Szovjetunióban már megvalósult.

Olyan okmány lesz ez, mely arról tanúskodik, hogy az, ami a Szovjetunióban már megvalósult, éppúgy megvalósítható más országokban is.

Ebből viszont az következik, hogy a Szovjetunió új Alkotmányának *nemzetközi jelentőségét* aligha lehet túlbecsülni.

Ma, amikor a faszizmus zavaros hulláma árasztja el a munkásosztály szocialista mozgalmát és sárral szennyezi be a civilizált világ legjobbjainak demokratikus törekvéseit, a Szovjetunió új Alkotmánya a faszizmus ellen szóló vádirat lesz, mely arról beszél, hogy a szocializmus és a demokrácia legyőzhetetlenek. A Szovjetunió új alkotmánya *erkölcsi segítség és reális támasz* lesz mindazok számára, akik ma harcot folytatnak a fasiszta barbárság ellen.“⁵⁴

A béke és a demokrácia erőinek a növekedése az egész világon, a szocializmus győzelme a Szovjetunióban fokozott gyűlölettel töltötte el az ellentáborot. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy az imperialisták ügynökei, a trockista-bucharinista banda fokozta tevékenységét. Az imperialisták ezen ügynökeit azonban leleplezték és a bírósági tárgyalások teljes fényt derítettek tevékenységükre.

„A bírósági tárgyalások kiderítették, hogy a trockista-bucharinista szörnyetegek, végrehajta gazdáik, a külföldi burzsoá kémirodák akaratát, azt tűzték ki céljukul, hogy a pártot és a szovjet államot tönkretegvék, az ország védelmi képességét aláássák, a külföldi katonai intervenciót megkönnyítsék, a Vörös Hadsereg vereségét előkészítsék, a Szovjetuniót feldarabolják, a Szovjet-Tengermelléket a japánok kezére juttassák, a Szovjet-Bjelorussziát a lengyelek kezére és a Szovjet-Ukrajnát a németek kezére juttassák, a munkások és kolhozisták vívmányait megsemmisítsék, a kapitalista rabszolgaságot a Szovjetunióban visszaállítsák.“⁵⁵

⁵³ SzK(b)P története; 402. l.

⁵⁴ Sztálin: A Szocialista Szovjetköztársaságok Szövetségének Alkotmánytervezetéről. Leninizmus kérdései; 630—631. l.

⁵⁵ A SzK(b)P története, XII, 417. l.

A béke és demokrácia legerősebb pillérét, a szocializmus országát nem sikerült belülről aláásni és nem sikerült a kapitalista világ növekvő válságát a trockista-bucharinista ügynökök segítségével a Szovjetunió rovására megoldani. Éppen ezért még döntőbb mértékben előtérbe került a másik módszer (mely természetesen időközben nem szünetelt egy pillanatig sem) — éspedig a Szovjetunió elszigetelésére, egységes szovjetellenes kapitalista front megteremtésére és kedvező alkalommal a Szovjetunió elleni intervenciós háború megindítására irányuló törekvés.

Így a harc a nemzetközi politika két irányzata között mind élesebb lett, és az egyik vagy másik irányzathoz való tartozást a Szovjetunióhoz való viszony szabta meg.

„Az egyik a békéért, a kollektív biztonság megszervezéséért, a békeszerető népek agresszióellenes, közös fellépéséért folytatott harc irányzata volt. Ezt az irányvonalat folytatta a Szovjetunió, amikor következetesen és álhatalatosan védelmezte minden nagy és kis békeszerető nép érdekeit. A másik irányzat — a kollektív biztonság megszervezéséről, az agresszió elleni intézkedésekről való lemondás irányzata volt, amely elkerülhetetlenül ösztönzést adott a fasiszta országoknak arra, hogy még jobban fokozzák agresszív tevékenységüket, vagyis ezáltal előmozdíták az új világháború kirobbanását.”⁵⁶

A békéért, kollektív biztonság megszervezéséért, a békeszerető népek agresszió-ellenes, közös fellépéséért folytatott harc irányzata”, melyet a Szovjetunió vezetett, állandóan erősödött és *győzhetett is volna*, ha

„az Egyesült Államok nem pénzeli a hitleri Németország nehéziparát, ha Anglia és Franciaország nem veti el az egyetemleges biztonság elvét, hanem a Szovjetunióval együtt megszervezi az egyetemleges ellenállást a német támadással szemben.”⁵⁷

Ebben az esetben:

„a hitleri agresszió elegendő fegyverzet nélkül maradt volna, a hitlerista rabló politika a kollektív biztonság rendszerének harapófogójába került volna. A második világháború kirobbantásának a hitleristák számára kedvező kilátásai a minimumra csökkentek volna. És ha a hitleristák minden, számukra kedvezőtlen körülmény ellenére is elhatározták volna a második világháború kirobbantását, a *háború első évében* tönkrementek volna őket.”⁵⁸

A „Történelemhamisítók” című dokumentum-gyűjtemény ezen megállapítását teljesen alátámasztja az a levél, melyet Welczek párizsi német nagykövet írt Neurath német külügyminiszterhez 1936 végén és amely hű képet fest a fasiszta Németország nehéz belső helyzetéről ezekben az években:

„Az utóbbi időben az irányunkban feltétlenül jóindulatú külföldiek egész sorával, nagyrészt diplomatákkal beszéltem, akik egybehangzóan azon a véleményen voltak, hogy a világot befejezett tények elé állító politikánk folytatása esetén — amely politika a világot állandóan izgalomban tartja — ellenségeinknek nem maradna más hátra, mint az, hogy Németország, a vélt békebontó ellen fölfegyverkezzenek és e mellett ezek az ellenségek hasonlíthatatlanul kedvezőbb gazdasági és pénzügyi helyzetükre való tekintettel, nyilván sokkal előnyösebb feltételekkel rendelkeznek...”

Nincs tudomásom arról, hogy mennyi ideig, vagy hogy egyáltalán helyt tudnánk-e állni a velünk szemben álló nagyhatalmakkal kezdeti fegyverkezési versenyben. Ha azonban erre huzamosabb időn át nem lennénk képesek és feltehető, hogy ellenségeink felismerik a nálunk mindinkább megnyilvánuló deviza- és nyersanyag-

⁵⁶ Történelemhamisítók; 28—29. l.

⁵⁷ Történelemhamisítók; 28—29. l.

⁵⁸ U. o.

hiányt, akkor súlyos taktikai hiba lenne, ha idejekorán és még mielőtt az angolok elkészültek légi fegyverkezésükkel, nem ülnénk le a tárgyaló asztalhoz.⁵⁹

Levele további részében a nagykövet beszámol arról, hogy véleménye szerint francia részről hajlandóság mutatkozik a megegyezésre és erről a következőket írja:

„Figyelemre érdemes az a tény, hogy a megegyezés létrehozására irányuló javaslat a Népfront kormányától és annak zsidó miniszterelnökétől indul ki, aki ezért a baloldal igen heves támadásainak van kitéve.”⁶⁰

Levele végén Welczek ismét felhívja a figyelmet a Népfront *miniszterelnökére*, Leon Blumra és külügyminiszterére, Delbosra és velük kapcsolatban ezeket írja:

„Mint megbízható forrásokból értesültem, Blumot és Delbost a nekünk tett javaslatért élesen támadják a szovjet útmutatást követő radikális baloldaliak, akik a megegyezés minden kísérletét szabotálják és akik e lépést akarták Blum és Delbos bukásának indokaivá tenni. Miután érdekünkben áll, hogy ezt a két egészségesen gondolkodó és becsületes embert uralmon tartsuk, nem tanácsos dolog Franciaországot túl soká váratni.”⁶¹

Blum jóindulatáról a mindinkább nehéz gazdasági helyzet elé kerülő fasiszta Németország irányában Schacht is megemlékezik a nürnbergi törvényszék előtt tett vallomásaiban. Schacht 1936 nyarán Franciaországban volt, ahol a francia kormánnyal arról tárgyalt, hogyan lehetne könnyíteni a fasiszta Németország helyzetén.

„Leon Blum kormánya — mondotta Schacht —, mely ebben az időpontban hatalmon volt, *szerecsés megértésről* tett tanúságot Közép-Európa gazdasági és élelmezési *nehézségeinek* megoldása szempontjából és késznek nyilatkozott, hogy a maga részéről megvizsgálja minél előbb a gyarmati kérdést, abból a célból, hogy Németországnak visszaadják egyik vagy másik gyarmatát.”⁶²

A francia-német közeledésnek az lett volna a célja, hogy a szovjet-francia kölcsönös segélynyújtási egyezményt francia részről sutba lökhessek, vagy legalább is értéktelenné tegyék. Welczek ezzel kapcsolatban ezt írja:

„A francia-német közeledés esetén a francia-orosz egyezmény fokozatosan a rapallói egyezmény jelentőségének színvonalára *süllyed*. Ezt a kifejezést használta Delbos legutóbbi beszédében.”⁶³

Az áruló szociáldemokratákon kívül még más irányból is történtek lépések, hogy a fasiszta támadók által fenyegetett államok kapcsolatait a Szovjetúnióval meglazítsák vagy teljesen szétörjék. Erre jó ürügyül szolgált a spanyol polgárháború, amikor „a bolsevizmus elleni harc” ürügye alatt újból „egyesülhettek” a különben éles harcban álló kapitalista hatalmak. Ennek az „egyesülésnek” a főpapja a pápa volt és központja a Vatikán. XI. Pius pápa állt az élére annak a kampánynak, melynek az volt a feladata, hogy a katolikus világot belekényszerítse a szovjetellenes frontba, és hogy nyomást gyakoroljon azokra az országokra, ahol a lakosság túlnyomó többségben katolikus volt és amely államokat szövetség kötötte a Szovjetúnióhoz — így különösen Franciaországra.

⁵⁹ Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. II. köt., 216. l.

⁶⁰ U. o. II. 219. l.

⁶¹ Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. II. 221. l.

⁶² Procès... Débats; XII. 440—441. l.

⁶³ Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. II. 217. l.

Németországban Pacelli, a jelenlegi XII. Pius pápa utasítására léptek működésbe a fasiszmus érdekében a német egyházfők. 1937 januárjában a német katolikus püspökök közös pásztorlevelet adtak ki, mely többek között ezeket mondotta:

„A Birodalom vezére és kancellárja, Hitler Adolf, idejében előrelátta a bolsevizmus előretörését, s gondolatait és erejét a német nép és az egész nyugati világ védelmében ezen borzalmas veszély ellen központosította.

A német püspökök kötelességüknek vélik támogatni a német kancellárt ebben a védelmi háborúban mindazokkal az eszközökkel, melyeket az egyház rendelkezésükre bocsát.

Mi, katolikusok, azon bizalmatlanság ellenére, melyet velünk szemben ápolnak, készek vagyunk az államnak megadni mindazt, amihez joga van és támogatni a Führert a bolsevizmus elleni harcában és minden egyéb igaz feladatban, amelyre vállalkozott.“⁶⁴

A szociáldemokrácia és a Vatikán mellett a fasisztaellenes békefront megbontására fokozott erővel léptek fel — különösen 1937-től kezdve — az angol, francia és amerikai vezető körök. Mi volt az oka ennek a fokozott aktivitásnak 1937-ben?

1937 második felében új gazdasági válság kezdődött

„és ilymódon a kapitalista országok még mielőtt kiheverték volna a nemrég lefolyt gazdasági válság csapásait, máris új gazdasági válsággal kerültek szembe.

Ez a körülmény természetesen a munkanélküliség fokozódását idézte elő. A kapitalista országokban a munkanélküliek száma, mely az 1933. évi 30 millióról 1937-ben 14 millióra csökkent, most, az új gazdasági válság következtében, újra 18 millióra emelkedett.“⁶⁵

Sztálin beszámolójában rámutat arra, hogy az új válság sok tekintetben eltér a megelőző válságtól, mégpedig nem jobb, hanem rosszabb irányban. Erre mutat az is, hogy

„az új gazdasági válság nem békés időben tört ki, hanem a már megkezdődött második imperialista háború szakaszában, amikor Japán, mely már második éve visel háborút Kína ellen, dezorganizálja a mérhetetlen kínai piacot és csaknem hozzáférhetetlenné teszi más országok áruinak számára; amikor Olaszország és Németország már átvitték közgazdaságukat a hadigazdaság útjára, s *elfecsérelték a nyersanyag- és valutakészleteiket*; amikor az összes többi nagy kapitalista hatalmak kezdenek hadigazdaságra átszervezkedni. Ez azt jelenti, hogy a kapitalizmusnak jóval kevesebb eszköze lesz a jelenlegi válságból való *normális kijutásra*, mint a megelőző válság idején volt.“⁶⁶

Németország, mely Hitlerék hatalomátvétele után teljesen átvitte közgazdaságát a hadigazdaság útjára, 1937-ben nagyjában már elfecsérelte nyersanyag- és valutakészletét. Így 1937 folyamán a burzsoá rend védelmére létrejött fasisztarendszer Németországban *válságba jutott* és ez a válság 1938 folyamán még csak fokozódott. A fasiszta Németország pénzügyi helyzetére vonatkozólag Schacht a nürnbergi törvényszék előtt a következőket vallotta:

„Miatán a Birodalmi Bank beszüntette a hiteleket március 31-én, magától értetődik, hogy a pénzügyminiszter részéről a pénzkérések még sürgetőbbek lettek. Az év végén már arra sem volt képes, hogy tisztviselői járandóságait a saját pénztárából fizesse ki. Felkeresett tehát és arra kért, hogy engedélyezzek neki hitelt kivételes címen... A Birodalmi Bank ezt visszautasította és a pénzügyminiszter kény-

⁶⁴ A. Manhattan: The Catholic Church against the twentieth century. London; Watts and Co, 99. l.

⁶⁵ Sztálin: Leninizmus kérdései; 666. l.

⁶⁶ U. o. Beszámoló a SzK(b)P KB munkájáról a XVIII. pártkongresszuson.

telen volt magánbankokhoz fordulni; így sikerült szereznie néhány száz millió márkát...⁶⁷

A pénzügyi válságot súlyosbította az az ellentét, amely a német hadvezetőség több vezető tagja és Hitler, valamint szűkebb csoportja között fennállt. Ezekben a körökben aggodalommal látták Hitler politikáját, mégpedig *nem* azért, mintha elvi ellentétek lettek volna, csupán azért, mert azt katonai szempontból nem látták még eléggé előkészítettnek. A német hadvezetőség körében azonkívül többen kétséggel fogadták Hitler és Ribbentrop azon bizalmas értesítését, hogy a nyugati hatalmak hallgatólagosan beleegyeztek abba, hogy a fasiszta Németország szabad kezét nyerjen Kelet felé.

„Ekkor volt az — mondotta Gisevius,⁶⁸ a nürnbergi tárgyalás egyik koronatanúja —, hogy Witzleben feltette nekem a kérdést, melyet nekünk az összes tábornokok föltek. Igaz-e, hogy diplomáciai incidens keleten háborúhoz vezet bennünket, vagy, ahogy ezt Ribbentrop és Hitler tilokban a tábornokoknak elmondták, a nyugati hatalmak hallgatólagosan belementek, hogy szabad kezét engednek Kelet felé.”⁶⁹

A tábornokoknak nem kellett sokat várni, hogy a tények alapján is meggyőződhesse, hogy a nyugati hatalmak valóban szabad kezét engedték a fasiszta Németországban Kelet felé. Gisevius erről a következőket vallotta:

„Szeptember 27-én (1938; Zs. L.) világosan látszott, hogy Hitler minderre kész. Hogy elfogadtassa a háborút a német néppel. katonai felvonulást rendezett Berlingen keresztül...; de a hatás nem az lett, amit várt. A lakosság, mely azt hitte, hogy a sereg harcba indul, nyíltan kifejezte elégedetlenségét; a csapatok nem váltottak ki semmilyen lelkesedést; ellenkezőleg, az emberek *öklüket mutatták* és Hitler végignézte a parádét a Birodalmi Gyűlés ablakából és kijelentette: ilyen néppel nem tudok háborúzni!... Másnap reggel... Másnap reggel... úgy gondoltuk, hogy a puccs kirobbantásának az ideje elérkezett.”⁷⁰

⁶⁷ Procès... Débats; XII. 532, 1.

⁶⁸ Gisevius-szal kapcsolatban meg kell jegyezni a következőket: még a második világháború előtt felmerült az amerikai titkos szolgálat részéről az az ötlet, hogy ügynökeiket a fasisztaellenes ellenállási mozgalmakba helyezték el. Ennek az ötletnek a gazdája W. J. Donovan volt, aki később az *Office of Strategic Services* (O. S. S.) nevezetű amerikai kémiszervezet vezetője lett. Az O. S. S.-nek egyik Európában működő vezetője Allan Dulles volt, akinek a német és amerikai nagytőke összefonódásában oly nagy szerepet betöltő Schröder bankházzal való kapcsolatáról már megemlékeztünk. Hogy Giseviusnak és társainak mi volt a feladata 1938-ban, ezt részleteiben még tisztázni kell; feladataikra általában rávilágít az 1944 nyarán végrehajtott akciójuk, amikor az angol, de főleg az amerikai titkos szolgálat megbízásából merényletet követtek el Hitler ellen. A merénylet célja az volt, hogy Hitlert, aki kudarcraival az angolszász imperialisták számára már értéktelenné vált és kalandorpolitikájával magát a német burzsoá rendet is veszélyeztette, eltávolítsák és helyére olyan kormányzatot állítsanak, mely a „demokratikus” külső megőrzésével biztosítani tudja az újból *válságba* jutott német burzsoá rend számára a további fennmaradás lehetőségét. Így akarták az angolok, de főleg az amerikai imperialisták 1918 és 1923, majd 1933 és 1938 után ezúttal most már az *ötödik* megmenteni a tönk szélére jutott kapitalista rendet Németországban. Gisevius és társainak együttműködéséről az amerikai kémiszervezettel több könyv is megjelent, egyiknek szerzője a német Fabian von Schlabrendorf. kiadója és sajtó alá készítője az O. S. S. egyik európai vezetője, Gero von Gaevernitz. A könyv elé az előszót Donovan írta, a könyv kiadásában része volt Allan Dullesnek.

Az O. S. S. és Allan Dulles szerepével magyar vonatkozásban is találkozunk. A *Rajk-banda* leleplezésekor kiderült, hogy Rajk és társai szoros kapcsolatban állottak az O. S. S. amerikai kémiszervezet amerikai vezetőjével, Allan Dulles-szal és az ő utasítására működtek Magyarországon szoros kapcsolatban Titóval, aki Donovan és Dulles régen beszervezett jugoszláviai ügynöke.

⁶⁹ Procès... Débats; XII. 218, 1.

⁷⁰ U. o. XII. 222.

A puccsra azonban nem került a sor, mert 1938 szeptember 28-án közbejött valami, amiről Gisevius a következőket mondotta:

„Mussolini részéről történt közbelépés hatása alatt Hitler beleegyezett abba, hogy Münchenbe megy. Ezért az utolsó pillanatban az akciónk megakadt.

Dr. Dix: Azt állítja tehát, hogy München volt az, ami megakadályozta az akciót?

Gisevius tanú: Igen.⁷¹

Halder tábornok, az összeesküvés másik résztvevője, tanúvallomásaiban ezzel kapcsolatban ezeket mondotta el:

„Elhatároztuk, hogy megszabadulunk Hitleről... Az összeesküvés kezdeményezője Beck tábornok volt. A nürnbergi kongresszus utolsó napján az összeesküvők berlini lakáson gyűltek össze... A berlini helyőrség parancsnoka kijelentette, hogy másnap mozgósítja a csapatokat és Hitlert megérkezése után letartóztatja... Az összejövetel még tartott, amikor a rádió, mely állandóan hozta a jelentéseket a válságról (csehszlovák-német válság; Zs. L.), közölte, hogy Neville Chamberlain miniszterelnök Hitlert találkozásra kérte fel és hogy Berchtesgadenbe röpül. Ez a hír terveinket felhorította... Letartóztathattunk volna egy embert, aki fej nélkül rohan a háborúba, de nem tudtunk letartóztatni egy embert, aki tárgyalt. Elhatároztuk, hogy mindent elhalasztunk. De a presztizs, amit Hitler München által nyert, megszilárdította helyzetét.”⁷²

Münchennel kapcsolatban még érdemes megjegyezni Schacht vallomásaának következő részletét:

„mindenekelőtt, amennyire az akkori helyzetet ismerem, Hitler Münchenben több engedményt kapott, mint amire valaha is számított. Tudomásom szerint Hitler — és Bullit nagykövettel való beszélgetésében ezt meg is mondtam — csak a németek autonómiáját akarta elérni Csehszlovákiában, de Münchenben a szövetségesek ezüst tálon hozták oda neki a szudéta vidéket.”⁷³

Hitlernek Csehszlovákia elleni támadása nemcsak politikailag, de *katonailag* is lehetetlen lett volna a nyugati hatalmak segítségével. Jódlt tábornok, az egyik háborús főbűnös, erre vonatkozólag vallomásaiban a következőket mondotta:

„1939-ig mi valóban abban a helyzetben voltunk, hogy le tudjuk verni az *egyedül álló* Lengyelországot; de mi sohasem voltunk abban a helyzetben, *sem 1938-ban, sem 1939-ben*, hogy szembeszálljunk az egyesült nemzetek koncentrált támadásával. És ha nem omlottunk össze 1939-ben, ez egyszerűen annak a ténynek tudható be, hogy a lengyelországi hadjárat alkalmával a 110 francia és angol divízió nyugaton teljesen inaktív maradt a 23 német hadosztállyal szemben.”⁷⁴

Jódlt szavait érdemes összevetni Chamberlain beszédével, melyet a brit és francia miniszterek értekezletén mondott 1938. április 28-án a német válsággal kapcsolatban:⁷⁵

„Kiszámíthatatlanok azok a borzalmak, amelyek Franciaországra és Angliára hárulnának egy konfliktus következtében és kétséges, hogy ez a két ország *elég erős lenne-e*, hogy akár szenvedések és borzalmas veszteségek árán is Németországra kényszerítse akaratát. A miniszterelnök (Chamberlain; Zs. L.) a maga részéről *nem hiszi*, hogy a jelenlegi pillanatban Franciaország és Anglia elég erős lenne ahhoz, hogy ezt elérje;...”⁷⁶

⁷¹ U. o. XII. 222—223

⁷² Neue Zeit; 1948, 15. szám, 18. old.

⁷³ Procès... Débats; XII., 538—539.

⁷⁴ U. o. I. 102.

⁷⁵ Okmányok és adatok... I. 102.

Angol és francia részről teljesen tisztában voltak Hitler-Németország katonai és gazdasági gyengeségével és a belső válsággal. Ezzel kapcsolatban Gisevius a következőket vallotta:

„Mihelyt Hitler tudatta azt a szándékát, hogy meg akarja támadni Csehszlovákiát, barátaink állandóan igyekeztek informálni a brit kormányt... Amikor a válság elérte intenzitásának a maximumát és amikor a mi előkészületeink befejeződtek, mi egy, úgy formájában, mint tartalmában szokatlan lépéshez folyamodtunk, hogy tudassuk a brit kormánnyal, hogy az eljövendő diplomáciai tárgyalások folyamán nem egyedül a szudeták kérdéséről lesz szó, amint ezt Hitler állítja, hanem az egész Csehszlovákia megszállásáról...“⁷⁶

A válság ellenére az angol és amerikai vezetőkörök a német fasizmus megmentésére siettek, — illetve *éppen a válság* miatt siettek megsegítésére. De nemcsak az angol és francia reakció sietett Hitler-Németország megmentésére, hanem az Egyesült Államok kormánykörei is. Már előzőleg rámutattunk arra, hogy „Németország elsősorban az amerikai monopóliumok pénzügyi támogatását élvezve“ *teremtette* újjá hatalmas hadiiparát és ha Hitler 1937. november 5-én kijelenthette, hogy

„a hadsereg, a hajóhad és a légihaderő újrafelfegyverzése gyakorlatilag befejeződött. A mi felszerelésünk és fegyverzetünk modern.“⁷⁷

úgy ezt mindenekelőtt az amerikai pénzügyi segítségnek köszönhetette. De a pénzügyi támogatás mellett Hitler-Németország az Egyesült Államok részéről politikai támogatásban is részesült, még hozzá éppen akkor, amikor a fasizmus Németországban válságba jutott.

1938. döntő hónapjaiban Roosevelt környezetében mindinkább felülkerekedtek a München-barát elemek és az Egyesült Államok európai diplomáciáját olyan kimondottan hitlerbarát elemek uralták, mint Bullit és Kennedy. Mindketten kezére játszottak Chamberlainnek és Daladiernek abban, hogy „bebizonyítsák“ a világnak, hogy a nyugati hatalmak képtelenek fegyveresen megakadályozni a német agressziót, annál is inkább, mert háború esetén Anglia és Franciaország „nem számíthatnak“ az Egyesült Államok katonai segítségére.

1938. szeptember 4-én Franciaországban, Pointe le Grave-ban emlékművet lepleztek le annak emlékére, hogy az első világháború folyamán amerikai katonák szálltak partra Anglia és Franciaország oldalán. Az emlékmű leplezése alkalmával Bullit amerikai nagykövet foglalkozott a háborús veszéllyel és többek között ezeket mondotta:

„de ha mégis háború törne ki, senki se tudná előre megmondani, *belesodrónék-e* az Egyesült Államok ilyen háborúba vagy sem.“⁷⁸

Bullit a fenti kijelentéssel kezére játszott Bonnet francia külügyminiszternek, akinek éppen ilyen jellegű megállapításra volt szüksége és aki a maga részéről ez alkalommal a következő kéréssel fordult az Egyesült Államok képviselőjéhez:

„A mi kérésünk nem az, hogy háború esetén támogassanak, mert mi nem akarunk háborút. Mi azt szeretnők, ha a béke fenntartására és a világ jobbfarmálására irányuló munkánkban segítenének.“⁷⁹

És ezen segítség nem is maradt el. Az Egyesült Államok részéről a német-csehszlovák viszályal kapcsolatban hosszú ideig teljes némaság mutatkozott

⁷⁶ Procès... Débats; XII. 221.

⁷⁷ Neue Zeit, 1948. 32. sz., 7. old.

⁷⁸ Pesti Napló, 1938. szeptember 6., 4. old.

⁷⁹ Pesti Napló, 1938. szeptember 6., 4. old.

és ha Rooseveltt és Hull több beszédben állást is foglaltak az agresszorok ellen, ez általánosságban történt és tettek nem követték. Az Egyesült Államok nem voltak hajlandók közreműködni — a Szovjetunió ismételt felhívása ellenére sem — az agresszorok megfékezésében, de későbbben, amilyen mértékben közeledett a válság csúcspontja, az Egyesült Államok kiléptek látszólagos tartózkodásukból — mely gyakorlatilag eddig is az agresszorok hallgatóságos segítségét jelentette — és nyíltan Chamberlain és Daladier támogatására siettek.

A „Times“ 1938. szeptember 16-án Hull, amerikai külügyminiszter nyilatkozatát hozza Chamberlain németországi útjával kapcsolatban. Hull a következőket mondotta:

„Az angol miniszterelnök és Németország kancellárja közötti történelmi konferenciát természetesen a legnagyobb érdeklődéssel figyelik az összes népek, melyek mélységesen érdekelve vannak a béke megőrzésében.“⁸⁰

Ez a nyilatkozat bátorítást jelentett Chamberlain és társai számára Hitler-Németország „megbékítésére“ vonatkozólag. Hasonlóképpen segítséget jelentett az a felhívás, mellyel Rooseveltt, az Egyesült Államok elnöke, a müncheni meg egyezés előtti napokban fordult az érdekelt hatalmakhoz. Az első felhívás szeptember 26-án hangzott el és ebben a felhívásban Rooseveltt a következőket mondotta:

„...kérem Önöket, *ne szakítsák meg a tárgyalásokat*, amelyek a vitás kérdések békés, méltányos és építőjellegű elintézését célozzák. A legünnepélyesebben emlékeztetem Önöket arra, hogy amíg folynak a tárgyalások, addig át lehet hidalni az ellentéteket, de a tárgyalások megszakításával elnémul a józan ész szava.“⁸¹

Rooseveltt felhívta azonkívül a hatalmak figyelmét egy esetleges háború következményeire és arra, hogy a háború nyomában veszélybe kerülhet a társadalom *eddig rendje* is.

„Minden országnak — mondja Rooseveltt felhívása —, mely belesodródik (a háborúba; Zs. L.), bizonyos, hogy megrendül a gazdasági rendszere. Minden országnak, mely belesodródik, teljesen elpusztul a *társadalmi rendje*.“⁸²

Szeptember 27-én Rooseveltt újabb jegyzéket intézett, még pedig elsősorban Hitler címére. A felhívás többek között ezeket mondja:

„A lehető legnagyobb mértékben fontos, hogy a tárgyalások megszakítás nélkül folytatódjanak mindaddig, amíg igazságos és építőszellemű megoldást érnek el.

Még nyitva áll az út a tárgyalásokhoz. Ha felmerülne annak szüksége, hogy ezeket a tárgyalásokat kiterjesszék, úgy semmi sem áll útjában annak, hogy körüket a jelen vitában *közvetlenül érdekelt összes nemzetek értekezletévé* (vagyis a Szovjetunió nélkül; megjegyzés és kiemelés tőlem; Zs. L.) bővítsék ki valamely semleges helyen. Ez az értekezlet módot nyújtana úgy ezen, mint egyéb kapcsolatos kérdések megoldásához az igazság és méltányosság szellemében.“⁸³

A Pesti Napló 1938. szeptember 29-én az Egyesült Államok szerepével kapcsolatban a következőket írja:

„Az Egyesült Államok római nagykövete átnyújtotta Mussolininek Rooseveltt személyes üzenetét.

Rooseveltt üzenetében először emlékeztet arra, hogy milyen erőfeszítéseket tett, hogy biztosítsa a cseh-német viszály békés elintézését, majd rámutat azokra a tragikus következményekre, amelyek *mindnyájunkra* származhatnak az európai háborútól és azt kéri a Ducetól, hogy nyújtson segítséget a kérdés tárgyalása útján

⁸⁰ Times, 1938. szeptember 16., 12. old.

⁸¹ The Public Papers and Addresses of A. Franklin D. Roosevelt; Volume 1938; London, 1941, 532.

⁸² U. o. 531. old.

⁸³ U. o. 536—537.

vagy más békés eszközökkel való megoldására, a nélkül, hogy erőszakhoz folyamodnánk.

A Duce az üzenet átvétele után arra kérte az Egyesült Államok nagykövetét, hogy juttassa Roosevelthez köszönetének kifejezését és közölje, hogy milyen nagyra értékeli szép gesztusát.⁸⁴

Az Egyesült Államok vezető köreinek a szerepével München előkészítésénél foglalkozott még Daladier miniszterelnök is 1938. október 4-én tartott beszédében.

„A szeptember 27-éről szeptember 20-ára virradó éjszaka felhívtuk berlini nagykövetünket, hogy kérjen személyes kihallgatást Hitler kancelláránál, londoni nagykövetünket pedig felhívtuk, kérje meg Halifax lord angol külügyminisztert, utasítsa a római brit nagykövetet arra, hogy kérje meg Mussolini olasz miniszterelnököt annak a gondolatnak a támogatására, hogy egy értekezlet üljön össze.

Ezzel a lépésünkkel tettünk eleget Roosevelt elnök második üzenetének, amely oly *nagyan hozzájárult* a békés megoldás lehetővé tételéhez.”⁸⁵

Amikor pedig a müncheni egyezményt megkötötték, Hull amerikai külügyminiszter a következőket mondotta:

„Ani a közvelen békeeredményeket illeti, talán felesleges mondanom, hogy rendkívül erős megkönnyebbülés érzését nyújtják. Reméljük, hogy azok a hatalmak, amelyek a békés és rendezett nemzetközi viszonylatok elvei mellé álltak, kétőzött erőfeszítéssel fogják ezeket az elveket az egészséges gazdasági alapokon nyugvó fejlődés érdekében alkalmazni.”⁸⁶

Azon legendán kívül, mely arról szól, mintha az Egyesült Államok vezetőköréi München-ellenesek lettek volna, le kell számolni egy másik legendával is, mégpedig Churchill kapcsolathatban. Az „*Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről*” című gyűjtemény közli Churchill feljegyzését a danzigi fasizták vezetőjével. Foersterrel folytatott beszélgetésről 1938. július 14-én. Churchill a csehszlovák kérdéssel kapcsolatban ezeket mondotta Foersternek:

„Biztosan lehet valamilyen megoldást találni és hozzátettem, hogy Henleinnek és Masarykkal folytatott beszélgetéseimből eredő benyomások alapján úgy hiszem, ez valószínűleg lehetséges volna a csehszlovák állam keretén belül is. Biztosítottam őt, Anglia és Franciaország minden erejét latbaveti, hogy meggyőzze a prágai kormányt: egyezzen ebbe bele.”⁸⁷

Miután Churchill azt vette „lehetőségnek”, hogy a megoldás a csehszlovák állam keretein belül is létrejöhet, a továbbiakban magáévá tett egy másik „lehetőséget” is, mégpedig azt, hogy Németország a Szovjetunió részéről ki nem provokált támadás áldozata lehet.

„Véleményem szerint — mondotta Churchill — egy általános európai meg egyezésben olyan pontot is fel lehetne vetni, mely Angliát és Franciaországot arra kötelezné, hogy minden erejével Németország segítségére siessen, ha az Oroszország részéről akár Csehszlovákián, akár bármilyen más úton keresztül ki nem provokált támadás áldozatává lenne.”⁸⁸

A továbbiakban kifejtette Churchill, hogy ő nem ellenség

„Németország hatalmának és az angolok többsége azt óhajtja, hogy Németország foglalja el a helyét a világ két-három vezető hatalma között; mi nem gördíténénk akadályt a német kereskedelem békés, fokozatos befolyásának fejlődése elé a Duna-medencében, de minden erőszakos akció elkerülhetetlenül világháborúhoz fog vezetni... Most Hitleről függ, hogy szétoszlassa a fenyegető felhőket. Ebben mi segítségére leszünk.”⁸⁹

⁸⁴ Pesti Napló, 1938. szeptember 29., 2—3. old.

⁸⁵ Pesti Napló, 1938. október 5., 3. old.

⁸⁶ Pesti Napló, 1938. október 1.

⁸⁷ Okmányok és adatok ... I. 130—131.

⁸⁸ U. o. I. 131.

⁸⁹ Okmányok és adatok ... I. 132—133.

A segítség angol részről nem is maradt el. Még 1937-ben az angol kormány megbízásából lord Halifax Németországba utazott, hogy Hitlerrel tárgyaljon. Lord Halifax igyekezett mindenekelőtt megtalálni azt a közös alapot, amelyen a két ország együttműködése létrejöhetne. Halifax tárgyalása folyamán ezeket mondta:

„...ő (lord Halifax) és az angol kormány más tagjai tudatában vannak annak, hogy a Führer nemcsak magában Németországban ért el sok eredményt, hanem azáltal, hogy a kommunizmust saját országában megsemmisítette, útját szegte ennek Nyugat-Európa felé, ezért Németország joggal tekintheti magát a Nyugat védőbástyájának a bolsevizmus ellen.”⁹⁰

Halifax a továbbiakban annak a reménymek adott kifejezést, hogy amennyiben az angol-német megegyezés létrejön-

„szükséges volna azokat az államokat is belevonni a megbeszélésekbe, amelyek politikailag közel állanak Németországhoz és Angliához, itt Franciaországra és Olaszországra gondol, amely országoknak már kezdettől fogva tudomására kell adni, hogy az angol-német együttműködés semmiképpen nem jelent Franciaország vagy Olaszország elleni cselszövést. Nem szabad annak a benyomásnak keletkeznie, mintha a német-angol közeledést a 'Berlin-Róma-tengely' vagy a London és Párizs között fennálló jóviszony szennvedné meg. Miután a német-angol közeledés eredményeként a talaj elő lesz készítve, a négy nyugateurópai nagyhatalom együttesen rakja le azt az alapot, amelyen meg lehet teremteni Európában a tartós békét.”⁹¹

A négy nyugateurópai nagyhatalom megegyezésének, vagyis „Európa Oroszország nélkül való egyesülésének” voltak azonban tárgyi akadályai, amint erre Hitler Halifaxnak adott válaszában rámutatott.

„...a négy nyugateurópai nagyhatalom megegyezése könnyűnek látszik, ha csupán jószándékról és kölcsönös udvariasságról van szó. Az ügy nehezebbé válik — mondotta Hitler —, ha fölvetik az alapvető tárgyi kérdéseket.”⁹²

Ilyen tárgyi kérdés volt mindenek előtt az, hogy Hitler véleménye szerint

„nem lehet aktív együttműködést követelni az európai politikában egy olyan államtól, melytől megtagadják azt a jogot, hogy mint nagyhatalom cselekedjék.”⁹³

Pedig, amint a tárgyaláson résztvevő von Neurath német külügyminiszter megjegyezte, Németország sérelmei ellenére sem tagadta meg fontos esetekben a nemzetközi együttműködést.

„Németország — mondotta Neurath — a Népszövetségből való távozása után sem tartózkodott a nemzetközi együttműködéstől akkor, amikor nemcsak beszédre, hanem gyakorlati munkára nyílt kilátás. Példa erre Németország részvétele a spanyol ügyekbe való beavatalkozás (II) kérdésében.”⁹⁴

Neurath által említett példa, Németországnak Spanyolországban kifejtett „gyakorlati munkájáról”, igen alkalmas volt arra, hogy még jobban emelje Hitler-Németország értékét a nyugati imperialisták előtt. Ha az a Németország, melytől megtagadták „azt a jogot, hogy mint nagyhatalom szerepeljen”, sérelmei ellenére ilyen „önzetlenül” ki tudta venni részét „a nemzetközi együttműködésben”, vajjon mennyivel több várható tőle akkor, ha ezt kedvezőbb körülmények között, mint a nemzetközi reakció rohamcsapata teszi meg. De ennek az „együttműködésnek” Hitler-Németország részéről megvoltak a feltételei.

⁹⁰ U. o. I. 16.

⁹¹ Okmányok és adatok ... I. 16—17.

⁹² U. o. I. kötet, 17. old.

⁹³ U. o. I. 18. l.

⁹⁴ Okmányok ... I. 40.

„Két lehetőség van — mondotta Hitler Halifaxnak — a népek egymásközi viszonyának a megszabására. — A szabad erő játéka, amely sok esetben a népek életébe való aktív és durva beavatkozást jelentene... A második lehetőség abban áll, hogy a szabad erők játéka helyett a *felsőbbrendű ész* (höhere Vernunft) juttassunk hatalomra; de ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy ennek a felsőbbrendű észnek körülbelül ugyanahhoz az eredményhez kell vezetnie, amelyet a szabad erők játéka teremtetni volna meg... — 1919-ben elmulasztották a legjobb alkalmat ennek az új módszernek az alkalmazására. Akkor az eszteleniség módszerét részesítették előnyben.“⁹⁵

Hitler virágnyelven fejezte ki magát, de lord Halifax megértette a virágnyelven mondottakat is. A „felsőbbrendű ész“ nem más, mint az a magasabb érdek, melynek már 1919-ben alá kellett volna vetnie a kapitalista államok egymásközi ellentéteit. Ez a *magasabb* érdek: a bolsevizmus elleni harc, a Szovjetunió elleni imperialista egységes front megteremtése. Halifax megértette Hitlert és több példával igazolta, hogy a „felsőbbrendű ész“-t illetően Angliát nem érheti vád.

„Az angol — mondotta Halifax — a realitások népe és talán bárki másnál jobban meg van győződve arról, hogy a versailles-i diktátum tévedéseit helyre kell hozni. Anglia a multban is ebben a realiztikus szellemben fejtette ki befolyását. Rámutatott *Anglia szerepére* a Rajna-vidék határidő előtt történt kiűritésénél, a jóvátételi kérdés megoldásánál és a Rajna-vidék újramegszállásánál...“

Az angol részről nem hiszik, hogy a status quonak minden körülmények között érvényben kell maradnia. Elismerik, hogy alkalmazkodni kell az új körülményekhez, helyre kell hozni a régi tévedéseket és ha szükséges, tekintetbe kell venni a jelenlegi helyzet megváltoztatását. Anglia csupán olyan irányban fogja érvényesíteni befolyását, amely biztosítja, hogy ezek a változások ne azzal az *esztelen módszerrel* jöjjenek létre, melyet a Führer megemlített, nevezetesen a szabad erők játéka útján, ami végül is háborút jelent.“⁹⁶

Beszélgetése végén lord Halifax még megjegyezte, hogy

„az, aki, mint ő, katona volt a világháborúban, nem akar többé háborút. Angliában és a többi országban hasonló törekvés uralkodik. Csak *egy* ország — Szovjet-országnak nyerhet egy általános konfliktus esetén. A többiek lelkük mélyén mind a béke megerősítése mellett vannak.“⁹⁷

Miután a beszélgetés folyamán Hitler is leszögezte, hogy „az egyetlen katasztrófa a bolsevizmus; a többit mind el lehet rendezni.“⁹⁸ Hitlernek és Halifaxnak sikerült megtalálni azt a közös nyelvet, amelyen tárgyalásaikat folytathatták. Rátérhettek a tárgyi kérdések rendezésére, de ezeknek a kérdéseknek a „felsőbbrendű ész“ szerint való rendezését többek között megnehezítette a népek békevágya, a világszerte erősödő fasisztaellenes mozgalmak, a kommunista pártok nemzetközi befolyása.

Amikor Hitler megjegyezte, hogy

„a nemzetközi problémák megoldásának lehetőségét mindaddig nagyon nehéz lesz megtalálni, amíg a politikai pártok nem okosodnak meg, vagy amíg nem honosodnak meg azok a kormányzási formák, amelyek *nem* engedik meg a pártoknak, hogy jelentékeny befolyást gyakoroljanak a kormányra.“⁹⁹

Halifax megnyugtatta Hitlert az angol helyzettel kapcsolatban és kiemelte:

⁹⁵ U. o. I. 20.

⁹⁶ Okmányok ... I. 22.

⁹⁷ Okmányok ... I. 44.

⁹⁸ U. o. I. 44.

⁹⁹ U. o. I. 27.

„Az, hogy Anglia megkötötte Németországgal a flotta-egyezményt annak ellenére, hogy pártszempontból sok mindent kifogásoltak benne, bizonyítéka annak, hogy az angol kormány *szintén* (!) a pártoktól függetlenül cselekszik. A kormány semmiképpen sem szolgálja a pártok demagóg üzelmeinek. Az angolok véleménye szerint egyetlen olyan kormány, amely magát méltónak tartja erre az elnevezésre, sem lehet a pártok szekerébe fogva.”¹⁰⁰

Az angol polgári demokrácia értékelésére jó fényt vet az a beszélgetés is, melyet egy későbbi alkalommal Henderson nagykövet folytatott kormánya megbízásából Hitlerrel.

„A brit nagykövet rámutatott arra, hogy a jelenlegi angol kormány *igen kifejlődött* reális érzékkel bír. Chamberlain irányítja a népet és nem a nép őt. Nagy bátorságról tett tanúságot akkor, amikor semmivel sem törődve lelépte az álarcot olyan *nemzetközi frázisokról*, mint a kollektív biztonság, stb. A történelemben néha legnehezebb két olyan embert találni, aki nemcsak, hogy ugyanazt akarja, hanem mindenekelőtt *egy és ugyanabban a pillanatban* óhajta azt megvalósítani.”¹⁰¹

De, hogy ezt az „ugyanazt” megvalósíthassák, ennek Hitler szerint vannak még egyes akadályai, köztük a sajtó is.

„Csak a sajtó játszik végzetes szerepet — mondotta Hitler. A feszültség kilenc-tized részét kizárólag a sajtó hozta létre... A nemzetközi viszonyok megnyugtatólásának egyenes előfeltétele éppen ezért az összes népek együttműködése volna abból a célból, hogy véget vessenek az újságírók kalózkodásának.”¹⁰²

Lord Halifax egyetértett Hitlerrel „a sajtó oldaláról jövő veszedelmet illetően” és Henderson nagykövet a későbbi megbeszélés alkalmával már megnyugtathatta Hitlert, hogy lord Halifax sajtókonferenciára

„hívta össze a felelős lapkiadókat és ezenkívül megbeszélést folytatott a Lapkiadók Szövetségének elnökével, valamint az angol rádió vezető munkatársaival és felhívta figyelmüket arra, hogy milyen felelősséget ró rájuk a béke fenntartása. Az angol sajtószabadság mellett többet *nem lehet* tenni. Meg kell azonban jegyezni, hogy az új brit külügyminiszter (Lord Halifax; Zs. L.), aki Németországban folytatott megbeszélései alapján teljesen informálva van a német állásponttól, befolyását mind ebben, mind más kérdésekben nagymértékben megmutatta, mégpedig személyes érintkezés révén, ami Angliában *a legmegfelelőbb út*.”¹⁰³

A „személyes érintkezés” úgylátszik nemcsak az angol közvélemény félrevezetésére és a „szabad” angol sajtó elhallgattatására látszott a legjobb eszköznek, hanem a nemzetközi közvélemény megtévesztésére is. A „személyes érintkezés” formáját választotta az angol kormány, amikor 1937 őszén lord Halifaxot Hitlerhez küldte és a „személyes érintkezés” formáját választották akkor is, amikor 1938 tavaszán Henderson angol nagykövet Hitlerrel tárgyalt. A tárgyalásra vonatkozó feljegyzés így kezdődik:

„A beszélgetés kezdetén a brit nagykövet kiemelte a megbeszélések *bizalmas* jellegét. A megbeszélés tartalmáról a franciákkal és még kevésbé a belgákkal, portugálokkal vagy olaszokkal semmit sem fognak közölni. Ezekkel csak azt közlik, hogy a jelen beszélgetés a lord Halifax és a Führer között folyt megbeszélések folytatása volt és csakis Németországot és Angliát érintette.”¹⁰⁴

Kérdés, mit jelentett az, hogy a franciákkal és még kevésbé a belgákkal és portugálokkal semmit sem lehetett közölni és hogy a megbeszélések csakis Németországot és Angliát érintették? Ennek a magyarázata az volt, hogy

¹⁰⁰ Okmányok..., I. köt., 29. old.

¹⁰¹ U. o. I. 58.

¹⁰² U. o. I. 44—45.

¹⁰³ Okmányok... I. 61.

¹⁰⁴ Okmányok... I. 52.

előbb lord Halifaxnak, majd Hendersonnak Hitlerrel való tárgyalásai alkalmával napirendre került a gyarmatok kérdése. Már Halifax leszögezte, hogy

„az angol kormány nincs azon a véleményen, hogy a gyarmati kérdést semilyen körülmények között sem tárgyalja Németországgal. Világos azonban, hogy egyetlen angol kormány sem tárgyalhat Németországgal a gyarmati kérdésekről, más kérdésektől elszigetelve. Ez a kérdés *csak mint annak az általános rendezésnek egyik része* jöhet számításba, melynek eredményeként helyre lesz állítva Európában a nyugalom.“¹⁰⁶

Ez annyit jelentett, hogy a gyarmatok visszaadásának a feltétele, hogy Hitler-Németország végrehajtsa a rá váró „feladatot“ Európában. És ebből a szempontból a kérdés rendezését nem is fenyegette veszély. Nehezebb volt azonban az a probléma, hogy kinek vagy kiknek a rovására kapjon Németország gyarmatokat. Henderson nagykövet a gyarmatok kérdésével kapcsolatban már konkrétebb javaslattal állt elő, mint elődje lord Halifax.

A javaslat így hangzott:

„Az a megoldás, mely a brit kormány véleménye szerint sok előnyt biztosítana, abból állana, hogy a gyarmati kormányzás új rendszere alapján tervet dolgoznának ki Afrika valamely meghatározott vidékére: ez a terv. kb. a Kongó-medence nagyságának megfelelő területre vonatkoznék és az összes érdekelt hatalmak elfogadnák és alkalmaznák...“¹⁰⁶

A tervezet felolvasása után Henderson megjegyezte, hogy

„az adott terület északon kb. az ötödik szélességi fok, délen pedig a Zambezi-folyó határolná, és hozzátette, lehetséges, hogy külön bizottságot állítanának fel azokból a hatalmakkból, melyeknek gyarmati birtokai ezen területen belül fekszenek.“¹⁰⁷

Azok a hatalmak, „melyeknek gyarmati birtokai ezen területen belül“ feküdtek — *Belgium és Portugália* voltak. Az angol javaslat tehát Belgium és Portugália rovására akarta kielégíteni a német gyarmat-követeléseket. Ez volt az értelme annak a megállapításnak, hogy a megbeszélés tartalmáról a belgákkal és a portugálokkal semmit sem fognak közölni.

Franciaországról is tárgyaltak, amint a bizalmas feljegyzés utal is erre — de természetesen a francia nép megkérdezése nélkül. A francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény *gátat* jelentett a fasiszta agresszorok számára és éppen ezért a szovjet-francia és a vele kapcsolatos szovjet-csehszlovák kölcsönös segélynyújtási egyezmény hatástalanná tétele érdekében állott Hitler-Németországnak. Hitler utalt erre Halifax-szal folytatott megbeszélése alkalmával is.

„A lefegyverzés problémája — mondotta Hitler — különösen bonyolulttá vált a Franciaországnak Oroszországgal kötött szövetsége következtében... Ennek következtében Oroszország nemcsak mint erkölcsi tényező, hanem mint elég súlyos anyagi tényező is bekerült Európába, különösen a Csehszlovákiával kötött szövetsége következtében.“¹⁰⁸

Henderson nagykövettel folytatott beszélgetése alkalmával Hitler ismét felvetette a francia-szovjet szerződés kérdését,

„amely véleménye szerint — Csehszlovákia csatlakozása után különösen veszélyessé lett Németország számára, mivel fenyegette a Birodalom határait, a Ruhrvidéken és Szászországban fekvő összes ipari területeket és az ellenségnek mindig megvolt a lehetősége, hogy Németországot a szíven sebezze meg.“¹⁰⁹

¹⁰⁶ U. o. I. 30.

¹⁰⁶ U. o. I. 56.

¹⁰⁷ U. o. I. köt., 56. old.

¹⁰⁸ Okmányok, I. 36.

¹⁰⁹ II. o. I. 59.

A tárgyalás folyamán Hitler még megjegyezte, hogy

„nem lett volna szabad beengedni Szovjetországot Európába. Ő, a Führer, javaslataiban annakidején *Európa egyesülését célozta Oroszország nélkül.*“¹¹⁰

Angol részről megértéssel fogadták Hitler-Németország szempontjait. Lord Halifax már 1937 novemberében, amikor megbeszélte Hitlerrel a lefegyverzés és Népszövetség kérdését, Hitlernek kijelentette:

„Az összes többi kérdéseket olyan értelemben lehet jellemezni, hogy azok mind az európai rend megváltoztatására vonatkoznak, ami előbb vagy utóbb valószínűleg bekövetkezik. Ezekhez a kérdésekhez tartozik *Danzig, Ausztria és Csehszlovákia*. Anglia csak abban van érdekelve, hogy ezek a változások békés fejlődés útján jöjjenek létre és hogy el lehessen kerülni azokat a módszereket, amelyek *messzemenő megrázkódtatásokat* okozhatnának, amit sem a Führer, sem a többi ország nem kíván.“¹¹¹

A szovjet-francia és a francia-csehszlovák szerződések hatálytalanságában az angolok segítőtársra találtak a francia kormánykörökben is. Osuský párizsi csehszlovák követ egyik jelentésében a következőket írja Krofta csehszlovák külügyminiszternek:

„Nincs szándékomban Önt kétségben hagyni a felől, hogy Párizsban különböző társadalmi állású és foglalkozású egyének, az újságírókat és a parlament tagjait sem kivéve, formát és kifejezést kezdenek adni ellenkezésüknek azzal a gondolattal szemben, hogy Franciaország Csehszlovákia érdekében háborúba lépjen Németországgal .. Mind a Németországgal való meggyezés hívei, mind az Olaszországgal való meggyezés hívei és végül Franciaországnak középeurópai és Oroszországgal szemben tanúsított politikájának ellenzői új orientációt akartak adni a francia politikának.“¹¹²

A jelentés további részében a párizsi csehszlovák követ rámutat arra, hogy a Franciaországban jelentkező irányváltás nagymértékben Anglia magatartására vezethető vissza. Franciaország magatartását azonban nem kizárólag Anglia döntötte el, mert Hitler-Németország kérdésében az angol kormánykörökkel egy véleményen voltak a francia vezetőkörök is. Lukaszewicz párizsi lengyel nagykövet Bonnet francia külügyminiszterrel folytatott megbeszéléséről 1938 májusában ezeket írja:

„Ezekután Bonnet miniszter elég terjedelmesen és a hangsúlyt világosan erre a problémára helyezve, beszélni kezdett a Szovjetországhoz való viszonyról a jelenlegi helyzetben és bizonyos mértékben attól függetlenül is. A francia-szovjet egyezmény elég 'határozatlan' (francia eredetiben 'vague'; Zs. L.) és a francia kormány nem nagyon igyekszik arra támaszkodni. Ez a szerződés csak azt a szerepet játssza, s csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben Franciaország Lengyelország ingadozásaival számol, Bonnet miniszter személyileg nem híve a kommunisztákkal való együttműködésnek. A francia kormány szeretne teljesen Lengyelországra támaszkodni és együttműködni vele... Bonnet miniszter különösen örülne, ha a Lengyelországgal való együttműködés kérdésének tisztázása következtében kijelenthetné a Szovjetnek, hogy Franciaország nem szorul az ő segítségére.“¹¹³

A Szovjetunió elszigetelésének és a fasiszta agresszió kelet felé való terelésének egyik fontos állomása volt a csehszlovák nép és köztársaságának kiszolgáltatása. Lipski berlini lengyel nagykövet 1938. augusztus 11-én Beck lengyel külügyminiszterhez küldött bizalmas jelentésében ezeket írta:

¹¹⁰ U. o. I. 59.

¹¹¹ Okmányok... I. 34.

¹¹² U. o. I. 68.

¹¹³ Okmányok... I. 106.

„Az olasz nagykövetnél Balbo marsall tiszteletére rendezett tegnapi estélyen lehetőségem nyílt Göring tábornaggal eszmecsere-t folytatni. Göring kijelentette, hogy a legrövidebb időn belül szeretne velem érdemlegesen tárgyalni, hogy megbeszéljük — természetesen, mint mindig, bizalmasan és nem hivatalos formában — a lengyel-német közeledés további lehetőségét bizonyos kérdésekben. Példaként megemlítette a kémkedés kölcsönös megszüntetését és az orosz és cseh problémákat érintő bizonyos információk kicserélését.

Az orosz problémával kapcsolatban nagy általánosságban csak azt mondotta, hogy az a *cseh kérdés megoldása után* válik aktuálissá. Visszatért ahhoz az eszméhez, hogy egy szovjet-lengyel konfliktus esetén Németország nem maradhat semleges, és segítséget kell nyújtania Németországnak. Megcáfolta azokat a híreket, amelyek szerint Németország Ukrajna ellen akarna menni, kiemelve, hogy a Reich érdekei mindenekelőtt azt követelik, hogy a bolsevik ténykedéseknek véget vessenek. Márészt véleménye szerint Lengyelországnak lehetnek bizonyos érdekei közvetlenül Oroszországban, például Ukrajnában.

A beszélgetésnek ennél a pontjánál informáltam Göringet Szembek helyettes miniszternek Commennal folytatott beszélgetéséről, amelynek folyamán ez utóbbi kategórikus kijelentést tett a szovjet haderők román területen való átvonulása ellen. Göring meglepődéssel vette ezt tudomásul.¹¹⁴

Románia magatartását francia részről arra használták fel, hogy ezáltal is nyomást gyakoroljanak Csehszlovákiára. Erről szól Woermannak, a német belügyminisztérium helyettes államtitkárának levele a bukaresti és belgrádi német követségekhez.

„Bizalmas forrásokból tudomásunkra jutott egynéhány hét előtt történt esemény, amely Románia álláspontját illeti a szovjet hadseregnek román területen keresztül való átvonulásával kapcsolatban.

E jelentés értelmében a francia külügyminiszter — *a végett, hogy a lehető legerősebben kiemelje Csehszlovákia politikai helyzetének nehézségeit* — azt mondotta a párizsi csehszlovák követnek, hogy Comnen úr személyesen kijelentette neki: Románia sohasem engedi meg, hogy a szovjet hadsereg átvonuljon a területén. Bonnet úr állítólag hozzátette, hogy Románia hasonló nyilatkozatot tett Berlinben és Varsóban is. Ezután a csehszlovák külügyminiszter állítólag táviratozott Comnen úrnak, hogy megérti Románia álláspontját ebben a kérdésben, de csodálkozik azon, hogy Comnen ilyen nyilatkozatot tett Berlinben.¹¹⁵

Francia és angol részről mindent elkövettek, hogy Csehszlovákia kisanthbeli szövetségeseit a Csehszlovákiára gyakorolandó nyomás érdekében használják fel.

„Ugyancsak tudomásomra jutott — írja a berlini lengyel nagykövet, Beck lengyel külügyminiszternek —, hogy Sir Neville (Henderson; Zs. L.) olyan értelem-ben befolyásolta a román és jugoszláv követeket, hogy azok kormányaik részéről nyomást gyakoroljanak Prágára.¹¹⁶

A levél a továbbiakban beszámol a cseh felelős politikusok hangulatáról is.

„Lehetőségem nyílt Wilsonnal, az amerikai nagykövettel beszélgetni, miután az visszatért Varsóból és Prágából — írja Lipski. Miután ő Benešt már régóta, svájci követ korából ismeri, a cseh köztársaság elnöke beszélgetésre hívta meg. Wilson nagykövet azt mondotta nekem, hogy a múlttól eltérően, amikor Beneš teljesen bízott önmagában, jelenleg olyan emberre hasonlít, aki erős nyomás alatt áll és kiutat keres.

Beneš megcáfolta azt az állítást, mintha tőle eredne a Szudéta-vidéket illető követelések kielégítésének megtagadása és hangsúlyozta *békés szándékait*.

¹¹⁴ Okmányok... I. 138—139.

¹¹⁵ Okmányok... I. 134—135.

¹¹⁶ Okmányok... I. 137.

... az amerikai nagykövetet az is meglepte, hogy annak ellenére, hogy a prágai befolyásos politikusok tisztában vannak a helyzet komolyságával, a széles néptömegek alábecsülik ezt a veszélyt.¹¹⁷

A csehszlovák nép nem „becsülte alá” a veszélyt és azon volt, hogy kormányát a csehszlovák köztársaság megvédésére kényszerítse. Benes és a csehszlovák burzsoázia kormánya inkább alárendelték országuk sorsát az angol és francia parancsoknak, semmint népük és a kommunista párt követelésére hallgatva és a Szovjetunióra támaszkodva felvették volna a harcot a csehszlovák nép szabadságának és a csehszlovák köztársaság függetlenségének a védelmében. A csehszlovák kormány 1938 szeptember 19-ig nem fordult segítségért a Szovjetunióhoz és amikor végre erre elszánta magát és a Szovjetunió részéről a segítségre vonatkozólag határozott választ kapott, a Szovjetunió katonai segítségét nem vette igénybe. Pedig a Szovjetunió álláspontja a csehszlovák kérdéssel kapcsolatban világos volt. Ez kitűnik a szovjet külügyi népbiztosnak 1938 szeptember 20-án a Szovjetunió csehszlovák követéhez intézett táviratából, amely a csehszlovák köztársaság elnöke számára a következőket közli:

„1. Benešnek arra a kérdésére, hogy a Szovjetunió a szerződés értelmében azonnali és tényleges segítséget nyújt-e Csehszlovákiának, ha Franciaország szintén hű marad és segítséget nyújt, a Szovjetunió kormánya nevében igenlő választ adhat.

2. Ugyancsak igenlő választ adhat Beneš második kérdésére — segítséget nyújt-e a Szovjetunió Csehszlovákiának, mint a Népszövetség tagja, a 16. és 17. paragrafus alapján, ha Németország támadása esetén Beneš a Népszövetséghez fordul azzal a kéréssel, hogy alkalmazzák az említett paragrafusokat?

3. Közölje Benešsel, hogy válaszunk tartalmát mindkét kérdésre vonatkozólag egyidejűleg a francia kormánynak is tudomására hoztuk.¹¹⁸

A csehszlovák kormány nem akarta igénybe venni a segítséget és ezzel kapcsolatban Benes egy interjúban, melyet Thomas Mann leányának 1939-ben adott, a következőket mondotta:

„Oroszország végig hű maradt hozzánk. A szovjet kormány ünnepélyesen megígérte, hogy Csehszlovákiának katonai segítséget küld, még ha Franciaország és Anglia el is mulasztanák. De Csehszlovákia úgy érezte, hogy *nem fogadhatja el* a katonai segítséget a szovjet kormánytól.¹¹⁹

A csehszlovák nép és köztársaságának elárulása a Szovjetunió elszigetelésének és a német támadás kelet felé való terelésének egyik legfontosabb láncszeme volt.

„Anglia és Franciaország magatartása semminemű kételyt nem támasztott arra vonatkozólag, hogy az angol-francia kormányok példátlan árulása a csehszlovák nép és annak köztársasága ellen távolról sem volt véletlen epizód, hanem egyik legfontosabb láncszeme annak a politikának, hogy a hitlerista agressziót a Szovjetunió ellen tereljék.

A müncheni megállapodás igazi értelmét Sztálin leplezte le, amikor kijelentette: „A németeket csehszlovák területekkel fizették ki annak fejében, hogy a Szovjetunió ellen háborút kezdenek.”¹²⁰

Az angol-francia és az amerikai imperialistáknak a Szovjetunió elleni terveit teljes mértékben segítették a szociáldemokraták, a trockisták és a klerikális reakció, élén a Vatikánnal. A szociáldemokraták szerepéről már több alkalommal megemlékeztünk és ezúttal szeretnénk néhány szóval rá-

¹¹⁷ Okmányok ..., I. 137—139.

¹¹⁸ Okmányok ..., I. 185—186.

¹¹⁹ New Times; 1948, 33. szám, 28. old.

¹²⁰ Történelemhamisítók; 45.

mutatni a trockisták és a Vatikán szerepére a csehszlovák válsággal kapcsolatban. Visinszkij a trockista kártevők ellen 1937-ben tartott vádbeszédében idézi Radek vallomását a dunai államok, így Csehszlovákiával kapcsolatos trockista álláspontot illetően.

„Kérdés: És a dunai államok?

Radek: A dunai és a Balkán-államokról azt írta Trockij a levelében, hogy a német fasizmus terjeszkedik és mi ezt nem akarjuk megakadályozni. Természetesen a csehszlovák kapcsolatok megszakításáról is szó esett, mert ez ennek az országnak a védelmét jelentette volna.“¹²¹

Csehszlovákián keresztül a német fasizmusnak utat nyitni a Szovjetunió ellen — ez az elgondolás nemcsak az imperialistákat és trockista segédszervezeteket vezette, hanem a klerikális reakciót is, élén a Vatikánnal. A Vatikán nagy szerepet játszott a csehszlovák köztársaság széttörésében. A Vatikán befolyása érvényesült a francia vezető körökre abban az irányban, hogy minél előbb meg egyezés jöjjön létre Németország és Franciaország között. Befolyása érvényesült abban a tekintetben is, hogy a szovjet-francia és a francia-csehszlovák egyezmények fokozatosan elveszítsék jelentőségüket és ezzel szabaddá váljon az út a német agresszió előtt. De a Vatikán közvetlenül is beavatkozott a csehszlovák kérdésbe. Csehszlovákián belül Hlinka majd Tiso, a szlovák reakció vezető pártjának vezetői, a Vatikán egyenes utasítására működtek és végezték romboló munkájukat a német agresszió útjának előkészítése érdekében.

A müncheni egyezmény nagy örömmel töltötte el a nemzetközi reakciót és úgy látszott, hogy végül eredményhez vezetett az imperialisták azon „természetes“ törekvése, hogy „háttérbe szorítsák a saját táborukban lévő ellentéteket, azokat átmenetileg takargassák, hogy megteremtsék az imperialisták egységes frontját“, úgy látszott, hogy sikerült végre megtalálni a „megoldást, melyet a felsőbbrendű ész diktál“ és sikerült végre megvalósítani „Európa egyesülését Oroszország nélkül“ — és ellene. Az angol-francia-német és amerikai imperialisták úgy látták, hogy ami nem sikerült közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, ami nem sikerült később a Dawes-terv alapján, az végre eredményhez vezetett — Münchenben.

München — új háborút jelentett; azt jelentette, hogy az angol, francia és amerikai imperialisták szabadjárá engedték a német fasiszta fenevadat — kelet felé. A München utáni helyzetben a Szovjetunió továbbfolytatta béképolitikáját és pillanatig sem mondott le arról, hogy az új és nehéz helyzetben mégiscsak sikerül létrehozni széles fasisztaellenes koalíciót.

„Hogy a háború idején létrejöhessen a három hatalom hitlerellenes koalíciója, meg kellett hiúsítani az angol és a francia kormány és a hátuk mögött álló imperialista körök szovjetellenes terveit, amelyek azt célozták, hogy Németországot háborúba taszítsák a Szovjetunió ellen, hogy azután ezek rovására, különösen pedig a Szovjetunió rovására, meggazdagodjanak. A Szovjetunió még arra is rákényszerült, hogy meg-nem-támadási szerződést kössön Németországgal, amikor már véglegesen nyilvánvalóvá vált, hogy az angol és a francia kormány — a szovjet munkás- és paraszttálmam iránti vak gyűlöletből — meghiúsította a szovjet kormány minden erőfeszítését, hogy egységitrontot hozzon létre más európai államokkal a „tengely“-államok növekvő fasiszta agressziója ellen. Sztálin elvtárs idejében kibogozta az akkori, Szovjetunió-ellenes angol-francia intrika álnok értelmét, miáltal nemcsak az vált lehetővé, hogy kivezesse országunkat e csapás alól és elhalassza a hitleri Németország támadását a Szovjetunió ellen, hanem az is, hogy olyan irányba

¹²¹ Visinszkij vádbeszéde a Párhuzamos Trockista Központ perében; Rundschau, 1937, február 4.

terelje az események fejlődését, melynél Anglia és az Egyesült Államok kormánya részéről szükségessé vált az angol-szovjet-amerikai antifasiszta koalíció létrehozása, ami megfelelt valamennyi szabadságszerető nép érdekeinek.¹²²

A sztálini külpolitika sikere és az imperialista tervek kudarcra határ-talan dühvel töltötte el az imperialistákat és lakájaikat. Ugyanúgy, mint 1918-ban a breszti béke idején, a német imperializmussal való „összefogásról“, „árulásról“, a proletár nemzetköziség „megtagadásáról“ kiabáltak — ki-ki a maga foglalkozása szerint. Dühüket az váltotta ki, hogy nem sikerült a Szovjetuniót elszigetelni, hogy nem sikerült a kapitalizmus *újabb válságát* a Szovjetunió rovására megoldani. A háború, melyet az imperialisták és lakí-jaik gondosan előkészítettek, más menetet vett, mint ahogyan eredetileg kitervelték.

A második világháború főeredménye a kapitalizmus két legmilitaristább és legagresszívebb országának, *Németországnak és Japánnak* katonai veresége volt. A reakciós imperialista elemek az egész világon, különösen Angliában, az Egyesült Államokban és Franciaországban *nagy reményeket* fűztek Németországhoz és Japán-hoz, elsősorban pedig *Hitler Németországhoz, Először*, mint olyan erőhöz, amely legjobban képes arra, hogy csapást mérjen a Szovjetunióra, ha nem is úgy, hogy megsemmisíti, de legalább úgy, hogy meggyengíti és befolyását aláassa. *Másodszor* reményt fűztek hozzá, mint olyan erőhöz, amely képes arra, hogy gyengítse a forradalmi munkás- és demokratikus mozgalmat magában Németországban és mind-azokban az országokban, amelyeket Hitler meg akart támadni. Ez a kapitalizmus *általános helyzetét* erősítette volna meg. Ebben rejtett a főoka a háborúelőtti ú. n. müncheni politikának, a „kibékítés“ politikájának és a fasiszta támadás ösztökélésének. Ezt a politikát Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó imperialista köréi folytatták.

De az angol, francia, amerikai imperialistáknak a hitleristákhoz fűzött remé-nyei nem váltak be. A hitleristák gyengébbeknek, a Szovjetunió és a szabadság-szerető népek erősebbnek bizonyultak, mint ahogy München hívei gondolták. A második világháború eredménye az lett, hogy a harcok nemzetközi reakció fő erői vereséget szenvedtek és huzamos időre *harcképtelenné* lettek.¹²³

Az Egyesült Államok, valamint a vele függő viszonyban álló Anglia és Franciaország imperialista köréi most azon „fáradoznak“, hogy a nemzet-közi reakció harcképtelenné vált erőit, Németországot és Japánt ismét talpra-állítsák és ezzel próbálják megszilárdítani a kapitalizmus általános hely-zetét. Ebben fontos szerepet szántak *Európában* a német imperializmus és militarizmus talpraállításának. A Marshall-terv lényege is

„abban rejlik, hogy segítséget elsősorban nem az elszegényedett győztes országok (Amerikának Németország elleni volt szövetségesei) kapják, hanem a *német kapitalisták*. Éspedig azzal a céllal, hogy az amerikai ellenőrzés alá kerülő szén- és fémforrások, melyek Európa és Németország számára döntő jelentőségűek, a szénben és fémben szűkölködő államokat Németország talpraállítandó gazdasági erejétől tegyék függővé.“¹²⁴

A Marshall-terv tehát azt célozza, hogy az amerikai dollárok aranyeső-jével újból helyreállítsák a német kapitalizmust, biztosítsák a német burzsoá rendet és Németországot a Szovjetunió elleni harc fő pillérévé építsék ki.

¹²² V. Molotov: Sztálin és a sztálini vezetés; „Sztálinról“, a Pravda ünnepi száma Sztálin elvtárs 70. születésnapja alkalmával; — Szikra, 45–46.

¹²³ A. A. Zsdánov: A nemzetközi helyzet. — A nemzetközi helyzetről című gyűjte-ményben; 5–6.

¹²⁴ U. o. 25.

A Marshall-tervnek — ugyanúgy, mint elődjének, a Dawes-tervnek — nemcsak gazdasági céljai vannak. Az amerikai imperialisták

„különös reményeket fűznek a *kapitalista Németország* helyreállításához, mert benne látják az európai demokratikus erők elleni harc sikerének legfontosabb biztosítékait. Nem bízhatnak sem az angol munkáspártban, sem a francia szocialista pártban, mert ezeket, bármilyen szolgálatkészek is, „fél-kommunistáknak” tartják, akik a bizalmat nem érdemlik meg.“¹²⁵

Az a nyilatkozat, melyet a szovjet kormány 1949 januárjában tett az Északatlanti Szövetséggel kapcsolatban, rámutat arra, hogy ennek a paktumnak az a célja, hogy az angol-amerikai világuralmat biztosítsák, az új háborút előkészítsék és ebben a háborúban Nyugat-Európát, mindenekelőtt Németországot, az amerikai imperializmus szolgálatában az új háborús előkészületek támaszpontjává, felvonulási területévé és rohamcsapatává tegyék meg.

Ezért van az, hogy

„az USA és Anglia imperialista körei nyíltan sárbatiporják a jaltai és potsdami értekezletek határozatait, amelyek a német probléma igazságos megoldását, Németországnak demokratikus és békeszerető állammá történő átalakítását célozzák. Noha arra kötelezték magukat, hogy Németországot egységes egésznek tekintik — mégis Németország felosztására irányuló politikát folytatnak és a bonni báb-kormány megalakításával teszik fel a koronát, Németország demokratizálása és demilitarizálása helyett az USA, Anglia és Franciaország kormányai újjáépítik Nyugat-Németországban a hadiipart, újra uralkodó helyzetbe hozzák a reakciós monopóliumokat, a junkereket és a militarista elemeket, akik a multban a német imperializmus és hitlerizmus támaszai voltak. Egyidejűleg minden eszközzel lehetlenné teszik a Németországgal kötendő békeszerződés előkészületeit, mert arra törekednek, hogy az ideiglenes megszállást Nyugat-Németországban állandó és oszt-hatatlan gyarmati uralommá változtassák.

Minden becsületes ember látja, hogy ezt az irányvonalat Németországgal szemben a Wall Street nagyfőnökeinek az a törekvése szabja meg, hogy Nyugat-Németországot saját imperialista céljaikra, elsősorban *hidfőként*, lakosságát pedig *ágyúttöltékként* akarják felhasználni erőszakos terveik megvalósítása érdekében.“¹²⁶

A hitleri Németország nyomdokaiba lépő és annak örökségét átvevő Egyesült Államok és csatlósai megfélekeznek azonban arról, hogy az erőviszonyok a második világháború után alaposan megváltoztak — mégpedig nem az ő javukra. A béke erői, élen a Szovjetunióval, megerősödtek és a békétábor erősödését jelentette a Német Demokratikus Köztársaság megalakulása is, melyet Sztálin, abban az üdvözlő táviratban, melyet Wilhelm Pieckhez és Ottó Grotewohlhoz intézett, úgy jellemzett, mint ami forduló-pontot jelent Európa történetében. Az a körülmény, hogy Kelet-Németországban az ország sorsát a demokratikus erők vették kezükbe, annak a felismerését jelenti, hogy a német nép nem akar többé idegen érdekekben zsoldos szerepet játszani.

A nyugatnémetországi kormány, az ú. n. bonni báb-kormány megteremtése azonban arra mutat, hogy az amerikai imperialisták nem mondták le arról a tervükről, hogy a „német kérdést” újból a *nemzetközi ellenforradalom* kérdésének rendeljék alá, hogy megpróbálják a német népet szembeállítani

¹²⁵ A. A. Zsdánov: A nemzetközi helyzet, 28. old.

¹²⁶ M. Szuszlov: A béke védelme és harc a háborús gyújtogatók ellen; Beszámoló a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának 1949 november második felében tartott értekezletén. Tartós Békéért, népi demokráciáért! 1949, december 3.

a Szovjetunióval és zsoldosként felhasználni a szocializmus országa ellen egy újabb világháború esetén, melynek kiobbantását katonai, gazdasági, politikai és *ideológiai* síkon egyaránt készítik elő.

Az új világháború *ideológiai* előkészítéséhez tartozik — a történelemhamisítás is. Eppen ezért a történelemhamisítók leleplezése a békéért folytatott harc egyik fontos feladata. A Szovjet Tájékoztató Iroda által kiadott „Történelemhamisítók” című dokumentumgyűjtemény, valamint a Szovjet Külügyminisztérium által kiadott „Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről” című okmánygyűjtemény a békéért folytatott harcban nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak az imperialisták és a szolgálatukban álló történelemhamisítók leleplezésére. Tanulmányozásuk elengedhetetlen, nemcsak történészek, hanem mindazok számára, akik kötelességüknek tartják harcolni az amerikai imperialisták új háborút kiobbantani szándékozó gyilkos tervei ellen.

ZSIGMOND LÁSZLÓ

K Ö Z L E M É N Y E K

ADALÉKOK A NYUGATI IMPERIALISTA HATALMAK ÉS A MAGYAR ELLENFORRADALMÁROK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉHEZ 1919-BEN

Ismeretes, hogy a magyar Vörös Hadsereg győzelmes előrenyomulása az északnyugati és északkeleti vármegyékben 1919 júniusában az antant-hatalmakat félelemmel töltötte el. A Szovjet-köztársaságok ellen felsorakozott *angol, amerikai, francia imperialisták minden erővel arra törekedtek, hogy az intervenciós hadműveletek hátában megszületett magyar Tanácsköztársaságot eltiporják.* Eszközül használták fel szovjetellenes céljaik érdekében a kelet-európai országok burzsoá, szociáldemokrata kormányait. A nyugati imperialista hatalmak céljaik elérése érdekében a legkevésbé sem válogatták meg eszközeiket.

Az ellenségtől körülvevett, az oroszországi Szovjet-köztársaságoktól távol küzdő fiatal magyar Tanácsköztársaság ellen nemcsak az antant-hadseregek és csatlósai csapatai vonulnak fel. Kémek, szabotőrök, nyugati „hírügynökök”, a hazaáruló magyar tőkés és nagybirtokos osztályokra és a proletariátust eláruló szociáldemokráciára támaszkodva belülről rágják szét és bomlasztják, ahogy csak tudják a Tanácsköztársaságot.

Az imperialista hatalmak diplomáciája mindezzel egyidejűleg manőverez, megtéveszt, alátámasztja a fegyveres támadást és kémeinek munkáját.

Mint ismeretes, a magyar Vörös Hadsereg felvidéki előrenyomulásának hatására a Párizsban tanácskozó imperialista hatalmak képviselői nevében Clémenceau 1919 június 6-án táviratot intézett a Tanácsköztársasághoz. Ebben ígéretet tett arra, hogy *abban az esetben, ha a Vörös Hadsereg csapatait visszavonják a kiindulási vonalra, akkor az antant a román csapatokat szintén visszavonja a Tisza mellől a demarkációs vonalra és béketárgyalásokba kezdenek a Tanácsköztársasággal.*

Pár nappal Clémenceau távirata után, mely a békét helyezi kilátásba, Dufresne ezredes Párizsból a bécsi francia missziónak azt a titkos utasítást küldi, hogy a Tanácsköztársaság ellen kezdjék meg az offenzívát:

„Párizsi hadügyminisztérium

7. osztály,
18. 1812—K/30.
6-ik másolat.

Wien franciá misszió
(Külf. titk. kat. szolg.)

Párizs, 1919. VI. 16.

A támadás Magyarország összes vonalain a lehető leggyorsabban kezdendő meg. Legnagyobb erővel arra kell törekedni, hogy a bolsevik-ellenes hadjáratot a lehető legrövidebb idő alatt végrehajtásák.

Dufresne ezredes.

Kat. titk. szolg. 15. 227.

Vettem: 1919. VI. 17.

Jelentés érkezett: 1919. VI. 21.

(Honvéd Múzeum és Levéltár, Vörös Hadsereg iratai.)

(Hadseregparancsnokság II. csoport 621/1919. 162.)

A Vörös Hadsereg a Clémenceau-távirat alapján június végén megkezdte a visszavonulást a kijelölt demarkációs vonalra — számítva arra, hogy az imperialista hatalmak ígéreteiket be fogják tartani és nem fognak támadni, bár biztosítékkal a Tanácsköztársaság erre vonatkozólag nem rendelkezett. Sőt a jelek már arra is mutattak, hogy az imperialista hatalmak csak időnyerés céljából tették ígéretet a béke tárgyalások felvételére.

Erre lehetett következtetni Clémenceaunak 1919 június 25-én Hallier francia tábornokhoz Bécsbe küldött sürgönyéből is, melyben közli, hogy

„A konferencia célja (tehát az antant tárgyalása a Tanácsköztársasággal) csupán időnyerés, oda hatni, hogy Kun Béla kormányának bukása provokáltassék.”

Továbbá Clémenceau rámutat arra is, hogy a Tanácskormányval tervbe volt tárgyalásokra,

„Románia nem küld képviselőt, mert bolsevik államnak nem akar fegyverszünetet kötni. Még az is kétséges, hogy a románok a demarkációs vonalig vissza fognak menni.”

(V. H. iratai, Hadseregparancsnokság, II. o.)

Jelentés érkezett: 1919. VI. 25.)

Clémenceau június 25-én kelt táviratát látszólag megerősíteni az a kémjelentés is, melyet a Vörös Hadsereg bécsi hírszerzője küldött 1919 június 29-én.

„Hadsereg főparancsnokság

Gödöllő

Cseh vezető körökből nyert értesülés szerint:

A csehek nagyon örülnek annak, ha a magyarok visszamennek a legutóbbi jegyzékben jelzett vonalra, mert nekik sem, az ententének sem lett volna clegendő ereje offenzívára, mivel a katonák nem akarnak harcolni, a románok pedig valószínűleg nem fogják könnyűszerrel a Tisza-vonalat kiüríteni. Az egész jegyzéket egy jó fogásnak tartják, amelynek a magyarok beugrottak.” (V. H. ir. II. cs. 1919. VI. 29.)

A Vörös Hadsereg visszavonulásának időpontjában tehát 1919 június végén a Hadsereg főparancsnokság hírszerző csoportjához a legkülönbélebb, igen sokszor egymással ellentétes, nem egyszer az imperialista kémek által gyártott provokációs, félrevezető jelentések is érkeztek be.

Így a kémjelentések alapján hozott döntések nehéz feladatot jelentettek. 1919. június 29-én beérkezett kémjelentés a következőket közli:

„A különböző idegen misszióktól nyert értesüléseim szerint minden állam szívesen részt vesz a Magyarország elleni támadásban, Itáliát is beleértve, de azért azt a benyomást nyertem, hogy ennek a támadásnak napja messze van még, illetőleg nincs meghatározva, mert még nincs teljes megegyezés a résztvevők közt s talán csak abban az esetben támadnak, ha a Vörös Hadsereg offenzívába menne át.” (V. H. ir. II. cs. 1919. VI. 29.)

A kémjelentésekre lényegében a Tanácsköztársaság vezetői a Vörös Hadsereg visszavonulásával kapcsolatban hozott döntésnél nem támaszkodtak. A Vörös Hadsereg visszavonulását elrendelő döntést, mely mint ismeretes, Kun Béla személyéhez fűződik különösen, a nélkül történt meg, hogy az imperialista hatalmak megfelelő biztosítékot nyújtottak volna arra nézve, hogy ígéreteiket be is tartják.

A kémjelentések azt bizonyítják, hogy az adott helyzetben a biztosítéknélküli visszavonulás feltétlenül helytelen volt, hozzásegítette az antant-hatalmakat ahhoz, hogy szétvert csatlós csapatokat rendezzék, másrészt, hogy időt nyerjenek egy nagyobb szabású offenzíva kidolgozására és előkészítésére. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg csapatait a visszavonulás, a győztes előrenyomulás után meglehetősen demoralizálta és egyben a Vörös Hadsereg kedvezőtlenebb stratégiai helyzetben számíthatott az antant offenzívájára. Az antant imperialisták a román csapatokat ígéretük ellenére nem vonták vissza. Ellenkezőleg, hozzáláttak a magyar Tanácsköztársaság elleni nagy offenzíva előkészítéséhez. Öt nappal a Vörös Hadsereg felvidéki visszavonulása után 1919. június 5-én Franchet d'Esperay a balkáni antant haderők parancsnokának vezetésével értekezletre ült össze Nagyszebenben. Az értekezletről Párizsba küldött távirat szövege a Vörös Hadsereg hírszerző osztályának kezébe jutott:

„Hadseregparancsnokság.
716/166. szám.

II. csoport.
Szigorúan bizalmas!

1919.

X. JELENTÉS

érkezett: 1919. július 16. del.

Eredeti francia szöveg fordítása.

Entente csapatok prsga Erdélyben.

Vezérkari iroda.

Bl—2395/II. szám.

Hadügyminisztérium Párizs. VII. osztálya.

Dufresne ezredes kezéhez.

Nagyszeben, 1919. július 6.

A Magyarország elleni támadás ügyében július 5-én tartott meg az értekezlet. Résztvettek a tárgyaláson Franchet d'Esperay, Pesan, Mardarescu tábornokok, Horthy tengernagy (sic!), Ghiurghiu helytartó, mint a román királyi hadügyminisztérium megbízottja, Michel ezredes, mint Grafiani tbk. megbízottja és Venére ezredes (Alezer.), mint Borius tbk. megbízottja.

Elhatároztuk, hogy ezen értekezleten a minden áron való támadást kérjük. Minden készen van az előnyomulásra, a tartalékok beérkeztek és azonnal a vonalba küldettek. Mi csak a megkezdés jelére várunk és a támadás az egész vonal hosszában megindul.

Henló vezérkari alezredes által szerkesztett hadrend elfogadtatott. A parancs Espnault hadnagy-futár útján átküldetett. Július 12-én érkezik Párizsba és a parancsot Foch tábornok úrnak előterjeszti, aki, amint remélem, hozzá fog járulni.

Pétain tábornagy.

Kat. titk. szolg. 15.761. szám.

Érk.: 1919. július 10.

ikt. szám: 732[S.]

Az antant védelme alatt Szegeden szervezkedő magyar ellenforradalmárok, a Vörös Hadsereg ellenforradalmi tisztjeinek segítségével megszerezték a Vörös Hadsereg hadrendjét. Az erre vonatkozó térképvázlat és jelentés mely a Vörös Hadsereg állapotára, helyzetére, erejére, tartalékaira vonatkozott, megtalálható Horthy fővezérségi iratai között 1919. július 9-i keltezéssel.

Annak nyomait, hogy a Vörös Hadsereg felvonulási terveit kémek segítségével eljuttatták az antanthoz, megtaláljuk a Vörös Hadsereg hírszerző-osztályára érkezett alábbi jelentésből is. A jelentés egyben bizonyítéka a kémekkel, provokátorokkal, „hírszolgálati irodákkal” dolgozó imperialista módszereknek.

„HADSEREGPARANCSNOKSÁG.

II. csoport.

629/171. szám.

1919.

Tárgy: Európai nemzetközi hírszolgálat.

HADSEREGFŐPARANCSNOKSÁG.

Budapest, 1919. június hó 29-én.

Gödöllő.

Wienben „Európa-elnevezés alatt hírszolgálatot létesítettek a Marokkaner-Gasse 22. szám alatt, ilyen hírszolgálat Párizs, Bern és Bukarest központokkal is létesült, Wienben ezen szolgálatban a következő egyének működnek: igazgató és vezető *Hugo Bacher*; aligazgató *Lebrun*; segédhivatalnok *Lax* volt osztrák hadnagy és *Eduard Rappaport*, továbbá, mint gépiprónók *Monteruge* asszony, *Alice Weinert* kisasszony (bécsi nő), továbbá *Castiglioni* nevű olasz a Wiener Verkehrsbank hivatalnok, ki Romániában francia szolgálatban állott. A bukaresti Import-Export Gesellschaft volt igazgatója, az Unionbank jelenlegi aligazgatója, volt osztrák főhadnagy „HAUSR“, ki már Bukarestben is egy kémkedési ügyben szerepelt és kinek hivatala 40—50 embert foglalkoztat, kik Magyarország, Jugoszlávia, Németország, Csehtótország és Olaszországban utazgatnak és jelentéseket tesznek. Ez a hivatal a wieni francia követ *Allizée* vezetése alatt áll, *Bachernek* korlátlan összegek állanak rendelkezésére, saját autója van és jelenleg Párizsba rendelték.

Ez a hivatal összeköttetésben áll *Mille*, a bukaresti „Adeverul“, „Dimineatza“ napilapok kiadójával és ennek vejével, *Cocca* volt román tartalékos tiszttel, kit szocialista nézetei miatt lefokoztak; ez a tulajdonosa a „Chemerea“ című ál-szocialista napilapnak, melyet a román kormány és az entente missziók tartanak fenn, *Cocca* védőügyvéde minden elfogott szocialistának, de voltaképpen csak kém a szocialisták között.

Minden jelentésről, melyet az „Europa“ iroda kiad, másolat megy Allizéhez Bécsbe, egy Párizsba, egy a bukaresti francia misszióhoz és egy *Mille*-nek. A jelentések szétvitelére az irodának külön futárja van Párizsban és Bukarestben.

A berni fiókot a fiatal Fodor báró vezeti, ki jelenleg Bécsben tartózkodik, hogy a magyarokat és német-osztrákokat figyelje.

Budapesten eddig csak egy olasz hírszerzőiroda van a Ritz-szállóban, S most Franciaország készül egy ilyen felállítani, melyhez magyarokat szerződtek, akik már úton vannak Budapest felé.

Sokat beszélnek arról a franciák, hogy 300,000 koronáért megvették Gödöllőről a magyar sereg hadrendjét és felvonulási terveit. Előzőleg egy csaló rászedte őket, mert 20,000 kornáért hamis terveket szállított.

Megállapítandó volna, hogy megérkezett-e Budapestre V., Sziget-utca 38 alá egy Braveanu Biju nevű egyén, kinek családja az említett lakásban lakik. Az illető valószínűleg a franciák megbízásából fogja az említett irodát szervezni.“ (Aláhúzás L. L.)

Mialatt a kémek és hazaárulók belülről bomlasztják a magyar Tanácsköztársaságot, azalatt ismét összeül az antant balkáni vezérkara, ahol *Horthy* is megjelent. Július 9-én Párizsba küldött jelentés már jelzi a közeli tanácskozást.

„Hadseregparancsnokság. II. csoport.

716/170. szám.

1919.

Szigorúan bizalmas!!!

Tartalma csak hivatottakkal közlendő!

X. JELENTÉS.

érkezett..... h

1919. július 16. del.

Francia chiffré távirat fordítása.
Hadügyministerium, Párizs. VII. osztály.
Dufresne.

1919. július 9.

Lobit tábornok visszatért Bukarestből Nagyikikindára. A román hadsereg utolsó részletei a napokban mennek a július 11-iki rendeltetéssel.

A tanácskozáson résztvesznek Franchet d'Esperay, d'Lobit, Petain, Charpie, Gondrecourt, Michel, Venére, Henlé, Pesán, Mardarescu, Horthy.
743/S."

1919 július 14-én lezajlott Nagykikindán az antant katonai vezetőinek tanácskozása, ahol teljes egyetértésben elhatározták a közeli offenzívát. Az erről szóló jelentés, melyet a Vörös Hadsereg hírszerzőszolgálatja megszerzett, többek között azt is megemlíti, hogy az antant imperialisták hadseregei, a román, jugoszláv csapatok mellett *az ellenforradalmi magyar csapatok, Soós vezérkari főnök, tehát Horthy vezetése alatt készen állanak a támadásra a Duna és a Tisza közti vonalon a magyar Tanácsköztársaság ellen.*

„Hadseregparancsnokság.

720/171. sz.

Fordítás franciából.

Francia misszió Bécsben.

Titkos katonai szolgálat külföldön.

II. Csoport.

2. iroda.

Szám:

A cseh-tót köztársaság hadügyminiszterének

Prágában.

Az erdélyi hadsereg hadrendjének másolata:

A július 14-i nagykikindai tanácskozás az összes szövetséges missziókat egyetértésben találta az offenzíva kérdésében.

A szövetségesek készen vannak a támadás megkezdésére.

Egy interaliát katonai misszió Lobit tábornok vezénylete alatt bejárta vonalainkat és a bizottság megfigyelései a legnagyobb szolgálatot tették nekünk.

A tanácskozás határozatai a következők:

1. A Tisza vonalát megerősítik és mint defenzív vonalat tartják. Már régóta felrobbantottuk a hidakat és állásaink most a folyó balpartján vannak.

2. A döntő ütközetet a Duna- és Tisza között vívják meg, egyidejűleg csapataink oldalról is elő fognak nyomulni a Duna jobbpartján.

A hadművelet céljai a következők:

- a) A közlekedési utak szétrombolása.
- b) A főváros bekerítése.
- c) Összeköttetés Nyugat-Magyarországgal.

3. A lényeg az, hogy a magyar hadsereg a Tiszamentén vonuljon vissza. Az oldaltámadás révén a folyó jobbpartja csakhamar kezünkben lesz és ebben az esetben a vörös hadseregnek Magyarország északkeleti részén levő része is. Ebben a helyzetben, az az e (sic!) diagonális vonalon az összes kijáratok meg vannak semmisítve és a vörös hadsereg nem fog más utat találni, mint visszavonulni a főváros védelmére.

4. A csapatok elosztása:

- a) Szemlét tartottam a parancsnokságom alatt álló csapatok felett. *Kényszerűen voltam elküldeni a román hadsereg 5600 emberét és az SHS hadsereg 3700 emberét, mint arcvonalbeli szolgálatra kétségest.*

b) Következő csapatok állanak rendelkezésemre:

a román kir. hadsereg	86,000 embere
az SHS hadsereg	32,000 „
a francia hadsereg	56,000 „

174,000 ember

c) E csapatok elosztása:

A Duna és a Tisza közti szakaszon:

4. román ho. (Nagykikinda)

11. francia ddr. „

19. „ „ (Zombor)

5. „ „ (Szabadka)

A Duna és Kotor közti szakaszon:

- 3. SHS ddr. (Pécs)
- 7. SHS „ (Gyékényes)
- 12. SHS „ (Barcs)
- 1. SHS „ (Villány) **tartalék**

A Tisza és Gyoma közötti szakaszon:

- 2. román kir. „ (Szeged)
- 9. „ „ „ (Orosháza)
- 10. „ „ „ (Gyoma)
- 24. francia „ (Békéscsaba)
- 16. „ „ (Gyula)
- 3. román kir. „ (Mezőhegyes) **tartalék**

A Gyoma és Debrecen közötti szakaszon:

- 7. román kir. dandár (Debrecen)
- 18. „ „ „ (Dévaványa)
- 14. francia „ (Püspökladány)
- 31. „ „ (Derecske)
- 26. román. kir. „ (Szeghalom). **tartalék**

Olasz csapatok részvételét feleslegesnek találom. A déli vonalon nem használhatom őket a jugoszlávok miatt, a keleti vonalon sem, mert ebben a szakaszban, mely fontosabb, csak biztos csapatokra van szükség. Ezen kívül Mardarescu tábornok úr is határozottan visszautasította, hogy olasz csapatokat alkalmazzon. *Nincs szükségünk, csak angol és amerikai csapatokra.*

c) A. dandár (Soós) 9000 ember, mint rohamcsapat a Duna és Tisza közti vonalon, 3000 ember, mint tüzérség a tiszamenti szakaszokon, 2500 ember a szolnoki szakaszban. A rohamcsapatok legnagyobb részben a volt osztrák-magyar hadsereg tisztjeiből állanak. E tisztek teljesen megbízhatók, csak nem egészen engedelmesek.

d) B. dandár. Még nincs teljesen fölfegyverezve. Csapatai tartaléku fognak használatni. A dandár csak 3700 emberből áll, a többi része tolmács és hivatalnok.

5. Fegyverek és hadianyag:

a) A szövetséges csapatok fegyverzete rendben van.

b) A SHS hadsereg fegyverzete nem teljes, lőszerben és nehéz lövegekben van hiány. A lőszer- és nehézlőveg-szállítmányok Crajovából (L. 9543. B. 315) július 15-én megérkeztek Belgrádba. Racic tábornok úr vette át őket. Olaszország először megtagadta, hogy az eredetileg Romániának szánt lőszert a SHS hadseregnek szállítsa. Wickerhausen hajóskapitány úr közbenjárására a nézeteltérés helyre volt hozható.

c) A magyar csapatok jelen perccig tökéletlenül fognak (sic!) fölfegyverezve. A teljes felszerelést csak 24 órával az előnyomulás előtt engedik meg nekik.

d) Az anyagutánpótlás tökéletesített. Csak repülőgépek számára kellenek elemek és az úszóaknák raktárához.

6. Értesüléseink az ellenségről:

A vörös hadsereg kb. 150,000 emberből áll. A *parancsnok változása* megerősítette a csapatok szellemét. Mégis mintegy 5000 szökevényt kaptunk az utolsó napokban, kiket rögtön besoroztunk a B. dandárba.“

(Aláhúzás: L. L.)

Később elfogott távirati szöveg az antant offenzíva pontos időpontját közli.

„Hadseregparancsnokság. II. csoport.
731/161. szám.

1919.

Szigorúan bizalmas!!!
Tartalma csak hivatottakkal közlendő.

X. JELENTÉS.

érkezett 1919. július 31. del. h.
Francia eredeti szöveg fordítása.

7. Az offenzíva kezdete:

- a) Az offenzíva augusztus 9-én kezdődik. Minden esetre két nappal a kezdet előtt pontos parancsot fogok kiadni. Az offenzíva csak különös parancsom megérkezése után kezdődik.

8. Az offenzíva:

- a) Az előnyomulás személyes parancsnoklásom alatt a Duna és a Tisza között kezdődik. Az offenzívát a 8. divízióval kezdem.
b) A tartalékok a Tisza mentén lesznek.
c) Egyidejűleg Madarescu tábornok hadserege előnyomul a Duna-nyugati sector ellen. A flottilla támogatja az előnyomulást, Lobie tábornok vezeti az offenzívát az Abádszalók—Szolnoki vonalon.

A csehszlovák csapatok Pellé tábornok parancsnoksága alatt a már kiadott utasítás szerint viselkednek.

Az én parancsnokságom Debrecenig terjed, azaz a brigád parancsnoksága még aláam van rendelve.

- f) az egész hadsereg inspektora Petain marsall.

Aláírások:

Horthy s. k.
Petain s. k.

Pesan s. k. Lobit s. k.
Franchet d'Esperay s. k."

Hogy az antant támadást valóban augusztus 9-ére tervezték, mint az elfogott távirat jelzi, vagy pedig csak a Tanácsköztársaság megtöresztésére közölték azt az időpontot — tudatosan eljuttatva a táviratot a Vörös Hadsereg hírszerző osztályára — még nem tisztázódott.

Mint ismeretes, a Vörös Hadsereg csapatai már 1919. július 20-án megindították offenzívájukat a Tisza-vonal ellen. A Vörös Hadsereg terveiről az antant katonai vezetői tudomást szereztek és néhány nappal a Vörös Hadsereg támadása előtt a következő jelentést küldték Párizsba:

„Hadseregparancsnokság. II. csoport.

731/164. szám.

1919.

Szigorúan bizalmas!!!
Tartalma csak hivatottakkal közlendő.

X. JELENTÉS.

érkezett 1919. július 31. del. h.
Francia eredeti szöveg fordítása.

Visszatérek július 15-i hadrendemre.

Kérem, a jelen parancsot a cseh-szlovák hadügyminiszternek Franciaországban eljuttatni.

Miután a vörös hadsereg parancsnoksága meg akarja előzni az egyesültek offenzíváját, kénytelen vagyok ellenintézkedéseimet megtenni.

A vörös hadsereg támadását valószínűleg a Tisza-vonal ellen fogja irányítani. E szakaszon nincs okunk aggodalomra, mivel a Tisza-átjárók már régen el vannak pusztítva. Tudomásom, további titkos ügynökeink jelentése szerint a vörös hadseregnek nincs elég anyaga, hogy zavartalanul átlépesse a Tiszát. Az átlépés csak egy egységes támadó mozdulattal hajtható végre, miután elég csapattal rendelkezem, hogy részleges támadásokat visszautasíthassak.

Mindenesetre rendeletet adtam, hogy a veszélyeztetett területről az anyagraktárakat vonják vissza, hogy előre nem látott esetben a vörös hadsereg meglegyen akadályozva abban, hogy anyagunkat használja.

Ha a vörös hadsereg megkísérli a döntő csatát, a Duna—Tisza közti szakaszra törni, egy-kettőre készen lesznek a román f hadosztály hathatásával. Arra is parancsot adtam már, hogy a szakaszban a tartalékok — az 5. és a 19. francia dandár — összpontosítsanak és készen legyenek.

Az ellenforradalmi magyar hadsereg kész az ellentámadásra Szeged környékén.

Aláírások:

Horthy s. k.
Petain s. k.

Pesan s. k. de Lobit s. k.
Franchet d'Esperay s. k.

789/S."

(Aláhúzás: L. L.)

Ugyanakkor *Horthyék* ügynökeik segítségével megkapták július 16-i keltezéssel a Vörös Hadsereg végső felvonulási tervét (a térképvázlat megtalálható Horthy fővezérségi iratai között 1919. július 16-i keltezéssel), melyet azonnal továbbítottak az antánt számára. Ezt alátámasztja Franchet d'Esperay levele is Foch marsallhoz.

„Hadseregparancsnokság, II. csoport.

731/153. szám.

1919.

Szigorúan bizalmas!!!

Tartalma csak hivatottakkal közlendő.

X. JELENTÉS.

érkezett 1919. július 31. del. h.

Francia eredeti szöveg fordítása:

Franchet d'Esperay marsall Foch marsallhoz.

(Ez a sürgöny két nappal előbb kelt, Megj.: VII. 23.)

Meg vagyunk győződve, hogy a magyar offenzíva már kezdetben össze fog omlani. Már tegnap jelentettem, hogy az összes képzelhető ellenintézkedéseket megtettem, különben a vörös hadsereg hadrendjének másolatát már Komlós ügynök elhozta nekünk. Ezzel teljesen tájékozódva vagyunk a Magyarországon történő eseményekkel. (sic!)

Ha a magyar offenzíva megindul, visszavonulunk a demarkációs vonalig. A vonalra megérkezve, fogjuk az ellentámadást megindítani.

Két román brigád indul e napokban — Boitianu tábornok ígérete szerint — Romániából a frontra.

Láthatja, Tábornagy úr, hogy a magyar hadsereg részéről nincs mitől tartanunk.

Biztosíthatom, hogy a magyar szovjeteknek legfeljebb két-három hét életet adok. Ha már offenzívánk nem hozná meg a kormány végét, a tarthatatlan állapotok mindenestre meghozzák.

Fogadja, stb.

Franchet d'Esperay,
Franciaország marsallja."

Az antant imperialistákkal együttműködő magyar ellenforradalmárokról hátbatámadták a magyar Tanácsköztársaságot, elárulták a magyar népet, hogy visszaállíthassák a nagytőkés és nagybirtokos osztályok régi hatalmát.

A Honvéd Múzeum és Levéltárnak a magyar Vörös Hadseregpre vonatkozó irataiból közölt táviratok és jelentések még jobban alátámasztják Horthyék és a magyar ellenforradalmárok eddig is ismert hazaárulását és egyben leleplezik az imperialisták galád, megtévesztő módszereit, hitszögő diplomáciáját.

LUKÁCS LAJOS

MARTINOVICS NYILT LEVELE FERENC CSÁSZÁR ÉS KIRÁLYHOZ

(1792)

1793 augusztus utolsó napján Sándor Lipót főherceg, Magyarország nádorának futára egy kéziratos latinnyelvű röpiratot kézbesített Pálffy Károly gróf magyar kancellárnak Bécsbe. A röpiratot — olvassuk a nádor kísérőlevelében —, mely az uralkodóhoz intézett nyílt levél formájában igen éles szavakkal bírálja az uralkodóház külpolitikáját, és pártjára kel a francia forradalmi köztársaságnak, postán kapta, és a mellézárt néhány anonim sor szerint a latinon kívül magyar- és németnyelvű példányai is nagyszámban közkézen forognak Magyarországon. A kancellár azonnal továbbította az iratot Ferenc császárhoz, nem titkolva felháborodását. „Az irat — írta —, mely vakmerően gyalázza Felsőged Szent Személyét és Felsőged megboldogult Atyja Urát, magasztalja a francia szabadságrendezert, és amelyet nyílt forradalmiság hat át, igen veszélyes és kárhozatos.“ A kancelláriával és az államtanáccsal való többszöri tanácskozások után Ferenc szeptember 12-én elrendelte a magyar helytartótanácsnak a röpirat elkobzását és a szerző személyének kiderítésére a nyomozás megindítását.¹

A nádor azonnal utasította a vármegyéket és a szabad kir. városokat, hogy a területükön lévő nyomdákban, könyvtárakban a netán kinyomott, vagy nyomás alatt lévő példányokat foglalják le, és igyekezzenek kideríteni a röpirat szerzőjét. A beérkező jelentések azonban mind nemlegesek voltak² s a nyomozás teljesen elakadt. A nádor ugyan megbízta irodaigazgatóját, Boros Lajost, hogy próbáljon a szerzőnek, vagy legalább a fordítónak nyomára jutni, — de hogyan? Az irat maga szinte semmi támpontot nem nyújtott. Szerzőként Gorani gróf volt megnevezve rajta, a Moniteur ismert-névű munkatársa, akinek az európai uralkodókhoz szenvedélyes támadó hévvel írt sorozatos nyílt levelei Magyarországon is ismertek voltak. „Ha valóban ő írta — mondotta Pálffy kancellár —, akkor is büntetést érdemel

¹ A vizsgálattal kapcsolatos fölterjesztések, rendeletek: Bp. O. L. M. Cancellária, 1793 : 10 006., 10 634., 14 478. és 14 669. sz., 1794 : 154., 929. sz. alatt. — Egyébként nem ez volt a legelső ilyen eset. A kéziratban terjesztett forradalmi hangú röpiratok 1790 óta meglehetősen sok gondot okoztak a helytartótanácsnak és a kancelláriának. Ezért már II. Lipót elrendelte 1790. szeptember 13-án: „cum in republica suprema lex sit conservatio communis tranquillitatis, totum id, quod eam turbat, errores, discordiam et scissiones gignit, aut gignere potest, quod obsequium erga terrae principem imminuit, teporem in observandis seu sacris, seu vero civilibus legibus, praeterea in rebus religiosis dubitandi libidinem post se trahere potest, pro nocivo et paci publicae summae adverso habeatur... simpliciter prohiberi“. (Bp. O. L. Helyttan. lt. Ben. Mand. 1790 : 25 387. szám.)

² Pest városa ugyan azt jelentette, hogy Kilián nyomdász szerint a nyílt levél magyar fordítása Debrecenben sajtó alatt van, de ez sem bizonyult igaznak. Debrecen város tanácsa felháborodottan tiltakozott „a gyanúsítás és a rágalom ellen“, s a „város jóhírnevének meghurcolásáért“ Kilián példás megbüntetését követelte. Bp. O. L. M. Canc. 1793 : 10 634. és 14 478. sz.

a fordító.“ De az sem volt lehetetlen, hogy a nyílt levelet nem Gorani írta, s az ismeretlen szerző csak propagandacélból használta a népszerű gróf nevét.³

December elején egy, az uralkodóhoz érkezett újabb névtelen levél a magyar kamara alelnökének titkárára, Szentmarjay Ferencre, egy fiatal, jogvégzett emberre irányította a figyelmet. „Ez az ember — írta a föl-jelentő —, állandó kapcsolatban áll gyanús és gonoszszándékú személyekkel, gyűlöli a németeket, azonkívül már régebben egy olvasókört szervezett, amelynek tagjai figyelemmel kísérik a Moniteurt és más külföldi újságokat, és azokból a legfeltűnőbb részeket kiírják.“ Szentmarjayra irányította a gyanút Hlozek kamarai tisztviselő is, aki nagyjából ugyanebben az időben beszolgáltatva a nyílt levél egy németnyelvű példányát, és előadta, hogy azt Szentmarjaytól kapta. Szentmarjay azonban mindent tagadott, s végül is csak annyit ismert el, hogy a nyílt levelet lemásolta. Két példány volt birtokában — mondotta —, az egyiket több hónapja egy ügyvédtől kapta, „akivel társaságban találkozott, s nevét nem tudja“, a másikat pedig Gyurkovics professzor, a pesti egyetem röviddel azelőtt elhunyt tanára adta neki.⁴ Bár a további nyomozások folyamán a nyílt levélnek még több német, magyar és latin nyelvű példánya került elő, s mintegy harminc emberről derült ki, hogy a röpiratot olvasta, Szentmarjayra semmit sem tudtak rábizonyítani. A röpiratnak sem szerzőjét, sem fordítóját nem sikerült megtalálni.

•

A nyílt levél szerzőjének személye, megírásának körülményei körüli rejtély csak egy félév múlva, a magyar jakobinusok elleni hűtlenségi és felségérséki per folyamán oldódott meg. Martinovics Ignác, a per fő-vádlottja, a jakobinus szervezkedés vezére, a bécsi udvari vizsgálóbizottság előtt bevallotta, hogy a röpiratot ő írta. A munka megírásának körülményeit a következőkben adta elő:⁵

1792 eleje, Ferenc király trónralépése óta egyre növekvő aggodalommal látta, hogy a Monarchia külpolitikája mindjobban idegen, porosz érdekek szolgálatába szegődik, azáltal, hogy mereven a franciák ellen fordul. „Mivel láttam, — vallotta —, hogy ezeknek a rendelkezéseknek végeredménye csak a Monarchia pusztulása lehet, ezért egy alkalommal, amikor... Ferenc király Őfelségénél audencián voltam, beszéltem Őfelségének ezekről a rendelkezésekről, és figyelmeztettem őt, hogy ha nem lép más útra, abból a Monarchiára igen nagy hátrány fog származni.“ Azonban sem az uralkodó nem hallgatott rá, sem a külügyek vezetői, akiknek pedig szintén több ízben kifejtette aggodalmait. Végül is, miután látta, hogy hivatalos úton semmit sem érhet el, sőt egyre kevesebb lehetősége van véleménye kifejtésére, elhatározta, hogy aggodalmait egy nyílt levélben tárja ország-világ elé, s így próbálja

³ Ez volt Pálffy kancellár és a nádor véleménye, akik szerint Gorani nem ismerheti annyira a birodalmi és főleg a magyar viszonyokat, mint amennyire a röpirat szerzőjének ismernie kellett. Bár hiszen — mondták — az sem elképzelhetetlen, hogy adatait Magyarországról kapta s azután ő öntötte formába. Velük szemben Zinzendorf, az államtanács tagja, úgy vélte, a röpiratot nem írhatta magyar ember, szerzője valóban Gorani. (Idézi Mályusz E.: *Sándor Lipót főherceg-nádor iratai*, Bp., 1926, 634. l.)

⁴ A nádor összefoglaló jelentése a nyomozásról 1794. január 8-áról és április 3-áról a kihallgatási jegyzőkönyvekkel együtt. Bp. O. L. Vertrauliche Akten 36. fasc. 8. és 721. sz.

⁵ Martinovics 1794. szeptember 2-i és 3-i kihallgatásáról fölvett jegyzőkönyv: Wien, Staatsarch. Vertrauliche Akten 45. fasc., Verhörsprotokoll des Martinovich. — Szeptember 16-i vallomásában, a vizsgálóbizottságtól fölített kérdésekre válaszolva, ismét kitért a nyílt levélre. Ekkor azonban már inkább csak arról beszélt, kiknek mutatta meg: Bp. O. L. Vertr. A. 4. fasc.

meg az uralkodót a végzetes útról visezatéríteni. „Ismeretes, — mondotta —, hogy egy Milanóból kiutasított gróf, névszerint Gorani, több európai uralkodóhoz... leveleket írt, s ezeket a Moniteurben kinyomatta. Ezért a Moniteur olvasói azt várták, hogy hamarosan hasonló levél fog megjelenni Ferenc császár Öfelsége ellen is az újság hasábjain.” Ez adta neki az ötletet a nyílt levél megírására. 1792. végén el is készítette, s benne — mondotta vallomásaiban — „erősen köztársasági jellegű nyilatkozatok és kiszólások között tanácsokat adtam arra nézve, hogyan lehetne az osztrák ház külpolitikáját úgy irányítani, hogy abból az uralkodóháznak haszna is legyen.” Az volt a szándéka, hogy írását beküldi közlésre a Moniteurnek. „Miután azonban a levelet egy nap alatt megírtam, lecsillapodott vágyam, hogy azt a Moniteurben, vagy valahol másutt közzétéve forgalomba hozzam, és holt eszmény (Totdes Ideal) gyanánt egyéb irataim között hevertettem.”

1793 elején azonban váratlanul kimaradt a Moniteur egy száma. „Itt, Bécsben, rögtön az a hír terjedt el, hogy ez a szám bizonyára azért nem érkezett meg, mert abban jelent meg a régenvárt levél.” Amikor áprilisban Posten járt, ott is ugyanezt hallotta, sőt barátai bizonyosra véve, hogy neki megvan a Moniteurnek ez a száma, „sürgelve kérték”, küldje meg nekik. Ezért Bécsbe visszatérve Hackel kereskedőnek (a bécsi jakobinus-per egyik vádlottját) lediktálta az általa írt nyílt levelet, s szerzőül Goranit jelölve meg, mintha csak a Moniteurből másolta volna ki, 1793 májusában eljuttatta Pestre Hajnóczy Józsefnek, akivel a jakobinus-szervezkedés révén kapcsolatban volt. Arra, — mondotta vallomásaiban —, hogy Hajnóczy az iratot másoknak is megmutatja majd, nem is gondolt.

A nyílt levél további sorsára fényt derítettek a magyar jakobinus mozgalom vezető tagjainak vallomásai. Hajnóczy, miután lemásolta, továbbadta Szentmarjaynak, majd Laczkovics Jánosnak, a Graeven huszárezred volt kapitányának, a Martinovics-tól alapított „Szabadság és Egyenlőség Társasága” másik két igazgatójának. Hajnóczy latinra fordította le, míg Szentmarjay németre és magyarra, Laczkovics pedig külön megegyeszer magyarra. Rajtuk keresztül terjedt el azután az ország minden részében.⁶

*

Martinovics vallomása, hogy a nyílt levél megírására a császári ház jövőjéért való aggodás készítette, *nyilván nem adhatunk hitelt*.

A majdani magyar jakobinus-szervezkedés vezérének pályája, személyisége, telve van homályos és ellentmondó vonásokkal.

Ennek a rövid bevezetésnek szétfeszítené a kereteit, ha Martinovics életpályáját akarnánk megrajzolni.⁷ De a röpiratban írottak megértéséhez utalunk arra, hogy a lemergi egyetem II. Józseftől kinevezett fizika tanára, II. Lipót császár udvari kémikusa, Ferenc trónralépése óta mindinkább szembekerült az udvarral.

1792-ben szerkejára Magyarországon, észre kellett vennie a reakció egyre nyílabb előretörését. „Gyakori utazásaim lehetővé tették. — mondja a bécsi vizsgálóbíróság előtti vallomásaiban —, hogy megismerjem a magyar-

⁶ Szentmarjay vallomása: 1794. augusztus 30., szeptember 1. és 2.: O. L. Vertr. A. 47. fasc., Szentmarjay periratai, 4. sz. mellékl.; Hajnóczy vallomása, 1794. augusztus 29. és szeptember 6.: u. o. Hajnóczy periratai, 3. sz. mellékl.; Laczkovics vallomása, 1794. szeptember 2.: O. L. Vertr. A. 46. fasc., Laczkovics periratai, 4. sz. mellékl. — Ld. még Szilávy János vallomását a kir. táblán: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Szilávy periratai, 3. és 4. sz. mellékl.

⁷ A Martinovics személye körüli problémáknak, valamint a magyar jakobinus mozgalom történetének egyébként a közeljövőben külön tanulmányt szeretnénk szentelni, amelyben részletesen kitérnénk mindezekre a kérdésekre.

⁸ Martinovics 1794. augusztus 13-i kihallgatásáról fölvett jegyzőkönyv. Wien, Staatsarch. Vertr. A. 45. fasc.

országi rendek és összes néposztályok (Volksklassen) hangulatát. Tudomásomra jutott, hogy a türelmi rendeletnek az udvari kancellária által történt módosítása a protestánsoknál országsszerte hangos zugolódást váltott ki. A felvilágosodottabbak elégedetlenkedtek, hogy a régi sötétséget akarják visszahozni, s hogy az egyetemi tanszékeket, a közhivatalokat jezsuita szellemű egyénekkel töltik be. A jobbágyok, főleg az egyházi birtokokon, keseregtek a rájuk nehezedő nyomás miatt. Az alsópapság joggal panaszkodott az erőszakos és deszpotikus bánásmódra, melyben a püspökök és a főpapság részesíti őket... A bizalmas úton behajtott segélypénzek, a törvénytelenül elrendelt újoncozások forrongásba hozták Magyarországot. Ezekhez járult a Franciaország elleni költséges háború, mely a magyaroknak csak árthatott, a magyar tisztek mellőzése az előléptetésben... a félelem, hogy az orosz hadsereg új lengyelországi foglalásai révén egyre közelebb kerül a magyar határhoz, végül a bécsi és az orosz kabinetnek a lengyel fölkelés ellen irányuló szövetsége, — mindez Magyarországon nagyon kedvezőtlen fogadtatásra talált... Ezt a hangulatot észre kellett vennem."

1792 őszén, a röpirat megírásakor azonban még nem döntötte el magában véglegesen, szembeforduljon-e nyíltan is az uralkodóházzal. A magyarországi kizsármú polgárság és még kisebb számú polgáriiasult értelmiség, amelyikkel Martinovics állandó kapcsolatokat tartott, sem számánál, sem heterogén összetételénél fogva nem volt alkalmas arra, hogy a franciák példájára egységes álláspontot és tömegerőt képviseljen. Ezért látjuk, hogy a polgári demokratikus kibontakozást keresők ingadoznak lépéseikben. Közülük sokat ott találunk II. József hívei közt: ezek úgy vélték, a rendi keretek áttörése csak a felvilágosodott abszolutizmus képviselőjével szövetségben lehetséges. A Habsburg-dinasztia azonban nem tölthette be Magyarországon azt a hivatást, amit betöltöttek nyugaton a nemzeti uralkodóházak, s az 1790-es évekre mind többen észreveszik, hogy a jozefinizmus is Ausztria érdekeinek szolgájára akarja kötni a magyarságot. II. Lipót alatt már értelmiségi körökben is hangot kap a dinasztiaellenesség, Ferenc trónralépése után pedig a mérföldes csizmákkal előrehaladó reakció, Ausztria merkantil gyarmatosító politikájának egyre kendőzeftlenebb megmutatkozása és nem utolsósorban a francia forradalom példája a már dinasztiaellenes polgári demokratákat a királyság intézményével is szembeállítja. A röpirat megírásakor Martinovics még megkísérli, hogy erre a vékony polgári értelmiségre is, és a nemesi ellenzékre is támaszkodjék. Hiszen a nemesi ellenzék 1790–91-ben nem csupán rendi kiváltságait félti, hanem bizonyos mértékben már a polgári érdekek szószólójaként is fellép.⁹ Ezzel magyarázhatjuk a Ferenc császárhoz írt nyíltlevél kettősségét: a birodalom külpolitikáját a franciabarát liberális polgár bírálja, a magyar sérelmek felsorolásánál azonban a köznemes hangja szólal meg.

A további fejlődés folyamán a magyar nemesség egyre inkább felhagy ellenzékiiségével. A francia forradalom hatásától, egy esetleges magyarországi parasztforradalomtól való félelme erősebb, mint a polgári reformokra való törekvése. A francia forradalom radikalizálódásával együtt a magyar nemesség és a Habsburgok bomlóban lévő szövetsége ismét fokozatosan megerősödik.

Ez a folyamat láttatja be Martinovicsnál, hogy egy polgári forradalmi mozgalomban nem számíthat a nemességre. A nemesi ellenzékéről nem akar ugyan lemondani, de másként szól a radikális, „jakobinus” értelmiséghez és másként a köznemességhez. Mozgalma végleges megszervezésekor, 1794-ben már külön társaságban tömöríti a nemeseket és a polgárokat, mindegyiknek más kátét ír, s az igazgatóknak adott utasítás szerint, a nemesi „reformerek-

⁹ Erre nézve l.: Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, 1948. 112. l.

nek" nem szabad tudniok, a „Szabadság és Egyenlőség Társaságába" tömörült forradalmárokról. A két szemléletet későbbi írásaiban nem keverte egybe, nyilván mert úgy látta, hogy ez propaganda, szervezési szempontból sem hasznos. Talán ezek miatt a megváltozott irányelvek miatt is nem fedte fel soha, még a legbensőbb munkatársai előtt sem, hogy ő a röpirat szerzője.

A nyílt levél megírása és megjelenése között egy félév telt el. Még egy félévre volt szüksége Martinovicsnak, míg végleg rászánta magát, hogy tétleg is szembefordul az udvarral. 1793 tavaszára úgy látszik döntött: Pestre jött, hogy megkezdje a magyarországi — polgári és nemesi — elégedetlenség megszervezését.

A Ferenc császár és királyhoz írt nyílt levél megírása jelzi a fordulópontot Martinovics egyéni pályáján, azt, amikor az udvar embere a dinasztia és a reakciós rendszer ellen fordul. Közrebocsátása félévvvel később a magyar fejlődés szempontjából jelentős: az úgynevezett jakobinus szervezkedés megindulását jelzi.

Szólnunk kell még röviden magáról a nyílt levélről is.¹⁰ Szerzője Gorani grófnak, a *Moniteur*-ban megjelent nyílt leveleit tekinti mintaképének, de egyszerű olvasás meggyőzhet bennünket, mennyire fölötte áll a tanítvány a mesternek. Gorani udvari pletykákat és botrányokat ismertet, fecsegő, szerkezet nélküli formában. — Martinovics komoly politikai nézeteknek ad hangot, ez emeli ki a nyílt levelet a korabeli számos hasonló röpirat közül, s ez emeli magasan Gorani munkái fölé.

A nyílt levélben Martinovics az európai hatalmi viszonyok felmérése után vázolja elgondolásait a Habsburg-monarchia külpolitikáját illetően. Anyagismerete, tárgyi tudása meglepően nagy, s ha történeti hivatkozásai nem is mindig helytállóak, saját korának viszonyait kitűnően ismeri és mesterien állítja szemünk elé. Meglátásainak eredetisége pedig elismerésre készíti a kései olvasót. Felismeri, hogy az európai négy nagyhatalom — Franciaország, Oroszország, Poroszország és Ausztria — közül a Habsburg-birodalomra ekkor már nem a francia, hanem a porosz hatalom katonai törekvései a veszélyesebbek, s hogy Ferenc külpolitikája, mivel ezt nem ismerte fel, éppen legnagyobb ellenségeinek érdekeit szolgálja. Minden megegyezés Berlinnel porosz érdeket szolgál — mondja Martinovics — s nem kíméli bírálatában II. Lipót császárt sem, kinek uralkodása a porossal való megegyezéssel indult. Másik riválisa Ausztriának, mivel érdekei ütköznek, a cári Oroszország, mely lengyelországi foglalásaival egyre közelebből veszélyezteti az osztrák birodalom érdekeit, s amelynek balkáni hatalmi törekvéseit a Habsburgok egymagukban annál kevésbé védhetik ki, mert a porosz király és az orosz cár hallgatólagos érdekezésszerűségben, egyetértően járnak el vele szemben. Csak a franciákkal nem ütköznek a Habsburgok hatalmi érdekei — írja —, s másik két vetélytársát Ausztria csak egy francia szövetséggel tarthatja féken. Francia szövetség nyugat felé, keleten szoros együttműködés Lengyelországgal (a lengyel trónra esetleg Habsburg főherceg megválasztása révén): Martinovics ebbe az irányba akarja terelni az osztrák külpolitikát. Igaz ugyan, hogy a Habsburg császárságot a francia köztársaságtól számos belső ellentét választja el, de Martinovicsnak meggyőződése, hogy ezen a téren

¹⁰ A nyílt levéllel elsőnek Fraknoi Vilmos foglalkozott *Martinovics és társainak összeesküvése* c. munkájában. Fraknoi félremagyarázza az irat tendenciáját (pl. szerint Martinovics azért támadja II. Lipótot, mert „részedte a porosz királyt Reichenbachban") és „a szerző erkölcsi romlottságán", valamint „cinizmusával ugyanazon színvonalon álló vakmerőségén" kesereg. (180—181. l.) — Fraknoi tendenciózus szempontjaival Pulszky Ferenc szállt szembe, kiemelve a nyílt levél objektív politikai meglátásait (*Martinovics és társai*. Bp., 1882., 42—44. l.). Rajtuk kívül más nem is foglalkozott a röpirattal,

minden összehasonlítás a franciák javára üt ki. A francia nép képviseli a jövő útját, és a császár megreakciós környezete hiába igyekezik hazugsággal, terrorral a népek gyűlöletét fölkelteni iránta. Az igaz szót végül is nem lehet elnyomni — mondja —, s a nép fel fogja ismerni a miniszterek és papok fondorlatait, akik magatartásukkal csak saját bukásukat siettetik. A Habsburg-monarchia a belső összeomlást csak egy módon kerülheti el tehát, ha a haladás útjára lép. — Rövidre fogva, ez a nyílt levél első részének lényege. E köré illeszti azután Martinovics támadásait Ferenc, és apja Lipót (akit ezen a téren egy sorba helyez fiával) politikája és személye ellen.

Ez a külpolitikai elmefuttatás. — amennyire kutatásainkban utána-nézhattunk —, Martinovics legegényebb felfogását tükrözi, s a maga idejében egyedülálló volt. Korábban, még a francia forradalom előtti időkben, Kaunitz kancellár nagyrészt hasonló külpolitikai érvek felsorolásával bizonyítgatta Mária Terézia előtt a franciákkal való együttműködés szükségességét. De idő-közben véleménye gyökeresen megváltozott, s bár a porosszal való megegye-zést Lipótnak nem ajánlotta, a forradalmi köztársasággal minden együtt-működést elutasított. De nemcsak az öreg herceg, a monarchia egyetlen más politikusa sem tudott szabadulni osztályhelyzetéből fakadó félelmétől, ha a konventre és a jakobinusokra gondolt. Privilegizált helyzetük megszűnhetése mindennél nagyobb veszélynek látszott előttük, s féltetve a politikai realitást, a birodalom legnagyobb ellenségével is hajlandók voltak szövet-kezni „a királygyilkos köztársaság” ellen. Martinovics viszont annál inkább hangoztathatta a franciabarát külpolitika szükségességét, mert az ebből adódó belpolitikai változásokat elkerülhetetlennek és szükségesnek vélte.

Hogy a Poroszországgal való együttműködés a Habsburg-birodalomra káros, s hogy vele szemben a Monarchiának a franciákra kell támasz-kodnia, Martinovics korábbi írásaiban már többször kifejtette. Még II. Lipót szolgálatában állt, amikor már erős szavakkal hibáztatta a reichenbachi szer-ződést és a franciákkal való szövetség mellett tört lándzsát.¹¹ Így azt mond-hatjuk, hogy a nyílt levélben kifejtett külpolitikai elgondolások nem újak Martinovics szájából. Az előadás módja és hangja azonban meglepetésszerűen új. Nemesak, mert nyílt uralkodóellenesség fűti, hanem azért is, mert kül-politikai érvei néhol csak burkoltan, a legtöbb helyt azonban egészen nyíltan appellálnak egy belső átalakulás szükségességére, s Rousseau alapján már a népfelség elvét is szembeöklőíti a netán ellenkező uralkodóval és udvarával, mintegy sejtetve, hogy nem ez az utolsó szava Ferenchez és kormányához.

A röpirat első részének átgondolt, logikus, mondhatnánk kerek politikai elgondolásához és egész Európát átfogó szemléletéhez sehogyan sem illik a munka második része, mely a magyar rendi sérelmeket sorolja fel. A szerző eddig biztos tárgyi tudása egyszerre ingatag talajra kerül, másod-harmad-kézbeli adatokkal érvel, s látóköre hirtelen megszűkül: mintha minden átmenet nélkül Párizsból Pozsonyba érkezünk volna, az országgyűlés rendi ellenzéke közé. Mintha nem is ugyanaz az ember szólna: néhány oldallal előbb még „a magyaroknak aristocratabéli jármáról” beszélt, — most pedig ugynezen magyarok rendi jogainak védelmében szónokol, s védi a nemességet „mert ha ez odavan akkor kész az egész nemzetnek rabsága”.

Az olvasóban önkénytelenül fölmerül a kérdés: vajjon nem utólag illesz-

¹¹ Ld. pl. 1790 legvégén írt dolgozatát: *Lettre à l'empereur Léopold...* (O. L. Vertr. A. 49. fasc.) Vagy 1792. augusztus 18-i nagy beadványát Ferenchez, ahol szintén a franciákkal való együttműködést szorgalmazza. (Wien, Staatsarch. Vertr. A. 60. fasc.) Mindkét beadványnak a nyílt levéllel való gondolati megegyezéseire rámutatunk a későbbi jegyzetekben.

tette-e ezt a részt nyílt leveléhez, talán akkor, amikor elhatározta, hogy a Moniteurben való közlés helyett Magyarországon boesátja szárnyára.

A nyílt levél — s ezt nemcsak mondanivalója, de az írat mesteri felépítése, szenvedélyes és lendületes stílusa is mutatják — nem íróasztal számára készült. Szerzőjét gyakorlati cél vezeti: az uralkodóház és a fennálló rend ellen támad; tudatosítani akarja a még ingadozóknak a Habsburg-birodalom társadalmi és politikai berendezésének elmaradott, reakciós voltát, s ugyanakkor rá akar mutatni a haladás útjára, a követendő példára, a francia forradalom eredményeire. Meg akarja mozgatni az embereket, híveket akar szerezni. Martinovics azt gondolta, hogy a csak kisebb részében polgári, nagyobb felében nemesi származású magyar értelmiséget inkább megnyerheti, ha munkájában a rendi sérelmeket is megemlíti. Talán — ahogy erre céloztunk az előzőkben — azt hitte, hogy egy táborba tudja összehozni őket, nemesi és polgári elégedetleneket.

A Ferenc császárhoz és királyhoz írt nyílt levél azonban így végül is felemás elveket hirdet: benne a francia forradalmi eszmék a magyar rendi ellenzék felfogásával keverednek.

•

A nyílt levél Martinovics által írt eredeti francia szövege nem maradt ránk: Hajnóczy elégette. Itt közölt magyar fordítását Szentmarjay Ferenc készítette. Elfogatásakor apja, a Barkóczy grófok homonnai jószágkormányzója, a grófi levéltárosnak, Gindl Ferencnek lepecsételt csomagban néhány iratot adott át megőrzésre. Gindl felnyitotta a csomagot, s látva, hogy abban a jakobinus szervezkedésre vonatkozó iratok vannak, lemásolta őket, s a másolatokat eljuttatta a munkácsi görögkatolikus püspökhöz, aki a kancelláriára továbbította azokat. Innen kerültek a nádorhoz, s így maradt ránk a Ferenc császár- és királyhoz írt nyílt levél másolata is, — míg az eredeti példányt később az öreg Szentmarjay elégette.¹²

Gindl — ahogy a másolatból látjuk — csak törve beszélt magyarul. Az egyébként nagy gonddal készített másolatban ezzel magyarázhatók az ékezetek összevisszasága, az állandó betűkihagyások, valamint a német anyanyelvű másoló tollára valló helyesírási hibák.¹³ A szöveg azonban még így, torzított formájában is szépen mutatja Szentmarjay erőteljes nyelvezetét és stíluskésztségét, mely egyébként a többi forradalmi irat általa készített fordításában is szembetűnő.¹⁴

Mivel az eredeti (francia) szöveg nem maradt ránk, s a magyar fordítás is csak idegen kéz másolatában, szükségesnek véltük a ránkmaradt egyéb (magyar, latin, német) fordításokat mindenütt összevetni Gindl másolatával, hogy egyrészt Szentmarjay fordításának homályos, vagy elrontott helyeit megvilágítsuk, másrészt pedig, hogy minél jobban megközelíthessük az elveszett eredeti szöveg valószínű kifejezéseit. Ezeket a szövegösszehasonlításokat jegyzetben közöljük.

¹² Ld. Sándor Lipót nádor naplóját: O. L. Vertr. A. 34. fasc. No. 317. és M. Canc. 1795 : 3325., 3713. és 4988. sz.

¹³ Így pl. a *b* és a *p* („bedig“ = pedig, „pelga“ = belga, stb.), a *t* és a *d* („téget“ = téged; „neket“ = neked, stb.) gyakori fölcserélése, a kettős mássalhangzók elhagyása, stb. Ezek a hibák egyébként valószínűvé teszik, hogy a szövegnek legalább is egyes részeit Gindl diktálás után írhatta. Ezeket a hibákat közlésünkben kijavítottuk, egyébként azonban mindenben ragaszkodtunk a kéziratához.

¹⁴ Szentmarjayról, mint fordítóról irodalmunkban eddig nem sok esett. Egyedül Eckhardt Sándor foglalkozott a Contrat Social-nak általa készített fordításával, „Rousseau congeniális fordítójának“ nevezve Szentmarjayt, (Eckhardt S., *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Bp., 1924. 44. l.) Véleményét Szentmarjay egyéb fordításai alapján mindenben megerősíthetjük.

FÜGGELÉK.

*Martinovics Ignác nyílt levele Ferenc császár és királyhoz
a birodalom külpolitikájáról.*

A nyílt levél tartalma: [I] Bevezetés; [II] II. Lipót kül- és belpolitikája; [III] 1. Ferenc politikájának jellemzése és bírálata: [III. 1.] keleti politikája, [III. 2.] Franciaország és a nyugati külpolitika, [III. 3.] a bécsi kabinet és az európai udvarok; [IV] A Habsburg-ház magyarellenes politikája.

Gindl Ferenc, a Barkóczy grófok levéltárosának, Szentmarjay Ferenc eredetijéről készült egykorú másolata: Bp. O. L. Vertrauliche Akten 47. fasc. Szentmarjay periratai, 9. sz. mellékl.

A jegyzetekben felhasznált egyéb variánsok: A.: Laczkovics Jánostól készített magyar fordításának töredéke Szláv János másolatában: Bp. O. L. Vertr. A. 42. fasc. Szláv periratai 6. sz. mellékl. — B.: Ismeretlenül készített töredékes magyar fordítása: Bp. O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk. — C.: A Hajnóczy Józseftől készített latin fordítás másolatai: Wien, Staatsarch. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics 9. sz. mellékl. és Bp. O. L. M. Cancellária 1793:10 000. sz. — D.: Szentmarjay Ferencről készített német fordítása: Bp. O. L. Vertr. A. 36. fasc. 8. sz.: NB jelz. mellékl.

A' CSÁSZÁRHOZ ÉS MAGYAR ORSZÁGI KIRÁLYHOZ SZÓLÓ LEVÉL,
MELLYET GORÁNYI IRT VOLT 7-DIK OCTÓBERBEN 1792. ÉS FRANCZIA
REPUBLICÁNAK ELSŐ ESZTENDEJÉBEN

Francziából magyarra fordítottat^{a)}

Uram!^{b)}

[I.] Egész Europa réad függesztette Szemeit, midőn a' királyi Székro léptél, hogy egy 18 millio Emberből álló,¹ s-végzetlen tehetséggel biro Monarchiát^{c)} kormányozzál. Azok, kik sem Talentomaidat, sem Nevelésedet, sem Szivedet nem ismerték, nagy vélekedéssel voltak felőled, mivel nem képzelhették azt, hogy egy Ifiu Herczeg, kit Josef Tsászár nevelt, azon leg többnyire Philosophiabeli Principiumoktul el távozhasson, mellyeket ezen Fejedelem országlásában, az Emberi Nemnek díszére követett.² De mások, kiknek modjok volt Tégedet közelebb meg esmérni, mind Birodalmadbéli Jobbágyaidnak, mind pedig egész Európának boldogságáruul azonnal lemond-tanak, mely vélekedést a' szomoru történet ime bizonyította:

[II.] Minekutánna Atyád a' philosophiabeli Principiumokat, mellyekkel oly ditsőségessen élt vala Toscaniában, el hagyta, s-azok helyett a' leg alább

a) A címet Laczkovics fordításából (A) vettük. Szentmarjay fordításának címében csak ez áll: Level Romai Tsászárhoz magyar országhi királyhoz etc...; B: Egy frantzia Polgarnak Ferencz Tsászárhoz írt levele, Paris 7-a 8-bris 1792 a Rep[ublika] 1-ső eszt[endejében]. C: Litterae ad Imperatorem et Regem Hungariae Franciscum Secundum, de dato 7-ae Octobris 1792, reipublicae vero Gallicae anno 1-o, datae a Goranio, ex idiomate Gallico translatae in Latinum. D: Brief an den Kaiser und König von Ungarn, [etc.].

b) Az összes többi példányokban: Sire!

c) A: végzetlen forrásokkal bővelkedő Monarchiát, B: végzetlen térségű Monarchiát, D: eine Monarchie von 18 Millionen Menschen, und unerlässlichen Mitteln.

¹ Gürtler számításai szerint 1789-ben a Habsburg-monarchia lakossága (Belgiumot nem számítva) 21 millió volt. (A. Gürtler, *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753—1790*, Innsbruck, 1909, VIII. tábla.)

² Martinovics, éppúgy, mint a kortársak javarésze, nem látta világosan II. József politikájának alapvető reakciós vonásait.

való színeskedést, a' machiavelizmust és a' spionkodást fel vette,^{a)} hogy Josef által szorgalmatossan meg kémelt Népét járomba vehesse, fel-buzdult Arisztokratáit^{b)} s-Papjait el altathassa, végtére, hogy a' külső udvaroknak hizelkedhessen, minekutánna mondám ilyen Személyt, melytől az egész világ előtt Szégyent s-gyalázatot vallott, játszani kezdett, tehát azonnal nyumorúságot hoz Népére; a' szabad nyomtatást el-tiltya, el akarván nyomni ez által az igazat és az Igazságot örökre,^{c)} végtére magát a' Burkus Király által^{d)}, a' ki az ő Monarchiájának természetes ellensége, réa szedeti, meg tévén véle maga kárára ama Reichenbachi név alatt, a'hol tudni illik koholtatott, [az] ösmertes szövetekezést.^{e)}

Oda hagygya fegyverrel nyert bizonyos birtokait Török Országban, avval a' fel-tétellel, hogy ezek helyében Francia s-Lengyel országokat meg hódítsa; az Északi Despotánéval^{d/e)} és a' Szardiniai királlyal^{f)} még szorosabban öszve szövetekezik; a' gyalázatos Francia Szökevény partosoknak hathatos segítséget ígér, s-e' szerint magát Pilnitzben^{g)} s-Pizában^{e/f)} nyilvánképpen le

a) C: Spretis principiis philosophicis... vilissimam hypochrisim adoptaverit, Macchiavellismum item et tecta exploratorum studia. D: Kaum war Eüer Vater und Vorgänger in der öffentlichen Meynung mit Schande und Schmach bedeckt, dass er die Philosophischen Grundsätze, wovon er in Toskana einen so rümlichen Gebrauch machte, verlassen, und die niederträchtigste Heücheley, die machiawellistische Lasterpolitique und die Auszähung angenommen habe.

b) B: Aristokratákat és papokat. C: Aristocratae et irritati sacerdotes. D: Gereizten Aristokraten und Pfaffen.

c) B: hogy az igazságot és az igazat meg-fojthassa; C: ut et veritatem et justitiam suffocet; D: um die Wahrheit und Gerechtigkeit auf immer zu ersticken.

d) B: Észak Tyranusával; C: cum Tyrannia Septem[trionali]; D: mit der Tyrannie des Nord.

e) A: Pizában és Pillnitzben. B: Pizában és Pilnitzben.

f) II. Frigyes Vilmos, porosz király.

g) II. Lipót, hogy a II. Frigyes Vilmos porosz király részéről megindított diplomáciai akciónak elejét vegye, s így országaiban, főként Magyarországon az elégedetleneket izolálja, 1790. július 27-én Reichenbachban kötelezte magát a II. Józseftől kezdett török háború területi hódítás nélküli befejezésére. A porosz király viszont megígérte, hogy a Monarchia elégedetleneivel való kapcsolatait megszakítja, és ugyanakkor lemondott újabb lengyel területek bekebelezéséről. — Martinovics korábbi írásában sem helyeselte a reichenbachi szerződés megkötését. Így 1790 novemberében II. Lipót császárhoz írt nyílt levelében hibáztatja a poroszokkal való megegyezést, bár helyette ekkor a Katalin cárnővel való szövetséget ajánlja: „il aurait fallu opposer à ses [II. Frigyes Vilmos porosz király] menaces une conduite ferme, et vigoureuse, et surtout ne point abandonner votre allié l'impératrice de Russie. — démarche aussi contraire à la bonne foi, qu'à la seine politique. Étroitement unie avec cette Cour, Votre Majesté aurait pu braver impunément toutes les rodomontades prussiens.” A II. Lipóthoz írott nyílt levéllel azonban Martinovicsnak az volt a célja, hogy magára irányítsa az uralkodó figyelmét, és jóindulatát, ezért az egész szerződésért a császár tanácsosait teszi felelőssé: „ceux qui en votre nom, Sire, ont signé la convention de Reichenbach, se sont couvert d'un opprobre éternel: toutes les personnes sensées, et jalouses de gloire de sa maison, rougissent du pitoyable rôle que ses Messieurs ont joué sur la frontière de la Silésie...” (Lettre adressée à Sa Majesté l'Empereur. O. L. Vertr. A. 49. fasc.

h) II. Katalin cárnő (1762—1796).

i) III. Viktor Amadé, egyben Szavója uralkodója.

j) 1791. augusztus 27-én II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király a francia emigránsokkal való tárgyalások eredményeként a szászországi Pilnitzben közös deklarációt bocsátottak ki, melyben általános formák között nemetszésüket fejezték ki a francia nemzetgyűlésnek XVI. Lajossal szembeni magatartását illetően.

k) Minden valószínűség szerint a II. Lipót által XVI. Lajos és családja szökésének hírére. 1791. július 6-án Padovában kibocsátott jegyzéket érti, melyben a császár felszólítja az angol, spanyol, porosz, nápolyi és szárdinai uralkodóházakat, hogy foglaljanak állást XVI. Lajos mellett. (Az A., B. és C. variáns felsorolási sorrendje — „Pisában és Pilnitzben” — is valószínűsíti, hogy Pisa elfrása Padova helyett.)

kötelezi, hogy a' Francziák szabadsága ellen össze esküdtt Tiranusok *Szövetkezésének* feje lészen, Lengyel országnak fel osztását azonban, mint bizonyos prédát, úgy nézi;¹⁰ birodalmainak belső Igazgatásában nem egyébre, hanem kénnyre szerint való uralkodásra igyekszik, Ministereit seminek tartja és meg-veti, s-ez egyben leg alább nem hibázott, mert mind ostobák, erköltstele-nek, fel fuvalkodott kevélyek és gazdagságban uszó tsapodárok.¹¹ Es titkon egyébrül nem szóll, hanem tsak Alzatzia, Lotharingia és Francia-Flandriá-nak meg hódításáru,¹² és a'mint arra valami színes ok^{a)} kellett, tehát min-denütt királyokat fenyegető Jakobinusokra mutat,^{b)} s-panaszolkodik, hogy már kétszáz meg éttetni akarták.¹³ A Tudos Embereket minden dühösséggel üldözi; a' Francia királyt rá taníttja, alatomba, hogy a' Népe által elejibe tett Constitutiót Színre^{c)} fel-vegye.¹⁴ s-egyszersmind küldi Draband-seregeit^{d)} Belgium határra a' végett, hogy Francia Országba be-rohanhas-son, s-sógorát előbbéni Tiránusi Tronussára vissza tehesse.¹⁵

De mind hiába! mert a' fátumok nem engedik néki, ezen Szabadság ölü Planuminak végít meg élni, a' Fertelmes Zabolátlan életre adja magát.)

a) D: praetextus.

b) B: mindenütt Jakobinusokat látt, kik a királyokat halállal fenyegették; C: subdole Jacobinos latentes, ubique regibus imminantes se reperisse, clamat; D: lässt er überall Jakobiner sehen.

c) B: ad speciem.

d) B: drabantjainak Csőrhéjét; C: satellites suos; D: seine Horden von Trabanten.

e) B: a sok mindenféle régi excessusok erőt vesznek rajta...; C: luxuriei omnis generis debitus sceleratam machinam exhaust...

¹⁰ Lengyelország felosztásának terve sűrűn szerepelt a porosz-orosz-osztrák tárgya-lásokon, hogy 1793 januárjában be is következék, de Ausztria kizárásával csak Porosz-ország és Oroszország között. (Ld. A Sorel, *L'Europe et la Révolution*, II. Páris, 1885. 457. és köv. l.)

¹¹ Hasonlóképpen írt a *Lettre adressée à Sa Majesté l'Empereur*-ben is.

¹² A porosz-osztrák tárgyalások közben többször fölmerült az a gondolat, hogy egy Franciaország elleni győzelmes hadjárat esetében II. Lipót Elzászt és Lotharingiát, vala-mint francia Flandriát kapná. (Ld. Sorel, *i. m.*, II. 239—242. l.)

¹³ Arra, hogy Lipót császár panaszkodott volna a jakobinusokra (vagy másokra), hogy meg akarták őt éttetni, nincs adatunk. Arra, hogy a jakobinusok ilyesmivel próbál-koztak volna, — még kevésbbé. Megemlíttjük azonban, hogy egy ismeretlentől (Szu-hányi? Bodenloss?) Igaz Hazafi álnéven írt munka, (*A Szabad Kőművesek jakobinusok*, 1793) a szabadkőműveseket (azaz a szerző szerint, a jakobinusokat) azzal is megvádolja, hogy Lipótot megakarták mérgezni. (Az ezzel kapcsolatos vitákra ld. Kazinczy levelét 1794. július 24-éről: Benda K., *Kazinczy ismeretlen levelei 1794-ből. Irodalomtörténet*, 1949. 329. l.)

¹⁴ A ránkmaradt adatok nem erősítik meg Martinovicznak ezt az állítását: a csá-szár sem az alkotmány elfogadását, sem annak visszautasítását nem ajánlotta sógorá-nak. Általában várakozással szemlélte az eseményeket, egy ideig azt hitte, hogy a francia-or-szági forradalmat a belső reakció erőivel elnyomni, s óvakodott még tanács-adás révén is belekeveredni az eseményekbe. Ld. Sorel, *i. m.*, II. 270—277. l. és H. Schlit-ter, *Zur Geschichte der französischen Politik Leopolds II.* (*Fontes Rer. Austriacarum, Diplomataria* XLVIII. k. bevezetése). LIX. és köv. l. — Mária Antonia Mercy grófhoz írott bizalmas levelében felsorolva az érveket, amelyek XVI. Lajost az alkotmány elfoga-dására bírták, nem hivatkozik Lipótra. (1791. augusztus 26. Közli: Arneth, *Marie Antoinette, Joseph II. und Leopold II.* Leipzig, 1866, 205. l.) — Kaunitz hg. pedig, II. Lipótnak kül-ügyekben legbelsőbb munkatársa, arra a hírré, hogy XVI. Lajos elfogadta az alkot-mányt, ezt írta Spielmann bárónak: „Le roi a mieux aimé être roi sur le pied de la constitution, que de ne plus l'être du tout.“ (1791. szeptember 28. Közli: Vivenot, *Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik*. Wien, I. 259. l.) Ld. még Lipót levelét test: véréhez, Mária Krisztinához. 1791. október 27-éről. A. Wolf, *Leopold II. und Marie Christine. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1867, CLXXVIII. és CLXXIX. sz.

¹⁵ Az egyre élesedő külpolitikai helyzetben a flamand egyesült államok hívei Liège-ben és más városokban nyílt osztrákellenes tüntetéseket rendeztek. Ezért, meg valóban egy Franciaországgal való háború lehetőségét is szem előtt tartva, 1791 őszén Lipót meg erősítette a belga helyőrségeket.

ki fogy az erő bűnös Testébül, meg-hal, nem hagyván maga után egyebet, a' leg-legutálatosabb Tiranizmusz emlékezeténél.

[III.] Uram! Hát Te halála után mit tettél, mitsoda Sistémát választottál magadnak országid kormányzására, és végtére mely Diplomatiát vettél fel régi frigyes Barátaidra és a' többi külső Udvarokra nézve? A helyett, hogy atyádnak nagy hibáit helyre hoznád, és Battyának^a Sistémáját tökéletesítenéd, Te azokat szorgalmatosan meg tartottad, és a'mi több, hitetlen Ministereidre^a, biztat egészen magadat, kiknek valójában sem tudományok, sem erkölcsök nintsen; mely Szempillantástól fogvást Monarchiádban seminek tartatol, s-Ministereid, Tanácsossaid, udvarnokaid és spionnyaid magoktul tesznek mindent. Ezek készítik Tronusod romlását, melynek összeomolni kelletik, mivel annak fundamentomit semmivé teszik, és így Szándékok ellen a' Revolucziót ők magok eszközlík, mely az egész Népnek Szeme előtt, ki a' *Polgári Társaság fő-hatalmának valóságos kútfeje*, el követett gonoszságaiknak végét szakasztand.^{b/17}

[III. 1.] Minden a'mi országlásod kezdetétől fogva eddig történt, azt bizonyította, hogy Te önnön magad Javad ellen dolgozol; melynek a' következő környüállásis elegendő próbája: Az oroszok^c által már régtől fogva el nyomtatott, s-a Burkus által meg-tsalatott szerencsétlen Lengyelek, egyik Testvérednek koronájokat örökös successioi Jussal most nem régen ajánlották, azon okbul, hogy dolgaikon részt vennél, mellyeknek igazságát az egész világ meg ismerte.¹⁸ Nem hogy arra hajlottál és ekkép egy frigyes Barátot szeresz-

a) B: hitetlen, tudatlan, és rossz Ministereidre; C: ignorantissimis et nulla virtute conspicuis Ministris; D: Eüire treülosen unwissenden Minister.

b) B: Ezek ássák alá a te királyi székedet, hogy az leomollyon, ezek készíték akaratyok ellen a Revolutiót, mely is mind azok sok gonoszságoknak vége lesz, mellyeket eddig a királyok a nép ellen, a kinél az igaz felelőség vagon, elkövettek. C: ...et sic etiam inviti omnia praeeparant ad revolutionem, quae terminus sit omnium criminum quorum se reos faciunt, coram populis, qui veri nominis souverain notitiam habet.

c) B: muszkák.

¹⁶ T. i. II. József császárnak.

¹⁷ Hasonló értelemben írt Martinovics 1792. szeptember 22-i titkos jelentésében Gotthardinak (persze a nélkül, hogy a népfelség rousseauj gondolatára hivatkozott volna): „... behaupten nun alle, dass wenn der Monarch so zu regieren vortfährt, wie bisher, wo ein jeder das Opfer eines Minister oder Referenten wider alle Gerechtigkeit, werden muss, so wird Niemand auf der Welt einen Aufruhr, welcher jezt zur Sitte dieser Zeiten geworden ist, verhindern. Das Missvergnügen ist besonders in Ungarn auf den höchsten Grad gestiegen...“ (Wien, Staatsarch. Vertr. A. 57. fasc.)

¹⁸ Hogy az orosz és porosz ellen egyaránt küzdő Kosciuszko-párt valóban felajánlotta volna a lengyel koronát valamelyik osztrák főhercegnek, — ennek nincs valószínűsége. Egyébként 1792. október 18-án Gotthardihoz írott jelentésében Martinovics még csak, mint ötletet említi ugyanezt: „Der Monarch müsste jezt die unterdrückte polnische Konstitution unter seinen Schutze nehmen, die Pohlen würden noch jezt, um sich wider die Russen und Preussen zu rechen, die Thronfolge einem Erzherzog zusagen, und freundlich garantiren. Unter so mächtigen Schutze würden die Pohlen eine Recon-federation in Pohlen hervorbringen. Sollten die Russen auf diesen Schritt ihre Alliance mit uns aufgeben, so müsste der Monarch gleich eine Alliance mit Türken, und die Garantie der Krim den Türken, gegen eine freue Schifffart bis zum Schwarzen Meer versprechen.“ (Wien, Staatsarch. Vertr. A. 57. fasc.) — Ezzel teljesen megegyezően írt bécsi fogságában készült emlékiratában, amikor a szerinte követendő külpolitikát vázolta: „Solange Pohlen in der Klemme ist, so wird gerne bei der Konstitution van 3-ten May 1791 bleiben wollen, und es ist nicht zu zweifeln, dass es anstatt das Haus von Kur-sachsen, lieber einen Erzherzog von Oesterreich zum Erben des Throns annehmen würde, um einen solchen Allirten, wie Haus Oesterreich ist, auf immer zu gewinnen.“ (Geheimer Politischer Entwurf, den österreichischen Staat sammt noch einigen andern Staaten der neuen diplomatischen Balance auszuopfern, und zu vernichten. O. L. Vertr. A. 59. fasc. sz. nélk.) — Hasonlóan ír 1795 májusában készült politikai végrendeletében is: „Il fut conclu entre nous [Lipót császár és Martinovics]... de se joindre aux

tél volna magadnak, a'ki segítséged, s-új Constitutiója¹⁹ által a' Te és az ő Ellenségeit meg zabolázta volna, hanem inkább ezen jó Népet meg vetetted, az oroszokkal lévő szövetségedet meg erősítetted. Lengyel országnak fel osztását titkon helyben hagyad, végtire minden igazság ellen réa állottál, hogy a' Burkus király maga katonáit oda küldje ezen szerentsétlen ország egy részének el foglalására, kinek más egyebb vétke nem volt, hanem hogy magát erősebb Lábra tenni akarta, minden külső Usurpationnak további meg gátolására.

Szerentsétlen^{a)} Fejedelem! ki veszteted a' Te véled vetekedő Fejedelmeknek nagyobbadosokban nem látod. Mennél hatalmasabb lesz a' Burkus, annyi-val jobbá tarthatasz attól, hogy *Szövetkezéseket* valamely színes ok alatt^{b)} meg ne szegje, mert fontold meg, hogy a' Berolini Kabinétum Európában frigyes-seihez leg álnokabb, és midőn ekképp Londoni, s-Petersburgi Udvarokkal barátságát meg tartya, vigyázz, hogy réad ne üssön, s-Czech, Morva országot és Silesiának azon részit is, melynek birtokában vagy, el ne foglalja. Hogy ha a' szabad Francziák valamennyi koronás Tiranusoknak gonosz Diplomatiájokat el nem fogják ronthatni, és helyében olyat fel állíthatni, mely minden Nemzeteknek Szent Jussait fenn taresa, tehát Te többé azon Europai Fejedelmek közzé számlálhattni nem fogsz, kik a' hatalom mértékét Európában tartják. Olvasd nagy Nemzetek Historiáját. s-meg látod, hogy azokat többnyire nem egyebb, hanem a' Diplomacziában tett hibák rontják meg. Ha meg engeded, hogy az Orosz fegyveres kézzel Lengyel Országnak egy nagy részét el foglalja,²⁰ tehát szomszédod lesz, és mivel akkor magában elegendő ereje leszén, majd ezer nála tudva lévő modokat találánd, miképp ingerkedgyen véled és a' Burkusok Projectumát mikép' segittse. Az a' Despoták Diplomatiájában is Szent Principium: hogy egy nagy hatalom azonnal meg tsonkul s-alább száll, ha más véle vetekedőnek a' körülötte fekvő kis hatalmokat oda engedi, úgy hogy ezek királlya szomszédja lesz, mert olyanok a' nagy Tiranusoknak Sóvárgásai, hogy minekutánna a' kis Társasági Testeket^{c)} fel falták, utollyára egy másra rohannak, s-egy mást rontják.

Uram! nem hiszed Te azt, hogy az Orosz a' Napkeleti Tsászári Tronusnak Constanczinapolyba való meg ujjitására tzelőző kevély Planumját Kabine-tumjában ne főzné? és e' Planumba nem veszed é észre Monarchiádnak végső romlását? Az Orosz egyebet ne tégyen, tsak ezen Projectumát alsó-magyar Országi, Sclavoniai, s-Horváth Országi Jobbágyságok közbe tsusztassa, az oda való Religióbéli, ugy valamint a' nyelv atyafiságából származó Fanatizmust fel ne indítsa, hogy e' Lakosokat a' Magyaroktól, kik őket annyi Századoktól fogvást nyomják,^{e)} el idegenítse, s-el válassza. Ők ezen esetre az Oroszokat,

a) C: obcoecata.

b) B: akar mitsoda szín alatt.

c) Szentmarjajnál egy mondat kimaradt: B: no de ha a Burkus végre hajtya szándékát, mit fog ebben az esetben a muszka tsinálná?

d) B: approbakati; C: parva corpora populorum; D: Staatskörper.

e) C: eos ab Hungaris, quos oppressores suos putant.

Polonais, régénérés par leur nouvelle constitution, sous la condition qu'un archiduc devient successeur de la Couronne de Pologne." A végrendelet szerint Lipót terve egy lengyel-porosz-osztrák szövetség létrehozása lett volna, a porosz és orosz ellen. (O. L. Vertr. A. 41. fasc. 86—88 fol.) Mindezek alapján úgy látjuk: az, hogy a lengyelek Habsburg-főherceget hívjanak meg a trónra, csupán Martinovics elképzelése volt.

¹⁹ Az 1791. május 3-i, a korábbinál jóval liberálisabb lengyel alkotmány.

²⁰ Ez néhány héttel a röpirt megírása után be is következett. A Dubienka melletti ütközetet Kosciuszko elvesztette, s II. Katalin cárnő és II. Frigyes Vilmos porosz király 1794. január 4-én másodszor is felosztották Lengyelországot.

mint Szabadítójókat tekintenek, kik őket a' Magyaroknak Aristocratabeli Jáрма alúl,^{a)} mely gyenge kormányod alatt napról napra tűrhetetlenebb, mint sem valaha lett volna, fel-oldozzák. És így ezen Nép az Oroszokhoz kaptsolná magát, s-az által nagy Planumjokat első segiténé Magyar Ország akkor nem tenne többet egy maroknyi Embereknél, s-igen tsekély volna arra, hogy azt, a'mi még most is kétséges, tudni illik: Nagy Monárchiának fel darabolását, akár^{b)} mint akarná is, meg hátrálhatná, mely Monárchiának öregbítése Eleidnek annyi fáradságokban, Népednek pedig annyi vérében kerültt vala. Ministereid ugyan ezen elő adásokat olyba fogják tartani, mint a'melleyek szokott okoskodások módjátul, s-ministerialis be-látások környékétül igen messze esnek, nem is tsuda, mert ők azzal a'mi 15 vagy 20 Esztendőök múlva Tartományaibba történhet, keveset gondolnak, és tsak önnön hasznokat keresik. De Te Uram, kinek kötelességében áll, mind azon hasznos modoknak fenn tartása, melleyek által maradékidra Háza Nagyságát, s-Néped boldogságát által szállíthatod, Te, mondom, úgy mint Ministereid nem gondolkodhatsz, hogy meg alázásodnak eszköze magad ne légy. Hasonló a' Cabinetumok politikája a' Kereskedők szám-vetéséhez: a' meg tett rendelések, vagy a' jelen lévő speculációk tsak annyiban jók, s-helyesek, hogy ha a' jövőendő szerenstéltenségeket el távoztatták és bizonyos hasznokat hoznak, minden egyebb Politica vagy Diplomatiabeli speculatio vagy a' király gyengeségébül vagy Agensei ravaszságából származik.^{c)}

Végítire tegyük-fel, hogy az osztályos Hatalmak^{d)} Monárchiának romlását nem akarják, hidgyük el, hogy Lengyel Országnak igazságtalan fel-osztásával meg előgesznek; de hiszed e? hogy Európának többi része, vagy is a' második rendbeli Hatalmak, ezen hódításokat tsendes elmével nézni fogják, vagy hogy helyben hadgyák. Tellyességgel nem! Ezen osztály^{e)} fel háborította a' Svekust, Danust, Helvetusokat, Hollandusokat, Velentzeieket, Genuabélieket etc. Mind ezen Hatalmak, ezen Usurpationnak el követésében látni fogják minden Nemzetek Jussáinak meg sértését, s-nem fundamentum nélkül mondhatták, hogy ma holnap ők is hasonló sorsra juthatnak. És valóban valamint a' Tiranusok mindég valamely színes okokat találnak, mellyekkel Principiumaiknak Immoralitását palástolják, az Oroszok öt Esztendő múlva, megint az mondanák, mint most Lengyel Országban, hogy Stokholmban s Uppszáiban Jakobinusok vannak, hogy tehát Svécziát el kell foglalni, a' Burkusok mondanák azon időben, hogy Koppenhagaban és Lüttichben Jakubinusok vannak, hogy tehát Burkus seregeiket kellene oda küldeni; végtére az Austriai ház nem szégyenlené Baváriát, Helvecziát el foglalni, és a' német Római Birodalmat meg szaggatni, mint Jakubinusokkal pöszögő tartományokat.^{f)} Ó! mely nagy hasznokat hozna be a' hódítások után szüntelen szomjúhozó Tiranusoknak.

Nem Uram! nem oly nagy még Európában a' félelem és vakság, hogy az Emberek *Szöveikezéseknek*²¹ gonosz zéllýait által ne látnák, s-hathatós meg gátolásául ne gondolkodnának! Én tehát egész dolgokat képtelen bolondságnak tartom, mely *ellenetek*, kik úgy szólván az egész világot fel falni akarnátok, egész Európának haragját s-gyűlölségét fel indította.

a) B: a nemesek jáрма alól; C: a jugo aristocratico; D: von dem aristokratischen Joch der Ungarn.

b) B: meg akadályoztatná; D: zu verhindern.

c) B: szolgálai hamiságok következtése; C: malae ministrorum vel agentium fides; D: Der Falschheit seiner Diener.

d) B: az edgyesült Hatalmasságok; C: dividentes; D: die mittheilenden Mächte.

e) B: Ez; D: diese Theilung.

f) B: mely tartományok tele vannak Jakobinusokkal.

²¹ Az 1791. február 7-én kötött osztrák-porosz szövetséghez 1792-ben Piemont is csatlakozott.

[III. 2.] Beszéllyünk már most Francia Országrul, melynek lakossai minekutánna az Udvar által sok Századoknak folytában merészen el követett tiranikus gonoszságoknak temérdek súlyát már többé nem szenvedhették, végtére oly észszel, s-bátorsággal birtak,^{a)} hogy bilintseiket öszve törnék, a' böstelen Feudalitást^{b)} gyökerestül ki irtanák és a' Despotának Tronussát fel forgatnák, mely körül gyalázatos szolgálai azon munkálódtak, mikép a' Népet pusztítsák és nyomoruságnak leg mélyebb örvényébe döntsék.

Ha Te ezen Revoluczióznak folyamottyára figyelmeztél volna, kitanulhattad volna belőle azt, hogy e nemzet^{c)} szabad akar lenni, és mennél jobban fogják szagatni az öszve szövethetezet Hatalmak,^{d)} annyival győzhetlenebb lészen. Egy oly Nemzet, a'ki mindég leg első vala a' világon, soha sem fog olyan alatsonsdgra vetemedni,^{e)} hogy a' királyok előtt fejét meg hajtsa és Cabinetumjaikba koholt Törvényeiket fel véggye.

Mit tett ezen Nemzet midőn Verszályi Udvar Constitutiót szerző Nemzeti Gyűlést széjjel hánni akarta? Fel forgatta a' Bastillát, s-a' királyt Párisba hozta, hogy meg mutassa a' világnak, hogy a' Népek magának kell akkor a' polgári fő ha' almot kezébe venni, mikor királlyá vagy tehetetlen [a] köz javának munkálására, vagy oly gonosz, hogy népe vérében mosdik.^{f)}

Miképpen viselte magát e' Nemzet, midőn királlyá el szökött? A' nélkül, hogy Várenben való meg foggatatását tudná,^{g)} nem hogy ezen állapottyában meg ijedt volna, de sótt inkább Elméje s-fel világosodott Haza Szeretete, s Szabadsághoz való buzgósága által magát még szorosabban öszve kaptsolta, s-kevéis hja volt már akkor is, hogy a' szökevény királyt le nem tette, s-a' Francia Republicát el nem kezdette.

Mit tevének a' Francziák, midőn a' király Feleségének s-a' külső Udvaroknak vakon engedelmeskedett, és így gonosz szándékjokat tellyesítette, fel vévén szinessen^{h)} a' Constituziót a' végett, hogy titkon a' Szökevény partosok seregétⁱ⁾ és a' lárvás Haza Árulók sokaságát, kik a' volt Királynénak s-Cabinetumodnak segítségére lettek volna, annál alkalmasabban fizethesse? Ezen mesterkedésnek leg nagyobb zsivajjában a' Párisi Nép álnok Laffajetrül,^{j)} a' Haza árulásnak ál orezáját le szakasztya, az ugy nevezett frigyes Polgárok^{k)} a' Párisziakkal együtt Tuilleri Udvarra rohannak, s-ezen Szabadság ellen

a) B: meg világosodtak és nekie bátorodtak.

b) B: a gyalázatos szolgaságot; C: ignominiosam feudalitatem.

c) B: a nép; C: populus Gallicus; D: das Volk.

d) E: és mennél inkább vívják azt; C: quoque stolidiores futuri sunt exteri; D: je mehr die fremden Mächte die Thorheit begehen werdenes anzugreifen.

e) B: Soha sem fogja magát annyira aláznai; C: nunquam se ita exhumiliabit; D: wird nie so niederträchtig seyn.

f) B: Példát adván a világnak, hogy azon esetben, midőn a király vagy erőtelen a népen segíteni, vagy álnokul el akarja fojtani: akkor a Népre száll a felelősség (souverainetete [I]). C: ut pateret inverso supremam ultimo per populum exerceri potestatem, dum Rex ad procurandam felicitatem aut invalidus est, aut etiam ad perendum populum maliciosus. D: um der Welt zu zeigen, dass das Volk allein in dem Falle seine Souverainität ausüben müsse.

g) B: ad speciem; D: zum Schein.

h) B: az Emigransok Taborát; C: emigrantibus; D: die Emigranten Armée.

i) B: a foederatusok; C: foederati; D: die Föderirten.

²² Varennes, ahol a határon átszökni készülő XVI. Lajost és családját felismerték és elfogták, 1790. június 21-én.

²⁰ La Fayette marquis (1757—1834) tábornagyot, a francia középső hadsereg parancsnokát 1792 szeptember végén, a konvent hazaárulás miatt a forradalmi törvénytörvény elé idézte, Erre mintegy ezer emberrel megkísérelte Angliába szökni, de Belgiumban, október 20-án fogságba esett. Hogy szökéséről és fogságbaeséséről Martinovics még nem tud, az alátámasztja, hogy a rőpirat valóban október elején íródott.

intselkedő Tiranizmusnak fészket fel dúlyák,²⁴ a' Departementumbéli szabad akaratuak azomban mindenünnén öszve gyülekeznek, s-magokat a' Táborhoz tsatoltyák, mely a' király hamossága s-agensi ravaszsága által meg gyengítettve vala, S-az után mi vége lett mind ezen árulásoknak? Nem egyebb, hanem az, hogy valamennyien mind a' Revolutio javára fordultanak!²⁵ mert Szabaudiát²⁶ meg hódították, Nizát el foglalták, Spira, Mogunczia²⁷ és Francofurtum városok e' nagy Nemzetnek hatalmába estek. A' dühös Burkus király és a' Braunsvaigi Herczeg, az Austriai Latrokkal egygyütt gyalázatosan ki üzetettek a' Franczia földről. Azon időben a' *Franczia törvényhozók* Talentumaiknak, bátorságoknak s-erköltsségnek nagyságát világ elejébe terjesztették azzal, hogy a' *Nemzet áruló^{b)} királyt tömlöczbe vitették, s-a' királyi hatalmat Franczia Országban el főrölték.*²⁷

Ezek olyan esetek, mellyeknek Europa tanúbizonysága vala, a' kiis ezen Nemzet böltseségét s-fáradhatatlanságát álmélkodva tsudálta! *Te egyedül, Feleségeddel s-más némely gyermeki játékokkal mulatván magadat királyi Palotádban*, azokat nem tudtad, mert ugyan azon időn, midőn a' Francziák az öszve szövethetett Táborot kergették, Generalissaid s-Ministereid oly szemtelenek voltak, hogy neked azt mondának, hogy a' Franczia *Chalónnál* be santzolt Tábor nem sokára kintelen lesz fegyverét letenni s-magát egészen meg adni, és hogy 8 napok múlva Páris várossának Ura léendesz. Oly egygyügyü valál, hogy mind ezeket el hitted, örömöd hasonló vala a' gyermeki örömhöz. Melytül ugy meg tántorodtál, hogy szolgálidnak s-inassaidnak monád, hogy nem sokára gyönyörűséged lesz a' *jó rendet* Franczia Országba viszsza helyezettetni. *Te és a' Jó rend!* mely ellenkezés! meg látzik, hogy nem tsak filozofia-béli s-politicabéli Principiumoknak, hanem még a' józan észnek is szükivel vagy! A' *jó rend*^{c)} és *Te*, a'ki minden tselekedeteidnek inconsequens,^{c)} és privatus dolgaiddban sistema nélkül vagy, Te kinek azokat, a'miket az Audenciákbán Tronusod elejibe jövő Embereknek felelni szükséges, szórul-szóra elébb köny[v]nélkül tanulnod kell, Te ki az instansokat gorombául meg tsalod, midőn nekik mindént meg ígírsz, és azomban érteek semmit se tészel, végtire Te ki minden ministerialis Tanácskozásnak titkait Feleséged s-inassaid előtt ki lotsogod, Te mered tehát azt felőled állítani, hogy majd egy oly Nemzetnél rendet tsinálsz, a'ki kevés idő múlva *minden e' földi Planétán lévő Törvénylévőknek Például szolgálni fog!* Ollyan a' királyi jog kevélysége,^{d)} nevelése és jobbulhatatlansága, hogy azt el hitetik magokkal hogy a' születés nekik oly könnyen ad böltsességet, valamint népek ostorozására a' Tronusra jutnak. Hogy ha a' helyett, hogy Schloisniggnak²⁸ tsalárdságát és Kamillo-

a) B: mind tsak a Revolutionnak használtak.

b) B: hiti szegett; D: zum Verräther gewordenen.

c) B: hiszem, Te hebelmogya vagy...

d) D: de illyen a királyok kevélysége; C: hoc nempe est illa arrogantia... regum; D: so ist der Stolz... der Könige.

²⁴ Braunschweigi Károly Ferdinánd herceg, az egyesült porosz-osztrák hadak fővezére, 1792. július 25-én kibocsátott kiáltványában megfenyegette a franciákat: ha a királynak baja történik, elpusztítják Párizst. Amikor a kiáltvány köztudomásúvá vált, augusztus 10-én a párizsi nép megrohanla a Tuillériákat, elsőporla a monarchiát s a királyt és családját, mint hazaárulókat letartóztatta.

²⁵ Szavója.

²⁶ Speyer, Mainz.

²⁷ 1792. szeptember 20-án a fiatal francia forradalmi hadsereg Valmynál megállította a poroszok előnyomulását. A győzelem hatására a konvent másnap eltörölte a királyságot és kikiáltotta a köztársaságot.

²⁸ Schloissnigg br. államtanácsos, Ferenc császár egykori tanára, 1793 júniusáig volt az uralkodó titkára. Befolyása ura elhatározásaira igen nagy volt.

Colloredonak²⁹ Religiobéli fanatizmusát^{c)} kik valamint az előtt, úgy most is még kormányozóid, fel vetted, inkább a' gyermekeknél is esmeretes Telemachus könyvének bőlts Principiumit³⁰ tanultad volna, tehát valóban annyi bolondóságot a' Franczia ellen nem mondándal vala, és e' két ostoba s-meg romlott Mentorid hatalmadat kezdeből ki nem ragadhatták volna. Melyből gyalázatodra egyebet nem hagytak, hanem ha hogy a' végezéseket s-a' leveleket aláírod, s-ezen Néped Felségét sértő Hatalomért tehát fizet néked a' Nép számtalan summákat, s-költsönözi karját, hogy az erköltsöss Francziákat verjed!³¹ Térj vissza Uram! magadba, s-tudd meg, hogy Táborod soha Parisba nem jön, soha nem fogják azt a' Francziák meg szenvedni, hogy akár mely Hatalom nekik Törvényt szabjon, ők szabadok akarnak lenni, s-azok lesznek is, akár mit kezdjenek az öszve szövetekezett királyok, mert tsak azon felvilágosodásra, mely majd az egész Franczia Népet kormányozza, kell tekintenünk, s-azonnal tapasztalni fogjuk azt, hogy e' nemzett minden Despotizmusnak leg kisebb árnyékát is utálja. Kevés idő múlva meg látod, hogy a' Franczia Tábor Belgiumot meg hódította, s-lakosságainak a' Szabadságot visza adja, és ha tsak ezek egészen meg nem vakúltak, Francziákkal azonnal öszve harátkoznak^{b)} s-az Ember Jussait fel veszik, mellyek szerint egy oly Constitutiót tsinálnak magoknak, mely vélek a' valóságos boldogságot meg kostoltattya és a' szabad, igazságos és erköltsöss Igazgatás modját szeretettini, végtére pedig valamennyi világ Despotáit gyűlöltetni fogja.³²

Hogy ha generalissaink,^{c)} kikben a' Nemzetnek^{d)} most bizodalma vagyon, nagy hadi Talentumaikat tovább is Hazájok szolgálattjára s-diszére fordítják, ha a' Szabadság s-Egyenlőség Principiumit, úgy valamint az új Republicát igazán szeretik, nem sokára a' Tyrannusok a' 3 színű zászlókat Rajna-Partyain villogni bosszúságokra meg látták. A' Belgák, Lüttichiek s-a' Németek felháborítottván a' Republicánus katonák által, minden kése-delem nélkül az Ember Jussait fel veszik, és így Despotáik Jármait le rázzák. És ámbár a' Francziák az Emberiséggel ellenkező hódítás jussával, az ellenség földein élni nem fognak, mind azon által mint hogy vannak bizonyos

a) B: Sloisznig hamis lelküisége és Colloredo ostoba vak buzgótsága; D: inter fraudes Schloisnighy et fanatici Colloredo.

b) B: kezdet fognak.

c) Martinovics a nyílt levelet a francia Gorani nevében írta.

d) B: a nép; C: nationis; D: der Nation.

²⁹ Colloredo-Walsee Ferenc grófot (a Kamill név nyilván elírás), Ferenc kabinet-miniszterét Martinovics különösen támadta. 1792. április 19-én írta Laczkovics Jánosnak: „Ce vieillard [t. i. Colloredo] ... est un fourbe rendu craintif par bigotisme, ignorant par son faible esprit et enflé par sa naissance privilégiée. Ce véritable Roi ... C'est lui qui me considère comme un mal nécessaire, il voit, que ja sais tous les secrets du Cabinet, touchant la ligne des monarques d'Europe contre la nation française; c'est pourquoi il me ménage ... il craint que je n'aïlle pas en France pour y publier toutes les caballes, destinés pour forger les chaines du nouveau despotisme à la nation française.“ (M. Nemz. Múz. Ms. Quart. Germ. 810. sz. 228. fol.)

³⁰ Fénelon 1699-ben megjelent *Les aventures de Télémaques* c. munkája.

³¹ Nagyjából ugyanezen időben Laczkovics kapitánynak ezt írta Martinovics: „Nous célébrons ici [Bécsben] des victoires, tant de fois que la Cour en veut. Elles sont toujours imaginées par ceux qui veulent par cette voie de séduction praeparer le peuple, qui devra bientôt porter patiemment la taxe de guerre, moyen seul de continuer la guerre contre les Français. Mais comme j'ai remarqué, le peuple commence à se défier de la Cour, on parle ici déjà assez ouvertement contre cette guerre, et la cause des Français est déjà regardée par la majorité comme sauvée ...“ (Keltezés nélkül, M. Nemz. Múz. Ms. Quart. Germ. 810. sz., 275. fol.)

³² Az 1792. november 6-i jemapesi győzelemmel Belgiumba valóban bevonultak a francia csapatok, s a Martinovics által jelzett folyamat is megindult.

Szent Kötelességek az Emberek közt, úgy mint: hogy a' Gazdagok a' Szegényeket segítsék, hogy a' Boldog Ember Javait mással is közzöllye, hogy a' felvilágosodott Ember nyissa fel a' Szemét annak, a'ki emberséget gyalázó otrombaságban él nyomorultán, végtére hogy a' Szabad Ember szabadítsa meg, ha tüle ki telik, a' Sclavot.^{a)} Ahozképest a' Francziák fogják mindénütt, a'hol győzedelmessen be mennek e' kötelességeket tellyesíteni azzal, hogy a' *Nép Felséget* ki kiáltják, mellyet Ti *Jobbágyok* Névvél gyalázatok. Ők e' Népeket fel világosították, s az örökös ember Jussait, melyek az Emberi Nemtől annyi Századoktól fogvást el tiltva valának, elejikkbe adják, ők rendet tésznek közöttök az Anarchianak el távoztatására, és végtére vélek a' *képviselői Sistemát*, melly *republicanus kormányhoz* leg jobban illik, fel vették.³³ Ily módon meg fog büntetődni az egész *Tirannicus Szövetkezés*, hogy a' Francziák Szabadságát békével nem hagyta. Ezen oly ravaszon Cabinetumod által fel gyúllasztott háború egész halálos hartzai, az ész és az ostobaság, a' philosophia és a' politicabéli s-religióbéli Fanatizmus, a' Nép és a' Tyrannusok, az Erkölt és a' gonoszságok közt, mellyeket a' zabolátlan Uralkodás szüül. Az ostobaság, a' Fanatizmus, a' Tiranusok és az ő gonoszságai meg rázhatták valami kis időre az ész.^{b)} a' phi[lo]sophiát, a' Népet és az erköltsöt, de ugyan éppen ezen meg rázásból ki tetszik azon Pernek Felsősége, melynek a' Francziák, a' környül állásoknak szerentsés öszve ütközése által védelmezőjévé lettek; el multak már a' Setétség Századjai, a' Philosophia hinti a' sok ellene fel tornyozott akadályok közepette világosságát, a' régi világnak lakossai tsudállyák s-irigylük a' Szabad Amerikabélieknek, az örökös Ember Jussain épült boldogságokat, és a' felvilágosodott elméjü Francia fel kelt leg elsőbben, hogy őket kövesse, és az ebbéli boldogság harmattáival Europa Földét meg öntözze. A' Büszke Anglusok, a' Nemzeti Conventhez küldött Leveleik által, biztalták a' Francziákat,³⁴ mert ők sem akarnak Pankrotok^{c)} lenni, ők is udvarjokat, aki tsak pénzzel tud meg rontani embereket, nem szenvedhetik, és a' Constitutiójokat melynek a' *Nemzeti képviselőségről való principiumi* a' Nemzet Felségével felette ellenkeznek, már meg únták.

Mihelyt a' *szövetkezett Tábor* a' Szabadság katonái előtt meg hajlott, s-visza fele tódult, Európának józanabb része mértéktelen örömet mutatott, a' gyalázatos Aristokraták és a' ravasz Papok^{d)} komor halgatásban alig lehellenek, és a' leg nagyobb belső fájdalomokkal kinlódnak, a' Nép nagy masszája láttya ezen ellenkező dolgot és abból oly világosítást mér, a'mely nem sokára a' Despotizmusnak leg kisebb nemét is meg fojtya. Nem is védi már senki az öszve szövetkezett Despoták dolgát, hanem egyedül az általok meg fizetve lévő nyomorult Német Újság írók, kik a' Szabadság ellen való Számár ordításokkal, s-fel tziírozott számtalan hazugságokkal egygyügyüeket el rémitik, és az egész világot szemtelenül tsallják.

Es Te Uram! feje ezen gyalázatos s-gonosz öszve Szövetkezésnek, mit gondolsz, s-mitsoda rendeléseket teendesz? kérlek az egész Francia Nemzetnek és azon Jobbágyidnak nevében, a'kik utálatos Cabinetumodnak mérgétül még

a) B: martalékot; C: mancipium.

b) B: a józan ész; C: rationem.

c) B: hanqueroutte; C: nec habere volunt follimenta.

d) B: az alacsony Lelkü Arisztokraták és két színű Papok; C: infames Aristocratae et superbi sacerdotes.

³³ Ez történt például Belgium meghódításakor. A jemapesi győzelem után néhány nappal már kiírták a választásokat. (Ld. Sorel. i. m. III., 3. fejezet.)

³⁴ Az angol kormány éppen nem bátorította a kenvenetet. Sőt, Chauvelin, Anglia párizsi követe, 1792 őszén kormány nevében több jegyzékben tiltakozott a forradalmi propaganda és a király személyének bántalmazása ellen. (Id. Sorel. i. m. III., 142. s köv. l.)

éppen maradtak, hadd el ezen öszve szövethetett sóvárgó gonoszságát.^{a)} Bet-süld meg leg alább azon vér özöntt, melynek még mind a' két részről folyani kellene.^{b)} az is sok már, a'mi eddig ontódott. Tanúld meg ezen valóban érzé-keny esetből, mely Európának szeme előtt történt, midőn a' Nemzeti Convent ki kiáltatta, *hogy az ország veszedelembé forog*,^{c)} s-arra az egész Franciaia Nemzet felkele, hogy zsoldossáidat fegyveres kézzel ki üzze; tanúld meg mondám ebből, hogy az egész Nemzet szabad akar lenni, és hogy valaménnyi ellenségeinek ellent-áland; melyről meg lévén győzetettve, hadd őket függet-lenségekkel, mint minden Nemzetek leg-Szentebb Jussával békeességesen élni. Fontold meg, hogy ha vélek javaslásom szerint bánni fogsz, az a' volt királynak s-Feleségének sorsát meg enyhítheti. Siess, még van idő, hogy a' dolgozd meg orvosollyad, nem sokára oda lész[n]ek!^{c)} *És a Templomban zárt foglyoknak*³⁶ szerencsétlensége réád fogg szállani. A' Franciaia Nemzet ámbár királlja és ennek Felesége által felette meg bántatott, s-el árultatott, mind azon által ha késedelem nélkül függetlenségét s-republicáját meg isméri.^{d)} meg tudna nékik engedni, mivel nagy szívvvel bir, de ellenben a'mint az igaz-ságot is szereti, ha a' háborút tovább is folytatod, meg fogja őket büntetni tudni.

Te talán nékem azt mondod, hogy lehetetlen oly messze kiterjedt Projec-tumokat és a' nagy hasznokat, melyek e háborútól származándnak, abba hagyni; Te talán azt is előhozod, hogy a' Diplomatiában egy királynak vagy egy Néninek³⁷ életét^{e)} is a' Cabinetumi érdekével egy mérő serpenyőbe tenni nem lehet; jól van! Én tehát néked egész Europa színe előtt azt mondom, hogy én Cabinetumodat tetétől talpig ismerem, titkos Archivumit szorgalmasan által forgattam,³⁸ azon leveleket, melyeket a' volt királyné s-a' dühös Christina³⁹ irtak, és a'melleyek a' Franciaia Constitutio ellen koholt Planumokat magokban foglalják, mind olvastam; és financiaiád állapotyát, s-mind azon kút fejeteket, honnan valami segítséget várhatsz, igen jól esmértem; Magyar Seregeidet, melyekben leg többet bizól meg betsülni^{f)} tudom,⁴⁰ végtire mind azon módokat jól által látom, melyekkel Cabinetumod élni fog, hogy ezen

a) B: hagyd el ezen Coalitiót.

b) B: ne hagyd mind a két részről több vér patakokat folyani; C: Parcas sanguini; D: verhindert... diesen Strom von Blut.

c) B: majd oda lesznek; D: bald werden sie nicht mehr seyn.

d) D: wenn ihr nicht säumet... anzuerkennen.

e) B: egy Néne életét; D: das Leben einer Tante.

f) B: a volt királyné, Antonia.

g) Ertsd: felbecsülni, értékelni.

³⁶ A Konvent 1782. június 8-i kiáltványa: „La patrie en danger!”

³⁷ XVI. Lajost és családját 1792. augusztus 10. óta a Temple-ben tartották fogva.

³⁸ T. i. XVI. Lajos felesége, Mária Antonia, II. Lipótnak húga, s így Ferencnek nagynénje volt.

³⁹ Martinovics átmenetileg rövid ideig valóban dolgozott a király közelében. 1792. március 30-án írta Laczkovicsnak: „Je travail dans les affaires politiques du Cabinet du Roi.” (M. Nemz. Múz. Ms. Quart. Germ. 810 sz., 224. fol.)

⁴⁰ Mária Krisztina (1742—1798), Mária Terézia második leánya, 1780 óta férjével, Albert szász herceggel együtt Belgium helytartója. Wolf jellemzése szerint: „Eine Freudin der alten Ordnung Europas, voll Hass gegen die Revolution.” (A. Wolf, Leopold II. und Marie Christine, Ihr Briefwechsel. Wien, 1867. XXVII. 1. Ld. még: H. Schlitter, Briefe der Erzherzogin Marie Christine an Leopold II. Wien, 1896.)

⁴⁰ 1792. május 11-én kelt titkos jelentésében Martinovics a következőket írta: „Soll der Monarch so viel löblich vermeiden, nicht viel ungarische Truppen gegen die Franzosen zu schicken, besonders soll man des Alvinczische [a Monarchia akkori 2. sz. gyalogezrede], und Gyulaische [a Monarchia 32. sz. gyalogezrede] Regiment davon abhalten. denn diese können kaum ihre Sendung abwarten, um sich vom Hause Oesterreich [wenige Ausgenommen] zu befreien.” (Wien, Staatsarch. Vertr. A. 57. fasc.)

háborút Despóták dühösségével vigye. És még is én vagyok az, a'ki Neked azt merem mondani, hogy Projectumid tündérek,^{a)} kívánt hasznaid tsupa kép-
telenségek, Cabinetumod Sistemája leg rosszabb a világon, seregeid Francia
Országnak meg hódítására elégtelenek, financiaid immár ki ürültek, és azon
mesterkedéseid, melyekkel ezen Despóták háborújára szükséges segedelmeket
Népeidtől ki tsalni akarod, gyermekesek, végtire hogy Francia Országban
levő Spionnyaid tehetetlenek arra, hogy a' már igen is fel világosodot
Francia Népek nagyobb részét meg szédítsék.

[III. 3] Két dolgot főz egy Századtul fogvást kevély Cabinetumod; az
egyik Helvecziának, Burkus Silesiának, a valaha magyar országi koronához
tartozó Tartományoknak és Lengyel Ország egy részének meg hódítása.
azután Belgiumnak Bavariával való fel tserélése és a' Római Német Biroda-
lomnak fel darabolása,⁴¹ mind ezeknek végben vitelére szükséges volt Francia
Országgal frigyes barátságot tenni, a'mely Kaunitznak ama remek munkája,
azaz a' Szép Antónia és a gyenge^{b)} Lajos XVI-ik közt szerzett házasság által
azonnal meg is lett. És ha mingyárt e házasság szerzése semmi nagy minis-
teri Talentumot nem mutat, leg alább egy igen alkalmas *kupplernek*^{c)} mun-
kája, mert Kaunitz uram ezen dolgot (a'mely az ezen örökre nevezetes Revo-
luczio által el melóztatott bankrutának egyik főbb oka vala), a' Francia
Ministereknek úgy tudta elő-adni, hogy ez nekik igen hasznos lesz, tudniillik,
hogy ők egy gyenge király alatt segítettén egy szép és mesterkedő királyné
által magokat tetszések szerint meg gazdagíthatták és ekkép a Francia
Népet ki szivhatták.⁴²

Második Josef bizván e' frigyes barátságban, tett egy mást is az Orosz-
szal,^{d)} és ugyan azon időben, midőn spionnyainak némely diplomaticabéli
Helveczia Archivumiban találkozó, s-az Austriai háznak ezen országra némely
hijába való Praetensióját magába foglaló Papirosoknak el tsenésit paran-
tsollya,⁴³ látván, hogy Belgiumnak Bavariával való fel tserélése Projectuma
ki nem sült,^{e)} Bóznia[ra!] és a' többi a'Törökök által Magyar Ország koro-
nájátul el szakasztott Tartományokra vetette szemét, s-meg egyezett uj

a) B: iszonyúk; C: monstrosa sint; D: ungeheüre.

b) B: erőtlen; C: debilem; D: schwach.

c) B: kerítőnek; C: lenonem aptum fuisse apparuit.

d) B: más szövetséget Rusziával.

e) B: ... fel tsereléséből semmi sem lesz.

⁴¹ Mitrofanov (*Joseph II.*, Wien, 1910., 126. l.) így jellemezte a 18. századi Habs-
burg-külpolitikát: „Die Habsburger befolgten... ein durch Traditionen befestigtes Sys-
tem; es bestand in der Unterwerfung Italiens, in der Hegemonie über Deutschland, und
in der Erweiterung der Grenzen nach Osten hin. Diese drei Ziele ziehen sich wie ein
roter Faden durch die politische Geschichte der Habsburgischen Monarchie...“ Sváj-
c meghódítása valóban szerepelt József külpolitikai elképzelései közt, de semmi esetre
sem a tradicionális Habsburg-politika örökségeként. (Ld. Mitrofanov, i. m. 118. l.) —
Az egykor a magyar koronához tartozó tartományok: Galícia, Bukovina (ezt a kettőt
1723-ban Lengyelország első felosztásakor megkapta Ausztria) továbbá délen Bosznia
és Szerbia. — Belgium elcserlését Bajorországért Mária Terézia alatt többször meg-
próbálták, s 1778-ban majdnem meg is valósították. (Ld. Mitrofanov, i. m. 162. s. köv. l.)

⁴² A házasság 1770. május 16-án ment végbe. — Az itt frottakkal ellentétben
Martinovics bécsi fogságában 1794. október 1-én kelt memorandumában (*Tableau de
l'Europe depuis 1788—1794, dédiée à François II... par son malheureux Sujet l'abbé
Ignace de Martinovich*, O. L. Vertr., A. 59. fasc. sz. nélk.) a legnagyobb elismeréssel szól
Kaunitz művéről: „L'alliance avec la France que le Prince de Kaunitz vient à effectuer,
et l'éloignement du voisinage des Russes, ces deux chef d'oeuvres de ce Ministre rende
cette Monarchie invincible et florissante.“

⁴³ 1781. május 21-én.

⁴⁴ Erre vonatkozóan följegyzést sehol sem találtam.

⁴⁵ Az erre vonatkozó elképzeléseket részletesen ismerteti Mitrofanov, i. m. 164. s.
köv. l.

frigyessével abban, hogy őket Európából ki üzi.⁴⁶ Az Orosz és a' Berolini Cabinetum látták azonnal hogy e' fejedelemmel az egész Európát fel háboríthatták, s-e' zürzavarban Lengyel Országot fel oszthatták. Okossan észre veszik továbbá azt is, hogy 2-ik Josef maga magával ellenkezik, és hogy ezen politicabéli nagy Principiumot nem tudja, hogy mikor a' fejedelemlen Tartományban nagy reformokat tesz, akkor külső hódításoknak békét kell hagyni, mert az efféle háborúra szükséges a' Népek egygyet-értése és szeretete, ki a' hódítóknak katonákat s-magazinumokat ad, a'mi nagy Reformok idejében hibázik.

Minekutána e' két Udvarok ezt ekkép meg fontolták, Bétsi Cabinetumnak bolondságát csak nevétték, mely képtelen hódításait következő modon papíron el rendelte: 1-ször Bozsniát[!], Serviat s-Olah Orzágnak egy részét el foglalni; 2° ha a' Burkus király magát a' Lengyelekhez tsatóllyá, és a' két frigyes Udvarnak előmeneteleit ellenzenni fogja, néki háborút mondani, és a' Burkus Silesiát vissza venni, s-ezen alkalmatossággal azon lenni, hogy a' Cracoviai és Szandomiri Palatinátusok Austria hatalma alá jussanak; 3° a' Burkusok megalázása, s-a' Lengyelek el nyomattatása után Belgiumnak Bavariával való fel tserélése, negocziaciók, s-az Elector Ministereinek pénzzel való meg-rontások által végben vitetni fog; 4° ezek meg lévén, azután a' Helvetusok minden Diplomaticabéli modok által ingereltődni fognak, úgy hogy velek háboru támadjon, melyben Francia Ország frigyesét segíteni fogja, hogy e' Hegyi Lakosok régi Fejedelmek alá vissza kerüljenek.⁴⁷

Imhol az Austriai Háznak mesze ki terjedt, kevély és képtelen Projectumi! melyeket Kaunitz Uram helyben hadja, hogy Európának meg mutassa, hogy remek munkáji Diplomacziában tovább a' Házasság dolgánál nem terjednek.

A' Berolini és Petersburgi Cabinetumok látván a' Bétsi Udvarnak Diplomaticabéli bolondságait, meg egygyeznek alatomban magok közt abban, hogy két különös személyt játszándnak.^{a)} Az első fel lázítottja mind Belgiumban, mind Magyar Országban az Aristokratákat, s-Papokat, kiket 2-dik Josef üldözött.^{b)} Ezen felül javasollja a' Lengyeleknek, hogy Revoluciot kezdgyenek oly színes ok alatt, hogy az Oroszok jármát le rázzák; mely időben ezek Constancinapolyban oly Diplomaticabéli mozgásokat tesznek hogy őket a' Törökök támadják meg.⁴⁸ És valamint egy jól combinált Planum mindig jól ki ütni szokott, úgy ez is a'mint volt, végit el érte volna, hogyha 2-dik Josef Török Országban nyért győzedelmeknek, Belgiumba fel lobbant párt ütéseknek és Magyar Országban mozgó villongásoknak közepette meg nem halt volna.

Második Leopold a' Bécsi Cabinetumba némely változásokat tesz, ugyan ezen képtelen tzellyainak elérésére.

A' Berolini Cabinetum el tökéllvén magában Dantzik és Thorn városokat akarminémű Diplomaticabéli színes ok alatt el foglalni, és látván, hogy

a) B: hogy két különböző Rólet jádzanak; D: zwey verschiedene Rolle.

b) B: ...felbujtja ...a papokat és nemeseket Joseff ellen; C: ut excitet aristocrates et sacerdotas ...contra Josephum II-dum, qui illos oppressum ibat; D: hetzt die Aristocratie und die Pfaffen ...wieder Joseph II-ten auf, der sie bedrückte.

⁴⁶ Nyilván az 1788-as II. József és Katalin cárnő közti krími találkozó megbeszéléseire gondol. Ld. erre Mitrofanov, i. m. 191. s. köv. 1.

⁴⁷ A jőzsefi külpolitika törekvéseit a történetírás Martinovicssal nagyjából azonosan ítélte meg. V. ö. Mitrofanov, i. m. 113—212. 1.

⁴⁸ Helyesebben: II. Frigyes Vilmos mind Magyarországon, mind Belgiumban támogatta a josefinista reformok miatt elégedetlen, főként köznemesi tömegek politikai törekvéseit. Ld. Wertheimer E., II. Fridrik Vilmos és Magyarország. Budapesti Szemle, CIX. (1902).

⁴⁹ Az osztrák-országi szövetségi szerződés ellensúlyozására II. Frigyes Vilmos a Por-tával keresett kapcsolatot.

Leopold a' Magyar Országi s-Belgiumbéli Aristokratáknak s-Papoknak visza hódításokban szerentsés, a' dolgot keveset meg fordította, s-modgyait meg változtattya; és így, ama híres képtelen össze szövetkezést a' Francziák ellen ki költi. Kauniez Uram egyedül csak a' Házasságokhoz értvén, s-nem lévén többé semmi efféle dolga, hogy magát az Európai Ministerek közt különböztesse, azt helyben hagyta.⁵⁰ Spielmann Uram⁵¹ is meri magát a' Diplomacziába keverni, melyet soha nem tanultt, sem nem értett; Reichenbachba való küldetését magának ki kéri,⁵² a'hol Austriai Háznak romlását eszközli. Az Oroszok, a' Szardíniai Király, a' Pápa, a' Francia Szökevény-Pártosok, mind egyet értenek, hogy a' Burkusok tsalfaságát elő-segítsék, és így el érik azt, hogy Leopold tsászárt, s-ezen kevély a' Francia Demokraczia ellen dühösködő vén bolond Kaunitzot réa szedik, a'ki egyetlen egy remek munkáját, tudni illik a' Szép Antonia s-a' gyenge XVI-dik Lajos közt szerzett házasságát farba rugja és semmivé teszi.

Várjuk el Békességesen a' Politicum történetek végét, tapasztalni fogjuk azokból, hogy a' Bécsi Cabinetum, mely Európában leg kevélyebb, s-leg ostobább, mind ezen Diplomaticabéli orrán fogva való vezetéseknek bolondja.

Azonban a' Perlekedő felek már egy másba kaptak, az össze szövetkezés számosodik, kevés idő múlva meg láttyuk azt, hogy az Anglus, Spanyol, Hollandusok és a' Német Birodalom mind egygyik maga saját Politicabéli bolondsága szerint magokat hozzá tsatoltyák, hogy a' Francziákat kik e' Tündér össze szövetkezés káran most jó előmeneteleket tésznék, meg rémítsék. De Te Uram! még igyekszel népedet el tsábitani, s-e'végre mind oly rontó modokkal élsz, mellyek egy Inquisitoriális Policziának hatalmába vannak. Tudom én azt, hogy Birodalmadbéli nagy várossaid Elöljáróidnak s-Polgáraidnak hízkeladni fogsz, hogy gyűlölségeket a' Francia Revoluczió ellen fel indítsad, és meg vallom hogy ebben el is éred véged. De ezen vakítás soká nem tarthat, hanem ha egyszer a' Nép tsalárd mesterkedéseidet ki tanúllyá, hogy ha a' Francziák győzedelmesek lesznek ezen véres verekedés Piatzán, jaj! neked akkor, leg nagyobb szerentsétlenségnek fia leszel, és Ministereiddel egygyütt szégyent s-gyalázatot valsz, s-az egész világtul meg vettelődöl. A' Történetek könyvei, s-az egész jövőendő világ mondani fogják, hogy Cabinetumod volt az, a'ki Francia Országban a' belső hasonlóságokat és a' Polgári háborút el hintette, és ez által oka lett, hogy annyi meg szédített s-pénzzel meg vásárolt Embereknek vére ontódott. Az Anarchia és rendetlenség,

a) B: magára vállallya; D: er nimmt auf freien Willen.

⁵⁰ Kaunitz, bár a porosz szövetség gondolatában Lipóttal sohasem értett egyet, a császár francia külpolitikáját helyeselte. Ld. A. Beer, *Joseph II., Leopold II. und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1873. — Az osztrák-francia szövetség megvalósítását egyébként Martinovics mindig minden írásában helytelenítette, s mindég a porosz udvar diplomáciájának tulajdonította. Így a bécsi fogságában készült emlékiratában: „Ich weiss aus meinen geheimen Verhältnissen“ — írta —, hogy Nagy Frigyes halála előtt egy politikai tervet dolgozott ki. Ennek lényege: a porosz királyság nem tarthatja magát az európai nagyhatalmak sorában területi növekedés nélkül. Ennek elsősorban a Német Római Birodalom ellenében kell megtörténnie. „Da aber das römische Reich bloss von der Starke der österreichischen und französischen Monarchie abhängt, muss die preussische Politik die Alliance zwischen diesen zwey Staate trennen. Die erste muss zu Grunde gerichtet werden, und mit der zweyten muss sich Preussen öffentlich oder geheim alliren.“ (*Geheimer Politischer Entwurf*, O. L. Vertr. A. 59. fasc. sz. nélk.) Hasonlóan ír néhány héttel később emlékiratában is. A porosz udvar látva II. Lipót sikereit, „fut entraîné à souscrire la coalition contre la France révolutionnaire. Ce chef d'oeuvre de la Cour de Berlin eut... pour son but: de faire cesser l'alliance de Votre Majesté avec la France, qui valait plus que la conquête d'une Province.“ (*Tableau de l'Europe*. U. o. sz. nélk.)

⁵¹ Br. Spielmann Antal (1738—1813) ekkor udvari titkos tanácsos és államreferendárius.

Lafayetnek, Monteszkynak⁵² haza árulások, az Aristokratáknak, Ministereknek és a meg átkodott Papoknak titkos koholásaik,^{a)} egy szóval minden rosszak, melyek Francia Országot szaggatták, mind átkozott Cabinetumodul veszik eredeteket.

[IV] Ezen kevés és ellenkező diplomaticabéli Principiumokon felől van még egy más dolog, mellyen Eleid munkálódtak, s-melyet Te most Ministereid unszólások szerint némely résziben meg változtatni akarsz. E' Tárgy a' Magyar Nemességnek el nyomattatása.^{b)} Az Austriai Ház igen gyenge lévén magában, s-akaráván meg nagyobodni, szemeit Magyar Ország koronájára vetette, hogy magához vonhassa; amely is Sigmond Magyar Király Leánnya és Albert Austriai Fő Hercege közt szerzett Házasság által végbe ment.⁵³ Ámbár ezen modok nem ollyások, hogy azokbul Magyar Országgi Constitutio szerint személyi praetensiokat a' Magyar koronára tenni lehetne,^{c)} de még is leg alább elég színes okot^{d)} attak arra, hogy Austria ezen ország Rendgyeit mindég háborgatná, s-velek szüntelen ingerkedne, a mit Fridrik Tsászár Sigmond halála után el nem mulatott tenni, azt sürgetvén, hogy a' Magyarok Lászlót, Albert Fő Hercege fiát királyoknak választanák.⁵⁴

A' Magyarok minekutánna a' Varnai ütközetett [a] Törökök ellen el vesztették, és így többé semmi módjok nem volt a' Tsászárnak ellen állani, kintelenek voltak Lászlót választani. De az Austriai Oáznak szemtelensége ezen usurpációt még tovább vitte, mert László halála után, maga Fridrick mint Austriai Háznak descendense akart király lenni.⁵⁵ Ily módon Austria[i] Háznak az egész utánna jövő Nemzetsége hijába való Praetensioit folytatta. Nints az a' tsalárság, az a' gonoszság és az a' mesterkedés,^{e)} mellyel ezen kevés Ház a' Magyar Nemzetnek meg hódítására^{f)} nem élt volna. Maximilian és Ferdinánd Tsászárok behozták ellene a' Törököt, de a' bátor Zapolya meg lévén törvényessen koronázva, semmivé tette Ferdinánd mesterkedéseit. E' most oly keresztény és Catholicus Ház, hogy népét a' Francziák ellen fel ingerelje, nem szégyenlette akkor a' Pogány Törököt a' Catholicus Magyarok és egy Apostoli Ország ellen segítségül kini;⁵⁶ oly igaz az, hogy a' királyok minden Istenségekkel és Religioval semmit sem gondolnak, midőn különös hasznokkal ellenkeznek.

Nem akarom én itt sem a' Magyar Ország történiáját írni, sem azon viszontagságokat le rajzolni, mellyeket az Austriai Ház a' Magyaroknak okozta. El halgatom ezen Háznak a' Magyarok ellen szüntelen való álnokságát, nem hozom elő azt, mennyiszor ezen Ház az Esküvéset, mellyet a' koronázás

a) B: öszve esküvése; D: die geheimen Verschwörungen.

b) B: el törlése; C: annihilatio; D: die Vernichtung.

c) B: Nem volt ugyan ez soha elég Titulus; D: nie als billinger Tittel ... betrachtet werden konnte.

d) B: alkalmatosságot.

e) B: nem volt ollyan tekervényes gonoszság.

f) R: hogy meg alázhassa; C: subjugare; D: zu unterwerfen.

⁵² Montesquieu-Fezensac marquis (1739—1798) tábornagy, a Szavója ellen sikeresen harcoló francia seregek egyik vezére; királpárti, 1792 augusztusában a konvent vádat emelt ellene hazaárulásért. Az elfogadás elől Svájcba szökött.

⁵³ Habsburg Albert (1397—1439) 1422-ben vette feleségül Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király leányát, Erzsébetet. Zsigmond után, 1437-ben. Magyarország királyává választották.

⁵⁴ Albert (és nem Zsigmond) halála után utószülött fiát, Lászlót mellőzve, az országgyűlés Ulászló lengyel királyt választotta a trónra.

⁵⁵ A nyílt levélnél legfeljebb két-három hónappal korábban írt *Oratio pro Leopoldo II. ab Hungaris Proceribus et Nobilibus accusato* (Germania, 1792) c. röpiratában Martinovics megrója a magyar rendeket, hogy Mátyás és Frigyes császár közt 1464-ben kötött szerződést nem respektálták.

⁵⁶ Ez a beállítás fedi az akkori nemesi közvélemény történetiszemléletét.

előtt Ország Constitutiója szerint le tenni kellett, meg-szegte. Elég az ahhoz, hogy műhelyst a' Magyar koronának birtokába lépett, s-az efféli usurpációját törvényesítette, azonnal egész dühösséggel a' Magyar Nemességet faggatni kezdé, hogy egészen el nyomná.^{a)} Mert ha egyszer *ez odavan, akkor kész az egész Nemzetnek rabsága*, és az Austriai Ház semmi akadályt többé nem talál, hogy kényne szerint ki szivja; ugyan ezen Tiranicus dühösségnek áldozattjai lettek ama híres nagy Talentumu s-erkölcsü^{b)} Rákóczy, Bercsényi, Tököly s-más többen; az emberiség borzad ugy-szólván némely Magyar Nemeseznek meg ölettetések olvasására, ugy mind Zimmermann, Keczer, Rauscher, Baranyai, Bezzeg, Sárossy, Szekely, Fleischaker, Medvetzky, Schönleben, Gáth, Feldmajer, Feja, Lányi, Radvánszky és más többek, kik mind artzátlanul a' gonosz Austriabéli Tiranus Generalis Karaffa által meg ölettek,^{c)} nem egyébert, hanem egyedül azért, hogy Hazájokat szerették és azt akarták, hogy az Austriai Ház a' Magyar Törvényeket megtartassa, melyek néki e' határozatlan uralkodást nem engedik.

Maria Theresia ellenségeitül nyomattatván hizelkedé ezen Nemzetnek. s-a' jó Magyar ötött meg szabadította.^{d)}

Második Joseff a' Magyar Nemességet Annjának tett szolgálattyaért el törölni akarta. fel szabadítván járma alul a' Népet, hogy a' Nemesség ellen véle éllyen.^{e)} Ez igen jó modja volt, mikép az Emberiség^{f)} színes oka alatt ezen országba az Orosz kormányzást béhozhatná, a'hol mivel okos és ember-séges törvények nintsenek, az Embereket bottal verik, a' jó rendnek s-fenyi-téknek, amint azt a' Monarchiában nevezik, fenn tartására^{g)} de az ekkép el nyomtatott Nemesség 9 esztendei politicabéli el szunodásac) után fel kelt 2-ik Joseff ellen. meg fenyegeti az ő successorát Leopoldot, s-végére Privilegiumjait vissza nyéri. Leopold ezen criticus környüll állásokban meg aláztattván, alatomban romlásán dolgozik, a'nélkül, hogy meg éllye.

Te pedig Uram! e' Cabinetumod által fel gynlasztott háboruba keverve lévén, mivel mind katonára, mind pénzre szükséged van, akared követni Maria Theresiat; Te magadat a nagy Etikettában majd meg ölöd, midőn egészen [a] leg kisebb Magyar Nemes Emberhez le ereszkedel, s-vele beszélsz, de ezen hizelkedésedet drágán attad el, mivel érte ezen ország Nemessége neked 4. millio Forintot fizetett, s egy sereg Rekrutákat adott.^{h)} Felséged azért, hogy magát meg koronáztatta, s-minden bajuszos Magyar Nemes Embernek kezét tsokolni adta, kapott 24 ezer ki kódult aranyat ezen jó Nemzettül.ⁱ⁾ a'kit Cabinetumod örökéltg tsak egy tsekély Austriához tartozandó Kolóniának tekintett, és minden Commerciumnak s-jó nevelésnek el tiltásával magát nagyobb méltóságra és főbb diszre, a'melyre oly könnyen mehetne, fel emelni nem hagyta.

a) B: mindjárt a nemesség ki irtását vette munkába; C: certe ut primum... omni furore in aristocrates Hungaros deservit; D: so fasst dasselbe alsogleich den Entschluss, den Ungarischen Adel zu vernichten.

b) B: zsirját. . szívhassa; D: zu erschöpfen.

c) B: virtusu; C: animi praecllentis virum.

d) B: József már elfelejtkezett az anyának tett szolgálatról, fel akarta a népet a nemesek alól szabadítani, hogy ennek hasznát vegye a nemesség ellen.

e) B: Ertsd: emberiség.

f) B: Politica Lethargiájából.

g) Az 1687-es „eperjesi vértörvényszék“ áldozatai.

h) T. i. II. Frigyes porosz király hadaitól az osztrák örökösödési háborúban.

i) 1792. július 16-án a budai országgyűlés 5000 újoncot, 1000 lovat, 4 millió forint hadiségélt szavazott meg a franciák elleni hadjáratra.

o) A koronázási tiszteletdíjként a királynak 50, a királynénak 25 ezer aranyat ajánlott meg az országgyűlés.

De tudjad Uram! hogy most szorgalmasan vigyáz reád, hogy a' Nemes-ség massája igen jól által láttya, hogy a'a) tsak ezen ország oligarchiája, a'kinek hizelkedel, és a'ki Privilegiumjaival él, és *hogy ő a' néppel egygyütt Despotizmusodnak terhét viseli*; ki tudja ha ezen két részeknek közönséges boldogtalanságok nem az a kútfej, melyből egykor Tronusodnak és a' Magyar oligarchianak romlása áradhat? Gondolkodgy a' Békességrül; a' tsendesség, mely birodalmidban uralkodik, bizonytalan és kéttséges. Téged a' Nép *nem szeret, az egész világ azt mondja, hogy nem uralkodásra való vagy, és hogy meg romlott, gonosz és ostoba Emberektül körül vagy véve.*

En Neked kemény és nagy igazságokat mondtam, mivel javadat és az egész emberi Nemnek boldogságát kívánom.

BENDA KÁLMÁN

a) Értsd: az; — vagyis csak az oligarchia az.

SZUWOROV HADAI MAGYARORSZÁGON 1799-ben

(Szuworov halálának 150. évfordulója alkalmából)

Május 18-án volt másfélszáz esztendeje annak, hogy rövid betegeskedés után, 70 éves korában Leningrádban meghalt Alekszandr Vasziljevics Szuworov orosz hadvezér. Hazájának s ugyanakkor a 18.—19. századi Európának Nagy Frigyes és Napoleon mellett kétségtelenül a legnagyobb hadvezéri tehetsége volt, akinek korszakalkotó nagyságát ellenfelei is elismerték. A számára mindig ellenszenves porosz militarizmus képviselői éppen úgy, mint a korában vezetős szerepet játszó francia hadművészet első szakírói, a kétszínű Ausztria mellett a „hidegen“ számító Anglia katonai vezéralakjai, szinte kivétel nélkül elismerték katonai lángelméjét. És ami talán ennél is inkább figyelemreméltó, elismerték *hazafiúi, egyéni kiváló sajátosságaiban páratlan, ugyanakkor pedig mindenben jellegzetesen orosz, emberi nagyságát!* Emberi és hadvezéri nagyságát egyaránt tisztelettel említik a szövetségeselek, az osztrák Chasteler, a magyar Kray és Sztáray, vagy Nelson admirális, de az ellenfelek, pl. Macdonald, Lecourbe, Moreau vagy akár Massena tábornok is. Steinon, Clasewitzén át Jominiig és Trothaig ugyancsak egybehangzó róla és orosz katonáiról a hadtörténelem véleménye, amelyet talán Haxthausen következő szavaival jellemezhetünk legtalálóbban:

„A 17. század utolsó éve Narvánál (1700. dec. 2.) Oroszország hadseregét Európa gúnytárgyává tette. A 18. század utolsó éve viszont még nem kezdődött el, amikor ugyanezen Európa teljes csodálatától kísérve, szövetségeseinek legnagyobb sajnálatára s ellenfeleinek pedig a legnagyobb fellélegzése és öröme, 1799 novemberében Szuworov hadai elhagyták a harcok színterét. Ez a nagy ellentét 100 év alatt az orosz hadsereg történelében.“ (III. köt. 248. o.)

A Szuworov-féle haditaktika és katonai nevelés döntően eltért korának porosz vagy francia gyakorlatától. Szuworov ellensége volt a túlzott metodikának és a helyszíni gyors elhatározásokat, a körültekintéssel, de nagy energiával keresztülvitt támadást helyezte előtérbe.

Egyik legfőbb alapelve az volt, hogy: „a háborúban az erkölcsi elem háromszorosa a fizikainak“. Ebből kiindulva Szuworov jóformán mindent az orosz katonára *páratlan erőre és energiára épített.* Ezeknek a népi, tehát természetes képességeknek és erőforrásoknak rendszeres kinevelésében, felfokozásában s azután kirobantásában tényleg addig elképzelhetetlennek tartott eredményekkel lepte meg a világot.

Katonai nevelési rendszerének alapelveit talán az alábbiakban foglalhatom össze:

1. Céltudatos előzetes nevelés, mindig támadó szellemre.
2. A lelki és testi harci képességek maximális felfokozása.
3. Ugyanezeknek az erőknek az ellenségben való céltudatos rendszeres megbénítása.
4. Minden egyes katonájában a legnagyobb határozottság, ön- és céltudatosság s így végeredményképpen a magávalragadni tudás képességének a kifejlesztése. Mindezen célok elérésére sohasem a rideg vakfegyelemmel, hanem az emberi természet megközelítésével, figyelembevételével és szolgálatával törekedett.

Kitűnően értett Szuворov ahhoz, hogyan lehet az emberben ösztönösen jelentkező félelemérzetet a legkisebbre csökkenteni, szinte kiölni. Módszerei és eredményei ezen a téren bámulatosak voltak.

Bárminő nehézség elé kerültek csapatai, nem titkolta el előttük, még az egyes katona előtt sem. A török harctéren, Izmail híres megrohanásának előestéjén pl. így beszélt: „Holnap, hajnal előtt 2 órával felkelek. Jól lemosakodom, felöltözöm, eszem valamit, azután pedig... elkukorékolom magam és — támadunk!” Egy másik alkalommal ilyen parancsot adott ki: „Holnap reggel ... órákor... csapatai megindulnak s áthaladva az a, b és c pontokon, d. u. ... órákor ... helység északi határán foglalnak állást. Szuворov persze jól tudta, hogy a b. ponton való „áthaladás” egy súlyosabb ütközet eredményes eldőlésétől függ, de a gondolatot csak mellékmondatban érintette s engedte sejténi. Rendszereire igen jellemző az az eset is, amikor Joubert francia tábornok Novinál, valamennyi magaslatot előzetesen megszállva várta őt a szövetséges csapatokkal. A nehéz helyzetet Szuворov így választa a sereg előtt: „Az ellenség felhúzódtott előlünk a szerinte biztosnak hitt hegyekbe? No jó, akkor mi majd felmegyünk utána s hozzuk őt onnan!” Egyébként Szuворov lehetőleg soha nem engedett időt arra, hogy az ellenfél diktálhassa neki a helyzetet. Ezért szigorúan tiltotta, hogy a csapatok támadáskor az ellenség sorainak teljes áttörése előtt megálljanak. A hadgyakorlatokon a gyalogságot és a lovasságot együtt képezte ki, azok egymás ellen is harcoltak, e harcokban a végletekig megedződtek. *Nehéz gyakorlat — könnyű hadjárat — könnyű gyakorlat, nehéz hadjárat*, tanította a nagy hadvezér. *Szemmérték, gyorsaság és lendületes rátérés* — ezeket jelölte meg hadászati alapelveként Szuворov a „Győzelem tudománya” c. munkájában. Ő maga kiválóan rendelkezett e képességekkel és megkövetelte, hogy katonái is fejlesszék ki azokat magukban. Kiképző módszere eredményéről joggal nyilatkozott így: „Aki a kezeimen átmert, legyen az tiszt, vagy közkatona, meg van győződve arról, hogy mindent tud, amit tőle követelni lehet s most már ezen nyugszik rendíthetetlen önbizalma és bátorsága. Az én katonáim mindenre mernek vállalkozni.”

Szuворov a hadsereg technikai fejlesztésére is igen nagy súlyt fektetett. Nagy jelentőséget tulajdonított a tüzérségnek a csaták eldöntésében — a lökiképzés és a célzott tüzelés, amit megkövetelt, forradalmi újításnak számított a korábbi porosz elvekkal szemben.

Szinte természetes, hogy maga mindenütt jelen volt s télen is. 70 éves korában, kis katonablúzban, fedetlen fővel, mosolyogva, jókedvűen dalolgatva, hol kedvesen hunyorgó, hol rávillanó szemekkel vezette katonáit mindenek keresztl. Ilyen lelki adottságok mellett érthető az is, hogy a meghátrálásnak még a fogalmát sem ismerte, katonáinak sem volt szabad ismerniök és *nem is hátráltak meg soha*.

Rendelkezései, parancsai mindig rövidek, mégis világosak, jellegzetesek voltak. Lelki rugalmasságát, nyugalmit és állandó derűjét bizonyították a bizalmas tábornokaival néha kötetlen versformába öltöztetett intézkedései. Így Krayhoz (kedvelt magyar tábornokához) ilyen biztatást juttatott el az egyik csata előestéjén:

„Éljen a szurony és a kard!

Hisz' nincsen hátra arc!

S ha áttört az első vonal s a második lehullt,

Ott jön még Szuворov is, no meg a hős fiúk:

Bellegarde és Kray,

Kiknek sikerén nyitak meg számomra sok siker útjai!”

S talán még ennél is érdekesebb az az értesítése, amelyet a Svájc északi részén operáló Hotze osztrák tábornokhoz küldött 1799 szeptemberében:

„20-án indul a málha,
 21-én vonul Rosenberg csatába,
 22-én követi őt Thierfeld s
 24-én elesett Gotthardsberg!
 Így azután karddal és szuronnyal
 Megvettük Svájcot diadallal!”

Tanulmányomnak nem közvetlen feladata, hogy Szuworov katonai zsenijéről és emberi, hazafiúi nagyságáról teljes képet nyújtson. Végső tanulságul még csak néhány olyan idézetre utalok, amelyek őt és az orosz katonát találóan jellemzik.

A hadtörténelem számontartja Nagy Frigyesnek 1757. aug. 14-én, a zorn-dorfi csata után elhangzott következő keserű kifakadását:

„Ezeket az oroszokat hamarabb lehet az utolsó emberig megölni, mint legyőzni.”

A kitűnő egykorú Szuworov-életrajz szerzője, Fr. Smitt (Wilna, 1833) így írt:

„Bármily kiváló az osztrák legénység, az orosz több tekintetben felülmúlja. Szinte hihetetlen, mit tapasztalhatunk náluk. Engedelmességük, odaadásuk és határozottságuk nem ismer határt. Ehhez járul életmódjuk helyes és egészséges volta. Majdnem érthetetlen, milyen kevés élelem elég nekik s minő könnyen megvannak akár egy napig is a nélkül. Nem akadályozza ez annak sem, hogy 12–14 órát egyetlen zokszó nélkül meneteljenek. A gyalogság úgy áll, mint egy fal s előtte mindennek engedni kell. Öltöztetik rendes, tiszta, főleg ha csatába indulnak. Ilyenkor mintha parádéra mennének, a kráglíjuk s a manzsettájuk fehérre van mosva. A támadásban valódi Scythák!”

Ide kíváncznak a porosz Steinnak alábbi tömör szavai is:

„Pál cár uralkodása alatt a Szuworov által vezetett olaszországi hadjárat során az orosz hadsereg egészen újszerű hadviselési módszerei s így elért felejtethetetlen sikerei révén addig soha nem hallott hírnévre tett szert. Ez az idő korszakot alkotott ennek a hadseregnek a fejlődésében. Annak ellenére is, hogy II. Frigyes híres elismerő szavai már régebben fémjelezték a felülmúlhatatlan értékét!”

Ezek után érthető Szuworov későbbi, híressé vált kitörése: „A sors egészen kivételes büntetésének tekintem, hogy nem sikerült Bonapartéval a harcateren soha találkoznom!” ... Tudjuk, tanítványának, Kutozovnak annál inkább sikerült az 1812-es Honvédő Háborúban.

E tanulmány keretei nem engedik, hogy sorozatosan ismertessem Szuworovról hazájában és a külföldön élete utolsó éveitől elkezdve, mind a mai napig szakadatlanul megjelenő hadtörténelmi, szépirodalmi, stb. munkákat. De ki kell emelnem, hogy Szuworovnak egyik *legrégibb külföldi életrajza éppen nálunk került kiadásra!* A mintegy 35 oldalra terjedő, latin nyelvű könyv szerzője ismeretlen, ami talán abban leli magyarázatát, hogy kivonatos fordítása lehet az Anthing Frigyes tollából Gothában, 1795–1799-ben, 3 kötetben megjelent s a hadvezér életét 1799 első feléig, tehát a szövetségi háborúba (Bécsbe) való indulásáig ismertető munkának. A Budán, az egyetemi nyomda betűivel kiadott magyar életrajz ettől függetlenül is figyelmet érdemel. Eddig sehol sem került tudományos tárgyalás alá, holott bizonyossága annak, hogy Szuworov alakja s vele együtt az orosz nép fiai iránt, népünknek széles rétegeiben már a hős életében a legnagyobb rokonszenv. érdeklődés és tisztelet nyilvánult meg.

Erről a munkáról a Magyar Hírmondónak 1799. évi II. 53. (dec. 31.) száma egyébként így adott hírt:

¹ F. Stein: Geschichte des russischen Heeres vom Ursprunge desselben bis zur Tronbesteigung des Kaisers Nikolai I. Pavlovitsch, Leipzig, 1895. 225. old.

„Budán megjelenik: Vita Comitiss Souwarow-Rimniskoy, Imperatoris Russiae et Caesaris R. Supremi Camp. Mareschalli, cum imagine ad vivum expressa, Budae, 1799. Nagy nyóltzad formájú a Könyv. Az ára 30 kr. A képe Feld. Souwarownak, mely ezen Könyv tulajdonsága előtt szemléltetik, nagy emberek ítélete szerint tökéletesen el vagyon találva. Mettízette azt a Pesti Kir. Universitas Tipografiája, Mettzője Bikfalvi Falka Sámuel.“

Szuworov mintegy hat évtizedre terjedő harcéri tevékenysége alatt közelebbi ismeretségbe került a magyarsággal és a magyar katonákkal is.

A törökök elleni és a hétéves háború idején az osztrák seregekkel együtt vívott harcokban ismerte meg pl. Kray tábornokot, akit kezdetől fogva nagyrabecsült. Karacsayt, utóbb Hadikot, Sztárayt s másokat, valamint a magyar legénységű ezredeket s itt főleg huszárságunkat.² Az 1799-es hadjárat idején Szuworov hadserege azt a megbízást kapta, hogy a szövetségi szerződés értelmében vonuljon a francia csapatok ellen a felsőolaszországi hadszíntérre. A mintegy 60—80.000 főt kitevő orosz hadsereg egyik része hazánkon keresztül vette útját.^{2a)}

Ez a Hermann—Rehbinder-féle hadoszlop a duklai szoroson át lépett az akkori Magyarország területére és a két fővároson, ill. az országon déli és délnyugati irányban áthaladva, az olaszországi hadszíntérre szellett, ahová Szuworov, átvéve Bécsben az egyesített osztrák-olasz stb. seregek fővezérletét, időközben szintén elutazott. A 11.000 főből álló orosz sereg részesnek hazánkon való legbarátságosabb átvonulásáról, egy teljes hónapig köztünk való tartózkodásáról, történetírásunk eddig alig tett néhány soros említést.³

Kutatásaim során tanulmány tárgyává tettem az egykorú hazai dokumentáris- és sajtóanyagot, ugyanakkor a szövetséges háborúra és Szuworov személyére vonatkozó szakirodalmat s nem utolsósorban az általam elérhető szovjet anyagot is.

Katonai körökben nálunk is ismeretes az az ötkötetes munka, amely Michailowski-Danilevskij és Miliutin hadtörténészek tollából 1852-ben Szentpétervárott megjelent.⁴ Ez a nagyszabású munka tehát egy korabeli szem-

² Már Nagy Péter hadseregében 1707—1711. táján az irreguláris lovass csapatok között külön magyar ezredet állítottak fel, München, az orosz hadak egyik nagy szervezője, 1735-ben közvetlenül nálunk toborzott legénységéből alakított „magyar“ huszárezredet s hasonlóval találkozunk 1776-ban Potemkin idejében. (Lásd: F. Stein: i. m. 1895. 31/32., 119. stb. old.)

^{2a} A Szükséges tudnunk, hogy az eredetileg Hermann tábornok parancsnoksága alá rendelt hadoszlopot az orosz határnál Sembek, majd ettől Rehbindert tábornok vette át azzal a feladattal, hogy a hadszíntérre vezesse, ahol annak vezéréül is ő volt kijelölve. A sereg zavartalan s minél nagyobb menetelés céljából négy oszlopra volt bontva, amelyek egymást két napi járóföldre követték. Miliutin szerint a menetirány főbb pontjainban az orosz határtól ez volt: Lemberg, Grodek, Dukla, Eperjes, Kassa, Pest-Buda, Székesfehérvár, Zilli, Laibach s az Adige (Etsch)-en keresztül Verona környéke. (I. köt., 1. rész, XII. fejt., 103/105. old. és 189/196. jegyzet; 428/430. old., továbbá II. köt., 3. rész, XXXII. fejt., 139/143. old. és 225. jegyzet; 466. old.)

³ Lásd: Schuster I.: Geschichte der Stadt Pesth, 1806—1815. 124. old. és Häueffler I. V.: Buda-Pesth, Hist. topogr. Skizzen, 1845. 127. stb. old.

⁴ E műnek inkább német fordítása ismeretes Schmitt Keresztély tollából, „Geschichte des Krieges Russlands mit Frankreich unter der Regierung Kaiser Paul.“ (München, 1856—1858) cím alatt. Miliutin a 4. kötet 416. oldalán a Szuworov-életrajzok között említést tesz a Moszkvában 1847-ben a Moskwitianin című folyóirat kiadásában „Egy öreg harcos elbeszélései“ című háromkötetes orosz munkáról, melynek középső kötetét az egyébként homályban maradt szerző teljesen az 1799-i hadjárat leírásának szentelte. Személyéről csak annyit tudunk, hogy e hadjáratban, mint a feketetengeri Azov vidékéről kikerült, Rehbindert-féle muskátásezred őrmestere szolgált, tehát mint szemtanú írta le egyebek között hadoszlopunknak hazánkon való átvonulását is. Jobb képesű íróember lehetett, sőt Bagration tábornok bizalmasa is, mert sokszor ennek elbeszélésére hivatkozik, Miliutin mindenesetre komoly forrásként használta fel a munkáját.

tanú leírására támaszkodva, az alábbi igen érdekes ismertetést adja az orosz sereg hazánkban való átvonulásáról:

„A hosszú menetelés alatt az orosz csapatokat a szláv és a magyar föld népe a legőszintébb rokonérzéssel fogadta. A lakosság mindenütt messzire eléjük sietett s amikor pedig tovább mentek, mint már régi barátok kísérték ki őket a határig. A csapatok Pestre a lehető legnagyobb ünnepélyességek között vonultak be. Sokan lovon, mások kocsikon jöttek jó messze a város határára is túl eléjük s ott fogadták őket. Amikor a csapatok a város kapujához (a hatvani kapuhoz) érkeztek, rövid pihenőt tartottak, hogy rendbe hozzák magukat s a hajukat bepúderozzák. (um ihre Propriätet herzustellen und sich die Haare zu pudern.) Itt már óriási embertömeg vette körül őket s a magyarok mint testvéreiket üdvözölték, mint földieket ölelgették és esőkolgatták az orosz katonákat. Gazdag vendégség is következett mindenféle ételekkel, a jóféle magyar bort egyenesen hordószámra hordták eléjük, a tiszteknek pedig sátrakat állítottak. — Miután a csapatok így felfrissítették magukat, hangos ének- és zengő muzsikaszó mellett indultak be magába a városba. A kapunál egy huszárosztagnál állott teljes pompában a fogadásukra. Mindenfelé zenekarok játszottak, beláthatatlan sokaság vonult a csapatok után s az erkélyekről s az ablakokból mindenütt a legszívesebb kiáltások és üdvözlések szállottak feléjük. Nem messze a nádor várta őket kísérelével. A csapatok díszlépésben vonultak el előtte, miközben egy század a várba sietett s ott átvette a díszőrséget, a főbb tiszteket pedig ugyanakkor ebédre látta a nádor vendégül.

Úgy a két fővárosban, mint azután a vidéki városokban is mindenütt szabad bemenetelük volt az orosz katonáknak a színházakba.”

Ennek a leírásnak színessége és őszintesége mellett az is feltűnhetik, hogy az „öreg harcos” mindezeket 50 évvel átélésük után s viszont alig 2 évvel azelőtt mondotta el, amikor honfitársainak a cár parancsára ellenségként kellett földünkre lépniük!...

A továbbiakban a korabeli sajtó jelentéseit közlöm, melyek színesen világítják meg hiteles leírásaikkal az orosz csapatok magyarországi útját.

1799.

Április 8. BK. Hermann tábornok Galiczia felől 10.000 emberrel és 5734 lóval dél felé menetel.

Április 27. NC. Miskolczi írás: A Magyarországon áthaladó orosz seregek ott fognak átvonulni. Vezérük Hermann tábornok, állítólag kassai születésű.

Május 4. NC. Sárosmegyei hír: Az orosz csapatokat május 4.—7.-re várják a megye határára s Pestre 15. táján Kerepes felől érkeznének... azután Tétényen át fognak Székesfehérvár irányában tovább vonulni.

Május 15. WZ. Hermann tábornokot visszarendelték Szentpétervárra s helyébe Szembeck lett a parancsnok. A csapatok az erős tél és árvizek miatt kevés időre Lembergnél megálltak, majd április 28.-án Grodek felé mentek tovább.

⁵ A közvetlen magyar (és bécsi) forrásanyagot a korabeli sajtóból, így a Magyar Hírmondó (a továbbiakban MH, betűkkel jelölve), a Neuer Courier aus Ungern (NC), a Bécsi Magyar Kurír (BK), a Wiener Zeitung (WZ.) s végül a Vereinigte Öfner uns Pester Zeitung (VPO.) 1799.-i számaiból gyűjtöttem össze. Tekintettel arra, hogy a különböző lapokban természetesen isméléseket találunk, másrészt bizonyos részletekben, mint például a hadoszlopoknak fegyvernemek szerint ismertetett sokféle adatában, vagy a lakosság szórakoztatására rendezett legkülönbözőbb harcászati gyakorlatok leírásában stb. olyan gazdag, hogy annak a teljes visszaadására itt — sajnos — hely nincsen, az anyagot erősen kivonatolnom kellett. A közlésben egyébként nem a megjelenésnek, hanem a történéseknek időrendjét követtem, hogy ezzel is minél tisztább és élvezhetőbb képet nyújtsak az egész hónap minden érdekesebb eseményéről. A dült szedésű szöveget eredetiben és korabeli helyesírással adom.

Április 30. NC. Nagy részletességű táblázatos kimutatást közöl itt az újság a sereg első hadoszlopának összes lényeges adatairól. A sereg vezetője St. Grassien tábornok és a sereg áll: Kaschkin vadászrezredéből, Budberg gránátosaiból és tűzérőségéből, Ignatjew lovastűzéreiből, Kuriankow kozákezredéből, valamint robbantó- és árkászosztagokból. Itt menetelnek, a főhadiszállás, élén Rehinder tábornokkal, az egész átvonuló sereg harctéri főparancsnokával, az élelmezési csapatok, továbbá 1 törzs- és 1 egészségügyi sebészorvos a szükséges segédlettel, 1 hadbíró a személyzetével és 1 ezredborhely. A hadoszlop a 98 főnyi tisztikarral és 2496 főnyi legénységgel együtt összesen 2594 főt tesz ki (2057 lóval).

Május 16. NC. Hasonló részletes táblázatok adják a sereg további 3 hadoszlopának adatait. Ezek szerint: a) A 2.-ban menetelnek: Wolkonszky tábornok és kísérete, Peamenkov gránátos zászlóalja, Sengelsev tűzérezrede, a Posdziejow kozákezred és Duraszow tűzérezsége. A hadoszlop a 61 főből álló tisztikarral és 2131 főből álló legénységgel együtt 2192 főt tesz ki (1530 lóval). b) A 3.-ban menetelnek: Szembeck és Manzurow muskétás ezredei, valamint a Posdziejow tűzérezred s ezek tűzérségi parancsnokságai. A hadoszlop a 78 főnyi tisztikarral és 3673 főnyi legénységgel együtt összesen 3751 főt tesz ki (1130 lóval) s végül c) a 4.-ben menetelnek: Rehinder ezrede s ennek tűzérsége, Ullanow tábori tűzérszázada, a Posdziejow tűzerek s végül egy árkászszázad. A hadoszlop a 42 főből álló tisztikarral és 2426 főnyi legénységgel együtt összesen 2468 főt tesz ki (1022 lóval). Végeredményben tehát a Rehinder-féle hadsereg 11,005 főből (279 tiszt és 10,726 főnyi legénység) állott 5739 lóval, megfelelő mennyiségű ágyúval, löporos, málhás és élelmezési szekerekkel s végül tekintélyes vágómarha-állománnyal.

Május 25. WZ. Az orosz csapatok május 10-én értek Lemberg felől magyar földre.

Május 24. MH. „Komarnikban Bártfán és Eperjesen igen barátságosan s nagy ebéd-dél megvendégelték az Orosz Tiszteket, kiknek seregéből az első Tszapat május 10-én, a második május 12-én ért Bártfára, pihenő napot sem tartottak, hanem mindjárt tovább folytatták útjukat. A harmadik Tszapat május 14-ére várattatott Bártfára, a 4-ik május 16-ára s az ötödik május 18-ra (?) Az Orosz katonaságnak 24 tseber égett bort, 24 hordó savanyú káposztát, 40 mérő zabot, lencsét s, a, t. és ezer mázsa szénát ajándékoztak. Bártfa városa is osztozott a húst és bort a köz-legénység között.”

Május 28. MH. Kassáról jelentik: „Az Orosz-Tsászárság Segítő-seregének egyik osztálya e folyó hónapnak 14-dik napján, a másik 16-dikán szerentsésen ide érkezett s valamint az első, úgy a második is, a Porttörő mellyéki szántóföldeken, mellyek a bévett szokás szerint ugaroknak hagyattak, telepedett le s az éjszakát ottan töltötte. Másnap virradóra sátorfáit összeszedvén, Pest felé folytatta útját. Ezen alkalmatossággal Városunk ... édes hazánkhoz viselteett buzgóságának új bizonyosságát adta az által, hogy a fenn említett vitézlő seregnek nem csak Stabális és Fő Tiszteit gazdagon megvendégelte, hanem a közembereket is illendőképpen s jól tartotta. Melly tsekély áldozat annyi-vel is könnyebben esett Polgárainknak, hogy valamint az Orosz Tiszt Urak, úgy a köz-emberek jó-viselteknek s ember szereteteknek örökös példáját hagyták magok után. Ugyanazon okból örömet várjuk a még ide érkezendő utolsó Tszattyait is az említett Seregnek, egyiket t. i. 18-dikra, a másikat pedig 20-dikra.”

Június 5. WZ. A Kassára május 14-én bevonult orosz seregek számára Barcza felől külön táhort építettek, a város költségére hűsmérőszéket és étkezdéket állítottak. A 4-dik csapatnak kb. 300 tisztjét a legjobb lakásokban helyezték el, ezenkívül 5500 font húst a hozzá szükséges sóval, 2750 icce égetett szeszt osztottak ki a legénység közt s a városi erdőből a lovak kikötéséhez 4000 karót hoztak.

Június 18. MH. Miskolcz... Magyarországon által kapott volt ezen orosz Korpus minden napra 13,391 portió kenyeret, mintegy 29 pozsonyi mérő árpat, 659 mérő zabot, hétszáz negyedfél mázsa szénát, 1464 tsomó szalmát, amelly mindenik 8 fontos volt s fát harminzhatodfél ölet.

Június 7. BK. Jelentés Hatvanból május 29.: „Az Orosz segítő seregeknek mind a négy szálltmánya Árokszállásába bé szállván, igen nagy szívesseggel fogadtattak. Az Orosz Tisztek mindnyájan a Jász-Léhel kürtiből jó, finom bort ittak és a gazdag vendégség után tartott Magyar Bálban is megjelentek, a mellyen az egész szomszéd vidékről a legemberségesebb emberek, férfiak és asszonyok jelen voltak. Nyugodalom napjaikat itt elvégezvén, Hatvanból jöttek ide, a főtisztek gazdagon megvendégeltettek, az ebédnek

a) Lehel kürtjét egyébként soha ki nem vitték Jászberény területéről s annak esetleges kikölcsonzását is városi tanácsi határozat szigorú feltételekhez kötötte. Lásd: Blénassy János: A Lehel-kürt irodalma c. tanulmányát a Jászkún-múzeum 1937. évkönyvében.

kezdeté és vége jó szilva pálinkából állott, a közemberek egyen egyen egy itze bort, 1 személyét és fél font húst kaptak... A vendégség során az egész Orosz Armádiának egészségeért egy pohár ürítetett. Melly régi Magyar szokást látván egy Orosz Fő Strázmester, felállott és a Magyar Nemzetért átalgyában a poharat kettőztetve kiürítette és megköszönte a Város szívességét Német nyelven... A Kozákok Obersterének a fia és Adjutánsa, egy 15 esztendő s ifjú, hallatlan dolgokat követett el. Mindenkinél jobb lovas, a Kozák tántzot in origine álmélkodásig tántzollya. Valamint a tisztek, úgy a többi közemberek is kihez kihez minden tsendességgel s betsülettel viseltettek, mindnyájan különben is kemény fenyíték alatt vagynak és olly jó rendet tartanak magok közt, valamini egy reguláris katonaság között is bé illik... Ma tűzzel exerciroztak minden hiba nélkül. Fogadásokra olly foganatos rendelések tétettek, hogy sem magoknak a tiszteknek és köz embereknek, sem lovaiknak semmi fogyatkozásuk nem volt és örömeikben a könynyek szemekből ki tsordulván, masztrotak innen Gödöllőre."

Május 28. MH. Hír Pestről: "... az Országunkon általmenő Orosz Seregnek első és második Szakaszzát olly igaz örömmel s betsülettel kívánta fogadtatni, hogy Hatvanban Május Hónapnak 24-dik és 26-dik napjain, Gödöllőn pedig 25dikénn és 27dikénn a Tisztek megvendégeltessenek, a többi katonaságnak pedig fejenként egy egy meszely bor s egy kenyérczipó osztódjék ki... Gödöllőn május 25dikénn kerekbe terített asztalon egy mesterségesen alkotott kút magasra szöktette fel a vizet, körülötte pedig színes oszlopok szemléltették, illy fejtás lévén hozzájuk alkalmazva: Servatores orbis et ordinis! A Világnak s a Rendnek megtartói!... Az Orosz Tábor kirukkola, hosszú sorokban állva tette tiszteletét a nézésére indultaknak... Ez meg lévén, muzsika- és énekszóval visszamasírozott a Sereg, majd a Tisztikar a kastély mellyéki pompás kellemetességű kertbe invitáltatott s ott magyar muzsikával fogadtatott. De azonban a kert utolsó kapuin igen hamar beiktatódta az Orosz Muzsikuskok is. Énekesekkel és Tántzosokkal egyetemben, kik az élőfa sorokkal körül vett tágas utakra úgy osztódtak el, hogy akármerre fordult is a sétáló lakosság, mindenütt más-más mulattató tárgyakkal gyönyörködthette füleit s szeméit... Vatsorázás után egész hajnalig tántzal mulatoztak, mindnyájoknak ilyes meglegedésekre."

Június 18. MH. Gödöllői hír, június 6.: "... az újabb orosz Seregosztályok Hatvan és Gödöllő Városokon keresztül vig muzsika- és énekszó alatt takarodtak a táborba s ekképpen már előre felvidították magukat, mind a mulattatásukra való lakosságot."

Június 11. MH. 46. szám Pest. (Nagyjában ugyanezt hozta a NC. is május 28., 64. számában): „Május 26-dikán. Ma dél lőjban érkezett ide az Orosz Seregnek első tsapata és megszállott a Tábori Ispotály s a Tábori-Magazinom között levő térségen, frontál a Duna felé. Eleibe mentek fogadásokra a Rákos mezejére a Város kapitánya, T. Wittmesser Úr a Magyar polgársággal lő hátón és egészen a ki-jegyzett helyéig el kísérte. Alott ezen Orosz Sereg a Donni Kozák Regimentből, mellyet Oberster Kuriankov vezetett, a ki nek egygynik jár ugyan ezen katonaságnál Májor, a másik, egy 13 esztendő s ifjú, Adjutáns mellette. A Kozákok után jött ezen egész tsapat Kommendánsa, Gen. Rehinder két generálisokkal és több Tisztekkel. Ezeket követte Gen. Káskin, az úgynevezett Szapörök (Sántz-hányók) Seregével s a maga Vadász Regimentjével. Az Al-Tiszteknek vont-tsöves, a többieknek közönséges puskájuk (muskétájuk)^{b)} vagyon s a hozzá való Péterkést az oldalokon hordozzák. Ezen Regiment jelen volt az utolsó Török háborúban Otsakov s Ismael vívásánál és a Várba rohanás által sokan érdem-pénzeket nyertek, a mellyekkel most is díszeskednek. A Vadászok után ágyúk, munitziós szekerek s Gránátérosok következtek."

Május 28. NC. Pest. A hangos zene mellett bevonuló csapatokat a nádor a hatvani vonal közelében szemlélte meg. A városba a Hatvani-kapun át (Kossuth Lajos-utca és Múzeum-körút sarok) jött be a sereg s az Uri- (Petőfi Sándor-) és Váci-utcán, majd a Kecskeméti-kapun (Kecskeméti-utca és Kálvin-tér sarok) át mentek ki a táborukba.

(A csapatok bevonulási vonala a különböző sajtóhírek egybevetése alapján ez volt: Rákos, Kerepesi-út, Rákóczi-út, Kossuth Lajos-utca, Petőfi Sándor-utca, Szervita-tér, itt lefordulva a Váci-utcára, ezen vissza a Ferenciek-terén, Egyetem-utcán és Kecskeméti-utcán, majd a Kálvin-téren át a Soroksári-útra s itt végül az akkori töltés mentén a tábori kórház melletti dunaparti térségre.)

MH. 46. sz. (folytatás): "... a tiszti kart a Hacker Szálaban az ide való polgárság megvendégelte. Estve a Teátromban s az említett szálaban tartott bálba szabad volt a

b) Kanócos puszka, a kovás puszka elődje.

bémenetel, 27-dikénn estve a Városok Budán az Ország Házában adtak bálát. Estve felé a Kozákok s a Vadászok hadi gyakorlásokat tartottak. A Kozákok Obesterének 13 esztendő fia a sebes nyargalásból s a lándzsa forgatásból jeles próbát tartott, némelly más Kozákok pedig a nyergen által vetett kengyelben állván, gyors vágatás közt gyakran ki-sütögették pisztolyaikat... A budai polgárság a Városmajorban adott vendégséget.

Május 30 és június 2. VPO.: ...Az orosz seregeknek a város halárába néhány mért-földnyire elébük mentek Pest részéről Boráros János városbíró és Wittmeyer Mátyás városskapitány, Buda részéről pedig Kallmárfy Ignác városbíró és Eigner Tóbiás városi tanácsos mentek elébe... A budai színházban a Palmira nevű operát adták elő.^{c)} A legénység közt naponla fél meszely bort és fél font húst osztottak szét.

28-án elvonult az 1. oszlop, melyet a budai lovas-kiüldöttség kísért ki a határig. Délután már beérkezett a 2. (Wolkonszky) kolonne zeneszóval és parádéval, kb. 2500 ember. 30-án reggel 4 órakor a 2-ik csapat is útrakelt s ugyanazon napon 1/2 12 felé beérkezett a 3-ik csapat Manzurow vezetése alatt s őket is hasonlóan fogadta a két város lakossága; kb. 3925 ember. Június 1-én reggel vonultak ők is el s délután megjött az utolsó oszlop.

Június 3. MK. „Az Orosz segítő seregek egymás utáni csapatokban olly figyelmes-séget érdemlő körülállással érkeztek be városunkba, mely azon arany időkre emlékezteti az embereket, melyben régi őseink ez előtt mintegy 900 esztendővel napkeletről ide Pannóniába és Dáciába ki utaztak... Az ideérkezett Orosz sereg három Király napján felvett utazástól fogva, mind a mai napig egységét és erejét annyira megtartotta, hogy ha gondos szemekkel valaki őket végtől végig nézi, bámulás nélkül nem szemlélheti. De bezzeg nagy bűszülettel is fogadta ezen két város őket, mivel még érkezésük előtt közel 1000 akó bort szedett egybe, melyet a lakosság minden pénz, bér és jutalom nélkül, tsupán jó indulatoktól ösztönözötten hordtak össze.”

A NC-nak e fent már ismertetett V. 30-i s továbbá a VI. 1-i és VI. 4-i számai hosszú oldalakon írják le a két város falai között pihenő orosz seregeknek a lakosság végláthatatlan tömegei előtt, a dunaparti tábor környékén bemutatott különböző gyalogsági, tüzérségi, lovassági, stb. gyakorlatait, a különböző fegyvernemek öltöztetését és felszerelését, fegyvereik kezelését.

„...A kozákok a nyergeikre szerelt kengycleken állottak; úgy látszott, mintha szabadon állának a nyergen s leggyorsabb vágásban sokszorosan kilőték pisztolyaikat.

A doni kozáklegénység ruházata sötétké, sipkájuk lengyel szabású, fekete bárányszegélyezéssel, felső része pedig piros szövetből van.

A gránátosok sipkáján részben sárga, részben fehér bádoggellenzőt látunk s az ezredgombok is ehhez igazodnak.

A tüzérek vállán kis kerek löporos hordócska van átvetve. A kabát zöld, sarkantyús csizmában vannak s vállövön jobboldalt pisztolyt viselnek. Egyélű kardjuk van, továbbá kalpagjuk és fekete nyaksáljuk. Az ágyúk 6 és 12 fontosak s egycsőűek. A löveg legénységének kabátja sötétbarna, a gyalogostüzéreké pedig piros.

A muskétásoknak hosszú köpönyegjük van, sapkát hordanak, málhájuk börtáskában s kenyerük iszátkban. Sátorflaskát is visznek magukkal.

A sereg a sok ruházatot és a sátrakat kétkerekű taligákon viszi maga után. A főzőüstöket málháslovak cipelik.

A kenyeret a legénység a táborban maga süti.

A Rehinder és Manzurow gyalogos ezredek zöld egyenruhát viselnek fehér hajtókával s váltakozva fehér és sárga gombokkal.

Az ezredorvosoknak zöldkabátos, feketén szegélyezett mellényük van s ezüsttel szegett sapkájuk. A betegszállító kocsik rúgókra vannak helyezve, jó ágyaik vannak s a rossz időjárás ellen is védik azokat.

A gömbölyű alakú tábori sátrakban 12 ember van elhelyezve. Tábori üstjük olyan, mint a miénk s főzéskor faágakon lógtatják ők is a tűz fölött.

A Szembeck-ezred egyik löszerkocsija mellett egy feldíszített bakkecske halad, mely még Prága (Varsó külvárosa) mellett folyt régebbi harcaikban szegődött az ezredhez s azóta nem hagyta el.

c) Gammera 2 felvonásos, látványos vígoperáját (zenéjét Antonio Salieri írta) akkori-ban sokat játszotta a pesti és a budai városi (német) színház.

Ha a legénység egymás között szórakozni akar, énekel. Ilyenkor 10—12 ember körbe áll s egy a közepre megy. Ez néhány verssort egyedül énekel, mire a kar átveszi tőle a dalt s folytatja. Akik nálunk a nyelvükön értenek, megfigyelték, hogy ezekben a dalokban a legmagasztosabb gondolatok jutnak a legegyszerűbb szavakkal és formákban kifejezésre s bennük sok emberi méltóság és erő van, amely a harcosokat bátor tettekre tüzei. Egyes dalaiknak a legnagyobb orosz költők a szerzői, akik jól értenek ahhoz, hogy kell nemzetük fiait lelkesíteni!”

Június 3. BK. „Ma reggel mentek el az Orosz vitézek töllünk egész meglepéssel, minek utána egy néhány versben az ő számokat is sokkal felül haladó nézők sokaságának tapsolása közt, itten lovaglást és gyaloglást, fegyver forgatást és tűz szikráztatást vittenek volna végbe az ő táboroknak mezején a váraszon kívül. A meg elégedésig volt mind a két félnek maga gyakorlásának próba adása, úgy annyira, hogy az ő hosszú utazás miatt csak ki nem fáradott lovaik felül láttattak múltai a mi magunk nyugott lovainkat is. Nem léssz nekik több ily szállások még Olasz Országnak határjai között is! A mi Nagyjaink, mint közép és alsó Rendjeink, a felebaráti szeretettel pontosan meg-egyező szívességgel viseltettek hozzájuk.”

Június 3. NC. „...Itt lélik alatt úgy a tisztikar, mint a legénység, csendesen, illedelmesen és rendesen viselkedett s ez a két város lakosságában általános meglepédest és nagy tetszést aratott.”

Pest és Buda elhagyása után már csak egy tudósítást sikerült találnom a seregek dunántúli meneteléséről és pedig a BK. június 28-i számában:

„Szala Vármegyében, júniusnak 18-dikán, A Pesten és Budán keresztül masztrozott Orosz Ármádiának első colonnéja e folyó holnapnak 3-dikán lépett be meggyénkbe, nevezetesen Tapólcza mező városba s mely Június 10-dikén ment által Stajer Országba. Mind ezen, mind az ez után jött Orosz seregeknek illendőképpen el fogadtatásokra... az illetékesek kirendeltettek... Átvonultak a seregek, megvendéglések közben Türje mező-városban, Szalaegerszegen, Lövön és Csáktornyn.”

A Szuworov—Rehbinder-féle 11.000 főből álló orosz hadsereg hazánkon ekkor való átvonulásának a fentiekben részletesen ismertetett adatai alapján az útvonal az akkori országhatárok figyelembevételével, így alakult: Az ország területére a duklai szoroson át s Alsó-Komárnónál jöttek be, majd Bárfán, Eperjesen, Kassán, innen a Hernád völgyében leereszkedve, Miskolcon, Egeren, Gyöngyösön, Árokszálláson, majd innen feljebb jöve Hatvanon, Aszódon és Gödöllőn át értek Pest és Budára. Az ország területére 1799. május 9.-én vagy 10.-én léptek, Pestre pedig május 26.-án értek ahol június 3.-ig tartózkodtak. Ekkor a Dunán a Soroksár alatt vert hadihídjukon átkelve, Tétény, Székesfehérvár, a Balaton északi partja, Tapolca, Türje, Zalaegerszeg, Lövő és Csáktornya érintésével június 10.-én hagyták el az országhatárt, hogy azután Péttau, Cilli és Laibachon át Verona és Piacenza felé siessenek, s ott a Kray-féle sereggel egyesüljenek.

Természetesen nem követem tovább a csapatok harcéri sorsát s róluk annyit kell talán csak megemlítenem, hogy amikor a szövetség felbomlott, a cári parancsra ők is Svájból téli szállásukra Augsburg tájékára vonultak. A tavasz beálltával a többi seregrésszel együtt szintén megkezdték végleges hazavonulásukat, de most már Galicián keresztül s így hazánk felett északon haladtak el a határ felé. Hogy azonban milyen őszinte és mély benyomást hagyhattak lelkükben az előző nyáron Magyarországon töltött hetek, arról meggyőző bizonyosságot adott a Magyar Hírmondónak 1799. november 22-i számában olvasható s Augsburgból vett alábbi híradás:

„Tegnap fényes bál volt itten, melyet az adójáról magyarnak lehet nevezni. Jelen volt benne Feldmarsall Szuvarov is. Tele volt a Szála Orosz Tisztekkel, kivált a Likosin Huszár Regementbeliekkel. Be-lépűen a Bálba, azt gondoltam, hogy Debreitenbenn vagy Kolozsvárait vagyok. Az Orosz Tisztek mind Magyar köntösben voltak, bajszosan, leköttött hajjal (tsoflival) és sarkantyús tsizmával. A sarkantyú-taréjjok oly nagy volt, mint egy peták. Annál vigabban voltak, mert induláshoz készülvén, a következendő mulatság-bei hiánosságjokat is ki akarták pótolni.”

A nagy Szuworov hadserege átvonulásának, az orosz katonaság és a magyar lakosság közt szövődött őszinte barátságnak és megbecsülésnek e dokumentumait igen tanulságos lenne szovjet-orosz dokumentációs anyaggal kiegészíteni.⁶ Így is remélem, hogy sikerült az orosz-magyar barátság sokszázados történetének egy tanulságos fejezetére rávilágítanom, a *két népnek* önként, őszintén támadt érzéseit híven feltárnom.

DARVAS ISTVÁN

⁶ Az egykori szentpétervári katonai felügyelő-kerület levéltárának pl. 532. sz. kötetében Rehbindler jelentéseiben, a térképészeti archivumban, Szuworov levelezésének gyűjteményében Bagration másolataiban, talán Fuchs államtanácsos tábori naplóiban és hivatalos feljegyzéseiben és egyéb dokumentumokban található a kutató anyagot.

AZ 1893. ÉVI PÉCSKÖRNYÉKI BÁNYÁSZMOZGALOM

Magyarország aránylag későn lépett a kapitalista fejlődés útjára, azonban a 19. század végére, a 20. század elejére mégis elérte a kapitalizmus végső fejlődési fokát, az imperializmust. A századforduló után már a finánc-kapitalizmus uralkodott Magyarország gazdasági életében, összefonódva a mezőgazdaság továbbélő feudális maradványaival.

A kapitalizmus imperialista szakaszán az osztályellentétek Magyarországon is a végsőkig kiéleződtek. Az uralkodóosztály 1896-ban nagy pompával, uralma megingathatatlanságába vetett hittel ünnepelte a millenniumot, delibábos álmokat szöve a magyar imperializmus továbbfejlődéséről.

Ugyanebben az időben, a 90-es években, a magyar munkásosztály sorozatos és heves bérharcaiban adott kifejezést elnyomtatása és kizsákmányolt-sága súlyosbodásának. 1890. május 1-én Budapesten 60 ezer munkás vonult fel a párizsi nemzetközi szocialista kongresszus határozatainak érvényre-juttatásáért. Az 1890-es esztendőben számos helyen volt jelentékeny bérharc. Budapest mellett megmozdultak a vidéki városok, Temesvár, Újpest, Pancsova, Pozsony, Nagyszében, stb. munkásai. Az ipari munkások mozgalmával egyidejűleg fellángoltak az alföldi agrárproletárok és szegényparasz-tok harcai is. Békéscsabán, Battonyán, Hódmezővásárhelyen és az Alföld más részein véres összeütközésekre került sor a 90-es évek folyamán.

Ezekben az években a magyar bányamunkásság megmozdulásai is egyre erőteljesebben jelentkeztek. A 19. század végére a magyar szénbányá-szatban is kialakultak a részvénytársaságok. A bányatóke szorosan össze-forrt a banktőkével. A bányavállalatok legtöbbje egyéb ipari vállalkozás-sal is kapcsolatos volt. A bányakapitalisták óriási hasznot vágtak zsebre. Ugyanekkor a bányamunkások helyzete az elképzelhető legrosszabb volt, sorsuk egyre súlyosbodott. Természetes, hogy ilyen körülmények között a bányászok bérharcai egyre gyakoribbak lettek. „Már a kezdetleges lázadások is a tudatosságnak valamelyes ébredését fejezték ki. A munkások elvesztet-ték az őket elnyomó rendszer megingathatatlanságában vetett ősi hitüket, kezdték megérezni a kollektív ellenállás szükségességét.”¹

Magánértésülések borzalmas képet nyújtanak ebből az időből a bányá-szokkal való bánásmódról, fizetésekről, és az egyéb „szociális” viszonyokról. „Hivatalos” adatokat a bányafelügyelő közöl, aki természetesen a banya-tulajdonosok adatait dolgozta fel.

A bányakapitalisták értették a módját, hogyan kell a kérdőívek rova-taira válaszolni. Így készült el a bányamunkásság helyzetének első hiva-talos felmérése 1888-ban.² Ez a jelentés feltűntette a legmagasabb és a leg-alacsonyabb béreket, de arról mélyen hallgatott, hogy hány bányamunkás kapta a legmagasabb és hány a legalacsonyabb bért. A bányamunkások napi

¹ Lenin: Válogatott művek I. Budapest, 1948, 199. l. (Mi a teendő?)

² Jelentés az 1888. évben foganatosított gyárvizsgálatokról, Bp., 1889, Ebben a 82—116. lapokon: A bányamunkások helyzete Magyarországon, Tirscher Géza főbánya-biztos jelentése. Az ebben közölt helyzet lényegesen nem változott a század végéig.

keresete 0,30—1,50 Ft között ingadozott. A munkaidőre vonatkozólag a 8 órai felváltást, a 8 órás munkaszakot említi, de annyi kivételt hoz, hogy a valóságban a 8 órás munkaszak volt a kivételes. A szénbányászatban általános volt a 12 órás munkaszak, reggel 6-tól este 6-ig és este 6-tól reggel 6-ig. Ahol — mint a Dunagőzhajózási Társaság pécskörnyéki bányáiban —, a 8 órás munkaszak volt érvényben, mint majd látni fogjuk, a szakmáymunka mellett ez mit sem jelentett.³

A bérelszámolások hosszú időközökben — általában havonként — történtek. Ezáltal a munkás hitelezője lett a bányatulajdonosnak. A jelentés megokolja a bérfizetések rendszerét is: „A havifizetések hátránya az, hogy a munkások a hó első felében a kenyélésnek engedik át magukat, hogy a mulasztást a hó második felében helyrehozzák. A gyakori leszámolásnak az a hátránya, hogy a munkás gyakrabban jut pénzhez és így gyakrabban van alkalmja az iváshoz.“

A lakbér, az élelmiszerekkel való ellátás, a levomások, a büntetések, mind a bányamunkás keresetét csökkentették, a mohó bányatókés profitját növelték. Hozzájárult mindezekhez a bányamunka rendkívüli veszélyessége.

A bánya évente rendszeresen szedte halálos áldozatait. 1887-ről a bányatulajdonosok maguk is beismernék 946 balesetet, melyből 70 halállal végződött és 170 súlyos baleset volt.⁴ A Jelentés a munkások „saját vigyázatlanságának“ tulajdonítja a bányaszerencsétlenségeket. 1891-től 1895-ig évente 86 halálos, 150 súlyos baleset történt.⁵

A szénbányászat valamennyi bányászati ág között a legveszélyesebb volt. A balesetek túlnyomó része a szénbányászatra esett. Megdőbbentő tömegszerencsétlenségek is előfordultak. 1893. január 25-ről 26-ra virradó éjjel Tokodon egy súlyos bányagés alkalmával 20 bányász vesztette életét.⁶ A bányakapitányság részletes jelentésben számol be a kivizsgálásról és végül arra a megállapításra jut, hogy a „baleset keletkezése sem vétkes mulasztásra, vagy gondatlanságra, sem vétkes cselekményre vissza nem vezethető, hanem ezen eset csak olyan véletlen balesetnek minősíthető, melynek nem nagyon ritkán nemcsak hazánkban, de külföldön is előfordulnak, a miért is a m. kir. bányakapitányság a maga részéről a további eljárást beszünteti.“⁷ Ezt állapítja meg a bányakapitány, akinek az volt a feladata, hogy a bányatóke és a munkásság harcában a gyöngébb felet képviselje. Ez persze elképzelhetetlen a polgári államban, ahol az államhatalom összes szervei, így a bányakapitányságok is a burzsoázia kezében vannak. A tokodi szerencsétlenség esetében Kaufmann Kamill budapesti bányakapitány szó nélkül elment azok mellett a tények mellett, amelyek azt mutatták, hogy a kapzsi bányatóke a legelemibb védőberendezésekről sem gondoskodott, hogy súlyos mulasztások terhelik, hogy a szakmáymegállapítás maga az okozója a szerencsétlenségeknek Tokodon éppúgy, mint bármely más szerencsétlenségnél. Tokodon pl. a régi levájatok és üregek nem voltak elzárva. Hiányosak voltak az üzemi térképek, a bányában benne aludtak a munkások, 14—15 éves gyermekek is voltak az áldozatok között. Pedig a bányarendőri szabályzat

³ A munkanap hosszúságára egy megdőbbentő adat: a zalatnai bányakapitányság területén reggel 5-től este 10-ig, tehát 17 órát dolgoztak a munkások egyhuzamban. A Jelentés „humánusan“ hozzáteszi: „több pihenésre szánt szünettel“. U. o.

⁴ L. az 1888-i gyárvizsgálatokat. Bp., 1889, 82—116. l.

⁵ Weltner Jakob: A földalatti Magyarország. Bp., 1909, 7. l.

⁶ A budapesti bányakapitányság irattára, 114/1893. sz. — A budapesti bányakapitánysági irattár igen gazdag munkásmozgalmi, bányászati anyaggal rendelkezett, mit tudományos szempontból e cikk szerzője hasznosított először, s javaslatára — mivel a bányakapitányságok megszűntek — az Országos Levéltár vette gondozásba a nagy-jelentőségű anyagot.

⁷ U. o.

73. §-a értelmében a 16 éven aluli munkások éjjeli munkára csak a bányahatóság külön engedélyével alkalmazhatók, ilyen pedig Tokodon nem volt. A bányakapitány mégsem tudott megállapítani semmiféle „vétkes mulasztást vagy gondatlanságot.” „A Tőke nincs tekintettel a munkás egészségére, életének tartamára, hacsak a társadalom nem kényszeríti arra, hogy tekintettel legyen.”⁸

A bányamunkások súlyos és életveszélyes munkájuk közben éheztek. 7–8 tagból álló családok napi 60–70 krajcár keresetből tengették életüket. A magyar társadalom nagyon keveset törődött a munkásosztállyal általában és semmit sem a bányamunkásokkal.

A bányászok nyomorúságos helyzetükben igyekeztek összefogni a kizsákmányolók ellen. A Társuladák nem voltak alkalmasak — mivel a bányarak és bányakapitányságok tartották kezükben — a bányászság érdekeinek képviselőit, mozgalmainak irányítására. Éppen ezért új alapokon akartak szervezkedni, munkásegyleteket akartak alapítani. A pécsvidéki bányászok ebből a célból már 1882. május 1-én gyűlést hívtak egybe. A rendőrség szétverte a gyűlést s ennek következtében részleges bányászsztrájk tört ki, amit a hatóság elnyomott.⁹

1890-től a szervezkedés országszerte más szakmában is nagyobb méreteket öltött. „A munkásosztály most már megúnta az önképző és segélyező egyesületekben folytatott meddő munkát, komoly szervezeteket kíván.”¹⁰

A petrozsényi bányászok 1892-ben akartak egyesületet alapítani. Törekvésük persze a bányatársaság és az államhatalom szempontjából borzasztó bűn volt. A budapesti küldöttet kiutasították, az egyesület alapítóit „megrendszabályozták.” Erre a bányászok néhány ezren beszüntették a munkát. A sztrájkot az ismert módszerrel törték le, esendőséggel, katonasággal, kitoloncolással. Az öntudatos és különösen a nőtlen bányászok százával hagyták ott a bányatelepet s éjszaka idején az erdőkön keresztül szöktek át Romániába.¹¹

Ebben az időben külföldön a német, angol, belga bányászoknak már szilárd szervezetük volt, mely némiképpen enyhítette a határtalan kizsákmányolást, „mely megakadályozta őket abban, hogy a tőkével kötött önkéntes szerződéssel önmagukat és fajtájukat rabszolgaságba és pusztulásba döntsék.”¹²

Magyarországon a bányatőke az egész államapparátussal hátában 1918-ig meg tudta akadályozni, hogy létrejöjjön az országos bányászszervezet. A magyar bányamunkásság így helyi megmozdulásokkal, bérharcokkal próbált súlyos sorsán enyhíteni a 19. század utolsó évtizedétől. Az 1854-es bányatörvény igen szigorúan intézkedett a bányászok sztrájkjait illetően, azt magánosok elleni erőszaknak tüntette fel, melynek büntetése a büntetőtörvénykönyv szerint történt.¹³ Ennek ellenére a bányászok megmozdulásai komoly problémát jelentettek a tőkéseknek. A budapesti bányakapitányság 1893-ban javaslatot dolgoz ki a sztrájkok letörésére. A tőkések és munkások közti „szabad egyezkedésre” alaposan rávilágít ez a javaslat, mely szerint a bányakapitány „az alkudozások sikeresebb keresztülvihetése céljából akcióba lépésre bírhatja a politikai, illetőleg rendőri hatóságot.”¹⁴

⁸ Marx: A tőke. I. 290. l.

⁹ Jászsai S.: A magyar szakszervezetek története. Bp., 1925. 39. l.

¹⁰ Népszava, 1890. évi 1. száma.

¹¹ Jászsai: i. m. 59. l.

¹² Marx: A tőke. I. 326. l.

¹³ 1854. évi osztrák bányatörvény, mely Magyarországon is érvényben volt (204. §-a).

¹⁴ Budapesti bányakapitányság irattára 2266/1893. sz.

Ilyen viszonyok között robbant ki Magyarországon az első hatalmas arányú szénbányászmozdulás 1893 május–júniusában a pécskörnyéki szénbányákban. A Pécsbányatelepen, Mecsekszabolcon, Somogyon és Vasason lévő szénbányászat az osztrák Dunagőzhajózási Társaság (továbbiakban: DGT) tulajdona volt, az itteni munkásság gyarmati függésben dolgozott. A társaság 1892. évi számadásai 482 744 Ft és 12 kr nyereséget mutattak ki a pécsvidéki szénbányászatnál.¹⁵ Ugyanekkor a csaknem 3000 bányamunkás a legnagyobb kizsákmányolás alatt nyögött. Alig tudtak annyit keresni, hogy a pusztá létüket továbbtengessék.

Az 1893. május 24-én, a bányászok panaszairól felvett jegyzőkönyv sötét képet fest az osztrák tőke frivol gyarmati módszereiről.¹⁶ A szakmárendszer („alkumunka“) a kizsákmányolásnak tág lehetőséget nyitott. Maga az a tény, hogy a szakmánybér átváltozott alakja az időbérenek, tehát még messzebbmenő alakváltozása a munkaerő értékének, mint az időbér, a kizsákmányolást ennél fogva még láthatatlanabbá teszi. Az időbérnél is az a látszat, mintha a munkát fizetné meg a kapitalista, és már az is lehetőséget nyújt a tőkésnek a kizsákmányolás tényének elködösítésére. Erre még alkalmasabb eszköz a szakmánymunka. A DGT munkásai egyenesen arról panaszkodnak az említett jegyzőkönyvben, hogy a társulat még csak el sem leplezi a kizsákmányolást, hogy „alkumunkánál egy esetben sem adatik meg az illető bányamunkásnak a kialakított és megszolgált keresete, hanem az különféle címek alatt oly alacsony fokra redukáltatik, hogy a fizetésnél a kialakított összegnek felét, vagy háromnegyed részét kapja.“¹⁷ A szakmánymunka kitűnően alkalmas ugyanis a levonásokra, mivel a munkát minősége alapján bírálják el, a szerint fizetik és ezt a tőkés a végsőkig kihasználja. „...a szénkiadásoknál a munkásokra alkalmazott büntetések is elviselhetetlenné, amennyiben egy bizonyos munkáskör (Khür) által kivájt és kiszállított 25–30 rizni (kutya) szén között az egyikben fél méter közet található, nem csupán az az egy rizni, hanem az egész kiszállított szénmennyiség büntetés címén a munkások terhére töröltetik“ — sérelmezi a munkások jegyzőkönyve. Amint Marx megállapítja a büntetésekről: „A rabszolgahajásár ostorának helyére a felügyelő büntetőtörvénykönyve lép.“¹⁸ A bérlevonás, a büntetéspénzek kitűnő lehetőségei a profit növelésének és ezt az eszközt minden ország tőkése kihasználta. Lenin az oroszországi viszonyokról beszélve a következőket írja: „A jobbágyparaszatok a földbirtokos javára dolgoztak és a földbirtokos büntette őket. A munkások a tőkésnek dolgoznak és a tőkés bünteti őket. A különbség mindössze az, hogy azelőtt az alárendelt embert bottal ütötték, most meg rubellal.“¹⁹ Kitűnően jellemzi ez az idézet a DGT módszerét, a magyarországi kapitalisták módszerét is. E mellett a pécskörnyéki munkások „esetleges sérelmeik orvoslása iránt az irodákban való megjelenésükkor a legdurvább és emberhez nem illő bánásmódban részesülnek.“²⁰

A szakmánybér azért is fokozza a kizsákmányolást, mert abba a téves hitbe ringatja a bányászokat, hogy személyes érdekük a munkanap meghosszabbítása és a munka intenzitásának növelése. Mindkettő abszolút érték-többletet állít elő, ezzel a bányatőkés profilját növeli. „A kapitalizmus történetében a munkanap szabályozása mindig a munkanap korlátozásáért való harcot jelentette. Ez a harc az osztályok, azaz a tőkésosztály és az össz-

¹⁵ Kaufmann Kamill budapesti bányakapitány Jelentése a sztrájk lefolyásáról. Budapesti bányakapitányság irattára 1508/1893. sz.

¹⁶ Országos Levéltár, Kereskedelemügyi Minisztérium Irattára 58 523/1893. sz.

¹⁷ U. o.

¹⁸ Marx: A tőke, I. 458. l.

¹⁹ Lenin: Összes művek. II. 20. l.

²⁰ Orsz. Lev. Keresk. Min. irattára. i. irat.

munkás, azaz a munkásosztály között folyik le.²¹ A szénbányászatban szokásos szakmárendszer erős fegyver volt ebben a harcban a tőkésosztály, a szénbárók kezében, a bányamunkások ellen. A bányászatban már igen régen a nyolc órai munkaszak volt szokásban. A valóságban ez mit sem jelentett, a szakmárendszerrel a tőkés áthágta és kijátszotta a munkanap rákényszerített korlátait és ezenkívül is sok más apró ravaszsággal nyújtotta meg a munkanapot. A DGT munkásai követelik a 8 órás munkanapot, de a sztrájk leverése után a munkások minden másnap két 8 órás munkaszakot teljesítenek, így a napi munkaidejük tulajdonképpen 12 óra.²² Az abszolút érték-többletnek, a munkaidőnek ez a növelése a szakmárendszer következtében volt lehetséges.

Meghosszabbítja a DGT a munkanapot még más, egészen brutális eszközökkel is. A javítási munkálatokat ingyen végezteti, melyek 14 munkanapot is igénybevesznek havonként. A tulajdonképpeni fizetések munkáshavonként 14 napig tart, a javításokkal eltöltött idő a munkásokra nézve minden kárpótlás nélkül elveszett. Ugyanilyen alávaló módszere a munkaidő megnyújtásának, az érték-többlet növelésének, „hogy a bányában szükségelt faanyagot az alkumunkás köteles munkaideje után elkészíteni és az aknához cipelni, holott ezen munkát azelőtt az erre rendelt és külön díjazott egyének végezték.”²³ Továbbá: „a napi, illetve urasági munkások... (bár szintén alkumunkások) ... a bánya faanyag le- és felszállítási ingyenes munkájára vannak szorítva, és pedig olyan szigorú rendszabály mellett, hogy azon munkát, mit azelőtt 12–14 ember végzett, most 6–8 embernek kell végeznie.”²⁴

Hozzájárult a kizsákmányoltsághoz, hogy „vízszakadások, bányatörések és tüzeseteknél nem alkalmaztatik elegendő munkaerő”, hanem kevés munkással akarták ezeket a súlyos munkákat elvégeztetni.

Mindezek a sérelmek a DGT munkásainak súlyos kizsákmányoltságát jelentették.

A csekély keresetből egész sor levonást eszközöltek, úgy, hogy a hóvégi elszámoláskor sok munkás alig, vagy egyáltalán nem kapott kézhez pénzt. Volt, aki egyenesen adósa maradt a vállalatnak, pl. Gorjúb Ferenc nevű munkás, aki keresett 22 Ft-ot, a különféle levonások 23,59 Ft-ot tettek ki és így a hóvégi elszámoláskor 1,59 Ft-al tartozott a DGT-nek.²⁵ A többiek sem voltak szerencsésebbek. A legtöbb munkás keresete egyenlő volt a leszámoláskor a levonások összegével, vagy igen csekély összeg maradt kifizetésre. 1893 januárjában a Vasgyármező 13 munkása együttvéve 6,36 Ft-ot kapott a hóvégi elszámoláskor. 6 munkás egyáltalában nem kapott kézhez pénzt, a többiek nagyrésze 1 Ft-on alul kapott. Ugyanennél a munkacsoportnál a szakmáydíj napi 88 kr. 22 munkanapot csak kevés munkás ért el havonta.²⁶

A fizetési jegyzékek²⁷ a végsőkig kizsákmányolt bányamunkás egyhavi élettörténetét tárja elénk, adatai egyszerűen megdöbbentőek! Kitérünk ezekből, hogy 30 kr-os napibérek is vannak. A legsúlyosabb munkát végző vájárokát 70–90 kr-os napibérrel díjazták. A hóvégi leszámoláskor igen sok munkás

²¹ Marx: A tőke, I. 251. l.

²² L. A munkások panaszáról fölvetett jegyzőkönyvet és Kaufmann Kamill részletes Jelentését a sztrájkról. Mindkettőt már előbb idéztem, s e cikk végén szöszterint is mellékelem.

²³ Jegyzőkönyv a munkások panaszairól.

²⁴ U. a.

²⁵ Orsz. Levélt. Kereskedelemügyi Minisztérium Irattára 42 711/1893. Gorjúb Franz fizetési bárcája közölve a tanulmány végén.

²⁶ Országos Levélt. Kereskedelemügyi Minisztérium Irattára 42 711/1893. sz. Az akta számos fizetési jegyzéket tartalmaz.

²⁷ U. o.

egy krajcárt sem kap kézhez. Élelmiszerek, szerszámjavítás, égő olaj, adó, társládailleték, egyenruha, előleg, szén, lakbér, büntetéspénzek stb. stb. állandó levonási tételek. A fizetési ívek igazolják, hogy a bányászokat a nyomor, a kényszerhelyzet sodorta a harcba, a munka beszüntetésébe.

Kizsákmányolta a DGT a női munkát is, amire szintén a fizetési jegyzékek adnak elképesztő adatokat. Női munkások napi 30 krajcárért dolgoztak. A levonások után csak krajcárokat kaptak kézhez. Szatykó Anna például 1893 április havában Vasason 9 (kilenc!) krajcárt kapott az elszámolás-kor. A többiek 24, 42, 71, 49, 53 stb. krajcárokat, csak mutatóba akad egy-két 1—2 Ft között kereső női munkás.²⁸

A gyermekmunka kizsákmányolása is ijesztő. Szabolcsom egy 16 esztendőes gyermekember tartotta el özvegy édesanyját és 4 testvérét. Napi 39 krajcárt keresett, ebből éltek hatam és ebből fizettek havonta 2 Ft bért a társulati lakásért.²⁹ Más adatokat is idézhetnénk.

A DGT bányamunkásai — más vállalatnál ugyanez a helyzet — modern rabszolgák voltak. Teljesen a társulattól függtek, a társulat boltjaiban,raktáraiban kellett vásárolniuk, így kétszeresen, mint termelőt, és mint fogyasztót is kizsákmányolta őket a kapzsi bányatóke. Mivel pénzt alig láttak, máról-holnapra, állandó bizonytalanságban, elhagyatottságban éltek. Hiába gondoskodott — Kaufmann Kamill szerint — a vállalat „többféle szellemi és anyagi támogatásról.” Mik ezek a szellemi támogatások? Templomot, paplakot építtetett a DGT. Fizette a 4 bányatelepi papot évi 2503 Ft összegben, ami több, mint 10 bányász évi keresete. Igaz, iskolákat is építtetett, tanítókat is alkalmazott.³⁰ Mindebben azonban meg kell látnunk azt, hogy a templom és az iskola is a tőkés által fenntartott ellenőrző apparátus része. A tőkés által kitartott pap a bányatelepen a felügyelő szerepét töltötte be. A vallások „mindenkor a polgári reakció szervei, melyek a kizsákmányolás védelmére és a munkásosztály elkábítására szolgálnak.”³¹

A bányakapitány persze megállapítja a vizsgálat során, hogy a mozgalomra, „a munka szüneteltetésére tényleg ok nem volt”, hogy a munkabér magas, magasabb, mint a mezőgazdasági munkásoké, hogy a bér „emelése nemcsak nem csökkölhető, de jelenlegi esetleges emelése káros hatással volna hazánk összes bányavállalataira.” Megállapítja még Kaufmann Kamill bőlesen a következőket is: „Ha egyesek keresményükkel nem bírnak megélni, annak oka hanyagság, tunyáság, lustaságban, továbbá fényűzésben és iszákosságban és esetleg a nők rossz gazdálkodásában keresendő.” Íme, az államhatalmat képviselő, a munkásság és a tőkés között „közvetítő” bányakapitány igazi arca! Nyilvánvaló, hogy a bányakapitány a tőkés oldalán áll.³²

Ez volt a pécskörnyéki bányászok, a DGT munkásainak helyzete 1893-ban.³³ A bajok nem voltak újak. A fizetési jegyzékek szerint már néhány évvel előbb is alig kaptak ki készpénzt az elszámolás alkalmával. A pécsi járás főszolgabírója is arról tesz jelentést a budapesti bányakapitányságnak 1893. június 2-án, hogy „a Dunagőzhajózási Társaságnak pécskörnyéki köszénbányaiban alkalmazott munkások között már huzamosabb idő óta mozgalom van folyamatban.”³⁴ A 90-es évekre végsőkéig kiéleződött az ellentét

²⁸ U. o.

²⁹ Pesti Napló, 1893. június 11. száma.

³⁰ Kaufmann jelentése, L. forráspublikációt.

³¹ Lenin: Marx—Engels—marxizmus, Bp., 1948. 214. l.

³² Kaufmann jelentése, l. a forráspublikációt.

³³ Minden tekintetben jobbágy volt, amint azt a múlt század 60-as éveiben az angol bányászokról is megállapítják: he is to all intents and purpose a serf. Marx: Tőke I. 722. l.

³⁴ Budapesti bányakapitányság irattára, 1024/1893. szám.

a DGT és a bányászok között, az előbb felsorolt tények következtében. 1893 májusában a vállalat munkáselbocsátással és bérleszállítással fenyegetőzött. Az egyes bányáknál és a mohácsi kikötőben nagy szénkészletek hevertek elszállíthatatlanul. A Brassói Bánya- és Kohó Részvénytársaságnál és a nógrádvidéki bányatársaságoknál is hasonló volt a helyzet. Itt is munkáselbocsátásra és bércsökkentésre gondoltak.³⁵ A magyar szénbányászat össztermelése 1892-ben 36 millió q volt, a szénbehozatalunk 9 millió q-t tett ki, egy negyedét össztermelésünknek.³⁶ A magyar ipar szénszükségletét belöldi termelés nem tudta kielégíteni, de a szénbárók a termelés fokozása helyett egyenesen megakadályozták új területek kiaknázását. A szénkartell pl. 1900–1910 között 1,5–2 millió koronát fordított erre a célra. Nem fejlesztették a bányászati technikát sem, mert ez a külföldi tőkéktől függő magyar tőkének nem volt érdeke, mivel a külföldről behozott szénen nagyobb volt a profitja. Ilyen körülmények magyarázzák, hogy a szénszűke ellenére munkások elbocsátására stb. gondoltak.

A pécskörnyéki bányászok 1893 május 24-én Szabolcsen gyűlést tartottak, melyen maguk közül egy 10-es bizottságot választottak sérelmeik orvoslására, követeléseik képviselőire. A 10-es bizottság jegyzőkönyvében szögezte le a csaknem 3000 bányász követelését, mit eljuttatott küldöttség útján a belügyminisztériumba és a kereskedelemügyi minisztériumba is. A bányászok követelték a tisztességes, emberi élethez szükséges keresetét. Vájároknak napi 2 Ft alapfizetést, alkumunkánál a kereset legalább 3 Ft-ig emelkedjék. Tanulóvájárok fizetését napi 1,50 Ft-tól, schichtlereknek 1,30 Ft-tól, csilléreknek 1,30 Ft-tól, a tisztogató gyermekeknek 50–90 kr-ig kívánta megállapíttatni. A napimunkások fizetését 1,30 Ft, az iparosok napi fizetését 1,50 Ft-ban követelték. A tisztító- és szénosztályozógép mellett alkalmazva lévő női munkások fizetése 60–90 kr-ig. Kimondta a jegyzőkönyv, hogy az alkumunkák díja nem redukálható. A munkadíj minden levonás nélkül az alku szerint kifizetendő, a mellék munkákat külön kell díjazni. A munkaidőt mindenkinek napi 8 órában állapította meg. Fontos követelés, hogy a 10-es bizottságot ismerje el a bányagazgatóság az összmunkásság képviselőjének és elbocsátási esetekben a 10-es bizottság szavazása legyen a döntő.³⁷

A bányagazgatóság a követeléseket nem fogadta el, e miatt a DGT pécskörnyéki bányamunkásai, csaknem 3000-en, beszüntették a munkát. Ebből az alkalomból a Népszava felhívással fordult a magyar munkásokhoz: „Elvtársak! A pécskörnyéki bányászok harcra keltek kizsákmányolóikkal. A hatóság karöltve jár el a bányatulajdonosokkal, hogy visszaszorítsák az igából kifogott proletárokat a tárnákba. Körülvették őket zsendárokkal és katonákkal: kenyér helyett ott tartják készen számukra a szuronyokat, meg a golyókat... Fel tehát, elvtársak! Adjatok kenyeret az éhező proletár gyermekek ezreinek. A bányák rabszolgái visszafizetik azt hasonló alkalmakkor. A szolidaritás érzete az a hatalom, mely a jobb munkafeltételek kivívására egyesült társainkat erőssé és kitaróvá teheti.”³⁸

A kormány és a hatóságok a bányavállalattal együtt megdöbbsentek a munkások nem várt, határozott fellépésétől. Ilyen szervezett, egységes bér-

³⁵ Egyetértés 1893. június 8. száma. — Ugyanekkor az árak rendkívül magasak voltak. 1 kg marhabús pl. 50–70 kr volt, 1 kg vaj 1,60 F, stb. Jászai: i. m. 47. l.

³⁶ Matlekovits: Magyarország az ezredik évben. Bp. 1898. II. k. 50. sk. 11. Jellemző, hogy szénbehozatalunk túlnyomó része Ausztriából származott, ez a tény is szemléltetően mutat rá Magyarország félgymati függésére Ausztriával szemben, mint a monarchia közismert vámpolitikájának következményére.

³⁷ A 13 pontból álló követelést l. Orsz. Levéltár, Kereskedelemügyi Minisztérium irattára. 58.523/1893. sz.

³⁸ Népszava 1893. június 9. száma.

harcot még nem kezdett a magyar szénbányák munkássága. A megijedt burzsoázia mozgósította az államhatalmat. Egész hadsereget vonultatott fel a sztrájkolók központja, Szabolcs községe ellen. Mihelyt a munkások is alkalmazni kívánták a „szabad egyezkedés” elvét, frivol, és szemérmetlen kizsákmányolóikkal szemben, azonnal készen áll az elnyomottat, a gyengét „megvédő” államhatalom és szuronyokat szegeztet az éhezők gyomrának. 9 század gyalogság, 1 század huszár, 80 csendőr állt készen, hogy letörje a bérharcot, hogy a „szabad egyezkedést” biztosítsa a tőkés és munkás között.³⁹ A DGT naponta 1500 forintot fizetett a katonaság ellátásáért, amíg az Szabolcson tartózkodott.⁴⁰

Kaufmann Kamill bányakapitány is megérkezett Pécsre június 4-én. „Még aznap felkerestem Forray Istvánt, a pécsi járás főszolgabíróját saját tájékoztatásom végett” — írja jelentésében. Kaufmann tárgyalásaira azután rányomta bélyegét ez az első „tájékoztatás”, amit a rákövetkező napokban még gyarapított Wiesner bányaigazgató, Lucz és Vaszary rendőrkapitányok, Pécs városának hatósága, továbbá az alispán és a főispán. Innen szerezte a bányakapitány a „felvilágosításokat”. Csak természetes, hogy nem tudott, mivel nem is akart megegyezést létrehozni a bányavállalat és a bányászok között. Abból állt a tevékenysége, hogy bejárva a bányatelepeket, azt magyarázta a munkásoknak, hogy mennyire nincs igazuk, milyen jó dolguk van, hogy hagyják abba a harcot. Egy ilyen alkalommal, június 9-én, amikor Szabolcs községben nagyobb munkástömeg hallgatta őt és a bányaigazgatót, a munkások megunták a hiábavaló alkudozást: „Geht auseinander! Wir unterhandeln nicht!” kiáltással hirtelen széteszlottak s Kaufmann bánatosan jegyzi meg jelentésében: „mi ketten a paplak előtt egészen magunkra maradtunk.”

A hatóság elővette a fenyegetések egész légióját. Hirdetmények özöne lepte el a bányatelepek házait, elbocsátással, azonnali leszámolással, kitoloncolással, letartóztatással fenyegetőzve. Ugyanekkor az ingadozókat sztrájk-törésre hívta fel, amnesztiát helyezve az ilyenek számára kilátásba.⁴¹

A munkásság sem a fenyegetésekre, sem Kaufmann fejtegetéseire, sem a csábításokra nem hallgatott. Szilárdan kitartott és eltökélten állta a harcot. El volt szánva, hogy csak fegyveres erőnek enged.

Ez június 12-én délután be is következett. Kaufmann jelentése szürkén csak annyit mond erről, hogy „az összes felbőszült és izgatott munkássereg fegyveres erővel kiüzetett Szabolcs községből.” Vogel őrnagy Lobkowitz herceg hadtestparancsnokhoz intézett rövid jelentésében már többet mond: „Az idegen munkások kiutasításakor Szabolcson heves összetűzés történt. A lovasságnak attakirozni kellett.”⁴²

A valóság ennél is megdöbbentőbb volt. 1893. június 12-én valóságos háborút viselt a burzsoázia államhatalma a védtelen bányászférfiak, valamint éhező asszonyaik és gyermekeik ellen. 9 század gyalogos, 1 század huszár, 80 csendőr vette üzőbe a Szabolcson összegyűlt sztrájkolókat, mint a dúvadakat. A brutalitás netovábbja volt ez, az államhatalom teljes erejével a tőke rendelkezésére állt. „Ez a kormány a vádlottak padjára való” — írja a Népszava.⁴³ A polgári sajtó is kénytelen az első hírek vétele után az eseményeken felháborodni. A Budapesti Hírlap „Embertelenség” címen ír.

³⁹ A katonaság számadataira l. Pesti Napló 1893. június 11. és 12. számait.

⁴⁰ Erre vonatkozólag l. a Pécsen megjelentő Fünfkirchner Zeitung 1893. évi június 15. számát.

⁴¹ A hirdetményeket l. a bp-i bányakapitánysági irattárban 1508/1893. sz. alatt. Néhány itt is publikálva.

⁴² Pesti Napló 1893. június 13. száma.

⁴³ 1893. június 16-i száma.

„Hajtvadászat békés honpolgárokra. Történt Szabolcsen, Magyarországon, a 19. század végén, Európa közepén. Amerikai rabszolgatartó államok bántak így azelőtt a négerekkel... a kormány a DGT érdekeinek szolgálatába lépett, a magyar népet katonasággal hajszolta meg... betörő lett maga az állam, betört a szabolcsi parasztok házaiba, kiűzve a munkások után“ — írja a Budapesti Hírlap.⁴⁴

A brutalitásnak meg lett az eredménye. „Június 16-án az összes bányamunkás nép újra a munkát felvette“ — jelentette Kaufmann. Kivéve persze azokat, akiket halálraverték, akiket letartóztattak és vasraverték, akiket eltoloncoltak a környékről. Összesen 100 munkásnak kellett elhagynia a környékét. A sztrájkot szervező bányamunkásokat elfogták és Pécsre hurcolták, így Szabó Vencelt, Horváth Jánost, Böröcz Istvánt, Gyertyámos Ferencet, Szolga Györgyöt, Polácsi Pált, stb., stb. Különösen vadlaskák a 10-es bizottság tagjaira és a Budapesten járt küldöttségben résztvevőkre. A pécsi kórház tele volt bányászsebesültekkel, akik a sztrájk erőszakos letörése alkalmával kaptak súlyos sebeket. A kórházban 2 munkás belehalt sebeibe, 1 bányász holttestét az erdőben találták meg, aki súlyos vágási sebekkel volt borítva. A letartóztatások, zaklatások, atrocitások továbbra is napirenden maradtak. 13 munkást perbefogtak, „magánosok elleni erőszak“ címen mertek „csak“ ellenük eljárást indítani. A legnagyobb igyekezettel sem tudtak rájuk fogni „társadalomellenes, államellenes, felforgató cselekményt“.⁴⁵

A burzsoá sajtó hangja hirtelen megváltozott a június 12-i „csata“ után. A kormány rokonszenvét és a hatóságok támogatását élvező munkásárló, úgynevezett Nemzeti Demokrata Munkáspárt lapja, „A mi zászlónk“, mely a sztrájk kezdetén még szintén tőkét akart a maga számára kovácsolni a mozgalomból, június 12-e után hű maradt önmagához s így farizeuskodik: „Őszintén sajnálunk, hogy a munkások jó ügyének is buknia kell az ilyen céltalan izgatások következtében.“ Majd „visszataszítónak“ mondja azokat a követeléseket, melyek már nem a megélhetést, hanem a fennálló társadalmi rend megbontását célozzák.⁴⁶

A pécskörnyéki bányászok 1893. évi megmozdulása elbukott. Bukásának okai között a legdöntőbb az a tény, hogy hiányzott a bérharcot irányító szervezet. A társláda a tőkések kezén volt, az a sztrájk-mozgalmat nem támogathatta. Nem volt a bányászoknak országos szakmai szervezetük, nem voltak meg a Szociáldemokrata Pártnak helyi szervezetei sem a bányászok között. A Népszava és a rölapok pártszervezet hiányában nem sokat jelentettek. Ezért a mozgalom alig jutott túl a bérkérdésen. Igaz, a Szociáldemokrata Párt nem is tudta volna ezen túlvinni a mozgalmat, mert az maga is reformista, ökonomista vonalat vitt s a mellett erős belső válságban volt. Nem látott a magyar munkáosztály akkori pártja a napi gazdasági kérdésnél, az apró és elszigetelt bérharcoknál tovább. Nem látta világosan, hogy a munkáosztály harcának gazdasági célkitűzések mellett politikai feladatokat is meg kell oldania, hogy a munkáosztály harcának politikai célkitűzése a szocializmus megteremtése. „A szocialista forradalmat lehetetlen végrehajtani mindaddig, amíg a proletariátus mint egységes és osztatlan osztály nem hódítja meg a politikai uralmat... Ezért van szüksége a proletariátusnak politikai harcra, valamint politikai pártra“ — mondja Sztálin.⁴⁷ A Magyar Szociáldemokrata Párt ettől a világos harci célkitűzéstől távol állt.

⁴⁴ 1893. június 14-i száma.

⁴⁵ Lásd a Pesti Napló, a Népszava, az Egyetértés, a Budapesti Hírlap júniusi számait. — Wiesner táviratait az elfogatásokról a bp-i bányakapitányság irattárában 1508/1893. sz. alatt, itt közölve is.

⁴⁶ 1893. június 17-i szám, A Mi Zászlónk első száma 1891. július 4-én jelent meg.

⁴⁷ Sztálin: Összes művei I. Bp. 1949. 297. l.

Másik kedvezőtlen tényező, hogy a sztrájkot nem megfelelő időben, a szénbányászatra nézve „holt szezonban” indították, május—júniusban, amikor a magyarországi szénbányászatban — mivel fejlett nehézipar hiányában az erősen idényjellegű volt — mindig munkáselbocsátások voltak. A sztrájkmozgalom alatt végig szakadó esőzés is volt, mely a szabadba, az erdőbe kiűzött bányászok harci erejét erősen csökkentette. A sztrájkőrők, az ingadozók is sokat ártottak a mozgalomnak. Június 7-én, amikor a sztrájk már javában folyt, 200 munkás dolgozott a Vasgyármezőn és a Lámpásvölgyben.⁴⁸ A hirdetésmények és a fenyegetések hatására is felvette a munkát néhány ingadozó, nem eléggé öntudatos munkás. A fegyveres beavatkozás azután így megtört a bányászmozgalmat. Közben csökkent a bányászok ellenálló ereje azért is, mert a „trükk-rendszer” és a kereseti viszonyaik miatt pénzüik nem volt, jelentős anyagi támogatást sehonnan nem kaptak, a társulat boltjai élelmet nem adtak ki nekik.

A munkások leveretése nem jelentette azt, hogy a mozgalmuk eredménytelen volt. Politikai követeléseik: a 8 órás munkaidő, május 1-ének megünneplése, a 10-es munkásbizottság működése, annak immunitása mutatják fejlődő öntudatukat, túlmutatnak a pusztán gazdasági harc keretein és maradandó hatásuk volt a pécsi bányászok későbbi mozgalmaira. Szép példáját látjuk az 1893. évi bányászsztrájk alkalmával a munkások és parasztok barátkozásának. Szabolcs község parasztjai befogadták házukba a sztrájkolókat, enni adtak nekik, tevékenyen támogatták harcukat, június 12-én ellenálltak a betolakodó fegyveres katonaságnak.⁴⁹

A sztrájk fegyveres letörése, a bányászok kiéheztetése után a DGT megkezdte a munkabérre és a sérelmekre vonatkozó „szabad egyezkedést” a munkásokkal, Kaufmann Kamill „közvetítése” mellett, az állami és városi hatóságok „közreműködésével”. A tárgyaláson megjelent bányászok azonban szilárdan kitartottak eredeti követeléseik mellett, akkor is, amikor a tárgyalások során a DGT hajlandó lett volna néhány porhintő engedményre.⁵⁰ A bérre, a munkanapra vonatkozólag változatlanul megmaradtak a május 24-i követeléseik mellett. Következetes magatartásuk nem volt hiábavadó. „Ha a munkások — írja Marx is — a tőkével vívott mindennapos összetűzésben gyáván meghátrálnának, sajátmagukat fosztanák meg annak lehetőségétől, hogy valamely nagyobb mozgalmat indítsanak.”⁵¹ Ebből a szempontból kell értékelnünk a pécskörnyéki bányászok hősi harcát is, a többi bányászmozdulással együtt. Ezekben a küzdelmekben nyerik el a bányamunkások napi gazdasági érdekeikért harcolva az öntudatosságnak, a szervezetségnek, az erőnek azt a fokát, amelyen már a Párt működése nyomán a politikai és gazdasági harc állandó, szerves, szoros egységgé olvad össze és amelynek eredményeképpen a munkáosztály többi tagjaival együtt, egyedül forradalmi pártjának, a kommunista Pártnak vezetése alatt képessé váltak a tőkés uralom megdöntésére, a szénbányák kisajátítása után a bányászatban is a szocializmus építésére, a szénecsatákban való győztes helytállásra.

⁴⁸ Kaufmann Kamill jelentése.

⁴⁹ Jellemző egy szabolcsi paraszti vélekedése a kilátásba helyezett kilakoltatásról és házkutatásról, mely a házaikba befogadott bányamunkások eltávolítására irányult és amely június 12-én felháborító módon meg is történt: „Mi adófizető polgárok vagyunk és nem engedjük el a munkásokat, jót állunk értük. Azt tartjuk házunkban, akit akarunk. Ehhez senkinek semmi köze.” Pesti Napló 1893. június 11.

⁵⁰ Kaufmann sokat idézett jelentése szerint ezek az engedmények a következők lettek volna: szakmánykönyvecske bevezetése, lakbérszabályozás, köszén és fahulladék juttatása, az új társpenztári szabályok, a szolgálati és büntetési szabályzat módosítása. — Hallani sem akartak a 10-es bizottságról, a május 1-e megünnepléséről, a fizetés emeléséről.

⁵¹ Marx: Válogatott művek, Bpest, 1948. 297. 1.

Rákosi Mátyás elvtárs 1947 május 11-én, a pécsi bányászgyűlésen már a felszabadult pécskönyéki bányamunkásokhoz intézte elismerő szavait: „Büszkéek vagyunk rá, hogy a bányászság túlnyomó többsége a Magyar Kommunista Párt vörös csillagos lobogóját követi. A bányász elvtársak érezhetik, hogy a Magyar Kommunista Párt gondosan vigyáz minden érdekükre és nem engedi, hogy a régi világ rendszere újra visszatérhessen.”⁵²

1. sz. melléklet.

1893. június 2. Pécs. — A pécsi főszolgabíró jelenti a budapesti bányakapitányságnak a pécskönyéki bányászok mozgalmát. — Budapesti bányakapitánysági irattár 1024/1893. sz.

Pécsi járás főszolgabírájától. — 2592/ki. 1893. — Tekintetes Bánya Kapitányság Budapesten. — A Dunagőzhajózási társaságnak Pécs környéki, illetve Szabolcs. Somogy és Vasas községi köszénbányáiban alkalmazott bányászok és munkások között már húzamosabb idő óta mozgalom van folyamatban, hogy állítólag sértett jogaik és anyagi helyzetüknek orvoslását és javítását kieszközöljék. A dolog természetéből folyólag ily nemű mozgalmaknál, a nagy tömeg alattomosan lelketlen bujtatók által is felizgatva, könnyen oly nemű szociális mozgalmakba csap át, hogy nemcsak a közrend leendő veszélyeztetve, hanem kiszámíthatatlan horderejű egyéb következményekbe sodorhatja a tévútra vezetett nagy tömeget.

Különösen aggodalomra ad okot azon újabb jelenség, hogy a mozgalomnak nemcsak a külföldről alkalmazott idegen munkások, hanem a környékbeli magyar bányamunkások is hívei és részesei.

Legutóbb a bányamunkások részére értekezlet tarthatását is megengedtem, főleg azért, hogy ez úton megfigyelhessem azok magatartását és megismerhessem kívánalmait és törekvéseit. A munkások követelményei olyanok, melyek a hatóság részéről tudomásul nem vehetők s nem engedélyezhetők, másrészt a munkaadó társaság részéről tárgyalások eredményre, illetve megegyezésre nem vezettek, és az elégedetlenség továbbra is megmaradt. Részemről nemcsak felette kívánatosnak, de ez idő szerint elkerülhetetlenül szükségesnek is tartom, hogy a tekintetes bányakapitányság egy kiküldöttének közbejötté mellett, a felek meghallgatásával sürgősen beható vizsgálat tartatnék meg. Remélhető, hogy a kölcsönösen előterjesztendő követelmények és feltételek egybevetésével mindkét részről a jog és kötelezettség körének szakszerű megvonásával, s ekként a helyzet tisztázásával a felette kívánatos békés állapot, mely ez idő szerint veszélyeztetve látszik lenni, ismételtelen helyreállítható leendő.

Jelen előterjesztésem és megkeresésem sürgős elintézésével, kiküldöttének kirendelését kérem. Pécs, 1893. június hó 2-án. Forray főszolgabíró.

2. sz. melléklet.

1893. május 24. Szabolcs. — Jegyzőkönyv a pécskönyéki bányászok panaszairól és követeléseikről. — Budapest, Országos Levéltár. Kereskedelemügyi Minisztérium iratára 58.523/1893. sz.

JEGYZŐKÖNYV.

Felvéve Szabolcson 1893. évi május hó 24-én mint a járási tek. főszolgabíró úr által engedélyezett bányamunkások gyűlésében a szabolcsi, somogyi és vasasi bányamunkások által megválasztott és kebeléből kiküldött 10-es tagú alulírott bizottság által a főntebb megnevezett községek területén lévő köszénbányákban foglalkozó bányamunkások sérelmei és ezekkel szemben támasztott kívánatuk tárgyában.

A szabolcsi bányákork munkásainak sérelme a következő:

Sérelmesnek és elviselhetetlenné tartják a bányamunkások részükről a velük szemben tanúsított azon eljárást, hogy az alkumunkáknál egy esetben sem adatik meg az illető bányamunkásnak a kialkudott és megszolgált keresete, hanem az különféle címek alatt oly alacsony fokra redukáltatik, hogy fizetésnél a kialkudott összegnek felét v. háromnegyed részét kapja.

Továbbá: vízzakadások és bányatörések és tüzeseteknél nem alkalmaztatik ele-

⁵² Rákosi: A fordulat éve. Budapest. 1948. 43. l.

gendő munkaerő, hanem rendszeren az ily súlyos és emberi erőt túlhaladó munkák csak igen kevés és meg nem felelő munkaerővel végeztenek s ha aztán az ily szerencsétlenek bár physikailag való túlerőltetés következtében is ezen munkát végezni képtelenek, feltebbvalóik által mint hanyagok embertelen bánásmódban részesültek.

Sérelmesnek és elviselhetetlennek tartják a munkások azon eljárását, hogy a bányákban a javítási munkákat, amelyekért annak előtte külön fizetve és díjazva lettek, most ennek ingyen való teljesítésére szorítottak és köteleztettek, holott ezen javítási munkák rendszerint havonként 14 napot igénybe vesznek, és ennek folytán a tulajdonképpeni fizetéses munka havonként 14 napon át folyhatik, míg a javításokkal töltött munkaidő a munkásra nézve minden legkisebb kárpótlás nélkül elveszett. Úgyisint a szénkiadásoknál a munkásokra alkalmazott büntetések is elviselhetetlenek, amennyiben egy bizonyos munkáskör (Khür) által kivált és kiszállított 25—30 rizni (kutya) szén között az egyikben $\frac{1}{2}$ (fél) méter közet találtatik, nem csupán az az egy rizni, hanem az egész kiszállított szénmennyiség büntetés címén a munkások terhére töröltetik.

Sérelmesnek tartják még az aknába lépcsőkön való kényszerű le- és felszállást.

Sérelmes még körösztöréseknél az 5—6 féle alkumunka, amely mindig a munkások ereinek túlfeszítésével és keresetük csökkentésével van összekötve. Ehelyett kívánának méltányos és igazságos kétféle alku létesíteni. Úgyisint a szállító utak (Strecke) hajításánál is kétféle alku, és pedig külön a közet és külön a szénre való létesítést óhajtják. Valamint azon rendszer beszűntetése is, hogy a bányákban szükségelt faanyagot az alkumunkás köteles munkaideje után elkészíteni, és az aknához czipelni, holott ezen munkát előzőlt az erre rendelt és külön díjazott egyének végezték. És esetleges sérelmeik orvoslása iránt az irodákban való megjelenésükkor a legdurvább és emberhez nem illő bánásmódban részesülnek.

Sérelmesnek és elviselhetetlennek tartják a napi, illetve urasági munkások, miszerint ők szintén alkumunkások, amennyiben fizetésöket a felhúzott szenes kocsi után kapják, mégis a bányafaanyag le- és felszállítási ingyenes munkájára vannak szorítva, és pedig oly szigorú rendszabály mellett, hogy azon munkát, mit ezelőtt 12—14 ember végzett, most 6—8 embernek kell végeznie.

A somogyi és vasasi bányamunkások sérelmei a szabolcsiak által előadott és főntebb leírt sérelmekkel azonosak lévén, azt egész terjedelmében szintén magukéva teszik, elfogadván, azok orvoslását kéri. De még ezektől elkülönítetten sérelmesnek tartják reájok nézve a somogyi és a pécsi Prick-féle, illetve volt Koch-féle bányamunkások, hogy miután a somogyi és pécsi Koch féle bányák a T. Társaság által megvásároltatván, annak bányauzemébe és kezelésébe beolvadtak, annak daczára, hogy a Társaság többi bányatelepein a nyolc órai munkaidő divik, addig ezekben a volt Koch féle rendszerű 12 órai munkaidő hagyatott meg. Kérik ezen bányákban is a munkaidőnek nyolc órára való leszállítása mégis azon fizetéssel, mint ami a többi bányákban fiztetetik.

A bányaműveleteknél alkalmazott iparosok sérelmesnek tartják a reájok nézve szintén kötelező 12 órai munkaidőt, holott a bányamunkások csak nyolc órán át dolgoznak s ebből folyólag azon óhajításuknak adnak kifejezést, hogy munkaidejük szintén nyolc órára leszállíttassék, avagy esetleg a 12 órai munka fennhagyásával nékiek a 12 órára $1\frac{1}{2}$ munkanap számíttassék és fizetessék. Ez lévén óhajításuk és kívánságuk a vasasi kocsiakéknak is.

És végre sérelmesnek tartják a bányamunkások a nyugdíjazásnál azon eljárást, hogy számosan oly egyének nyugdíjaztatnak, akik még munkaképesek és több éveken át még dolgozni tudnának s kívánják, hogy addig a munkások közül senki ne nyugdíjaztassék, míg teljesen munkaképtelennek nem bizonyul és nyugdíjaztatását ön maga kéri.

Ezen elősorolt sérelmekkel szemben az összes bányamunkások helyett és nevében az alulírott 10-es bizottság a következő kívánatát, illetve kérelmét terjeszti elő.

1-ször. A cs. kir. szab. D. G. H. Társaság szabolcsi, somogyi, vasasi, úgy a volt Koch-féle pécsi bányatelepein alkalmazva lévő összes vájárok (Häuer) napi alapfizetésüket 2 ft (két) forintban kívánják megállapítani, továbbá alkumunkánál a kereset annyira emeltessék, hogy a munkás 3 frt (három) forintot keressen.

2-ször. Miután az alkumunka köztudomás szerint rendszerint életveszélyes, ugyanazért ezen munkánál a napi bért 3 frt-ban (három forintban) kívánják megállapítani.

3-ször. A vájárok kívánják, miszerint a nyugdíjszabályzat II.-dik osztályába felvételének és urasági lakbéréik leszállíttassanak és évenként 3 kocsi failletményt a hához szállítva kapjanak.

4-szer. Minden tanuló vájár napi fizetése 1 f 50 kr-ban és ettől fölfelé, a schichtlerek napi fizetése pedig 1 f 30 k-ban és attól fölfelé, a csillérek napi fizetése 1 f 30 kr-tól fölfelé, a tisztogatók napi fizetése pedig 50 kr-tól 90 kr-ig állapítandó meg.

5-ször. A bányamunkások csak azon esetben büntethetők, ha a 10-es bizottság által bűnösnek és büntetésre méltónak nyilváníttatnak. Úgyszintén elbocsátási eseteknél a 10-es bizottság szavazása dönt.

6-szor. Az alkumunkák díja nem redukálható. A munkadíj minden levonás nélkül az alku szerint kifizetendő lesz, úgyszintén a mellékmunkálatok külön díjazása kívánatik.

7-szer. A 10-es bizottság tagjai a munkából el nem bocsáthatók, hanem illő magaviselet mellett mindaddig a munkában megartandók, míg nyugdíjaztatását nem kéri.

8-szor. A napimunkások munkaideje, valamint az iparosok munkaideje is nyolc órára szállítandó le s a napi munkások napi fizetése 1 f 30 kr, az iparosok napi fizetése pedig 1 f 50 kr-ban állapítandó meg. Nem különben a tisztító és szénosztályozó gép mellett alkalmazva levő női munkások napi fizetése 60 kr-tól 90 kr-ig állapítandó meg.

9-szer. A társaládi végkielégítés rendszere mindaddig fönntartandó, míg egy központi társaláda létesíttetik.

10-szer. Az elővájárok munkaideje 8 órában 2 f napi fizetés mellett állapítandó meg.

11-szer. Az ez idő szerinti munkások közül senki elővájárnak vagy felvigyázónak elő nem léptethető s ilyenekül csakis olyanok alkalmazandók, kik bányaiskolát végeztek.

12-szer. Minden május hó 1-jének megünneplését és a változhatlan 8 órai napi munkaidőnek mindenkorra való fönntartását kívánják.

13-szor. A bányamunkásoknak mihez tartás és ahhoz való alkalmazkodás végett kiadott rendszabályoknak magyar nyelven is leendő kiadását is kívánják, úgyszintén az itt előadott kívánatokhoz képest való módosítását is.

Ezek után a három példányban szerkesztett jegyzőkönyv felolvasatott, elfogadott, lezárattott és aláíratott.

Kmf.

Szabó Venczel
Bernát József
Horváth Mihály
Kiss János (névű Szabó V.)
Csordás István

Valentin Rudrecht (?)
Gyertyámos Ferenc
Polácsi Pál
Böröcz János
Horváth János

3. sz. melléklet.

1893. július 27. Budapest. — Kaufmann Kamill budapesti bányakapitány részletes jelentése az 1893. évi pécskőnyéki bányászsztrájkokról. — Budapesti bányakapitányság irattára 1508. sz. alatt.

Nagyméltóságú m. kir. pénzügyminisztérium! Vonatkozva f. évi június hó 20-án 1198. sz. a. kelt itteni jelentésre bátorodik az alant írt m. kir. bányakapitány a következő jelentést tiszteletteljesen felterjeszteni. Folyó évi június hó 4-én Pécsre érkezvén, aznap felkerestem Forray Istvánt, a pécsi járás főszolgabíráját saját tájékoztatásom végett és hogy a megteendő lépések iránt valamiben megállapodhassak. Hosszabb értekezlet után elhatároztuk, hogy a főszolgabírói hivatal által engedélyezett munkásgyűlés alkalmával választott tíz munkásból álló bizottság, névszerint: Szabó Venczel, Bernát József, Horváth Mihály, Kiss János, Csordás István, Gyertyámos Ferenc, Rudrecht Valentin, Polácsi Pál, Böröcz János és Horváth János hídfőre, azaz június hó 5-ére a főszolgabírói hivatalba meg fog idéztetni és a fennérült differenciák kiegyenlítése békés úton megkísérelve. A megnevezett bizottság, melyben a magyar nyelvet nem értő Rudrecht Valentin is volt, miért a tárgyalások részben német nyelven is folytak, kijelentette, hogy ragaszkodik a f. évi május hó 24-én felvett jegyzőkönyvben foglalt 13 pontban előadott követelésekhez, mely jegyzőkönyv mint a f. évi 36.330. sz. magas rendeletnek többi melléklete is '8 alatt vissza felterjesztetik, és hangsúlyozta, az állítólagos sérelmet és bánásmódot, melyeket el nem viselhetőknek állította. Ezen kijelentésre magam részéről is szűkségesnek tartottam hosszabb beszédben véleményemnek kifejezést adni, amely röviden összefoglalva a következő volt:

1. Általánosságban előadott panaszok és állítások el nem fogadhatók és meg nem vizsgálhatók, de konkrét azon egyéniségek által előadott eseteket, kik az eljárást vagy elbánást a reájuk nézve sérelmeseknek találták, készségesen meghallgatom és az igazolt panaszokat vagy igazságtalanságokat orvosolni fogom.

2. A munkáberre nézve semmiféle befolyást nem gyakorolhatok, mivel a napszám és a szakmány vagy alkubér a munkás és munkaadó között szabad megegyezésnek vagy

szerződésnek tárgyát képezi. Minden munkásnak szabadságában áll a munkát felmondani és 14 nap után eltávozni, ha a napszám vagy szakmánybért kevesli.

3. Szakmány vagy oly munkánál 2—3 frt.-nak napi alapfizetésnek követelése képtelenség és ilyféle követelést nemcsak az I. cs. kir. szab. dunagőzhajózási társaság bányaigazgatósága, hanem minden munkaadó visszatartandja. E követelés tekintet nélkül az összeg nagyságára elvileg el nem fogadható és abszurdumot képez.

4. Egy a munkások által választott tizes bizottságnak fennállását, mely megbírálja és dönt, vajjon a munkás büntetésre vagy elbocsátásra méltó vagy sem, senmiféle munkaadó el nem tűrhet.

5. Az alkumunkáknál javasolok minden munkás csapatnak szakmánykönyvecskének kiadását, melybe a szakma és minden a csapatot terhelő levonás beírandó; úgy, hogy a munkás csapat is keresményét kiszámíthatja. Ily könyvecske biztosítja egyrészt a csapat jogos követelését, másrészt védelmezi a kezelő bányatisztviselőt rágalmazások és gyanúsítások ellen.

6. Május hó 1-ének megünneplése a magyar kormány által megengedve nem lévén, a bányaigazgatóság részéről sem engedhető meg.

7. Jogosan követelhető, tekintettel a magyar munkásokra, hogy minden hirdetmény, rendelet, szabályzat stb. magyar nyelven is közhírré tétessék.

8. A jegyzőkönyvnek többi pontjaira nézve csak a bányaigazgatóságnak meghallgatása után nyilatkozhatnak.

Beszédemnek és a délig tartó tárgyalásnak csak az az eredménye volt, hogy a főszolgabíróval június hó 6-án Szabolcsra kijöjjenek és közösen az egyes panaszlóknak sérelmeit meghallgatván, ezeket jegyzőkönyvbe veendjük. Felhívott a bizottság azt közhírré tenni és mindenkit, kinek panasza van, megidézni. E szerint június hó 6-án kedden reggel 8 órakor Szabolcs községe házában a főszolgabíróval megjelenvén, ezen ház előtt 800—1000 főre rúgó nyugtalankodó munkástömeget találtunk. Itten a már előbb előadott nézetemet a tömeg előtt ismételvén, azt nyugalomra és békés munkára intettem. Felhívtam mindazokat, kiknek panaszai vannak megjelenni, hogy az jegyzőkönyvbe vehető legyen. Jelentkezett is néhány ember, de valami alaposan sérelmes dolgot előadni senki képes nem volt. Ezen kihallgatások alatt folyton növekedő nyugtalanság között harsány hangon a munkás tömeg kijelentette, hogy beszüntetik a munkát, és mind addig nem dolgoznak, míg frásban foglalt követeléseiket nem teljesítik. Minden kísérlet a felizgatott kedélyek lecsillapítására hiába volt. A munkástömeg szitkozódott, fenyegetődzött, az izgatók gyújtó beszédekert tartottak és makacsul maradt a tömeg azon kijelentése mellett, hogy nem dolgozik. — A további itten való maradásnak eredménytelenségét belátván behajtottunk Pécsre, és a főszolgabíró megkeresése folytán felkerestem vele Szily László alispánt, annak az eseménynek és zavaroknak komoly voltát tudomására hozván. Az alispán ezen jelentés után a teendőkre nézve nem nyilatkozott, de azon nézetének adott kifejezést, hogy a bányakapitány úrnak további itten való tartózkodása nem szükséges. Erre azt válaszoltam, hogy távozásom idejét tessék reám bízni, egyelőre itten maradok. Komolyabb módon fogta fel a helyzetet Pécs városának hatósága, miután ezeknek megtudta után azonnal katonaságról gondoskodott. Attól tartván, hogy a zavargók, szabolcsi, somogyi és vasasi bányamunkások a Pécs bányatelepen lakó és még dolgozó munkásokat munkabeszüntetésre izgatni fogják, d. u. kihajtottam Pécs bányatelepre, hogy Lucz István rendőrkapitánnyal ezen ügyben értekezhessek. Fel is kerestem a rendőrkapitányt, de alig hogy megkezdttük a beszélgetést, jött a hír, hogy néhány száz főből álló csapat a hegyen át közeledik a Scroll nevű aknához. Arról a városi hatóságot értesítvén, elmentünk a Scroll aknához, hogy a tömeget felartsuk, míg a katonaság eljön. A Scroll aknához érve a több száz főből álló tömeg az akna előtt állott és az aknába le akart szállani, hogy munkás társait strikre felszólítsák. Ez azonban általam, Lucz István és Vaszary Gyula városi rendőrkapitány által az által lett megakadályozva, hogy szép szóval és nagy türelemmel békeségre és nyugalomra intettük a tömeget. Végre 8 óra előtt megérkezett 2 század katonaság és őrizete alá vette az aknákat, épületeket és a dynamit raktárt. A szakadó eső és az éj a zúgó, izgatott és lázangó tömeget szétűzte. Június hó 7-én, azaz szerdán bejártam tájékozásom végett az összes bányaműveket, és meggyőződtem, hogy a strik általános a vasgyármező és a Lämpás völgyben levő volt Koch féle bányaművek kivételével, amelyekben mintegy 200 munkás a munkát rendesen folytatta. Ugyanaznap jelent meg a bányaigazgatóság részéről az /./ alatt mellékelt hirdetmény. Június 8-án a 3/lon. sz. a. ide mellékelte átiratot intéztem a politikai hatóságokhoz, melyeknek folytán a két közig. hatóság részéről a /./ és /./ mellékelt két hirdetmény közhírré lett téve.

Megtudván, hogy a strikolt bányamunkások a bányaigazgatóval szeretnének beszélni és élő szóval hallani, hogy mit mond sérelmeire és követeléseire, reá bírtam az

igazgatót, hogy következő nap kijön velem Szabolcsra, miután az összes munkássereg Szabolcs községben van beszállásolva. Megtudtuk, hogy küldöttség ment Budapestre, mely három tagból állott (névszerint Bernát József, Rudrecht Valentin és Horváth Mihály) azon utasítással, hogy keressék fel a nagyméltóságú m. kir. kereskedelmi miniszter urat és adják át kihallgatás alkalmával a panaszos jegyzőkönyvet és kérjenek győkeres orvoslást.

A munkások hangulata csendesebb volt, mint az első két napban. Szívósan ragaszkodtak követelményeikhez, de semmivel sem fenyegetőztek. — Június 9-én Wiesner bányaigazgatóval d. e. ki is mentünk Szabolcsra. Az összegyűlt tömeg szívesen fogadott és azon kijelentésemre, hogy kívánságuk folytán és megkeresésemre az igazgató velem ide eljött, megindult a tárgyalás, de hosszabb beszélgetés után egyszerre valaki elkiáltotta magát: „Geht auseinander, wir unterhandeln nicht, wir sind keine Juden!“ Ezen felhívásra a nagy tömeg sebesen szétoszlott és mi ketten a paplak előtt egészen magunkra maradtunk. Pécsre visszatérve, d. u. kiszálltam Pécs bányatelepre és ez alkalommal a vasgyármező nevű bányaműben dolgozó munkások előtt elismerésemnek adtam kifejezést, buzdítottam őket a munkánál való kitartásra. Június 10-én Wiesner bányaigazgatóval bejártam az összes bányaműveket Pécstelepen, Szabolcsra, Somogyon és Vasason. Mindenütt a legnagyobb csend volt, és meggyőződünk, hogy Pécstelepen csak néhány munkás az előbb említett június 8-án kelt hirdetmény folytán munkára jelentkezett, de a többi bányamű gondnoknál nem jelentkezett senki. Ennek következtében, és hogy a mozgalomnak mielőbb vége legyen, június hó 11-én vasárnapon elkészült a bányaigazgatóság részéről a '////4 alatt csatolt hirdetmény, melyet a vármegye házában tartott értekezlet, melynél a főispán, alispán, megyei ügyész, állami főügyész, bányaigazgató és én jelen voltunk, elfogadhatónak találta és egyúttal az alispán részéről is kiadandó és '////5 alatt ide zárt hirdetménynek közhirré tételét elhatározta. Mind a két hirdetmény magyar és német nyelven ugyanaz nap a munkások között szétosztogatott, és ezen kívül az alispán is a maga részéről kihirdette, hogy hétfőn, azaz június 12-én d. u. két óráig ki kell üríteni a szabolcsi parasztság házáit. Maga a szabolcsi községi hatóság is az idegen munkások invázióját megsokalván, kérte a megyei katonaságot, hogy szabaddá tegye a községet a bányamunkásoktól. Mindezen hirdetmények és felhívások eredménye nem volt, a nagy tömeg hétfőn is szilárdan megállt a helyén és el volt tökéve, hogy csak fegyveres erőszaknak fog engedni.

A hatóságok körülbelül 4 óráig vártak, hogy tán meggondolják a dolgot, de miután ez meg nem történt, az összes felbőszült és izgatott munkás sereg fegyveres erővel kiűzetett Szabolcs községéből.

Június 13-án fogadtam egyes és csoportokban megjelenő bányamunkásokat, azokat ismételve nyugalomra és a munkának felvételére intvén, kilátásba helyeztem, hogy a bányaigazgatóság minden jogos és méltányos kívánságnak hajlandó eleget tenni, de nem hajlandó jogosulatlan igényeket kielégíteni. Ezen intéseimre tényleg kijelentették, hogy a munkát újra felveszik. Egyelőre további jelenlétemnek szükségét be nem látván, megkerestem a bányaigazgatóságot, miszerint naponta, míg a nyugalom egészen helyre nem áll, szíveskedjenek rövid jelentéseket Budapestre küldeni. Ugyanaznap az éjjeli vonattal Budapestre visszautaztam. A megkeresésem folytán küldött f. évi 1163, 1169, 1179, és 1195. sz. alatt igtatott és mellékelt jelentésekből kivethető, hogy június hó 16-án az összes bányamunkásnép újra a munkát felvette.

Június 19-én 1196. sz. a. igtatott jelentés folytán, melyben az I. cs. kir. szab. dunagőzhajózási társaság pécsi bányaigazgatósága arról értesít, hogy a bányamunkások által emelt panaszoknak a politikai hatóság által a bányahatósággal egyetértőleg teljesítendő megvizsgálása ezen hónap 20 és 30-a közötti egyik napján megtörténni fog, június 21-én Pécsre utaztam és jelen voltam június 22-én a vármegye házában az alispán elnöklelete alatt megtartott azon tárgyalásnál, mely a bányamunkások által felhozott panaszok megvizsgálása tárgyában kitűzetett.

A bányamunkások ez alkalommal sem hoztak fel konkrét panaszt, de ismételve kijelentették, hogy a május 24-én kelt, a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr önméltóságának átadott jegyzőkönyvben előadott 13 pontban foglalt kívánságokhoz most is ragaszkodnak. Erre a 13 pont egyenkint tárgyalva lett. A jelenlevő bányaigazgató a szakmánykönyvecske, a lakbér-szabályozás, köszén és fahulladék kiszolgáltatása, az új társaspénztári szabályok, a szolgálati és büntető szabályzat tárgyában engedményeket kilátásba helyezett, de a többi követeléseket visszautasította. A 13 pontnak letárgyalása után az elnöklő alispán a jelenlevő munkásokat megkérdőszvén, hogy megnyugosznak-e a bányaigazgató engedményeivel, ezek az ügynek megfontolására és munkástársaikkal való megbeszélésére határidőt kértek, — mely vasárnapig meg is adatott. — Vasárnap, június 25-én újra összejöttünk, a bányamunkások ez alkalommal igen számosan jelen-

tek meg dr. Bolgár pécsi ügyvéd kíséretében, ki magát, mint a bányamunkások érdekeinek meghatalmazott képviselőjét bemutatta. Az elnöklő alispán rövid megnyitó beszédje után fel lett olvasva a volt tárgyalásnak jegyzőkönyve, és már az első pontnál megakadt a további tárgyalás, miután dr. Bolgár ügyvéd a jelenlevő bányamunkásokkal együtt kijelentették, hogy ők ahhoz ragaszkodnak, miszerint az összes vájárok napi alapfizetése 2 forintban megállapíttassék, alku vagy szakmányunkánál pedig a kereset annyira emeltessék, hogy a munkás három forintot keressen. Ezen kijelentésre az elnöklő alispán a további tárgyalást beszüntette, miután nyilatkozata szerint ez olyan követelés, melynek saját meggyőződése szerint megfelelni nem lehet.

Ezután további érintkezésem vagy tárgyalásom a bányamunkásokkal nem volt.

Azóta rendszeresen jelentkeznék a munkához és Wiesner bányaigazgató közlése szerint, nevezetesen a Pécs telepi bányamunkások igen szorgalmasan is dolgoznak, mivel az utolsó hódban a szokott szakmánál átlag 1 frt 50 kr. esik egy 8 órai munkaszakaszra, és minden második napon jelentkeznék két 8 órai munkaszakra, úgy hogy tényleg 8 óra helyett jelenleg naponta 12 órán át dolgoznak.

Ezekkel az általam átélt eseményeket röviden elősorolván, a helyzet felfogása és eljárásomról számot adván, bátorkodom észleléseim és tapasztalásaim nyomán a következőket tiszteletteljesen előadni. A strik előkészített, jól szervezett és vezetett munkásmozgalom volt azon célra, hogy a bányamunkásnak kevés, vagy esetleg semmi munka után is nagy, biztos és Magyarországon semmiféle bányaműnél nem fizetett bért biztosítson. Alku vagy szakmányunkánál biztosított alaphér nem engedélyezhető és annak követelése képtelenség. Hogy ezenkívül szocialistikus mozgalom is volt, és a külföldről becsempészett eszmék közreműködtek, kitűnik a munkáskiválmakokat tartalmazó többször említett jegyzőkönyv 5. 7. 10. és 12. pontjaiból.

Azon kérdésre, hogy volt-e alapos indok a munka beszüntetésére, a keresmény tényleg oly csekély, hogy az a megélhetésre nem elegendő. Kénytelen vagyok meggyőződésem szerint kijelenteni, hogy a munka szünetelésre tényleg ok nem volt, hogy a munkabér átlag nagyobb, mint a budapesti bányakapitányság kerületében levő akármiféle más bányavállalatnál és tekintettel a fennálló viszonyokra, a piaci szénárakra, a bányavállalatok aránylag csekély jövedelmezőségére, a munkabér emelése nemcsak nem eszközölhető, de jelenlegi esetleges emelése káros hatással volna hazánk összes bányavállalataira. Betekintettem az 1892. kitűnő terjedelmes és részletes módon készített számadásokba. Azokból kivehető, hogy átlag 2339 bányamunkás volt alkalmazásban és átlag egy munkásra 352 nyolc órai munkaszak esik. Ezen kívül a többi végzendő teendővel 524 munkás volt elfoglalva. Az összes munkások száma volt átlag 2863 ember, közte 85 felvigyázó. A bányamunkás legénység termelt 4,969,588 métermázsa szenet. Ebből esik átlag egy munkaszakra 6,03 mm.

Az m. mázsza átlagos termelési ára volt 36,81 kr. Az évi számadások szerint volt az összes

bevétel	2,625,864 frt 10 kr.
kiadás	2,143,119 frt 98 kr.
A nyereség	482,744 frt 12 kr.

Tehát alig 5% kamatja a bányavállalatba befektetett 10 millió frt tőkének. Átlag 8 órai munkaszakban kereset egy vájár 1 f 32,1 krt. Ingadozott:

1. a vájártanonczok bére 1 f és 1 f 20 kr között.
2. a csillérek bére 90 kr és 1 frt 05 kr között,
3. a külön dolgozó nőszemélyek keresete 40 és 60 kr között,
4. a 15 éven alóli gyermekek keresete 30 és 50 kr között.

Átlag esik az összes munkások keresetéből egy munkaszakra 1 f 03 kr. A budapesti bányakapitányság kerületében az 1892. statisztikai kimutatás szerint volt a férfimunkásnak legnagyobb átlagos napibére Sopron megyében 1 frt 36 kr-al 12 órai munka után, a többi megyében ingadozott 70 kr (Heves m.) és 1 f 15 kr (Borsod mben) között. Ha már tekintetbe vétetik, hogy a 8 órai munkaszak után a pécsi vájár átlag 1 f 32,1 kr-t keresett, állítható, hogy a pécsi bányaigazgatóság bányamunkásait aránylag legjobban fizeti. Tényleg szorgalmas és ügyes bányavájár keres naponta 2,3 frt-ét és havonként 50—70 frt között ingadozó bért. Ha egyesek keresményükkel nem bírnak megélni, annak oka hanyagság, tunyaság, lustaságban, továbbá fényűzésben és iszákosságban és esetleg a nők rossz gazdálkodásában keresendő. A hivatalos földművelési értesítő június 4-én

megjelent számában levő adatok szerint hazánk földműveléssel foglalkozó népesség keresete átlag az 1892-ben ingadozott:

	Férfimunkás kr	Nőmunkás kr	Gyermek kr
Tavasszal	50— 59	32—45	23—30
Nyáron	74—117	45—73	36—47
Ősszel	55— 78	36—59	25—39
Télen	39— 48	26—42	18—25

között. E napi bérrel más ellátás vagy étkezés összekötve nem volt. Köztudomású dolog pedig, hogy a földműveléssel foglalkozó napszámos kora reggeltől késő estig fáradozik. Tekintettel ezen keresményekre, a pécsi bányamunkás nép keresete, miután az egész éven át egyforma nagyságú, nemcsak kielégítőnek, de igen jónak is mondható. Ezen kívül az I. cs. kir. szab. dunagőzhajózási társaság bányamunkásai többféle szellemi és anyagi támogatásban részesülnek, részben a társaság, részben a társpénztár részéről.

Pécs telepen a társaság részéről felépült templom és paplak, a társaság fizeti a pap illetményeit, melyek a szabolcsi, somogyi és vasasi papok tiszteletdíjával együtt 2503 frt-ot kitesznek. Felépített a társaság Pécs bányatelepen, Szabolcs és Vasason több iskolaépületet, melyben 10 tanterem van és fizet az alkalmazásban levő 19 tanerő illetményei fejében 17.508 frt 52 krt, Ezen iskolákat látogatta az 1892. évben 1206 gyermek, mégpedig a pécs telepi 730, a szabolcsit 345, és a vasasit 131 gyermek, kik között volt nemzetség szerint 56,2% német, 27,1% szláv és 16,7% magyar. De beszéli mind kivétel nélkül a magyar nyelvet, miután Wiesner Rajmár bányaaigazgató a bányaaigazgatóság vezetésének átvétele alkalmával beszűntette a szokásban volt német előadási nyelvet és efrendelte a magyar nyelvnek kivétel nélküli használatát. A munkások rendelkezésére áll ingyenes népkönyvtár, mely 2498 kötetnek birtokában van és minden évben szaporítatik. Minden idegen kap 2—4 frt között ingadozó lakbér mellett a 383 társulati munkáslakházban lakást, mely szobából, kamrából, konyhából és rendesen kis kertből áll. Minden ilyenféle házban van 4—8 elkülönített lakosztály. E házak fenntartása és azok után fizetendő adó felrúg vagy 48.000 frt-ra és az igazgató állítása szerint ezen költség a fizetett lakbér összeg által fedeztetet nem nyert. Minden lakosztály lakójának díjmentesen évenként jár 30 mm kőszén és ezenkívül szétosztatik a bányaművekből kiszállított ócska fa, valamint a fahulladék is.

A beteg férfi munkások számára felépült a társaság költségén csinos, jól berendezett és gyógyszerterrárral ellátott kórház, melynek 4 nagy termében 40 ágy fel van állítva. Ezen kívül léteznek Szabolcsan, Somogyon és Vasason segédkórházak. Minden bányatelepnél tart a társaság munkásai számára élelmezési szertárt. Ezen intézménynek kölcsönzött 5% kamat mellett 8000 frt-ot. A nyereség ezen 5% kamat mellett minden év végén aránylag a fogyasztáshoz a munkások között szétosztatik. A mult évben volt ezen szertáraknál a forgalom 159.296 frt és 32 kr, a szétosztott pénzfelesleg 2667 frt 04 kr. A társpénztári intézmény mult évi számadásnak eredményei a '//////6 alatt ide mellékelt táblázatos kimutatásból kivehető. E szerint a társpénztár vagyona volt az 1892. végén 411.428 frt 08 kr. A társulat a maga részéről hozzájárult 2000 frt összeggel és ezen kívül szállított ingyen 14.594 mm szenet 7297 frt értékkel a társpénztári gőzmalom részére. A társpénztár fizetett a mult évben havonként átlag 173 nyughéresnek 12 frt 58 kr nyugbért, 133 özvegynek 4 frt 22 kr nyugdíjt, 111 árvának 2 frt-nyi segélypénzt. Továbbá fizetett 125 elbocsátott bányamunkásnak végkielégítés czim alatt átlag és egyenként 169 frt 77 krt. A társpénztár fizeti egy főorvos 3 kerületi orvos, egy segédorvos, hét betegápolónak, továbbá egy szülésznőnek illetményeit. Ezen orvosi személyzet gyógykezelt a m. évben 13.399 beteget, mégpedig 6181 férfit, 2588 nőt és 4630 gyermeket. A férfibeteg között volt 22.670 napon át 2610 férfi fekvő beteg.

Vége van szerencsém még a pécsi bányaaigazgatóságnak f. évi július 5-én kiadott és ide július 8-án 1303. sz. a. beigatott hirdetményét azon megjegyzéssel felterjeszteni, hogy az új társpénztári alapszabályzatnak tervezete közreműködése mellett már elkészült és az elavult, 1864. évben helybenhagyott szolgálati és büntetési rendszabályzat helyett szintén közreműködésem mellett új szabályzat kidolgoztatni fog. Az összes ezen ügyre vonatkozó, a bányakapitánysághoz érkezett tárgyriratok 7 % alatt tiszteletteljesen mellékeltek.

Budapest, 1893. évi július hó 27-én.

Kaufmann Kamill s. k.

4. sz. melléklet.

1893. június 7-én Wiesner Raimund bányagazgató által közzétett hirdetemény a munkásokhoz. Az eredeti nyomtatott gót betűkkel készült. — Budapesti bányakapitányság irattára 1508/1893. sz. irat melléklete.

An die Bergarbeiter des Fünfkirchner Reviers der D. D. S. G.! Da gestern die hiesigen Bergwerksarbeiter durch fremde Elemente an der ruhigen Verfahrnung ihrer Schicht, ebenso am Anfahen zu nächsten Schlicht verhindert wurden, so hat es die politische Behörde für nothwendig erachtet, zu deren Schutze eine Militärassistentz beizustellen. Es ist nunmehr jedem einzelnen Arbeiter möglich, ohne irgend eine Gefährdung seiner persönlichen Sicherheit zur Schicht zu kommen und erwarte ich, dass die gesammte Mannschaft die gestern unterbrochene Arbeit wieder aufnehmen wird. Nachdem die Bergleute des hiesigen Reviers sich bis nun stets durch ihre Besonnenheit und Ordnungsliebe ausgezeichnet haben, so erwarte ich ferner, dass dieselben auch diesmal fremden gewissen losen Einflüsterungen kein Gehör schenken und durch ihr gutes Beispiel zur Herstellung der Ordnung beitragen werden. Glück auf! — Wiesner Raimund Bergwerksdirektor.

Kivonatos magyar fordítása: Tegnap idegen elemek veszélyeztették az itteni bányamunkásokat, ezért a politikai hatóság szükségesnek vélte, hogy katonai segítséget szolgáltasson nekik. Most már minden munkás számára lehetséges, hogy személyes biztonságának veszélyeztetése nélkül az ő csoportjához visszatérjen. Elvárom, hogy mindenki a tegnap felszakított munkát ismét felvegye. Miután az itteni terület bányászai megmutatták higgadtságukat és rendszeretüket, így elvárom, hogy az idegen lelkiismeretlen befolyásra ne hallgassanak és az ő jópéldájukkal a rend helyreállításához hozzájáruljanak. Szerencse fel! Wiesner Raimund.

5. sz. melléklet.

1893. június 8. Pécs. — Vaszary Gábor rendőrkapitány hirdeteménye a sztrájkoló bányászokhoz. — Budapesti bányakapitányság irattára 1508/1893. sz. irat melléklete.

8037/1893. szám. — Hirdetemény. — Miután a Dunagőzhajózási társaság bányagazgatósága által kibocsájtott jóakarati felhívás az óhajtott sikert nem eredményezte, a nagyméltóságú m. kir. Miniszterelnök úr nevében kiküldött Kaufmann Kamill m. kir. bányakapitány úr folyó évi 3. szám alatti megkeresése folytán, a személy és vagyon biztonság, egyáltalán a közrend érdekében kötelességemnek tartom a következőket köz tudomásra hozni:

Tekintettel a bányatörvény 202. és 204. szakaszai, továbbá az ugyanezen törvény 200. §-a nyomán érvényben lévő szolgálati szabályzat 11. §-a 10. pontjára, mely szerint mindazon munkások, kik folyó hó 10-én, azaz szombaton délután 2 óráig munkára nem jelentkeznek, elbocsájtottaknak tekintetnek s mint ilyenek f. é. június 12-én, azaz hétfőn a társulati lakásokról kivonulni kötelesek. A törvény, illetve az ez alapon tett bányagazgatósági intézkedésnek annyival is inkább tegyenek eleget, mert ellenkező esetben a munkára nem jelentkezők, ha nem pécsi illetőségűek és azt, hogy rendes foglalkozás nélkül miből tartják fenn magukat — kimutatni nem tudják, mint munkanélküliek, illetőségi helyükre utasíthatni fognak. — Pécsen, 1893. június 8-án. Vaszary Gyula h. főkapitány.

6. sz. melléklet.

1893. június 11-én kelt újabb hirdetemény, mit Wiesner bányagazgató tett közzé. — Budapesti bányakapitányság irattára a 1508/1893. sz. irat melléklete.

Hirdetemény. — Miután folyó hó 10-ével lejárt azon határidő, amely a hatóság f. hó 8-án kelt felhívása szerint volt határozva a bányamunkásoknak munkájukra való jelentkezésre, ezzel mindazon bányamunkásokat, a kik az említett határidőig főnökeiknél munkára nem jelentkeztek, elbocsájtottaknak nyilvánítom. Tekintve mégis, hogy sokan közülük hangzatos beszédekkel csábítva és csalatva, mások pedig fenyegetések által kényszerítve lettek a munka beszüntetésére bírva, és tekintettel ezeknek családjaikra, kész vagyok a bocsánatra ezek irányában, hogyha most a munkára jelentkeznek. Részemről amint a nyugalom és a rendes viszonyok helyreállottak, felkéremend Nagyságos m. kir. bányakapitány urat és a megyei és városi hatóságok főnökeit, hogy együttesen minden egyes munkás állítólagos sérelmeit vizsgálják meg. Ezt úgy a magam, mint a munkások érdekében kívánom megtenni. Nagyságos bányakapitány úr javasla-

tára készen nyilatkozom ezentúl szakmakönyveket kiadni minden egyes munkáscsoport részére, tekintettel főleg arra, hogy ez által a bányafőnökök további gyanúsításoknak kitéve ne legyenek. A fennálló szolgálati és büntetési szabályzat is az illetékes tényezők közreműködése mellett át fog dolgoztatni és magyar és német nyelven ki nyomtatva minden egyes munkásnak fog kézbesíttetni. Hasonlóképpen az eddigi helyett egy új már kidolgozott társláda szabályzat fog életbelépni, amint az a bányahatósági jóváhagyást megnyerte. Mindazon munkások részére, akik ezen felszólításom után munkába nem állanak, nálunk lévő hátralékos követelése a hatóságnál fognak általunk letéteményeztetni, a hol az illetők azokat felvehetik. Végül kijelentem, hogy azon leszek, hogy társulati házakban a lakbérek jelentékenyen leszállíttassanak. Kelt Pécsen, 1893. évi június hó 11-én. Wiesner Rajmár bányagazgató.

7. sz. melléklet.

1893. június 11. — Szily alispán hirdetménye a sztrájkoló munkásokhoz. — Budapesti bányakapitánysági irattár 1508/1893. sz. iratának melléklete.

8675/alisp. 1893. — Baranyavármegye alispánjától. — Hirdetményt! Miután tudomásomra esett, hogy azon bányamunkásokat, akik a munkát megkezdni óhajtanák, más munkások a munka megkezdésétől fenyegetéssel sőt tettegességgel visszatartják, a büntető törvény idevonatkozó szakaszát közhírré teszem, azon megjegyzéssel, hogy mindazon munkások, akik a munkába állókat akadályozni fogják, letartóztattnak és a bír. ügyésznek átadatnak. A büntető törvény vonatkozó szakasza a következő: 177. §: „A magánosok elleni erőszak vétségét követi el, és hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő: aki a munkabér felemelése vagy leszállítása végett valamely munkás, vagy munkaadó ellen erőszakot követ el, azt szóval vagy tettel bántalmazza vagy erőszakkal fenyegeti. Ugyanezen büntetés alá esnek azok is, akik gyárak, műhelyek vagy azon helyiségek előtt, a hol munkások dolgoznak, vagy a munkaadó, munkavezető lakása, illetőleg tartózkodási helye előtt összecsoportosulnak a végett, hogy a munka megkezdését, vagy folytatását megakadályozzák vagy pedig a munkásokat a munka elhagyására bírják.” Kelt Pécsen, 1893. évi június 11-én. Szily alispán.

8. sz. melléklet.

Wiesner bányagazgató két németnyelvű távirata 1893. június 14-én. Budapesti bányakapitányság irattára 1163/1893. sz. irat.

Zur Frühschicht 408 Mann angefahren. Szabolcs und Somogy striken weiter. Laut Meldung der Gensdarmarie wurden in Vasas die Arbeiter Horváth und Böröcz verhaftet. Der Arbeiter Kisbaka aus Hetény wird gesucht. Arbeiterführer Valentin Rudrecht dürfte in Menfa sein. Wiesner m/p.

Magyarul: A reggeli siktára 408 ember beszállt. Szabolcsra és Somogyra tovább sztrájkolnak. A csendőrség Vasason Horváth és Böröcz munkásokat letartóztatta. A hetényi Kisbaka munkást keresik. Valentin Rudrecht munkavezér Ménfán kell, hogy legyen.

Bei der Hausuntersuchung beim Schustermeister Vrb, Bäckermeister Kainer und Schmied Irányi in d. Luftkolonie wurden anarchistische Zeitungen, Brochuren etc. in vielen Exemplaren vorgefunden, auf Briefe mit Beschimpfungen gegen das Militär. Der Schustergehilfe Szabó Vincze, sowie der Bäcker Rudolf Kainer und Schmied Stefan Irányi wurden vom Gensdarmarie Lientenant verhaftet. Wiesner m/p.

Magyarul: Luftkolónián Verb cipésznél, Kainer péknél és Irányi kovácsnál tartott házkutatás alkalmával anarchista újságokat, broszúrákat találtak, sok példányban, azonkívül a katonaságot gyalázó leveleket, Szabó Vince cipészszegédet, valamint Kainer péket és Irányi kovácsot a csendőrhadnagyt letartóztatták.

VÉGH JOACHIM

S Z E M L E

ENGELS: A CSALÁD, A MAGÁNTULAJDON ÉS AZ ÁLLAM EREDETE

(*A Marxizmus-Leninizmus Kiskönyvtára 42—44. szám, Szikra kiadás, Budapest, 1949.*)

Lenin Engelsnek ezt a könyvét „a modern szocializmus egyik alapvető munkájának” nevezte. Valóban, Engels a szocialista elmélet egyik alapvető feladatát teljesítette, amikor a történeti materializmus módszerével az ős-társadalom fejlődését s ezzel a történeti társadalmak kialakulását megvilágította. És munkája a szó teljes értelmében is alapvető, mert megteremtette azokat a szilárd alapokat, amelyeken azóta az őstörténet tudományos kutatása nyugszik.

Engels könyve azonban nemcsak a történeti társadalmak kialakulását mutatja be. Felfedte egyúttal, mint a munka címe is megmondja, a polgári társadalom alapvető intézményei, a család, a magántulajdon és az állam keletkezését. S ezzel nemcsak a polgári társadalom elméletét vitte hatalmas lépéssel előre, mely teljessé csak akkor válhatik, ha alapintézményei történeti fejlődésükben is kibontakoznak előttünk. Azáltal, hogy ez intézmények polgári formáival szembeállította ellentétes ősi formáikat, lerántotta róluk az örökvényűség polgári dicsfényét, és rámutatott mulandóságukra.

Igy vált az őstörténelem Engels kezében az ideológiai osztályharc hatékony fegyverévé. A polgári tudomány osztálykorlátjait mi sem bizonyítja jobban, minthogy a könyv megjelenése óta felhalmozódott roppant tényanyag ellenére, mely meggyőzően igazolja Engels alaptételeinek a helyességét, ma megint ugyanott tart, ahol a könyv megjelenése előtt: „modern” etnográfiai iskoláinak a szöcsövéén át állhatatosan ismételteti, hogy a társadalmi fejlődés kezdőpontján a család polgári formája, a patriarchális monogám család, s nem a köztulajdon, hanem a magántulajdon állanak.

Engels munkája elsősorban Morgan amerikai etnografus őstörténeti kutatásaira támaszkodik, ki ezek eredményeit, „Ancient Society” c. könyvében, 1877-ben tette közzé. Morgan alapította meg az etnográfiát, mint tudományt, s ő egyúttal, a XIX. században, az etnográfiai tudomány legnagyobb képviselője. Ő volt az első, mondja Engels, aki „tárgyi ismerettel határozott rendszert próbál teremteni az emberiség őstörténetében” (25. old.). Ha a polgári etnográfia, a maga egészében, frappáns bizonyíték a polgári tudomány osztálykorlátjai mellett, úgy Morgan, a nagy etnografus arra példa, hogy becsületes jószándékkal, az igazság feltétlen tiszteletével, a polgári tudós is áttörheti osztálya korlátjait.¹ Jutalma persze ebben az esetben az, hogy szaktársai agyonhallgatják, s ezt a sorsot, az első időben, Morgan sem kerülhette el. És jellemző, hogy, ha Morgan az utóbbi évek amerikai etnográfiai irodalmában mégis feltámadt, ez azért volt lehetséges, mert, bár alap-

¹ Elég valószínű, hogy Morgan ismerte az utópikus szocialistákat, vagy közülük legalább Fourier-t. Engels szerint a civilizáción gyakorolt könyörtelen bírálata Fourier-re emlékeztet. S Morgan nagy történeti korszakait, a vadászat, barbárság és civilizációt is megtaláljuk már Fourier-nél, aki azonban ezeket egy negyedikkel, a patriarchátus korszakával egészíti ki.

jában — öntudatlanul — a történeti materializmus módszerét alkalmazta, itt-ott az evolucionizmus téves szempontjaiból indult ki. Mai hívei Amerikában az elavult etnográfiai evolucionizmus képviselőjét tisztelik benne.²

Morgan legnagyobb érdeme abban állott, hogy a nemzetséget, „írott történelmünknek ezt a történelemelőtti alakját, nagy vonalaiban felfedezte és rekonstruálta“ (10. old.). És Engels Morgan érdemeit így méltatja tovább: „Az ősi anyajogú nemzetségnek, mint a kultúrnépek apajogú nemzetsége elődjének újrafelfedezése ugyanolyan jelentőségű az őstörténelem számára, mint Darwin fejlődésmélete a biológiában és Marx értéktöbbletmélete a politikai gazdaságtanban. Az anyajogú nemzetség az a tengely, amely körül ez az egész tudomány forog“ (22. old.).

De ha a nemzetség jelentőségét az őstörténetben elsőnek Morgan ismerte fel, Engels volt az, aki a nemzetséget az őstörténeti tudomány tengelyébe beállította, s aki Morgan eredményeit, a történeti materializmus módszerének tudatos alkalmazásával, tudományosan feldolgozta, felhasználva saját kutatásait s azokat a kritikai megjegyzéseket is, amelyeket Marx Morgan művéhez fűzött. (Marx, Engels megelőzve, behatóan foglalkozott Morgan könyvével, és tervbevette, hogy azt a materialista történetfelfogás szempontjából ismertetni fogja. A terv végrehajtásában azonban halála megakadályozta.)³

Engels könyve 1884-ben, 65 évvel ezelőtt jelent meg. Azóta az őstörténeti anyag rendkívül kibővült, különösen az ősrégészet segítségével, mely, mint tudomány, csak a XIX. század végén alakult ki. És mégis, könyvről ugyanaz áll, amit ő írt Morganról, a könyv 4. kiadásának az előszavában: „Morgan elméletének néhány részlete ez új munka (t. i. új anyag és új szempontok felmerülése) folytán kétséssé, vagy éppen tarthatatlanná vált, de fő gondolatait az újonnan gyűjtött anyag seholsem ingatta meg. Az a rendszer, amelyet az őstörténelemben ő teremtett, nagy vonalaiban ma is érvényes“ (24. old.). Az a rendszer, amelyet Engels, Morgan eredményeire támaszkodva, az őstörténelemben kiépített, nagy vonalaiban ma is érvényes, és mindmáig az őstörténeti kutatás szilárd alapját alkotja.

Ez arra a korszakbeosztásra is vonatkozik, amelyet Engels, Morganhoz kapcsolódva, az őstörténelemben keresztülvitt. Pedig az őstörténeti anyagban akkor még nagy hézagok tátongtak. A kréta-mykeni társadalom, a homerosi társadalom történeti elődje, például még teljesen ismeretlen volt. S Engels korszakbeosztásánál Eurázia neolitikparasztjai, kapásföldművelésükkel, még éppoly kevésbé játszanak szerepet, mint ugyanazon kontinens mongol-török steppei pásztorai. Másutt, mint pl. éppen az írókézeknél, akik Engelsnél a barbárság alsó fokának klasszikus képviselői, a nemzetségi szervezet bomlását előrehaladottnak kell látnunk, mint azt Engels, az általa ismert anyag alapján, feltételezhette.

A korszakbeosztást persze, az új anyag alapján, egyes részleteiben helyesíteni kell. S ezzel természetesen Engels is számolt. Morgan rendszerét csak addig tekintette irányadónak, „ameddig jelentékeny, új anyag nem kényszerít bennünket változtatásokra“ (25. old.). Sz. P. Tolszov, a kiváló szovjet-

² Az etnográfiai evolucionizmus a népcélt egy-egy elemét a néptörténet egyetemes összefüggéséből kiszakítva, elszigetelten vizsgálja, abból a célból, hogy az ilyen elemek segítségével az ősfelődés általános sémáját megkonstruálja. Az egyes társadalmi elemek történeti jelentősége azonban csak egyetemes összefüggésükben ismerhető fel.

³ A polgári etnográfia Morgan könyvének a megjelenése előtt teljesen tanácstalanul állott a nemzetség kérdésével szemben. Ma viszont teljes öntudatossággal tagadja a nemzetség történeti szerepét, és az őskommunista gazdasági rendet s a nemzetséget legfeljebb, mint a patriarchális család kiterjesztését hajlandó elismerni. A nemzetség azonban korábbi intézmény, mint a család, és a nemzetség és a család egymástól függetlenül, illetve egymás rovására fejlődnek.

etnográfus, ezzel kapcsolatban helyesen állapítja meg: „El kell ítélnünk minden kísérletet, amely, azon az alapon, hogy Morgan korszakbeosztásában vannak egyes hibák, vagy elavult részletek, a korszakbeosztás jelentőségét a mai tudomány szempontjából egészében tagadja. De egyben határozottan fel kell lépünk azokkal a felbukkanó törekvésekkel szemben is, melyek Morgan sémáját minden részletében fetisizálni akarják. Ezek a törekvések visszatartják etnográfiai és régészeti tudományunkat fejlődésében, gátolják annak a hatalmas tényanyagnak a felhasználását és marxista általánosítását, mely a XIX. század nyolcvanas éveit óta felhalmozódott.” (Szovjetszkaja Etnografia, 1946. évi 1. sz. 25. old. „Az őstörténeti korszakbeosztás kérdéseihez” c. tanulmányban.) A marxizmus-leninizmus nem dogmatikus módszer. Az új tényeket a régi elmélettel szemben is figyelembeveszi, úgy azonban, hogy ezeket az alapjában helyes régi elméletbe beépíti.

A Morgan-Engels-féle korszakbeosztás helyesbítését (idézett tanulmányában) maga Sz. P. Tolszov is megkísérelte. A feladat, amelyre vállalkozott, távolról sem könnyű. Minél nagyobb az anyag, annál nehezebb a rendszerezés. Különös nehézséget okoz itt a régészeti és az etnográfiai anyag egyeztetése annak következtében, hogy az etnográfiai anyagban szereplő őstársadalmakat egyrészt haladottabb társadalmak hatása érte, másrészt pedig ezek részben kedvezőtlen földrajzi-természeti körülmények között fejlődtek. Így azután haladottabb és ugyanakkor elmaradottabb vonásokat tüntetnek fel, mint azok a régészek által felderített őstársadalmak, amelyek fejlődése számbajövő külső hatás nélkül, de ugyanakkor kedvező földrajzi-természeti viszonyok alapján játszódott le. Tolszov korszakbeosztása sok új szempontra felhívja a figyelmet, kérdéses azonban, hogy az anyag változatosságának teljes mértékben eleget tesz-e?

A klasszikus művek életereje legjobban abban nyilvánul meg, hogy olyan kérdésekben is utat mutatnak, amelyekkel kifejezetten nem foglalkoztak. Ilyen az a kérdés, hogy elége-e a rabszolgatársadalomban csupán az osztálytársadalom egyik meghatározott formáját látni, egyéb meghatározott formáival, a feudális és a polgári társadalommal szemben? Nem játszik-e a rabszolgatársadalom egész életfolyamatában egy olyan *különleges* tényező szerepét, amelynek hatásaként a rabszolgatársadalom nem egyszerűen az osztálytársadalom egyik formája többi formáival szemben, hanem az osztálytársadalom *különleges* formája egyéb formáival szemben?

Engels a rabszolgatársadalom különleges alapvonására rámutatott. A római rabszolgatársadalom bukását azzal magyarázza, hogy a római világban „a rabszolgaság gazdaságilag lehetlenné vált, a szabadok munkája (viszont) erkölcsileg megvetett volt. Az első már nem lehetett, a második még nem lehetett a társadalmi termelés alapja” (153. old.). A „Természet dialektikájában azután általánosságban is kifejti a rabszolgatársadalom alapvető belső ellentmondását. „Ott, ahol a rabszolgaság a termelés uralkodó formája, a munka a rabszolgához illő tevékenységgé válik, vagyis olyan valamivé, ami a szabad embereket megbecsteleníti. Ennek következtében az ilyen termelőmódból nincsen kiút, ugyanakkor, amikor másrészt, fel kellene azt számolni, mert a rabszolgaság akadályozza a termelés fejlődését. Minden termelés, amely a rabszolgaságon nyugszik és minden társadalom, amely a rabszolgaságon alapul, belepusztul ebbe az ellenmondásba. Az ellenmondás többnyire úgy oldódik meg, hogy a pusztuló társadalmat erőszakosan aláveti más, erősebb társadalom (Görögországot alávetette Makedónia, azután Róma). Mindaddig, míg az utóbbiak a maguk részéről is rabszolga-munkán nyugsznak, csak a központ helyeződik át, és az egész folyamat magasabb fokon megismétlődik, míg végül (Rómát) alá nem vetette egy olyan nép, amely a rab-

szolgaság helyett új termelőmódot vezetett be." (Marx—Engels Összes művei XVI. kötet, 360. old. orosznyelvű kiadás.)⁴

A rabszolgatársadalom osztályszerkezete tehát a munkát, amely minden társadalom alapja, diszkreditálja, s a benne rejlő alapvető ellenmondás minden egyes történeti formáját pusztulásba sodorja. A feudális és a polgári rend történeti formái is belépustulnak végül belső ellenmondásaikba, de csak akkor, amikor ezek az ellenmondások teljesen kifejlődtek. Míg ez be nem következik, a termelés a feudális és a polgári társadalom keretei között előrehalad. És pusztulásuknál nem az idegen hódítás játszik törvényszerűen szerepet. Pusztulásuk törvényszerűen úgy játszódik le, hogy ugyanabban a történeti társadalomban más társadalmi rend váltja fel őket. Ha e társadalmakat leigázzák, ez nem belső ellenmondásuk következménye, hanem abból a véletlenből folyik, hogy erősebb *külső* ellenséggel kerültbe kössze. Ezzel szemben a rabszolgatársadalom történeti formáit törvényszerűen idegen hódítás számolja fel, s a hódító küllellenség nagyobb erejének döntő tényezője a rabszolgatársadalom immanens belső gyengesége.

A feudális és a polgári rendnek törvényszerűen belső forradalom, az elnyomott jobbágy-, ill. munkásosztály forradalma vet véget. Az elnyomott osztály, a rabszolgák belső forradalma ugyan a rabszolgarend felszámolásában is szerepet játszhatnak. S történetileg, mint Sztálin megállapította, a rabszolgák forradalma éppen egy igen nagyjelentőségű eseményben, a nyugatrómai társadalomnak, s ezzel nemcsak e társadalom rabszolgarendjének, hanem egyáltalában az ókori rabszolgarendnek a felszámolásában kiemelkedően nagy szerepet játszott. De ez a szerep nem volt kizárólagos. A nyugatrómai birodalmat nem egyedül a rabszolgák forradalma döntötte meg. A birodalom bukását közvetlenül az idézte elő, hogy a belső rabszolga-forradalom kiegészült a külső, germán invázióval, s a birodalom a belső és a külső támadás egyesült erejének nem tudott ellenállni.⁵

S ha a rabszolgaforradalom a nyugatrómai rabszolgatársadalom összeomlásában kiemelkedően nagy szerepet is játszott, hasonló szerephez a történetben csak kivételesen jutott. A rabszolgaforradalomnak nem volt lényegbevágó szerepe Görögország meghódításában Makedónia által, sem Makedónia meghódításában Róma által. A rabszolgaforradalom törvényszerűen nem sikerrel, hanem bukással végződik, mint azt pl., a római történetben, a sziciliói rabszolgafelkelés és Spartacus felkelése tanúsítja.⁶

Végül a rabszolgaosztály még akkor sem került hatalomra, amikor a rabszolgaforradalom, a germán invázióval kapcsolatban, a nyugatrómai rabszolgatársadalmat megdöntötte. — mint ahogy hatalomra jut a polgári osztály, mely az antifeudális jobbágyforradalmat vezeti, illetve kihasználja, vagy a munkásosztály, amely az antikapitalista tömegforradalmat vezeti. A győztes rabszolgaforradalom eredménye mindössze abban állott, hogy a rabszolgaságot a jobbágyság, a kizsákmányolás enyhébb formája váltotta fel.

⁴ A keletrómai birodalmat a barbárok nem vetették alá. De a termelést a birodalom keleti részében a rabszolgarendszer sem vetette magának annyira alá, mint nyugati részében. Keleten a szabad parasztság sokkal inkább fennmaradt, mint nyugaton. S a rabszolgatársadalom érintett ellenmondásával azokban a társadalmakban sem találkoztunk, amelyeket Marx az „ázsiai termelőmód”-ra vezetett vissza.

⁵ Sztálin nemcsak azt állapítja meg, hogy „a rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgatartókat és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgarendi formáját”. (A leninizmus kérdései, 412. old., 11. orosznyelvű kiadás.) Másutt arra is utal, hogy „a nem-rómaiak, vagyis az összes barbárok” egyesültek a közös ellenség ellen és megdöntötték Rómát”. (U. o., 432. old.)

⁶ V. ö. Lenin: „A rabszolgák, mint tudjuk, fölkeltek, lázadásokat rendeztek, polgárháborúkat indítottak ..., de még a történet legforradalmibb pillanataiban is mindig csak sakkfigurák maradtak az uralkodó osztályok kezében.” (Összes művek, XXIV. kötet, 375. old., oroszul.)

A rabszolgatársadalom a feudális és a polgári társadalomtól az eddigiek szerint abban különbözik, hogy immanens *belső* ellenmondása dezorganizálja, s ezért a rabszolgáállam előbb-utóbb törvényszerűen *külső* hódítók zsákmányává válik, akár elősegíti ezt a rabszolgák forradalma, akár nem.⁷

Tegyük fel azonban a kérdést: a külső erők, a rabszolgatársadalom viszonya a *külső* erökhöz csak a rabszolgatársadalmak *bukásánál* játszanak döntő szerepet? Nem játszik-e a társadalom viszonya a külső erökhöz döntő szerepet már a rabszolgatársadalom keletkezésekor, s azután, egész fennállása alatt is? A rabszolgatársadalom nem olyan különleges osztálytársadalmi forma-e, melynek egész életfolyamata a társadalom és a *külső* erők viszonyára támaszkodik? A rabszolgatársadalom nem éppen azért különleges formája-e az osztálytársadalomnak, mert életfolyamatát a társadalom és más társadalmak külső ellentétei *döntő mértékben* befolyásolják?

Engels klasszikus munkája, „A család, a magántulajdon és az állam keletkezése” ezekre a kérdésekre ad választ, és pedig igenlő választ. Engels, munkájában, az athéni, római és a germán történet elemzése alapján megállapítja, hogy „Az állam... semmiesetre sem olyan hatalom, amelyet *kívülről* kényszerítenek rá a társadalomra... Az állam, ellenkezőleg, a társadalom terméke, a társadalom bizonyos fejlettségi fokán; annak bevallása, hogy ez a társadalom *önmagával* kiegyenlíthetetlen, megoldhatatlan ellenmondásba bonyolódott, *önmagával* kibékíthetetlen ellentétekre (t. i. ellentétes gazdasági érdekű osztályokra) hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen” (L. 73. old. — kiemelések tőlem M. E.).

Miért hangsúlyozza Engels, hogy az államot nem *kívülről* kényszerítik rá a társadalomra, hanem az a társadalom *belső* ellentéteinek a terméke? Mindenesetre polemikus szempont is vezet. Dühringet cáfolja, aki az állam keletkezését hódításra, külső erőszakra vezette vissza. S a polemikus szempont ma is aktuális, mert Dühring erőszakelméletét Gumplovitz, Kautsky és Fr. Oppenheimer újra felmelegítették. De Engelsnél a polémia alapjául egy rendkívül fontos módszertani elv, a dialektikus fejlődéstörvény módszertani elve szolgál, amely így hangzik: a társadalom mozgását, fejlődését, életfolyamatát *belső* szükségسرűségei, *belső* ellentétei határozzák meg, s nem külső ellentétei más társadalmakkal szemben.

A feudális és a polgári társadalom keletkezésében és fejlődésében a dialektikus mozgástörvény tisztán érvényesül. Az őskommunizmus egységes társadalmi a gazdagok és a szegények ellentétes rétegeire hasad, s a gazdagok, mint nemesek alávetik maguknak a szegényeket, mint jobbágyokat, a feudális osztályviszony alakjában. Az így létrejött feudális társadalom fejlődését *belső* ellentéte, a nemesek és a jobbágyok osztályellentéte határozza meg. A fejlődés meghatározott fokán az egységes jobbágyosztályból kikülönülnek a városi és falusi kapitalisták s a városi és falusi proletárok ellentétes rétegei, és a kapitalisták — proletárok új *belső* ellentéte, alárendelten, a feudális társadalom alapvető osztályellentéte mellé lép. Amikor azután a

⁷ A rabszolgatársadalom *belső* ellenmondása egyáltalában nem zárja ki, hogy átmenetileg virágzó kultúrának adjon életet. Ellenkezőleg: a görög társadalom virágzó kultúrájának forrása éppen a rabszolgarend volt, amely a rabszolgák munkaerejének szertelen kizsákmányolásával megteremtette azt a termékfelesleget, mely a görög kultúra anyagi alapjául szolgált. A *belső* ellenmondás viszont megrövidíti a rabszolgatársadalmak életét. A görög és a római rabszolgatársadalom, mint *rabszolgatársadalom* rövid ideig, néhány évszázadig állott fenn, s a római rabszolgatársadalom történetének nagyobb része esik a rabszolgarend bomlásának, mint szilárd fennállásának a korára. A keresztény vallás már a rabszolgarend bomlásának a terméke volt. A rabszolgatársadalom kiütnélküliségét, a tömegek reménytelenségét, kétségbeesését fejezte ki, vallásifantasztiák formában, a társadalom olyan állapotát, amelyben a segítséget, földi mentség hiányában, már csak egy földöntúli megváltótól várták.

jobbágyforradalom a feudális társadalmat a polgárság vezetése alatt megdönti, az előbbi romjain keletkezett polgári társadalomban alapvető belső ellentétként most már a kapitalisták és a proletárok osztályellentéte jelenik meg.

Az egész fejlődést a társadalom belső ellentétei mozgatják. Az első kizsákmányolt osztály, a jobbágyosság, a társadalom meghatározott rétegéből, a szegényekből kerül ki; a második kizsákmányolt osztály, a proletariátus, a fejlődés magasabb fokán, a társadalom meghatározott osztályából, a jobbágy-ságból sorozódik. A fejlődés persze nem egymástól elszigetelt társadalmakban folyik. Erőszakos hódítások bonyolítják, melyek eredményeként a jobbágyosság soraikat a leigázott társadalmak dolgozói is gyarapítják, éppúgy, amint magasabb fokán, a proletariátus soraikat az alávetett gyarmati népek dolgozói. S a polgári, kapitalista társadalom is külországok piacára támaszkodik. De a társadalomközi érintkezés, a hódító erőszak, a *külső* tényező csak gyorsítja azt a folyamatot, amely a társadalomban, *belső* szükségszerűségénél fogva, amúgy is előrehalad, s ezt a folyamatot döntő mértékben nem befolyásolja. És a külső piac sem olyan értelemben létfeltétele a kapitalista társadalomnak, hogy hiánya vagy korlátoltsága a társadalom életműködését lehetetlenné teszi. A külső piac hiánya vagy korlátoltsága megrövidíti a kapitalista társadalom válságperiódusait, a periódikus válságokat súlyosabbá teszi. De a *társadalmi rend* válságtényezőjévé csak a kapitalizmus általános válságának a korszakában, a kapitalizmus belső ellentmondásainak teljes kifejlődésével válik.

Hogy állunk azonban a rabszolgatársadalommal? Rabszolgákat ugyan a társadalom belső fejlődése is produkál: a bűnöst s főleg a fizetésképtelen adóssá eladják rabszolgának. S a rabszolgarend, mint az osztálytársadalom formája a dialektikus mozgástörvénynek megfelelően keletkezik, fejlődik és omlik össze. A rabszolgatársadalom keletkezésének egyik alapfeltétele a társadalom belső ellentétének a kifejlődése: a társadalom széthasadása gazdagokra és szegényekre, s a vagyon felhalmozódása, a magántulajdon alakjában, a kevésszámú gazdag kezén. Másik alapfeltétele pedig a társadalom belső munkamegosztásának kiszélesedése s a csere ezt kísérő kifejlődése. A rabszolgatársadalom fejlődését alapvető belső ellentéte, a rabszolgatartók és a rabszolgák osztályellentéte határozza meg. S a rabszolgatársadalom összeomlását alapvető belső ellenmondása idézi elő, úgy, ahogy ezt Engels kifejtette.

De a rabszolgarend és maga a rabszolgaviszony soha és sehol sem úgy keletkezett, hogy a társadalom egyik rétege, a gazdagok, alávetette magának, a rabszolgaviszony alakjában, a társadalom másik rétegét, a szegényeket, vagy azoknak egy részét. A patriarchális rabszolgaság alapja nem a szegény nemzetségtársak rabszolgasorsba süllyesztése volt. Az athéni rabszolgatársadalom nem úgy jött létre, hogy a gazdag nemesek az attikai szegényparaszto-kat rabszolgává tették. Megtörtént ugyan itt is, hogy a fizetésképtelen adóssá, vagy gyermekét, eladták rabszolgának, — külföldre. De a gazdagok és a szegények osztályellentéte (Engels i. m. 167. old.), nem a rabszolgatartók és a rabszolgák osztályellentétének alakját öltötte fel, hanem az uzorások és adósok osztályellentétének az alakját. (id. mű 171. old.), amelynél a kizsákmányolási viszony (id. mű 172. old.) a hitelező-adósi viszonyba öltözött. S a soloni alkotmánnyal az adósság-rabszolgaságot is eltörölték, és ettől kezdve az athéni nép, ha zöme vagyontalanokból állott is, formailag demokratikus rendben élt. Hasonlóan, a római rabszolgatársadalom sem úgy alakult ki, hogy a plebejusokból vagy az itáliai paraszto-kból rabszolgák lettek. Az adósság-rabszolgaságot ugyan itt is ismerték, de itt is eltörölték. S az uzora itt sem arra vezetett, hogy a plebejusok-paraszto-kból rabszolgák lettek, hanem arra, hogy gyülevészproletariátus alakult belőlük.

Hogyan jelentek meg tehát a rabszolgák? „A háborúk szolgáltatták ezeket: a hadifoglyokat rabszolgává tették“ (id. mű 164. old.). Amikor azután a rabszolgaviszony, a háborúk alapján, meghonosodott, szörványosan büntetésből, adósságok miatt nemzetségtársakat is rabszolgává tettek. És hogyan keletkezett, hogyan állhatott fenn a rabszolga-társadalom, amelyben „az alapvető osztályellentét... már nem a nemesség és köznép ellentéte, hanem a szabadok és a rabszolgák... ellentéte volt“? (id. mű 122. old.)

Engels szerint a rabszolgarendet megelőzte az attikai fejlődésben az osztályviszonynak egy olyan alakja, amelynél az uzsorás nemesek és a kiuzsorázott parasztok állottak egymással szemben. S ezzel teljesen egyezően Marxnál is azt olvastuk, hogy: „Az antik világban az osztályharc főleg a hitelezők és adósok harcának alakjában játszódott le, s Rómában a plebejus adós pusztulásával végződött, kinek helyébe a rabszolga lépett“ (A Tőke I. kötet 99. old. a 6. németnyelvű kiadásban). Marx ennek az osztályviszonynak a gazdasági alapját az egyszerű árutermelésben jelöli meg: „A kis parasztgazdaság és az önálló kézműüzem, melyek együtt részben a feudális termelőmód alapját alkotják, részben pedig megjelennek annak felbomlása után a tőkés üzem mellett, egyúttal a klasszikus társadalomnak gazdasági alapjául szolgálnak ezek legszebb idejében, amikor az eredeti keleti köztulajdon már felbomlott, de a rabszolgarendszer a termelést komoly mértékben még nem vetette magának alá“ (id. mű I. kötet 299. old.).⁸

A társadalom belső fejlődése létrehozta tehát az uzsorások és az adósok osztályellentétét, melynek gazdasági alapja az egyszerű árutermelés volt. Ettől a ponttól kezdve azonban a külső ellentétek a társadalom fejlődésére döntő befolyást gyakoroltak, s ezek működése alakította át a társadalmat rabszolga-társadalommá. Semmi kétség sem lehet afelől, hogy a rabszolgák lényegileg kívülről, mint hadifoglyok kerültek a görög és a római társadalomba, míg számuk annyira fel nem szaporodott, hogy a rabszolgaság a termelés uralkodó formájává vált. Így jött létre a görög, majd a római rabszolga-társadalom. Az a körülmény azután, hogy a társadalom alapjává az életre-halálra kiszolgáltatott, idegen hadifogoly-rabszolgák munkája váltott, a munkát minden formában diszkreditálta.⁹

A görög, majd a római rabszolga-társadalom tehát a külső ellentétek alapján, azon a különleges módon keletkezett, hogy a kizsákmányolt osztályt, a rabszolgákat, a társadalomba kívülről importálták. Erre az a különleges viszony nyújtott lehetőséget, amelyben a görög és a római társadalom a többi társadalmakkal szemben állott. A görög és a római társadalom gazdaságilag, politikailag, kulturálisan és ennél fogva katonailag magasan felette állott a környező barbár világnak. Ez a fölény a gazdagok uralkodó osztályának lehetővé tette, hogy a kizsákmányolási viszonyt ne a társadalom szegény osztálya, hanem külső társadalmak rovására fejlessze tovább és általánosítsa, abban az irányban, amelyben gyengébb ellenállásba ütközött.

S ez a fölény volt a feltétele a görög, majd a római rabszolga-társadalom fennállásának is. A görög és a római rabszolga-társadalom, a munka által-

⁸ Itt nem feudális termelőviszonnyal van dolgunk. Az uzsora tönkretette a szabad parasztokat, de ezek nem jobbágyok, hanem (Attikában) szabad, bár kizsákmányolt bér-
lők, vagy pedig gyülevész-proletárok lettek. Nem inkább az uralkodó osztályviszony külön-
leges, csak az antik világot jellemző formájával állunk itt szemben, mely éppoly külön-
leges, mint a rabszolgarend, amely követi?

⁹ Marx szerint: „A rabszolgarendszer — amennyiben ez a földművelésben, manu-
faktúrában, hajózásban, stb. a termelő munkának uralkodó formáját képviseli, ahogy
ez Görögország fejlett államaiban és Rómában volt — a természeteti gazdálkodás egy
elemét foglalja magában. Maga a rabszolgapiac áruját, a munkaszerőt illetőleg, állan-
dóan háború, tengeri rablás, stb. útján egészül ki.“ (A tőke, II. kötet, 455. old., a
3. németnyelvű kiadásban.)

nos diszkreditálása mellett, csak úgy állhatott fenn, hogy a rabszolgák sorait, kiknek számát igen súlyos munka- és életfeltételeik állandóan csökkentették, a külső rabszolgapiac újra meg újra feltöltötte. Róma az utánpótláshoz szükséges rabszolga-tömegeket hadjáratokon, közvetlenül szerezte be, Görögország összevásárolta a piacon más országok hadifoglyait.

A görög társadalom azonban végül is belepusztult a rabszolgarend belső ellenmondásába, s Makedónia, majd Róma zsákmánya lett. A római rabszolgarendszer pedig megsemmisítette e mellett saját utánpótlásának a lehetőségét. A rabszolga-tartó római nagybirtokosok elpusztították a parasztságot, hogy a latifundiumokba olvasztott paraszt-birtokokon is a jövedelmező rabszolgagazdálkodást folytathassák. A parasztság elpusztításával azonban megsemmisítették a birodalom katonai erejét, amely, a hadifogolyszerzéssel, a rabszolgarendszer fenntartásának előfeltétele volt. A rabszolgatársadalom belső alapvető ellentéte, a rabszolga-tartók és a rabszolgák ellentéte, külső forrásának a kiapasztására vezetett.

Ennek következtében a ritkuló rabszolgák ára megnőtt, ugyanakkor, amikor munkájuk produktivitása továbbra is rendkívül alacsony maradt. S ezzel „az ókori rabszolgaság túlélte önmagát. Sem a vidéken, a nagyszabású földművelésben, sem a városi manufaktúrákban nem hozott többé olyan jövedelmet, amely megérte volna a fáradságot.” (Engels id. mű 152. old.) Megkezdődött tehát a rabszolgák átalakulása colonusokká, „a középkori jobbágyok előfutárjaivá” (u. o. 152. old.). Azt a forradalmat, amely a germán inváziókkal kapcsolatban a nyugatrómai birodalom bukására vezetett, már csak a rabszolgák csökkenő tömegei vívták meg, együtt a rabszolgákból lett colonusokkal és a még megmaradt kisszámú szabad paraszttal, kiknek létérdeükben állott, hogy a római állam kiszípolozó gépezetétől megszabaduljanak.

Vonjuk meg most már a mérleget. A rabszolga-társadalom nem úgy keletkezik, hogy a társadalom eredeti egysége széjjelhasad a rabszolga-tartók és a rabszolgák osztályaira. A rabszolga-társadalom úgy keletkezik, hogy a rabszolgák tömegeit *kívülről*, mint hadifoglyokat importálják a társadalomba. A rabszolga-társadalom nem azért áll fenn, mert a társadalom önmagát reprodukáló rendjét képviseli. A rabszolga-társadalom csak addig állhat fenn, míg a rabszolga-osztály fogyó sorait a *külső* utánpótlás mindig újra kiegészíti. S a rabszolga-társadalom nem úgy omlik össze, hogy elnyomott osztály, a rabszolga-osztály, magát, egyedül belső erőkre támaszkodva, forradalmi úton felszabadítja. A rabszolga-társadalom, még ha rabszolgák forradalma ássa is alá, úgy omlik össze, hogy *külső* ellenség dönti meg.¹⁰

A rabszolga-társadalom keletkezését, fennállását és összeomlását tehát, ha ezek a dialektikus mozgástörvényen alapulnak is, döntő mértékben befolyásolják e társadalom és más társadalmak külső ellentétei. Ez a külső összefüggés alapján abban áll, hogy a rabszolga-társadalom a legfontosabb társadalmi folyamat, a termelőfolyamat legfontosabb tényezőjét, a munkaerőt, nem saját belső forrásaiból meríti, hanem más társadalmak erőforrásainak rabló kizsákmányolása útján szerzi be. Ez a külső összefüggés vezet

¹⁰ A rabszolga-osztály, idegen eredete mellett, a társadalomban idegen osztály is marad, mely céljai megvalósulását nem a társadalomban, hanem a társadalmon kívül keresi. Spartacus egész programja abban állott, hogy a Rómára való támadást a lehetőségig elkerülje, s a fölkelt rabszolgákat visszavigye Itáliából hazájukba, Thrákiába, vagy Galliába. Így a fölkelt rabszolga-osztály, legalább addig, míg a rabszolgarend többé-kevésbé normálisan funkcionál, nem találhat szövetséget a társadalom többi elnyomott osztályában, különösen nem nyerheti meg a parasztság támogatását. Ez is egyik oka a rabszolgafölkélek visszatérő sikertelenségének.

a rabszolgatársadalom életében arra a különleges ellenmondásra, amelyre Engels rámutatott. És a rabszolgatársadalom a külső ellentétek állandó és döntő befolyása révén válik nem egyszerűen az osztálytársadalom egyik formájává, hanem az osztálytársadalom különleges formájává többi formájával szemben.¹¹

MOLNÁR ERIK

¹¹ Azzal a felfogással, amely a rabszolgatársadalomban látja az osztálytársadalom szükségszerű első formáját, nem egyszer találkozunk. E felfogás hívei néha annyira mennek, hogy a hesiodosi görög társadalmat is, amelyben az osztályviszony uralkodó alakja az adós-hitelezői viszony volt, hajlandók a parasztok leigázásán alapuló rabszolgatársadalomnak minősíteni. Hogy Engelsnek mi volt az utóbbi kérdésről a véleménye, láttuk a fentiekben. De „A család, a magántulajdon és az állam keletkezése” egy-két szöveghelye arra is figyelmeztet, hogy a rabszolgaság fogalmát sem szabad tágan értelmezni. Marx egyik megjegyzése Morgan könyvéhez, amelyre Engels hivatkozik, a következőképpen hangzik: „A modern család nemcsak a rabszolgaság (servitus), hanem a jobbágy-ság csíráját is tartalmazza, hiszen kezdettől fogva kapcsolatban áll a földművelésben teljesítendő szolgálattal” (pontosabban: „a földművelési szolgálatokkal” 60. old.). Marx itt arra utal, hogy a kizsákmányolt földműves — aki önállóan dolgozik — jobbágy-nak tekintendő és nem rabszolgának. Ennek megfelelően a spártai helotákról Engels is azt jegyzi meg, hogy „jobbágy-sorban éltek” (64. old.) — holott a helotákról tudjuk, hogy teljesen jogtalanok voltak, tehát jogi helyzetük alapján rabszolgáknak kellene őket tekinteni. Marx és Engels azonban a rabszolgát és a jobbágyot nem jogi, hanem gazdasági alapon különböztette meg. A földműves, aki önállóan dolgozik, s kizsákmányolójának csupán szolgáltatásokat teljesít, gazdasági helyzete alapján jobbágy, még ha jogi helyzete alapján rabszolgának kellene is tartani. Rabszolgáról a szó teljes értelmében csak akkor beszélhetünk, ha a jogtalan szolga nem önállóan, hanem ura családjában, házában, latifundiumán, manufaktúrájában, bányájában, stb. dolgozik. Ennek a felfogásnak felel meg az is, hogy Engels a germánokkal kapcsolatban „a szolgaságnak már hazájukban is uralkodott enyhébb formájáról” beszél (159—160. old.), vagyis a germánok jogtalan szolgáit jobbágyoknak minősíti, azért, mert ezek önállóan gazdálkodtak. Engels egyébként abban a levélben, amelyet Marxnak 1882. december 22-én írt, kifejezetten megállapítja, hogy „a jobbágy-ság nem különleges középkori-feudális forma. Mindenütt, vagy majdnem mindenütt találkozunk vele. ahol a földet a régi lakossággal a hódítók maguknak műveltetik meg — Thessáliában pl. igen korán”. A levél folytatása azután éppen az itt felvetett alapproblémát érinti: „Ez a tény egyenesen megzavart engem és másokat is, a középkori jobbágy-ság felfogásában; ezt nagyon szívesen alapították pusztá hódításra, ami igen egyszerű és síma megoldás-nak látszott.” (Marx—Engels Összes művek, németnyelvű kiadás, 3. sorozat, 4. kötet, 587. old.) Engels itt az ókori Thessáliáról beszél, ahol éppúgy jobbágy-ság és nem rabszolgaság állott fenn, mint Peloponnesosban, a spártai helotákkal kapcsolatban. S azután azt emeli ki, hogy a jobbágy-ságot helytelen volna hódításra, külső erőszakra visszavezetni (ami a rabszolgaság kétségtelen eredete); a jobbágyrendet, amely persze hódításra is alapulhat, létrehozza a belső fejlődés (amely a rabszolgarendet egymagában létrehozni nem képes).

ANDICS ERZSÉBET: AZ EGYHÁZI REAKCIÓ 1848/49-BEN

Szikra-kiadás, Budapest, 1949. 1—152. l.

Az 1848—49 századik évfordulóján megjelent aktuális történeti munkák közt ez a könyv — több szempontból — bizonyára a legjelentékenyebb. Szerzője témáját történet-tudományi és politikai szempontból a *tegnapot* leírva, a ma számára világosan határolta el s ezen határok között anyaggyűjtési és feldolgozási eszközöket, lehet mondani, hiány nélkül felhasználta. Így az irodalmon kívül egykorú nyomtatványokat, levéltári iratokat, közte több különösen sokatmondó bécsi levéltári darabot, melyek egy részét a könyv függelékében szövegszerűen is közölte. Az anyag felhasználásánál pedig mindenkor ragaszkodott a kezében lévő adatokhoz, felesleges, bár esetleg csábító kitérések nélkül, nem hadakozva, hanem nyugodt, széles, megszakítatlan előadásban. Ebben a könyvben érett, komoly történetírói egyéniség jelentkezik, akinek történeti iskolázottsága — ez a mai idők jele — a moszkvai egyetemről származik, ahol nem egyedül a nálunk jól ismert Grekov képviseli ennek a történeti módszernek egyik legmagasabb fokát, amelyet korábban „európainak” szoktunk nevezni.

Andics Erzsébet könyve természetesen „antiklerikális”, de nagyban különbözik azon 1919 előtt megjelent antiklerikális művektől, melyeket akkori polgári radikálisaink írtak harcos kedvben és az ellenfelet, ahol csak lehetett, ócsárolva. Andics Erzsébet tárgyilagosan veszi elő az akkori problémákat, s azokat mindenütt komoly történetírói magaslaton tárgyalja. Azok a problémák pedig igen fontosak voltak: az akkori „magas klérus” tudvalevőleg szembefordult nemcsak a debreceni, de már a 48 március—áprilisi átalakulással is, görcsösen ragaszkodván azon privilégiumokhoz, melyek a katolikus egyház helyzetét — látszólag — uralkodóvá tették az országban, s amely privilégiumok legfőbb biztosítékát a katolikus Habsburg-ház minél korlátlanabb érvényesülésében látták. Az „apostoli király” hatalma volt a megvédendő, s az, hogy vele közvetítő — felelős népi kormány — nélkül érintkezzenek. Ezen az állásponton logikusan fordultak a magyar nemzeti törvények ellen és találták meg az utat végül is Windischgrätzhez és Jellasicshoz. De addig is, míg a küzdelem nem dőlt el és a magyar minisztérium és törvényhozási törvényes volta nem volt kétségbevonható, a reformok létrehozásánál is sok nehézséget okoztak; Andics Erzsébet világosan rajzolja meg például az elemi iskolai törvény tárgyalásánál és megbuktatásánál a magas klérus szerepét.

Hosszabb történeti kapcsolathoz hozva a dolgokat, a 48-as püspöki kar ezen állásfoglalásai nemcsak a nemzetnek, hanem az egyháznak is károsak voltak. Hiszen az „apostoli” király egyházpolitikája akkor már II. József, de részben Mária Terézia óta is „josefinista” volt, eredetileg nyílt ellenségeskedésben az egyházzal, utóbb pedig a Bécsből, josefinista szellemben irányított szeminárium papnevelés, ily szellemű kiválasztása az egyházi embereknek, magas méltóságokra, püspökségekre, az egyházi birtokoknak a kamara által gyakran évtizedeken át tartó kihasználása stb. — mindezen intézkedések és állapotok folytán inkább szabadulnia kellett volna az egyházi vezetőknek az államhatalom vallástalan befolyásától, semmint melléje állni még annak árán is, hogy a reformokkal, az ország legjobbjaival (elég itt Eötvös Józsefet említeni) és végül egy nemzet, a saját nemzetük szabadságharcával szembefordultak.

Állam és egyház e felbonthatatlan egysége nemcsak Hám Jánosnak, a bécsi kormánytól kieroszakolt és utána hidegvérrel elejtett esztergomi érseknek volt meggyőződése — ő egyszer „hitheli vezérvénének” mondta a „legmagasabb trón iránti hűsége alázatos kifejezését” és meggyőződése akkor is erős maradt, mikor látnia kellett, hogyan akarja az állam, a trón még anyagilag is kifosztani, Ferenc Károly főherceg ebedre hívja, de ebed előtt értésére adja, hogy mielőtt a leveshez leülne, ajánljon fel tekintélyes summát a kormánynak egyházi javaiból, amilyenekkel akkor nem is rendelkezett. Már a jámbor és vallásos Mária Terézia megíratta Kollár Ádámmal, hogy a magyarországi egyházi javak tulajdonképpen az apostoli király, azaz az állam tulajdonai, amint hogy

gyakran, így 49—50-ben is a katolikus egyháztól is úgy követelnek büntetésként kontribúciót, akárcsak a magyar zsidóságtól. De mondom, mindez nem igen tudta megingatni az egyház és az állam középkori összetartozásának alapelvét a magyar katolikusok közt, egész a legújabb időkig. Tudjuk, hogy a jozefinizmus egészen a 19. század végéig fenntartotta a vezető rétegekben azt a langymelegséget, mely a jó katolikus ismervének nagy ünnepeken templombajárását, az egyháziak és a trón tiszteletét jelölte ki. Miután a francia állam és egyház között a század elején megszakadt a kapcsolat, az ottani „renouveau catholique” bátran ráállott a reális talajra és eszébe sem jutott visszasírni a köztársasághól akármiféle legitimista monarchiát. A vallás és állam elszakadása óta a lelkek megtisztítása és hitbeli egyesítése lett a feladat, amiben az államhatalommal való kapcsolat, anyagiak, nagybirtok stb. csak akadályozta volna a francia lelki felemelkedést. Nálunk ez a mozgalom megindult ugyan, de szélesebb kifejlődésre 1918-ig nem jutott, sőt utóbb Horthy és tisztjei uralmával szemben sok katolikus a Habsburg-restaurációt is jobbnak látta volna. Ezzel a más országok modern katolicizmusától eltérő, mondhatni időmult magyar felfogással függött össze a főpapság nagyrészenek társadalmi elmaradottsága is, mely Hám János emlékiratában látható, akinek a 48-as társadalmi és gazdasági átalakulásnál eszébe sem jutott a paraszti és kisemberek sorsa, terhei, munkája és nyomora, kiáltó ellentétben azzal az elkeseredéssel, mellyel már a 30-as években Széchenyi szemlélte a paraszt helyzetét, s mellyel a Pesti Hírlap Kossuthja küzdött a reformokért.

Ez a háttére annak, hogy Andics Erzsébet a 48-as egyházi kérdés egyházi fel dolgozói között csupa Habsburg-barát, feudális reakciót talál, amint ezt könyvének utolsó fejezetében nem egyszer „pártos” kifejezéssel leírja (ez a fejezet hiányzik könyvének a „Forradalom és szabadságharc 1848—49” című gyűjteményben való közléséből). A háttérben volt 48—49-ben még az ősi katolikus-protestáns ellenszenv, sőt gyűlölség is, melynek realitása és mélysége egész a legújabb időkig sok hazai történésnek forrása volt, s nélkül, hogy erről számot adtunk volna magunknak. De ez igazán nem tartozik ide, s Andics Erzsébetnek sem volt feladata ilyenekkel foglalkozni. Tudományos feladatát, ahogy azt kijelölte magának, kitűnően megoldotta.

SZEKFŰ GYULA

MÓD ALADÁR :

PÁRTHARCOK ÉS A KORMÁNY POLITIKÁJA 1848—49-ben.

Szikra kiadás. Budapest, 1949. 194 l.

Mód Aladár tanulmánya többet tartalmaz, mint amennyit címe jelez, az 1848—49-es magyar párt harcokon és a kormány politikáján túlmenőleg, illetve ezeknek a kérdéseknek tárgyalása során, a forradalomnak és szabadságharcnak valamennyi alapkérdésével foglalkozik, legalábbis nagy összefüggéseikben érinti azokat. Összefoglalóan, de e mellett a kulcsproblémák részletes elemzésével, értékeli 1848—49-et.

Az értékelés alapja a marxista-leninista történetiszemlélet, s ezen az alapon, Révai József után és az ő megállapításainak figyelembevételével, Mód Aladár tanulmánya az, amely az 1848—49-i magyar forradalomnak és szabadságharcnak helyét és jelentőségét a magyar történeti fejlődésben, mind összvonatkozásaiban, mind pedig egyes részleteiben, meghatározza.

Az értékelés főszempontja az, hogy 1848—49-nek, a forradalomnak és szabadságharcnak eseményei, az eseményeket kiváló erők, a magyar történetnek abban a szakaszában mennyiben jelentettek fejlődést, haladást, vagy pedig reakciót a fejlődéssel, haladással szemben, illetve — ami az erőket illeti — hogyan, miért és milyen mértékben mozdították elő, vagy pedig akadályozták az előrejutást.

Az értékelés módszere pedig az, hogy a szerző kimutatja az eseményekben, illetve erőkhöz rejlő ellenmondásokat, amelyek végső fokon az erőkhöz a halását és az eseményeknek az alakulását meghatározták.

Ez az értékelés természetesen részben pártos, mert csak a fejlődést, a haladást szolgáló erőket méltatja, a reakciónak pedig minden forrását és megnyilvánulását elítéli. Ezt a pártosságot nem igyekszik az áltárgyilagosság átlátszó lepleivel takargatni. A történetet nem elszigetelten szemléli, hanem a multat a jelenhez szoros kapcsolatba hozza, a mult tanulságait a jelenre, a jelen tapasztalatait pedig a multra alkalmazza és értékesíti.

1848—49-ben a magyar történeti fejlődésnek a feudalizmusból a polgári korszakba való átmenet feltételeinek megteremtése volt a döntő kérdése. Ezt tették szükségessé a kor termelési viszonyai. A szerző ezeknek a viszonyoknak részletesebb ismertetését mellőzi, azoknak ismeretét feltételezi. Véleményünk szerint azonban nem lett volna felesleges, ha ezzel a kérdéssel kissé bővebben foglalkozott volna, mert hiszen mind a párt-harcok, mind a kormány politikája lényegében erre vezethető vissza.

A polgári fejlődésbe való átmenetnek két alapfeltétele volt: az egyik a nemzeti önállóság, az önálló államiság biztosítása, azaz a feudalizmus külső kötelékének a megszüntetése, a másik pedig a feudalizmus belső felszámolása. A kettő közül az első volt a fontosabb, de hogy mennyire összefüggött a másodikkal, s hogy a második nélkül az első sem lehetett elérni, azt éppen a szerző tanulmánya világította meg.

A forradalom 1848 tavaszán mindkét irányban, mind a külső, mind pedig a belső feudalizmus megszüntetése terén, nagy lépést jelentett, de csak kezdőlépést, aminek sikere a további lépésektől függött. A bécsi reakció ugyanis az 1848 tavaszán tett engedményeket csak ideigleneseknek tekintette, s amikor helyzete megszilárdult, azok jelentős részének visszavonására törekedett, sőt célja érdekében fegyveres támadásra határozta el magát. A nemzeti önállóság biztosítására tehát további lépések váltak szükségessé.

E lépések tekintetében a magyar kormány álláspontja nem volt egységes. Mód Aladár rámutat az ellentétekre, amelyekből a fejlemények következtek. A Batthyány-kormány és a nemzetgyűlés többsége a közép- és nagybirtokos osztályt képviselte, s ez az osztály hajlott a kiegyezésre a bécsi reakcióval. Vele szemben Kossuth képviselte a következetes forradalmi álláspontot, aki a nemzetgyűlés kisebbségben lévő baloldalára támaszkodott. A tömegbázist pedig ennek a következetes baloldali irányzatnak a pesti nép, a munkásosztály és a kispolgárság adta. A szerző kimutatja ennek a tömegbázisnak döntő jelentőségét mind az 1848 tavaszán, mind pedig őszén lezajlott forradalomban. Az őszi eseményeket ugyanis, Kossuthnak és a baloldallal a pesti népre támaszkodó szövetségét, s e szövetség eredményét, a nyílt szembefordulást a fegyveresen támadó bécsi reakcióval, méltán minősíti forradalminak, s tekinti 1848—49 történetében fordulópontnak, a forra-

dalomból a szabadságharcba való átmenet időpontjának, amivel az események második szakasza kezdődött.

A forradalmi irányzat szeptemberi győzelme azonban nem jelentette az ellentétek megszűntét a magyar vezetésben. Az ellentét immár nem a kormányon belül nyilvánult meg elsősorban, — bár a honvédelmi bizottmány, az új kormány szerv sem tekinthető teljes egészében az új irányzat képviselőjének —, hanem részben továbbra is a nemzetgyűlésen, részben pedig, s döntően, a politikai és a katonai vezetés között. A szerző kimutatja, hogy a Kossuth—Batthyány ellentét helyett a Kossuth—Görgey ellentét határozta meg a további fejleményeket. A nemzetgyűlésen pedig, amely — miután az őszi katonai sikereknek és a bécsi októberi forradalom nyújtotta lehetőségeknek a kihasználása éppen a politikai és a katonai vezetés közötti ellentét következtében elmaradt — Debrecenbe volt kénytelen költözni, a baloldálnak és a továbbra is többségben lévő kiegyezésre hajló képviselőknek, az ú. n. békepártnak az ellentéte.

De nem kevésbé éreztette hatását egy másik ellentét, magának a forradalmi irányzatnak az önellenmondása, az t. i., hogy ugyanakkor, amikor a külső feudalizmus felszámolása terén következetesen tovább ment, a belső feudalizmus felszámolásában megállott az áprilisi törvényeknél. A parasztkérdés félmegoldása és a vele szorosan összefüggő nemzetiségi kérdés megoldatlansága, súlyos teherterele volt a forradalomnak és a szabadságharcnak. Kossuthnak és a baloldálnak ezt a mulasztását — a nemzetiségi kérdés megoldására csak a szabadságharc végén került sor, a parasztkérdés mindvégig megoldatlan maradt — a szerző megállapítja. Nem fordít azonban kellő figyelmet azokra a törekvésekre, amelyek a feudalizmus maradványainak felszámolását célozták. Ilyen törekvések ugyanis, ha nem is vezettek sikerre, jelentkeztek a nemzetgyűlésen is. Elég e tekintetben Táncsicsra utalni, akinek szerepe és jelentősége a tanulmányból nem domborodik eléggé ki.

A parasztkérdés nem teljes megoldása különösen a nemzetiségeknél bizonyult a szabadságharcot gátló tényezőnek. A magyar parasztság sérelmei ellenére is lelkesen és tömegesen vett részt a szabadságharc sikeres küzdelmeiben. Ezt a tényt szerző is megállapítja, de — mint 1848—49 egyik kulcskérdése — érdemes arra, hogy történetírásunk részletesebben foglalkozzék vele.

A szabadságharcnak tehát megvolt a tömegbázisa, amire támaszkodva Kossuth 1849. április 14-én Görgey határozott tiltakozása ellenére — a nemzeti örállóság kivívása terén megtehetette az utolsó, a döntő lépést, trónfosztottnak nyilváníttathatta a Habsburg-házat.

Ezt a lépést a szerző fordulópontnak tekinti a szabadságharc történetében, de nem azért, amiért a polgári történetírás, amely a trónfosztást hibáztatta, s benne a szabadságharc bukásának egyik okát látta. Mód Aladár a trónfosztást a forradalmi irány szükség-szerű következményének tartja, s a hibát abban látja, hogy a döntő lépés megtétele után Kossuth és a baloldal között, mely utóbbinak Debrecenben nem volt meg az a bázisa, amit Pesten a nép jelentett, a kapcsolat meglazult. A továbbiakban Kossuth a békepárt megnyerését kísérelte meg. A Szemere-kormány, bármennyire hangoztatta forradalmiságát, inkább a békepárt politikáját képviselte, mint Kossuthét. Kossuth így nem tudta érvényesíteni a maga elgondolását sem a kormányzatban, sem pedig Görgeyvel szemben, aki ugyancsak a kiegyezés híve volt. A forradalom ügyét mind a kormányon belül, mind Görgey részéről árulás érte, a szabadságharc elbukott.

Röviden összefoglalva, ez Mód Aladár tanulmányának vezérfonala. Az adatok, amelyeket felhasznál, már eddig is ismeretesek voltak, hiszen 1848—49 irodalma igen gazdag mind feldolgozásokban, mind pedig forrásközlésekben. Az adatok számát a rendelkezésre álló irodalomból — nem is szólva a levéltári anyagról — még növelhette volna, egyes kérdéseket bővebben tárgyalhatott, élesebben megvilágíthatott volna. Célját azonban így is elérte: 1848—49-et új alapon, új szempontok szerint és új módszerrel értékelte, s ezzel a további kutatások számára utat mutatott. Bármennyit írtak is korábban 1848—49-ről, újabbkori történetünk kiindulópontjáról, távol vagyunk még attól, hogy minden tekintetben tisztázottnak mondassuk. Az új értékelésnek még csak a kezdetén vagyunk, hogy ezen az úton tovább juthassunk, mindenkifől az új — a szerző tanulmányában megadott — szempontok szerinti adatgyűjtésre, majd pedig a kulcskérdések részletes feldolgozására van szükség. Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc összefoglaló történetének megírására csak azután kerülhet majd sor.

EMBER GYÖZŐ: MAGYAR PARASZTMOZGALMAK 1848-BAN

Szikra kiadás. Budapest 1949. 79 l.

A reakciós történelírók száz éven keresztül igyekeztek feledésbe meríteni azt a harcot, amelyet parasztságunk 1848-ban vívott a jobbágyszabadítás továbbfolytatásáért, a feudális viszonyok gyökeres felszámolásáért. Ember Győző tanulmánya az első tudományos munka, amely érdemükhöz méltóan méltatja a negyvennyolcas parasztmozgalmakat.

Ember Győző rámutat arra, hogy az 1848 áprilisában hozott törvények csak a szorosabb értelemben vett úrbéri szolgáltatásokat törölték el, a jogilag nem úrbéres viszonyban levő jobbágyságok feudális szolgáltatásait azonban érintetlenül hagyták s nem juttatták földhöz a nincstelen zselléreket, akik ekkor már parasztságunk zömét képezték. Előadja, hogyan kezdtek harcba gyorsan öntudatosodó paraszttömegeink már 1848 tavaszán a jobbágyszabadítás továbbfejlesztéséért, földosztásért, s számtalan adattal, amelyek azonban a tanulmány korlátozott terjedelme miatt a rendelkezésére álló adattömegnek csak töredékét teszik, bizonyítja, hogy ezek a mozgalmak, bár egymástól elszigeteltek voltak, mégis az ország egész területére kiterjedtek. Részletesen ismerteti és elemzi a parasztmozgalmak válfajait az „úrbéres” jobbágyságok egyes megmaradt úrbéri szolgáltatások ellen irányuló megmozdulásaitól kezdve a „majorsági” jobbágyságok el nem törölt feudális szolgáltatásaik megszüntetéséért folytatott harcán keresztül a nincstelen zsellérek földosztómozgalmaiig. Általában helyesen méri fel, milyen módon vettek részt ezekben a küzdelmekben a parasztság egyes rétegei, s ismerteti azt a szerepet, amelyet a falusi értelmiség legjobbjai játszottak egyes községek parasztságának vezetésében. Nem domborítja ki azonban eléggé azt a körülményt, hogy 1848-ban nem volt még nálunk fejlett burzsoázia és parasztságunk nem rendelkezett kellő proletárvezetéssel sem, s így azt a tényt, hogy a parasztmozgalmak a szőlődézsmanak 1848 őszén történt eltörölésén kívül nem értek el eredményt, pusztán azzal magyarázza, hogy a forradalom nemesi vezetői nemesi osztálykorlátozottságuk miatt elzárkóztak a parasztság követeléseinek kielégítésétől.

Ember Győző értékes, úttörő jellegű tanulmányának vannak egyéb hibái is. Így azt a körülményt, hogy a jobbágyszabadító törvények nem váltottak ki a parasztság ellen irányuló nemesi ellenforradalmat, azzal magyarázza, hogy a nemesség, amelyet itt egységesnek tekint, veszélyesebbnek tartotta a parasztsággal való fegyveres szembefordulást, mint az úrbéri szolgáltatásokról való kényszerű lemondást (15. l.). Ezzel szemben a valóság az, hogy a hazaáruló nagybirtokosok Bécsben mindent elkövettek a jobbági rendszer visszaállításáért, a közép- és kisbirtokosok viszont, bár nem szívesen mondtak le feudális kiváltságaikról s bár nem lehettek parasztvezéreké, azért nem küzdöttek a márciusi jobbágyszabadítás ellen, mert az adott gyarmati viszonyok között maguk is haladó, maguk is forradalmi, sőt a haladás élén járó, a forradalmat vezető réteget képezték a magyar társadalomnak. Helytelenül nem mutat rá Ember Győző arra sem, hogy a szőlődézsma eltörölését azért sikerült 1848 szeptemberében kivívnia parasztságunknak, mert az országgyűlés nemesi többsége maga is hozzá akart járulni ezzel az osztrákellenes nemzeti egységfront megerősítéséhez (38—39. l.). Ezzel szemben hiba, hogy a pestmegyei Közbátorsági Állandó Választmányról, mint a forradalom nemesi vezetésének szervéről emlékezik meg (17. l.). A választmány, még ha tagjainak többsége birtokosnemes volt is, a márciusi ifjak irányítása alatt állott, az ő politikájukat képviselte.

Ember Győző legjelentősebb tévedése az, hogy egy helyen így ír: „A magyar paraszt nem avatkozott a király és az urak viszályába, sem az egyik, sem a másik fél oldalán, ő az urakkal csak a maga dolgát akarta eligazítani” (59. l.). Ennek az állí-

tásának azonban tanulmányának több helyén önmaga is ellentmond, leszögezve, hogy „a magyar parasztok... nem hagyták cserben Kossuthot” (76. l.). A magyar parasztok a betörő ellenforradalmi csapatokkal szemben tömegesen keltek fel a forradalom védelmében, bizonyítva ezzel, hogy a forradalomban nem a király és az urak viszályát, hanem valóban forradalmat, saját érdekükben folyó harcot láttak.

Ember Győző tanulmányában számos reakciós elméletet cáfol meg: a negyven-nyolcas parasztmozgalmak jelentéktelenségéről szólót, azt, hogy 1848-ban időszzerűtlen lett volna a földosztás stb. (Kár, hogy közvetlenül nem hocsátkozik vitába ezeknek az elméleteknek hirdetőivel.) Ismételten hangsúlyozni szeretnők, hogy a tanulmány úttörő jellegű munka, nagy haladást jelent a szerző régebbi, szellemtörténeti írásaihoz képest, nyeresége történeti tudományunknak.

SPIRA GYÖRGY

KOSSUTH LAJOS : ORSZÁGGYÜLÉSI TUDÓSÍTÁSOK. I—III.

Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1948—1949

Az ellenforradalmi korszak Széchenyi-kultuszával szemben csak a magyar népi demokrácia becsülhette meg méltóképpen Kossuth személyét a magyar történettudományban is, amikor a centenáriumi évében lehetővé tette az Országgyűlési Tudósítások I., majd 1949-ben II. és III. kötetének kiadását. A centenáriumi évének egyik jelentős történettudományos terméke ez a háromkötetes kiadvány. Az I. és II. kötetet a Kelet-európai Tudományos Intézet, a III. kötetet a Történettudományi Intézet munkaközössége — Barta István vezetésével — rendezte sajtó alá.

Kossuth e legnagyobb terjedelmű és a reformkorszak történetének tanulmányozására szolgáló elsőrendűen fontos munkájának kiadása általában két szempontból jelentős. Amint hogy nagy mértékben segíti elő a 48-as forradalmat megelőző korszaknak az eddigi vizsgálatoknál behatóbb tanulmányozását, úgy egyszerre világosan tárja fel és leplezi le a haladó társadalmi erők ellen fellépő feudális és klerikális reakció nemzetellenes, Habsburg-barát politikai tevékenységét is.

Ezért az Országgyűlési Tudósítások elsőrendűen fontos forrásmunka a reformkorszak politikai történetének tanulmányozásához.

1. A Habsburg elnyomás alatt, a feudalizmus válságában élő magyar társadalom politikai küzdelmeit Kossuth az 1832/36. évi hosszú országgyűlés eseményeiről készített feljegyzéseiben tárja fel. Ezen az országgyűlésen jelentkeznek először erőteljesebben az áru-termelő nemesség polgári reformtörőkevései, az „ország érdeklődése ekkor fordul igazán a reformtervek felé”. (Révai József: Marxizmus és magyarság, 1946, 32. l.) „Ne felejtsük el — folytatja Révai József — az 1832-es országgyűlés a francia forradalom utáni második nagy európai forradalmi hullám, a francia, a belga, a lengyel forradalmak után ült össze, Európában vége volt a reakciós korszaknak, a Szent Szövetség védekezésére szorult.” (U. o.) A külpolitikai helyzetnek — a haladó erők számára — ilyen kedvező alakulása nagy mértékben segítette elő a reformpárt szerepének növekvő befolyását, a reformhangulat feltartóztatlan elterjedését az országgyűlés megnyitásakor. De szerepet játszott ebben a társadalmi viszonyok belső alakulása is.

A 19. század első felében a feudalizmus válsága egyre inkább elmélyült a magyar társadalomban. Ez a társadalom *mindkét* alapvető osztálya számára nyomasztó helyzetet teremtett. A magyar jobbágy helyzete különösen súlyos volt a *gyarmati* országban. 1848-ig nem vált belőle „kettős értelemben” szabad bér munkás. A jobbágyság zöme ugyanis földjeit elvesztve lassanként kiszorult a feudális termelőviszonyok közül. De a gyarmati elnyomás okozta tőkehiány következtében munkaerőjét általában nem bocsáthatta áruba, nem lévén aki azt megvásárolja. Így a feudális termelőviszonyok között *már alig*, a kapitalista termelőviszonyok között *még alig* tudott élni. Az áru-termelő nemesség számára pedig egyre égetőbb kérdéssé vált a tőkehiány megszüntetése, a nemzetgazdaság függetlenítése. A nemesség polgári reformtörőkevései ennek a válságnak a talaján érlelődtek. E polgári reformigények jelentkezésének fontos politikai okai is voltak. Ebből a szempontból szerepet játszott az a körülmény is, hogy a középnemesség „ki volt rekesztve a központi kormányhatalom... állásaiból”. (Révai i. m. 117. l.) Az arisztokráciának a Habsburgokkal egyhúron pendülő politikáját később *Szemere Bertalan* találóan így jellemezte: „A főrendek és a kormány azon egy: Vannak esetek, midőn valamely tárgy iránt a kormány, azaz a főrendek mint kormány, nem örömet nyilatkoznak, ezt a főrendek nem eresztik fel; Vannak ismét mások, melyeket a főrendek mégsem gátolhatnak meg, ezekre a kormány, azaz mint kormány a főrendek ad tagadó választ...” (Sz. B. munkái I. k. 229. l.) Mindez a reformpárt számára hajtotta a vizet az országgyűlés megnyitásakor.

Következésképpen érthető, hogy a reformpárt erősödésének, a fennálló viszonyokkal elégedetlen reformhangulat terjedésének megvoltak a gazdasági és politikai feltételei. Az udvar által Pozsonyba küldött politikai kémek lesújtva írták közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt jelentéseikben: „Az idáig megválasztott követek legnagyobb része a legállhatatosabb ellenzéke a fennálló rendnek.” (Magyar Országgyűlés Levéltára 49 fasc. 7369. sz.) Ilyen politikai helyzetben Kossuth Tudósításai is hatalmas lendülettel segítették elő a haladó közvélemény táborának kiszélesítését. Maga Kossuth előszeretettel közölte a reformpárti szónokok felszólalásait: „minden rokonszenvem a szabadelvű ellenzéki szónokokhoz vonzott” — írta, Ha *Széchenyi Hitel* c. művének megírásával mégcsak megdöbbenést és látható zavart keltett a reakciós rendi közvéleményben, addig Kossuth Tudósításainak szétküldésével már a *szervezett propaganda* talaján segítette elő a reformnemesség politikai küzdelmeit az 1832/36. évi országgyűlésen.

2. Milyen főkérdések kerültek megvitatásra ezen az országgyűlésen, milyen politikai eseményekről számolnak be Kossuth Tudósításai?

Az országgyűlésen vitatott lényegesebb kérdések a nemesség polgári célkitűzéseinek jegyében állottak. Ezért került sor — mindjárt az országgyűlés kezdetén — a kereskedelem és a vámügy rendezésének felvetésére. A polgári funkciókat betöltő nemesség u. i. a szabad kereskedelem megteremtéséért harcolt, hogy termékeinek elhelyezését (ekkor még a külső piacon) biztosíthassa. Ezzel kapcsolatban sokszor igen élesen mutattak rá egyes követek az ország gyarmati helyzetére s követelték a kereskedelem szabadságát mint feltételét a polgári fejlődésnek. Így tett a liberális Bezerédy — Tolna követe — is, aki az egyik heves vita alkalmával a kormánynak szegezte a kérdést: „Meg kell felelnie a kormánynak, vajjon szándéka e csak colonia-ként használni Hazánkat? ... vagy akarja e segíteni a nemzetet, hogy... polgári... tekintetben erősödjék...” (Jegyzőkönyvek X. k. 216. l.) A szabadkereskedelem kérdésének elsőrendű fontosságát a nemesség szemében mutatja az a körülmény is, hogy a legtöbb követ ezt a pontot akarta legelsőnek megtárgyalni az országgyűlésen. Különösen jól jellemzi a nemesség állásfoglalását ebben a kérdésben Pest megye követének kijelentése: „Ha kereskedésünk önkényes Vámok és Harminczadok által nyomattatni és korlátoztatni fog, úgy sem az adófizető, sem a privilegiált Status jólére nem juthat, mert a kereskedés a nemzetek életében fő, talán egyedül való, egy életető erő.” (Jk. I. k. 531. l.) Ez a hang már a polgári igényekkel fellépő árutermelő nemesség hangja.

Ilymódon a vámügy kérdésének felvetésében a nemesség polgári célkitűzései nyertek kifejezést.

De a vámügy rendezésére irányuló törekvés csupán egvik megnyilatkozása volt a nemesség polgári célkitűzéseinek. A rendek által fölvetett úrbéri reformok fő pontjai szintén a polgári fejlődés irányába mutattak. Világosan látható ez — többek között — az örökváltság, az ősiség eltörlése, s a birtokbírhatás kérdéseivel foglalkozó reformpontok esetében, melyek egyaránt a központi feladat megoldását — a nemesség tökéssé hitelhányának enyhítését — célozták. A birtokbírhatás megadásában a nemesség az annyira hiányzó tőke megszerzésének, birtoka részbeni kapitalizálódásának lehetőségét látta: „Arról van tehát szó — mondotta Bezerédy István — megnyitattik e 9 millió embernek Magyarországon az út, mellyel a földtulajdonnak s önállásnak varázsereje által, ön magának becsülésével új életre ébredjen... a hazához s alkotmányhoz új kötelekkel kapcsoltság?; fog-e ez által hazánkra polgári morális, materiális értelemben új nap virradni?... El kell azon akadályt, gátot törölni, melly korunk emelkedésének több kárt tett, mint az orsovai sziklák vizeinkre nézve okoznak.” (Kossuth: Országgyűlési Tudósítások I. k. 337. l.) És az örökváltságot sem mászt vette fel a nemesség. minthogy azzal a munkaerő megvásárlását, birtoka részbeni kapitalizálódását lehetővé tegye.

Ilyenformán az úrbéri reformok főbb pontjai a hiányzó tőke megszerzésére irányuló követelések különböző formái voltak. E törekvések gazdasági jellegéhez azonban elválaszthatatlanul hozzátapadt a feudalizmus elleni *politikai harc* formája. A polgári reformok bevezetésére irányuló törekvéseket nem csupán elégtelen eszközként kell értékelnünk a reformkorszak folyamán. Ezek a törekvések a *feudalizmus fel-*
számolásának irányába estek.

Ugyancsak a polgári átalakulás felvetette pontok közé tartozott a magyar nyelv-hivatalosság tételeinek, Erdély visszacsatolásának kérdése s a protestánsok vallás-ügye is. Több más kérdés mellett, nagyjából ezekről a problémákról szólnak Kossuth Tudósításai.

3. Kossuth Tudósításai felfedik a feudális és klerikális reakció nemzetellenes aknamunkáját is. Ebből a szempontból igen jellemző pl. a gömöri La Motte gróf érve-lése a jobbágy birtokképeségének kérdéséről az egyik kerületi ülésen. A követ — aki egyike volt a reakció uszállyhordozóinak — így foglalt állást a polgári reform ellen: „Constitutionk Aristocratica, ha a birtok birhatást kiterjesszük a nemtelenekre is és nékiek teljes sajátját adunk, mi lesz belőle? még repraesentatívot is fognak kívánni. (Kacaj—lárma: bizonyára—adunk.) Akár ki hogy van lelkesítve, nállamnál tisztább lelkű magyar nincs, de én azt mondom, hol a pörserég (zugás) befoly a repraesentatívba, ott nincs egyéb, mint revolutio, vérpatak, örökös bizonytalanság.” (I. k. 338. l.) A polgári „szabadság” gondolatában a legtöbb reakciós követ az egye-temes szabadság „rémet” látta és beszédeit leginkább az ilyen elvakult és félelemmel vegyes elzárkózás jellemezte a polgári reformokkal szemben. Ugyancsak La Motte mondta: „mit ér nekem a szabadság, ha minden ember szabad”. (III. k. 719. l.) Az 1833 november 2-án tartott főrendi ülésen pedig — ahol az örökváltság kérdését tárgyalták meg — a nyitrai püspök „fekele színekkel festi az ezen engedélyből vár-ható... következtetéseket. Az Urnak unokái megsíratván, nem tudván jobbágyok nél-kül földjeiket művelni, zsidók és uszorások sietnek a telekre oly föl(des) ur alá, kinek csak neve marad hatalmának”. (II. k. 355. l.)

Ez az érvelés rámutat a nemesi reakció társadalmi gyökereire. Az örökváltság ugyanis nemcsak a birtok kapitalizálásának lehetőségét, hanem az ingyen robot meg-szüntét, a föld részbeni elvesztését, a fizetett bér munka alkalmazásának kényszerét is jelenthette a tökehiánnyal küzdő nemes számára. A helyzetnek ez a kettőssége általá-ban jellemző volt a nemesség magatartására. Ez érdekesen nyilatkozik meg a kerületi és az országos ülések viszonylatában is. A kerületi üléseken a reformpártnak általában több szavazata volt, mint az országos üléseken. (Erre a tényre magam is rámutattam: Valóság, 1948, április, térkép.)

Egyes követek, akik a kerületi üléseken a reform hívei voltak — mire országos ülésre került a sor — sokszor átváltak a jobboldalra és szavazataikkal a kormány-párt elveit támogatták. Természetesen az udvar megtalálta a módját annak — amint ezt a mindig éles nyelvű Balogh János barsi követ kifejezte —, hogy „egy kis királyi hivatalocskával, egy kis tarka pántlikán függő keresztecskével, egy hosszú szépen hangzó superlativus titulusocskával, egy kis donációtscskával” megfizesse az ingadozó, a refor-mot elárulni hajlandók nem is kis számú seregét. (III. k. 704. l.) Ilyen eszközökkel dolgozva az udvart kiszolgáló kormánypárt elérte azt, hogy több követ utasítása meg-változott és az új utasítások a reakció malmára hajtották a vizet. Erről tudósít Kos-suth, amikor az örökváltsággal kapcsolatban így ír: „tagadnom nem lehet, hogy az... oly roppant erővel vitatott ezen ügyet vesztély fenyegeti, miután Baranya Csongrád és Heves már a mostani kerületi végzés előtt Krassó pedig néhány nappal későbbben a kir. resolutio elfogadására küldött utasítást követeinek s mind a mellett hogy... Nagy Pál oly roppant erővel jelentette volt ki magát november 10 én az örökös kiváltás védelmére, most követtársa (Nitzky) azt nem pártolá”. (Országgyűlési Tudósítások — még ki nem adott — kéziratoss példánya. V. K. 69. l.) Ismeretes, hogy az örökváltsági reform meg is bukott ezen az országgyűlésen.

Ilyen eszközökkel dolgozott a reakció a polgári reformok megbuktatására. Ezek-ről az eszközökről rántják le a leplet Kossuth Tudósításai is.

4. Igaz, hogy az országgyűlési naplók szintén számot adnak a vitatott kérdések-ről, de az 1832/36. évi országgyűlés főrendi üléseiről nincsen jegyzőkönyv, a vitákat és így a főrendek politikai állásfoglalását kizárólag Kossuth Tudósításaiból ismer-hetjük meg. Továbbá: az országgyűlési naplók csak a rendi tábla országos üléseinek jegyzéseit tartalmazzák és egyáltalán nem örökítik meg a kerületi ülések vitaanyagát. Már pedig a nagy politikai, elvi harcok a kerületi üléseken folytak, az egyes kérdések sorsa pedig többnyire ezeken az üléseken dőlt el s innen azok leginkább csak megerősítés végett kerültek az országos ülésbe. Ugyanakkor az Országgyűlési Tudósítások megvilágítják Kossuth egyéni politikai fejlődését is és így nemcsak az országgyűlés történetének, hanem Kossuth ott betöltött szerepének egyik alapvető dokumentuma is.

5. Kossuth munkájának értéke azonban nemcsak ebben áll. Forrásértéke túlterjed az országgyűlés ismertetésének keretein. A reformkorszak gazdasági és társadalmi viszonyairól is képet ad. Az egyes reformpontok és javaslatok tárgyalása folyamán számtalanszor és különböző formában adtak helyzetképet az egyes követek a jobbágy-ság és a nemesség gazdasági viszonyairól. A Kossuth által idézett egyik követ kijelen-tése a nemesség általános eladósodott állapotára mutat rá, amikor az ősiség eltörlését a következő szavakkal ellenzi: „a megterhelt birtokot meg fogják venni olyak, kik

uzsorasok, külföldiek és a magyarok zsírján verekedtek pénzre... betódul Németh, Morva, Szász idefekteti pénzét s a Magyarországnak vége van". (O. T. I. k. 318. l.) A tárnok pedig a zselléresedésről beszél, amikor elmondja: „felföldön sok a nép... annyira ment a telek felosztása, hogy egy telken temérdek háznépek laknak". (A Tudósítások — még ki nem adott — kéziratos példánya, III, 226. l.) Ugyanerről egy másik főrend így szól: „a nemességnek jelenleg földet nem művelő osztálya nagyobb részét a jobbágytelkeknek magához szerzendő, a földművelők pedig házatlan zsellérségre jutnak". Az allodizálások tényét egy másik követ így említi meg: „Hol... nagyobb a haszon reménye, ott meg kell vallani, hogy több jobbágy telkek nemes kezekre is kerültek." (A Tudósítások kéziratos példánya, III, 213. l.)

Az ilyen számtalan és ehhez hasonló kijelentésekből látható, hogy Kossuth Tudósításai fontos anyagot tartalmaznak a reformkorszak gazdasági viszonyiról is. Ezért Kossuth munkája az egész reformkorszak általános — politikai, társadalmi és gazdasági — viszonyainak tanulmányozására felbecsülhetetlen értékű forrásmunka.

6. Végezetül a szerkesztő — Barta István — munkájáról szólunk néhány szót.*

Kossuth Tudósításai terjedelmes anyagot ölelnek fel és a kötetek rendszeres kiadása a szerkesztő alapos munkájáról tanuskodik. E mellett a jegyzetkészítés elősegítheti a szövegben magyarázatra szoruló kérdések megértését és értékelését. Helyes utalni jegyzetek formájában a vonatkozó irodalomra is, s ezzel tájékoztatni az olvasót az országgyűlés eseményeivel foglalkozó fontosabb forrásmunkákról és feldolgozásokról. A szerkesztés ilyen munkálatai természetesen szükségesek, de korántsem elégségesek a Tudósítások szövegének *politikailag és szakmailag helyes* magyarázatához. Mert a szerkesztőnek nem egyedül „a tárgyalásra kerülő kérdések történeti előzményei"-t kell megvilágítani (persze ez is feladata), hanem Kossuth szövegének helyes politikai értékelését kell főfeladatának tekintenie. Barta szövegmagyarázatai ugyanis — éppen mert a legtöbbször csupán a kérdések regisztrálásáig jutnak el — elkerülhetetlenül a burzsoá objektívizmus jellegzetességeit mutatják. Amikor például a gömöri La Motte Kossuth szövegében az 1823-as nemzeti ellenállást „lázzadás"-nak nevezi és az adminisztrátori rendszer alkalmazásáról a „lázzadás" leverésére, mint jótékony hatásról beszél, Bartha István csak regisztrál és *nem bírál* megjegyzést ad jegyzetében. (I. 338. l.)

Ilyen szempontból kifogásolható az a szövegmagyarázat is, amelyben a szerkesztő arról beszél, hogy a 18. század elejétől a török által elfoglalt területeken azoknak adományozott a király birtokokat, akik „régii jogukat... be tudták bizonyítani". (III. k. 222. l.) Nem ártott volna egyszerűen rámutatni arra, hogy birtokokat zömében az idegen, német generálisok és hazaáruló magyar csatlósai kaptak a királytól. A példákat még szaporíthatnánk, de már a fentiekből is kitűnik, hogy a jegyzetkészítésnek ez a módja nem megfelelő, hogy Kossuth szövegének éppen helyes értékelése mosódik el Barta István munkájában. Fokozottan hiba ez, ha a kiadvány nem tartalmaz bevezető tanulmányt. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy a tanulmány megírását tervébe vették s a kiadvány utolsó köteté ezt a tanulmányt tartalmazta volna. Világos, hogy a tanulmány megírását nem lehet így szétválasztani a forráskiadványoktól. Ilyen bevezető írás hiányában helyes lett volna az országgyűlésen szereplő követek politikai karakterét — jegyzetmagyarázatok formájában — világosan megrajzolni, vagy beszédeikkel kapcsolatban politikai pártállásukat röviden ismertetni. Gyakran előfordult ugyanis, hogy az országgyűlés elején még reformpárti követek — a reakció befolyására — a jobboldalra álltak át. S ez nem kis mértékben befolyásolta az országgyűlés eseményeit. Ez volt a helyzet például Somsich alnádorral is, aki a reformpártot cserbenhagyva, az országgyűlés második felében a kormánypárthoz csatlakozott. Somsichsal kapcsolatban Barta Kölcseynek azokat a szavait idézi jegyzetében (I. k. 371. l.), melyek Somsich „hazafias érzés"-éről szólnak és sehol sem idézi Kölcséyt, amikor az így ír Somsichról: „Somsich vagy megtagadta magát vagy soha nem volt az, aminek lenni őt hittük." (Minden munkái VII, k. 277—8. l.) Vagyis Somsich áruló lett. A követek ilyen politikai pálfordulása, amire számtalan egyéb példa is van, a bihari Ravazdyval, a turóczi Ruttkával és egyéb más követek állásfoglalásával kapcsolatban — alapvető vonása volt az országgyűlés eseménytörténetének. Az ilyen vonások kieme-

* Szükségesnek tartjuk felemlíteni, hogy a második kötet borítólapjának belső oldaláról, ahol a Történelmi Társulat a kötet tartalmát jelzi, a harmadik kötetre a következő szövegrész került át: „Kisebb jelentőségű közjogi... kérdések vitái tartfák ezt az anyagot... kiállítás a cári zsarnokság által eltiport lengyelek mellett...". Röviden szólva, ezt nemcsak a szerkesztőnek, hanem azoknak is hibájául rójuk fel, akik a Történelmi Társulat kiadványait intézik és akik munkájuk során nem jártak el kellő éberséggel.

lésével Kossuth munkájának nagy anyaggazdagságát teljesebben és politikailag világosabban bonthatjuk ki s egyben helyesen jellemezzük — egy követ politikai szereplésével — a reformnemesség ingadozó magatartását.

Mindezzel koránt sem akarjuk azt mondani, hogy Barta István jegyzetkészítési módszerének hiányai teljesen elhomályosítják azt az alapos munkát, mellyel a Kossuth-köteteket szerkesztette. Azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a régi — következetesen még fel nem számolt — történetiszemlélet maradványai elég kézzelfoghatóan jelentkeznek Barta István tudományos működésében. E hiányok kiküszöbölésének két alapfeltétele van. A reformkorszak problematikájának teljesebb ismeretén kívül *a marxista-leninista ideológia alapos elsajátítására és helyes alkalmazására is alapvetően szükség van.*

Reméljük, hogy a továbbiakban a szerkesztők megoldják ezt a kettős feladatot, és a Kossuth kiadványsorozat további kötetei megütik azt a magas színvonalat, amelyet az új Történelmi Társulat követelményei előírnak.

S. SÁNDOR PÁL

B. A. ГРЕКОВ, КРЕСТЬЯНЕ НА РУСИ С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО XVII. ВЕКА

(B. D. Grekov: A parasztság története Oroszországban a legrégebbi időktől a XVII. századig. Moszkva—Leningrád, 1946, 959. l.)

Az orosz polgári történetírás aránytalanul többet foglalkozott társadalom- és gazdaságtörténettel, mint a magyar. A parasztság története azonban nem foglalta el azt a helyet, amelyre az előbbi történeti szerepe feljogosította volna. Bjeljajev műve, az első és utolsó szintézis e tárgyban, több mint fél évszázaddal ezelőtt jelent meg és így minden szempontból elavult. Részletmunkák azonban szép számmal ismeretesek. Mind-egyiknek megvolt azonban az a nagy hibája, hogy a parasztság történetének egyik leg-szembeötlőbb momentumából, a XVI. században végbement földhözköltésből kiindulva, a parasztságot ezen időpont előtt szabadnak és egységes osztálynak tételezi fel, ami a leg-súlyosabb tévedések magvát hordta magában.

Az Októberi Forradalom előtt és után sok részletkérdésről jelentek meg hosszabb-rövidebb tanulmányok. A szintézishiány azonban egyre jobban éreztette hatását. A Szovjet-unió népeinek története az orosz parasztság története nélkül szinte elképzelhetetlen. A Szovjet Tudományos Akadémia a hiány pótlására elhatározta egy többkötetes szintézis elkészítését, mely a parasztság történetét a legrégebbi időktől napjainkig fogja bemut-
tatni. Ennek a monumentális munkának első kötete Grekov ismertetendő műve.

G. egy analitikus periódust zár le. Ez a hatalmas könyv azonban nem egyszerű összefoglalása az eddig feltárt anyagnak és eredményeknek. mert ezek nem lettek volna elegendők egy ilyen hatalmas szintézis megírásához. G. professzor saját, 35 éves e tárgyba vágó kutatásainak eredménye ez a munka és így igen sok kérdésben kizárólag saját kutatásaira támaszkodik. Problémafelvetése igen sokszor új és a megoldás meglepő.

A parasztság története egy hosszú folyamat, mely összefüggésben a mindenkori történeti környezettel, tehát függésben attól és visszahatva arra, bizonyos törvényszerűsé-
gek szerint játszódik le. A történeti környezet alatt azonban nem csupán a szoros érte-
lemben vett orosz területek viszonyait kell érteni. Az orosz parasztság XV—XVI. századi története már nem volna megérthető az egész keleteurópai fejlődés tekintetbevétele nél-
kül. És ez a szempont is megkívánja, hogy G. könyvével a szokásosnál hosszabban foglalkozzunk. E munka ugyanis olyan törvényszerűségeket tár fel, melyek érvénye-
sek az egész keleteurópai fejlődésre (az Elbe folyótól keletre elterülő országokra) és így a magyar parasztság történetére is.

Mielőtt eredményei ismertetésébe belefognánk, néhány szót kell szólnunk forrá-
sairól, módszereiről, stb.

Kiindulópontja a Russzkaja Pravda, vagyis az első orosz törvénykönyv, mely ele-
gendő anyagot szolgáltat a IX—XIII. századra, Kiegészítésül azonban G. bevonja természe-
tesen a többi forrásokat is. A következő forráscsoport (törvénykönyvek, oklevelek, stb.)
már a XV—XVI. századból származik. E két forráscsoport között kerekén 100—150 év-
teit el. A tatár uralom sötét századaiból nem maradt fenn olyan forrás, mely az orosz
parasztság történetét megvilágítaná. Így az orosz polgári történészek ezt az időt hipoté-
zisekkel tudták csak áthidalni. G. azonban megoldja ezt a megoldhatatlannak látszó
kérdést is. A halics-volhyniai orosz fejedelemség ugyanis, mely előzőleg a kievi állam
területéhez tartozott, s ahol a Russzkaja Pravda szintén érvényben volt, nem tatár,
hanem lengyel fennhatóság alá került. Az 1347. évi ú. n. vislicai statutum pedig, amely
a lengyel uralom alatt álló orosz területek viszonyaira részletes fényt vet, kitölti a fent-
említett űrt. A helyi eltéréseket figyelembe véve, az itt nyert eredmények ugyanis alkalm-
mazhatók Északkelet-Oroszország viszonyaira is. G. könyve ezen a ponton túlme-
gy az orosz fejlődés határain, és megvilágítja a lengyel és litván parasztság helyzetét is bizo-
nyos mértékig, ami a könyv értékét csak fokozza.

Bevezetésképpen G. részletesen foglalkozik a kievi Oroszország földművelésével és
mezőgazdasági technikájával. Végeredményben ismét leszögezi a már másutt részlete-
sebben kifejtett nézetét,¹ mely szerint a fő foglalkozási ág itt az ekés földművelés

¹ (Киевская Русь. Moszkva—Leningrád, 1944. (4. kiad.)

volt, amelynek alapján ipari és városi kultúra fejlődött. Ezt szükséges hangsúlyozni a polgári történetírás bizonyos irányával szemben, amely e korban Oroszország gazdasági viszonyait elmaradottnak tünteti fel. G. szerint a IX. században a mezőgazdasági termelés a területiális, tehát már nem vérségi szálakkal összefűzött faluközösségen (obszcsina) alapszik. Ennek tagjai szabad parasztok. A keleti szláv társadalom tehát már ekkor paraszttársadalom.

Az osztályok kialakulásával és az állam megszületésével új korszak kezdődik az orosz parasztság életében. Kezd a nagybirtok kialakulni. A faluközösségek belső okok következtében bomlani kezdenek és ugyanekkor megindul ellenük a nagybirtokosok támadása. Az eredmény a szabad parasztság függőviszonyba való kerülése lett. G. az államalakulástól kezdve nem beszél egységes parasztsztyárról. Mindig külön vizsgálja a szabad, obszcsinákban maradt parasztok helyzetét és a függőviszonyba kerültekét, akik szintén két nagy rétegre oszthatók: a faluközösséget gazdasági, tehát belső okokból elhagyni kényszerülő és a földesurak szolgálatába föld nélkül beálló elemekre, valamint a földesurak által erőszakkal függőviszonyba kényszerített parasztokra, akik földjeikkel együtt kerülnek a feudális birtokos uralma alá. Így lassanként a nagybirtok, amelyet előzőleg a birtokos „cseljád”-ja (familia) mint szolganép művelt meg, áttért a saját földjeiket művelő parasztok földbérrel való adóztatására, vagyis a munkajáradékról a terményjáradékra.

Ez a folyamat lényegében tehát az orosz nagybirtok fejlődésével esik egybe. Megrajzolása a nagybirtok kialakulásának képe nélkül érthetetlen volna. G. így munkájában igen nagy teret szentel a nagybirtok keletkezésének. Forráshiány miatt ez a kérdés teljesen nem oldható meg, de az megállapítható, hogy a világi és egyházi nagybirtok a XI. században már létezik. Ettől kezdve fejlődése elég világosan nyomkövethető. „A votcsina (allodium) fejlődésében a XV. századig nagy utat járt be. De már keletkezésével is döntő szerepet játszott a falusi lakosság történetében: 1. Világosan megvonta a határt a privilegizált földbirtokosok és a falusi lakosság tömegei között, melyek továbbra is obszcsinákban (faluközösségeikben) éltek. 2. A votcsinák tulajdonosai a faluközösség földjeiből nagy területeket foglaltak el és alávetették az ezen földön élő faluközösségbeli földművelőket. 3. Ugyancsak magukhoz vonták azon földművesek nagyrészt is, akik kénytelenek voltak elhagyni az obszcsinát és tőlük függő emberekké változtatták azokat.

Ilymódon kialakult a falusi lakosság három alapvető rétege: 1. A faluközösségekben élő parasztok, akik még nem kerültek földesúri hatóság alá. 2. A faluközösségek parasztjai, akik földjükkel együtt a földesúr hatalma alá kerültek, mivel kapcsolatban megjelent a tulajdon tagolt feudális formája. 3. A faluközösségtől elszakadt emberek, akiknek nem voltak termelőeszközeik és így idegen földön a feudális úrtól függő munkakerőként jelentek meg.” Ezen aránylag hosszú korszaknak részletes ismertetésébe itt nem mehetünk bele.

A XV–XVI. század folyamán egész Európában döntő jelentőségű változások álltak be. Nyugaton beköszöntött a kapitalista fejlődés, ami a feudalizmus felszámolása irányában hatott, míg az Elbától keletre a parasztság helyzete egyre súlyosabbá vált, földhözköttik, vagyis kialakul a röghözkött jobbágyság, melynek helyzete csak egy fokkal jobb a rabszolganál. A földesuraknak megnövekedett szükségleteit a parasztság terményszolgáltatása fedezni nem tudja, pénzre van szüksége, amit csak a majorságok megnövelésével és kényszermunka igénybevételével tud elérni. A termények értékesítése ugyanis a közben kialakuló belső piacon már lehetséges. G. szerint nem a nyugaton erősen megnyilvánuló gabonakereslet és az ezzel kapcsolatos export, hanem a belső piac kialakulása okozza elsősorban a parasztság történetében végbement hatalmas változásokat. Az állam természetesen a birtokosok érdekeit szolgálja, és a cári ukázok sorozata jogilag is megszilárdítja a fent vázolt helyzetet, vagyis azt, amit az orosz „kreposztnoje pravo”-nak mond, s amit mi röghözkött jobbágyságnak nevezünk.

Lehetetlen itt összefoglalnunk G. hatalmas munkájának eredményeit. E könyv a magyar történetírás szempontjából annyira fontos, hogy minél előbb le kellene fordítani. Már említettük, hogy túlépi az orosz történet kereteit és a feudalizmus fejlődési törvényei egy részének kidolgozásával egész Kelet-Európára és így Magyarországra is érvényes tételeket szögez le. Véleményünk szerint azonban ezen túlmenően még részletkutatásainkban is segítségünkre lehet. A magyar parasztság története első korszakainak tanulmányozását nagyon megnehezíti ugyanis forrásaink latin nyelve. Csúpan a magyar forrásanyag latinnyelvű emlékeiből kiindulva aligha lehet megállapítani a latin terminusok mögött rejlő osztályhelyzetet takaró fogalmakat. A magyar parasztság legrégebbi történetét teljesen feltárni csakis a szomszédos országok hasonló természetű

forrásanyagának egybevetésével lesz lehetséges. Ehhez G. könyve kitűnő anyagot szolgáltat, mert teljesen tisztázza az ó-szláv nyelven írt forrásokban szereplő osztályokat és rétegeket jelentő műszavakat. Összevetésük első törvényeink anyagával igen sok problémát megoldana. Konkrétan nézve az ügyet, azt hiszem, hogy a módszer a következő lenne: az első törvénykönyveinkben lévő osztályhelyeztetet takaró latin szavakat (liber, libertinus, servus, stb.) legelőször is összevetnénk az egykorú cseh és lengyel származású latin terminusokkal. Ez a problémák egy részét valószínűleg már megoldaná. A fennmaradt kérdéseket pedig már G. könyvében szereplő ó-szláv elnevezésekkel és jelentésüknek nála talált értelmezésével kellene összevetni. További segítséget jelentene ebben az ugyancsak G. szerkesztésében megjelent *Ruszkaja Pravda* kiadás,² mely szintén nagy haszonnal lenne forgatható. Mindezt kiegészítené a szerb forrásanyag és bizonyos mértékig a glagolita horvát források átdolgozása. Mindez együttesen, véleményem szerint, meglepő eredménnyel járna. Sőt e nélkül történetünk első századai feldolgozásának mindig megmarad az a hipotetikus jellege, mely e terminusok különféle magyarázataival szinte naponként változik.

G., mint az az előbb elmondottakból kiderül, négy korszakot különböztet meg az orosz parasztság történetében.

Az első korszak a faluközösségek, a szabad parasztközségek kora. Ezzel G. ebben a munkájában nem sokat foglalkozik.

Az osztályok és az állam kialakulására esik a második korszak, amelyben lassanként kialakul a feudális nagybirtok. Megkezdődik a szabad parasztságnak a földesuraktól való függése. Ez lényegében tehát megfelelne az orosz történet prefeudális korszakának. Ez a munkájáradék korszaka.

A következő korszakban (XI—XV.) a földbirtok léte már teljesen a függő parasztok munkáján alapszik. Ezek a földbért terményekben fizetik. Ez a terményjáradék kora.

A negyedik korszak a XVI. században kezdődik, amikor befejeződik a földhöz kötési folyamat és megszületik a szoros értelemben vett jobbágyság.

A földhözkötés már az abszolút állam keretei között fejeződik be, amely a feudális széttagoltság korának laza kapcsolatokban álló orosz fejedelemségei helyébe lépett. Bár az abszolút állam gazdasági előfeltételei nem voltak meg teljes mértékben, létrejöttét — Sztálin híres megállapítása értelmében — a külpolitikai helyzet, a külhatalmak nyomása meggyorsította. Ez azonban nem menti fel a kutatókat az alól, hogy ne kutassák a gazdasági alapokat. „V. I. Lenin munkájának megjelenése után (A kapitalizmus fejlődése Oroszországban c. műről van szó, P. J.), melynek speciális célja a belső piac (amelyről előtte nem vettek tudomást) kialakulási folyamatának tanulmányozása volt, az áru gazdaság megjelenésének és kapitalista jellegűvé váló átváltásának kutatása oly problémává vált, melynek helyes megoldásától függ egész Európa és különösen Oroszország társadalmi-gazdasági fejlődésének megértése.” G. ezt a munkát elvégzi és ezeket a fejezeteket Lenin idézett munkája előzményeinek lehet tekinteni. Feltárul előttünk az egységes orosz belső piac kialakulásának és az áru-termelésnek kezdeti korszaka, minek a parasztság földhözkötsége egyenes következménye.

Az orosz parasztság története itt természetesen nem fejeződik be. A továbbiakhoz azonban még igen sok anyagot kell feltárni és sok előtanulmány szükséges. Reméljük azonban, hogy a folytatás is hamarosan meg fog jelenni.

G. műve a dialektikus materializmus mesteri alkalmazása. Bár a szerző csak első szintetikus kísérletnek tekinti művét, meg vagyunk győződve arról, hogy e munka igen hosszú ideig lesz elsőrendű forrás az orosz parasztság történetével kapcsolatban és mintául fog majd szolgálni Kelet-Európa többi országa parasztságának története megírásánál.

A szovjet kritikák és a könyvvél kapcsolatos vita G. koncepcióját teljes mértékben jóváhagyta. Kisebb kifogások azonban felmerültek, ami természetes is egy ilyen hatalmas anyagot összefogó műnél.

Igy például vitatható G.-nek az az állítása, mely szerint a „ralo“, vagy a „plug“, tehát az „eke“ a *Ruszkaja Pravda* idején az adókövetés alapja. Valószínű, hogy ezek a szavak az „aratrumot“ az ekealat, vagyis az egy ekével felszántható földmennyiséget jelentik, ami e korban egész Európában földmértékül szolgált. Az adóalap tehát nem az eke, hanem a föld. Ez azonban nem érinti G. eredményeit, aki ebből a tényből fontos következményeket von le a kor társadalmának földművelő jellegével kapcsolatban, mert akár az eke, akár az ekealatja volt az adókövetés alapja, az adórendszer egyaránt az ekés földművelésen nyugodott.

PERÉNYI JÓZSEF

II. Н. ТРЕТЯКОВ: ВОСТОЧНО-СЛАВЯНСКИЕ ПЛЕМЕНА

(P. N. Tretyjakov: A keleti-szláv törzsek, Moszkva—Leningrád, 1948. 184. 1.)

A szláv őstörténet tudományos igényű feltárása alapján véve Pavel Jozef Šafárik nagy munkájával, a Slovanské Starožitnosti-val kezdődik. A 19. század elejének ez az érdeklődése a szláv őstörténet, ill. általában a szlávok története iránt, természetes következménye annak a folyamatnak, amely a kapitalizmus elemeinek megjelenésével, a polgári társadalom kezdeteivel Európa keleti részében előidézte a szláv népek öntudatosodását. Ennek az öntudatosodásnak és a nemzeti sajátosságok megismeréséért és megtartásáért folyó harcnak (amely az idegen elnyomók ellen irányuló, elsősorban fontos harcot jelentette) erős ideológiai fegyverévé vált a szláv mult felkutatása. De egészen természetes az, hogy a lényegében polgári eredetű irányzat nem mehetett túl polgári korlátain, és ezért ideológiai síkon éppen a német polgári tudomány tételeit vette át és alkalmazta a maga területén. A szláv filológia, a szlávok eredetével és fejlődésével foglalkozó történettudomány átvette az indoeurópai elméletet és a szláv problematika megoldását csakis ezen belül tudta elképzelni. Végig a 19. századon és a 20. század elején szláv és nemszláv tudósok a fajelmélet alapján nyugvó indoeurópai elmélet hívei voltak, a szláv őshaza felett vitakoztak és nem tudtak elszakadni az egy közös népi, azaz faji egységből való származás gondolatától. Oroszországban a 20. század elején A. A. Sahmatov volt ennek az elméletnek a legnagyobb képviselője, a nvugati szlávok közt az első világháború utáni időkben Lubor Niederle.

A szlávok fejlődésével foglalkozó egyes tudományok, a történelem, a régészet, a nyelvtudomány ez alatt az idő alatt rengeteg adatot gyűjtöttek össze. De nem véletlen, hogy a polgári tudomány a sok anyaggal végeredményben nem tudott mit kezdeni, nem tudta megmagyarázni a szláv népek kialakulásának a sajátosságait.

A döntő fordulatot a tudománynak ebben az ágában is a marxista-leninista elmélet konkrét alkalmazása jelentette. Marr tanítása a nép és nyelv genezisének összefüggéséről, az egyes népek keletkezésének általános jellegzetességeiről itt is hatalmas perspektívákat tárt fel a kutatók előtt. A szovjet tudományosság a kellő mértékben ki is használta ezeket a lehetőségeket. Az elmúlt harminc év alatt rengeteg új adatot sikerült összegyűjteni, főképp régészeti vonatkozásban, ugyanakkor pedig a marri elmélet alkalmazásával egészen új módon világították meg a szláv őstörténet kérdéseit.

Tretyjakov professzor könyve ezeknek a legújabb kutatásoknak az összefoglalását kívánja adni. Természetesen a tárgy nehézségeit és bonyolult voltát tekintve, még távolról sem beszélhetünk arról, hogy minden problémát megoldottnak tekintsünk. Még rengeteg a további kutatásra és megvitatásra váró kérdés. Épp ezért Tretyjakov könyve elején figyelmeztet is, hogy munkájában sokszor személyes felfogása érvényesül bizonyos kérdésekben, amivel szemben a kérdés más megoldása is elképzelhető, tehát tételei vitathatók is.

Tretyjakov maga régész, és így tárgyalásában is erősen a régészet eredményeire támaszkodik, bár természetesen nagymértékben felhasználja a szlávok őstörténetére vonatkozó írott forrásanyagot is. A nyelvtudomány eredményeit kevésbé értékesíti, mert (ahogy ezt maga mondta könyve megvitatásakor a Szovjet Tudományos Akadémia Marr-intézetének az ülésén, 1. Voproszű isztorii 1948. 9. sz., 141. l.) a szlavisztika az utóbbi harminc évben ezen a téren nem mutatott fel újabb eredményeket.

Marr megállapításaiból indul ki a könyv. E szerint a szlávok nem egy közös törzseknek a leszármazottai, hanem sokkal szélesebb etnikai alapon fejlődnek ki, azok a kapcsolatok, amelyek a szlávokat az ókori feketetengeri partvidékhez fűzik, etnikai kapcsolatok.

A könyv igen messziről kezd a keleti szlávok kialakulását. Az időszámításunk előtti 3. évezredben Kelet-Európa lakossága a három nagy földrajzi egységnek megfelelően három népi masszivmra tagolódik. Az északi erdős övezetben vadászó és halászó törzsek laktak, a Dnyepre felső folyásától északra és északkeletre, nagyjából

a mai orosz és balti szovjet köztársaságok területén. A Volga alsó folyásánál és ettől nyugatra a Fekete-tenger északi partvidékén más törzsek laktak, de eleinte ezek is sokáig csak vadászattal és halászattal foglalkoztak, összeköttetésben álltak tőlük délre lakó népekkel és már ebben a korszakban csere útján fémkészítményekhez jutottak hozzá. Ettől a tájtól nyugatra pedig a Dnyepr és Duna vidékén és még attól is nyugatabbra földművelő törzsek élnek. Tretyjakov szerint az északi törzsek nagyjából a finn-ugor népek elődjai, a sztyepplakók a későbbi sztyepei népek elődjai, a földművelő törzsek pedig a későbbi európai népek elődjai. Tretyjakov persze rögtön megjegyzi, hogy ezt a tételt nem szabad mereven értelmezni, hiszen ez újabb formában a régi indoeurópai elmélet kifejtését jelentené. Itt nem egységes nagy népi tömbökről van szó, hanem sok törzsről, amelyet a közös termelőmód hoz közelebb egymáshoz. Tretyjakov tétele azonban ilyen formában sem meggyőző, meri csakugyan azzal a következtetéssel, hogy ezekből a törzsekből alakultak ki az „európai (?)” népek, sokban emlékeztet a polgári történettudomány indoeurópai elméletére.

Az i. e. 2. évezredben ezeken a területeken nagy változások mentek végbe. A sztyepei övezetben mind szélesebb körben terjedt el az állattenyésztés, az itteni törzsek pásztorodó életmódra tértek át. A nyugati területeken is elterjed az állattenyésztés, azonban a kapás-földművelés és vadászat marad a jelentősebb termelési mód. Ezt a hatalmas változást a polgári történettudomány csak egy nagyarányú „népvándorlás” elméletével tudta megmagyarázni. Holott ennek az oka az állattenyésztés feltűnése volt. Ennek a termelőmódban beállott döntő változásnak a jelentőségét már Engels kimutatta, csak hogy ezt a polgári történészek és régészek nem látták meg. Az új termelőmód, a patriarchátusra való áttérés, az egyes törzsek vándorlásai, amelyeket az állattenyésztés tett szükségessé, összeütközéseik, szövetségek alakulása, kereskedelmi kapcsolatok első jelei, ezek teszik a 2. évezred jelentőségét. Az indoeurópai elmélet már erre a korra tette az egyes indoeurópai fajok megjelenésének korát, holott az indoeurópai népek kialakulása sokkal később és egészen más úton történt meg. Azonban az ekkor feltűnő, ú. n. szalagkerámiai népek éppúgy, mint a Dnyeszter és Dnyepr körül lakó földművelő népek, a későbbi szlávok elődjének tekinthetők.

A következő korszakot a szkíták és trákok megjelenése jellemzi, valamint a fekete-tengeri görög gyarmatvárosok kialakulása. A központi hely Kelet-Európában a szkítákat illeti meg. Tretyjakov felveti a kérdést, hogyan függ össze a szkíta lakosság a korábban itt talált törzsekkel, azaz honnan erednek a szkíták. A korabeli írásos feljegyzések, mondák hol őslakóknak, hol bevándoroltaknak mondják a szkítákat. Tretyjakov szerint itt bonyolult keveredési folyamatról van szó. A szkíták részben az itteni őslakosságból származtak, részben keletről jött nomád törzsektől. Azonban a döntő nem a keleti nomád törzsek megjelenése, hanem az, hogy az itt lakó törzsek az i. e. 1. évezred elején a fejlődés új stádiumába léptek, megismerkedtek a vassal, nagyban kifejlesztették az állattenyésztést és megismerkedtek az eke használatával. Ezzel a barbárság felső fokához közeledtek már, a katonai demokrácia formájához.

Tudjuk, hogy már Herodotos megkülönbözteti a nomád állattenyésztő szkítákat a földművelőktől. Ezek a földművelők a Dnyepr középső folyása mentén élnek. Ebből a korszakból rengeteg archeológiai emlék maradt, amely arra mutat, hogy az itteni lakosság még az ősközösségi társadalmi formák közt élt. Ezek a földművelő szkíták egészen világosan a korábban itt található törzsek leszármazottai. A nyugatabbra lakó trák törzsek kultúrája nagyjában hasonló a földművelő szkítákéhoz. Az archeológiai emlékek tanúsága szerint a többi itteni törzs, amelyekről a görög feljegyzések igen keveset mondanak, szintén ebbe a kultúrába tartozik be.

Már Karamzin gyanította, hogy a szkíták közt kell a szlávok őseit keresni. Az újabb kutatások teljesen bizonyossá teszik, hogy a földművelő szkíták és a hozzájuk hasonló kultúrájú egyéb törzsek a szlávok elődei. A bizonyítékokat még ideológiák sikon is megtaláljuk, a szkíták vallásos elképzeléseiben és művészetében sok olyan vonás van, amellyel a szlávoknál is találkozunk. De az anyagi kultúra terén is sok a közös vonás: például az átjárókkal egymás közt összeköttetésben lévő szkíta földkunyhók a 9–10. századig megmaradnak a szlávoknál. Maga a „szláv — slavinus” kifejezés is szkíta származású. Természetesen ez nem jelenti még a szkíták és szlávok azonosságát. A szkíták a maguk idejében a fejlődés bizonyos fokát képviselték, amely ebben a formában egyszeri volt és megismételhetetlen. A szlávok természetesen a fejlődés újabb fokán állnak, köztük és a szkíták közt időben és térben nagy űr tátong.

A mai keleteurópai népek etnikumának a kialakulása a római impérium századaiban indul meg. A barbár népek támadásai Róma ellen alapjaiban rendítik meg a rab-

szolgatartó társadalmat. A földművelő lakosság, amelyet az előbb ismertetett Tretyjakov, most a szármataák hatalma alá kerül. A szármataák törzsszövetségébe tartoztak bele a rokszolánok is. Tretyjakov szerint ez maga is törzsszövetség, amely az alánokból és roszokból vagy rokszokból tevődik össze. Tretyjakov lokalizálja a többi törzset is, amelyről a korabeli írók beszámolnak. A legérdekesebbek itt a venedek vagy venetek, akiket Plinius és Tacitus a Visztula tájékán helyez el. Ezekben a venedekben kell látni többek közt a szlávok elődjait, ahogy arra már Marr is rámutatott.

Miután azonban főképp Ptolemaios alapján Tretyjakov lokalizálja az egyes törzseket, megállapítja, hogy az archeológiai adatok egyáltalán nem fedik az így kialakuló képet. Ezek szerint ezen a területen az ú. n. urnatemetős kultúra emberei élnek. Csehország nyugati részétől kezdve egészen a Dnyepr középső folyásáig. Ezek a törzsek nagyjából ugyanazon a területen helyezkednek el, mint valamikor a szalgadiszés kerámia törzsei. Ezek a törzsek kétségtelenül földművelő életmódot folytattak. Tretyjakov elsősorban a Dnyepr középső folyásánál lakó törzsekkel foglalkozik. Megállapítja, hogy a szkíta korszakhoz képest már magasabb fokon állnak, itt már az ősközösségi szervezet felbomlóban van. Tőlük északra olyan törzsek élnek, amelyek közt még sok a szkíta kultúra maradványa, földművelésük is primitívebb, mint a középső dnyepriementieké. Azonban ezek a törzsek kétségtelenül etnikai kapcsolatban is állnak a középdnyepri urnatemetős kultúrájú népekkel, míg a tőlük még északabbra, a Dvina mentén lakó törzsek, a lettek és litvánok elődjai, sokkal primitívebb szervezetben élnek, kultúrájuk egyes vonásai még a kőkorszakra emlékeztetnek.

A korabeli frásos feljegyzések és az archeológiai eredmények ellentmondása úgy magyarázható, hogy Ptolemaios kora politikai szervezetét rögzíti, míg az archeológia annak a folyamatnak az egyik fázisát tárja fel, amely később az egyes népek kialakulásához vezetett. I. u. 500 körül az urnatemetős kultúra területein mindenütt szlávok élnek, ahogy az a bizánci írók adataiból kiderül. Az indoeurópai elmélet hívei az ekkor itt élő antokat és szklavinokat jövevényeknek tekintették, akik máshonnan kerültek ide. Tretyjakov rámutat azokra az etnikai kapcsolatokra, amelyek ezt a lakosságot az urnatemetős kultúra törzseihez fűzik. Nemcsak a venedek a szlávok elődjei, hanem egész sereg más törzs is, amely ezen a területen élt. Ezek a törzsek az i. u. első évszázadokban olvadtak össze egy nagy népi egységbe, a szlávságba. Ezek a törzsek megőrizték függetlenségüket a római birodalomtól és így alakulhatott ki belőlük a szláv népi tömb. Ebben a korszakban még korántsem egységesek, a déli törzsek már egységesebbek, fejlettebbek, ismerik az ekés földművelést, míg az északiak még archaikusabb formákat őriznek, tehát talán még nem is nevezhetjük őket szlávoknak.

Könyve második részében Tretyjakov a népvándorlás korával foglalkozik. Ebben a korszakban mutatja ki a szlávság további kialakulását. A népvándorlás a barbár népek támadásainak sorozata a zsákutcába került római impérium ellen. Ebben a szlávok is tevékeny részt vettek. A korszak kezdetén a gótok, majd a hunok kezébe kerül a Fekete-tengertől északra fekvő terület. Hogy a szlávok beletartoztak-e a gót törzsszövetségbe, azt nem tudjuk pontosan. Valószínűbbnek látszik az a felfogás (amit egyes frásos adatok is bizonyítanak), hogy a gótok harcban álltak az antokkal.

A szlávok fejlődése szempontjából fontos az a körülmény, hogy a 3. századtól kezdve elszigetelődtek a római birodalomtól, ennek megfelelően viszont erősödtek azok a kapcsolatok, amelyek a kialakuló szláv törzseket az északi területekhez fűzték. Ezek a kapcsolatok jelentős szerepet játszottak a továbbiakban a szláv törzsek kialakulásában. A szlávok beletartoztak a hun birodalomba, és amikor ennek súlypontja nyugatra tolódott el, a szláv lakosság jelentékeny része északra húzódott a középső Dnyepr területéről. Az urnatemetős kultúra telepeinek nagyrésze a 4—5. század fordulóját után nem működik tovább, ugyanakkor a Dnyepr és az Oka felső folyásának területén elterjed az urnatemetős kultúra készítményeivel erősen rokon fekete agyagedény. Ez is a középdnyepri törzsek elvándorlására mutat. A gót és hun támadások tehát jelentős mértékben hozzájárultak a szlávság konszolidációjához.

Ezután tér rá Tretyjakov az antok és szklavinok kérdésének a tárgyalására. A róluk szóló 6—7. századi bizánci és latin források már kétségtelenül mint szlávokat mutatják meg őket, akik szláv nyelven beszélnek, vezéreiknek szláv nevük volt stb. Az antokkal eddig kevéssé foglalkoztak, legfeljebb a szlávok eredetével kapcsolatban vetődött fel ez a probléma. Az antok és az orosz államalakulás közti összefüggést egyáltalán nem csak fel se vetették.

Annyit már a bizánci írók is megmondanak, hogy a szklavinok a Duna és a Dnyeszter között élnek, az antok pedig tőlük keletre, a Dnyepr körül, annak mindkét

partján. Az archeológiai leletekből megállapítható az, hogy telepeik nem különböznek az urnatemetős kultúrák telepeitől. Tretyjakov a leletek és a korabeli írásos adatok egybevetéséből rajzolja meg az antok és a szklavinok képét. Földművelő népről van szó, amely ismeri az állattartást is, meg halászáttal is foglalkozik. Vallásos elképzeléseik szinte azonosak az orosz népi elképzelésekkel, ahogy azok az ősosorosz krónikából, meg szépirodalmi emlékekből ismeretesek. A városok ebben a korban még csak csíráikban vannak meg. Kétségtelen, hogy az antok foglalkoztak már a színes fémek feldolgozásával és készítményeik messze északra is elkerültek. Bizánccal is kapcsolatban álltak, amint ezt például a területükön talált sok bizánci pénz mutatja. Ami politikai szervezetüket illeti, a bizánci írók idealizálásaival szemben meg kell állapítani, hogy az antok már túl voltak az ősközösségi társadalom fokán, az osztálytagolódás megindult közöttük. A háborúkban rabszolgákat szereztek, bár ez még patriarchális keretek közt mozgott, saját népükből nem tehettek senkit rabszolgává. Annál elterjedtebb volt náluk a kizsákmányolás másik formája, az adószedés.

A társadalmi szervezet alapja a nagycsalád, amely a területiális obscsinába, közösségbe tartozik. Az a kép, amely a Nomos Georgikos-ból élénk táru, egészen pontosan megfelel az antok berendezkedésének. A nagycsaládon belül többnejűség uralkodik. A nagycsaládokból összeálló obscsina élén választott vezetők állnak. Az obscsina ügyeit a nagycsaládfelek tanácsa, szükség esetén pedig az egész obscsina intézte. Az obscsina a szokásjog alapján intézett el minden ügyet. Az obscsinák felett áll, mint állandó jellegű politikai szervezet, a törzs. Az egyes törzsek egymástól függetlenek voltak s a bizánci diplomácia eléggé fel is használta ezt a lehetőséget, hogy egymás ellen fordítsa az egyes törzseket. A törzseken belül már megindult az osztálytagolódás, amint ez a temetkezés formáiból igen élesen meglátszik (rengeteg vagyontárgy egyes sírokban stb.). A Bizánc ellen folytatott háborúk hozzájárultak az egyes törzsi fejedelmek hatalmának megerősödéséhez, és így a hatalom mindinkább az egész nép akaratának kifejezőjéből a nép többsége ellen fordított fegyverre vált. Ebben a korszakban már határozottan állami jellegű törzsszövetségek alakulnak ki (nyugaton Samo országa, délen a bolgár állam).

Az első szláv betörések az 5—6. század elején érik a bizánci birodalmat, azután két évszázadon át folyik a harc. A szlávok a harcok közben állandóan fejlődnek. A balkáni háborúkban az Irán felé elfoglalt Bizánc nem tud kellőképpen védekezni, ezért a szlávok behatolását bizánci területre még az avarok megjelenése sem tudja tartósan hátráltatni. A 6. század második felében a Balkán északi és középső része már a szlávok kezében van, a 7. század közepére a szláv elem már uralkodóvá válik a Balkánon, a nyolcvanas években már Kis-Ázsiát kezdik betelepíteni. Tretyjakov kiemeli, hogy ennek a szláv behatolásnak milyen fontos szerepe volt a bizánci birodalom fejlődésében, hiszen ez tette lehetővé Bizánc feudalizálódását. De a szlávok számára is nagy változásokat jelentett. A harcokban résztvevő szlávoknál az osztálytagolódás folyamata mind erősebb ütemet vett fel. De ezen túl az északabbra fekvő szláv területekre is kiterjedt a fejlődés. Az északi törzsek szorosabb kapcsolatba kerülnek a déliekkel, a szláv etnikum konszolidációja is meggyorsul. Ebben a korszakban kezd határozottabban kialakulni a szlávság három csoportja, a keleti, nyugati és a Balkánra betört déli szlávság. Ezek az egyes nagy csoportok persze, mint az eddigiekből világosan kiderül, nem úgy jöttek létre, hogy egy nagy egység bomlott fel mindinkább egyes részekre, hanem épp ellenkezőleg, apróbb egységek fokozatos egyesülése, egybeolvadása révén.

Eddig tulajdonképpen a szlávok őstörténetét tárgyalta Tretyjakov. Most viszont, mihelyt a három nagy szláv csoport körvonalai kialakultak, már csak a keletinek a fejlődésével foglalkozik.

A főprobléma itt az antok és az orosz nép közti kapcsolat. A 7. század közepén a sztyeppevezet keleti részén létrejött a kazár állam. Ezzel a politikai élet súlypontja keletre toldott át. Az új birodalom létrejötte nagymértékben elősegítette a kereskedelmi forgalom kiépülését. Az ant törzsszövetség ebben a korszakban eltűnt. Mintegy 200—250 évvel később egy másik név lesz általánossá a keleti szláv törzsek jelölésére, a „roszj“, „ruszj“ név. Ennek a névnek eredete sokáig vitás volt, a normann elmélet hívei germán eredetűnek tartották, Manapság a szovjet tudományban általános az a felfogás, hogy egy feketetengeri népelemnek a nevéből való. A szármata törzsszövetségbe tartoztak a rokszolánok vagy roszalánok, Strabon említi őket, jóval később pedig Jordanes beszél a rokszokról vagy roszomanokról, akik a gótok ellen küzdöttek. A rosz szó tehát igen régi eredetű, amint erre sok déloroszországi víznév is mutat.

A 9. század közepétől ez a név egy nagy szláv törzsszövetséget jelent, az orosz állam megeremtőjét. Sahmatov az antokban a keleti szlávok közvetlen elődjét látja.

Niederle szerint csak a keleti szlávok déli csoportja származik az antoktól. Tretyjakov szerint a keleti szlávok déli csoportjáról van szó, régebben ezeknek az egyesülését antoknak nevezték, a 10. századtól Ruszjnak. De ez konkrét területet jelent, elsősorban a kievei földeket. A általános vélemény az, hogy ant és ruszj csak két különböző korabeli elnevezése ugyanannak a déloroszországi törzsszövetségnek. Tretyjakov szerint azonban az összefüggés nem ilyen egyszerű. Az antok és oroszok nem egészen azonosak, területük különböző, csak a Dnyepri-folyam vidéke volt a két törzsszövetség közös birtoka. Az antok mintegy az első hulláma a keleti szlávoknak, amely elsősorban a keleti szlávok déli tömegeit foglalja magába, míg a következő hullám, az orosz állam, már az egész keleti szlávokot átfogta.

A következőkben tisztázza az órosz krónikában felmerülő törzsi nevek értelmét. Tisztázza azt, hogy ezek a törzsek nagyobb területi egységeket jelentenek és nagyjából három csoportra oszlanak, aminek a nyomai megvannak a három nagy nyelvjárási csoportban. A 7—9. században ezek a törzsek természetesen még nem egységesek, helyi és stadiális különbségek még fennállanak közöttük. Annyi azonban bizonyos, hogy már nem csupán egyoldalúan földművelők, vagy vadászok, hanem termelőmódjuk sokkal bonyolultabb és fejlettebb. A déli vidékeken, a Dnyepri középső folyása mentén a nemzeti szervezeti már rég átadta helyét a területi közösségeknek, obscsinának. Az északi részekben az 1. évezred közepe táján a fejlődés még lassúbb, itt még megvan a nemzeti szervezeti. A 7—9. század folyamán azonban ezen a területen is végbement a nemzeti szervezeti bomlása és mindenütt a területi közösség vált uralkodó formává. Az antokkal közvetlen etnikai kapcsolatban álló középdnyepri törzsek ismerték már az ekés földművelést. A többi törzs azonban a 7—9. századig még az irtásos földművelést gyakorolta, ami természetesen nagy területek birtoklását tette szükségessé. Az évezred vége felé azután ezeken a területeken is az ekés földművelés válik uralkodóvá. A társadalmi szervezet alapvető tényezői itt is, mint az antoknál, a nagycsalád, a belőle felépülő területi közösség és a törzs, amely már politikai szervezet. Az osztálytagozódás kifejlődését itt is igen szépen követhetjük a települési formák, a temetkezési szokások sábj. fejlődésén.

A 7—9. század folyamán megindul már a városalakulás. Ez a kézműipar és a csereforgalom fejlődésével függ össze. A fémek feldolgozása, különösen a vasipar jelentős. Ezek a városok persze a mindinkább élénkülő kereskedelmi forgalomnak a középpontjai is voltak, sőt ezen túl, politikai és vallási központok, tehát az egész törzs életének központjai. A városok nemcsak a törzsek közti kereskedelmi forgalmat szolgálták, hanem olyan helyeken is épültek, amelyekben az idegenekkel való kereskedelem is mind nagyobb mértékben alakult ki. (Meg kell jegyezni, hogy a városok kialakulása csak a 9—10. századra fejeződött be.)

Mindez természetesen rendkívüli mértékben elősegítette a társadalmi osztálytagozódás kifejlődését. A városokban a nemzeti szervezeti hamarosan teljesen szétesett. A rabszolgaság intézményét ismerték, de valószínűleg kevésbé vették igénybe. Helyette sokkal használatosabb volt az adóztatás, ahogy azt az órosz krónika egyes adatai is bizonyítják.

Mindezt Tretyjakov elsősorban az archeológiai adatokból elemzi ki. Az egyes törzsek politikai kapcsolatára vonatkozólag biztosan nem tudunk. De igen valószínű, hogy az állandó harc az egyes törzsek közt, amelyről az órosz krónika a 9. századra vonatkozólag beszámol, már az előző századokra is vonatkoztatható. Ez persze azt bizonyítja, hogy az orosz törzsek közül már nem egy állammá fejlődik. Ez a helyzet akkor, amikor a kievei állam egyesíti a többi törzset és így létrehozza az orosz államot.

Egy rövid fejezetet szentel még Tretyjakov a don- és dnyecmenti szláv településeknek. A szlávok itt, szerinte, nem őslakosok, hanem a 9—10. század folyamán telepedtek meg itt. Főképp északról kerültek ide. A hun fennhatóság idejét követő északi irányú vándorlás és a balkáni háborúk után ez a harmadik nagy szláv vándorlás, amely hozzájárul a szlávok konszolidációjához.

Tretyjakov könyvének kivált az első részét részletesen ismertettük. Annak ellenére, hogy népszerűsítő munkának szánta, nem könnyű olvasmány. Kétségtelen, hogy egyes részleteiben lehet ellenvetéseket tenni, könyve megbírálasakor ő maga mutatott rá, hogy nem használta fel elegendő mértékben az archeológia adatait (Voproszú Isztorii, 1948, 9. sz., 141. l.). Azonban így is hatalmas munka, több évtized tudományos felfedezéseinek az összefoglalása. Számunkra különösen jelentős, egyrészt azért, mert helyes megvilágításba helyezi a szláv őstörténetet, másrészt, ezen túlmenően, azért, mert ragyogóan bizonyítja ezen a konkrét területen is a marxista-leninista elveken alapuló történelmi kutatás fölényét.

NIEDERHAUSER EMIL

A. C. НИКОЛТОВ, РОССИЯ В 1848 ГОДУ.

(A. Sz. Nyifontov: Oroszország 1848-ban, Moszkva, 1949., 310. l.)

Ez a gazdag forrásanyag felhasználásával készült munka azt a célt kívánja elérni, hogy az eddigi kutatásoknál teljesebb képet adjon a cári Oroszország helyzetéről és szerepéről az 1848—49-iki európai szabadságharcok idején. Köztudomású, hogy az 1848-as forradalmi mozgalmakkal kapcsolatban Oroszországot úgy tartják számon, mint a haladó mozgalmak legnagyobb ellenségét; e megállapítás helyes is, amennyiben a lesújtó ítéletet I. Miklós cár kormányának reakciós külpolitikájára vonatkoztatjuk. Nyifontov műve előszavában hangsúlyozza, hogy a cárizmus egyike volt az európai reakció legszilárdabb támaszainak és 1849-ben halálos csapást mért az európai népek szabadságmozgalmaira. Marx és Engels nem egy ízben mutattak rá az orosz cárizmus ellenforradalmi szerepére az 1848—49-es eseményekkel kapcsolatban. Természetesen nem Oroszország volt a reakció egyedüli támasza, mellette — mint ahogy arra ugyancsak rámutatott Marx és Engels — döntő szerepe volt a burzsoá Angliának is.¹ A marxizmus klasszikusai tudomással bírtak arról a nagy befolyásról, amellyel a múlt század közepén az angol kapitalisták rendelkeztek az európai események irányításánál, de Marx és Engels a legnagyobb figyelemmel a cárizmus ellenforradalmi szerepét kísérték. Ez volt az agresszív ellenforradalmi erő, amelyre az angol burzsoázia is támaszkodott. Az európai ellenforradalom valamennyi híve a cárizmusra függesztette tekintetét, ettől várta a segítséget. Marx, Engels, Lenin és Sztálin egytől-egyig foglalkoztak a cári Oroszország ellenforradalmi szerepével az 1848—49-es eseményekben és elsősorban a cári kormány reakciós külpolitikáját boncolgatták, kimutatván e politikai vezetésnek a feudális földbirtokos réteg érdekeivel való összefüggését. Az a kifejezés, hogy Oroszország az 1848-as szabadságharcok idejében „Európa csendőre” volt, tehát nagyban és egészben a cári rendszerre vonatkozik.

Nyifontov munkájának célja nem utolsó sorban az, hogy a cári reakciós külpolitika vonalvezetésének mögöttes indokait felfedje. Azonban már könyve előszavában helyesen hívja fel figyelmünket arra, hogy a hivatalos cári külpolitika mellett ugyanabban az időben adva volt egy másik hatalmas tényező is: a szabadságukat szerető népek igazi Oroszországa, mely a zsarnoki elnyomás idején keményen küzdött a ránehezedő súly ellen és a feudális iga lerázására törekedett. És ez a nép nem állt teljesen egyedül ebben a harcban. Az akkori orosz értelmiség legjobbjai, köztük Bjelinszkij, Herzen, Sevszenko, Nyekraszov, Szaltikov és az akkor még egészen ifjú Csernyisevskij, valamint a 40-es évek haladószellemű írókörei írásaikban, gyűléseiken az orosz nép igazi érdekeit szóaltatták meg. A cárizmus nemcsak az európai szabadságmozgalmaknak, hanem saját népének is halálos ellensége volt és elsősorban az oroszországi népeket nyomta el. I. Miklós 1848—49-es ellenforradalmi kül- és belpolitikája egyaránt népellenes jellegű volt és szemben állott a tömegek valódi érdekeivel.

Nyifontov könyvének alapvető tétele az, hogy a cári Oroszország 1848-as külpolitikáját csakis úgy lehet megérteni, ha ismerjük I. Miklós cár birodalmának akkori belső viszonyait, mert csakis a belső viszonyok alapos ismerete segít bennünket közelebb a cárizmus katonai-diplomáciai fellépése igazi jellegének megértéséhez. A szerző munkájának főcélja éppen az, hogy a belső viszonyok feltárásával segítse elő a cári külpolitika intézkedéseinek mélyebb megértését. A cári kül- és belpolitika közti szerves összefüggést ugyanis egészen új megvilágításban kapjuk akkor, ha figyelemmel vagyunk azokra a

¹ Az 1848. április 10-i londoni események nemcsak a chartista törekvések letörése szempontjából jelentősek, hanem — mint Marx és Engels megállapították — az első komoly csapást jelentették az össz-európai forradalmi megmozdulásokra. A burzsoá Anglia nemcsak a chartistákra mért csapást április 10-én, hanem a februári forradalom forradalmasító hatására is.

döntő társadalmi változásokra, amelyek az 1848-as oroszországi gazdasági és szociális helyzetet elsősorban jellemezték s amelyek végső soron megszüntették Miklós cár kül- és belpolitikáját egyaránt. Az 1848-as év az az idő, amidőn a legerősebbek Oroszországban — az előző évekhez képest — a jobbágy-paraszti szabadságmozgalmak, nő az elégedetlenség a városokban és különösen élessé válik a helyzet a nyugati tartományokban és Lengyel-Oroszországban. Ezzel a belső válsággal függ össze az is, hogy a „raznocsinyec“ értelmiség még fokozottabb figyelemmel fordul a külföld felé, feszült érdeklődéssel kíséri a nyugateurópai forradalmi megmozdulásokat és a külföldi események befolyásolják egész gondolkodását. Nyifontov ott válik el a korábbi orosz és szovjet történetírók idevágó szemléletétől, hogy e tényezők közül fontosabbnak tekinti a belső viszonyok alakulását a kívülről érkező hatásoknál. Nem vonja kétségbe azt, hogy a forradalmi nyugatnak valóban volt hatása I. Miklós feudális Oroszországra ezekben a viharos időkben, de a külső hatásokat is meghalázták a belső viszonyok. Elsősorban az a körülmény, hogy 1848-ban Oroszországban a feudális önkényuralom lényegében már halálra volt ítélve és a polgári forradalom mint feltétlen szükségszerűség lépett fel az orosz társadalomban. A nyugatról érkező forradalmi hatások tehát csak úgy juthattak szerephez, amennyiben magán az országon belül adva voltak hozzá a feltételek. Szerzőnk elsőrendű feladatának éppen e konkrét feltételek tanulmányozását tartotta. Ezzel az 1848-as Oroszország magatartásának, politikai szerepének legmélyebb gyökereit fedi fel: az 1848-as oroszországi gazdasági válság okait és következményeit bel- és külpolitikai téren. Már maga ez a célkitűzés rendkívül értékesé teszi Nyifontov könyvét még akkor is, ha a szerző, mint maga is elismeri, ebben az egy művében nem volt képes az akkori Oroszország válságának teljes, kimerítő történetét megírni s egyik-másik területen adó-sunk marad a rendelkezésre álló forrásanyag felhasználásával.

Az 1848-as európai forradalmi mozgalmak idején az oroszországi feudalizmus már válságba jutott. A múlt század első felében mind érezhetőbbé válik Oroszországban a feudális társadalmi rend bomlása. mellyel egyidőben folyik a termelődésszűkösségek fejlődése és a kapitalizmus kialakulása. „A gazdasági fejlődés ereje, mely Oroszországot a kapitalizmus útjára vezette“ (Lenin, Összes művek. XV. k. 143 l. oroszul) aláásta a feudális rendszer gazdasági alapjait, kiélezte az osztályellentéteket, elősegítette a jobbágy-paraszti szabadságmozgalmak kifejlődését. Már a múlt század 40-es éveiben gyökeres változások következtek be a feudális Oroszország gazdasági és szociális viszonyaiban. Ebben az időben már határozottan fellép a kapitalizmus kifejlődésének folyamata. Ezért írhatta Engels az 1848-as forradalmak előestéjén: „Oroszországban az ipar kolosszális léptekkel halad előre és egyre jobban és jobban változtatja át az orosz bojárokat burzsoákká“. (Marx és Engels összes művei, V. k. 247 l. oroszul.)

Az oroszországi feudalizmus válsága megmutatkozott ipari és gazdasági téren, és természetesen visszalüktözött az osztályok közötti viszony megváltozásában, az osztályok szerepének eltolódásában is. A földbirtokos nemesség süllyedését nyomon követte a jobbágytömegek sorsának rosszabbodása is. Kirajzolódott a megszülető kapitalista Oroszország új alapvető osztályainak, a burzsoáziának és a munkásosztálynak körvonalai. És a 40-es évek társadalmi mozgalmainak sodrában már ott látjuk az új „raznocsinyec“ értelmiséget, mint a haladó gondolatok zászlóvivőjét. Az 1848-as események Oroszországot abban az állapotban találják, amidőn a történelmi fejlődés törvényszerűsége már halálra ítélte a feudális önkényuralmi rendszert és Oroszország számára — mint Marx mondotta — elkerülhetetlenné vált a burzsoá forradalom. A leghaladóbb gondolkodású emberek teljesen tisztában voltak a régi rend tarthatatlanságával s nagy érdeklődéssel figyelték, mi megy végbe nyugaton.

Nyifontov sorra veszi az 1848-as oroszországi válság legfontosabb okait, köztük első helyen az 1848-as évi aszályt, a katasztrófális méreteket öltő kolerajárványt és a tűzvészeket. Az aszálytal és ennek közvetlen következményeivel az idevágó források elégtelensége miatt a szerző túlságosan röviden végez, habár hangsúlyozza, hogy ennek komoly kihatása volt. Valamivel részletesebb képet kapunk az 1848-as nagy oroszországi kolerajárvány elterjedtségéről. Az országnak úgyszólván valamennyi kormányzóságában dühöngött a kolerá, ezerszámra pusztította a lakosságot. (A városok közül Moszkvában 16 250 betegből 8000 halt meg kolerában. Pétervárott majdnem ilyen rossz volt a helyzet.) A válság megnyilatkozott a tömegek életszínvonalának süllyedésében is; a kenyérárak 1848 nyarára már 100%-kal emelkedtek, az ipari termelés csökkent, az export megszűnt, a belső piac forgalma visszaesett. Az állam pénzügyeit megrendítették I. Miklós cár rendkívüli katonai adminisztratív intézkedései és a velük kapcsolatos kiadások; ezek az intézkedések részben a belső megmozdulások letörését, részben a külföld felé irányuló expanziót célozták. A belső gazdasági válság egyenes következménye volt, hogy

nagymértékben szaporodtak az oroszországi parasztmegmozdulások. Nyifontov megállapítja, hogy az 1848-as év parasztfelkelései abban különböznek a megelőző évek jobbágyparaszti lázadásaitól, hogy számban messze felülmúlják azokat és sokkal elkeseredettebbek, sokkal makacsabbak, mint az előző idők felkelései. Nagy kár, hogy Nyifontov könyvéből teljesen hiányzik a 40-es évek munkásmozgalmi megmozdulásainak rajza, habár tudjuk, hogy ebben az időben már az oroszországi munkásság is hallatta szavát.

A könyv második fejezete az európai forradalmi mozgalmakról szóló hírek oroszországi elterjedésének útját vizsgálja. A könyv egyik legérdekesebb része ez. A szerző arra a megállapításra jut, hogy az orosz napilapok és folyóiratok meglehetősen részletes-séggel tájékoztatták olvasóikat a nyugateurópai eseményekről, Oroszország 1848-ban minden cenzúra-rendelet ellenére sem volt elzárva a nyugati világtól, összeköttették vele mindenekelőtt a folyóiratok, az újságok, a külföldről beáramló sajtótermékek, az Oroszországban megfordult utazók elbeszélései, a hazai agitációs irodalom és azok a pamflettek, amelyek többnyire I. Miklós és rendszere ellen fródtak. A szerző megvizsgálja az Oroszország felé irányuló külföldi hírszolgáltatás valamennyi forrását, érdekes és színes adatokat közöl a korabeli orosz folyóiratok anyagából, melyek fényt vetnek a 40-es évek orosz társadalmi és politikai gondolkodására. Az újságok híryananyagának ismertetése mellett természetesen legalább ilyen érdekes lett volna megtudnunk, milyen harcot folytattak a lapok szerkesztői a cenzúrát gyakorló hatóságokkal, elsősorban a III. ügyosztállyal, melynek anyagából Nyifontov rengeteg értékes adatot merített, csak éppen a sajtó irányítóinak a viszonyát nem világítja meg a III. ügyosztályhoz és a cenzúra-rendeletek végrehajtóihoz.

A könyv következő fejezetében Nyifontov — jórészt a III. ügyosztály levéltári anyagának alapján — azt a kérdést igyekszik tisztázni, hogy milyen mértékben hatoltak az 1848-as forradalmi események az oroszországi jobbágyparasztok szabadságmozgalmaira. Arra a megállapításra jut, hogy ilyen hatás fennállott, az ország egész területén értesültek a forradalmi eseményekről, de főleg Oroszország nyugati részén, a határhoz közeliekvő kormányzóságokban. Ugyancsak jelentősnek látja ezt a hatást a városokban, elsősorban Moszkvában és Pétervárott. Bár a kormány mindent elkövetett az irányban, hogy a nyugateurópai eseményekről hamis hírek jussanak el a néphez, mégis gyakran tapasztalható, hogy milyen bizalmatlankodással fogadja a nép ezeket a hivatalos forrásból érkező híreket. Nyifontov szerint az 1848—49-es európai események kétségtelenül előbbre vitték az oroszországi szabadságmozgalmakat, különösen a nyugati kormányzóságokban, ahol a meglévő osztályellentéteket még a nemzetiségi elnyomás is kiélezte. Így különösen a balti, litván, bjeloruss és ukrán kormányzóságok parasztmozgalmai kaptak közvetlenül tápot a forradalmi hírekkel a feudalizmus ellen vívott harcukhoz. Nyifontov hangsúlyozza, hogy ezt a hatást nem szabad túlértékelni, mert a belső okok mindenkor nagyobb szerepet játszottak az oroszországi társadalmi megmozdulások előidézésében, mint a külföldi események hírei. Még így is joggal úgy tetszelhet, hogy Nyifontov túlbecsüli a nyugateurópai forradalmi mozgalmak híreinek hatását az oroszországi társadalmi forrongásokra. A Voproszi Isztorii kritikája (1949, 9. sz. 116—118 l.) rámutat arra, hogy a szerző művének ezt a részét teljesen a III. ügyosztály anyagából állította össze, itt pedig az ügyosztály tisztviselőinek jelentéseit erősen meghatározza egy esetleges oroszországi parasztfelkeléstől való félelmük, aminek következtében a helyzetet sokszor sötétebbnek festik meg a valóságnál, mintegy preventív intézkedést várva ezzel a kormánnytól.

Az 1848—49-es forradalmi időszak rajtahagyta nyomát a kor oroszországi társadalmi mozgalmain is. A szerző különös figyelemmel kíséri nyomon a külföldi forradalmakról szóló hírek hatását az orosz értelmiség kiemelkedő tagjaira. A haladószerű orosz értelmiséget rendkívül érdekelték azok a kérdések, melyeket a nyugat felvetett és amelyek megoldására készült, ezért Oroszország értelmiségi köreiből fészült figyelemmel kísérték a határon túl lezajló mozgalmakat, de érdeklődésük előterében ennek ellenére mindig a hazai események, problémák állottak. Az orosz értelmiség a franciaországi forradalmi eseményekkel szemben kétféleképpen foglalt állást: a februári forradalom híre a szlavofilokat lesújtotta, ők nem hittek a forradalmakban, — viszont a pétervári „zapadnyikok“ között, mint Annenkov, Szalikov, Gogoly és mások példája tanúsítja, nagy volt a meglepődés. 1848 küszöbén a legjobb orosz értelmiségiek kibírhatalannak érezték a cári önkényuralmat. Szerzőnk ezzel kapcsolatban idézi Bjelinszkijnek Gogolyhoz intézett híres levelét, melyben Bjelinszkij 1847. július 15-én azt írja, hogy az orosz társadalomban friss erők forrnak, de a súlyos iga alatt nem találnak kiutat és csak lemondáshoz, unalomhoz, apátiához vezetnek. 1848 éppen ennek a tétlenségnek vet véget; a forradalmi-demokrata értelmiség kiemelkedett az elméleti viták légköréből és

átérezte a politikai harc szükségességét a feudális önkényuralom ellen. Nyifontov könyvének megragadó részlete az, melyben a példák hosszú sorával szemlélteti, milyen mélyen gyökerezett az orosz értelmiség legjobb fiaiban a cári önkényuralom tarthatatlanságának felismerése. Részben új vagy kevésbé ismert adatok alapján világosodik meg előttünk egy Bjelinszkij, egy Petrasevszkij, Herzen, vagy az akkor még ifjú Csernyisevszkij profilja. Részletesen megajzolja a szerző a „petrasevszki” körének, Petrasevszkij és társainak összefüggéseit, a vitáikon felmerülő kérdéseket, nézeteiket, ideológiai fejlődésüket. Az ő példájukon mutatja ki a társadalmi mozgalmak és a kiélesedett politikai helyzet összefüggését. A petrasevcek határozottan elutasították a feudális önkényuralmi rendszert és az 1848—49-es események közepette a cárizmus elleni aktív ellenállás politikájának szükségét ismerték fel. Összefüggéseiken az általános elméleti kérdések helyett az európai forradalmi eseményeket vitatták meg s ezeket összefüggésbe hozták az oroszországi helyzettel. Egy részüik a cár elleni nyílt fellépés programját hirdette. Habár Nyifontovnak nem volt feladata, hogy monográfiaszerűen részletes feldolgozásban tárja fel Petrasevszkij és körének tevékenységét, mégis módot talált arra, hogy művébe szervesen beleépitve éles megvilágításban adja a 40-es éveknek ezt a sokat vitatott s kétségtelenül jelentős intellektuális mozgolódását.

Könyve második felében a szerző a cárizmusnak az 1848—49-es év forradalmi mozgalmival vívott harcát dolgozza fel. Nyifontov rámutat arra, hogy a korábbi történetírás I. Miklós cárnak az 1848-ik évi forradalomhoz való viszonyát többnyire sematikusan fogta fel. Nyifontov abban tér el elődjétől, hogy míg azok szerint Miklós cár kezdetlől fogva a nyílt katonai beavatkozás elvét vallotta az 1848-as forradalommal kapcsolatban, ő felveti a kérdést, hogyan változott I. Miklós cár külpolitikai irányvonala a szabadságharcok folyamán. Szerzőnk itt is megismétli azt a tételét, hogy a külpolitikai kérdések megválaszolásánál nem szabad elhanyagolni a belpolitikai fejlődést, a kül- és belpolitikát szoros egységben kell szemlélni. I. Miklós korán felismerte, hogy milyen veszélyeket tartogat a maga uralmára a franciaországi megmozdulás és Nesselrode már 1848 februárjában egy Metternichhez intézett levelében az osztrák kormánynak kilátásba helyezi az orosz katonai segítséget. A cár szeme előtt állandóan ott lebegett a fegyveres segítség terve, amit csak erősítettek a francia példát követő közép-európai események. Így az Osztrák monarchián belüli mozgalmak, 1848-ban az orosz fegyveres beavatkozás mégis elmaradt, habár közben a porosz király is kénytelen volt kapitulálni a forradalom előtt, e helyett Miklósnak meg kellett elégednie az ú. n. március 14-i manifesztum kiadásával. (Sajnos, Nyifontov műve nem ismerteti ezt a fontos, és magának a cárnak a kezéből származó dokumentumot.) Kétségtelen, hogy az 1848-as évi orosz beavatkozás elmaradásának okai közt ott volt — mint Marx és Engels is észrevették — a katonai felkészültség elégtelensége. Ez a fejezet, melyben Nyifontov a cári kormány terveinek változásával foglalkozik és a belpolitikai okok közrejátszását igyekszik kimutatni a külpolitikai irányváltásnál, a könyv legnehezebb kérdéseit veti fel s még mindig nem magyarázza meg kellőképpen azt, hogy mi tette lehetővé Miklós cár külpolitikájának megváltoztatását.

A következő fejezet a reakció erősödését, a cárizmus külpolitikai elszigetelődését vázolja 1848 első felében. A cári önkényuralom helyzete 1848-ban megrendült. A széles paraszti tömegek és a városok lakói már 1848 márciusában értesültek a nyugateurópai forradalmi eseményekről, különösen a határmenti nyugati kormányzóságokban terjedt futótűzként a hír. A földbirtokosokat páni félelem fogta el. A könyv ismerteti a külföldi sajtó véleményét az oroszországi helyzetről s kiderül ebből, hogy a nyugati lapok sőtét jövőt jósoltak a cári rendszernek. Maga a cár nem annyira kívülről, mint inkább az országon belül látta a veszély növekedését; a parasztfölkelés kísértete már uralkodásának eddigi szakaszában is folyton előtte lebegett, most még ijesztőbbé lett. Ezzel magyarázható, hogy a katonai intézkedéseivel együtt megerősödött a belső reakció, a rendészeti szervek, hatóságok fokozottabb működtetése; mindezek célja az volt, hogy a forradalomtól terhes Oroszországot elszigeteljék a forradalmi nyugattól. Ezt a célt szolgálta a rendőri apparátus és a katonaság. A szerző sok értékes adattal bizonyítja a belső terror szigorítását. Különösen érdekes a III. ügyosztály anyagából Vasziljevskij csendőralezredes jelentése, melyből kiviláglik, hogy 1848-ban Oroszországban a belső helyzet a végsőkig feszült volt. Fokozottan működött a cenzúra is és a társadalmi élet egész területén nőtt a reakció.

I. Miklós külpolitikájában a reakciós erővel kereste a kapcsolatot. Ahogy erősödött nyugaton a leverett forradalmak nyomában a reakció, ugyanúgy tért magához — nem utolsósorban katonai erejére támaszkodva — a cárizmus is. A cári hatalom ereje visszaállott. Marx és Engels helyesen látták, hogy az európai forradalmi mozgalmakat

a legnagyobb veszély a cár felől fenyegeti. Engels 1884-ben „Marx és a Neue Rheinische Zeitung” c. cikkében írja: „Február 24-től világos volt előttünk, hogy a forradalomnak csak egy igazi szörnyű ellensége van — Oroszország, és hogy ez az ellenség annál erősebben kényszerül beavatkozni a harcba, minél összeurópaibbá válik a forradalom.” (Marx és Engels Összes művei, VI. k., 9. l., oroszul.) Marx és Engels 1848-ban a legnagyobb pontossággal látták az orosz cár szándékait, melyeket napjainkban végleg felhártak a történészek, miután a cárnak Paskievicssel váltott bizalmas levelezését közreadták. Nyifontov könyve a cári külpolitika irányát az intervencióval kapcsolatban is a belső eseményekkel való összefüggésében vizsgálja s ezzel számos problémára az eddigieknél sokkal kielégítőbb választ tud adni.

A könyv „Előkészületek a forradalmi Magyarország elleni intervencióra” c. fejezetében azoknak az oroszországi belpolitikai eseményekkel foglalkozik, amelyek Miklós cár nyílt beavatkozását megelőzték és az intervenció létrejöttét sietteték. Nyifontov országra tevődött át, idézi ezzel kapcsolatban Marx és Engels véleményét a magyar országra tevődött át, idézi ezzel kapcsolatban Marx és Engels véleményét a magyar forradalomról. I. Miklós cár 1849 elején még nem volt tisztában azzal, hogy az európai forradalmi mozgalmak egyik döntő mozzanata érkezett el. A lengyel hadosztályok magyarországi megjelenését komolynak tartotta, de csak mellékes epizódnak, melynek komolyabb jelentősége az általános európai válságra nincs. 1849 első hónapjaiban Paskievicshez írt leveléből kitetszik, hogy még nem látta a magyar forradalom növekvő esélyeinek komoly súlyát, 1849. január 18—31. közti leveleiben a „külgyek bizonytalansága” miatt panaszkodik, február 7-i levelében annak a reményének ad kifejezést, hogy május 1—13-ig az „ügyek tisztázódnak”, sőt március 7-én kelletlenül egyezik bele abba, hogy egy orosz hadosztályt küldjenek Erdélybe Puchner osztrák tábornok megsegítésére Bem ellen. Nyifontov rámutat arra, hogy I. Miklós cárt a Magyarország elleni beavatkozás elhatározásánál nem az vezette, hogy megsegítse az osztrák birodalmat, hanem mindenekelőtt az, hogy döntő csapást mérjen az európai forradalmi erőkre. Magát a döntést illetően, a szerző bizonyos összefüggést vél felfedezni a cári elhatározás meg a közt a szerep között, melyet Miklós cár az ú. n. szlavofílek ügyének kivizsgálásában játszott. Ez a mérsékelt irányú mozgalom erősen érdekelte a III. ügyosztályt, de magát a cárt is. A magyar forradalom — Nyifontov szerint — rendkívüli élességgel vetette fel a nemzeti felszabadító mozgalmak kérdését; a soknemzetiségű osztrák birodalom válsága folytán a szlavofil mozgolódás is politikai színezetet nyert. A szlavofílek letartóztatása éppen arra az időre esik, amikor Miklós cár elhatározása a magyarországi intervencióról megszületett; Nyifontov ebben egyetlen egyezésnél többet lát, 1849 tavaszán, tehát a cári intervenció megindítása elvi elhatározásának időszakában s azon túl is. Rendkívüli mértékben erősödik a terror az orosz birodalomban. Az „április 2. bizottság”, mint a legfőbb cenzúrát gyakorló szerv, valamennyi sajtóterméket ellenőriz, szigorúan üldözik a külföldről bejövő könyveket, korlátozzák a tudományos működést, még az egyetemek bezárásának terve is szóba kerül. 1849 tavaszára esik a petrasevcek letartóztatása is, de ekkor már az intervenció kérdése el volt döntve. A cári beavatkozás megindítására vonatkozólag szerzőnk nagy mértékben használja az eddig megjelent szakirodalmat (Averbuch: Carszkaja intervencija v borbe sz vengerszkoj revolucijei, Moszkva. 1935. és Scserbátov: General feldmarsal knyaz Paskievics, Szentpétervár, 1899.), majd az orosz hadjárat nehézségeivel, lefolyásával, kudarcával foglalkozik és számos érdekes példával világítja meg azt a viszonyt, amely az intervenció cári hadsereg tagjai és a magyar szabadságért küzdő szabadságharcosok között alakult ki a többhónapos küzdelmek folyamán.

Nyifontov rámutat arra, hogy a magyar hadsereg kapitulációja nem a cári hadsereg katonai sikereinek következménye volt, bár a cár mindent elkövetett, hogy a győzelmet nagy katonai sikerként könyveljék el. A korabeli adatok, köztük az orosz katonai vezetés számos tisztjének a megnyilatkozása alapján, teljes biztonsággal megállapítható, hogy a cári hadsereg tagjai és a magyar honvédség közt nem hogy ellenséges viszony nem állott fenn, hanem éppen ellenkezőleg, az orosz hadsereg tagjainak rokonszenvmegnyilatkozásai arra mutatnak, hogy a két küzdő fél tagjai között szinte barátságról beszélhetünk. Nyifontov közli Bogdanovszkij nyilatkozatát a Russzkaja Sztarina alapján (1883. január—április, 244. l.), mely szerint „a magyarországi hadjárat idején köztünk és ellenfeleink közt mindig baráti viszony uralkodott”. Egy másik fontos szemtanú, Lichutyin M. a „magyarokkal való barátság”-ról, az orosz tisztek „magyar rokonszenvéről” ír, a másik oldalon viszont rávilágít az orosz-osztrák ellenségeskedésre a hadseregben és a hadvezetésen belül (erről: Lichutyin: Zapiszki o pochogye v Vengriju v 1849 g. Moszkva, 1875. 247. l.). Rendkívül érdekesek Fatyjev tiszt visszaemlékezései,

azokról az érzéseiről számolnak be, amelyek a debreceni csata előtt töltötték el. Alabin a magyar és orosz katonák barátkozását örökítette meg. Azok az adatok, amelyeket Nyifontov a Russzkij Archiv, a Russzkij Invalid, a Russzkaja Sztarina régi számaiból idéz, nemcsak azt teszik világossá, hogy a cári katona és a magyar honvéd között nem volt gyűlölet, és a két hadsereg tagjai egymással barátkoztak, hanem arról is képet adnak, hogy a cári hadsereg résztvevői mennyire nem értették egyet az intervenció sikerének hivatalos magyarázóival. Mint Nyifontov írja, e cári tisztek szavaiban „élesen kifejezésre jut elismerésük a magyar forradalmi seregek harci hősiessége iránt, az együttlérés a magyar szabadságharcra, sőt a magyarok balsikere feletti sajnálkozás. Ezzel egyidejűleg az orosz tisztek majdnem minden emlékiratán vörös fonálként húzódik végig az osztrák katonasággal és az osztrák parancsnoksággal szemben érzett ellen-szenv”. (297. l.) Lichutyin megfigyelése szerint a cári hadsereg parancsnoki karában is széles körben elítélték az intervenciót s Oroszországban el volt terjedve az a vélemény, hogy „1849-ben tévedést követlünk el az ausztriai ügybe való beavatkozásunkkal”. (Lichutyin: i. m. 247. l., idézi Nyifontov 299. l.)

Hasonlóan ítéltek meg a cári intervenciót a haladó orosz értelmiség körében. A könyv Csernisevskij naplórészletein kívül idézi a petrasevcek magyarbarát magatartását. Sajnos, kevesebb adattal bizonyítja a szerző azt, hogy milyen szemmel nézte maga a nép a cár magyarországi hadjáratát. Bizonyos, hogy különösen a nyugati kormányzóságokban volt e miatt elégedetlenség, mivel a nyugat felé átvonuló katonaság élelmezési és elhelyezési terhei a lakosságra hárultak; ugyanitt a lengyel nemzetiségű lakosság magyarbarát megnyilatkozásai is fokozták az elégedetlenséget. A nép elégedetlenskése a nyugati kormányzóságokban felkelések előkészítésében nyilvánult meg; ilyen volt 1849 nyarán a vilnai szervezkedés, melyben sok fiatal vett részt s amelynek célja az volt, hogy a litván kormányzóságot kiszakítsa az orosz birodalomból. Egy másik összekülvés, mely ugyancsak összefüggött bizonyos mértékig a magyar szabadságharcra, Bjeloruszsiában kezdődött. A szervezkedést leleplezték, hét résztvevőt, élükön Alekszej Guszev orosz tiszttel, kivégezték. (1849. augusztus 16-án.) A Guszev-ügyet, mely számunkra olyannyira fontos, Nyifontov L. Leonov Pravda-béli cikke alapján említi meg (L. Leonov: Vengerszkaja veszna, Pravda, 1948. március 31., 91. sz.), Leonov viszont, mint a jegyzetből megtudjuk, a dologról magyar forrásból értesült. Így a kérdésről újat nem tudunk meg.

A magyarországi cári intervenció eredményét az oroszországi lakosság széles rétegei kétkedéssel fogadták és nem riadtak vissza attól sem, hogy elégedetlenségüknek nyíltan kifejezést adjanak. Így nyílt elégedetlenség nyilatkozik meg a magyar hadjárat miatt sok földbirtokos nemes részéről, sőt a felső bürokrácia köréből is. „A cári Oroszország uralkodó osztályainak képviselői megértették — írja szerzőnk —, hogy I. Miklós kormánya a háborús idők adott feltételei között nem képes elhárítani az ország elől a forradalmi hullámot.” (306. l.) Nyifontov az intervenció elítélését orosz részről „viszonylag elterjedt és tipikus jelenség”-nek tartja, a „lakosság jelentős tömegei” érezték így s véleményükben benne volt egyben a feudális-önkényuralmi cári rendszer lesújtó kritikája is. Nyifontov azt sem tartja egészen véletlennek, hogy az 1849-ben napirenden levő oroszországi parasztlázadások éppen azokban a hónapokban fordultak elő legsűrűbben, amikor I. Miklós cár a forradalmi Magyarország elleni intervenciót foganatosította.

Nyifontov könyve a felvetett problémáknak ha nem is teljes, de a rendelkezésre álló források bőséges felhasználásával és komoly tudományos felkészültséggel történt feldolgozása. Az 1848—49-es forradalmi eseményekkel kapcsolatban felmerülő kérdések világos tagolásával, a gazdasági, szociális és politikai problémák belső összefüggéseinek megmutatásával alapvető kiindulópontja lesz minden olyan vizsgálódásnak, amely a problémakör még kevésbé kidolgozott részletének tisztázását vállalja feladatául. Nekünk, magyaroknak, a cári intervenció mögött megnyilatkozó igazi Oroszországot s azt a hatalmas szakadékot, amely az európai reakció főtámaszát, a cárt a maga népétől elválasztotta. Nyifontov könyve világosan bizonyítja, hogy a magyar szabadságharc eltiprásában a cár mögött nem álltak ott a tömegek a maguk meggyőződésével, mint ahogy nem állt ott a haladó értelmiség sem, melynek képviselői inkább reménykedve néztek a magyar szabadságharcosokra, — mint Csernisevskij naplója is bizonyítja. Nyifontov könyvének magyar szempontból kétségtelenül az a legérdekesebb fejezete, amelyben a száz évvel ezelőtti orosz és magyar nép barátkozásáról, az orosz tiszteknek magyarbarát megnyilatkozásairól és a magyar forradalom oroszországi hatásáról olvashatunk. Ezeken a helyeken úgy érezzük, hogy a száz évvel ezelőtti történelmi tények mintegy közelebb lépnek hozzánk és a ma embere számára világossá teszik, hogy a nép ellenségei sohasem

a másik nép dolgozó, küzdő tömegei, hanem azok, akik a nép igazi érdekei ellenére csinálnak politikát, háborúkat. 1848—49-ben a cári kormány a maga érdekeit féltve, a saját belső elégedetlen tömegeitől való rettegéséből indított hadjáratot a magyar szabadságharc ellen, hogy ennek eltaposásával meghosszabítsa a feudális önkényuralom életét. Nyifontov könyve azt is megmutatja, hogy a Magyarország elleni cári beavatkozás akkor indult el, amikor I. Miklós cár odahaza a legdrasztikusabb terror alkalmazásával már pillanatnyilag biztosnak érezte magát, mert nem kellett tartania a belső forradalomtól. Így a magyar szabadságharc elbukását, a magyar nép reményeinek megghiúsulását időben megelőzte az oroszországi cári terror fokozódása, az oroszországi parasztmozgalmak letörése vagy lehetetlenné tétele. A két népet ugyanaz az elnyomó hatalom sújtotta.

KOVÁCS ENDRE

B. M. TYPOK, ЛОКАРНО

(V. M. Turok: Locarno, Moszkva—Leningrád, 1949, 267. l.)

Öt évvel a második világháború befejezése után az imperialisták ismét háborút akarnak kirobbantani. És amint nem új háborús készülődésük, ugyanúgy nem újak módszereik sem. Jelenlegi háborús készülődésük szerves folytatása a második világháborút előkészítő politikájuknak és sok minden érthetőbbé válik mai politikájukból, ha végigkísérjük a második világháború előkészítésének történetét. Ennek egyik fontos állomása éppen Locarno volt és ezért Turok Locarnóról szóló könyve hozzásegít bennünket az elmúlt és a mai korszak történetének megértéséhez, az imperialista módszerek világosabb megismeréséhez.

A locarnói egyezmény, amely 1925-ben jött létre Anglia, Franciaország, Belgium, Olaszország és Németország között, fontos szakaszt jelentett a két világháború közti nemzetközi politikában. Locarnóban a szovjetellenes „nyugati tömb” megalakítását kísérelték meg, mégpedig az első világháborúban legyőzött Németország teljes bevonásával. Az első világháború befejezése óta ez volt az első olyan nemzetközi konferencia, melyen Németország már egyenjogú félként vett részt és amelynek határozatai jelentős módon elősegítették a német imperializmus és militarizmus megerősödését és ilymódon a második világháború előkészítését.

A locarnói konferenciát a burzsoá politikusok, újságírók, történetírók, a burzsoázia szociáldemokrata lakájai a nemzetközi megbékélés nagy eredményének igyekeztek feltüntetni. Turok könyve leleplezi ezt a hazugságot. Megmutatja, hogy *Locarno szerves része volt annak az imperialista politikának, amely 1917 óta, a Szovjetunió létrejötté óta a szovjetek országának elpusztítását tartotta főfeladatának és amely logikusan vezetett a második világháborúhoz. Ezért Turok Locarno elemzésénél az első világháború után kialakult helyzetből indul ki.*

Az Októberi Forradalom győzelme nyomán a kapitalizmus világrendszere megszakadt és ettől kezdve az imperialisták minden tettét, minden gondolatát, egész politikáját az irányította, hogy a Szovjetuniót megsemmisítsék és helyébe visszaállítsák a kizsákmányolás régi rendjét. A kapitalista világ válságát azon a tényezőn kívül, hogy most már két rendszer áll fenn egymás mellett, még az is fokozta, hogy a tőkés országok egymásközi ellentétei a végsőkig kiéleződtek. Az első világháború — amely ezeknek az ellentéteknek első hatalmas, az egész világra kiterjedő kirobbanása volt — ugyanakkor még inkább kiélezte az ellentéteket. És a világháború befejezése után a győztes és legyőzött országok ellentétéhez még hozzájárultak a győztes országok közti ellentétek. A világháború folyamán az USA gazdaságilag igen megerősödött, a többi tőkés ország rovására, a tőkés országok legfőbb hitelezőjévé vált és egyre inkább az egész kapitalista világ pénzügyi központja lett. Ezzel együtt fokozódott az USA harca a világalomért gazdasági, katonai és politikai téren egyaránt. Turok könyve bemutatja, milyen eszközökkel folyt ez a harc. A főhelyet, akárcsak napjainkban, a Marshall-tervhez hasonló rabszolga-kölcsönök foglalták el, de ugyanakkor nagy fontosságot tulajdonítottak az amerikaiak az úgynevezett „élelmiszersegély”-nek is. Ezeknek a kölcsönöknek és „élelmiszersegélyek”-nek az lett volna a feladata, hogy segítsenek a válságba jutott burzsoáziának saját népük forradalmi mozgalmainak elfojtásában. Hoover 1919. január 5-én írt levelében kijelenti, hogy az élelmiszerzállományok „az egyetlen reménység jelenleg arra, hogy feltárlóztassuk a bolsevik áradatot, a nélkül, hogy hatalmas összegeket fordítanánk katonai fellépésekre”. (13. old.) Közrejátszott itt egyúttal az is, elhelyezési piacot biztosítanak az USA-ban felhalmozott eladhatatlan élelmiszerkészleteknek és az európai piacokat maguknak biztosítsák. Az „élelmiszer-segélyakciókkal” együtt az amerikai ügynökök és kémek egész serege árasztotta el az európai országokat és „emberbaráti” feladataikra hivatkozva végezték romboló munkájukat.

Anglia ebben az időben már „Amerika fiatalabb partnerének” szerepét játszotta, nemzetközi kérdésekben rendszerint az USA-val együtt, az USA-politika támogatójaként

és kiszolgálójaként lépett fel. Ugyanakkor azonban lényeges ellentétek voltak közöttük, éppen annak következtében, hogy az USA mindjobban kiszorította Angliát gazdasági pozícióiból. Nagymértékben kiéleződtek az ellentétek Anglia és Franciaország között is az európai hegemoniáért folytatott harcban. De mindegyik nagy ellentétek dacára, az imperialista tábor egységes volt a Szovjetunió elleni gyűlöletben és mindenekfelett ez a tényező szabta meg politikájukat. Már a párizsi békekonferenciának is az „orosz kérdés”, a „bolsevizmus elleni harc” állott a középpontjában és ennek a kérdésnek rendelték alá Németország kérdését is. A Szovjetunió elleni tervekben igen fontos szerepet juttattak Németországnak és ezért már az első világháború befejezése óta rendszeresen arra törekedtek, hogy megőrizzék az imperialista és militarista Németországot.

Az angol, francia és amerikai imperialisták politikája, amely a két világháború közti időszakban végig a német imperializmus helyreállítására, majd megerősítésére és támogatására irányult, már közvetlenül az első világháború után megkezdődött. E politika célját világosan kifejti az az 1917 decemberében megfogalmazott amerikai memorandum, amely Németországot igyekszik kelet felé ösztökélni, a Szovjetunió irányába. (15. old.) A Németországgal megkötött béke után ez a politika csak folytatódott és Versaillestól Locarnón és Münchenen át egyenes vonal vezet a második világháborúig.

*

A német imperializmus talpraállításának egyik módszere a hatalmas kölcsönök nyújtása volt, mégpedig elsősorban az USA részéről. „Az amerikai finánc-tőke, az angol bankok közreműködésével, tevékenyen elősegítette a német imperializmus újjászületését. locarnói tárgyalások idején pedig már arra tért át, hogy Németországot, mint a világ újrafelosztásáért való imperialista harc előkészítésének politikai tényezőjét állítsa helyre.” (3. old.)

Az amerikai tőke behatolását készítette elő az úgynevezett Dawes-terv, amelynek az volt a feladata, hogy megteremtse „a gazdasági alapot Németország bevonására a Szovjetunió elleni háború előkészítésébe”. (41. old.) A Dawes-tervnek a locarnói paktum egyenes folytatása volt.

Locarno a Szovjetunió ellen irányult, de közvetlenül legnagyobb vesztese Franciaország volt. A „szent cél”, a Szovjetunió elleni harc érdekében a francia burzsoázia kész volt lemondani európai hegemoniájáról és azt az USA-nak átengedni. A locarnói egyezmény igen súlyosan érintette Franciaországot és egyúttal azt jelentette, hogy Franciaország cserbenhagyta szövetségeseit, Lengyelországot és Csehszlovákiát, kiszolgáltatva azokat a német agresszióknak — s mindezt a Szovjetunió elleni háború érdekében.

Locarnót lényegében az amerikai és angol finánc-tőke készítette elő. És bár a garanciális paktum körüli diplomáciai harc előterében a nagyhatalmak diplomatái tevékenykedtek, hátuk mögött ott álltak a kapitalista világ igazi urai, a bankárok és nagyiparosok. „Montague Norman, Benjamin Strong és Hjalmar Schacht határoztak előre a felett, amit aztán a diplomáciai értekezleteken és tanácskozásokon megfogalmaztak.” (92. old.)

Elesen megvilágítja Turok könyve azt a gyalázatos szerepet, amit a II. Internacionále pártjai, a szociáldemokrata pártok játszottak Locarnóval kapcsolatban. Nem beszélve arról, hogy az egyes szociáldemokrata politikusok, akik tagjai voltak a burzsoá kormányoknak, mindvégig teljes erővel résztvettek a Szovjetunió elleni akciókban, a német agresszió talpraállításában — mint MacDonald —, nem beszélve arról, hogy Belgium hivatalos képviselője a locarnói konferencián Vandervelde volt, a II. Internacionále egyik „tekintélyes” vezérférfia, — de fontos feladat jutott a szociáldemokratáknak Locarno és az egész imperialista politika igazolásában. A szociáldemokrácia feladata volt az, hogy félrevezetve a tömegeket, elhitesse velük: Locarno nem a háborút, hanem a békét szolgálja. Nem hiába nevezték tehát a II. Internacionále áruló politikusait „szociál-locarnistáknak”.

*

A Szovjetunió elleni háborúra irányuló imperialista terveknek volt azonban egy alapvető hibájuk, éspedig az, hogy gazda nélkül csinálták. A Szovjetunió külpolitikájának sikerült meggyőztetnie az imperialisták terveit. A Szovjetunió külpolitikáját Sztálin elvtárs a XIV. kongresszuson tartott beszámolójában így határozta meg: „Kormányunk politikájának, a külpolitikának alapját a béke eszméje képezi. Harc a békéért, harc az újabb háborúk ellen, leleplezése mindazoknak a lépéseknek, amelyeket az új háború előkészítésére tesznek, leleplezése az olyan lépéseknek, amelyek a pacifizmus lobogója alatt a valóságban a háború előkészítését jelentik. — ez a mi feladatunk”.

(219. old.) És ezen külpolitika alapján sikerült leleplezni Locarno lényegét is, melynek „alapvető tartalma — a háború szelleme volt”.

Már közvetlenül Locarno után sikerült a Szovjetúniónak csökkentenie az imperialisták között létrejött paktum értékét. Még 1925. október 12-én létrejött a szovjet-német kereskedelmi szerződés és ezzel „bizonyos mértékben sikerült enyhítenie a locarnói egyezmények szovjetellenes életét”. (227. old.) Ugyancsak komoly siker volt az 1926 április 24-én aláírt német-szovjet semlegességi szerződés. Mindez komolyan akadályozta a Szovjetúnió elleni nyugati tömb összelákolását.

A szovjetellenes tervek, a locarnói egyezmény ellen harcoltak a nyugati országok munkásosztályai is a kommunista pártok vezetésével. A kommunista pártok nap mint nap leleplezték a burzsoá békeszólamok hazugságát, a szociáldemokraták árulását, megmutatták, mi az igazi tartalma Locarnónak. Ezzel harcra mozgósítottak a háborús gyújtogatók ellen, a proletár internacionalizmus igazi szellemében.

Turok könyve a szovjet történetírás egyik komoly eredménye. Olyan korszak történetét adja, melynek megértése fontos napjainkban is. Komoly és nagyarányú mű, de vannak egyes hiányosságai, amelyekre már a szovjet bírálatok is rámutattak. Így például, hogy nem szentelt elég helyet sem a szovjet külpolitika aktív harcának a locarnói politika ellen, sem a nyugati kommunista pártok és a néplömegek tevékenységének.

A könyvben található hiányosságok azonban nem változtatnak azon, hogy Turok igen értékes és fontos munkát végzett a Locarnóról szóló monográfia megírásával. Locarnóról ez az első marxista-leninista monográfia. A szerző olyan útmutatásokra támaszkodhatott, amelyek biztos vezérfonalul szolgáltak számára egész munkájában: azokra a megállapításokra és ragyogó elemzésekre, amelyeket Sztálin elvtárs adott számos beszédében és cikkében a kapitalizmus általános válságáról, az imperialisták politikájáról a két világháború között és konkrétan Locarnóról. Ezenkívül alapvető forrásanyag a szovjet sajtó, amely élénk figyelemmel kísérte az imperialista politika minden lépését és szüntelenül leleplezte a szovjetellenes, háborús kísérleteket. Ugyanide tartozik a nyugati kommunista pártok sajtója is, amely harcos cikkeiben feltárta a tömegek előtt az imperialista mesterkedések lényegét. Ugyanakkor Turok felhasználta a burzsoá sajtóból, a politikusok és újságírók emlékirataiból és leveleiből származó adatokat, a parlamenti jegyzőkönyveket és hivatalos okmányokat.

*

Turok könyve ragyogóan bizonyítja a szovjet történetírás fölényét a polgári történetírás felett, amely nem tud és nem is akar a dolgok lényegébe hatolni. Turok hatalmas tényanyag feldolgozásával kimutatja, mi rejlett a pacifista szólamok mögött: a kapitalisták egész politikáját a Szovjetúnió elleni gyűlölet hatotta át. Locarnónak is ez volt az alapja; a német imperializmus újjáélesztését — ami egyben a piaci vetélytárs újjáélesztését is jelentette — szintén ez a gyűlölet diktálta.

Égetően időszerű ez a könyv ma, ahogy erre a bevezetésben rámutattunk, s hasznos lenne, ha magyarul is megjelenhetne.

GÁL ÉVA

Ф. И. УСПЕНСКИЙ, ИСТОРИЯ ВИЗАНТИЙСКОЙ ИМПЕРИИ. ТОМ. III.

(F. I. Uspenszkij: A bizánci birodalom története, III. köt.)
(Moszkva—Leningrád, 1948. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája, 4°. 860. l.)

Hogy a szovjet tudomány mennyire megbecsüli a mult igazi értékeit, annak legbeszédesebb bizonyítéka az, hogy egymás után kerülnek új kiadásra a természet-tudományok és a társadalmi tudományok már elhunyt legkiválóbb művelőinek válogatott vagy összegyűjtött művei. A történészek közül a polgári koncepció utolsó nagy képviselőjének, Kljucsevszkijnek műveit éppen akkor adták ki újra, amikor a Pokrovszkij-féle iskola felszámolása után a Szovjetunióban soha nem látott lendülettel éledt újjá a történettudomány. A tudományos orosz mult ilyen maradandó értékét képviselik a bizantinológus Uspenszkij művei, elsősorban pedig nagyarányú összefoglaló munkája, a bizánci birodalom története, melynek megírását a szerző maga is élete főfeladatának tekintette. A három kötetre tervezett munkából csak az első (1913) és a második kötet (1927) jelent meg a szerző életében, a harmadik csak halála után, a jelen kiadás-sal látott először napvilágot. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája tervbevette az első két kötet új kiadását is.

A harmadik kötet a 11. század elejétől a Komnenok uralomrajutását megelőző korszaktól kezdve egészen Konstantinápoly eseléig (1453) tárgyalja a birodalom belső és külső történetét. Egyes részletekérdésekre vonatkozó monográfiáktól eltekintve éppen ez a korszak volt legkevésbé kidolgozva. A tudományos irodalomban nincs egyetlen munka sem, amely ezt a kort ilyen részletességgel összefüggően tárgyalná. A munkának számunkra külön jelentőséget az ad, hogy a bizánci történelem e századokban számos ponton érintkezik a magyar történelemmel, de különösen a balkáni népek, horvátok, szerbek, bolgárok történetével. Mindezeket a részleteket a szerző kimerítő forrástanulmányok alapján szinte apróékos pontossággal dolgozta ki. Uspenszkijnek ezeken az alapvető érdemein túl egyik erőssége a hatalmas anyagnak mesteri kezelése, a műarányos megszerkesztése és az előadás világossága. A gondos fogalmazás, a tiszta stílus élvezetes olvasmánnyá teszik munkáját.

Természetes azonban, hogy amikor a Szovjet Tudományos Akadémia a polgári történeti iskolának egy ilyen jelentős alkotását ma a tudományos kutatók számára hozzáférhetővé teszi, nem halgathatja el azokat a szempontokat sem, amelyek Uspenszkij művét a marxista-leninista történefffelfogástól elválasztják. Ezeket igen élesen kidomborította B. T. Gorjanov a kiadáshoz írt bevezetésében: „Az olvasónak... szem előtt kell tartania, hogy F. I. Uspenszkijt, aki majdnem negyven évvel ezelőtt írta művét, a liberális pozitívista történetírás többi képviselőjéhez hasonlóan, eklekticizmus jellemezte, amennyiben a történelmi folyamat különböző tényezőit egyenjogúaknak tekintette. Bár elismeri a társadalmi-gazdasági tényező jelentőségét a történelemben, mégsem adja a bizánci gazdasági élet mélyreható elemzését, a közvetlen termelők helyzetének, a társadalom egykorú struktúrájának rajzát. Nem ad eléggé részletes képet az osztályharcról és egyáltalán a társadalmi gazdasági belső történetet a politikai történethez, a háborúk és a nemzetközi kapcsolatok történetéhez viszonyítva e műben másodrangú helyre szorul. Ezzel együtt a szerző túlbecsüli a személyiség szerepét. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy eklektikus és idealista történeti felfogása gyakran megakadályozta abban, hogy az összegyűjtött óriási adatanyag kiértékelésénél helyes következtetéseket vonjon le.”

E hiányok ellenére is a munka rendkívüli tudományos értéket képvisel, mert a szerző egész tudományos munkásságának szintézisét adja és széleskörű forrástanulmányokon alapul. „E források közül sokat Uspenszkij vitt be először a tudományos köztudatba s ezért hatalmas művének gyakran forrás jellege van, amelyet még sokáig fognak használni a kutató bizantinológusok.”

HADROVICS LÁSZLÓ

A HUSZITIZMUS ELŐZMÉNYEIEHEZ

(Áttekintés a cseh történeti irodalom állásfoglalásáról a huszitizmussal kapcsolatban.)

A marxista cseh történetírás nem ok nélkül fordul fokozott érdeklődéssel a huszita korszak eseményei felé. A cseh nemzet történelmének nagy próbaköve a huszita forradalom. Jelentőségéről csak akkor kaphatunk helyes képet, ha súlyát a magyar szabadságharc súlyához hasonlítjuk. A cseh nemzeti mult haladó hagyományainak felkutatása éppen a huszitizmus jegyében kiterelhelyesedett hatalmas népi megmozdulásban talál hálás talajra. Klement Gottwald több ízben is rámutatott arra, hogy a szocializmust építő cseh nemzet elevenen érzi multjának serkentő hagyományait s építő munkájában tanulni akar a multból. „Azonban olyan korok felé kell fordulnunk — mondja Gottwald elnök —, melyekben nemzetünk előbbre ment, tehát a cseh nemzet haladó, felszabadító hagyományaihoz kell kapcsolódnunk. A nemzeti virágzás időszakának nem a Fehérhegy utáni időt fogjuk tekinteni, mint ahogy ezt nem átalították tenni a Pekař-féle reakciós cseh történészek s írók, hanem a huszita kort és a felújulás időszakát tartjuk nemzeti történelmünk legderűsebb lapjainak. Ezek lesznek példáink. A Fehérhegy utáni hagyományok követői s neveltjeik később a müncheni diktátum mellett foglaltak állást, kollaboránsok és árulók lettek. A német megszállókkal szembehelyezkedő szabadságharcosaink azonban Tabor nyomdokain jártak. A taboriták és nemzeti felújulásunk hagyományai alapján építjük új államunkat mi is.”

Gottwald elnöknek ezek az elvi fontosságú szavai rávilágítanak arra az irányra, melyet az új cseh történettudomány követ. A huszita kor forradalmi hagyományaihoz való ilyen vagy olyan állásfoglalás döntő kritériuma lett annak, hogyan viszonylik valamely cseh történész a nemzet haladó értékeihez, hogyan illeszkedik be a haladó cseh történetírás vonalába, mennyi benne a jelen s a jövő követelményei iránti megértés.

A cseh történetírásnak, a huszitizmus mozgalmához való állásfoglalását tekintve, van egy haladó és van egy reakciós vonala. Az előbbi a klasszikus cseh történetírás patinás képviselője. Palacký, az utóbbit Pekař neve jelzi. A két irányt nem holmi módszertani eltérés választja el egymástól, hanem a cseh történelem két egymástól merőben különböző felfogása, két ellentétes ideológia, mely végigvonul a cseh történetírás legutóbbi évtizedein, heves vitákat lobbantva fel, olyan mélyreható nézeteltéréseket eredményezve a nemzeti mult legdöntőbb kérdéseinek megítélésében, melyek valósággal két táborra osztották a cseh szellemi életet.

Palacký történetírói munkásságának mozgó rügője az a törekvés, hogy erősítést nyújtson a maga kora cseh polgárságának a politikai és államjogi küzdelmekben. Történeti felfogásával azt akarta megmutatni a világnak, hogy a cseh nemzet s általában a szlávok nem tartoznak a történelemnélküli nemzetek közé, mint amilyeneknek a sovinszta német történetírók iparkodtak feltüntetni őket, hanem e népek kezdetől fogva magas kultúra hordozói voltak. A nemzeti mult dicsőségének feltárásában Palacký számára első helyen állott a huszita kor haladó értékének felmutatása; e korszakot az erőszakos ellenreformáció meglehetősen elrajzolta s kiforgatta eredeti értelméből. Palacký szemében a huszitizmus a cseh nemzet legnagyobb történelmi időszaka, amikor a csehek a jogért és szabadságért vívott harcukban az európai nemzetek élére álltak, hozzájárulva a középkor bilincseinek lerázásához és az újkor elindításához. S bár Palacký egész történetírói munkásságát és politikai szereplését tekintve, a polgárság képviselője, a huszitizmus korának részletekbemenő feldolgozásával és hazafias állásfoglalásával a népi forradalmi hagyományt adja tovább és így a nemzetiségi és osztályellenesség ellen küzdő népi cseh mozgalmak erősítője és táplálója tudott lenni. Palacký történelmi felfogásában ugyanis a huszitizmussal kapcsolatban kellő hangsúlyt kap a cseh nép döntő szerepe s ha eltekintünk e helyen Palackýnak attól a romantikus gyökerű szemléletétől, mely a taboriták demokratizmusában az ősláv erények tovább-

gyűrűzését véli felfedezni, azt kell mondanunk, hogy a csehek e kimagasló történészre helyesen látta meg a huszitizmusban jelentkező osztályellentéteket is. A lipanyi katasztrófa az ő szemében a „demokrácia sirja”, melynek következménye az lett, hogy megerősödtek a rendi-feudális elemek; a taboriták vereségének végzetes következményeként jegyzi fel, hogy Fehérhegynél a cseh nemzetet csupán a felsőbb osztályok képviselték, mivel az „egyszerű emberek tömegei elnyomás alatt sínylődtek” s a „nép elvesztette élő, tevékeny részvételét a nagy nemzeti érdekekben”.

Egészen másképp közeledik a huszita kor kérdéseihez Goll történetírói iskolája. Ez elsőnek alkalmazta a cseh történetírásban a források pozitívista felhasználását, elvetvén az eszmei tényezők szerepét s a magyarázó szempontokat a történetírás területén s kizárólag a tények pontos megállapítására s leírására szorítkozott. Ez az „objektív” állásfoglalás végülis szakadékok vont a történelem meg az élő társadalmi valóság közé, a történelmet a régi oklevelek, krónikák, az írott anyag pusztá leírásával, tolmácsolásával szűkítette. Ez az iskola, melynek képviselői a legújabb időkig nagy számban találhatók a cseh idősebb nemzedék soraiban, a történelmi adatoknak az élet valóságához való közelítésében tudománytalan eljárást látott s így természetesen az ideológus Palackýval is szembekerült. A történelem eseményeit a természeti tárgyaknak kijáró objektivitással vizsgáló iskola a cseh történettudományt a tények száraz leírásával, osztályozásával merevítette; a jelen társadalmi törekvéseivel rokon kapcsolatokat, mint tudománytalan, száműzlék. Különösen magas fokra fejlesztette a goll-i iskola az összehasonlító történeti módszert, melynek keretében a cseh történelem minden egyes jelen-ségét valamilyen külföldi hatásra sikerült visszavezetniök. Ennek az iránynak mélyen idealista és spiritualista lényegéhez hozzátartozik az is, hogy olyan fogalmakkal operál, mint a „korszellem” vagy „a történelem szelleme” (Goll). Az új gondolatok, szerinte, a cseh életbe mindig külföldről, s kizárólag nyugatról áramlanak. „Talán mindaz, amit a kultúra fogalma alá foglalunk, a cseh állami élet kezdete óta külföldről jutott hozzánk” írja Pekař. (Smysl českých dějin. O nový názor na české dějiny. 2. kiad. 1929. 9. lap).

A huszitizmus megítélésében ez az idealista irányzat mereven szembehelyezkedett Palacký felfogásával. Hus tanítását s magát a huszita mozgalmat olyan nagy mértékben vezették le külföldi hatásokból, hogy ezáltal a huszitizmus nemzeti jellegéből úgy-szólván semmi sem maradt meg. Pekař — Loserth és Lenz német történészek nyomán — azt hirdette hogy Hus egész „gondolati alap”-ja Wicliffől származik, Hus hatalmas forradalmi hatású tevékenységét úgy jellemezte, mint a „Wicliff gondolataiért folytatott harcot” s maga a huszitizmus, mint szellemi irány, az ő szemében a „gótika terméke”. Vizsgálódásainak eredménye az, hogy az egész huszitizmusban nincs semilyen eredeti cseh tartalom. Pekař reakciós történetírásának azonban volt egy nagyon is gyakorlati hivatása: a tárgyilagosság álarcá alatt a polgári ideológia funkcióját gyakorolta, melynek egyik célja volt az is, hogy a nép előtt elrejtse a nemzeti megnemalkuvás és elszánt-ság nagy történelmi példaképeit s megakadályozza azt, hogy a cseh nép a történelmi példán okuiva, erőt merítsen a kizsákmányoló osztályok ellen folytatott harcához. A tudományos álobjektivitás feladata az volt, hogy meghamisítsa a cseh társadalmi fejlődésének képét s ezzel is szilárdabbá tegye a burzsoázia uralmát.

Pekař 1937-ben meghalt, de kultusza továbbélt a Csehszlovák megsemmisítő német fasiszták tudományos berkeiben: a fasizmusmal való együttműködésnek ő lett, halála után, a legtekintélyesebb propagálója cseh részről. A huszitizmus pekaři felfogása azonban nem mult el nyomtalanul a fasizmus leverésével, e nemzetietlen történeti felfogás napjainkig érezteti hatását az idősebb cseh történetírói nemzedék soraiban. Így Chaloupecký a huszitizmus mozgalmát első helyen a prágai egyetem működése eredményeként fogja fel. A huszitizmusban szerinte is külföldi eszmék valósultak meg, melyeket „a prágai tudós környezet közvetített a cseh lélek felé”. A prágai egyetemen ezel a túlbecsülésével szemben joggal lehet hivatkozni arra, hogy a huszitizmus előtti korban a prágai egyetem egyáltalán nem emelkedett felül az átlagos egyetemi színvonalon, nemzetiségi jellege is túlnyomórészt német volt s így különösebb hatása aligha lehetett a cseh tömegekre. Chaloupecký, mint Pekař-tanítvány, elveti a huszitizmus radikális hagyományait is. Lipany az ő szemében „tisztító vágás, melynek nyomán a nemzet megszabadul az erőszakos radikális és kultúrátlan taboritástól”. Mint láttuk, Palacký-nál Lipany a demokrácia sirja.

A cseh pozitívista történetírás képtelen volt eljutni a huszitizmus népi jellegéhez. A történetírók a mozgalom vallási felszínének leírásával voltak elfoglalva s a huszitizmusban túlnyomórészt vallásos megmozdulást láttak. Ezzel sikerült háttérbe szorítaniok a mozgalom népi forradalmi jellemvonásait. A cseh polgári történészek közül elsősor-

ban vallási megmozdulásnak fogta fel a huszitizmust. Masaryk és Krofta is, bár ez utóbbi észrevette a huszitizmusban rejlő szociális problémákat is. (Lásd legutóbb: K. Krofta. *Duchovní odkaz husitství*, Praha, 1946.)

A huszitizmusnak, mint elsősorban vallási mozgalomnak a tárgyalása a cseh történetészek kezében jó eszköznek bizonyult ahhoz, hogy alátámasszák vele idealista történetfelfogásukat.¹ A polgári történetírás a huszita forradalom példájával kívánta bizonyítani azt, hogy a történelmi változások és forradalmak gyökerei lényegében szellemi természetűek. Pekař, az ellenforradalom cseh ideológusa írta: „Az egyes korok alávetik magukat a szellemi áramlatoknak.”² Az egész polgári időszakban Zd. Nejedlý volt az egyetlen, aki észrevette a huszita mozgalom forradalmi jellegét s elsőként értékeite helyesen Jan Želivskýnek, a huszita forradalom nagy néptríbutjának, a prágai szegény-nép vezérének alakját.³

A burzsoá cseh történetírás, mint látjuk, hosszú időn át arra törekedett, hogy a cseh történelem legejelentősebb népi-forradalmi hagyományát megfossza jelentőségétől. A cseh történetíróknak e negatív állásfoglalása a huszitizmussal szemben nem maradt a tudósok magánügye. Az első Köztársaság vezető burzsoá körei ugyan nemzeti ünneppé avatták Hus halálának napját (júl. 6.), de a hivatalos tudomány úgy tüntette fel Hus Jánost, mint a vallási szabadság harcosát, Husnak az absztrakt erkölcsi értékek szférájába való száműzése azt a tényt kívánta elleplezni, hogy Hus valójában a régi elnyomó rendszernek üzent hadat egy szociálisabb rend érdekében. Jogosan jár el tehát az új marxista történetírás, ha a Hus-féle igazságot nem az erkölcs elvont szellemi szféráiban keresi, hanem ennek konkrét társadalmi gyökereit kutatja. A reakciós polgári tudomány Husban csak a művelt klerikust látta, aki „új, magasabb igazság”-ot keres s ezért az absztrakt igazságért áldozza fel életét is. A husi tanítás lényege elsikkadt, mert benne a ludós egyetemi tanár magánügyét keresték, a tudósát, a teológiai tanításai miatt ítél máglyahalálra a magas hierarchia. Ebből következett az a tévhit, hogy Hus tisztán középkori jelenség, akit a mai ember képtelen megérteni.

Husnak és a huszitizmusnak az újjáértékelése az új cseh történetírás legfontosabb feladatai közé tartozik. Akárcsak annakidején Palacký, a marxista cseh történetírás is büszkén eleveníti fel a husi hagyományokat s a huszitizmusban olyan mozgalmat lát, amely nemcsak a cseh nép ügye, hanem mélyen kihatott a korabeli európai forradalmi megmozdulásokra is; messze a határokon túl serkentettek a cseh husziták forradalmi akciói, a huszita ideológia s a gyakorlat ösztönző példája. Az európai forradalmiasságban fontos láncszem a huszita forradalom, mely az akkori parasztforradalmak sorát segít meghosszabbítani egészen az új kor küszöbéig. A szocializmus elveit megvalósító csehszlovák népi demokrácia pedig büszkén vallja magáénak a tabori hagyományokat, melyekért a burzsoá történetészek, köztük a monarchista Tomek, még szégyenkeztek.

A fentiekből következik, hogy előtérbe kerül a huszita mozgalom népi jellegének kérdése. A burzsoá történetírás azt igyekezett bizonyítani, hogy Hus tanítása lényegében a wicliffi tanokban gyökerezik s így végső fokon a huszitizmus nem egyéb, mint a kor szellemi áramlatainak lecsapódása. Az új cseh történetírás azonban a nélkül, hogy kétségbevonná a wicliffi hatások nyilvánvaló meglétét, a hangsúlyt Hus gyakorlati munkájára helyezi, ami Wicliff szemben kétségtelenül új, haladó vonása az egész huszitizmusnak. Nagy súllyal esik latba e tekintetben Hus prédikátori munkássága a Betlehem-kápolnában, ahol a legközvetlenebb kapcsolatban állott a prágai néppel s ezek sorában a szegénységgel is.⁴ A Betlehem-kápolnában, hogy a cseh népi rétegekre minél szélesebb körben hasson, Hus cseh nyelven prédikált s bevezette a templomba a népi egyházi éneket. Hallgatói közt nagy számban voltak szegény iparosok, szabók, szusterek, parasztok, kik az élet gyakorlati kérdéseiben kikérték Hus tanácsát, Hus az itt elmondott beszédeiben kegyetlenül leleplezte a rendszer igazságtalanságait, hallgatóit a saját értelmükbe vetett bizalomra nevelte, valamint arra, hogy önállóan gondolkozzanak a társadalmi viszonyokról.

Ezekután nézzük meg, milyennek látja a legújabb cseh történeti irodalom a kort, melyben a nagy népi forradalmi mozgalom megszületett, milyennek rajzolja meg a környezetet, mely Hus fellépését lehetővé tette. Két legújabban megjelent cseh könyv adja

¹ A huszitizmus idealisztikus felfogásának marxista kritikáját lásd: Václav Husa: *Epochy českých dějin. Sborník pro hospodářské a sociální dějiny*, Roč. I. (1946) sv. 1—2.

² Pekař: *Smysl českých dějin*. 1929, 11. l.

³ Zd. Nejedlý: *Dějiny husitského zpěvu*, 1913.

⁴ Ezt már Novotný is megemlíti: M. Novotný: *M Jan Hus*, Praha, 1919—21., I. kötet, 95. lap.

meg az egybevetésre az alkalmat. A két mű kétféle ideológiát, kétféle tudományos magatartást és érdeklődést tükröz: egyidőben jelentek meg és mégis csak egymáshoz. Mert az egyik polgári tudós műve és magán viseli a burzsoá történetírás minden súlyos fogyatékoságát, a másikat viszont szocialista szemléletű kutató írta. A kétféle felfogás különbözőségein túl, a két munka szemlélete a jövőre szólna is megmutatja a kilátásokat: melyik az a módszer, amely alkalmas arra, hogy a múlt jelenségeit a mai ember számára közel hozza s kinámozza az események ma is időszerű tanulságait.

F. M. Bartoš nagy történelmi szintézisé IV. Vencel uralkodásának időszakát öleli fel 1378-tól 1415-ig, tehát Hus János haláláig. Itt ugyan felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen ezt az időpontot tette meg műve zárókövének a szerző, hiszen bármily jelentős esemény volt is Hus halála, a huszita forradalom nem 1415-ben, hanem 1419-ben robbant ki s a cseh történelem új korszaka is ezzel az évszámmal kezdődik. Különböztetve Vencel halála is erre az évre esik s ez is megokolla volna a mű kiterjesztését 1419-ig.

Szintetikus műről lévén szó, az olvasó kíváncsian lapozza fel a könyv végéhez illesztett „Exkurs I.”-et, ahol a IV. Vencel korára vonatkozó és a szerző által felhasznált források s az irodalom sorakoznak fel. A Vencel korára vonatkozó bőséges oklevéltanyag feltárását ugyanis már a 18. században megkezdtek s ez a munka máig is folyik. Bartoš nagy anyag közt válogathatott. Az első nevezetes okmánytárat Pelcl művében találjuk (F. M. Pelcl: Lebensgeschichte Königs Wenzeslaus, 1788—90), sajnos, Pelcl munkája gyorsan elavult. A későbbi történészek közül Bartoš emliti Palackýt és Tomeket (V. V. Tomek: Dějepis města Prahy, 1875). A Bartoš előtt járt kutatók közül azonban a legfontosabb Theodor Lindner (Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzels, 1875—80.). E kiváló elődök után meglepetésként hat, hogy Bartoš nem folytatta a kiadatlan oklevelek további feldolgozását. Műve függelékében panaszkodik, hogy a korra vonatkozólag hiányzanak a regesták, melyek támaszul szolgálhattak volna, tekintve, hogy az okleveleken hiányzik a keltezés, ami használhatóságukat megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi. Másik nagy hiányossága a műnek, hogy nem használta fel a korabeli városi könyveket sem, amelyekben pedig sok értékes adatot talált volna, különösen Prága. Brno stb. gazdasági és szociális viszonyaira vonatkozólag. E rendkívül jelentős források elhanyagolása s velük szemben a megbízhatatlan elbeszélő források (krónikák) előnyben részesítése okozza többek között, hogy ebből a különben nagy szorgalommal megírt könyvből Vencel korának társadalmi képe súlyos egyoldalúsággal és csak vázlatosan bontakozik ki. A szerző túlnyomórészt politikai történetet írt, de munkája a gazdasági és szociális tényezők következetes elmellőzése folytán, elejétől a végéig a levegőben lebeg.

A művet olvasva az lehet az érzésünk, hogy szerzője, aki számos tanulmányában bizonyította be, hogy Hus korának egyik legkiválóbb ismerője, amiről egyébként mostani összefoglalása is tagadhatatlan bizonyítékot nyújt, a kor vizsgálatánál szándékosan kerülte ki a gazdaságtörténeti és szociális vonatkozásokat. A munkából meglehetősen részletességgel és színesen bontakozik ki Vencel egyénisége és politikája, a sikerületlen római út, harca a főurakkal a királyi hatalomért, birodalmi politikája, sajátos helyzete a nagy schizma idején, elfogatásának körülményei, a kor vezető egyéniségeihez fűződő kapcsolata. A mű második fele azután a Hus Jánossal és a huszitizmussal kapcsolatos problémákat veszi sorra, egészen Hus elítéltségéig s haláláig. A korral s az uralkodóval összefüggő fontos kérdések közül igen sok kitűnő érzékkel van felveve, a rendelkezésre álló anyag kritikai megrostálását bizonyítja. A részletek élvezetes feldolgozása mellett a mai olvasót ennek ellenére élénkebben foglalkoztatják azok a problémák, amelyek ebből a nagy szintézisből kimaradtak s még nyomuk sem fedezhető fel benne. Még ha ismerjük is a burzsoá történészek megszokott álláspontját a huszitizmussal kapcsolatban, úgy, ahogy azt előljáróban ismertettük, akkor is meglep az a közöny, mellyel Bartoš egész műve folyamán a gazdasági tényezőkkel szemben viselkedik. Mindenekelőtt meg kell látni, hogy nem foglalkozik a városok szerepével; így nem esik szó a Vencel korabeli Prágáról, melyről pedig tudjuk, hogy az egész huszita mozgalom központja volt. Nem hallunk Prága lakosairól, a köznépről, polgárokról, kézművesekről, a szegénységről; — mintha a királyon kívül csak nemesek és főpapok lakták volna az országot. Pedig a városok, köztük elsősorban Prága köznépeinek helyzete, a városon belül dúló harcok, az egyes társadalmi csoportok szembenállása, sőt az egyes városrészek, mint az Ó- és Újváros szembekerülése, a tarka és mozgalmas élet megrajzolása hússal és vérral tudták volna megtölteni a korrajzot. Ugyanígy nem dolgozza fel a szerző a főváros és a morva

⁵ F. M. Bartoš: Čechy v době Husově 1378—1415. A Laichter-féle Cseh történelem sorozatának II. része 6. fejezeteként, Prága, 1947. 515. l.

városok egymástól eltérő fejlődési útját, holott tudjuk, hogy a csehországi és a morvaországi városok, más-más fejlődés eredményeképp, különbözőképpen válaszoltak a huszita forradalomra: Prága melléje állt, a morvaországi városok ellene szegültek. Bartoš egyáltalán semmit sem mond a városok gazdasági fejlődéséről; B. Mendl idevágó kitűnő műveit nem idézi.⁶ Nem tudjuk meg belőle, milyen helyzetet foglalt el Prága a korabeli kereskedelemben; mit jelentett kereskedelemi szempontból Prága helyzetében az 1400-as esztendő s a nyomában bekövetkező harcok, melyek során Prága egyidőre elszakadt a német kereskedelemről.

Bartoš művét a szociális problémák iránti teljes közöny jellemzi. A huszitizmus népi tartalmáról szó sem esik benne. Ismerteti a Betlehem-kápolna létrejöttét, de nem emlékezik meg arról, hogy kiknek prédikált Hus a Betlehem-kápolnában, kik voltak a hallgatói? Sőt, óvatosan kikerüli Hus prédikációinak a szegénység helyzetére vonatkozó részeit. Nemcsak Hus tanításának szociális jellege vész így el, hanem elődeinek, egy Waldhausernek, egy Kromerizsi Miličnek vagy Janovnak szociális állásfoglalásai is, melyeket pedig Bartoš kitűnően ismer s más műveiben utal rájuk. Nagy hiánynak kell tartani, hogy egy ilyen szintetikus műben megfeledezett ezekről. Így az egész mű elmarad attól a követelménytől, melyet a huszitizmus kapcsán a haladó tudományosság szegsz az új tudósok felé. Bartoš könyvéről — nem tekintve az anyag elrendezésében és a részletek feldolgozásában megmutatkozó tényleges szakértelmet s a könyv hatalmas anyagának egyéb értékeit — elmondhatjuk, hogy még a polgári történetírás terén is elmarad a követelményektől abban, ahogyan nem vesz tudomást a huszitizmus forradalmi szociális jelentőségéről. E mellett még Novotný művét is korszerűbbnek kell éreznünk azokban a fejezetekben, ahol megemlékezik Hus, Milič és más prédikátorok állásfoglalásairól a szegények érdekében, sőt Novotný a valdensekkel kapcsolatban a „népi eretnekség” fennállását is megengedi cseh viszonylatban (i. m. I. kötet, 333—334. l.).

A polgári cseh történetírás hatalmas anyagot hordott össze a huszita kor eseményeivel kapcsolatban, de a nép szerepének megmutatására egyáltalán nem, vagy csak alig mutatkoztak kísérletek a burzsoá volnalon. František Graus joggal írja új könyvé⁷ előszavában, hogy míg a cseh tudósok nagy szorgalommal kutatták a nemesek, tudósok életét s az egyetemi disputákat, a nép iránt elfelejtettek érdeklődni. Graus könyve, mely mindvégig figyelembeveszi B. Mendl gazdaságtörténeti kutatásainak eredményeit, arra a feladatra vállalkozott, hogy megmutassa a huszita mozgalom kitörése előtti prágai szegénynépet, a forradalmi megmozdulás igazi hőseit.

A szerző tisztában volt azzal, hogy szakítania kell a polgári történetíróknak azzal a tévhitével, mintha a középkor a szociális harmónia időszaka lett volna. A történeti kritika már régen kimutatta, mondja a szerző, hogy a középkori városokban is volt egy számottevő réteg, amely a saját két kezén kívül egyébbel nem rendelkezett. E réteg figyelembevétele nyomán szerte kell foszlania annak az elképzelésnek, mely a középkorban a harmónia és nyugalom, az összhang és elégedettség boldog idejét látta. A források számszámra tudnak olyan nyomorultakról, akik kénytelenek voltak ruházatukat és az élethez elengedhetetlenül szükséges használati tárgyaikat elzálogosítani, csakhogy éhen ne haljanak; e források az egésznapos fárasztó munka „jutalmaként” olyan béreket említnek, melyekből a dolgozók alig tudták éhüket csillapítani.

E forrásanyag felhasználása véget vet annak a felfogásnak, mintha a középkori városokban két réteg élt volna egymás mellett. A patriciusok és kézművesek mellett volt egy harmadik csoport, a városi szegénynép. E réteg még nem alkotott osztályt, de IV. Károly és Vencel idejében meglete nagyon is érezhető és fontosabb szerephez éppen a huszita forradalom révén jut. Graus könyve ennek a városi szegénynépnek gazdasági és szociális helyzetét, a termelésben elfoglalt szerepét és életkörülményeit vizsgálja idevágó források alapján. Műve középpontjában a prágai szegénység áll, amit megmagyaráz az a központi helyzet, melyet Prága abban az időben a vidéki városok közt elfoglalt. Nagy óvatosság és jó kritikai érzék kellett ahhoz, hogy a szerző az erősen szétszórt történelmi forrásokból megközelítőleg pontos képet állítson össze a középkori Prága szociális és gazdasági viszonyaira vonatkozólag. A rendelkezésre álló „hivatalos” forrásanyag mellett nagyobb szerephez jutnak a magánjellegű források, ezek értéke ugyanis meghaladni látszik az előbbieket. Közülük a szerző különösen a prágai káptalan kézíratait használta,

⁶ B. Mendl (1892—1940) a cseh gazdaságtörténet kiváló képviselője. Bartoš témájába vágó művei közül említsük meg: Hospodářské a sociální poměry ve městech Pražských v l. 1378—1434; Sociální krise a zápas ve městech 14. věku; Z hospodářských dějin středověké Prahy.

⁷ Fr. Graus: Chudina městská v době předhusitské, Prága, 1949. 236. l.

melyek sok értékes adatot tartalmaznak az árak és bérek alakulásáról, a munkafeltételekről, a pénz árfolyamáról stb.

Graus igyekszik a városi szegénységen belül határvonalakat húzni. Maga a városi szegénynép, melyet szándékosan nem jelöl a proletariátus névvel, szemében mindazoknak az egyéneknek az összességét jelenti, akik nem rendelkeznek önálló keresettel, hanem gazdasági helyzetük következtében kénytelenek voltak valamilyen függő helyzetű megélhetési forráshoz folyamodni. Egy részük közvetlenül vett részt a termelésben, mint a nem kvalifikált munkások (napszámosok, segédmunkások), segédek és a kézművesektől függő egyéb munkások (pl. tönkrement iparosok stb.). Mellettük fontos a termelésben nem résztvevő elemek nagy száma és szerepe. Idetartozik a nagyszámú városi cselédség és a „törvényenkívüli” egyének csoportja. E rétegek szociális helyzetének vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy a huszitizmus előtti idők Prágájában komoly szociális problémák tornyozódtak fel s vártak rendezésre. Mindenekelőtt volt egy nem jelentéktelen napszámosréteg, mely csak nehezen tudott munkát kapni s kereseti lehetősége egyre zsugorodott. Külön probléma a mesterlegények helyzete, ezek ugyanis nem sokban különböztek a napszámosoktól s nagy részüknek nem lehetett reménye arra, hogy a mesterek sorába lépjen; az akkoriban már szilárdan megszervezett céhek védekeztek ellenük; a mesteri oklevél elnyerését magas illetményekhez köthették. A források egyöntetűen cáfolják az osztályegyenlőségről alkotott előítéleteket: még az azonos kézművesiparhoz tartozó mesterek közt sem lehetett szó vagyoni, gazdasági egyenrangúságról. Még kevésbé a céhek egymásközi viszonylatában. A társadalmi körképet kiegészítik a termelésből kihullott, ú. n. társadalmon-kívüli egyének, ezek is nagy számban éltek a középkori Prágában.

Az árak és bérek viszonya arról tanúskodik, hogy a huszita forradalmat megelőző esztendő ár- és bérvízonyai a szegénység számára semmiképp sem voltak kedvezőek. A legfontosabb élelmiszerek ára emelkedett, a bér látszólag egy szinten maradt, de valójában az apró pénznek süllyedésével vesztett értékéből. A szegénynép életviszonyainak súlyosságát bizonyítják a gyakori kölcsönök; a szegény ember pénzét nemcsak a városi igyekezett megkaparintani a túlméretezett illetmények révén, hanem az egyház is. Általános jelenség volt az uzsora, melyet nemcsak a zsidók, kocsmárosok, polgárok és kézművesek folytattak, hanem maguk a papok is és az a kamat, amit a papok szedtek, néha meghaladta a megszokott kamatmértéket. Nagy kár, hogy nem maradtak fenn adatok az adózási tarifákról, az adók megoszlásáról. Graus megállapítja, hogy éppen az 1418. év hozta a lakosság legnagyobb megterhelését: ebben az évben az adókat nem kevesebb, mint hétézben hajtották be.

A városi szegénység nemcsak gazdasági s pénzügyi tekintetben volt kiszolgáltatva a gazdagabbaknak, hanem szociális és jogi téren is. A korabeli szatírák megmutatják, hogyan vélekedett a szegény nép a módos kézművesekről. A korábbi történetírás elmulasztotta észrevenni, hogy a huszitizmus előtti időszakban nemcsak a kézművesek és kereskedők (patriciusok), hanem a kézművesek és a szegénynép közt is fennállott az antagonizmus. Graus most figyelmeztet erre. De jogilag sem lehetett szó egyenlőségről. A városokban teljesjogú polgárnak csak az számított, aki bizonyos vagyonnal rendelkezett. Az egész középkori jogrendszer a maga kettős büntetésével (pénzbeli és testi) a vagyonos rétegek javát szolgálta, ezek ugyanis még leg súlyosabb bűneiket is „jóvátehtették” pénzbüntetések útján, míg a szegényt a legcsekélyebb kihágásért is súlyos testi büntetéssel sújtották. A szerző vitatja Mendlnék azt a véleményét, mintha az igazságszolgáltatásban mutatózó nagy vagyoni részrehajlás a huszitizmus előestéjén az ú. n. német jog bevezetésével csökkent volna s hogy az 1400-ban keletkezett „Stručná poučení právní” eltörölte volna a vagyonosok kiváltságait. A bíráskodásnak ez az egyoldalsága fennmaradt ezután is. A legkirívóbban a fellebbezés körülményei jellemzők. (Aki fellebbezni akart, annak külön kellett fizetnie a bírónak s külön az esküdteknek.)

Graus munkájának tanulságos része az, melyben felhívja a figyelmet a középkori osztályharc jelenségeire és arra a hanyatló tendenciára, melyet a cseh gazdasági élet az 1400-as év körül mutat. Prága ebben az időben elsőrendű kereskedőváros, de az akkori európai kereskedelmi központokkal szemben itt teljesen hiányzik a saját termékekkel való kereskedés. Prága gazdasági állapotára döntő kihatással volt az a körülmény, hogy nem volt export-ipara. A gazdasági élet egész struktúrája úgy alakult, hogy megakadályozta a széles alapokon megszervezett termelés és export kialakulását. A rendelkezésre álló tőke olyan kezekben volt, hogy ebből ipari vállalkozás nem nőhetett ki (papok, kolostorok, gazdag kereskedők, részben nemesek, akik tőkéjüket házakba és

szőlőkre fektették). A termelés kibontakozásának voltak jogi akadályai is, így szigorúan korlátozták az alkalmazható kvalifikált munkaerők számát. A lakosság megoszlásával kapcsolatban Graus igen tetemesnek tartja a városi szegénynép számát. Maguk a kézművesek nem tették ki a lakosság felét, a kereskedők száma sem lehetett túl nagy. A főprobléma nyilván annak a nagyszámú szegénységnek az elhelyezkedése volt, amely még utánpótlást is kapott a vidékről a fővárosba tóduló paraszti elemekben. Prága az akkori városok közt túlsúlyosnak tekinthető (Mendl 28 ezerre becsüli Prága lakóinak számát ebben az időben, Bartoš és vele szerzőnk is kevesebbre, 22 ezerre) s a lakosság fokozódó nyomorán az időnkénti járványok és éhhalál sem változtatott. A városi nép a fenyegető pestis s éhezés elől nem menekülhetett falura, mert ez helyzetén nem segített volna. A szaporodó adósságok azt jelzik, hogy a kisember sorsa egyre rosszabbodott. A kézművesek gazdasági helyzete is romlik, sokan kénytelenek leállítani üzemeiket s másutt munkát keresni. Az általános rosszabbodást betetőzik a növekvő városi illetmények, melyeket, néha évente többször is, kíméletlenül behajtanak. A szerző logikusan jut ahhoz az eredményhez, hogy a prágai szegénynép számára nem maradt egyéb megoldás, mint erőszakos, forradalmi úton seperni el a régi rend oszlopait. A huszitizmus gazdasági alapjai megvoltak a középkori városokban. Prága nem a „béke szigete”, hanem az egyidejű európai szociális forrongásoknak megfelelően itt is nyílt összeütközésekre került sor, habár a nyugati városokénál kisebb mértékben s később.

A huszita forradalom indítóokai elsősorban a városi és falusi szegénynép helyzetében gyökereznek s nem ideológiai, eszmei okokban. Graus helyesen emeli ki, hogy az egyházi gondolkodók körében elhangzó skolasztikus eszmék nagy mértékben eltemetve maradtak a traktátusokban. „A laikusok nagy többsége, sőt még a papok sem mutattak érdeklődést az ilyen problémák iránt s nem ismerték ezeket. A nép ellenállása más téren zajlott le.” (152. l.) A vallási kérdések távolról sem játszottak akkora szerepet, mint amilyent a polgári tudomány tulajdonított nekik. „Nem lehet eléggé óvni attól a felszínes és semmitmondó frázistól, hogy a vallási ellentétek elhomályosították a többi ellentétet.” Nem homályosították el, azonban a szociális, gazdasági és politikai problémákat csak a vallás nyelvén lehetett kifejezni; a szociális harcoktól nem lehetett elkülöníteni a vallásos formát. Mindez végső fokon az egyházi hatalomban s az egyház hatalmának gyakorlásában leli magyarázatát. Az egyház, mint hatóság, nemcsak világi esz közökkel uralkodott (eretnekek megégetése), rendelkezésére állott a pokol és a tisztító-tűz is. És ez az egyház ugyanakkor a legnagyobb hatalom, a hívek megszervezésében túlszár a világiakon. Mi sem természetesebb, mint, hogy a nép ellenállása, melynek eleinte a papság szociális gondolkodású képviselői adtak hangot, elsősorban az egyház züllöttsége ellen irányult. A moralizáló hang előbb még általános és minden emberre egyaránt vonatkozik (Kromerizsi Milíč), de a mozgalom hamar kilép passzivitásából és Jan Zelivský, a prágai szegénység szószólója már nyílt harcra buzdítja az elnyomottakat.

Graus könyve jelentős eredménnyel segíti elő a huszitizmus gazdasági alapjainak megismerését. A prágai szegénynép helyzetének az a jól dokumentált rajza egyenesen szükségessé teszi a korabeli falusi nép sorsának új forrásokon alapuló feltárását. A burzsoá történetírás nézetei ezen a téren sem fogadhatók el. A huszitizmust nemzeti eltévelyedésnek tartó Pekaf ismert művében (Žižka a jeho doba, I. kötet, záró fejezet) azt a tételt fejtegeti, hogy a cseh falusi lakosság gazdasági helyzete a huszitizmust megelőző időben nem hogy rosszabbodott volna, hanem javuló tendenciát mutat. Hasonló véleményen van Chaloupecký is és Krofta. Graus rámutat arra, hogy ezek a szerzők főleg irodalmi forrásokra építenek, melyek nem egyszer úgy ábrázolják a viszonyokat, mint ahogyan látni szeretnék, s nem úgy, amilyenek. Graus arra is utal, hogy egységes paraszti társadalomról éppúgy nem lehetett szó ebben a korban, mint egységes városi, vagy akárcsak cében belüli társadalomról. Minden ok megvan annak a feltételezésére, hogy a parasztságot sorsa nagyonis megalázó s nehéz volt. E kérdés kritikai feldolgozása az új marxista cseh történelemszemlédek legsürgetőbb feladatai közé tartozik.

KOVÁCS ENDRE

MANHATTAN: A VATIKÁN A HALADÁS ELLEN

(Avro Manhattan: The Catholic Church against the Twentieth Century, London, 1947, Watts & Co. — Magyar kiadás: Szikra, 1950.)

Manhattan könyve olyan időpontban látott napvilágot magyar nyelven, amikor a Vatikán és általában a katolikus hierarchia *politikai* szerepének kérdése — és e szerep leleplezésének kérdése — igen nagy jelentőségre tett szert.

Ma már teljesen világos, hogy a békétábor és a háborús gyújtogatók között folyó küzdelemben a Vatikán — az egész rendelkezésére álló apparátussal — a háborúra készülő amerikai imperialisták szolgálatába szegődött és nagyarányú, lázas tevékenységet fejt ki az új háború előkészítése érdekében. Elég itt csak néhány közismert tényre utalni. A kapitalista államok egész sorában a Vatikán által létrehívott és irányított ún. n. katolikus pártok az amerikai imperialisták háborúra készülő politikájának engedelmes eszközei. Ezek a pártok már régen levetették „demokratikus”, „haladó” álarcukat, és az amerikai imperializmus mindenre kész támaszainak, saját népük és nemzeti függetlenségük árulóinak, a háborús készülődés európai előharcosainak, egy szóval: amerikai pártoknak bizonyultak. A Vatikán arcátlanul nyílt beavatkozása az olasz választásokba — amelyet egyébként összehangoltak az amerikai katonai hatóságok ugyancsak nyílt fenyegető beavatkozásával — semmi kétséget nem hagy a felől, hogy De Gasperi pártja (és természetesen a többi tőkés ország hasonló jellegű pártja is) a pápa és az amerikai monopoltőkések politikai vadházasságának gyermeke. Ma már köztudomású az is, hogy a Vatikán és az amerikai kormány az utóbbi években sorozatos megállapodásokat kötött egymással, amelyek pontosan meghatározzák az együttműködés és kölcsönös támogatás módszereit minden fontosabb politikai kérdésben és amelyek a Vatikánt az amerikai imperializmus anyagi és politikai függvényévé tették. Nem titok az sem, hogy a pápa balsikerű kiátkozó nyilatkozata (amely kitisztással fenyeget az egyházból mindenkit, aki bármi módon együttműködik a kommunistákkal) szintén az amerikai atom-politikusokkal való előzetes megállapodás alapján született meg — éppen abban az időpontban, amikor a kommunisták-vezette békemozgalom nagy kibontakozása megkezdődött. Ismeretesek a vatikáni „információs szolgálat” és az amerikai kémiszervezet összehangolt működésének tényei is, ismeretes az Actio Catholica szerepe az amerikai háborús úszítás és behatolás szolgálatában; és így tovább, és így tovább.

Ma már ezeknek az összefüggéseknek ismeretében tudjuk megítélni azt a szerepet is, amelyet a katolikus főpapság nálunk és más népi demokratikus országokban 1945 után, ezeknek az országoknak a Vörös Hadsereg által történt felszabadítása után betöltött. A katolikus főpapság nálunk és másutt is hosszú időn át a feudális és kapitalista reakció harcos szövetségeként és az imperialista behatolás tevékeny eszközeként rendkívül aljas politikai szerepet játszott — és játszik nálunk még ma is. Révay József elvtárs az MDP Központi Vezetősége legutóbbi ülésén elmondott beszédében világosan feltárta a vatikáni irányítás alatt álló egyházi reakció hazai aknamunkájának tényeit és rámutatott arra, hogy a Vatikán hazai ügynöksége „ma nálunk az imperialisták ötödik hadoszlopának legfontosabb támasza”.

Világos tehát, hogy a Vatikán ma: az amerikai imperialisták politikai szövetségese, a népek életérdekei ellen irányuló háborús politika minden gáztetre elszánt bűnrészes. A Vatikánt azonban éppen az teszi értékes szövetségessé a háborús gyújtogatók számára, hogy igazi szerepét olyan álarccal leplezgeti, amelynek segítségével a dolgozó tömegek elmaradottabb rétegeit még megközelítheti, bizalmukba férközhet és őket félrevezetheti. Ez az álarc: a vallásos ideológia. A pápa és püspökei természetesen nem föld-birtokaikra és részvénypakettjeikre, bankjaikra, a nemzetközi finánciókkel való össze-

fonódottságukra, nem a kizsákmányolás fenntartásához fűződő osztályérdekekre hivatkoznak, amikor papjaikat a tömegek közé küldik — hanem a lelki üdvösségről, a túlvilági életről, isten parancsairól és főképp az állítólag megtámadott vallás védelméről szónokolnak (miközben a Szovjetunió, a népi demokráciák, a Kommunista Pártok és a békefront ellen úszítanak és az új háború elkerülhetetlenségét hirdetik). A Vatikán szerepe ma éppen az, hogy vallásos jelszavakkal, az elmaradottabb néprétegek vallási neveltségét és hitét kihasználva igyekezzen tömegbázist összeeskábálni az amerikai háborús gyujtogatók és nyugati tőkés lakájaik omladozó uralma alá — és behatolási bázist az amerikai imperialisták és kémeik számára a népi demokratikus országokban.

Éppen ezért fontos feladatunk ma az, hogy a legszélesebb tömegek előtt leplezzük le, mutassuk be igazi mivoltában a vatikáni politika céljait és módszereit. Ez mindenekelőtt annyit jelent, hogy a tömegek elé — a munkások, dolgozó parasztok, értelmiségiek és nem utolsósorban az ifjúság tömegei elé — vigyük azokat a tényeket, amelyek rávilágítanak a Vatikán mai politikájának lényegére. Rá kell mutatnunk a Vatikánnak a nemzetközi finánciókével és mindenekelőtt az amerikai monopóliókéval való összefonódottságára és mindazokra a tényekre, amelyek az imperialista háborús gyujtogatók oldalán betöltött lakászeropét jellemzik. Másrészt szükséges feltárni ennek a mai politikának tegnapi előzményeit: a Vatikánnak a német, olasz, spanyol, stb. fasisz-mussal való szövetségét és a második világháború előkészítésében, kirobantásában és meghosszabbításában játszott aljas szerepét — amelynek tényei mindennél világosabban leplezik le a vatikáni főpapi klikk igazi politikai arculatát.

Ehhez a nagyjelentőségű felvilágosító munkához nyújt komoly segítséget Manhattan könyve.

Manhattan azt a feladatot tűzte maga elé, hogy bemutassa a Vatikánnak a fasisz-mussal kötött szövetségét a két világháború közti időszakban és a második világháború folyamán.

A könyv első része a Vatikán állam történetével, a Vatikánnak, mint a katolikus egyház központjának szervezetével és működésével, a Vatikán missziós tevékenységével, a szerzetesrendekkel és egyéb katolikus szervezetekkel, valamint a Vatikán diplomáciai működésének néhány kérdésével ismerteti meg az olvasót. Ez a rész is rendkívül érdekes, de itt nincs helyünk bővebb ismertetésére. Elég, ha kiemeljük ezeknek a fejezeteknek fő tanulságait: azt, hogy a Vatikánt éppen a világ nagy részére kiterjedő, aprólékosan kidolgozott, vakon fegyverkezett, sokoldalú és rugalmas szervezete teszi igen jelentős politikai erővé. Ennek a szervezetnek gerince természetesen maga a hierarchikusan szervezett papság (éspedig egyrészt az ú. n. világi papság, másrészt a szerzetesrendek). E köré a gerinc köré azonban a pápák a „világi” és félig világi társadalmi szervezetek egész rendszerét építették ki, főképp a múlt század közepe óta, de még erőteljesebben a 20. század folyamán. Ezek a szervezetek, amelyek behálózják a világ összes kapitalista és gyarmati országait (sőt részben még a népi demokráciákban is léteznek) természetesen papi irányítás és végső soron vatikáni irányítás alatt állanak. A számtalan ilyen szervezet közül az egyik az egyik (!) alapított ú. n. Szent Pál-társaság, amely „elsősorban a városok munkásnegyedeiben dolgozik, hogy a munkásosztály fiataljainak fejét a katolikus egyház társadalmi tanaitól töltse meg és ilymódon harcoljon a szocializmus tanításai ellen”. (62. o.) A legjelentősebb ilyen típusú szervezet az „Actio Catholica”, amely „ma az egyház leghatalmasabb fegyvere ahhoz a kísérlethez, hogy a társadalmat elveinek megfelelően alakítsa át”, pontosabban, hogy a társadalmi haladást feltartóztassa és a katolikus egyházat újra az államhatalom közvetlen részesévé tegye. Az Actio Catholicát XI. Pius pápa az ő „szemefényének” nevezte és olyan politikai súlyt tulajdonított neki, hogy „nemcsak egyszerűen egyeztet az Actio Catholica megalakulását a különböző kormányokkal, hanem kijelentette: bármely állammal csak úgy köt konkordátumot, ha a szerződésben diplomáciai elismerést biztosítanak az Actio Catholica számára”. (64. o.) Ezek mellett a szervezetek mellett a pápa életre hívta különböző országokban a katolikus pártokat és a katolikus „szakszervezeteket”, amelyek szintén közvetlenül a Vatikán irányítása alatt működnek, s amelyeknek az a feladatuk, hogy különböző területeken, változó módszerrel és politikai taktikával a Vatikán céljait szolgálják. Ezt a sokoldalú szervezetet egészíti ki és teszi teljessé a Vatikán diplomáciai apparátusa, a „nunciások”, „legátusok”, stb. hálózata, s a Vatikán és a különböző államok közti szerződések (az ú. n. konkordátumok) rendszere. Ez egyfelől a Vatikán egyházi és katolikus társadalmi szervezeteken keresztül képzett politikai hatalmának hivatalos elismerését jelenti a burzsoáz kormányok részéről, másfelől igen alkalmas eszköz különböző nemzetközi politikai akciók végrehajtására, a

nemzetközi politika vatikáni befolyásolására. Manhattan ezzel kapcsolatban eloszlatja azt a hiedelmet, amely szerint a pápai nuncius csak amolyan jámbor reprezentatív személyiség a diplomáciai karban. „A pápai képviselő nemcsak azt a diplomáciai gépezetet használhatja, amelyet bármelyik világi állam képviselője is használhat, hanem a katolikus egyház hatalmas vallásos gépezete is rendelkezésére áll. Felhasználhatja tehát annak az országnak katolikus egyházát, amelyben működik... egy bizonyos ország papi hierarchiájának teljességét a maga szolgálatába állíthatja — kardinálisoktól egészen a legegyszerűbb falusi áldozópapig. A szóbanforgó ország katolikus társadalmi, kulturális vagy politikai szervezetei és maguk az esetleges katolikus pártok is engedelmessékednek utasításainak. Mindennek eredményeképpen egy pápai nuncius rendkívüli nyomást gyakorolhat a vendéglátó kormányra. Olyan vallási-politikai nyomást, amellyel egyetlen világi állam diplomatája sem mérközhethet.” (26. o.) Kiemeli Manhattan a Vatikán diplomáciai szolgálatának másik oldalát is: a Vatikán-államnak, mint diplomáciai központnak jelentőségét a tőkés országok szempontjából. Ez a szerep különösen háborúk idején domborodik ki. Az első világháború végén 34 állam diplomatai, a második világháború alatt már 52 állam képviselői rajzottak a Vatikánban (köztük protestáns és nemkeresztény államokéi is, mint az USA-é és Japáné). Tegyük még mindezekhez Manhattannek azt a megállapítását, — amelyet ő maga nagyon aláhúz — hogy az egész, sokoldalú gépezet lényegében egyetlen kézbe: a pápa kezébe fut össze, aki teljhatalommal, diktatóri módon parancsol az alá tartozó erőknél (hogy mit parancsol, azt természetesen az osztályérdek dönti el) és nem tartozik senkinek felelősséggel. Tegyük ehhez még hozzá továbbá, hogy a világon 380 millió névleg katolikus ember él, zömmel a fejlett tőkés országokban, de részben szétszórva a világ minden országában, végül pedig gondoljuk meg, hogy az imperialista országok uralkodó köreinek ma semmire sincs nagyobb szükségük, mint olyan szervezetekre, amelyekről rohamosan ingadozó uralmuk mögé bármilyen eszközzel tömegbázist remélhetnek — s akkor körvonalaiiban tisztán látjuk annak a helyzetnek alapjait, amelyet a Vatikán a tőkés világban az utolsó évtizedek során elfoglalt.

Manhattan — mintegy a könyv főanyagának bevezetésekként — külön fejezetet szentel azoknak a pápai nyilatkozatoknak, amelyek a Vatikánban korunk főkérdéseivel szembeni állásfoglalását tükrözik. Részletesen ismerteti három egymást követő pápa (XIII. Leo, XV. Benedek és XI. Pius) egy-egy társadalmi kérdésekkel foglalkozó enciklikáját. A nemzetközi méretekben egyre élesedő osztályharcnak megfelelően ezek az enciklikák egyre nyitabban és élesebben foglalnak állást a demokrácia és a szocialista munkásmozgalmak ellen.

XI. Pius elvi nyilatkozataiban már azért ítéli el a polgári demokráciát, mert abban kifejlődhet és a kapitalista rendszert léteben fenyegető erővé válhat a forradalmi munkásmozgalmak. Az 1931-ben frt hírhedt „Quadragesimo Anno” enciklika — lényegében már állásfoglalás a polgári demokrácia vívmányait megsemmisítő fasizmus mellett, a Vatikán és a fasizmus politikai szövetségének elvi megalapozása.

A pápa azonban korántsem maradt meg az elvi nyilatkozatoknál, Manhattan országról országra haladva elemzi a Vatikán és a fasizmus szövetségének kérdését és világosan kimutatja, hogy a Vatikán tényleges, aktív támogatóként vette ki részét a fasizmus uralomra juttatásában és megszilárdításában az európai országok egész sorában.

Manhattan Spanyolországgal kezdi meg a sort — bizonyára azért, mert ennek az országnak története mintegy összesűrítve mutatja meg, hogy mit jelent korunkban a Vatikán és a katolikus egyház politikai szerepe. A katolikus egyház az európai országok közül Spanyolországban őrizte meg leginkább gazdasági és politikai hatalmát. A 19. század polgári forradalmi ebben az országban erőtlenekek voltak ahhoz, hogy alapjában felszámolják ezt a hatalmat, az időről-időre kivívott polgári demokratikus vívmányokat a feudális-klerikális reakció újra és újra kiűztette a spanyol nép kezéből. A katolikus egyház itt nemcsak a földbirtokait őrizte meg, hanem korán összenőtt a kifejlődő kapitalizmussal is és megtartotta az államhatalomban való döntő részesedését is. Különösen nagy szerepet játszottak a jezsuiták mind gazdasági, mind politikai tekintetben. 1912-re „a spanyol jezsuiták ellenőrzése alá került az ország nemzeti vagyonaának harmadrésze. A jezsuitáknak vasutvonalai, bányák, gyárak, hajózási társaságok és narancsültetvények voltak, amelyeknek forgótőkéje megközelítette a 60 millió fontsterlinget”. (82. o.) „Mindenütt az egyház uralkodott: iskolákban, sajtóban, a bíróságokon, a kormányban, a hadseregben egyaránt” — írja Manhattan. (86. o.) Vezető szerepet játszott a katolikus egyház az 1923-tól 1930-ig létezett De Rivera-féle diktatúrában is, amely már fasiszta uralmi módszerekkel tartotta fenn a feudalkapitalizmust és a klerikális sötétséget a spanyol nép egyre növekvő demokratikus törekvései ellen. 1931-ben

alkotmányos úton létrejött a spanyol köztársaság s a spanyol nép megindult a demokrácia felé vezető úton. „A katolikus egyház a papság és a Vatikán segítségével minden erejével felvette a harcot” — az egyház a köztársaság elleni, ellenforradalmi mozgalom élére állott. Franco a legközvetlenebb kapcsolatban állt a pápával, aki a tervekbe kezdetől be volt avatva. A Vatikán a polgárháború egész tartama alatt a Franco-fasiszták legaktívabb szövetségese volt. „A pápa az egész katolikus világot felszólította: segítsék Franco! A Vatikán diplomáciája pedig Hitlerrel és Mussolinivel vállvetve dolgozott a Franco-nak címzett fegyverszállítványok szaporításán. A Vatikán nemcsak Mussolinivel lépett kapcsolatba Frankó érdekében, hanem Hitlerrel is. Ebből az alkalomból bizalmas meg egyezés jött létre Hitler és a Vatikán között” (98. o.), amely a Frankonak nyújtandó támogatás kérdésein kívül kiterjedt a közös „bolsevizmus-ellenes kereszteshadjárat” egyéb kérdéseire is.

Fentos tudni, hogy a Vatikán és az USA között már ebben az időben kiépültek a kapcsolatok, sőt a politikai szövetség alapjai — éppen a spanyol polgárháború kérdésében. — „Az amerikai katolikus papság is minden befolyását mozgósította Franco érdekében... A Vatikán közvetlenül is érvényesítette befolyását az amerikai külügyminisztériumban és több megértésre talált, mint amennyit bármikor is remélni mert volna.” (97. o.)

A katolikus egyház tehát nemzetközi befolyását és a spanyol katolikus hierarchia egész szervezetét harcba vetette Franco oldalán, hogy újra visszaszerezhesse birtokait, tőkét és a spanyol nép fölötti csaknem korlátlan uralmát. Franco átmeneti győzelme a spanyol nép demokratikus erői fölött valóban a nemzetközi reakció és ezen belül különösen a Vatikán és a fasizmus szövetekezett erőinek győzelme volt. A pápa így üdvözölte Franco pribékjeinek győzelmét: „Ismét megmutatkozott Spanyolország felett az isteni gondviselés keze” (1939. április 17-én mondott rádióbeszéd) és ugyanakkor apostoli áldást küldte „az államfőnek és kitűnő kormányának, a szorgos püspököknek és az önfeláldozó papságnak, a hős harcosoknak és minden hívűnknek” kinyilvánítván azt is, hogy a győzelem isten különös kegyelmén kívül, annak a kegyelemnek is köszönhető, „amelyet a Szeplőtelen Szűztől és János apostoltól, Spanyolország védőszentjétől kaptak”. (101. o.)

A pápának volt oka az öröendezésre. „Három esztendővel a polgárháború befejezése után, tehát 1942-ben másfélmillió politikai fogoly sínglédőtt Franco börtöneiben, akik közül ezeket állítottak a kivégző osztagok puskacsőve elé.” (102. o.) Ugyanakkor az egyház visszakapta földbirtokait, részvényeit, a katolikus vallás újra államvallássá lett, az egész közoktatást a papság kezére adták, egyszóval az egyház összes kiváltságait helyreállították. A katolikus papság újra az államhatalom — mostmár a fasiszta államhatalom — részesévé vált, világos bizonyítékául annak, hogy a katolikus egyháznak semmi, de semmi kifogása nincs a fasizmus ellen, ha az neki is részt enged a hatalomból. Ime Goma spanyol bíboros nyilatkozata, amely élesen rávilágít az egyház részvételére a fasiszta diktatúrában: „Teljesen egyetértünk a nacionalista kormánnyal, amely viszont a maga részéről egyetlen lépést sem tesz a nélkül, hogy tőlem ne kérne engedélyt, velem ne tanácskoznék”. (101. o.)

A Vatikán rokonszenve Franco iránt Hitler bukása után sem csökkent. 1945 őszén, amikor a Szovjetunió fellépésére diplomáciai blokádot alá vették Spanyolországot, a spanyol prímás nagy hangon kijelentette: „Az Egyház hatásosan támogatja államunk alattvalóit az állam iránt tanúsítandó engedelmisségben”. (106. o.) A Vatikán álláspontját Franco támogatásának kérdésében jól mutatja az is, hogy 1945-ben a vatikáni rádió világáig sugározta Gonzales spanyol érsek beszédét, amely — mintegy az egyház hivatalos álláspontjaként — leszögezte, hogy Francoék „az igazság védelmezői és megérdemlik az isten támogatását”. (107. o.)

Spanyolország 19–20. századi politikai története valóban mindennél világosabban mutatja meg a Vatikán politikájának igazi lényegét. Az egyház itt — rövid átmeneti időszakától eltekintve — nem viselt „haladó”, „demokratikus”, „keresztényszocialista”, stb. stb. álarcot, hanem nyíltan, tüzzel és vassal védelmezte és védelmezi ma is a feudális nagybirtok és fináncitőke uralmát, a mérhetetlen kizsákmányolást, a nyomort, az írástudatlanságot — és maga is részese a feudálkapitalista kizsákmányolást véres erőszakkal fenntartó fasiszta diktatúrának.

Csaknem ugyanilyen világosan mutatkozott meg a Vatikán és a fasizmus szövetsége Olaszországban. Itt a pápai katolicizmus és a fasizmus lényegében éppen úgy egyetlen, a népet gúzsabkötő és sötétségben tartó uralmi rendszerbe olvadt össze, mint Spanyolországban. A pápa és Mussolini, a püspökök és a fasiszta főbrigantik számtalan egymást dicsőítő nyilatkozata is ezt bizonyítja. Manhattant igen sok ilyen nyilatkozatot

idéz — mi elégedünk meg csak kettővel. Az egyiket XI. Pius tette, nem sokkal a lateráni tárgyalások megindulása után. „*Mussolini — nyilatkoztatta ki a pápa — az isteni gondviselés küldötte*“. (118. o.) A másik nyilatkozat Mussolinitól származik és így hangzik: „*Elismerjük, hogy az olasz nép vallásos életében a katolikus egyház az uralkodó szerep. Ez természetes is egy katolikus országban, fasiszta rezsim alatt*“. (120. o.)

Elejétől támogatta a pápa a fasiszta Olaszország részvételét a második világháborúban is. Mussolini 1940. július 10-én lépett be a háborúba, — a pápa ugyanez év szeptemberében felszólította az Actio Catholica tagjait, hogy „*legyenek készek akár életüket is feldőzni a fasiszta Olaszországért*“. (130. o.) Ismét sorompóba lépett a háborús uszításban már gyakorlott püspöki kar, megáldotta a gépfegyvereket, medáliákat tüzdelt a katonák mellére, stb., stb. A milánói püspök például szentképeket adott ki, amelyeken a fasiszta katonákat angyalokká vezetik a harcmezőn.

Amikor — jóval Sztálingrád után — már a pápa előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a fasizmus bukását semmi sem tudja feltartóztatni, a Vatikán sürgősen átnyergelt a másik lóra és megkezdte titkos együttműködését az angolszász imperialistákkal, elsősorban az amerikaiakkal. Manhattan részletesen tárgyalja a Vatikán ezidőbeli politikai manővereit, amelyek lényege az volt, hogy Olaszországban Mussolini feláldozása árán lényegében fenntartsa a fasiszta rendszert és ugyanakkor minél gyorsabban amerikai-angol megszállás alá juttassa egész Olaszországot. Vajjon miért? A feleletet egy ismert francia újságról világosan megfogalmazta ebben az időben: „*A Vatikánt rendkívül aggasztják azok a társadalmi megmozdulások, amelyek a katonai vereséget... valószínűleg követni fogják*“. (133. o.) A Vatikánban, a pápa aktív részvételével folytak le azok a tárgyalások, amelyeken Mussolini eltávolításának és az angol-amerikai megszállás előkészítésének részletes tervét kidolgozták. A cél az volt: „*megakadályozni, hogy a szüntelenül erősödő forradalmi tömegek kezükbe vegyék a „felszabadított” területek irányítását*“. (135. o.) A Vatikán üzenetekkel árasztotta el Angliát és Amerikát, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy „*ebben a szép országban, ahelyett hogy csökkenne — egyre nő a kommunizmus veszélye*“. (135. o.)

Ezen az alapon alakult tehát ki — először olaszországi vonatkozásban, de ezzel párhuzamosan természetesen a nemzetközi politika területén is — a Vatikán és az amerikai imperialisták legreakciósabb katonai köreinek szoros együttműködése. Ez együttműködés gyermekeként született újjá nemsokára a pápa által korábban szétvert és Mussolinitól betiltott katolikus „néppárt” utódja: az ú. n. „*Keresztény Demokrata Párt*“, amelynek élére XII. Pius bizalmas embere és az amerikai imperialisták készítes híve: De Gasperi került. A pápa azonban nem szűnt meg rokonszenvezni a nyitabban fasiszta mozgalmakkal sem. Így például támogatást nyújtott az „*Uomo Qualunque*” nevű, újfasiszta mozgalomnak, melynek vezetőjét, Gianninit (aki régebben ateista volt) nagy hűhóval keresztelték meg 1946 júniusában a római Szent Szív templomban s aki ez alkalommal külön megkapta a pápa áldását és jókívánságait. Így folytatja a Vatikán az új helyzetben régi politikáját: azt a politikát, amely mindig a legreakciósabb, a legagresszívabb haladás-ellenes erő szövetségesévé teszi a katolikus egyházat.

A spanyol és olasz fejezet már világosan megmutatta a Vatikán és a fasizmus közti szövetséget, ezekre az országokra vonatkozólag. A *Németországról* szóló fejezetek azonban még sokkal többet tárnak fel. Ezekben a fejezetekben mutatkozik meg teljes egészében, hogy a Vatikán nemzetközi politikájának lényege, alapvető tartalma a fasizmus támogatása — uralomrasszítése, megszilárdítása és a fasiszta agresszió támogatása — volt az első világháború végétől a fasizmus bukásáig terjedő egész időszakban. Olaszországban és Spanyolországban ugyanis a fasiszta rendszer a maga oldaláról is segítségül hívta a katolikus egyházat a dolgozók fölötti terror-uralmának támogatására és „megszentelésére”. Németországban bizonyos mértékig más volt a helyzet. Itt a Hitler-fasizmus a maga részéről erős korlátok közé szorította és gyakran támadta a katolikus egyházat és volt olyan törekvése, hogy nélküle szilárdítsa meg terror-uralmát. És a Vatikán, de a német katolikus hierarchia is ennek ellenére mindent megtett, amit csak megtehetett a Hitler-fasizmus támogatására mind belső németországi, mind pedig nemzetközi vonatkozásban. Ez a Németországot tárgyaló fejezetek egyik fontos tanulsága. Másrészt ezekben a fejezetekben tárul fel a Vatikán háborúalatti politikájának — még pontosabban: háborús politikájának — egész kétszínű aljassága. Itt és a következő (Ausztriát, Csehszlovákiát, Lengyelországot, Belgiumot és Franciaországot) tárgyaló fejezetekben válik világossá a Vatikán bűnrészsége és felelőssége a második világháború borzalmáért. Bűnrészsége és felelőssége egyrészt magának a háborúnak kirobantásában és elnyújtásában, másrészt a német megszállás alatti területek fasiszta (katolikus

fasiszta!) bábállamainak, a Pétain-féle ájtatos fasizmusnak, a Tiso-féle papi fasizmusnak és a többi, a német fasizmus ötödik hadoszlopát jelentő *katolikus* fasiszta mozgalomnak (Degrelle-féle „rexizmus“ Belgiumban, Pavelics-fasizmus Horvátországban, a „hívó“ Imrédy és a „katolikus szempontból teljesen megbízható“ Szálasi mozgalmának) létrehozásában és támogatásában.

Mindenekelőtt igen figyelemreméltó az a szerep, amelyet a Vatikán a Hitler-fasiszták uralomrajuttatásában játszott. A Vatikánnak Németországban igen jelentős politikai erő állt rendelkezésére: az ú. n. Centrum-párt, amely — vezetőin keresztül — a legközvetlenebbül az akkori berlini nuncius (Pacelli, a jelenlegi XII. Pius pápa) és így a Vatikán irányítása alatt állott. A Centrum-párt az 1920-as évek elejétől tevékenyen részt vett abban a nagyarányú politikai összeesküvésben, amely az akkori német köztársaság megdöntésére és a Hitler-fasizmus uralomrajuttatására irányult.

A német nagytőke, a hadsereg és a Vatikán összeesküvésének (amelyben persze a jobboldali szociáldemokraták is kivették a maguk részét) első eredménye az lett, hogy 1930 márciusában a Centrum-párti Brüning, Pacelli és a pápa embere lett Németország kancellárja, aki megtette az első lépéseket a fasiszta diktatúra nyílt bevezetésére irányában. Brüning hozta létre a hírhedt Hitler—Hindenburg-találkozót, majd maga is meg egyezést kötött Hitlerrel, amelyben „a Vatikán embere felajánlotta, hogy egy esztendőn belül lemond és utat enged egy náci kézben levő kormánynak, ha Hitler támogatja Hindenburg újraválasztását és egy vatikáni konkordátum megkötésének tervét“. A Vatikánt természetesen állandóan tájékoztatták a tárgyalásokról. „A Vatikánnak egyetlen kérése volt: Brüning biztosítsa, hogy Hitler uralomra jutása után a náci nem fordulnak szembe az egyetlen igaz vallással.“ (162. o.)

A Centrum-párt szerepe azonban ezzel még nem ért véget, — közre kellett még működnie Hitler fasiszta diktatúrájának megszilárdításában is. Hitler, miután kancellár lett, és megsemmisítette egyetlen következetes ellenségének, a Kommunista Pártnak 6 millió szavazattal megszerzett mandátumait, a parlamenttől rendkívüli „meghatalmazási okiratot“ követelt, amely diktátori teljhatalommal ruházta fel. A Centrum-párt — a Vatikánnal való előzetes megbeszélés után — megszavazta ezt. Két hónappal később — a jobboldali szociáldemokratákkal együtt — a Vatikán németországi pártja ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy „egységesen áll a kormány mögött“. (170. o.) E közben megkezdődtek a tárgyalások Hitler és a Vatikán között a konkordátum megkötéséről. A közvetítő természetesen a Centrum-párt volt. 1933 márciusában Hitler „választásokat“ tartott. A Vatikán utasította a Földában összegyűlt német püspököket: támogassák Hitlert. Brüning felszólította a német katolikusokat: szavazzanak Hitlerre. A „választások“ után megkezdődött a vadállati terror a kommunisták, baloldali szociáldemokraták, utóbb a haladó polgári elemek és a haladó katolikusok ellen is. Ugyanakkor megindult a zsidók tömeges mészárlása. A Vatikán egyetlen szóval sem tiltakozott. Sőt. A Hitler-terror kibontakozásának heteiben nyugodtan folytatta tovább tárgyalásait a konkordátumról — s az júniusra létre is jött. A Centrum-párt ezzel befejezte feladatát — a pápa tehát haladéktalanul parancsot adott feloszlatására — eltakarítva ezzel az utolsó esetleges akadályt is a hitleri diktatúra teljes kibontakozásának útjából. A Centrum-párt — a pápa parancsára — június 5-én nyilatkozatot adott közzé, hogy „haladéktalanul feloszlatottnak nyilvánítja magát“. (173. o.) A katolikus dolgozóknak az a része, amelyet a Centrum-párt eddig orránál fogva vezetett, s amely azt hitte, hogy a Centrum védelmet nyújt számára Hitler fasisztái ellen — most csalódott és tiltakozott. A Vatikán azonban kijelentette: „Hitler kancellár kormányának a katolikus párt megszüntetésére irányuló elhatározása teljes összhangban van a Vatikánnak azzal az álláspontjával, hogy nem érdeklik politikai pártok iránt és tevékenységét a pártokon kívül álló Actio Catholica szervezetére korlátozza.“ (174. o.)

A Vatikán elérte főcélját Németországban — ez a cél természetesen összeesett a fináncióke legreakciósabb köreinek céljaival. Sikerült közös erővel uralomra segíteniök azt a fasiszta söpredéket, amely vállalta, hogy — amennyire rajta múlik — eltünteti Németországban a polgári demokrácia maradványait, véres terrorral irtja ki és szorítja föld alá a haladó erőket, s amelytől a Vatikán és szövetségesei azt remélhették, hogy előbb vagy utóbb támadó háborút indít a szocializmus hatalmas bástyája, a Szovjet-unió ellen. Nem csoda tehát, ha a Vatikán Hitler politikáját a következő évek során minden lényeges kérdésben tűzön-vízen át támogatta. Támogatta a Saar-vidék visszacsatolásában (a pápa utasította a Saar-vidék katolikus papjait, hogy híveiket Hitlerre szavaztassák), támogatta a Rajna-vidék megszállásában (a papság itt is azonnal Hitler mellé állt), támogatta az 1936-os ú. n. „népszavazás“ idején is — amikor pedig már

állt a harc az iskolák kérdésében Hitler és a német katolikus szervek között. (A német püspökök, a Vatikán utasítására, ekkor is felszólították híveiket, hogy szavazzanak Hitlerre.)

Itt kell kitérnünk a Vatikán és Hitler közötti veszekedések kérdésére, amelyekről Manhattan bőségesen megemlékezik. Ezek a veszekedések az iskola-kérdés, tehát az ifjúság nevelésének kérdése körül, a katolikus sajtó és a katolikus egyesületek kérdése körül és más hasonló kérdések körül törték ki és zajlottak mindvégig. Hitler hosszú időn keresztül abban a hitben volt, hogy a katolikus egyház nélkül is meg tudja szilárdítani hatalmát — sőt bizonyos veszélyt látott magára nézve abban, ha más hatalmat is enged létezni Németországban a német fináncőke és a saját hatalmán kívül. Ezenkívül azért is állandó nyomás alatt tartotta a katolikus egyházat, hogy a nyomás erősítésével vagy enyhítésével saját belső és külső politikájának követésére kényszerítse — mint Ausztria megszállásának esetében ez világosan megmutatkozott. A Vatikán mindannyiszor tiltakozott, amikor saját érdekei, saját hatalmi pozíciói veszélyeztetéséről volt szó, de — mint azt Manhattan a tiltakozások hosszú sorának elemzése alapján világosan kimutatja *egyetlen esetben sem tiltakozott a Hitler-fasizmus, mint politikai rendszer ellen*. Idevágó fejtegetéseit Manhattan a következőkben foglalja össze: „Nem tiltakozott a Vatikán és az egyház a náciizmus politikai, gazdasági, társadalmi rendszere miatt; nem tiltakozott a haláltáborok miatt; nem tiltakozott mindenekelőtt a kommunizmus, azután a liberálisok, demokraták, szociáldemokraták, zsidók üldözéseért; nem tiltakozott Ausztria és Csehszlovákia megszállása miatt; nem tiltakozott Lengyelország, Dánia, Belgium, Norvégia, Hollandia, Franciaország megtámadása miatt. Nem tiltakozott persze a Szovjetunió elleni orvátmadás miatt sem. Nem tiltakozott a szörnyű árárok miatt, amelyeket a náciizmus az egész világon okozott. Csak akkor tiltakozott a Vatikán, amikor a maga anyagi vagy vélt „szellemi“ érdekeit fenyegetve látta. Csaknem valamennyi tiltakozás enyhe formában történt és e tiltakozásokat a Hitlerrel való együttműködésre irányuló felajánlkozások kísérték. Ezek a „tiltakozásokkal“ vegyes együttműködési ajánlatok egészen a Hitler-rezsim bukásáig folytatódtak. Az egyház teljesen világosan azt kérte, hogy küzdhessen Hitler oldalán a szocializmus, a Szovjetunió ellen és közreműködhesen a Szovjetunió elleni orvátmadásban.” (180. o.)

A Vatikán Hitler-barát politikájának új korszaka nyílt meg, amikor Hitler megkezdte agresszív terveinek végrehajtását, fasiszta rablőháborújának előkészítését. Már a spanyol polgárháborúba való együttes beavatkozásuk idején megállapodás jött létre a pápa és Hitler között, amely szerint Hitler támogatja a Vatikán spanyol politikáját (Franco katolikus-fasiszta diktatúrájának felállítását), a pápa viszont „*ámogatni fogja Hitlernek Ausztria bekebelezésére irányuló törekvéseit*“. Ebben az esetben mindkét fél betartotta ígéretét. Manhattan később — az Ausztriáról szóló fejezetben — részletesen kimutatja, hogyan játszották át a pápa irányítása alatt álló osztrák katolikus párt fasiszta vezetői a hatalmat Hitlernek és hogyan vett részt *Innitzer* osztrák bíboros személyesen is az „Anschluss“ előkészítésében és végrehajtásában. Hasonló támogatást kapott Hitler a pápától Csehszlovákia feldarabolása és megszállása idején (amelyben egyrészt a *katolikus pártból fasiszta párttá átvédülő* Henlein-féle banda, másrészt az ugyancsak közvetlen pápai irányítás és *papi vezetés alatt álló* szlovák „autonómisták“ — Tiso, katolikus pap pártja — játszottak nagy szerepet).

Minderre az aljasságra tette rá a koronát a pápa 1939 nyarán, Manhattan kimutatja, hogy a pápa előre tudott Lengyelország lerohanásának hitleri tervéről. — Hitler előre felszólította a pápát, hogy „*először: ne ítélje el ezt a támadást és másodszor: gyakoroljon befolyást a lengyel katolikusokra olyan irányban, hogy ne tanúsítsanak ellenállást, hanem igyekezzenek erőiket a szovjetellenes keresztshadjáratra gyűjteni*“. (185. o.) A pápa — akinek egyébként kedves volt a lengyel katolikus burzsoá diktatúra is — a főcél, a Szovjetunió elleni háború érdekében *elfogadta Hitler javaslatát*. Egyetlen szóval sem ítélte el a „katolikus Lengyelország“ elleni támadást, szó nélkül nézte végig a katolikus lengyelek ízezeirenek — köztük katolikus papok százainak — lemészárlását és koncentrációs táborba hurcolását. Ugyanekkor hatalmas diplomáciai kampányt indított, hogy visszatartsa Franciaországot a Hitler-elleni hadbalépéstől.

Hitler megindította nyugati támadását, lerohant egy sor kis semleges országot és behatolt Franciaországba. A pápának, ha eddig nem, hát most alkalma lett volna, hogy elítélje a hitleri rablőháborút és kiálljon a rabigába hajtott népek ügye mellett. Nem tette. Ellenkezőleg: tevékenyen résztvett a francia ellenállás gyengítésében és a Pétain-féle fasiszta bábkormányzat diplomáciai előkészítésében. (Lásd: 290—293. o.)

A pápa odaadása Hitler iránt még hatalmasabbra nőtt, amikor Hitler megindította orvátmadását a Szovjetunió ellen. Az egész német egyház üvöltő kampányba tört ki „az istentelen bolsevizmus” ellen — a pápa pedig nemzetközi méretekben megindította a „keresztshadjárat” „katolikus légiónak” szervezését a Szovjetunió elleni harcra, egyidejűleg pedig utasította a papságot, hogy a Szovjetunióval szövetségben álló tőkés országokban is szervezzék meg a kommunista-ellenes, szovjet-ellenes kampányt. A Vatikán ezekben a hónapokban örömmámorban úszott: már-már beteljesülve látta évtizedes vágyalmát — persze a „csalhatatlan” római pápa is arra számított, hogy a Hitler-fasiszták néhány hónap alatt megtörik a Szovjetunió erejét. Az új „európai rend” képe hontakozott ki a pápa szeméi előtt, az egész Európára kiterjedő fasiszta rendszer, amelyben — miután sikerült Hitlerrel is beláttatnia, hogy szüksége van a Vatikánra, hogy fenntartsa uralmát a német és nem-német katolikus tízmilliók felett — a katolikus egyház ismét visszanyeri régi kiváltságait, amelyben a vérbefojtott munkásmozgalom, az elnyomott és középkori sötétségbe szorított tömegek fölött Hitler oldalán uralkodik újra a római pápa. (Lásd az Osservatore Romano cikksorozatát a háború utáni világról és az egyház szerepéről ebben a világban, 199. o.)

Annál inkább lehűtötték őszentségét a nemsokára bekövetkezett események. A Vörös Hadsereg megállította Hitler hordáit és egyre erősebb ellentámadásokkal válaszolt a nácioknak. A pápa sürgősen diplomáciai hadjáratba kezdett, amelynek két célja volt. „1. Megakadályozni az Egyesült Államokat és Angliát abban, hogy bármiféle konkrét segítséget nyújtsanak a Szovjetunióknak és 2. megakadályozni vagy legalább is késleltetni a szovjet seregek felszabadító előnyomulását nyugat felé.” (199. o.) Ez a diplomáciai hadjárat lényegében a különbékét tűzte ki célul Hitler és a nyugati hatalmak között — és ezt a törekvését a pápa az utolsó pillanatig, Hitler bukásáig nem adta fel, hanem szívósan dolgozott rajta. A pápa ezen a fronton is kudarcot vallott — bár mindent megtett, ami csak tőle tellett (többek között személyes tárgyalásra hozta össze Spellman newyorki érseket — az amerikai nagytőkések egyházi képviselőjét — Ribbentropp náci külügyminiszterrel a Vatikánban).

Mikor mindezek az aljas kísérletek — amelyeknek célja természetesen a Szovjetunió elleni közös imperialista front kikovácsolása lett volna — csődöt mondtak, a Vatikán újabb cselhez folyamodott: meg akarta ismételni azt, ami Olaszországban bizonyos mértékig sikerült neki. Eltenni Hitlert láb alól, hogy megmenthesse a német fasizmust és gyors különbékével feltartóztassa a szovjet hadsereg diadalmas előnyomulását. Manhattan kimutatja, hogy a Hitler-ellenes merénylet előkészítésében „a Vatikán összekötő szerepét töltötte be a nyugati imperialisták és a között a német fasiszta „földalatti” csoport között, amely Hitlert sem sajnálta a fasizmus megmentése érdekében”. (206. o.) A puccs — mint ismeretes — nem sikerült, de a Vatikánnak sikerült megtennie egy fontos lépést affelé, hogy most, a Hitler-fasizmus összeomlásának idején „antifasisztának” játssza ki magát és közelebbre fonja a szövetség szálait új barátjával, az amerikai imperializmussal.

Közeledett a Hitler-fasizmus megállíthatatlan bukása. A Vatikán megszólalt és két dologra hívta fel a nyugati hatalmak figyelmét: „legyenek, nagylelkűek” a náciizmussal szemben és minden lehető eszközzel akadályozzák meg a kommunizmus továbbterjedését”. (210. o.)

A Vörös Hadsereg saját barlangjában megsemmisítette a fasiszta fenevadat. Néhány nappal később újra megszólalt a pápa. Bizonyára elért hozzá azoknak a tízmillióknak hangja, akik elátkozták Hitlert és banditáit. Végül is nem lett volna kedvező a pápára nézve, ha nyíltan szembefordul ezekkel a tízmilliókkal. Elsóhajtott tehát néhány üres frázist, amelyekben kijelentette: „jó dolog”, hogy „az ördögi náciizmust” végre elpusztították. De ennek ellenére sem átalott a nürnbergi per idején kiállni azok mellett a fasiszta hőhérok mellett (így Papen, Tiso és a tömeggyilkos nyugat-lengyelországi gauteiter, Greiser mellett), akiket különösen a maga embereinek ismert.

Így „harcolt” a Vatikán és a pápa őszentsége — az „isteni szeretet és béke öre” — a világtörténelem leggyilkosabb, legembertelenebb rendszere, a fasizmus ellen.

Részletesen ismertettük a könyv legfontosabb fejezeteit, hogy az olvasó igazi képet kapjon a pápa és a fasizmus piszkos szövetségéről, amelyet a Vatikánnak és barátainak fizetett lakájai oly buzgón igyekeztek eltakarni és letagadni a katolikus tömegek szeme elől a fasizmus bukása után.

A könyv többi fejezetei is megérdemlik a legteljesebb figyelmet.

Manhattan a könyv befejező fejezeteiben röviden érinti a Vatikán és az USA viszonyát és a második világháború után kialakult új „szent szövetség” kérdéseit. Az ezzel kapcsolatos tényeket mi már — saját tapasztalatainkból is — bővebben és jobban ismerjük, mint Manhattan ismerhette, amikor könyvét megírta. De Manhattan munkájából is világosan kidomborodik a vatikáni politika új „vonala”: „A Vatikán — írja Manhattan könyve befejező részében, levonva egész anyagának tanulságait — miután elvesztette leghatalmasabb szövetségeseit, a nyitott fasiszta országokat, átcsoportosította erőit. Az Amerikai Egyesült Államok által vezetett szovjetellenes háborús úszítás egyik fő hirdetője lett. A Vatikán ma az amerikai politika támogatásával, egy harmadik világháború szításával igyekszik kárpótolni magát második világháborús politikájának kudarcáért.” (325. o.) Ugyanitt rámutat Manhattan arra is, hogy a Vatikán újabb politikája éppen úgy bukásra van ítélve, mint előbbi megbukott politikája. A világtörténelemben először jött létre a dolgozó emberek százmillióinak hatalmas szervezett békefrontja, amelynek élén a világ első szocialista állama, a hatalmas Szovjetunió áll és melyet világszerte a munkásosztály legforradalmibb, legodaadóbb, leghaladóbb elemei vezetnek. Ez az erő legyőzhetetlen, mert törekvései a történelmi fejlődés irányába vág, és éppen ez biztosítja számára már most és a jövőben is a dolgozó emberiség százmillióinak tevékeny támogatását. Sem az amerikai atomgyárosok, sem a Vatikán urai nem képesek arra, hogy visszafelé forgassák a történelem kerekét.

*

E részletes ismertetés után nem kell külön kiemelnünk Manhattan könyvének érdemeit. Manhattan ezzel a könyvvel nagyjelentőségű fegyvert adott a békéért és haladásért küzdő tábor kezébe — és ez olyan érdem, amely mellett a könyv hibái másodrendű jelentőségűvé válnak.

Mégis ki kell azonban emelnünk néhány elvi jelentőségű hibát.

Beszéltünk már arról, hogy Manhattan *nem fordít kellő figyelmet* — és ez a terjedelemben is nagyon kifejeződik — a Vatikánnak az USA-val való kapcsolataira, és az új háborús szövetség tényeire, noha ennek feldolgozására most már (könyve 1949-es kiadásában, amelyből a magyar fordítás készült) módja lett volna. (A több mint 300 oldalas könyvben az USA-ról szóló fejezet mindössze nyolc oldalt tesz ki!) Így aztán említés nélkül maradnak olyan fontos tények, mint az új katolikus pártok szerepe a nyugati tőkés országok amerikai gyarmatosításában, a munkásosztály elnyomásában és az amerikai háborús politikában. Még sem említi Manhattan a *jobboldali szocialdemokrata munkásárulók és a Vatikán pártja között létrejött együttműködést* a második világháború utáni időszakban — pedig ez sem mellékes kérdés és igen jól leleplezi mind a két felet. Eppen csak, hogy említi a *katolikus főpapságnak a népi demokratikus országokban végzett aknamunkáját* — pedig a második kiadás idején erről már bőséges tények álltak rendelkezésre.

A könyv egész módszerét és szemléletét jellemző hiányosság, hogy Manhattan *sehol sem tárja fel a maga egészében a Vatikán politikájának osztályalapjait*. Számos esetben hoz fel konkrét tényeket (hiszen a könyvben elsorolt tények lényegében kivétel nélkül ilyenek), amelyek a vatikáni politika reakciós, a kizsákmányoló osztályok érdekeit szolgáló jellegét, a tőkésekkel kötött szövetségét leleplezik. De sehol sem tárja fel ennek a szövetségnek legmélyebb bázisát: azt, hogy a *Vatikánban uralkodó körök* maguk is előbb a feudális, majd a *kapitalista kizsákmányolás közvetlen részesei és haszonélvezői*. A Vatikán, mint tudjuk, még ma is a világ legnagyobb földesura és ugyanakkor leghatalmasabb finánciókéinak egyike (Garaudy joggal beszélt könyvében a *vatikáni „tröszt-ről”*), amely ma már pénzügyi és ipari vonalon is az amerikai fináncióke (közelebb-ről a Morgan finánciókés csoport) üzlettársa és függvénye. Manhattan sem erről nem beszél, sem a Vatikán ma már ismeretes hatalmas üzleti érdekeltségeiről az olasz, svájci, délamerikai, stb. iparban, közlekedésben és bankhálózatban.

Már ez is rámutat arra, hogy Manhattan — ebben a könyvében — *nem következetes történelmi materialista szemlélettel* dolgozik. Ez egyébként könyvére egészében is rányomja bélyegét. Nem képes még arra, hogy egészükben, átfogón lássa és elemezze az imperializmusnak és a kapitalizmus általános válságának viszonyait és ebbe állítsa bele egyrészt a fasiszmus, másrészt a vatikáni politika kérdéseit.

Ebből következik az is, hogy egész művében *túlzottan nagy és túlzottan önálló szerepet tulajdonít a Vatikánnak és a pápának* — mert seholsem fejti ki világosan (és nem

is látja világosan) azt a szerepet, amelyet a nemzetközi fináncelőke és az egyes országok fináncelőké csoportjai a fasizmus és a háború érdekében betöltöttek. Természetesen a könyv célja nem az imperializmus általános vonásainak, vagy akár a fasizmus osztálygyökereinek elemzése —, de ezeknek a kérdéseknek teljes elhanyagolása a könyvet bizonyos mértékig egyoldalúvá teszi és számos kisebb-nagyobb szemléleti és politikai hibához vezet.

Manhattan szemléletének gyengeségei a legélesebben ott ugranak ki, ahol a Vatikán politikájának alapjait kíséri meg elemezni. (Így a „Katolikus egyház a modern világban” című fejezetben és részben a „Végkövetkeztetések” című befejező részben.) Itt Manhattan egészen egyszerűen az *idealizmus csapdájába esik*, mert azt állítja, hogy a Vatikán egész politikája *elveinek* következménye. A Vatikánt — fejtegeti Manhattan — a maga vallásos küldetésébe vetett hit vezeti és minthogy vallásos elveinek gyakorlati keresztülvitele során beleütközik a társadalmi, politikai kérdésekben, ez mintegy a politikai területére „sodorja”. Világos, hogy Manhattan itt azért tapogatózik gyökeresen helytelen irányban, mert nem materialista módon, a vatikáni politika anyagi-társadalmi alapjaiból, osztálymeghatározottságából indul el. Ha így indult volna el, látnia kellett volna, hogy nemcsak a Vatikán jelenlegi, vagy 20. századi politikája, hanem az előző évszázadok egész egyházi működése — beleértve természetesen magának a vallásnak terjesztését, fenntartását, a hívek „lelki üdvösségének gondozását”, stb. is — a feudális osztálytársadalom viszonyaiban, jelenleg pedig a haldoklással élő kapitalizmus gazdasági viszonyaiban, osztályviszonyaiban találja meg alapját. A Vatikánnak, illetve a katolikus egyházat vezető feudális és kapitalista klikknek vannak saját, a kapitalisták más csoportjával itt vagy ott szembenálló gazdasági és hatalmi érdekei is —, de a döntő kérdésben, a kizsákmányolás fenntartásának kérdésében, a szocializmus elleni harc kérdésében ezek az érdekek fedik egymást. *A Vatikán politikáját tehát éppen úgy nem lehet „elvéiből” megérteni*, mint a fasizmust ideológiájából — *ellenkezőleg: elveit és magát a vallást is csak úgy érthetjük meg, ha a gazdasági alapokból indulunk el*, s a vallásos ideológiát, mint a kizsákmányoló osztályok még máig is hatékony (és éppen ezért kedvelt) fegyverét vesszük vizsgálat alá.

Ez a helytelen szemlélet mutatkozik meg *a könyv szerkezeti felépítésében is*. Manhattan előbb a Vatikán vallási elveiről és azoknak a politikával való érintkezéséről beszél, majd — a politikai kérdésekkel foglalkozó rész magyarázó bevezetéseként még külön is megátorgyalja azokat az „alapelveket”, amelyek — szerinte — a Vatikánt két világháború közötti politikájában vezették és a fasizmussal való szövetséghez eljuttatták. Itt ismét világos, hogy ezek az elvek és elvi nyilatkozatok egyrészt csak tükröződései, másrészt fegyverei a Vatikán gazdasági helyzetének és ebből folyó politikájának, de semmiképpen nem alapjai. Ugyanebből a gyökérből fakadnak Manhattannek azok a szórványos megjegyzései is, amelyek a katolikus egyház és a fasizmus bizonyos „elveinek” „rokonságát” is megemlíti a két szövetségest összefűző tényező között (így azt, hogy mindkettő „tekintélyi alapon” van felépítve, stb.).

Kétségkívül ennek a szemléleti gyengeségnek (a történelmi materializmus nem ismerésének, vagy meg nem értésének) nagy része van abban, hogy Manhattan *nem ismerte fel azonnal a Vatikán háború utáni politikájának alapjait és jelentőségét*. (Mert nem látta azt, hogy a Vatikánt osztálypolitikája a második világháborúval előállott helyzetben *szükségszerűen* viszi az amerikai imperializmussal való szövetséghez.)

Döntő hiányossága a könyvnek is, hogy csaknem *mindenütt hiányzik a fasizmus ellen küzdő erők, így elsősorban a Szovjetunió, a Kommünista Pártok és a körjük csoportosul demokratikus erők harcainak megfelelő értékelése*. A szerzőtől — aki nem kommunista — nem kívánhatjuk természetesen ennek a harcnak kimerítően teljes és pontos értékelését. De saját feladatának jó megoldása szempontjából is szükséges lett volna legalább fő vonalakban felférni az egyetlen következetesen fasizmus-ellenes tábor erejét és harcos tevékenységét a tárgyalt korszakban.

Végül — szoros kapcsolatban a már felsorolt elvi hibákkal — Manhattan könyve erőteljes antifasizmusa és leleplező, tehát politikus tendenciája mellett is — magán viseli bizonyos mértékig az *objektivist* „tudományosság” negatív bélyegét. Ahogy Dubovickij — a könyvnek az előszóban íezett szovjet kritikusa írja: „Manhattan nem beszél arról, milyen fontos, mennyire szükséges a katolikus hierarchia áldatlan tevékenysége elleni aktív, tevékeny küzdelem —, bár egyébként rámutat, hogy a Szentszék reakciós mesterkedései milyen veszélyt jelentenek a világbékére és a demokráciára.”

Manhattan könyve azonban, hibái mellett is, igen jó példa arra, hogy a jelenkor és közelmúlt történelmének kutatását hogyan lehet és hogyan kell összekapcsolni a dolgozó emberiség jelenlegi döntő harcának — a békéért folyó küzdelemnek — szolgálataival. A magyar történészeknek van ezen a téren tanulnivalójuk Manhattantól. Küzdelmünk jelenlegi szakaszában mind égetőbbé válik az a feladat, hogy a haladó magyar tudományosság — az igazi tudomány harcos módszereivel — járuljon hozzá maga is a Vatikán és a hazai klerikális reakció igazi arcának feltárásához és a széles dolgozó tömegek előtti leleplezéséhez.

MÁRKUS ISTVÁN

K R Ó N I K A

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet meghosszabbítja és kibővíti pályázatát. A pályázat célja az *utolsó száz év helyi vonatkozású munkás- és parasztmozgalmainak*, egyes bányák, gyárak, uradalmak történetének feldolgozása, kiadatlan forrásanyag alapján, vagy magának a kiadatlan forrásanyagnak összegyűjtése.

A pályaművek minimális terjedelme 50, illetve adatközlés esetén 30 gépelt oldal. A pályadíjat nyert munkák kiadását a Magyar Történelmi Társulat és a Munkásmozgalmi Intézet vállalja.

A pályadíjak összege 12.000 Ft.

Feldolgozás esetén:			Adatközlés esetén:		
egy drb	I. díj	3000— Ft.	egy drb.	I. díj	1500— Ft.
kettő drb.	II. díj	1000— Ft.	kettő drb.	II. díj	750— Ft.
négy drb.	III. díj	500— Ft.	öt drb.	III. díj	400— Ft.

Pályázhatnak egyének és munkaközösségek. Pályázati határidő 1950. dec. 31. A pályaművek beküldését a Történelmi Társulat címére kérjük: Budapest, VIII., Puskin-u. 26.

A pályázattal kapcsolatban felhívjuk az érdeklődők figyelmét a városi, községi és egyéb irattárakban, vagy magántulajdonban lévő munkás- és parasztmozgalmi anyag feltárásának és megőrzésének fontosságára. Ezúton felkérünk mindenkit, aki ilyen vonatkozású felderítetlen anyagról tud, tegyen erről írásbeli bejelentést a Magyar Történelmi Társulatnak, vagy a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek.

Budapest, 1950. augusztus hó.

Magyar Történelmi Társulat és
Magyar Munkásmozgalmi Intézet

KALLAI GYULA KÜLÜGYMINISZTER

1949. XI. 20-ÁN A MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET KIÁLLÍTÁSÁNAK MEGNYITÁSA ALKALMÁBÓL TARTOTT ÜNNEPI BESZÉDE

A Magyar Munkásmozgalmi Intézetet egy esztendővel ezelőtt Pártunk, a Magyar Dolgozók Pártja, azzal a céllal hívta életre, hogy a magyar munkásmozgalmi történetének dokumentumait gyűjtse össze, rendszerezze és publikálja, s ezzel munkásosztályunk, s egész dolgozó népünk politikai és szellemi színvonalát emelje. Ma már megállapíthatjuk, hogy a Munkásmozgalmi Intézet egy esztendő alatt igen komoly munkát végzett. Az Intézet dolgozói ez alatt az egy esztendő alatt komoly, elmélyülő munkával a munkásmozgalmi történetének sok, részben ismert, részben eddig ismeretlen dokumentumát gyűjtötték össze, s bocsátották a marxista történetírás számára rendelkezésre, s kiadványok, kiállítások és sajtóközlemények útján a legszélesebb dolgozó tömegekkel is megismertették. Ha mást nem is, csak ennek az anyaggyűjtő-rendszerező munkának az oroszlanrészét végezte volna el a Munkásmozgalmi Intézet az elmúlt egy esztendő alatt, már ezzel is óriási jelentőségű munkát végzett volna.

Minden forradalmi mozgalom nemcsak a jelen feladatainak mély megértéséből meríti erejét, hanem a múlt forradalmi hagyományaiból is. A magyar munkásosztálynak eddigi harcaiban mindig óriási segítséget nyújtottak történelmünk gazdag szabadságharcos hagyományai, melyek elmélyítették benne azt a meggyőződést, hogy akkor jár a helyes úton, ha kíméletlenül küzd minden kizsákmányolással és elnyomással szemben, ha a dolgozó nép jogaiért száll síkra. Szabadságküzdelmekben gazdag történelmünk, munkásosztályunk és egész dolgozó népünk számára azt a nagy útmutatást adta, hogy a helyes úton igazán csak akkor járunk, ha e szabadságküzdelmekből erőt merítve, ugyanúgy lélelmet és megalkuvást nem ismerve vesszük fel a harcot minden külső és belső elnyomással szemben. Olyan országban, mint a mienk, ahol a dolgozó néptömegek egy-egy évszázad lefolyása alatt többször is dicsőséges szabadságharcokban szálltak síkra jogaik védelméért, az uralkodó osztályok különösen nagy gondot fordítottak arra, hogy történelmünknek ezeket a legfényesebb lapjait beárnyékolják, a szabadságharcok hőseit a nép ellenségeiként próbálják feltüntetni, s hogy általában történelmünk legdicsőbb fejezeteit elferdítsék, meghamisítsák s e küzdelmek igazi céljait és okait lehetőleg mélyen elrejtsek népünk érdeklődő tekintete elől. Ennek volt tulajdonítható, hogy munkásosztályunk s egész dolgozó magyar népünk a felszabadulásig nem kaphatott összefüggő, tiszta képet eddigi harcairól, s amit ezekről a küzdelmekről tudott, az az uralkodó osztály jóvoltából, hemzsegett a ferdítésekkel és durva hamisításokkal.

Mint tudjuk, a felszabadulást megelőző negyedszázad a szemérmellenségig menő történelemhamisításnak különösen virágzó korszaka volt. A felszabadulással elérkezett az ideje annak, hogy munkásosztályunkat és egész népünket megismertessük a magyar történelem e nagyszerű fejezeteivel, hogy a magyar munkásmozgalmi igazi története minél előbb egész dolgozó népünk közkincsévé válhasson. Miért van erre az egész további fejlődésünk szempontjából oly égetően nagy szükség? Elsősorban azért, mert munkásosztályunkban, s egész dolgozó népünkben tudatosítani akarjuk, hogy az a korszakalkotó változás, ami a felszabadulás óta Magyarországon is bekövetkezett, nem a vak véletlen műve, hanem történelmi szükségszerűség.

A magyar munkásmozgalmi történetének feldolgozásával fel akarjuk tárni azokat a mozgató erőket, melyek a történelmileg cselekvő emberek indítóokai mögött rejlenek,

s amelyek a történelem tulajdonképpeni végső hajtóerői. Természetesen, e munka következetes keresztülvitele halálra csapás és végső kegyelemelőzés az eddigi polgári történelemírás számára. Annak a polgári történelemírásnak a számára, amely szerint a munkásmozgalom története értelmetlen összeesküvéseknek, felelőtlen emberek izgága cselekedeteinek, indokolatlan tömegharcoknak és esztelen sztrájkoknak a keveréke volt, amelyekben a tömegek mindig csak a becsapott, beugratott fél sajnálatos szerepét játszották. Ezek az ú. n. történetírók, ha foglalkoztak is a dolgozó tömegek harcaival, rendszerint úgy állították be a dolgot, hogy később a tömegek maguk is megbánták meg gondolatlan és elhamarkodott cselekedeteiket, s igyekeztek azokat további szolgai munkájukkal jóvátenni.

Itt az ideje, hogy végleg leszámoljunk ezzel a hamis, minden tudományos alapot nélkülöző, úgynevezett történelemfelfogással. „A történelemtudomány, ha valóban az akar lenni — állapította meg Sztálin —, nem vezetheti vissza többé a társadalomfejlődés történetét a királyok és hadvezérek, országok elfoglalóinak és meghódítóinak tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.” A marxista-leninista történelemszemlélet így írja elő számunkra is a munkásosztály, a dolgozó tömegek s a népek igazi történelmével való mély és beható foglalkozást. Mi, magyar kommunisták is azt valljuk, hogy az igazi magyar nemzeti történelemírás is az lesz, amely a nép nemzeti függetlenségéért és szabadságáért folyó harcainak, az elnyomás és kizsákmányolás megdöntésére irányuló küzdelmeinek hű tükrét adja. Ezt a történelmet Magyarországon sem a királyok, főpapok és főurak csinálták elsősorban, ezt a történelmet a dolgozó nép írta évszázadokon át kifejtett termelő munkájával, az elnyomók elleni szabadságharcaival, s mártírjainak kiontott vérével.

E marxista-leninista útmutatás alapján azonban nemcsak annak az ideje érkezett el, hogy leszámoljunk a mult hamis és népeellenes történelemfelfogásával hanem elérkezett az ideje annak is, hogy marxista történelemíróink minél előbb a nép kezébe adják igazi történelmének egységes, összefüggő, hamisítatlan rajzát.

Magyarország egyetemes nemzeti történelmének megírása még reánk váró komoly és egyben sürgős feladat. E munka elvégzése nem könnyű feladat. Nem könnyű mindenképp előtérbe hozni, mert a magyar munkásmozgalom történetének legfontosabb dokumentumait nem állottak gondosan kezelt kinyitványokban összegyűjtve a rendelkezésünkre, hanem anyagát most kell azokról a helyekről összegyűjteni ahol a nép szabadságharcra lezajlott: gyárakból, üzemekből, falvakból s — hozzátehetjük — a letűnt népeinyomó rendszer büntető intézményeinek: rendőrségének, fegyházainak, vészbrószágainak megmaradt irattárából. Ezt a nehéz, de rendkívül fontos munkát végzi komoly sikerrel egy esztendő óta a Magyar Munkásmozgalmi Intézet.

A magyar munkásmozgalom dokumentumainak összegyűjtése s történetének marxista-leninista alapon történő feldolgozása nemcsak a Magyar Dolgozók Pártja belső ügye. Amióta Magyarországon is megalakult a munkásosztály élsapata, a Kommunista Párt, minden baloldali mozgalom csak azzal vált és tudott tartósan haladó mozgalom lenni és maradni, ha harcában népünk forradalmi élsapatának erejére, a Magyar Kommunista Pártra támaszkodott. Mi, kommunisták, eddig is tudtuk, hogy a Kommunista Párt vezetése nélkül a dolgozó magyar nép cél és irány nélkül tehetetlenségre kárhoztatva tévelygett volna a fasiszta elnyomatás sötétségében s nemsokára, a marxista-leninista történelemírás segítségével egész népünknek látnia kell, hogy a magyar munkásmozgalom és annak vezetője, a Kommunista Párt történetének igazi megismerése nélkül nincs magyar nemzeti történelem. Ezért van az, hogy annak az Intézetnek a munkája, mely e feladatok oroszlánrészét magáravállalta — ahogy Révai József egy esztendővel ezelőtt az Intézet megnyitó ünnepségén mondotta —, „nem pártügy, hanem közügy, mert az a feladata, hogy tudatosítsa népünk gondolkodásában a magyar munkásosztály évtizedes harcainak döntő jelentőségét a magyar fejlődésben”.

De a munkásmozgalom és benne a Magyar Kommunista Párt történetének igazi megismerésével nemcsak az a célunk, hogy a magyar munkásosztály és legjobb fiai, a magyar kommunisták nevére végkép letöröljék azt a sok vádat és gyalázatos rágalmat, amellyel nevéket és emléküket az elnyomók igyekeztek a nép előtt beszennyezni, nemcsak az a célunk, hogy mai harcainkat történelmileg megindokoljuk és alátámasszuk, hanem célunk az is, hogy jövő harcainkra felvertezzük magunkat. „A marxizmus-leninizmus az a tudomány, — mondotta Rákosi Mátyás —, amely feltárja a társadalom fejlődéstörvényeit és megtanítja, hogy ezeket a törvényeket hogyan kell alkalmazni és felhasználni jelenünk és jövőnk kialakítására.” A mult alapos ismerete, sikereinek és

kudarcainak kiértékelése, az eddigi harcok tanulságainak levonása, olyan értékes fegyverekhez juttatja a munkásosztályt, melyek mentesíthetik az újabb, legalább is a jóvátehetetlen hibák elkövetésétől.

A magyar munkásosztály legjobb fiai e felismerés alapján tanulmányozták olyan odaadó szorgalommal a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetét, a dicső Bolsevik Párt hősi küzdelmét a szocializmus megteremtéséért a Szovjetunióban, ezért tanulmányozták olyan odaadó szorgalommal a magyar munkásosztály szabadságharca egyik legdicsőbb fejezetét, a Tanácsköztársaság időszakát. A mult eredményeinek és hibáinak őszinte feltárása, az ebből adódó tapasztalatok levonása és általánosítása tette lehetővé számunkra, hogy a második világháború befejezése után, rendkívül súlyos körülmények között Pártunk, a Magyar Kommunista Párt, a kislétszámú földalatti Pártból hamarosan hatalmas tömegpárttá lett, az ország felszabadító harcának motorjává és vezetőjévé. hogy a rendkívül súlyos politikai és gazdasági nehézségek ellenére, biztosítani tudtuk demokráciánk politikai alapját, a munkás-paraszt szövetséget, magunk mellé tudtuk állítani a magyar értelmiség színe-javát, s az összes haladó nemzeti erők tömörítésével az országépítés politikai, gazdasági és kulturális frontszakaszain rövid idő alatt olyan eredményeket tudtunk elérni, amelyekre nemcsak egész dolgozó népünk lehet joggal büszke, de amelyekről a külföld is elismeréssel beszél.

Örömmel üdvözlöm a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége nevében a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek ma megnyíló múzeumát és kiállítását. Ez a kiállítási anyag az eddig felvetett általános szempontokon túl, több szempontból is igen széleskörű érdeklődésre tarthat számot. Mindenekelőtt érdeklődésre tarthat számot azért, mert mindenki számára kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a magyar nép felemelkedéséért olyan hősieken senki sem küzdött ebben az országban, mint a magyar kommunisták. Kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a kommunisták voltak azok, akik a legtöbb áldozatot hozták nemzeti függetlenségünkért és szabadságunkért. A nemzet igazi hősei, szabadságküzdelmeink igazi vértanúi a legnagyobb számban innen, a mi soraink közül kerültek ki.

Nagy érdeklődésre tarthat számot ez a múzeum azért is, mert kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a kapitalista rendszer hogyan építi be a maga ügynökeit a munkásosztály soraiba s a munkásosztály árulóit milyen mérhetetlen károkat okozhatnak a nép egész szabadságküzdelmének. Az osztályellenség ügynökei bomlasztó munkájának feltárása a multban is, ma is nagy segítséget nyújt az imperializmus ügynökeinek leleplezésére s kártevő munkájuk lehetetlenné tételére.

De nagy érdeklődésre tarthat számot ez a múzeum azért is, mert mindenki számára kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme milyen óriási segítséget nyújtott a magyar munkásosztálynak a felszabadulásért vívott harcban. Megmutatja, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetői, Lenin és Sztálin, milyen odaadó érdeklődéssel fordultak a dolgozó magyar nép legnagyobb kérésére, a Tanácsköztársaság felé, s milyen állandó, gondos figyelemmel kísérték a magyar munkásosztály hősiei harcát a két világháború között. A Szovjetunió népei irántunk érzett szeretetének kézzelfogható bizonyítéka az a soha, egy percre sem lakadó küzdelem is, melyet a szocializmus országa, Sztálin elvtárs vezetésével folytatott népünk nagy vezetőjének, Rákosi elvtársnak a kiszabadításáért. Ez a múzeum fényesen igazolja, hogy a szovjet-magyar barátság alapjait nemcsak abban a nagyszerű tényben kell keresnünk, hogy a dicső Szovjet Hadsereg 1945-ben felszabadította népünket a német fasiszták és hazai elnyomók embertelen uralma alól, hanem a harcoknak és küzdelmeknek azokban a szakadatlan sorozatában is, amelyek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság dicső napjai óta a két nép közös harcai folytán kialakultak.

Befejezésül talán még annyit: nem tekinthetjük véletlennek, hogy a Magyar Munkásmozgalmi Intézet múzeuma és gazdag párttörténeti múzeuma akkor nyílik meg, amikor a fasiszta barbárság egyik legkegyetlenebb gazlettének nyomait a magyar munkáskezek áldozatkész munkájukkal eltüntették a Duna partjairól: felépítettük és néhány perccel ezelőtt átadtuk a forgalomnak a Lánchidat. Munkásosztályunk és dolgozó népünk fizikai és szellemi alkotóerejének élő bizonyítéka fonódik össze ebben a két tényben.

De a gazdasági és a szellemi újjáépítés terén elért eredményeink közben egy percre sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy minden eddigi és minden jövőendő sikereink záloga a Magyar Dolgozók Pártja. s az a férfi, akinek a nép ügye iránti szeretetéről, rettenthetetlen bátorságáról, s politikai bölcsességéről három súlyos évtized küzdelmeiben, e kiállítás minden dokumentuma tanúskodik — a mi szeretett Rákosi elvtársunk.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET MEGALKULÁSÁRÓL

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1949. szeptember hó 13-án rendeletet bocsátott ki a Kelet-európai Tudományos Intézet megszüntetéséről s helyén több tudományos intézet, köztük a *Történettudományi Intézet* felállításáról. Ez az intézkedés annak a hatalmas fordulatnak egyik következménye és jele, amely a felszabadulás óta eltelt években a magyar nép egész életét gyökeresen átforgatta és a legutóbbi évben *kulturális és tudományos életünk* terén is döntő módon megmutatkozott.

A régi Kelet-európai Tudományos Intézetet az ellenforradalmi rendszer hozta létre népellenes, sovíniszta, „tudományos” és külpolitikai célkitűzéseinek kiszolgálására. Ez a tény rányomta bélyegét az intézmény működésére a felszabadulás utáni években is. A régi intézet semilyen vonatkozásban nem felelt meg a szocializmus útját járó magyar népi demokrácia követelményeinek, sőt egyenesen akadályozta a történettudomány fejlődését, a történetkutatás marxista-leninista módszerének általánossá válását és a tervszerű tudományos munka megszervezését.

A történettudomány frontján is *Pártunk* jött segítségünkre kezdeményezésével és hatékony támogatásával, és a Párt vezetése alatt a Magyar Tudományos Akadémia teremtetette meg azokat a személyi és anyagi feltételeket, amelyek lehetővé tették az új Történettudományi Intézet munkájának megindulását. Az Intézet elvi és tudományos irányítására a Népköztársaság Elnöki Tanácsa öttagú Igazgató-tanácsot nevezett ki, amelynek tagjai a *legkiválóbb magyar marxista történészek*: Andics Erzsébet, Gerőné Fazekas Erzsébet, Mód Aladár, Molnár Erik, Pach Zsigmond Pál. Az igazgatói teendők ellátására Molnár Erik kapott megbízást. Pártunk új káderek nagyszámú beállításával is megerősítette a fiatal Intézetet.

Pártunk és kormányunk a történettudomány marxista-leninista művelését, egyetemi oktatásának irányítását, eredményeinek a széles dolgozó tömegek közötti terjesztését, valamint új tudományos káderek kiképzését tűzte ki az Intézet feladatául. Ezeket a feladatokat a Történettudományi Intézet három osztálya: a magyar osztály, a Szovjetunió és népi demokráciák osztálya és az egyetemes történelem osztálya keretében látja el.

Az Intézetre az 1950-ben meginduló ötéves történettudományi terv keretében sok fontos tudományos téma kidolgozása hárul, elsősorban a magyar történelem *haladó hagyományának*, a *munkás- és parasztmozgalmak* történetének köréből. Az Intézet az 1949. év utolsó hónapjait arra használja föl, hogy mintegy 10 munkaközösséget szervezzon meg és ezekbe számos intézetenkívüli kutató-történészt és nagyszámú fiatal erőt: történelemszakos egyetemi és főiskolai hallgatót vonjon be. Így, munkaközösségi és egyéni megbeszélések sorozatos tartásával kapcsolja össze az Intézet a történetkutató munkát és a fiatal tudományos kutatók képzését és nevelését.

A történetkutatás marxista-leninista módszerének elsajátítását szolgálja az Intézetben folyó alapos ideológiai képzés, rendszeres orosz nyelvoktatás.

valamint az *élenjáró szovjet történettudomány* eredményeinek folyamatos ismertetése. A Történettudományi Intézet a szovjet történettudomány eredményeit a kívülálló történészek számára is hozzáférhetővé kívánja lenni és ebből a célból 1950-re havonként megjelenő Értesítő kiadását vette tervbe.

A történettudomány egyetemi oktatásának irányítása érdekében az Igazgató-tanács feladatául tűzte ki, hogy rendszeresen foglalkozzék az egyetemi történettanítás kérdéseivel. Az elmélet és gyakorlat összekapcsolását szolgálja az, hogy az Intézetben dolgozó tudományos munkatársak esaknem kivétel nélkül résztvesznek a pesti és vidéki egyetemek és főiskolák történelmi oktató munkájában. Ugyancsak az Intézet tagjaira hárul a dolgozó nép gyermekeinek szóló új középiskolai történelem-tankönyvek elkészítése. A történettudomány eredményeinek széles körben való terjesztését a Történettudományi Intézet elsősorban a Történelmi Társulat programjába beilleszkedve kívánja megvalósítani.

Az új Történettudományi Intézet felállítása jelentős esemény a történettudomány frontján; ezzel a *haladó történettudomány további fontos szervezeti formája jött létre*. Ez újabb bizonyítéka Pártunk és kormányunk gondoskodásának és áldozatkészségének a tudomány iránt. *A Történettudományi Intézet Társulatunkkal karöltve arra törekszik, hogy a maga eszközeivel kiregyszerjét dolgozó népünk jelen harcaiban és minden erejével hozzájáruljon a szocializmus megvalósulásához Magyarországon.*

ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1949. ÉVI KÖZGYÜLÉSÉRŐL

Társulatunk 1950 február 9-én tartotta 1949. évi rendes közgyűlését.

A közgyűlést Andics Erzsébet elnök nyitotta meg, bevezetőjében röviden áttekintve az újjáalakult Társulat előző évi működését. Kiemelte, hogy az „előző esztendő eseményekben gazdag volt egész országunk, egész népünk életében. Ez alatt az esztendő alatt a magyar nép mérföldes csizmákkal hozta be sokszázados elmaradottságát gazdasági és politikai téren. De nemcsak gazdasági és politikai téren volt ez az esztendő szép eredmények esztendeje, kétségtelen, hogy nagy változások, hatalmas kezdeményezések, nagyon sok új jelentkezett az esztendő folyamán országunk tudományos életében is“. Hangsúlyozta a Tudományos Tanács munkájának nagy eredményeit, azt, hogy „alárendelte a magyar nép nagy erőfeszítéseinek a tudományos kutatást, és a tudományos munkát a marxizmus-leninizmus gyümölcsöző, alkotásra ösztönző, nagy eredményeket biztosító talajára vitte át. A Tudományos Tanács munkájának eredményeképpen következett be tudományos életünknek az a nagy eseménye, hogy újjászerveződött a Magyar Tudományos Akadémia... A Magyar Tudományos Akadémia folytatja azt a munkát, melyet a Tudományos Tanács elkezdett. Feladata, hogy ezt a munkát még magasabb színvonalra emelje és ezt lehetővé teszi kormányzatunk bőkezűsége a tudományos kutatást illetőleg, az újjászervezett Tudományos Akadémia rendkívüli tekintélye és a tisztelet és szeretet, amely ezt a legfőbb irányító, tudományos szervezetünket a magyar nép széles rétegei részéről körülveszi“.

„Kétségtelen, hogy történészeink is derekasan kivették részüket az arra irányuló munkából, hogy minél gyorsabban felszámoljuk kulturális fejlődésünk bizonyos elmaradottságát az általános gazdasági és politikai fejlődés mögött, amelyre népünk nagy vezetője, eredményeink nagy szervezője, Rákosi Mátyás mutatott rá.“ A magyar történetudomány öt éves munkatervének előkészítése megkövetelte a problémák felvetését, sok új elvi kérdés megvitatását, a legsürgősebb feladatok leszövezését. A magyar történetkutatás új utakra lépett, a történelmi materializmus módszere hatómas eszköz a magyar történelem nagy kérdéseinek felderítésére. Lendületes és merész kezdeményezés jelezte történészfrontunkat, benne Társulatunk működését is. Egész sor előadást tartottunk, melyek folyamán felvetettük történetünk nem egy vitatott kérdését. Előadásainkat kivittük vidékre, Szegedre, Debrecenbe. Sikertől felébreszteni széles körök érdeklődését a magyar történetkutatás kérdései iránt, sikerült — nem kis mértékben — népszerűsíteni, terjeszteni, ismertté tenni a tudományos szocializmus történet szemléletét.

Társulatunknak nem kell szégyelnie eddigi kezdeményezéseit és munkáját. Am mindez nem jelentheti, hogy pihenhetünk babérainkon, vagy hogy különösebben nagy eredmények birtokában érezhetjük magunkat. Hassa át „tevékenységünket s mai közgyűlésünket is annak a forradalmi elégedetlenségnek, a folytonos önbírálatnak szelleme, annak az újabb és újabb eredményekre való törekvésnek szelleme, melyre a magyar nép marxista-leninista

vezető pártja, a Magyar Dolgozók Pártja nevezi az egész népet s nevel bennünket történészeket is". A marxista-leninista kritika és önkritika szellemében meg kell állapítani, hogy még igen sok a tennivaló, munkánkban jelenlévő hiányosságok vannak. A leghaladottabb történettudománynak, a Szovjetunió hatalmas történettudományának kincsestárából nem sikerült annyit meríteni, mint amennyit kellett és lehetett volna. Kétségtelen, hogy az elkövetkező időben sokkal közelebb kell hozni a szovjet történetírás eredményeit, nagy alkotásait jobban meg kell ismertetni. Rá kell mutatni, hogy végzet munkánkat nem mindig hatotta át következetesen a tudományos szocializmus történet szemlélete. A fővesztély a burzsoá, ill. feudális-klerikális történetírás hagyatéka, mely súlyosan nehezedik történetírásunkra; az ellenséges történet szemlélet, ellenséges világnézet felszámolására indított, döntően fontos harcnak még csak a kezdetén vagyunk. Kétségtelen, a főfeladat, hogy ezt a harcot végigvigyük, hogy alapos, szigorúan tudományos, marxista-leninista pártosságól áthatott kutatómunkával megteremtjük a magyar nép igazi történetét. Munkánkban azonban másfajta bajok, hibaforrások is voltak. Zavarták munkánkat — s ha fel nem számoljuk, továbbra is zavarni fogják — az olyan baloldali szektáns nézetek, melyek fitymálósan kezelik a magyar történelmi múlt eredményeit, nem értik meg, hogy kegyelettel és megbecsüléssel kell nyulnunk a magyar történelmi múlt progresszív jelenségeihez, melyeknek „örökségét” — kellően átértékelve — vállaljuk. Hiszen a magyar nép jelenlegi küzdelme szerves folytatása mindannak amit történelmünkben pozitív, előrevivő, haladó volt. A szektáns, ultrabaloldali nézetek annál inkább veszélyesek, mert sok tekintetben akadályozzák azt a harcot, melyet az ellenséges, a múlt helyes feltárását gátló reakciós történelmi nézetek és módszerek ellen folytatunk.

A történész-káderpolitika sem volt kielégítő. A munkába még nincs elég történészünk bekapcsolva, holott éppen a Társulat feladata, hogy a kutatással foglalkozók körét tágítsa. A továbbiakban Andics Erzsébet annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a munka lendülete magával fogja ragadni mindazokat a becsületes történészeket, akik a magyar történettudomány sorsát szívükön viselik, s akkor olyan történettudományunk lesz, mely népünknek nagy küzdelmében okulásul és bölcs útmutatásul szolgálhat. A feldolgozandó kérdések kitűzésénél — a nélkül, hogy antimarxista módon leértékelnők fejlődésünk régebbi szakaszait — elsősorban az újkor és a legújabb kor kérdéseire kell erőnket összpontosítanunk. Nemcsak azért, mert ezek aktuális jelentőségűek a magyar nép helyes történet szemléletének, politikai tisztánlátásának kialakításában, hanem azért is, mert a magyar történelemnek ezek a kérdései azok, melyeket eddig leginkább elhanyagolt a hivatalos magyar történetírás.

Bevezetője végén kifejezte óhaját, hogy a közgyűlés a kritika és önkritika jegyében folyjék le s az eredményeket is úgy tekintsük, mint amelyek a jövőben mind ideológiai, tudományos, mind szervezési téren sokkal jobb munkára köteleznek.

Az elnök ezután felkérte Elekes Lajos igazgatóválasztmányi tagot — akit a választmány Vigh Károly főtitkárnak a múlt év végén történt lemondása után, ideiglenesen bízott meg az ügyek vitelével —, hogy tartsa meg a főtitkári beszámolót.

Elekes Lajos a főtitkári beszámolóban megállapította, hogy Társulatunk életében és munkájában is megmutatkozik az a döntő fordulat, mely kulturális életünkben a magyar népi demokrácia gazdasági, politikai sikereinek talaján bontakozott ki. Ismertetette a konkrét feladatokat, melyeket az előző közgyűlés tűzött a Társulat elé s az időről-időre egybegyűlt vezetőségi, ill. igazgatóválasztmányi megbeszélések dolgoztak ki részletesen. A feladatok

végrehajtásával kapcsolatban kiemelte a múlt évben elhangzott társulati előadásokat, ezek újszerű, élénk, tudományos kutatásra serkentő voltát, lálogatottságát s a hallgatóságnak aktív részvételben megnyilvánuló érdeklődését. Ismertette a vidéki szervezőmunka eddigi eredményei során a Társulat Délalföldi Csoportjának megalakulását, ill. a Debrecenben hasonló irányban történt kezdeményező lépéseket. Említette a Századok új számát, melyet a szerkesztőség a centenárium új tudományos eredményekben való megünneplésére szánt. Kitért a Társulat kiadványi tervére, ill. ennek 1950-re előirányzott szakaszára. Megemlítette, hogy a Társulat a Vallás- Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából több centenáris pályadíjat osztott ki, 6000 forint értékben, s jelentette, hogy a Társulat a Magyar Munkásmozgalmi Intézettel együtt új pályázatot hirdetett a helyi munkás- és parasztmozgalmi anyag feltárására és feldolgozására. Vázolta a következő feladatokat az előadások, viták, további vándorgyűlések szervezése és a taglétszám emelése, a tagságnak a társulati munkába való fokozott bekapcsolása terén.

Az elnök a beszámoló felett megnyitotta a vitát.

Az első felszólaló, Mód Aladár méltatta a Társulat egyesztenős, egyszében feltétlenül pozitívan értékelhető munkáját. Ezután a Századokkal foglalkozott, s kiemelve a kötet érdemeit, felhívta a figyelmet több hibára és hiányosságra is. (A bírálat időközben megjelent a Társadalmi Szemle 1950. márc. számában.)

I. Tóth Zoltán felszólalásában a Társulat kiadvány-tervét méltatta.

Sinkovics István a felolvasó-ületeket hasonlította össze a régiakkal, megállapítva, hogy az újak hasonlíthatatlanul tartalmasabbak s ennek megfelelően sokkal szélesebb érdeklődést váltanak ki.

Bónis György beszámolt a Délalföldi Csoport szervezéséről és munkájának első szakaszáról. Elengedhetetlenül fontosnak tartja újabb vidéki csoportok alakítását.

Besnyő Miklós kérte, hogy a Társulat a jövőben erősebben kapcsolja be munkájába a középiskolai tanárokat.

L. Gál Éva az egyetemi és főiskolai hallgatók nevében megköszönte, hogy a Társulat igyekszik bevonni a munkába az ifjúságot, remélve, hogy ez a kapcsolat a jövőben fokozottan elmélyül.

A felszólalások befejeztével Borsa Iván pénztáros ismertette a Társulat bevételeit és kiadásait, majd a számvizsgáló-bizottság elnöke, Hadrovics László olvasta fel jelentését, melynek alapján a közgyűlés a pénztárosnak megadta a szokásos felmentést.

Ezután — egyéb javaslat nem lévén — Elekes Lajos mb. főtitkár az elnök felszólítására alapszabálmódosító javaslatot nyújtott be, melyet a közgyűlés egyhangúan megszavazott. Ennek értelmében: 1. a titkárságot a munka megnövekedésének megfelelően ki kell bővíteni; 2. kívánatos a szegedi kezdeményezésnek megfelelő helyi szervezetek létesítése; 3. a helyi szervezetek titkárai hivatalból tagjai a Társulat igazgatóválasztmányának.

Az elnök javaslatára a közgyűlés főtitkáruul Elekes Lajost, harmadik titkáruul pedig Györffy Sándort választotta meg.

Andics Erzsébet zárószavaiban a szervezőmunka további erősítését, a középiskolai tanárok intenzívebb bekapcsolását, az egyetemi és főiskolai hallgatók fokozottabb foglalkoztatását jelölte meg követendő útként. Megköszönte a tagság részéről elhangzott építő bírálatokat, és kérte a Társulat tagjait, hogy a jövőben is, elvi kritikával segítsék a Társulatot s önmagukat a magyar történetkutatás nagy problémáinak megoldásában.

JELENTÉS

a Magyar Történelmi Társulat 1949 szeptember—december hónapokban végzett munkájáról

A Társulat 1949 őszén a fővárosban öt, Szegeden és Debrecenben egy-egy előadást tartott. A tudományos kutatás során felmerülő problémák kivitása és az eredmények ismertetése szempontjából egyaránt komoly jelentőséget kell tulajdonítanunk ennek az előadás-sorozatnak. Az előadások tartalmi színvonala, tudományos életünkben már eddig lemérhető hatása figyelemre-méltó. Előadóink egyszerűen, világosan, ugyanakkor magas elvi síkon adták elő mondanivalóikat. Az előadásokat komoly, szintén kutatásokon alapuló hozzászólások követték — s a halgatóság mind emelkedő számban, feszült figyelemmel, lelkes légkörben hallgatta végig a megbeszéléseket.

Molnár Erik „Hunyadi Mátyás. Kísérlet a centralizált államhatalom kiépítésére” címmel tartott előadásában azóta megjelent könyvének megfelelő részét ismertette a hallgatósággal. Rámutatott arra, hogy a 15. század közepén szükséges volt Magyarországon a centralizált monarchia megalkotása és Mátyás nagy érdeme, hogy ennek a haladó feladatnak a megvalósítására vállalkozott. Előadásának nagy részében azokat a nehézségeket ismertetette, ellentmondásokat tárgyalta, melyek Mátyás centralizációs politikáját akadályozták. A sok új szempontot, gazdag anyagot feltáró előadás alkalmával megindult vita folytatódott, kibővült (l. Társadalmi Szemle 1950. május) igen tanulságos útmutatást adva a magyar középkorral foglalkozó marxista-leninista történetkutatás számára.

Kassai Géza a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról tartott előadást, annak 32-ik évfordulója alkalmából. Az előadó ismertetve az Októberi Forradalom lefolyását, bemutatta, miként vívta ki a proletariátus a dolgozó parasztság szövetségében, a Bolsevik Párt vezetésével, győzelmét. Az előadó hangsúlyozta a Marx—Engels—Lenin—Sztálin által kialakított elmélet nagy szerepét a győzelemben. Az Októberi Forradalommal a világ története új szakaszba lépett, elérkezett a felszabadító forradalmak kora valamennyi elnyomott osztály és nép számára. A föld egyhatodán megdőlt a kapitalizmus, megszűnt embernek ember által való kizsákmányolása. Megkezdődött az emberiség igazi története. Az előadáshoz többen hozzászóltak. Ki kell emelni Zsigmond László hozzászólását, aki többek között rámutatott arra, hogy a Szovjetunió létrejöttétől fogva a béke legfőbb biztosítója és védelmezője.

Lederer Emma III. Béla király jövedelmi kimutatását vette kritikai vizsgálat alá. E kimutatást a magyar történetírás, de elsődlegesen az ellenforradalom történetírása, mint III. Béla „magyar birodalmának”, Magyarországnak, a 12. század közepén elfoglalt nagyhatalmi állásának bizonyítékát tárgyalta és fogadta el, a nélkül, hogy ennek hitelességét lényegében bírálat alá vette volna, — így keresve történeti igazolást saját sovíniszta-imperialista politikájának. Az előadó megvizsgálva a jövedelmi kimutatás rendkívül túlzott adatait, rámutatva arra, hogy ennek szövege csak egy 15. századi kódexben maradt ránk, igen kétségesnek találta, hogy a kimutatás eredetije — ha ilyen egyáltalán létezett — miről szólt, milyen adatokat tartalmazott. Ebben a formában azonban, mint III. Béla korára jellemző, fontos forrásanyagot nem fogadta el. Az előadást élénk vita követte. Molnár Erik Mátyás jövedelmének összevetésével támasztotta alá az előadás eredményeit. Váczy Péter igen alapos forráskritikai elemzés alapján ellentétes álláspontot foglalt el.

Székely György az 1514. évi parasztháborúról szóló előadásában ismertette a polgári történetírás szerepét a parasztháború történetének elhullgatásában és meghamisításában, rámutatott arra, hogy csak a marxizmus-leninizmus módszerével érhető el helyes értékelés. Ismertette az uralkodóosztály és a kizsákmányolt osztályok helyzetét. A parasztság differenciálódásával foglalkozva főként a gazdag parasztság vagyonosodását fejtegette Mátyás uralma alatt, illetve tárgyalta a folyamat másik oldalát, a parasztság terheinek súlyosbodását, a töredék lelkekre szorulását, a zselléresedést, a pusztulást. Annak okait vizsgálta, miért tömörült a 15. század végi földesúri reakció ellen egy táborba az egész parasztság. A parasztháború programjának tekintetében a későbbi, sokban ellentmondó források helyett a résztvevő rétegek helyzetéből igyekezett levezetni a célkitűzéseket. Mivel az előadó úgy látta, hogy a magyar parasztháború ideológiájában nem találjuk meg a vallásos formát, erről vita indult meg. A vita során, melynek egyik kiemelkedő hozzászólása Karácsonyi Béléé volt, bebizonyult, hogy a magyar parasztháború sem kivétel az ideológia szempontjából. Befejezésül arra mutatott rá az előadó, hogy a parasztság elleni megtorló intézkedésekkel az uralkodóosztály a végzetes mohácsi vereséget készítette elő.

Mint előjáróban említettük, 1949 őszén vidéken két előadást tartottunk, Szegeden és Debrecenben. Ezek az előadások vándorgyűlés keretében, a két város egyetemének aulájában, igen nagyszámú és lelkes hallgatóság előtt folytak le. A helyek megválasztásában az a megfontolás vezette a Társulatot, hogy bölcsészkarral rendelkező egyetemi városokat kell elsősorban felkeresnünk. Az elgondolás helyesnek bizonyult, a mintegy 600 főnyi hallgatóságban ott voltak a helyi és környékbeli tudományos dolgozók, pedagógusok, a diákság. Ki kell emelnünk Gerőné Fazekas Erzsébet „Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény” című értékes előadását, mely meg is jelent folyóiratunk 1948. 1–4. számában. Az előadó a sztálini nemzetiségi elmélet alapján politikai és tudományos szempontból egyaránt fontos kérdéseket vetett fel és oldott meg. A vidéki előadásokat is vita, majd a délutáni órákban helyi történetészekkel, pedagógusokkal, s a diáksággal megbeszélések követték. E megbeszéléseken nyilvánult meg az a kívánság, hogy a Társulat állítson fel helyi szervezeteket. A helyi szervezet a budapesti központ irányításával, de közvetlenül vezeti, szervezi a helyi és környékbeli munkát. Feladatköre: meghatározott területeken képviseli a Társulatot, elvégzi a szervezési munkát, a történetészek és történelem iránt érdeklődők tömörítését, egybehangolja és az ötéves terv munkálataiba bekapcsolja a tudományos kutatók tevékenységét, előadásokat tart, s végül szakmai vonatkozásokban útbaigazításokkal szolgál a környékbeli nevelőknek. A Társulat örömmel támogatja a helyi csoportok megalakítására irányuló kezdeményezéseket. A Délalföldi Csoport, ha hivatalosan még nem is alakult meg 1949 végéig, de komoly szervező munkáját már megkezdte.

Az újjáalakult Társulat folytatta Kossuth Országgyűlési Tudósítások további kötetének megjelentetését és gazdag könyvkiadási programot készített elő az 1950-es évről. Folytatni fogja bizonyos régebbi, elakadt forráskiadványok megjelentetését, helyrehozva a régi reakciós vezetőség mulasztásait. Új forráskiadványokat indít meg, melyekben a forrásanyag természetűje jelzi, hogy az adatközlő kötetek a haladó magyar történetírás feldolgozó munkáját fogják szolgálni. Több monográfiát is iktatott tervébe a Társulat, melyek történetünk legelhanyagoltabb korszakára, a legújabb korra, s azon belül annak legégetőbb kérdéseire fognak tudományos apparátussal fényt deríteni.

1949 az újjáalakult Társulat számára mind a szervezés, mind a tudományos termelés területén a beindulás esztendeje volt. A megkezdett úton tágabb keretek között, sokasodó feladatokkal kell tovább haladnia.

Э. Андич: КАМУН ВЕНГЕРСКОЙ ПРОЛЕТАРСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1919 ГОДА

Накануне империалистической мировой войны политическая обстановка в Венгрии была такая, что не только „низы“ не хотели дальше терпеть тяжелые условия, но и правящие круги были не в состоянии обеспечить свою власть. Пытаясь избежать проблем, грозящих революционным решением, господствующим классам Венгрии предпочли военную авантюру. Таким образом господствующим классам Венгрии удалось отложить нараставший революционный кризис, а в этом, кроме террористических мероприятий правительства, играла огромную роль социал-шовинистская политика руководителей единственной в то время в Венгрии рабочей партии, венгерской Социалдемократической партии.

Ложная легенда о том, что будто социалдемократы были против войны, опровергается многочисленными данными настоящей статьи. Руководители венг. СДП уже в первых месяцах войны открыто высказались за империалистическую войну. Руководители партии являлись открытыми оппортунистами и пытались изолировать рабочие массы Венгрии от революционных идей пролетарского интернационализма, хотя они сами были хорошо знакомы с меж империалистической обстановкой. Они слушали Ленина, знали Розу Люксембург, но капитулировали перед империализмом, поддерживали политику венгерского правительства в угнетении национальностей, высказывались за сохранение полуколониальной зависимости Венгрии от Австрии.

Вследствие предательского поведения социал-шовинистских руководителей вкрадывалась дезориентация в боевые массы венгерских рабочих, тормозилась их революционность, разлагались их организации. Благодаря этому революционный подъем рабочего движения в Венгрии в 1915—16 годах пришел в упадок, рабочие отказались и прежней боевой традиции празднования дня 1 мая.

Бедствия, причиненные войной, политическое и экономическое угнетение, полное бесправие масс были причиной, что трудовой народ Венгрии все решительнее стал занимать позицию против войны. Но от упадка и дезорганизации, причиненных руководителями-оппортунистами, венгерское рабочее движение было избавлено только революционными событиями в России, всемирно-исторической борьбой партии большевиков за пролетарскую революцию. Влияние русской революции на рабочий класс Венгрии было огромное, оно произвело резкий оборот в рабочем движении и во всей политической жизни Венгрии.

Под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции, массы венгерских рабочих, подвергавшиеся несносной эксплуатации, (— рабочая аристократия в Венгрии являлась только тонким слоем —) организовали стачки, демонстрации против войны и все более решительно восставали против предательской политики руководителей венг. Социалдемократической партии и профсоюзов. Под давлением масс руководители-оппортунисты венг. Социалдемократической партии и профсоюзов вынуждены были оставить свою меньшевистскую позицию и в официальном органе партии „Непсава“ они прикрывали фразами, восхвалявшими Октябрьскую революцию, реакционные цели своей внутренней и внешней политики. Венг. социалдемократы вели и этот раз политику хвостизма, как столько раз и раньше и впоследствии. Но в то же время в венг. СДП находились и отважные антимилитаристы, ставшие впоследствии выдающимися борцами Коммунистической Партии Венгрии.

Проследив события по датам, автор показывает на основе документов, до сих пор неизвестных, подъем рабочего и революционного движения в Венгрии. В статье указывается на ряд более или менее значительных выступлений рабочих. Эти движения зачислялись не только в свое время под давлением цензуры, но и затем в 25-летний период контрреволюции. Одно из самых крупных стачечных движений сыграло в горном центре Решицебана в марте 1918 г. с участием 8 тысяч рабочих. Грандиозные размеры приняла и стачка в июне 1918 г., вызванная расстрелом рабочих. Это движение является одной из почти неизвестных боевых традиций рабочего класса Венгрии. Ряд революционных выступлений был организован военнопленными, возвращавшимися домой из России, против которых применялись правительство и духовенством различные методы телесного и душевного террора. Наряду с войной внешней велась и война внутреннего против венгерского народа. Но разные военные и террористические мероприятия не могли тормозить революционный подъем рабочего класса Венгрии: темный, антинародный режим несмотря на всю поддержку со стороны церковной реакции и правых социалдемократов был сметен возгоревшей революцией.

Э. Ледерер: О РОЛИ ЦЕРКВИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ВЕНГРИИ ПРИ ДИНАСТИИ АРПАДОВ

Автор указывает, что церковь в процессе образования венгерского государства не только силой своей идеологии, но и организацией крупного феодального землевладения способствовала более четкому оформлению классового общества и в этом отношении она опередила светское крупное землевладение. Но церковь играла такую роль только в период становления феодализма. Начиная с XII века стремления римской церкви к всемирному

господству охватывают и Венгрию, и Рим приобретает себе руководящую роль среди господствующего класса Венгрии. В конце XII и в начале XIII веков развитие производительных сил приводит к феодальной раздробленности и к разложению королевской центральной власти. Но в то же время нарастает опасность для Венгрии со стороны татар. Дать отпор этой угрозе могла только сильная государственная организация. Вмешиваясь в XII и XIII веках во внутренние дела венгерского государства (что подробно доказывается автором), римские папы ускоряют разложение королевской власти. А когда татары напали на Венгрию, „христианской помощи“ против „язычников“, поддержки со стороны папы и следа не было. Кроме хороших слов Бела IV от папы ничего не получил. Единственная помощь приходила с Востока. Бела IV в своем письме рассказывает папе, что он женил своих детей на детях русских, польских и половецких князей, потому что ждать помощи он мог только от них. В это же время разворачивается ростовщическая деятельность церковных людей (папы и высшего духовенства) прежде всего в области ростовщических ссуд, но и в форме спекуляций с солью и деньгами. Такая „паразитная“ деятельность ростовщического капитала способствовала успешной эксплуатации угнетенного класса. В борьбе против крестьянства передовыми борцами из угнетателей являлись церковные люди, работавшие более развитой техникой производства. Они более всех препятствовали свободному передвижению крестьянства к образовавшимся городам и светским крупным землевладениям, нуждавшимся в рабочей силе и предоставлявшим таким образом крестьянам известные преимущества. В этот период роль церкви как учительницы ограничивается почти исключительно обучением церковных резервов, и хотя центрами культуры оставались церкви и монастыри, деятельность церковных людей в области воспитания и обучения нашего народа и даже господствующего класса являлась ничтожной. Таким образом о важности церкви как „учительницы“, столь подчеркнутой в буржуазной историографии, не можно говорить.

П. П. Жигмонд: К ВОПРОСУ О ПЕРВОНАЧАЛЬНОМ НАКОПЛЕНИИ КАПИТАЛА В ВЕНГРИИ. Часть II.

В первой части настоящей статьи (Сазаров, 1948, стр. 19—59) автор указывал, что процесс первоначального накопления капитала в его основном значении, как процесс экспроприации крестьянства, происходил в Венгрии в большом масштабе уже до 1848 года. Во второй части статьи выдвигается вопрос о наличии в то же время накопления денежных капиталов в Венгрии, что и означает другую сторону вопроса.

Так как главными моментами в накоплении денежных капиталов являются: колониальная система, протекционизм, государственные долги и современная налоговая система (Маркс, Капитал I, глава 24), автор подробно исследует наличие и размеры проявления этих моментов в развитии Венгрии, начиная со второй половины XVII века до середины XIX века. На выдвинутые автором вопросы в настоящей статье дается такой ответ: процесс первоначального накопления капитала, как процесс накопления денежных капиталов, богатства, в Венгрии до 1848 года значительно задерживался. Характерные для первоначального накопления капитала моменты, выдвинутые Марксом, осуществлялись здесь не в пользу а во вред Венгрии. Колониальная система, протекционизм, государственные долги и налоговая система должны были „ускорить процесс превращения феодального способа производства в капиталистический и сократить его переходные стадии“ (Маркс, Капитал I, стр. 754). Эти моменты сыграли свою „нормальную“ роль не в пользу Венгрии, а в пользу Австрии. Для Венгрии все эти явления имели противоположное значение, так как они осложняли, тормозили, замедляли переход, они консервировали на долгое время феодальную отсталость Венгрии. Отсутствие равновесия между двумя сторонами процесса первоначального накопления капитала сделало „нормальный“ путь развития капитализма в Венгрии извилистым. Вследствие колониального положения Венгрии, во времена не только венгерского крестьянства, но и часть венгерского господствующего класса выступали в борьбе за создание национальных условий накопления капитала, за осуществление национальной независимости. Не может быть случайностью, что через период процесса первоначального накопления капитала проходит красной нитью борьба за национальную независимость Венгрии, не может быть случайностью и то, что венгерская буржуазная революция в 1848—1849 годах являлась в то же время национально-освободительной борьбой.

И. Като: ПЕРВОЕ РЕСПУБЛИКАНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ВЕНГРИИ И ВЕНГЕРСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Под влиянием французской буржуазной революции 1789 года еще в условиях феодализма в Венгрии возникло первое республиканское движение, заговор Мартиновича и его товарищей. Оценка участников этого движения вызвала острую борьбу в венгерской историо-

графии. Венгерскую литературу, занимающуюся вопросом о Мартиновиче, можно делить на три группы. Первую из них составляют произведения прогрессивных политических деятелей и историков XIX века (Т. Берзевици, Л. Кошут, М. Хорват). Во вторую группу входят труды либералов XX века (Ж. Варади, А. Гардони, Фейтэ), а к третьей группе принадлежат произведения феодальных и буржуазных реакционеров XIX и XX веков (А. Сирмаи, В. Фракции, Я. Маюс). Венгерские демократы XIX века считали участников первого в Венгрии республиканского движения своими предшественниками, а само движение было оценено ими, как значительная прогрессивная традиция венгерского народа. Либералы понимали прогрессивную роль республиканского движения, но против утверждений реакционной историографии они оказались бессильными. Иллюзии либеральной борьбы против Габсбургов препятствовали тому, чтобы правильно представить исторический фон всего движения. Либералы искали в слабых сторонах этого движения оправдание своей оппортунистической политики, таким образом они прославляли его колебания. Даже и после освобождения в 1945 году были сделаны попытки, чтобы возобновить это направление в венг. историографии (М. Варабаш). Начиная с конца XIX века, реакционная историография с помощью большого научного аппарата приступила к опровержению произведений прогрессивных писателей, стараясь очернить все движение. В борьбе с прогрессивными силами было необходимо уничтожить их традиции, доказывая, что будто первые венгерские республиканцы и материалисты были политическими „анархистами“ и беспринципными „доносчиками“. Этому направлению венгерской историографии удалось, особенно в период контрреволюции, распространить свои вредительские взгляды в самых широких кругах, вытесняя тем самым традиции историков-демократов XIX века. Задачей материалистической историографии будет на базе обработки всех материалов дать, при анализе исторических условий этого периода, правильную оценку первого в Венгрии республиканского движения. Не нужно оправдывать недостатки республиканцев, как делали либералы. Надо их критиковать, но не с позиций правой стороны, как делали реакционеры, осуждавшие Мартиновича и его товарищей за их демократические и материалистические принципы, а с позиций левой стороны, вскрывая их непоследовательность как демократов и материалистов. Критикуя их, необходимо указать на их историческое значение, их крупные заслуги в критике феодальных общественных отношений и в первой пропаганде буржуазной идеологии и республиканской мысли в Венгрии.

Д. Эмбер: СМЕРТНАЯ КАЗНЬ НАД ИШТВАНОМ ОЛАХ В ОРОШХАЗА В 1848 ГОДУ

В 1848 году крестьянство Венгрии в ряде мест попыталось путем революции улучшить свое положение. Освобождением крепостных крестьян в 1848 году далеко не все бедствия крестьян были ликвидированы. Главной причиной недовольства крестьян было то, что крестьянам все еще не были возвращены земли, отобранные у них землевладельческим классом в процессе первоначального накопления капитала в течение прежних десятилетий.

Как и в других районах страны, в комитате Бекеш весной и осенью 1848 г. происходили захваты земли крестьянами. Осенние восстания крестьян в комитате Бекеш имели более значительные размеры. Крестьяне местности Орошхазы (в ком. Бекеш) захватили владение Чако семейства Кароли, принадлежавшее раньше местности Орошхазы. В декабре 1848 г. значительными военными силами, посланными правительством в Орошхазы, крестьянское движение было подавлено. Послан был в комитат Бекеш особый правительственный комиссар.

В эти дни приехал в Орошхазы странствующий певец и книгопродавец, Иштван Олах, который продавал популярные книжки и распространял брошюры, возмущающие крестьянскую правду. Выступая открыто за дело крестьянства, Олах призывал жителей Орошхазы отстаивать свои права и не подчиняться распоряжениям правительственного комиссара.

Комиссар дал приказ арестовать Олах и отдать его под суд. Олах был обвинен в подстрекательстве к мятежу и приговорен к смертной казни. Приговор был немедленно приведен в исполнение, Олах был повешен. Крестьяне, игравшие ведущую роль в движении, были приговорены к тюремному заключению.

Выступление крестьян в Орошхазы в 1848 году было одним из ярких проявлений классовой борьбы венгерского крестьянства, а Иштван Олах был одним из героев, павших мученической смертью в этой борьбе.

3. Варга: ВОПРОС О ГОСУДАРСТВЕННОЙ И ПРАВИТЕЛЬСТВЕННОЙ ФОРМЕ В ВЕНГРИИ ПОСЛЕ СВЕРЖЕНИЯ С ПРЕСТОЛА ГАБСБУРГОВ В ДЕБРЕЦЕНЕ (в 1849 г.)

В годы реформ и во время национально-освободительной борьбы (1825—1849) позиция венгерских общественных классов и слоев в вопросе о государственной и правительственной форме определялась отношением их к разлагающемуся феодализму. Крупная землевладельческая знать, тесно связанная с феодальным строем и колониаторским венским двором, отстаивала

сохранение этих условий в неизменном виде. Большинство среднего дворянства, хотя и стремилось освободиться от системы колониальной эксплуатации, но не решалось порвать ни с формой королевства, ни с системой австро-венгерского государственного союза. Радикальную республиканскую позицию занимал плебейский слой, заключавший в себе элементы мелкого дворянства, крепостного крестьянства и мещанства. Этот слой решительно сопротивлялся системе колониальной эксплуатации. Проявляя с самого начала революции большие симпатии к республике как государственной форме, эта группа однако, в целях лучшего объединения сил в освободительной борьбе не ставила вопроса о республиканской форме правления в центр партийной борьбы. Вопрос о государственной форме выдвинулся более резко на первый план весной 1849 года, когда так называемая „партия мира“ стала готовить соглашение с династией Габсбургов. Свержением Габсбургов с престола и провозглашением полной независимости Венгрии радикальное левое крыло пыталось создать противовес соглашательским стремлениям, грозившим воссозданием колониальной зависимости Венгрии от Австрии. Хотя при заявлении свержения Габсбургов с престола Венгрия формально не была провозглашена республикой, все-таки во время губернаторства Кошута она на деле стала республикой. Вопрос об успешном продолжении борьбы за освобождение Венгрии не был разрешен свержением Габсбургов с венгерского престола. Нужно было установить революционную диктатуру, но вследствие эволюции правительства из Пешты в Дебрецен радикальное левое крыло потеряло свою общественную базу, опираться же на крестьянство, несмотря на свое тяжелое положение, оно все еще не могло. Таким образом Кошут не решился воспользоваться помощью радикалов. В то же время, прикрываясь парламентаризмом, так называемая „партия мира“ пыталась отделением компетенции губернатора от компетенции премьер-министра урезать сферу действия Кошута и тем самым тормозить революционный подъем. Кроме того, „партия мира“ стремилась отвлекать Кошута от непосредственного руководства делами государства. Провозгласив Кошута главой государства и лишая его активного участия в правлении, „партия мира“ тем самым работу против успешного завершения борьбы за освобождение. Замедление установления революционной диктатуры привело к очень тяжелым последствиям.

А. Жигмонд: КАМУН ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Лагерь империалистов, во главе с самыми реакционными и самыми агрессивными кругами США напрягает свои силы по военной, экономической, политической и идейной линии, чтобы развязать новую мировую войну. К идейной линии принадлежит между прочим и фальсификация истории, характерным и „официальным“ плодом которой является и сборник, опубликованный Государственным департаментом США при участии Англии и Франции под названием „Нацистско-советские отношения 1939—1941 г.г.“ (Nazi-Soviet relations 1939—1941).

„Документы и материалы камуна второй мировой войны“, опубликованные Министерством иностранных дел СССР, а также исторический очерк „Фальсификаторы истории“, опубликованный Совинформом, вполне разоблачают фальсификацию истории по жигателей войны. Эти документы показывают, каким способом уже с первых дней существования советской власти империалисты Англии, Франции и США поднимали „германский вопрос“ делу мировой контрреволюции, каким образом империалисты способствовали возрождению германского империализма и милитаризма в целях „крестового похода“ против Советского Союза. В кризисах германского буржуазного строя в 1918, 1923, 1933 и 1938 годах, наконец в последней фазе второй мировой войны английские, а в особенности американские империалисты стремились „спасти“ капиталистическую Германию. Целью такой „помощи“ являлось с одной стороны предупреждение революции в Германии и обеспечение контрреволюционной Германии для планов, намеренных против Советского Союза, с другой стороны ослабление и подчинение себе империалистического соперника. В решении „германского вопроса“ империалистам Англии, Франции и США оказали большую помощь католическая немецкая партия „Центрум“, действовавшая по указаниям Ватикана и лично по указаниям Пачелли, высшего папы, а кроме „Центрума“ и разные предатели и враг рабочего движения, социалдемократы и троцкисты. Победа Советского Союза во второй мировой войне лишила английский и американский империализм одной из важнейших его баз в Европе — фашистской Германии. Империалисты падали от Германии уничтожение или по крайней мере ослабление Советского Союза и ослабление революционного рабочего движения не только в Германии, но и за ее пределами. Все это должно было привести к усилению общего положения капитализма и таким был настоящий смысл соглашения в Мюнхене. США и зависимые от них империалистические державы стараются и теперь поставить на ноги империалистическую и милитаристическую Германию в интересах международной реакции и контрреволюции. Но теперь международное положение определяется совсем иными момен-

тами, чем перед второй мировой войной. Силы, защищающие дело мира, во главе с Советским Союзом окрепли и в этом отношении имеет большое значение Демократическая Германская республика, создание которой товарищ Сталин определил как оборот в истории Европы. Борьба за дело мира еще не решена, эта борьба ведется и по идейной линии. Подвигом не мажовским в такой борьбе является разоблачение фальсификаторов истории, служащих делу войны.

Д. Лукач: МАТЕРИАЛЫ К ВОПРОСУ О СОТРУДНИЧЕСТВЕ ЗАПАДНЫХ ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКИХ ДЕРЖАВ С ВЕНГЕРСКИМИ КОНТРЕВОЛЮЦИОНЕРАМИ В 1919 ГОДУ

Пользуясь документами венгерской Красной Армии, в особенности материалами так называемой II. разведочной группы ее, автор указывает на обманывающую, вводящую в заблуждение дипломатию западных империалистических держав и разоблачает измену родине венгерских контрреволюционеров, капиталистических и землевладельческих классов. На основе этих материалов выясняется, что телеграмма Клемансо, направленная правительству Венгерской Советской республики в июне 1919 года имела целью приостановить продвижение вперед венгерской Красной Армии по северной Венгрии, дать империалистическим войскам передышку и дать им таким образом возможность приготовить новое большое наступление в целях быстрого разгрома Венгерской Советской республики. Из упомянутых материалов явствует также, что руководители балканских войск Антанты при участии Франше Дессере собрались на совещание в Трансильвании 5—20 июля 1919 года, чтобы обсудить вопрос о нападении на Венгрию. В совещании принимал участие Н. Хорти. На совещании в Надькиинла 14-го июля 1919 г. руководители войск Антанты в согласии с Хорти решили напасть на Венгрию, наметив срок наступления на 9 августа. С помощью какого-то агента-контрреволюционера Хорти приобрел и предоставил империалистам Антанты план боевых порядков венгерской Красной Армии. Этот план вместе с планами наступления венгерской Красной Армии находится среди бумаг штаба Хорти с датой 16-го июля 1919 г.

Эти бумаги разоблачают между прочим и „разведочные методы“ империалистических держав. Ими было установлено шпионское бюро, прикрытое названием информационного бюро, сначала в Вене под именем „Европа“, затем империалисты Антанты послали своих агентов в Будапешт с целью внутреннего разложения Венгерской Советской Республики. Все эти бумаги еще более подкрепляют известные до сих пор данные об изменнических действиях Хорти и венгерской контрреволюции, а в то же время разоблачают вероломную дипломатию империалистов.

К. Бенда: ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО ИГНАЦА МАРТИНОВИЧА К ИМПЕРАТОРУ И КОРОЛЮ ФРАНЦУ В 1792 ГОДУ

Игнац Мартинкович — глава венгерского якобинского движения, казненный весной 1795 года — выступил осенью 1792 г. с открытым письмом против внешней политики австрийского императора Франца. Подлинник брошюры, написанной под псевдонимом графа Горани, сотрудника журнала „Монитор“, не сохранился. Переводы ее на венгерском, латинском и немецком языках в большом количестве были распространены по всей Венгрии. Летом 1793 года велось следствие по делу этой брошюры, но установить ее автора не удалось. Так как брошюра могла нанести серьезный ущерб интересам династии Габсбургов, она была конфискована. В брошюре рисуются взаимоотношения европейских держав, в особенности внешнее положение четырех крупнейших государств, Австрии, Франции, Пруссии и царской России. Автор указывает, что главнейшим соперником Австрии является Прусское королевство, стремления которого Габсбургская империя в собственных своих интересах всячески должна строить барьер. Это возможно только при возвращении к политике дружбы с Францией. Подвергая подробному анализу противоположности между Австрией и Французской республикой в области мировоззрения и политического устройства, автор брошюры указывает, что Австрия в своей внутренней политике должна уничтожить господство магнатов и церкви, раскрепостить крестьянство и передать политическое руководство в руки буржуазии. В конце письма автор останавливается на вопросах, касающихся Венгрии.

И. Дарваш: ВОЙСКА СУВОРОВА В ВЕНГРИИ

Статья дает краткую характеристику гениального русского полководца и военного воспитателя по поводу 150 летия со дня его рождения и на основе новых источников указывает на некоторые моменты в связи с Суворовым и его последними военными действиями, относящимися к Венгрии. Между прочим автор указывает на книгу о Суворове, изданную в Буда-

1799 г., которая свидетельствует о проявлении больших симпатий венгерского народа к Суворову.

Часть войск Суворова в связи так называемой „Союзной войной“, происшедшей в 1799 г., переехала через Венгрию и ее столицу. Военная колонна, состоявшая из человек 11 тысяч, спустилась в Италию. Население Венгрии принимало русские войска всюду с большим воодушевлением и проявляло многочисленные знаки симпатии к ним. Переезд русских войск через Венгрию длился около месяца. Документы, изданные в настоящей статье, большей частью выписки из печати того времени, не могут дать полную картину этих событий. Исследованиями в советских архивах и в русской печати того времени могло бы обнаружиться много новых интересных материалов.

И. Вег: ДВИЖЕНИЕ ШАХТЕРОВ В РАЙОНЕ Г. ПЕЧ В 1893 ГОДУ

К концу 19 века классовые противоречия в Венгрии крайне обострились. В 90-ых годах рабочий класс Венгрии начал упорную экономическую борьбу против капиталистов-эксплуататоров. В 1890 году в перьомайской демонстрации в Будапеште приняли участие 60 тысяч рабочих. Движение охватило и местные рабочие центры. Возгорелась борьба аграрного пролетариата и беднейшего крестьянства.

В эти годы выступления горнорабочих принимали все большие размеры. В горном производстве создавались крупные акционерные общества. Горный капитал, срастаясь с банковым капиталом, эксплуатировал рабочих самыми бесщадными средствами. Поденная плата горнорабочих колебалась около 0,30—1,5 фт, но средняя зарплата шахтеров была всего 60—70 крейцеров. Семьи с 7—8 членами жили горемычно из этой платы. В угольном производстве был установлен 12 часовой рабочий день, но бывали случаи, когда рабочие работали еще больше. Заработная плата рассчитывалась в большие промежутки времени, а ра ными вычислениями она еще более снижалась. Многие из рабочих вообще не получали денег или получали только несколько крейцеров. (дельщина, примененная в горном производстве, предоставляла капиталистическим баронам-горнозаводчикам полную свободу в эксплуатации рабочих. Такое положение рабочих ухудшалось еще и опасностями горной работы. Шахты ежегодно брали свои смертные жертвы, не раз происходили и массовые несчастья. Бароны-горнозаводчики в погоне за прибылями пропускали самые элементарные предохранительные мероприятия, не применяя никаких защитных сооружений. Горный капитал препятствовал рабочим организовать защиту своих интересов. Управление каской помощи рабочих находилось в руках горнозаводчиков или государственной администрации. Забастовки, как „насильственные выступления против частных“, преследовались законом.

В таких тяжелых условиях произошло первое в Венгрии крупное выступление шахтеров в мае—июне 1895 г. В каменноугольных шахтах в районе г. Печ, принадлежавших австрийскому Дунайскому Навигационному Обществу, забастовали более 3 тысяч шахтеров, работавших в условиях колониальной эксплуатации. Их требования подходящей зарплаты и гуманного обращения были отклонены администрацией. Буржуазная государственная власть послала целую армию против стачечного центра, села Саболч. Рабочие упорно держались, пока, по словам одного из представителей администрации, „вся толпа взбешенных и извощенных рабочих не была выгнана вооруженной силой из села Саболч“.

Выступление шахтеров в районе г. Печ в 1893 году было подавлено. Самой решительной причиной неудачи было отсутствие боевой партии рабочего класса, как руководящей борьбой организации. Но несмотря на его подавление, выступление рабочих имело известные результаты. В этих боях росла сила шахтеров, давшая им впоследствии — при подходе к руководству — возможность свергнуть власть капитала в горной промышленности и приступить к социалистическому строительству.

B. D. GREKOV: I. V. Staline et les sciences historiques.

I. V. Staline a donné des enseignements précieux aux historiens dans tous les domaines de leur science. C'est lui qui a souligné la nécessité d'interpréter les phénomènes d'une façon vraiment historique. Ayant désigné comme tâche de l'historiographie l'examen des lois de l'évolution sociale, il l'a érigée en une véritable science. Staline a exposé avec une brillante clarté la théorie des formations sociales. Tout en déclarant que l'évolution des forces de la production constitue la base de l'évolution historique, il a mis en relief le rôle important que les idées et la volonté humaine jouent dans cette évolution. Il a expliqué le rôle des grands hommes: ceux-ci sont grands dans la mesure où ils ont reconnu et compris le sens de l'évolution sociale. Dans l'historiographie aussi bien que dans les autres domaines, Staline s'est basé sur le terrain

du marxisme créateur et il a plusieurs fois critiqué certaines thèses dépassées d'Engels. Ainsi il a élargi le problème de l'Etat après la révolution socialiste.

Staline a souligné le fait que l'historiographie doit s'occuper avant tout de l'histoire des masses laborieuses et que sa principale tâche est de découvrir les lois de l'évolution des forces et des rapports de production. A part cela, il a donné des enseignements de grande importance dans une série de problèmes de détail. C'est lui qui a montré l'importance des révolutions dans les changements des formations sociales, en prouvant que de tels changements ne peuvent intervenir sans révolution. Il a souligné la différence fondamentale qui sépare des révolutions précédentes la révolution qui abolit toute forme d'exploitation. Staline a créé la notion de l'Etat préféodal qui a permis l'explication de la formation des Etats slaves et avant tout de celle de l'Etat russe. Il a donné la première définition scientifique de la nation, il a déterminé les conditions historiques nécessaires à la formation des nations et a établi les différences qui existent entre les nations bourgeoises et les nations socialistes. Staline a montré comment la nécessité d'organiser la défense commune contre la menace extérieure, a rendu possible la formation des Etats multinationaux en Europe Orientale. C'est lui qui a prouvé qu'à l'époque de Pierre Ier la Russie était encore un Etat entièrement féodal. Il a continué à développer la théorie de l'impérialisme. Le point culminant de son activité dans ce domaine est marqué par l'Histoire du Parti Communiste(b) de l'URSS qui nous munit de la connaissance des lois de la lutte sociale et des forces motrices de la révolution et qui nous présente le marxisme créateur dans son activité même.

ELISABETH ANDICS: Sur les antécédents de la révolution prolétarienne hongroise de 1919.

A la veille de la première guerre mondiale l'état de la Hongrie s'approchait de plus en plus d'une situation que non seulement „ceux d'en bas“ c'est-à-dire les masses populaires n'étaient plus disposées à tolérer, mais dans laquelle même les dirigeants n'étaient plus capables de s'assurer le pouvoir par les moyens accoutumés. L'édifice du dualisme craquait et menaçait ruine. En face de ces problèmes qui devaient amener une solution révolutionnaire, les classes dirigeantes hongroises cherchèrent une issue en se jetant dans l'aventure de la guerre. Au fait que les classes dirigeantes réussirent à différer la crise révolutionnaire qui mûrissait dans le pays, contribua d'une façon décisive, outre les mesures terroristes du gouvernement, la politique chauvine des dirigeants du parti social-démocrate, le seul parti ouvrier de la Hongrie d'alors.

La légende mensongère d'après laquelle les sociaux-démocrates se seraient opposés à la guerre, est dissipée par les données que le lecteur trouve dans la présente étude. Dès les premiers mois de la guerre, les chefs du parti social-démocrate se prononcèrent ouvertement pour la guerre impérialiste. Guidés par un opportunisme conscient, ils cherchaient à éloigner les masses ouvrières hongroises des courants d'idées révolutionnaires de l'internationalisme prolétarien. D'autre part, eux-mêmes n'étaient point désorientés dans le domaine des questions internationales. Ils avaient écouté Lénine, ils connaissaient Rose Luxemburg, mais ils cédaient à l'impérialisme, appuyaient la politique d'oppression du gouvernement vis-à-vis des nationalités et entrèrent en lice pour le maintien de la dépendance décoloniale du pays.

La trahison des chefs chauvins du parti social-démocrate désorienta les masses combattantes de la classe ouvrière hongroise, freinait leur élan révolutionnaire et décomposait leurs organisations. Par conséquent, les années 1915—16 furent marquées par un relâchement du mouvement révolutionnaire: on renonça même à l'ancienne tradition, pleine d'esprit combatif, de fêter le 1er mai.

Pendant la guerre la misère, le despotisme politique et économique, l'état lamentable des masses privées de leurs droits ne restèrent pas sans effet: le peuple travailleur de la Hongrie prit une attitude de plus en plus décidée contre la guerre. Mais de la décadence et de la démoralisation où le mouvement ouvrier hongrois venait d'être poussé par ses dirigeants opportunistes, il ne put être relevé que par les événements révolutionnaires de Russie, par la lutte du Parti Boichévik pour la révolution du prolétariat, qui ouvrit une nouvelle époque de l'histoire universelle. „Le rayonnement de la révolution de Russie“ — pour reprendre les paroles de Mathias Rákosi — exerça un immense effet sur la classe ouvrière hongroise: il provoqua un tournant décisif dans le mouvement ouvrier et dans toute la vie politique hongroise.

Sous l'effet de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre les masses ouvrières exploitées sans pitié (en Hongrie „l'aristocratie ouvrière“ ne constituait qu'une couche extrêmement mince) organisent des grèves, des manifestations contre la guerre et s'opposent d'une manière de plus en plus ferme à la politique trahissante des dirigeants du parti social-démocrate et des syndicats. Sous la pression des masses les dirigeants opportunistes du parti social-démocrate et des syndicats furent obligés de renoncer, au moins en apparence, à leur attitude menchevick: dans le Népszava, organe officiel du parti, on vit paraître des phrases qui faisaient l'éloge de la Révolution d'Octobre; en réalité, elles servaient à masquer des buts réactionnaires dans le domaine de la politique intérieure et extérieure. Comme tant de fois auparavant et après, ces dirigeants opportunistes se laissaient porter par les flots. Mais en même temps au sein du parti social-démocrate il y avait aussi de courageux éléments antimilitaristes dont la plupart deviendront par la suite d'excellents combattants du parti communiste.

L'étude suit presque pas à pas la chronologie des événements; l'élan croissant du mouvement ouvrier et du mouvement révolutionnaire est mis en relief grâce à un grand nombre de sources inconnues. A la base des documents originaux, l'auteur passe en revue une série d'événements révolutionnaires d'importance secondaire et aussi quelques événements d'une importance décisive. Sous la pression de la censure militarisée, la presse d'alors dut les passer sous silence et il en fut de même pendant les 25 années de la période contre-révolutionnaire. Une des grèves les plus importantes se déroula à Resicabánya, en mars 1918, avec la participation de 8000 ouvriers. L'auteur révèle aussi les proportions grandioses de la grève générale, déclenchée en juin 1918, par l'assassinat de quelques ouvriers à la fabrique de machines des Chemins de Fer Hongrois (MÁV); jusqu'ici cette grève resta une manifestation presque inconnue des traditions de lutte de la classe ouvrière hongroise. Plusieurs émeutes plus ou moins considérables furent organisées et dirigées par les prisonniers de guerre revenus de Russie; contre ceux-ci le gouvernement et le clergé recoururent aux méthodes les plus cruelles de la terreur physique et spirituelle. Parallèlement à la guerre extérieure, ces milieux menaient une guerre intérieure contre le peuple hongrois, ne reculant devant aucun moyen de terreur. Néanmoins même les différentes mesures militaires et gouvernementales, de caractère manifestement terroriste, ne suffirent pas pour briser l'élan révolutionnaire de la classe ouvrière hongroise: malgré l'appui de la réaction cléricale et des sociaux-démocrates de droite, ce régime obscur qui opprimait les masses populaires fut balayé par la révolution.

E. LEDERER: Le rôle de l'Eglise à l'époque arpadienne.

L'étude examine le rôle joué par l'Eglise sous le règne de la dynastie arpadienne. Elle démontre que pendant la période de l'organisation de l'Etat hongrois, l'Eglise a fortement contribué à la formation des caractères plus prononcés de la société de classes non seulement par sa force idéologique, mais aussi par l'organisation de la grande propriété féodale où elle a devancé dans une certaine mesure les latifundiaires séculiers.

Cependant ce rôle ne fut joué par l'Eglise que pendant la période de la formation du féodalisme. Plus tard, à partir du XIIe siècle, la Hongrie elle aussi fut visée par les tendances de domination mondiale de l'Eglise romaine et Rome s'assura une place privilégiée à l'intérieur des classes dirigeantes hongroises. Au tournant du XIIe et du XIIIe siècles, le développement des forces de production a déjà conduit à l'anarchie féodale, à l'affaiblissement du pouvoir central. A la même époque les Tartares commencèrent à menacer le pays et ce n'est qu'un Etat fort qui aurait pu résister à leur attaque. Or, au tournant du XIIe et XIIIe siècles et dans les premières dizaines d'années du XIIIe siècle, les papes se sont immiscés maintes fois dans les affaires intérieures du pays (l'étude en cite de nombreux exemples), contribuant par là à l'affaiblissement du pouvoir royal. Quand les Tartares attaquèrent la Hongrie, aucun appui „chrétien“, aucun appui papal ne fut accordé aux Hongrois contre les „païens“. L'Orient seul vint à leur secours. Dans une lettre adressée au pape le roi Béla IV déclare qu'il a marié ses enfants aux enfants des princes russes, polonais et coumans, car il ne pouvait attendre du secours que de ce côté-là.

A cette même époque les ecclésiastiques (papes et prélats) ont déployé des activités usuraires surtout par les emprunts, mais aussi par d'autres opérations financières (argent, sel). Cette activité „parasite“ typique du capital usuraire a contribué au renforcement de l'exploitation des classes opprimées. En outre, les ecclésiastiques, qui se

servaient de la technique de production la plus moderne à cette époque, constituèrent l'avant-garde des oppresseurs de la paysannerie. Ce sont avant tout eux qui ont empêché les migrations de la paysannerie vers les villes en plein développement et vers les grandes propriétés séculières qui, souffrant du manque de la main-d'œuvre, étaient prêtes à accorder certains avantages aux paysans.

En ce qui concerne enfin le rôle de l'Eglise enseignante celui-ci s'est limité à la formation et au recrutement des prêtres. Il est vrai que les églises étaient à cette époque les foyers du minimum de culture, mais le rôle des ecclésiastiques dans le domaine de l'éducation du peuple et même dans celui de l'instruction des membres des classes dirigeantes était insignifiant. La légende de l'importance de l'Ecclesia docens, propagée avec beaucoup de zèle par l'historiographie bourgeoise n'a aucun fondement.

P. P. ZSIGMOND: Points de vue pour l'examen de l'accumulation primitive des capitaux en Hongrie, II.

Dans la première partie de cette étude (publié dans Századok, 1948, pp. 19—59) on a constaté que, l'accumulation primitive des capitaux, considérée sous son aspect fondamental, c'est-à-dire du point de vue de l'expropriation de la paysannerie, a fait des progrès importants en Hongrie avant 1848. Dans cette deuxième partie, on examine si l'autre aspect du même processus, l'accumulation du capital argent, a eu lieu également en Hongrie pendant cette même période.

Etant donné que les principaux facteurs de l'accumulation primitive du capital argent sont le système colonial, le protectionnisme, les dettes publiques et le système moderne d'impôts, l'étude se propose d'examiner en détail la question de savoir si ces facteurs se retrouvent en Hongrie et d'analyser leur rôle, dans le cas où ils ont effectivement existé dans l'évolution hongroise à partir de la seconde moitié du XVIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle.

L'étude donne la réponse suivante aux problèmes qui viennent d'être posés: avant 1848, l'accumulation primitive — considérée sous l'angle de l'accumulation du capital argent, autre aspect de l'accumulation des richesses — avait été freiné en Hongrie dans une très large mesure, les facteurs que Marx a indiqués comme les caractéristiques de l'accumulation du capital argent ont joué non pas en faveur, mais au détriment de la Hongrie. Le système colonial, le protectionnisme, les dettes publiques et le système moderne d'impôts ont rempli leur fonction „normale“ non pas en faveur de la Hongrie, mais au bénéfice de l'Autriche. Cette fonction — comme l'a définie Marx — était celle „de favoriser d'une façon artificielle la transformation du mode de production féodal en mode de production capitaliste et d'abrégé la période de transition“. Ces facteurs ont exercé une influence tout opposée sur l'évolution de la Hongrie: ils ont rendu plus difficile, ils ont retardé et ralenti cette transition; ils ont pendant longtemps maintenu le pays dans son état féodal retardataire. A la suite de cette jonction inégale des deux aspects de l'accumulation primitive des capitaux, le capitalisme a abandonné en Hongrie le chemin de son évolution „normale“.

La situation coloniale de la Hongrie a déterminé non seulement la paysannerie, mais de temps en temps une certaine partie de la classe dirigeante aussi d'engager la lutte pour assurer les conditions nationales de l'accumulation des capitaux, pour rétablir l'indépendance nationale. Ce n'est pas l'effet du hasard que toute la période de l'accumulation dite primitive a été marquée par des luttes pour l'indépendance nationale; ce n'est pas l'effet du hasard non plus que la révolution bourgeoise de 1848—49 a été en même temps une guerre d'indépendance nationale.

I. KATÓ: Notre premier mouvement républicain dans l'historiographie hongroise.

Le premier mouvement républicain hongrois, connu sous le nom de conspiration de Martinovics et de ses compagnons, fut organisé dans des conditions encore féodales sous l'influence de la Révolution française de 1789. L'appréciation du rôle joué par les dirigeants de ce mouvement est resté jusqu'à nos jours un des sujets les plus controversés de l'historiographie hongroise. On peut distinguer trois tendances d'appréciation. La première est représentée par les historiens et les politiciens progressistes du XIXe siècle (G. Berzevicy, L. Kossuth, M. Horváth); la seconde par les libéraux du XXe siècle (Zs. Várady, A. Gárdonyi, F. Fejtő) et la troisième par les réactionnaires féodaux et

bourgeois du XIXe et du XXe siècle (A. Szirmay, V. Fraknói, E. Mályusz). Les démocrates hongrois du XIXe siècle ont considéré ce mouvement comme un exemple à suivre et comme une tradition progressive de la nation. Les libéraux ont bien vu l'aspect progressif du mouvement, mais ils étaient incapables de réfuter les allégations de l'historiographie réactionnaire. Leurs illusions libérales nourries à l'égard des Habsbourg les empêchèrent de nous donner une image précise de l'arrière-plan historique du mouvement. En outre, ils se sont efforcés de présenter les faiblesses du mouvement comme des arguments propres à justifier leur propre politique opportuniste, c'est ce qui les a amenés à glorifier les hésitations des premiers républicains hongrois. On a essayé de renouveler cette tendance même après la libération (Barabás). Dès la fin du XXe siècle l'historiographie réactionnaire s'est fixée comme but de réfuter — un grand appareil scientifique à l'appui — les ouvrages des historiens progressistes et de dénigrer le mouvement républicain. Dans leur lutte contre les forces du progrès, ces réactionnaires, ont considéré comme nécessaire de détruire les traditions de ces forces. C'est pourquoi ils ont essayé de prouver que les premiers républicains hongrois n'étaient que des „aventuriers“ politiques, des agents secrets sans principes, prêts à servir n'importe quel régime. Les représentants de cette tendance ont réussi à répandre leurs idées nuisibles dans un public très vaste surtout pendant la période contre-révolutionnaire, et ils ont ainsi relégué à l'arrière-plan la conception des historiens démocrates du XIXe siècle.

C'est à l'historiographie matérialiste qu'incombe la tâche de donner, à l'aide de la critique des sources et d'une analyse précise des conditions de l'époque, une appréciation juste du premier mouvement républicain hongrois. On ne doit pas chercher des excuses pour les fautes qu'il a commises, comme l'ont fait les libéraux, au contraire, il faut adopter une attitude critique à son égard. Cependant cette critique ne doit pas procéder d'une conception de droite, comme c'était le cas des réactionnaires qui ont dénigré les premiers républicains, parce qu'ils étaient des démocrates et des matérialistes, elle doit être faite d'un point de vue de gauche et par conséquent elle doit démontrer qu'ils n'étaient pas de démocrates et de matérialistes assez conséquents. Une fois cette critique formulée, il faut souligner la grande importance historique du mouvement et il faut mettre en relief les mérites ineffaçables de ses dirigeants qui étaient les premiers en Hongrie d'avoir critiqué la société féodale et d'avoir propagé l'idéologie bourgeoise et républicaine.

V. EMBER: L'exécution d'Etienne Oláh à Orosháza en 1848.

En 1848, la paysannerie hongroise a essayé en plusieurs endroits d'améliorer son sort par voie révolutionnaire. La libération des serfs proclamée en 1848 ne pouvait apporter remède à beaucoup de griefs de la paysannerie. Sa principale revendication était de récupérer les terres, les prés et les pâturages enlevés aux paysans par les classes possédantes au cours de l'accumulation primitive des capitaux, pendant les quelques dizaines d'années précédentes.

Dans le comitat de Békés — de même que dans les autres parties du pays — les paysans ont procédé, au cours du printemps et de l'automne 1848, à l'occupation des terres. Dans le comitat de Békés c'étaient les mouvements paysans de l'automne qui ont pris des dimensions considérables. Ainsi les paysans d'Orosháza, bourg qui se trouve dans le comitat mentionné, ont réoccupé la poussta Csákó appartenant à la famille des comtes Károlyi. Le gouvernement a envoyé un détachement important à Orosháza; ce n'est qu'ainsi qu'il pouvait étouffer le mouvement de la paysannerie. En même temps, le gouvernement a nommé un commissaire spécial pour cette région.

C'est à ce moment qu'arriva à Orosháza Etienne Oláh, libraire ambulant qui vendait des publications populaires, des brochures défendant la cause de la paysannerie. Oláh se déclara ouvertement en faveur des paysans et fit appel aux habitants d'Orosháza de rester fidèles à la cause des paysans et de ne pas accepter les mesures imposées par le commissaire gouvernemental.

Le commissaire fit arrêter Oláh, il fut traduit devant la cour martiale qui le condamna à mort pour appel à l'insurrection. Le jugement fut exécuté sans délai: Oláh fut pendu. Les paysans qui avaient joué des rôles plus ou moins importants dans le mouvement furent condamnés à des peines de prison.

Le mouvement des paysans d'Orosháza est une des manifestations de la lutte de classe menée par la paysannerie hongroise; Oláh est un des martyrs de cette lutte.

Z. VARGA: Le problème de la forme de l'Etat et du gouvernement après le détronement des Habsbourg.

Pendant l'époque des réformes et de la guerre d'indépendance, l'attitude de la société hongroise à l'égard du problème de la forme de l'Etat et du gouvernement fut déterminée par la position que les diverses classes sociales et leurs différentes couches avaient prise en face de la crise du féodalisme. L'aristocratie, étroitement liée au système féodal et à la cour colonisatrice de Vienne, s'est déclarée pour le maintien du statu quo. La majorité de la noblesse moyenne voulait se débarrasser de l'exploitation coloniale, mais elle est restée attachée à la royauté et à l'idée de la communauté d'Etat austro-hongroise. Il n'y avait qu'une couche plébéienne issue de la petite noblesse, de la paysannerie et de la bourgeoisie qui a représenté le point de vue du républicanisme radical et qui a eu, en même temps, une attitude nettement hostile à l'égard du système d'exploitation coloniale. Bien que ce groupe radical ait été dès le début l'adepte de la république, il n'a pas placé le problème de la forme de l'Etat au centre des luttes de partis pour ne pas diviser les forces de la guerre d'indépendance. Cependant ce problème se posa avec acuité au début de l'année 1849, quand le soi-disant parti de la paix chercha à s'organiser afin de pouvoir conclure un compromis avec les Habsbourg. C'est par la proclamation du détronement des Habsbourg et de l'indépendance nationale que la gauche radicale a voulu contrebalancer ces tentatives de compromis qui auraient abouti nécessairement au rétablissement de l'exploitation coloniale. Bien qu'au moment du détronement la proclamation de la république ait été écartée, la Hongrie est devenue effectivement une république par l'élection de Kossuth pour gouverneur du pays. Toutefois la proclamation du détronement n'a pu résoudre les problèmes posés par la poursuite de la guerre d'indépendance. Il aurait fallu établir une *dictature révolutionnaire*, mais, après la fuite de l'assemblée nationale à Debrecen, la gauche radicale était privée de toute base sociale et, même dans cette situation critique, elle s'est montrée incapable de chercher l'appui de la paysannerie. C'est pourquoi Kossuth n'a pas osé s'appuyer sur les radicaux. En même temps, le parti de la paix s'est efforcé, sous le couvert du *parlementarisme* et par des manoeuvres destinées à limiter le pouvoir du gouverneur et du président du conseil, de restreindre le champs d'action de Kossuth et de briser ainsi l'élan révolutionnaire. Ce parti a poursuivi le même but par les mesures tendant à l'élimination de l'influence que le gouverneur a pu exercer jusqu'alors sur la direction des affaires du pays. En effet, par l'élection de Kossuth pour chef de l'Etat et par l'action dirigée contre toute intervention active de celui-ci dans les affaires gouvernementales, le parti de la paix a pu mener une activité nuisible contre l'achèvement victorieux de la guerre d'indépendance. Ainsi, le fait de ne pas avoir établi la dictature révolutionnaire, a entraîné des conséquences extrêmement graves.

A. GIRSCHELD: Le rôle joué par les Etats-Unis dans l'intervention en Sibérie et en Extrême-Orient.

Jusqu'à ces derniers temps l'historiographie soviétique a considéré comme secondaire le rôle que les Etats-Unis avaient joué dans l'intervention organisée par les impérialistes contre le jeune Etat Soviétique. Puisant à des sources jusqu'ici non utilisées, Girschfeld nous présente ce rôle des USA sous une lumière nouvelle et démontre que les Etats-Unis — bien qu'ils n'aient disposé sur ces territoires que de forces armées relativement peu nombreuses — ont été les véritables organisateurs et dirigeants de l'intervention en Sibérie et en Extrême-Orient.

Les Etats-Unis voulaient réaliser leur projet en se servant du Japon. Par le traité américano-japonais conclu en novembre 1917, le Japon a obtenu des droits spéciaux en Chine, en contre-partie de quoi, il devait appuyer la politique expansionniste américaine en Sibérie et en Extrême-Orient. Toutefois, les Etats-Unis hésitaient à se servir du Japon: ils craignaient notamment que celui-ci, malgré ses promesses, ne tienne compte que de ses propres intérêts.

Les impérialistes ont saisi l'occasion de la Conférence de paix de Paris pour organiser contre l'Union Soviétique l'intervention sous toutes ses formes possibles commençant par le blocus et allant jusqu'à la lutte armée. G. donne un récit détaillé des événements survenus pendant cette conférence et il rappelle les antagonismes qui ont surgi entre les impérialistes au sujet du partage de la Russie. La participation de la Légion tchèque à l'intervention fit disparaître tous les doutes des Etats-Unis en ce qui concerne l'utilisation du Japon. D'après la conception américaine, cette légion aurait eu comme tâche de contrebalancer les éventuelles entreprises indésirables du

Japon. C'est ainsi que le Japon a pu commencer l'occupation de la Sibérie, occupation qui faisait partie d'un plan plus général dont l'objectif était l'avance jusqu'à la ligne de l'Oural et l'engagement du combat direct avec les bolchéviks. On aurait voulu transporter à Omsk des troupes américaines stationnées en Extrême-Orient. Cependant ce plan a échoué à cause des différends surgis dans le camp des impérialistes.

Dans son étude, G. démontre d'une façon claire et irréfutable que les dirigeants américains, à partir de la proclamation des 14 points de Wilson et jusqu'à la fin de l'intervention, ont joué un double jeu. Dans leurs déclarations officielles ils se sont présentés comme les champions de la non-intervention, mais en pratique, ils ont été les initiateurs des plans d'agression armée contre l'Union Soviétique, puis après l'échec de ceux-ci, ils ont été les instigateurs des tentatives d'intervention bien connues qu'on a poursuivies par d'autres moyens. Cependant, sous la conduite générale de Lénine et de Staline, le jeune Etat Soviétique a fait échouer, grâce à son armée et à sa diplomatie habile, tous les plans des impérialistes, et les Etats-Unis devaient renoncer à leurs tentatives d'expansion en Sibérie et en Extrême-Orient.

L. ZSIGMOND: Les antécédents de la deuxième guerre mondiale.

Le camp impérialiste — les milieux les plus réactionnaires et les plus agressifs des Etats-Unis en tête — continue à faire des efforts dans le domaine militaire aussi bien que sur le plan politique, économique et idéologique en vue du déclenchement d'une nouvelle guerre mondiale. C'est à la préparation idéologique de cette guerre qu'appartiennent les tentatives de falsification de l'histoire, dont un produit typique et „officiel“ est le recueil publié par le Département d'Etat, en collaboration avec le gouvernement britannique et français, sous le titre de „Nazi-Soviet relations, 1939—1941“.

Les „Documents se rapportant à la veille de la deuxième guerre mondiale“ publiés par le Ministère des Affaires Etrangères de l'Union Soviétique et l'aperçu historique intitulé „Falsificateurs de l'histoire“ qu'a fait paraître l'Agence Tass, fonctionnant auprès du Conseil des Ministres de l'Union Soviétique, dénoncent d'une façon irréfutable les falsifications des commentateurs de guerre impérialistes. Ces ouvrages nous montrent que dès la naissance du pouvoir des Soviets, les impérialistes américains, anglais et français ont subordonné „le problème allemand“ à la cause de la contre-révolution internationale et qu'ils ont aidé le redressement de l'impérialisme et du militarisme allemand dans l'espoir de se servir de celui-ci dans une „croisade“ dirigée contre l'URSS.

Chaque fois que la bourgeoisie allemande ou le régime fasciste qui est né pour la protéger, traversait une période de crise — en 1918 et en 1923, aussi bien qu'en 1933 et en 1938 ou, enfin, pendant la dernière phase de la guerre — les impérialistes anglais et surtout leurs collègues américains se pressaient à „sauver“ l'Allemagne capitaliste. Par cette aide, les impérialistes ont poursuivi un double but: d'une part, ils voulaient empêcher que la révolution n'éclate en Allemagne et que la collaboration d'une Allemagne contre-révolutionnaire leur soit assurée dans l'agression projetée contre l'Union Soviétique, de l'autre part, sous prétexte d'„assistance“, ils voulaient affaiblir et soumettre à leur volonté le rival impérialiste allemand. Pour cette „solution“ du problème allemand les impérialistes américains, anglais et français pouvaient compter sur l'appui du parti catholique allemand, du Zentrum, dirigé d'après les directives du Vatican, plus précisément, d'après celles données personnellement par le nonce Pacelli, actuellement pape Pie XII. En outre, ils ont été aidés par les traîtres et les éléments nuisibles les plus divers du mouvement ouvrier, par les sociaux-démocrates et par les trotskistes.

La victoire de l'Union Soviétique dans la deuxième guerre mondiale a privé l'impérialisme américain et anglais de son principal soutien en Europe: de l'Allemagne fasciste. Pourtant les impérialistes s'étaient flattés pendant longtemps de grands espoirs en ce qui concerne le rôle qu'aurait pu jouer l'Allemagne fasciste, d'une part, comme force destinée à écraser ou du moins à affaiblir l'Union Soviétique, et de l'autre, comme force capable d'affaiblir le mouvement révolutionnaire en Allemagne et au delà des frontières allemandes. Tout cela aurait pu contribuer à renforcer les positions du capitalisme: c'était le véritable sens de la politique de Munich.

Aujourd'hui, les Etats-Unis et les autres puissances impérialistes qui lui sont assujetties s'efforcent de nouveau à redresser l'Allemagne impérialiste et militariste dans l'intérêt de la réaction et de la contre-révolution internationales. Cependant la situation actuelle diffère fondamentalement de celle d'avant-guerre. Les forces de la paix — l'Union Soviétique en tête — se sont renforcées, et la création de la République

Démocratique Allemande, événement que Staline a qualifié d'un tournant dans l'histoire européenne, signifie une nouvelle augmentation considérable des forces de la paix. La lutte pour la paix continue dans tous les domaines, sur le terrain idéologique aussi. La dénonciation des falsificateurs et de la falsification de l'histoire constitue une partie — et une partie non négligeable — de cette lutte.

I. LUKÁCS: Quelques données relatives à la collaboration des puissances impérialistes occidentales et des contre-révolutionnaires hongrois en 1919.

Les documents découverts au Musée de l'Armée et dans les archives de l'Armée Rouge Hongroise (conservées aux Archives Nationales de Hongrie), plus particulièrement parmi les papiers du IIe groupe de cette armée, dit service de renseignements, apportent de nouvelles preuves relatives à la perfidie de la diplomatie des puissances impérialistes occidentales et dénoncent une fois de plus la trahison des contre-révolutionnaires hongrois, gros capitalistes et propriétaires fonciers. Les documents examinés par l'auteur de cette étude montrent clairement que le fameux télégramme de Clemenceau adressé en juin 1919 à la République des Soviets Hongroise avait pour but d'arrêter l'offensive de l'Armée Rouge Hongroise en Hongrie du Nord et de permettre aux troupes impérialistes de respirer et de préparer une nouvelle attaque de grande envergure en vue de l'écrasement rapide des Soviets Hongrois. En outre, ces documents nous révèlent que le 5 juillet 1919 les chefs des armées de l'Entente, stationnées dans les Balkans, se rassemblèrent en Transylvanie, avec le général Franchet d'Espèrey en tête, afin de discuter les modalités de l'attaque contre le Hongrie. Horthy assista également à cette réunion. Dans une autre conférence qui eut lieu le 14 juillet 1919 à Nagyikikinda, les chefs des armées de l'Entente décidèrent, en plein consentement avec Horthy, de déclencher l'offensive contre la République des Soviets Hongroise et fixèrent le 9 août 1919 comme date de l'attaque. Ces documents nous apprennent en même temps que Horthy se procura, par l'intermédiaire d'un agent contre-révolutionnaire nommé Komlós, les plans de l'ordre de bataille de l'Armée Rouge Hongroise et les fit parvenir aux représentants de l'Entente. Une esquisse de l'ordre de bataille et les plans d'offensive ont été retrouvés parmi les papiers du commandement en chef de Horthy; ils portaient la date du 16 juillet 1919.

En outre ces documents dénoncent les „méthodes de renseignements“ des puissances impérialistes. Celles-ci établirent d'abord à Vienne un bureau d'espionnage camouflé en bureau d'informations sous le nom de „Europe“, puis elles envoyèrent leurs agents à Budapest pour miner la République des Soviets Hongroise de l'intérieur.

Les documents examinés démontrent encore plus clairement la trahison depuis longtemps connue de Horthy et des contre-révolutionnaires hongrois et ils dévoilent le caractère perfide de la diplomatie des impérialistes.

V. C. BENDA: La lettre ouverte de Martinovics adressée à l'empereur et au roi François.
(Résumé de la lettre.)

En automne 1792 Ignac Martinovics, chef du mouvement des jacobins hongrois exécuté au printemps 1795 à l'attaque, dans une lettre ouverte, la politique extérieure de l'empereur François. Cette feuille volante publiée sous le pseudonyme du comte Goriani, journaliste au Moniteur, ne nous est pas parvenue. Traduite en hongrois, en latin et en allemand, elle a circulé dans un grand nombre d'exemplaires sur le territoire de la Hongrie. En été 1793, une enquête fut ouverte au sujet de cette lettre, mais on n'a pas réussi à découvrir son auteur. Etant donné que cette lettre était préjudiciable aux intérêts des Habsbourg, on a ordonné sa confiscation.

Cette lettre esquisse les rapports des forces des Etats européens et elle peint surtout la situation des quatre grandes puissances, de celle de l'Autriche, de la France, de la Prusse et de la Russie tsariste. Elle constate que la principale rivale de l'Autriche est la Prusse et que par conséquent c'est l'intérêt vital de l'Empire des Habsbourg d'empêcher la réalisation des projets prussiens. Pour ce faire, l'auteur ne voit pas d'autre moyen que le retour à la politique francophile. La lettre analyse en détail les différences idéologiques, politiques, structurelles qui séparent l'Autriche et la République française et déclare sans ambages que l'Autriche doit s'engager, en ce qui concerne sa politique intérieure, dans la voie désignée par la Révolution française. Il faut liquider le règne de l'aristocratie et de l'Eglise, il faut libérer les serfs et il faut remettre la direction des affaires dans les mains de la bourgeoisie. Dans la partie finale, cette lettre ouverte traite des problèmes spéciaux relatifs à la situation hongroise.

I. DARVAS: Souvorov et son armée en Hongrie.

Ecrite à l'occasion du 150e anniversaire de la mort de Souvorov, l'étude nous présente d'abord un portrait sommaire du génial chef militaire dont l'activité fit époque dans le développement de l'éducation militaire et de la stratégie russes. Elle examine ensuite des documents hongrois jusqu'ici inconnus qui se rapportent à la personne de Souvorov et à sa dernière campagne.

L'auteur s'occupe particulièrement d'un ouvrage sur Souvorov publié encore de son vivant, en 1799, par les Presses Universitaires de Bude (Buda). Ce fait prouve que les Hongrois de cette époque témoignèrent un très grand intérêt et une vive sympathie à l'égard du chef militaire russe.

Lors de la guerre de coalition déclenchée contre les Français en 1799, une partie de l'armée de Souvorov traversa la Hongrie et sa capitale. Une colonne composée de 11 000 hommes se dirigea vers les champs de bataille de l'Italie. Le peuple hongrois fit partout un accueil très chaleureux et amical aux soldats russes. Leur passage à travers la Hongrie dura à peu près un mois. La partie documentaire de l'étude, où l'auteur publie des articles de presse en extraits ou en entier, n'a pas la prétention de donner un tableau complet de ces événements. On pourrait encore faire de découvertes intéressantes si l'on entreprenait de nouvelles recherches surtout dans les archives militaires soviétiques et dans la presse russe de l'époque.

J. VÉGH: Le mouvement des mineurs hongrois des environs de Pécs en 1893.

Vers la fin du XIXe siècle, l'antagonisme de classes revêtit en Hongrie aussi un caractère de tension aigue. Dans les années 1890, la classe ouvrière commença à mener toute une série de luttes véhémentes contre les exploiters capitalistes. Célébrant pour la première fois la fête du travail, 60 000 ouvriers défilèrent à Budapest le 1er mai 1890. En même temps, les centres ouvriers de province s'agitèrent et les prolétaires agraires et les paysans pauvres reprirent leur lutte dans la Grande Plaine Hongroise.

A la même époque, les mouvements des mineurs éclatèrent avec une véhémence accrue. Dans l'industrie minière des sociétés anonymes avaient été fondées. Ce capital, étroitement lié au capital bancaire, s'est servi des moyens les plus cruels pour exploiter les mineurs. Leur salaire variait entre 0'30 et 1'50 florin; toutefois, le salaire moyen n'atteignait — dans le cas même des abatteurs — que 60 ou 70 krajcár. La journée du travail se composait de 12 heures, mais on a saisi tous les prétextes pour la prolonger. Le salaire n'était payé que dans de longs intervalles, et, le jour de la paie, il y avait des ouvriers qui, à cause de toutes sortes de réductions effectuées à divers titres, n'obtenaient rien ou quelques krajcár seulement. Le système du travail à la tâche qu'on a appliqué dans les mines, a entièrement livré les ouvriers à l'exploitation avide des capitalistes. Il faut encore ajouter à tout cela le caractère extrêmement dangereux du travail: la mine exigeait chaque année ses victimes et souvent des catastrophes bouleversantes s'étaient produites. Les barons des mines, dans leur chasse effrénée au profit, ont négligé délibérément les mesures et les installations de sécurité. En même temps, ils ont empêché les ouvriers à s'organiser pour pouvoir défendre leurs intérêts. Les „caisses de secours“ se trouvaient dans les mains des capitalistes et de l'inspection générale des mines. Tout mouvement de grève fut qualifié d'acte de „violence contre les particuliers“.

C'est dans des conditions aussi difficiles que fut déclenché le premier mouvement de grande envergure des mineurs hongrois. En mai et juin 1893 3000 mineurs, exploités par des méthodes coloniales dans les mines des environs de Pécs appartenant à la Société Autrichienne de Navigation, cessèrent le travail. Le cahier de revendications des mineurs, réclamant un salaire et un traitement honnêtes, fut rejeté par la direction. L'Etat bourgeois fit marcher toute une armée contre le village Szabolcs, centre des grévistes. Les mineurs luttèrent avec courage jusqu'au moment où ces „ouvriers agités et exaspérés“ — comme le dit un rapport „prudent“ de l'inspecteur des mines, Kaufmann — „ne furent chassés du village par la force armée“.

Ainsi, en 1893 le mouvement des mineurs des environs de Pécs a échoué. La cause essentielle de cet échec fut le manque d'un organisme, d'un parti militant et révolutionnaire qui eût pu diriger le combat. Cependant cette défaite momentanée ne signifie nullement que le mouvement des mineurs ait été inutile. C'est dans des luttes semblables que les mineurs ont été trempés et rendus capables de renverser le pouvoir des barons des mines et de commencer l'édification du socialisme sous la direction du Parti.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

régebbi kiadványai, a Századok évfolyamai
és egyes példányai mélyen leszállított áron
kaphatók

Árusítás kizárólag:

**Szikra Könyvkiadó Múzeum-körúti fiókjában
Budapest V, Múzeum-krt. 39**

Ára: 30.— Ft

